C. CORNELII TACITI

OPERA

QUOAD EXTANT.

EX FIDE OPTIMORUM LIBRORUM

ACCURATE RECENSUIT

C. H. WEISE.

NOVA EDITIO STEREOTYPA.

TOM. I.

ANNALIUM LIBB. I-VI. XI-XVI.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII.

1846.

PRAEFATIO.

Data per novam, quam parari voluit typographus, Taciti editionem facultate textui etiam (quem in superiore ex Oberliniana dederamus) paullo melius prospiciendi, nihil omisimus adhibere, quod, industria recentiorum vel ex mptis libris accuratius collatis partum, vel coniectura quaesitum, aliquam lucem aut decus egregio historico afferre posset. Et in prioribus sex Annalium, quorum, ut notissimum est, unus tantum ex antiquitate codex extat, minor varietas lectionis minorem emendandi copiam facit. Maior in reliquis sex et in Historiarum libris nascitur, licet eorum quoque omnes quotquot extant codices ex uno eodemque olim libro fluxisse certissimis argumentis colligatur, quemadmodum idem in aliis etiam haud paucis auctoribus accidisse videmus. Magnae autem Taciteorum operum reliquiae quo rectius hodie constitutae legi possent, effecere magnorum olim virorum, Lipsii, Gronovii, et imprimis Io. Aug. Ernestii egregia inter veteres, ex coaevis Im. Bekkeri, criticorum praestantis-

simi, studia; quorum ex opibus quidquid e re vel Taciti vel lectorum fore iudicabam, sedulo congessi; interpunctionem et orthographiam in plerisque pristinam servavi. Pauca in locis, qui omnibus adhuc in editionibus mendosi, ut in libris, habentur, ipse tentavi, nec nisi ubi in aprico medela erat. Sic Ann. XIV, 16. *discordiae cernerentur* dedi pro *d. eruerentur,* quod nihili est. XV, 28. scripsi *urgebatur* pro *angebatur.* XV, 65. *in sontibus* pro *insontibus*, emendatione facillima. Hist. III, 47. ad f. *connexis* pro *connexa.* Hist. V, 2. fin. *nomen e suo fecisse.* Agric. c. 10. *abdiderat* pro *adpetebat.* 38. *deserti colles* pro *secreti calles.* Dial. de Or. c. 25. init. *siquidem omnes fatemur*, pro *sic, quominus fatear.* 37. ad f. *clarior* pro *acrior.* Et in eodem opusculo adverti, quae post lacunam a fine c. 35. sequuntur, eiusdem adhuc esse Messalae, Maternique orationem, cuius finis tantum extat, capite demum 40. a v. *Non de otiosa etc.* ordiri. Lacunas et in reliquis, uti Ann. V, 5. VI, 51. XI, 1. et 38. XVI, 35. Hist. V, 26. ne errent lectores, accuratius indigitavi. Ceterum hic quoque aciem omnem intendi, ut libera mendis oratio ac sine corruptela praestaretur. Ut adeo haec nova elegantiorque pristina editio et ab externis et internis cuicumque Taciticorum scriptorum amanti meritissimo commendari possit.

Scr. Lips. mens. Ian. a. XLVI.

Weise.

C. CORNELII TACITI

AB
EXCESSU DIVI AUGUSTI
A N N A L I U M
LIBER PRIMUS.

Breviarium. Cap. 1. Rei Romanae status ante Augustum. 2. Eius artes et via ad imperium. 3. Varii ab Augusto destinati successores. 4. Status rerum et affectus civium sub Augusto. Iudicia de successoribus. 5. Morbus Augusti, et mors celata. Accitus ad successionem Tiberius. 6. Caedes Postumi Agrippae. 7. Roma prona in servitutem. Iuratum in verba novi Principis. Eius callida tergiversatio. 8. Augusti testamentum et honores eximii in funere. 9. De Augusto iudicia in utramque partem. 10. Iudicia sequiora. 11. Tiberius imperium subdole renuit, urgente Senatu. Rationarium imperii. 12. Asinio iratus Tiberius, 13. mox Arruntio, Haterio et Scauro. 14. Senatus adulatio in Liviam, a Tiberio temperata. 15. Ratio comitiorum. Ludi Augustales. 16. Seditio Pannonicarum legionum, VIII. IX. XV. Concitor Percennius. 17. Huius seditiosae conciones. 18. Furit miles, quem moderari conatur Blaesus. 19. Legatio ad Principem. 20. Recrudescit seditio. 21. Blaesus frustra obnititur, 22. Vibuleni fallaci facinore paene oppressus. 23. Tribuni mil. pulsi. Lucillius caesus. 24. Drusus seditioni sedandae missus a Tiberio. 25. Drusus litteras Tiberii recitat. 26. Militum postulata differt. Clamor. 27. Hinc tumultus acrior. Lentuli periculum. 28. Lunae defectio seditiosos terret, nec deest occasioni Drusus. 29. Miles ponit ferociam. 30. Capita tumultus caesa. Legiones hibernis suis redditae. 31. Gravior oritur seditio legionum octo Germanicarum. 32. Saevitia in centuriones. Chaereae facinus. 33. Germanicus Caesar ad legiones e

Gallia properat: 34. quas ad fidem cohortatur. 35. Eae querelas promunt: pars imperium offerunt acriter abnuenti. 36. Remedia quaesita. 37. Oblata missio et pecunia: sic paullum oppressa seditio. 38. Vexillarii turbant: quos fortiter coercet Mennius. 39. Denuo legg. I. et XX. turbant. Caesari vim, Planco mortem intentant. 40. Germanicus, filio et uxore dimissis, 41. militi poenitentiam iniicit, 42. 43. tum eum facunda oratione alloquitur. 44. Mutati poenas in se ultro poscunt: noxios ipsi puniunt. Centuriones novi suffecti. 45. In turbidos adhuc vis paratur. 46. Trepidae urbis rumores. 47. Tiberius iter simulat. 48. Germanici minae. 49. Miles suos turbatores ipse caedit. 50. Furorem expiaturi, in hostem eunt. Marsi oppressi. 51. Tanfanae templum dirutum. Insidiae in reditu irritae. 52. Tiberius maligne laudat Germanicum. 53. Iuliae mors et mores. Gracchus caesus. 54. Sodales Augustales instituuntur. Histrioniae turbae. 55. Proximo anno in Cattos excursus. Arminius. Segestes. 56. Catti improviso oppressi. Mattium incensum. 57. Segestem obsessum liberat Germanicus. Uxor Arminii capta. 58. Segestis oratio. Segestes cum suis benigne habitus. 59. Arminius in eum et Romanos invehitur 60. Cherusci aliique populi rebellant. Bructeri fusi. 61. Monumenta cladis Varianae. 62. Reliquiae illius cladis tumulatae, improbante Tiberio. 63. Pugna cum Arminio. 64. Caecinam loco iniquo aggreditur Arminius intrepidum. 65. Milites consternati. Caecinae somnium infaustum. Caesi paene Romani. 66. Panicus terror ut repressus. 67. Consilium Caecinae de recessu. 68. Felix eruptio. Germanorum clades. 69. Agrippinae viriles curae Tiberium offendunt. 70. Legiones aestu maris cum periculo revectae. 71. Segimerus in deditionem acceptus. Exercitus damna suppleta. 72. Tiberii ficta modestia. Lex maiestatis revocata, 73. et in minimis quibusdam exercita. Delationum pestis ingruit. 74. Marcellus maiestatis postulatus. In eum ira Tiberii incautior. 75. Tiberii liberalitas. 76. Tiberis inundatio. Achaia et Macedonia levatae. Drusi munus. 77. Theatri licentia coercita. 78. Templum Augusti. Centesima. 79. An aquae Tiberi subducendae. 80. Tiberius cur praesides raro mutarit. 81. Comitiorum confusa ratio.

Haec fere biennio gesta, *Sex. Pompeio et Sex. Appuleio Coss., Nerone Claudio Druso Caesare et C. Norbano Coss.*

Urbem Romam a principio reges habuere. Libertatem et consulatum L. Brutus instituit. Dictaturae ad tempus sumebantur: neque decemviralis potestas ultra biennium, neque tribunorum militum consulare ius diu valuit. Non Cinnae, non Sullae longa dominatio; et Pompeii Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere: qui cuncta, discordiis civilibus fessa, nomine *Principis* sub imperium accepit. Sed veteris populi Rom. prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt; temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrerentur. Tiberii Caiique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis ob metum falsae; postquam occiderant, recentibus odiis compositae sunt. Inde consilium mihi, pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera; sine ira et studio, quorum caussas procul habeo.

2. Postquam, Bruto et Cassio caesis, nulla iam publica arma, Pompeius apud Siciliam oppressus, exutoque Lepido, interfecto Antonio, ne Iulianis quidem partibus nisi Caesar dux reliquus: posito triumviri nomine, consulem se ferens, et ad tuendam plebem tribunicio iure contentum; ubi militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit, insurgere paullatim, munia senatus, magistratuum, legum in se trahere, nullo adversante; cum ferocissimi per acies aut proscriptione cecidissent, ceteri nobilium, quanto quis servitio promptior, opibus et honoribus extollerentur, ac novis ex rebus aucti tuta et praesentia, quam vetera et periculosa, mallent. Neque provinciae illum rerum statum abnuebant, suspecto senatus populique imperio,

ob certamina potentium et avaritiam magistratuum, invalido legum auxilio, quae vi, ambitu, postremo pecunia turbabantur.

3. Ceterum Augustus, subsidia dominationi, Claudium Marcellum, sororis filium, admodum adulescentem, pontificatu et curuli aedilitate; M. Agrippam, ignobilem loco, bonum militia et victoriae socium, geminatis consulatibus extulit: mox, defuncto Marcello, generum sumpsit: Tiberium Neronem et Claudium Drusum, privignos, imperatoriis nominibus auxit, integra etiam tum domo sua: nam genitos Agrippa, Caium ac Lucium, in familiam Caesarum induxerat; necdum posita puerili praetexta, *Principes iuventutis* appellari, destinari consules, specie recusantis flagrantissime cupiverat. Ut Agrippa vita concessit, L. Caesarem, euntem ad Hispanienses exercitus, Caium, remeantem Armenia et vulnere invalidum, mors fato propera vel novercae Liviae dolus abstulit; Drusoque pridem exstincto, Nero solus e privignis erat: illuc cuncta vergere: filius, collega imperii, consors tribuniciae potestatis adsumitur, omnisque per exercitus ostentatur; non obscuris, ut antea, matris artibus, sed palam hortatu. Nam senem Augustum devinxerat adeo, uti nepotem unicum, Agrippam Postumum, in insulam Planasiam proiiceret, rudem sane bonarum artium et robore corporis stolide ferocem, nullius tamen flagitii compertum. At hercule Germanicum, Druso ortum, octo apud Rhenum legionibus imposuit, adscirique per adoptionem a Tiberio iussit; quamquam esset in domo Tiberii filius iuvenis; sed quo pluribus munimentis insisteret. Bellum ea tempestate nullum, nisi adversus Germanos, supererat; abolendae magis infamiae, ob amissum cum Quinctilio Varo exercitum, quam

cupidine proferendi imperii aut dignum ob praemium. Domi res tranquillae; eadem magistratuum vocabula: iuniores post Actiacam victoriam, etiam senes plerique inter bella civium nati: quotusquisque reliquus, qui rem publicam vidisset?

4. Igitur verso civitatis statu, nihil usquam prisci et integri moris: omnes, exuta aequalitate, iussa Principis adspectare; nulla in praesens formidine, dum Augustus aetate validus seque et domum et pacem sustentavit. Postquam provecta iam senectus aegro et corpore fatigabatur, aderatque finis, et spes novae: pauc bona libertatis incassum disserere: plures bellum pavescere, alii cupere: pars multo maxima imminentis dominos variis rumoribus differebant: *trucem Agrippam et ignominia accensum, non aetate neque rerum experientia tantae moli parem: Tiberium Neronem maturum annis, spectatum bello, sed vetere atque insita Claudiae familiae superbia; multaque indicia saevitiae, quamquam premantur, erumpere. Hunc et prima ab infantia eductum in domo regnatrice: congestos iuveni consulatus, triumphos: ne iis quidem annis, quibus Rhodi, specie secessus, exsulem egerit, aliquid quam iram et simulationem et secretas libidines meditatum. Accedere matrem muliebri impotentia: serviendum feminae, duobusque insuper adulescentibus, qui rempublicam interim premant, quandoque distrahant.*

5. Haec atque talia agitantibus, gravescere valetudo Augusti. Et quidam scelus uxoris suspectabant: quippe rumor incesserat, paucos ante menses Augustum, electis consciis et comite uno, Fabio Maximo, Planasiam vectum ad visendum Agrippam: multas illic utrimque lacrimas et signa caritatis; spemque ex eo, fore ut iuvenis penatibus avi redderetur. Quod Maxi-

mum uxori Marciae aperuisse, illam Liviae: gnarum id Caesari: neque multo post exstincto Maximo, (dubium an quaesita morte,) auditos in funere eius Marciae gemitus, semet incusantis, *quod caussa exitii marito fuisset*. Utcunque se ea res habuit, vixdum ingressus Illyricum Tiberius, properis matris litteris accitur: neque satis compertum est, spirantem adhuc Augustum apud urbem Nolam, an exanimem repererit: acribus namque custodiis domum et vias sepserat Livia: laetique interdum nuntii vulgabantur, donec, provisis quae tempus monebat, simul excessisse Augustum et rerum potiri Neronem, fama eadem tulit.

6. Primum facinus novi principatus fuit Postumi Agrippae caedes: quem ignarum inermumque, quamvis firmatus animo, centurio aegre confecit. Nihil de ea re Tiberius apud senatum disseruit: patris iussa simulabat, quibus praescripsisset tribuno custodiae apposito, *ne cunctaretur Agrippam morte afficere, quandoque ipse supremum diem explevisset*. Multa sine dubio saevaque Augustus de moribus adulescentis questus, ut exsilium eius senatusconsulto sanciretur, perfecerat: ceterum in nullius unquam suorum necem duravit; neque mortem nepoti pro securitate privigni inlatam, credibile erat: propius vero, Tiberium ac Liviam, illum metu, hanc novercalibus odiis, suspecti et invisi iuvenis caedem festinavisse. Nuntianti centurioni, ut mos militiae, factum esse, quod imperasset: *neque imperasse sese, et rationem facti reddendam apud senatum*, respondit. Quod postquam Sallustius Crispus, particeps secretorum, (is ad tribunum miserat codicillos,) comperit; metuens, ne reus subderetur, iuxta periculoso, ficta seu vera promeret, monuit Liviam, ne arcana domus, ne consilia amicorum, ministeria militum vul-

garentur: neve Tiberius vim principatus resolveret, cuncta ad senatum vocando: eam conditionem esse imperandi, ut non aliter ratio constet, quam si uni reddatur.

7. At Romae ruere in servitium consules, patres, eques: quanto quis inlustrior, tanto magis falsi ac festinantes, vultuque composito, ne laeti excessu Principis, neu tristiores primordio, lacrimas, gaudium, questus, adulationes miscebant. Sex. Pompeius et Sex. Appuleius Coss. primi in verba Tiberii Caesaris iuravere: apudque eos Seius Strabo et C. Turranius, ille praetoriarum cohortium praefectus, hic annonae: mox senatus milesque et populus. Nam Tiberius cuncta per consules incipiebat, tamquam vetere re publica et ambiguus imperandi. Ne edictum quidem, quo patres in curiam vocabat, nisi tribuniciae potestatis praescriptione posuit, sub Augusto acceptae. Verba edicti fuere pauca et sensu permodesto: *de honoribus parentis consulturum: neque abscedere a corpore: idque unum ex publicis muneribus usurpare.* Sed, defuncto Augusto, signum praetoriis cohortibus ut imperator dederat: excubiae, arma, cetera aulae: miles in forum, miles in curiam comitabatur: litteras ad exercitus, tamquam adepto principatu, misit, nusquam cunctabundus, nisi cum in senatu loqueretur. Caussa praecipua ex formidine, ne Germanicus, in cuius manu tot legiones, immensa sociorum auxilia, mirus apud populum favor, habere imperium quam exspectare mallet. Dabat et famae, ut vocatus electusque potius a republica videretur, quam per uxorium ambitum et senili adoptione inrepsisse. Postea cognitum est, ad introspiciendas etiam procerum voluntates inductam dubitationem: nam verba, vultus, in crimen detorquens, recondebat.

8. Nihil primo senatus die agi passus, nisi de supremis Augusti: cuius testamentum, inlatum per virgines Vestae, Tiberium et Liviam heredes habuit. Livia in familiam Iuliam nomenque Augustae adsumebatur: in spem secundam nepotes pronepotesque: tertio gradu primores civitatis scripserat, plerosque invisos sibi, sed iactantia gloriaque ad posteros. Legata non ultra civilem modum, nisi quod populo et plebi quadringenties tricies quinquies, praetoriarum cohortium militibus singula nummûm millia, legionariis trecenos, cohortibus civium Romanorum quingenos nummos viritim dedit. Tum consultatum de honoribus; ex quîs maxime insignes visi: *ut porta triumphali duceretur funus,* Gallus Asinius; *ut legum latarum tituli, victarum ab eo gentium vocabula anteferrentur,* L. Arruntius censuere: addebat Messalla Valerius, *renovandum per annos sacramentum in nomen Tiberii:* interrogatusque a Tiberio, num se mandante eam sententiam prompsisset? *sponte dixisse*, respondit; *neque in iis, quae ad rem publicam pertinerent, consilio, nisi suo, usurum, vel cum periculo offensionis:* ea sola species adulandi supererat. Conclamant Patres, *corpus ad rogum humeris senatorum ferendum.* Remisit Caesar adroganti moderatione; populumque edicto monuit, *ne, ut quondam nimiis studiis funus divi Iulii turbassent, ita Augustum in foro potius quam in campo Martis, sede destinata, cremari vellent.* Die funeris milites velut praesidio stetere, multum inridentibus, qui ipsi viderant, quique a parentibus acceperant diem illum crudi adhuc servitii et libertatis improspere repetitae, cum occisus dictator Caesar aliis pessimum, aliis pulcherrimum facinus videretur: nunc senem principem, longa potentia, provisis etiam heredum in rem publicam

opibus, auxilio scilicet militari tuendum, ut sepultura eius quieta foret.

9. Multus hinc ipso de Augusto sermo, plerisque vana mirantibus: quod idem dies accepti quondam imperii princeps et vitae supremus: quod Nolae in domo et cubiculo, in quo pater eius Octavius, vitam finivisset. Numerus etiam consulatuum celebrabatur, quo Valerium Corvum et C. Marium simul aequaverat: continuata per septem et triginta annos tribunicia potestas: nomen imperatoris semel atque vicies partum: aliaque honorum multiplicata aut nova. At apud prudentes vita eius varie extollebatur arguebaturve. Hi, *pietate erga parentem et necessitudine rei publicae, in qua nullus tunc legibus locus, ad arma civilia actum, quae neque parari possent, neque haberi per bonas artes. Multa Antonio, dum interfectores patris ulcisceretur, multa Lepido concessisse. Postquam hic socordia senuerit, ille per libidines pessum datus sit, non aliud discordantis patriae remedium fuisse, quam ut ab uno regeretur. Non regno tamen, neque dictatura, sed Principis nomine constitutam rem publicam: mari Oceano aut amnibus longinquis septum imperium: legiones, provincias, classes, cuncta inter se connexa: ius apud cives, modestiam apud socios: urbem ipsam magnifico ornatu: pauca admodum vi tractata, quo ceteris quies esset.*

10. Dicebatur contra: *pietatem erga parentem et tempora rei publicae obtentui sumpta: ceterum cupidine dominandi concitos per largitionem veteranos, paratum ab adulescente privato exercitum, corruptas consulis legiones, simulatam Pompeianarum gratiam partium; mox ubi decreto patrum fasces et ius praetoris invaserit, caesis Hirtio et Pansa, (sive hostis illos, seu Pansam venenum vulneri adfusum, sui milites Hirtium, et machi-*

nator doli Caesar abstulerat,) utriusque copias occupavisse: extortum invito senatu consulatum, armaque, quae in Antonium acceperit, contra rem publicam versa: proscriptionem civium, divisiones agrorum, ne ipsis quidem, qui cepere, laudatas. Sane Cassii et Brutorum exitus paternis inimicitiis datos, (quamquam fas sit, privata odia publicis utilitatibus remittere;) sed Pompeium imagine pacis, sed Lepidum specie amicitiae deceptos: post, Antonium, Tarentino Brundisinoque foedere et nuptiis sororis inlectum, subdolae adfinitatis poenas morte exsolvisse. Pacem sine dubio post haec, verum cruentam: Lollianas Varianasque clades; interfectos Romae Varrones, Egnatios, Iulos. Nec domesticis abstinebatur. *Abducta Neroni uxor: et consulti per ludibrium pontifices, an concepto, necdum edito partu, rite nuberet: Q. Tedii et Vedii Pollionis luxus: postremo Livia, gravis in rem publicam mater, gravis domui Caesarum noverca. Nihil deorum honoribus relictum, cum se templis et effigie numinum per flamines et sacerdotes coli vellet. Ne Tiberium quidem caritate aut rei publicae cura successorem adscitum: sed quoniam adrogantiam saevitiamque eius introspexerit, comparatione deterrima sibi gloriam quaesivisse.* Etenim Augustus, paucis ante annis, cum Tiberio tribuniciam potestatem a patribus rursum postularet, quamquam honora oratione, quaedam de habitu cultuque et institutis eius iecerat, quae velut excusando exprobraret.

11. Ceterum, sepultura more perfecta, templum et coelestes religiones decernuntur. Versae inde ad Tiberium preces. Et ille varie disserebat: de magnitudine imperii, sua modestia; *solam divi Augusti mentem tantae molis capacem; se, in partem curarum ab illo vocatum, experiendo didicisse, quam arduum, quam*

subiectum fortunae regendi cuncta onus. Proinde in civitate, tot inlustribus viris subnixa, non ad unum omnia deferrent: plures facilius munia rei publicae sociatis laboribus exsecuturos. Plus in oratione tali dignitatis quam fidei erat: Tiberioque etiam in rebus, quas non occuleret, seu natura sive adsuetudine, suspensa semper et obscura verba: tunc vero nitenti, ut sensus suos penitus abderet, in incertum et ambiguum magis implicabantur. At patres, quibus unus metus, si intelligere viderentur, in questus, lacrimas, vota effundi; ad deos, ad effigiem Augusti, ad genua ipsius manus tendere: cum proferri libellum recitarique iussit. Opes publicae continebantur: quantum civium sociorumque in armis: quot classes, regna, provinciae, tributa, aut vectigalia, et necessitates ac largitiones. Quae cuncta sua manu perscripserat Augustus: addideratque consilium coercendi intra terminos imperii, incertum metu, an per invidiam.

12. Inter quae senatu ad infimas obtestationes procumbente, dixit forte Tiberius, *se, ut non toti rei publicae parem, ita, quaecunque pars sibi mandaretur, eius tutelam suscepturum.* Tum Asinius Gallus, *Interrogo,* inquit, *Caesar, quam partem rei publicae mandari tibi velis.* Perculsus improvisa interrogatione, paullum reticuit: dein, collecto animo, respondit: *nequaquam decorum pudori suo, legere aliquid aut evitare ex eo, cui in universum excusari mallet.* Rursum Gallus: (etenim vultu offensionem coniectaverat) *non idcirco interrogatum,* ait, *ut divideret, quae separari nequirent, sed ut sua confessione argueretur, unum esse rei publicae corpus, atque unius animo regendum.* Addidit laudem de Augusto, Tiberiumque ipsum victoriarum suarum, quaeque in toga per tot annos egregie fecisset, admo-

nuit. Nec ideo iram eius lenivit, pridem invisus, tamquam, ducta in matrimonium Vipsania, M. Agrippae filia, quae quondam Tiberii uxor fuerat, plus quam civilia agitaret, Pollionisque Asinii, patris, ferociam retineret.

13. Post quae L. Arruntius, haud multum discrepans a Galli oratione, perinde offendit: quamquam Tiberio nulla vetus in Arruntium ira; sed divitem, promptum, artibus egregiis et pari fama publice, suspectabat. Quippe Augustus, supremis sermonibus cum tractaret, quinam adipisci principem locum suffecturi abnuerent, aut impares vellent, vel iidem possent cuperentque, *M. Lepidum* dixerat *capacem, sed aspernantem; Gallum Asinium avidum, sed minorem; L. Arruntium non indignum, et, si casus daretur, ausurum.* De prioribus consentitur: pro Arruntio quidam Cn. Pisonem tradidere; omnesque, praeter Lepidum, variis mox criminibus, struente Tiberio, circumventi sunt. Etiam Q. Haterius et Mamercus Scaurus suspicacem animum perstrinxere: Haterius, cum dixisset, *Quousque patieris, Caesar, non adesse caput rei publicae?* Scaurus, quia dixerat, *spem esse ex eo, non inritas fore senatus preces, quod relationi consulum iure tribuniciae potestatis non intercessisset.* In Haterium statim invectus est; Scaurum, cui implacabilius irascebatur, silentio tramisit: fessusque clamore omnium, expostulatione singulorum, flexit paullatim, non ut fateretur suscipi a se imperium, sed ut negare et rogari desineret. Constat, Haterium, cum deprecandi caussa palatium introisset, ambulantisque Tiberii genua advolveretur, prope a militibus interfectum, quia Tiberius, casu an manibus eius impeditus, prociderat. Neque tamen periculo talis viri mitigatus est, donec Haterius

Augustam oraret, eiusque curatissimis precibus protegeretur.

14. Multa patrum et in Augustam adulatio. Alii *Parentem*, alii *Matrem patriae* appellandam; plerique, ut nomini Caesaris adscriberetur *Iuliae filius* censebant. Ille, *moderandos feminarum honores* dictitans, *eademque se temperantia usurum in iis, quae sibi tribuerentur*, ceterum anxius invidia, et muliebre fastigium in deminutionem sui accipiens, ne lictorem quidem ei decerni passus est; aramque adoptionis et alia huiuscemodi prohibuit. At Germanico Caesari proconsulare imperium petivit: missique legati, qui deferrent, simul maestitiam eius ob excessum Augusti solarentur. Quo minus idem pro Druso postularetur, ea caussa, quod designatus consul Drusus praesensque erat. Candidatos praeturae duodecim nominavit, numerum ab Augusto traditum: et, hortante senatu, ut augeret, iureiurando obstrinxit se, non excessurum.

15. Tum primum e Campo comitia ad patres translata sunt. Nam ad eam diem, etsi potissima arbitrio principis, quaedam tamen studiis tribuum fiebant. Neque populus ademptum ius questus est, nisi inani rumore: et senatus, largitionibus ac precibus sordidis exsolutus, libens tenuit, moderante Tiberio, ne plures quam quattuor candidatos commendaret, sine repulsa et ambitu designandos. Inter quae tribuni plebei petivere, ut proprio sumptu ederent ludos, qui de nomine Augusti, fastis additi, Augustales vocarentur. Sed decreta pecunia ex aerario, utque per Circum triumphali veste uterentur: curru vehi haud permissum. Mox celebratio annua ad praetorem translata, cui inter cives et peregrinos iurisdictio evenisset.

16. Hic rerum urbanarum status erat, cum Panno-

nicas legiones seditio incessit; nullis novis caussis, nisi quod mutatus princeps licentiam turbarum, et ex civili bello spem praemiorum ostendebat. Castris aestivis tres simul legiones habebantur, praesidente Iunio Blaeso: qui, fine Augusti et initiis Tiberii auditis, ob iustitium [aut gaudium] intermiserat solita munia. Eo principio lascivire miles, discordare, pessimi cuiusque sermonibus praebere aures, denique luxum et otium cupere, disciplinam et laborem aspernari. Erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procax lingua, et miscere coetus histrionali studio doctus. Is imperitos animos, et, quaenam post Augustum militiae conditio, ambigentes, impellere paullatim nocturnis conloquiis, aut flexo in vesperam die, et, dilapsis melioribus, deterrimum quemque congregare.

17. Postremo, promptis iam et aliis seditionis ministris, velut concionabundus interrogabat: *cur paucis centurionibus, paucioribus tribunis, in modum servorum obedirent? quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et nutantem adhuc principem precibus vel armis adirent? Satis per tot annos ignavia peccatum, quod tricena aut quadragena stipendia senes, et plerique truncato ex vulneribus corpore, tolerent. Ne dimissis quidem finem esse militiae, sed apud vexillum retentos, alio vocabulo eosdem labores perferre: ac si quis tot casus vita superaverit, trahi adhuc diversas in terras, ubi, per nomen agrorum, uligines paludum vel inculta montium accipiant. Enimvero militiam ipsam gravem, infructuosam: denis in diem assibus animam et corpus aestimari. Hinc vestem, arma, tentoria; hinc saevitiam centurionum et vacationes munerum redimi. At hercule verbera et vulnera, duram hiemem, exercitas aestates,*

bellum atrox aut sterilem pacem, sempiterna: nec aliud levamentum, quam si certis sub legibus militia iniretur: ut singulos denarios mererent; sextusdecimus stipendii annus finem adferret; ne ultra sub vexillis tenerentur, sed iisdem in castris praemium pecunia solveretur. An praetorias cohortes, quae binos denarios acceperint, quae post sedecim annos penatibus suis reddantur, plus periculorum suscipere? Non obtrectari a se urbanas excubias: sibi tamen apud horridas gentes e contuberniis hostem adspici.

18. Adstrepebat vulgus, diversis incitamentis: hi verberum notas, illi canitiem, plurimi detrita tegmina et nudum corpus exprobrantes: postremo eo furoris venere, ut tres legiones miscere in unam agitaverint. Depulsi aemulatione, quia suae quisque legioni eum honorem quaerebant, alio vertunt, atque unâ tres aquilas et signa cohortium locant: simul congerunt cespites, exstruunt tribunal, quo magis conspicua sedes foret. Properantibus Blaesus advenit, increpabatque ac retinebat singulos, clamitans: *Mea potius caede imbuite manus; leviore flagitio legatum interficietis, quam ab imperatore desciscitis. Aut incolumis fidem legionum retinebo, aut iugulatus poenitentiam adcelerabo.*

19. Aggerebatur nihilominus cespes, iamque pectori usque adcreverat, cum tandem pervicacia victi inceptum omisere. Blaesus multa dicendi arte, *Non per seditionem et turbas desideria militum ad Caesarem ferenda,* ait: *neque veteres ab imperatoribus priscis, neque ipsos a divo Augusto tam nova petivisse: et parum in tempore incipientes principis curas onerari. Si tamen tenderent in pace tentare, quae ne civilium quidem bellorum victores expostulaverint; cur contra morem obsequii, contra fas disciplinae, vim meditentur? De-*

cernerent legatos, seque coram mandata darent. Adclamavere, *ut filius Blaesi tribunus legatione ea fungeretur, peteretque militibus missionem ab sedecim annis: cetera mandaturos, ubi prima provenissent.* Profecto iuvene, modicum otium: sed superbire miles, quod filius legati, orator publicae caussae, satis ostenderet, necessitate expressa, quae per modestiam non obtinuissent.

20. Interea manipuli, ante coeptam seditionem Nauportum missi ob itinera et pontes et alios usus, postquam turbatum in castris accepere, vexilla convellunt; direptisque proximis vicis, ipsoque Nauporto, quod municipii instar erat, retinentis centuriones inrisu et contumeliis, postremo verberibus insectantur: praecipua in Aufidienum Rufum praefectum castrorum ira, quem dereptum vehiculo, sarcinis gravant, aguntque primo in agmine, per ludibrium rogitantes: *an tam immensa onera, tam longa itinera libenter ferret?* Quippe Rufus diu manipularis, dein centurio, mox castris praefectus, antiquam duramque militiam revocabat, vetus operis ac laboris, et eo immitior, quia toleraverat.

21. Horum adventu redintegratur seditio, et vagi circumiecta populabantur. Blaesus paucos, maxime praeda onustos, ad terrorem ceterorum adfici verberibus, claudi carcere iubet. Nam etiam tum legato a centurionibus et optimo quoque manipularium parebatur. Illi obniti trahentibus, prensare circumstantium genua, ciere modo nomina singulorum, modo centuriam quisque, cuius manipularis erat, cohortem, legionem, *eadem omnibus imminere* clamitantes; simul probra in legatum cumulant, coelum ac deos obtestantur; nihil reliqui faciunt, quo minus invidiam, miseri-

cordiam, metum et iras permoverent. Adcurritur ab universis, et, carcere effracto, solvunt vincula, desertoresque ac rerum capitalium damnatos sibi iam miscent.

22. Flagrantior inde vis, plures seditioni duces. Et Vibulenus quidam, gregarius miles, ante tribunal Blaesi adlevatus circumstantium humeris, apud turbatos et, quid pararet, intentos: *Vos quidem*, inquit, *his innocentibus et miserrimis lucem et spiritum reddidistis: sed quis fratri meo vitam, quis fratrem mihi reddit? quem, missum ad vos a Germanico exercitu de communibus commodis, nocte proxima iugulavit per gladiatores suos, quos in exitium militum habet atque armat. Responde, Blaese, ubi cadaver abieceris? Ne hostes quidem sepultura invident. Cum osculis, cum lacrimis dolorem meum implevero, me quoque trucidari iube; dum interfectos nullum ob scelus, sed quia utilitati legionum consulebamus, hi sepeliant.*

23. Incendebat haec fletu, et pectus atque os manibus verberans: mox disiectis, quorum per humeros sustinebatur, praeceps et singulorum pedibus advolutus, tantum consternationis invidiaeque concivit, ut pars militum gladiatores, qui e servitio Blaesi erant, pars ceteram eiusdem familiam vincirent, alii ad quaerendum corpus effunderentur. Ac ni propere, neque corpus ullum reperiri, et servos, adhibitis cruciatibus, abnuere caedem, neque illi fuisse unquam fratrem, pernotuisset, haud multum ab exitio legati aberant. Tribunos tamen ac praefectum castrorum extrusere: sarcinae fugientium direptae: et centurio Lucillius interficitur, cui militaribus facetiis vocabulum *Cedo alteram* indiderant; quia, fracta vite in tergo militis, alteram clara voce ac rursus aliam poscebat. Ceteros

latebrae texere, uno retento Clemente Iulio, qui perferendis militum mandatis habebatur idoneus ob promptum ingenium. Quin ipsae inter se legiones octava et quintadecuma ferrum parabant: dum centurionem, cognomento Sirpicum, illa morti deposcit, quintadecumani tuentur; ni miles nonanus preces et, adversum aspernantis, minas interiecisset.

24. Haec audita quamquam abstrusum et tristissima quaeque maxime occultantem Tiberium perpulere, ut Drusum filium cum primoribus civitatis duabusque praetoriis cohortibus mitteret, nullis satis certis mandatis; ex re consulturum. Et cohortes delecto milite supra solitum firmatae. Additur magna pars praetoriani equitis et robora Germanorum, qui tum custodes imperatori aderant: simul praetorii praefectus, Aelius Seianus, collega Straboni, patri suo, datus, magna apud Tiberium auctoritate, rector iuveni, et ceteris periculorum praemiorumque ostentator. Druso propinquanti, quasi per officium, obviae fuere legiones, non laetae, ut adsolet, neque insignibus fulgentes, sed inluvie deformi, et vultu, quamquam maestitiam imitarentur, contumaciae propiores.

25. Postquam vallum introiit, portas stationibus firmant: globos armatorum certis castrorum locis opperiri iubent: ceteri tribunal ingenti agmine circumveniunt. Stabat Drusus, silentium manu poscens. Illi, quotiens oculos ad multitudinem retulerant, vocibus truculentis strepere; rursum, viso Caesare, trepidare: murmur incertum: atrox clamor, et repente quies: diversis animorum motibus, pavebant terrebantque. Tandem, interrupto tumultu, litteras patris recitat, in quis perscriptum erat: *Praecipuam ipsi fortissimarum legionum curam, quibuscum plurima bella toleravisset:*

ubi primum a luctu requiesset animus, acturum apud patres de postulatis eorum: misisse interim filium, ut sine cunctatione concederet, quae statim tribui possent: cetera senatui servanda, quem neque gratiae neque severitatis expertem haberi par esset.

26. Responsum est a concione, *mandata Clementi centurioni, quae perferret.* Is orditur *de missione a sedecim annis: de praemiis finitae militiae: ut denarius diurnum stipendium foret; ne veterani sub vexillo haberentur.* Ad ea Drusus cum arbitrium senatus et patris obtenderet, clamore turbatur: *Cur venisset, neque augendis militum stipendiis, neque adlevandis laboribus, denique nulla benefaciendi licentia? At hercule verbera et necem cunctis permitti. Tiberium olim nomine Augusti desideria legionum frustrari solitum: easdem artes Drusum retulisse. Numquamne nisi ad se filios familiarum venturos? Novum id plane, quod imperator sola militis commoda ad senatum reiiciat. Eundem ergo senatum consulendum, quotiens supplicia aut proelia indicantur. An praemia sub dominis, poenas sine arbitro esse?*

27. Postremo deserunt tribunal; ut quis praetorianorum militum amicorumve Caesaris occurreret, manus intentantes, caussam discordiae et initium armorum: maxime infensi Cn. Lentulo, quod is, ante alios aetate et gloria belli, firmare Drusum credebatur, et illa militiae flagitia primus aspernari. Nec multo post, digredientem cum Caesare, ac, provisu periculi, hiberna castra repetentem, circumsistunt, rogitantes, *quo pergeret? ad imperatorem an ad patres? ut illic quoque commodis legionum adversaretur?* Simul ingruunt, saxa iaciunt. Iamque lapidis ictu cruentus, et exitii certus, adcursu multitudinis, quae cum Druso advenerat, protectus est.

28. Noctem minacem et in scelus erupturam fors lenivit: nam luna claro repente coelo visa languescere. Id miles, rationis ignarus, omen praesentium accepit, suis laboribus defectionem sideris adsimulans, *prospereque cessura, quae pergerent, si fulgor et claritudo deae redderetur.* Igitur aeris sono, tubarum cornuumque concentu strepere: prout splendidior obscuriorve, laetari aut maerere; et postquam ortae nubes offecere visui, creditumque conditam tenebris, ut sunt mobiles ad superstitionem perculsae semel mentes, *sibi aeternum laborem portendi, sua facinora aversari deos,* lamentantur. Utendum inclinatione ea Caesar, et, quae casus obtulerat, in sapientiam vertenda ratus, circumiri tentoria iubet. Accitur centurio Clemens, et si qui alii bonis artibus grati in vulgus: hi vigiliis, stationibus, custodiis portarum se inserunt, spem offerunt, metum intendunt. *Quousque filium Imperatoris obsidebimus? quis certaminum finis? Percennione et Vibuleno sacramentum dicturi sumus? Percennius et Vibulenus stipendia militibus, agros emeritis largientur? denique, pro Neronibus et Drusis, imperium populi Rom. capessent? Quin potius, ut novissimi in culpam, ita primi ad poenitentiam sumus? Tarda sunt, quae in commune expostulantur: privatam gratiam statim mereare, statim recipias.* Commotis per haec mentibus, et inter se suspectis, tironem a veterano, legionem a legione dissociant. Tum redire paullatim amor obsequii: omittunt portas; signa, unum in locum principio seditionis congregata, suas in sedes referunt.

29. Drusus, orto die et vocata concione, quamquam rudis dicendi, nobilitate ingenita, incusat priora, probat praesentia: negat se terrore et minis vinci: flexos ad modestiam si videat, si supplices audiat, scripturum

patri, ut placatus legionum preces exciperet. Orantibus, rursum idem Blaesus, et L. Apronius, eques Romanus e cohorte Drusi, Iustusque Catonius, primi ordinis centurio, ad Tiberium mittuntur. Certatum inde sententiis, cum alii, *opperiendos legatos atque interim comitate permulcendum militem*, censerent: alii, *fortioribus remediis agendum: nihil in vulgo modicum: terrere, ni paveant: ubi pertimuerint, impune contemni: dum superstitio urgeat, adiiciendos ex duce metus, sublatis seditionis auctoribus*. Promptum ad asperiora ingenium Druso erat: vocatos Vibulenum et Percennium interfici iubet. Tradunt plerique, intra tabernaculum ducis obrutos: alii, corpora extra vallum abiecta ostentui.

30. Tum, ut quisque praecipuus turbator, conquisiti: et pars, extra castra palantes, a centurionibus aut praetoriarum cohortium militibus caesi: quosdam ipsi manipuli, documentum fidei, tradidere. Auxerat militum curas praematura hiems, imbribus continuis, adeoque saevis, ut non egredi tentoria, congregari inter se, vix tutari signa possent, quae turbine atque unda raptabantur. Durabat et formido coelestis irae, *nec frustra adversus impios hebescere sidera, ruere tempestates: non aliud malorum levamentum, quam, si linquerent castra infausta temerataque, et soluti piaculo, suis quisque hibernis redderentur.* Primum octava, dein quintadecuma legio rediere. Nonanus, *opperiendas Tiberii epistolas*, clamitaverat, mox desolatus aliorum discessione imminentem necessitatem sponte praevenit. Et Drusus, non exspectato legatorum regressu, quia praesentia satis consederant, in urbem rediit.

31. Iisdem ferme diebus iisdem caussis Germanicae legiones turbatae, quanto plures, tanto violentius:

et magna spe, fore ut Germanicus Caesar imperium alterius pati nequiret, daretque se legionibus, vi sua cuncta tracturis. Duo apud ripam Rheni exercitus erant: cui nomen superiori, sub C. Silio legato; inferiorem A. Caecina curabat. Regimen summae rei penes Germanicum, agendo Galliarum censui tum intentum. Sed quibus Silius moderabatur, mente ambigua fortunam seditionis alienae speculabantur: inferioris exercitus miles in rabiem prolapsus est, orto ab unaetvicesimanis quintanisque initio, et tractis prima quoque ac vicesima legionibus; nam iisdem aestivis in finibus Ubiorum habebantur per otium aut levia munia. Igitur, audito fine Augusti, vernacula multitudo, nuper acto in urbe delectu, lasciviae sueta, laborum intolerans, impellere ceterorum rudes animos: *venisse tempus, quo veterani maturam missionem, iuvenes largiora stipendia, cuncti modum miseriarum exposcerent, saevitiamque centurionum ulciscerentur.* Non unus haec, ut Pannonicas inter legiones Percennius, nec apud trepidas militum aures, alios validiores exercitus respicientium, sed multa seditionis ora vocesque: *sua in manu sitam rem Romanam; suis victoriis augeri rem publicam; in suum cognomentum adscisci imperatores.*

32. Nec legatus obviam ibat: quippe plurium vecordia constantiam exemerat. Repente lymphati, destrictis gladiis, in centuriones invadunt, (ea vetustissima militaribus odiis materies, et saeviendi principium,) prostratos verberibus mulcant, sexageni singulos, ut numerum centurionum adaequarent. Tum convulsos laniatosque et partim exanimos ante vallum aut in amnem Rhenum proiiciunt. Septimius cum perfugisset ad tribunal, pedibusque Caecinae advolveretur, eo usque flagitatus est, donec ad exitium dede-

retur. Cassius Chaerea, mox caede C. Caesaris memoriam apud posteros adeptus, tum adulescens et animi ferox, inter obstantes et armatos ferro viam patefecit. Non tribunus ultra, non castrorum praefectus ius obtinuit: vigilias, stationes, et si qua alia praesens usus indixerat, ipsi partiebantur. Id, militares animos altius coniectantibus, praecipuum indicium magni atque implacabilis motus, quod neque disiecti, nec paucorum instinctu, sed pariter ardescerent, pariter silerent; tanta aequalitate et constantia, ut regi crederes.

33. Interea Germanico, per Gallias, ut diximus, census accipienti, excessisse Augustum, adfertur. Neptem eius, Agrippinam, in matrimonio, pluresque ex ea liberos habebat. Ipse Druso, fratre Tiberii, genitus, Augustae nepos: sed anxius occultis in se patrui aviaeque odiis, quorum caussae acriores, quia iniquae. Quippe Drusi magna apud populum Rom. memoria, credebaturque, si rerum potitus foret, libertatem redditurus: unde in Germanicum favor, et spes eadem. Nam iuveni civile ingenium, mira comitas et diversa a Tiberii sermone, vultu, adrogantibus et obscuris. Accedebant muliebres offensiones, novercalibus Liviae in Agrippinam stimulis; atque ipsa Agrippina paullo commotior, nisi quod castitate et mariti amore quamvis indomitum animum in bonum vertebat.

34. Sed Germanicus, quanto summae spei propior, tanto impensius pro Tiberio niti. Sequanos proximos et Belgarum civitates in verba eius adigit. Dehinc, audito legionum tumultu, raptim profectus, obvias extra castra habuit, deiectis in terram oculis, velut poenitentia. Postquam vallum iniit, dissoni questus audiri coepere: et quidam, prensa manu eius, per speciem exosculandi, inseruerunt digitos, ut vacua denti-

bus ora contingeret: alii curvata senio membra ostendebant. Adsistentem concionem, quia permixta videbatur, *discedere in manipulos* iubet: *sic melius audituros responsum: vexilla praeferri, ut id saltem discerneret cohortes.* Tarde obtemperavere. Tunc a *veneratione Augusti* orsus, flexit ad *victorias triumphosque Tiberii,* praecipuis laudibus celebrans, *quae apud Germanias illis cum legionibus pulcherrima fecisset. Italiae* inde *consensum, Galliarum fidem* extollit; *nil usquam turbidum, aut discors.*

35. Silentio haec vel murmure modico audita sunt. Ut seditionem attigit, *ubi modestia militaris? ubi veteris disciplinae decus? quonam tribunos, quo centuriones exegissent?* rogitans: nudant universi corpora, *cicatrices ex vulneribus, verberum notas* exprobrant: mox indiscretis vocibus *pretia vacationum, angustias stipendii, duritiam operum,* ac propriis nominibus incusant *vallum, fossas, pabuli, materiae, lignorum adgestus,* et si qua alia ex necessitate aut adversus otium castrorum quaeruntur. Atrocissimus veteranorum clamor oriebatur; qui tricena aut supra stipendia numerantes, *mederetur fessis, neu mortem in iisdem laboribus, sed finem tam exercitae militiae, neque inopem requiem,* orabant. Fuere etiam, qui legatam a divo Augusto pecuniam reposcerent, faustis in Germanicum ominibus; et, si vellet imperium, promptos ostentavere. Tum vero, quasi scelere contaminaretur, praeceps tribunali desiluit. Opposuerunt abeunti arma, minitantes, ni regrederetur. At ille, *moriturum potius, quam fidem exueret,* clamitans, ferrum a latere deripuit, elatumque deferebat in pectus, ni proximi prensam dextram vi attinuissent. Extrema et conglobata inter se pars concionis, ac, vix credibile dictu, quidam singuli,

propius incedentes, *feriret*, hortabantur: et miles, nomine Calusidius, strictum obtulit gladium, addito, *acutiorem esse*. Saevum id malique moris etiam furentibus visum: ac spatium fuit, quo Caesar ab amicis in tabernaculum raperetur.

36. Consultatum ibi de remedio: etenim nuntiabatur, *parari legatos, qui superiorem exercitum ad caussam eandem traherent: destinatum excidio Ubiorum oppidum: imbutasque praeda manus in direptionem Galliarum erupturas*. Augebat metum gnarus Romanae seditionis, et, si omitteretur ripa, invasurus hostis; at, si auxilia et socii adversum abscedentis legiones armarentur, civile bellum suscipi: periculosa severitas; flagitiosa largitio; seu nihil militi, sive omnia concederentur, in ancipiti res publica. Igitur, volutatis inter se rationibus, placitum, ut epistolae nomine principis scriberentur: *missionem dari vicena stipendia meritis; exauctorari, qui senadena fecissent, ac retineri sub vexillo, ceterorum immunes, nisi propulsandi hostis: legata, quae petiverant, exsolvi duplicarique.*

37. Sensit miles, in tempus conficta, statimque flagitavit. Missio per tribunos maturatur: largitio differebatur in hiberna cuiusque. Non abscessere quintani unaetvicesimanique, donec iisdem in aestivis contracta ex viatico amicorum ipsiusque Caesaris pecunia persolveretur. Primam ac vicesimam legiones Caecina legatus in civitatem Ubiorum reduxit, turpi agmine, cum fisci de imperatore rapti inter signa interque aquilas veherentur. Germanicus, superiorem ad exercitum profectus, secundam et tertiamdecumam et sextamdecumam legiones, nihil cunctatas, sacramento adigit. Quartadecumani paullum dubitaverant; pecunia et missio, quamvis non flagitantibus, oblata est.

38. At in Chaucis coeptavere seditionem praesidium agitantes vexillarii discordium legionum, et praesenti duorum militum supplicio paullum repressi sunt. Iusserat id Mennius, castrorum praefectus, bono magis exemplo, quam concesso iure. Deinde, intumescente motu, profugus repertusque, postquam intutae latebrae, praesidium ab audacia mutuatur: *non praefectum ab iis, sed Germanicum ducem, sed Tiberium imperatorem violari.* Simul deterritis, qui obstiterant, raptum vexillum ad ripam vertit, et, *si quis agmine decessisset, pro desertore fore*, clamitans, reduxit in hiberna turbidos et nihil ausos.

39. Interea legati ab senatu, regressum iam apud aram Ubiorum Germanicum adeunt. Duae ibi legiones, prima atque vicesima, veteranique, nuper missi sub vexillo, hiemabant. Pavidos et conscientia vecordes intrat metus, venisse Patrum iussu, qui irrita facerent, quae per seditionem expresserant. Utque mos vulgo, quamvis falsis reum subdere, Munatium Plancum, consulatu functum, principem legationis, auctorem senatusconsulti incusant: et nocte concubia vexillum, in domo Germanici situm, flagitare occipiunt: concursuque ad ianuam facto, moliuntur fores; extractum cubili Caesarem, tradere vexillum, intento mortis metu subigunt. Mox, vagi per vias, obvios habuere legatos, audita consternatione, ad Germanicum tendentes. Ingerunt contumelias: caedem parant: Planco maxime, quem dignitas fuga impediverat: neque aliud periclitanti subsidium, quam castra primae legionis. Illic signa et aquilam amplexus, religione sese tutabatur: ac, ni aquilifer Calpurnius vim extremam arcuisset, (rarum etiam inter hostes) legatus populi Romani, Romanis in castris, sanguine suo altaria deûm comma-

culavisset. Luce demum, postquam dux et miles et facta noscebantur, ingressus castra Germanicus, perduci ad se Plancum imperat, recepitque in tribunal. Tum *fatalem* increpans *rabiem, neque militum, sed deûm ira resurgere,* cur venerint legati, aperit: *ius legationis, atque ipsius Planci gravem et immeritum casum*, simul, *quantum dedecoris adierit legio*, facunde miseratur, attonitaque magis, quam quieta concione, legatos, praesidio auxiliarium equitum, dimittit.

40. Eo in metu arguere Germanicum omnes, *quod non ad superiorem exercitum pergeret, ubi obsequia et contra rebellis auxilium. Satis superque missione et pecunia et mollibus consultis peccatum. Vel, si vilis ipsi salus, cur filium parvulum, cur gravidam coniugem inter furentes et omnis humani iuris violatores haberet? Illos saltem avo et rei publicae redderet.* Diu cunctatus, aspernantem uxorem, cum *se divo Augusto ortam, neque degenerem ad pericula* testaretur, postremo uterum eius et communem filium multo cum fletu complexus, ut abiret, perpulit. Incedebat muliebre et miserabile agmen, profuga ducis uxor, parvulum sinu filium gerens: lamentantes circum amicorum coniuges, quae simul trahebantur; nec minus tristes, qui manebant.

41. Non florentis Caesaris, neque suis in castris, sed velut in urbe victa, facies, gemitusque ac planctus, etiam militum aures oraque advertere. Progrediuntur contuberniis: *quis ille flebilis sonus? quod tam triste? feminas inlustres — non centurionem ad tutelam, non militem, nihil imperatoriae uxoris, aut comitatus soliti — pergere ad Treveros, et externae fidei!* Pudor inde et miseratio, et patris Agrippae, Augusti avi, memoria: socer Drusus; ipsa insigni fecunditate, praeclara pudicitia: iam infans in castris genitus, in contubernio

legionum eductus, quem militari vocabulo Caligulam appellabant, quia plerumque ad concilianda vulgi studia eo tegmine pedum induebatur. Sed nihil aeque flexit, quam invidia in Treveros: orant, obsistunt, *rediret, maneret*, pars Agrippinae occursantes, plurimi ad Germanicum regressi. Isque, ut erat recens dolore et ira, apud circumfusos ita coepit:

42. *Non mihi uxor aut filius patre et republica cariores sunt: sed illum quidem sua maiestas, imperium Romanum ceteri exercitus defendent. Coniugem et liberos meos, quos pro gloria vestra libens ad exitium offerrem, nunc procul a furentibus submoveo, ut, quicquid istuc sceleris imminet, meo tantum sanguine pietur; neve occisus Augusti pronepos, interfecta Tiberii nurus, nocentiores vos faciat. Quid enim per hos dies inausum intemeratumve vobis? Quod nomen huic coetui dabo? Militesne appellem? qui filium imperatoris vestri vallo et armis circumsedistis: an cives? quibus tam proiecta Senatus auctoritas. Hostium quoque ius et sacra legationis et fas gentium rupistis. Divus Iulius seditionem exercitus verbo uno compescuit, Quirites vocando, qui sacramentum eius detrectabant. Divus Augustus vultu et adspectu Actiacas legiones exterruit: nos, ut nondum eosdem, ita ex illis ortos, si Hispaniae Syriaeve miles aspernaretur, tamen mirum et indignum erat. Primane et vicesima legiones, illa signis a Tiberio acceptis, tu tot proeliorum socia, tot praemiis aucta, egregiam duci vestro gratiam refertis? Hunc ego nuntium patri, laeta omnia aliis e provinciis audienti, feram? ipsius tirones, ipsius veteranos non missione, non pecunia satiatos: hic tantum interfici centuriones, eiici tribunos, includi legatos: infecta sanguine castra, flumina: meque precariam animam inter infensos trahere?*

43. *Cur enim, primo concionis die, ferrum illud, quod pectori meo infigere parabam, detraxistis? O improvidi amici! melius et amantius ille, qui gladium offerebat. Cecidissem certe nondum tot flagitiorum exercitui meo conscius: legissetis ducem, qui meam quidem mortem impunitam sineret, Vari tamen et trium legionum ulcisceretur. Neque enim dii sinant, ut Belgarum, quamquam offerentium, decus istud et claritudo sit, subvenisse Romano nomini, compressisse Germaniae populos! Tua, dive Auguste, caelo recepta mens, tua, pater Druse, imago, tui memoria, iisdem istis cum militibus, quos iam pudor et gloria intrat, eluant hanc maculam, irasque civiles in exitium hostibus vertant! Vos quoque, quorum alia nunc ora, alia pectora contueor, si legatos senatui, obsequium imperatori, si mihi coniugem et filium redditis, discedite a contactu, ac dividite turbidos: id stabile ad poenitentiam, id fidei vinculum erit.*

44. Supplices ad haec, et vera exprobrari fatentes, orabant, *puniret noxios, ignosceret lapsis, et duceret in hostem: revocaretur coniux, rediret legionum alumnus, neve obses Gallis traderetur.* Reditum Agrippinae excusavit, ob imminentem partum et hiemem: *venturum filium: cetera ipsi exsequerentur.* Discurrunt mutati, et seditiosissimum quemque vinctos trahunt ad legatum legionis primae, C. Cetronium, qui iudicium et poenas de singulis in hunc modum exercuit. Stabant pro concione legiones destrictis gladiis · reus in suggestu per tribunum ostendebatur: si *nocentem* adclamaverant, praeceps datus trucidabatur. Et gaudebat caedibus miles, tamquam semet absolveret: nec Caesar arcebat, quando, nullo ipsius iussu, penes eosdem saevitia facti et invidia erat. Secuti exemplum veterani, haud multo post in Rhaetiam mittuntur, specie defen-

dendae provinciae, ob imminentis Suevos; ceterum, ut avellerentur castris, trucibus adhuc non minus asperitate remedii, quam sceleris memoria. Centurionatum inde egit. Citatus ab imperatore, nomen, ordinem, patriam, numerum stipendiorum, quae strenue in proeliis fecisset; et cui erant dona militaria, edebat. Si tribuni, si legio industriam innocentiamque adprobaverant, retinebat ordines: ubi avaritiam aut crudelitatem consensu obiectavissent, solvebatur militia.

45. Sic compositis praesentibus, haud minor moles supererat, ob ferociam quintae et unaetvicesimae legionum, sexagesimum apud lapidem (loco Vetera nomen est) hibernantium. Nam primi seditionem coeptaverant: atrocissimum quodque facinus horum manibus patratum: nec poena commilitonum exterriti, nec poenitentia conversi, iras retinebant. Igitur Caesar arma, classem, socios demittere Rheno parat, si imperium detrectetur, bello certaturus.

46. At Romae, nondum cognito, qui fuisset exitus in Illyrico, et legionum Germanicarum motu audito, trepida civitas incusare Tiberium, *quod, dum patres et plebem, invalida et inermia, cunctatione ficta ludificetur, dissideat interim miles, neque duorum adulescentium nondum adulta auctoritate comprimi queat: ire ipsum et opponere maiestatem imperatoriam debuisse, cessuris, ubi principem longa experientia, eundemque severitatis et munificentiae summum vidissent. An Augustum, fessa aetate, totiens in Germanias commeare potuisse: Tiberium, vigentem annis, sedere in senatu, verba patrum cavillantem? Satis prospectum urbanae servituti: militaribus animis adhibenda fomenta, ut ferre pacem velint.*

47. Immotum adversus eos sermones fixumque Tiberio fuit, non omittere caput rerum, neque se rem-

que publicam in casum dare. Multa quippe et diversa angebant: *validior per Germaniam exercitus: propior apud Pannoniam: ille Galliarum opibus subnixus, hic Italiae imminens: quos igitur anteferret? ac, ne postpositi contumelia incenderentur. At per filios pariter adiri, maiestate salva; cui maior e longinquo reverentia. Simul adulescentibus excusatum, quaedam ad patrem reiicere: resistentisque Germanico aut Druso posse a se mitigari, vel infringi. Quod aliud subsidium, si imperatorem sprevissent?* Ceterum, ut iam iamque iturus, legit comites, conquisivit impedimenta, adornavit naves: mox hiemem aut negotia varie caussatus, primo prudentes, dein vulgum, diutissime provincias fefellit.

48. At Germanicus, quamquam contracto exercitu, et parata in defectores ultione, dandum adhuc spatium ratus, si recenti exemplo sibi ipsi consulerent, praemittit litteras ad Caecinam, *venire se valida manu, ac, ni supplicium in malos praesumant, usurum promiscua caede.* Eas Caecina aquiliferis signiferisque, et quod maxime castrorum sincerum erat, occulte recitat, *utque cunctos infamiae, se ipsos morti eximant,* hortatur: *nam in pace caussas et merita spectari: ubi bellum ingruat, innocentes ac noxios iuxta cadere.* Illi, tentatis, quos idoneos rebantur, postquam maiorem legionum partem in officio vident, de sententia legati statuunt tempus, quo foedissimum quemque et seditioni promptum ferro invadant. Tunc, signo inter se dato, inrumpunt contubernia, trucidant ignaros: nullo, nisi consciis, noscente, quod caedis initium, quis finis.

49. Diversa omnium, quae unquam accidere, civilium armorum facies. Non proelio, non adversis e castris, sed iisdem e cubilibus, quos simul vescentis

dies, simul quietos nox habuerat, discedunt in partes, ingerunt tela: clamor, vulnera, sanguis palam: caussa in occulto: cetera fors regit: et quidam bonorum caesi, postquam, intellecto, in quos saeviretur, pessimi quoque arma rapuerant. Neque legatus aut tribunus moderator adfuit: permissa vulgo licentia atque ultio et satietas. Mox ingressus castra Germanicus, *non medicinam illud,* plurimis cum lacrimis, *sed cladem* adpellans, *cremari corpora* iubet. Truces etiam tum animos cupido involat eundi in hostem, piaculum furoris: nec aliter posse placari commilitonum manes, quam si pectoribus impiis honesta vulnera accepissent. Sequitur ardorem militum Caesar, iunctoque ponte tramittit duodecim millia e legionibus, sex et viginti socias cohortes, octo equitum alas, quarum ea seditione intemerata modestia fuit.

50. Laeti, neque procul, Germani agitabant, dum iustitio ob amissum Augustum, post discordiis, attinemur. At Romanus agmine propero silvam Caesiam limitemque a Tiberio coeptum scindit: castra in limite locat; frontem ac tergum vallo, latera concaedibus munit. Inde saltus obscuros permeat, consultatque, ex duobus itineribus breve et solitum sequatur, an impeditius et intentatum, eoque hostibus incautum. Delecta longiore via, cetera adcelerantur. Etenim attulerant exploratores *festam eam Germanis noctem ac solennibus epulis ludicram.* Caecina cum expeditis cohortibus praeire, et obstantia silvarum amoliri iubetur: legiones modico intervallo sequuntur. Iuvit nox sideribus inlustris: ventumque ad vicos Marsorum, et circumdatae stationes, stratis etiam tum per cubilia, propterque mensas, nullo metu, non antepositis vigiliis. Adeo cuncta incuria disiecta erant: neque belli timor;

ac ne pax quidem, nisi languida et soluta, inter temulentos.

51. Caesar avidas legiones, quo latior populatio foret, quattuor in cuneos dispertit: quinquaginta millium spatium ferro flammisque pervastat: non sexus, non aetas miserationem attulit; profana simul et sacra, et celeberrimum illis gentibus templum, quod Tanfanae vocabant, solo aequantur. Sine vulnere milites, qui semisomnos, inermos aut palantis ceciderant. Excivit ea caedes Bructeros, Tubantes, Usipetes; saltusque, per quos exercitui regressus, insedere. Quod gnarum duci; incessitque itineri et proelio. Pars equitum et auxiliariae cohortes ducebant: mox prima legio: et mediis impedimentis, sinistrum latus unaetvicesimani, dextrum quintani clausere: vicesima legio terga firmavit: post ceteri sociorum. Sed hostes, donec agmen per saltus porrigeretur, immoti: dein latera et frontem modice adsultantes, tota vi novissimos incurrere: turbabanturque densis Germanorum catervis leves cohortes, cum Caesar advectus ad vicesimanos, voce magna, *hoc illud tempus oblitterandae seditionis,* clamitabat: *pergerent, properarent culpam in decus vertere.* Exarsere animis, unoque impetu perruptum hostem redigunt in aperta, caeduntque. Simul primi agminis copiae evasere silvas, castraque communivere. Quietum inde iter: fidensque recentibus ac priorum oblitus miles in hibernis locatur.

52. Nuntiata ea Tiberium laetitia curaque adfecere: gaudebat, oppressam seditionem: sed, quod largiendis pecuniis et missione festinata favorem militum quaesivisset, bellica quoque Germanici gloria, angebatur. Retulit tamen ad senatum de rebus gestis, multaque de virtute eius memoravit, magis in speciem verbis ador-

nata, quam ut penitus sentire crederetur. Paucioribus Drusum et finem Illyrici motus laudavit, sed intentior, et fida oratione. Cunctaque, quae Germanicus indulserat, servavit etiam apud Pannonicos exercitus.

53. Eodem anno Iulia supremum diem obiit, ob impudicitiam olim a patre Augusto Pandateria insula, mox oppido Rheginorum, qui Siculum fretum accolunt, clausa. Fuerat in matrimonio Tiberii, florentibus Caio et Lucio Caesaribus, spreveratque, ut imparem. Nec alia tam intima Tiberio caussa, cur Rhodum abscederet. Imperium adeptus, extorrem, infamem, et, post interfectum Postumum Agrippam, omnis spei egenam, inopia ac tabe longa peremit, obscuram fore necem longinquitate exsilii ratus. Par caussa saevitiae in Sempronium Gracchum, qui familia nobili, sollers ingenio et prave facundus, eandem Iuliam in matrimonio M. Agrippae temeraverat. Nec is libidini finis: traditam Tiberio pervicax adulter contumacia et odiis in maritum accendebat: litteraeque, quas Iulia patri Augusto cum insectatione Tiberii scripsit, a Graccho compositae credebantur. Igitur amotus Cercinam, Africi maris insulam, quattuordecim annis exsilium toleravit. Tunc milites, ad caedem missi, invenere in prominenti litoris, nihil laetum opperientem. Quorum adventu *breve tempus* petivit, *ut suprema mandata uxori Alliariae per litteras daret:* cervicemque percussoribus obtulit, constantia mortis haud indignus Sempronio nomine; vita degeneraverat. Quidam non Roma eos milites, sed ab L. Asprenate, proconsule Africae, missos tradidere, auctore Tiberio, qui famam caedis posse in Asprenatem verti frustra speraverat.

54. Idem annus novas caerimonias accepit, addito sodalium Augustalium sacerdotio: ut quondam T. Ta-

tius retinendis Sabinorum sacris sodales Titios instituerat. Sorte ducti e primoribus civitatis unus et viginti: Tiberius Drususque et Claudius et Germanicus adiiciuntur. Ludos Augustales tunc primum coeptos turbavit discordia, ex certamine histrionum. Indulserat ei ludicro Augustus, dum Maecenati obtemperat, effuso in amorem Bathylli: neque ipse abhorrebat talibus studiis, et civile rebatur, misceri voluptatibus vulgi. Alia Tiberio morum via: sed populum, per tot annos molliter habitum, nondum audebat ad duriora vertere.

55. Druso Caesare, C. Norbano Coss. decernitur Germanico triumphus, manente bello; quod, quamquam in aestatem summa ope parabat, initio veris et repentino in Cattos excursu praecepit. Nam spes incesserat, dissidere hostem in Arminium ac Segestem, insignem utrumque perfidia in nos aut fide. Arminius turbator Germaniae; Segestes, *parari rebellionem,* saepe alias, et supremo convivio, post quod in arma itum, aperuit: suasitque Varo, *ut se et Arminium et ceteros proceres vinciret; nihil ausurum plebem, principibus amotis: atque ipsi tempus fore, quo crimina et innoxios discerneret.* Sed Varus fato et vi Arminii cecidit: Segestes, quamquam consensu gentis in bellum tractus, discors manebat, auctis privatim odiis, quod Arminius filiam eius, alii pactam, rapuerat. Gener invisus, inimici soceri: quaeque apud concordes vincula caritatis, incitamenta irarum apud infensos erant.

56. Igitur Germanicus quattuor legiones, quinque auxiliarium millia, et tumultuarias catervas Germanorum, cis Rhenum colentium, Caecinae tradit: totidem legiones, duplicem sociorum numerum ipse ducit: positoque castello super vestigia paterni praesidii in

monte Tauno, expeditum exercitum in Cattos rapit; L. Apronio ad munitiones viarum et fluminum relicto. Nam (rarum illi caelo) siccitate et amnibus modicis, inoffensum iter properaverat; imbresque et fluminum auctus regredienti metuebantur. Sed Cattis adeo improvisus advenit, ut, quod imbecillum aetate ac sexu, statim captum aut trucidatum sit. Iuventus flumen Adranam nando tramiserat, Romanosque, pontem coeptantis, arcebant: dein tormentis sagittisque pulsi, tentatis frustra conditionibus pacis, cum quidam ad Germanicum perfugissent, reliqui, omissis pagis vicisque, in silvas disperguntur. Caesar, incenso Mattio, (id genti caput,) aperta populatus, vertit ad Rhenum: non auso hoste terga abeuntium lacessere; quod illi moris, quotiens astu magis quam per formidinem cessit. Fuerat animus Cheruscis, iuvare Cattos: sed exterruit Caecina, huc illuc ferens arma; et Marsos, congredi ausos, prospero proelio cohibuit.

57. Neque multo post legati a Segeste venerunt, auxilium orantes adversus vim popularium, a quîs circumsedebatur; validiore apud eos Arminio, quando bellum suadebat. Nam barbaris, quanto quis audacia promptus, tanto magis fidus, rebusque motis potior habetur. Addiderat Segestes legatis filium, nomine Segimundum: sed iuvenis conscientia cunctabatur: quippe anno, quo Germaniae descivere, sacerdos apud Aram Ubiorum creatus, ruperat vittas, profugus ad rebelles. Adductus tamen in spem clementiae Romanae, pertulit patris mandata: benigneque exceptus, cum praesidio Gallicam in ripam missus est. Germanico pretium fuit, convertere agmen: pugnatumque in obsidentis, et ereptus Segestes magna cum propinquorum et clientium manu. Inerant feminae nobiles: inter

quas uxor Arminii, eademque filia Segestis, mariti magis quam parentis animo, neque victa in lacrimas, neque voce supplex, compressis intra sinum manibus, gravidum uterum intuens. Ferebantur et spolia Varianae cladis, plerisque eorum, qui tum in deditionem veniebant, praedae data.

58. Simul Segestes ipse, ingens visu, et memoria bonae societatis impavidus. Verba eius in hunc modum fuere: *Non hic mihi primus erga populum Rom. fidei et constantiae dies. Ex quo a divo Augusto civitate donatus sum, amicos inimicosque ex vestris utilitatibus delegi: neque odio patriae, (quippe proditores etiam iis, quos anteponunt, invisi sunt,) verum quia Romanis Germanisque idem conducere, et pacem quam bellum probabam. Ergo raptorem filiae meae, violatorem foederis vestri, Arminium, apud Varum, qui tum exercitui praesidebat, reum feci. Dilatus segnitia ducis, quia parum praesidii in legibus erat, ut me et Arminium et conscios vinciret, flagitavi. Testis illa nox, mihi utinam potius novissima! Quae secuta sunt, defleri magis, quam defendi possunt. Ceterum et inieci catenas Arminio, et a factione eius iniectas perpessus sum. Atque ubi primum tui copia, vetera novis et quieta turbidis antehabeo: neque ob praemium, sed ut me perfidia exsolvam; simul genti Germanorum idoneus conciliator, si poenitentiam quam perniciem maluerit. Pro iuventa et errore filii veniam precor: filiam necessitate huc adductam, fateor. Tuum erit consultare, utrum praevaleat, quod ex Arminio concepit, an quod ex me genita est.* Caesar, clementi responso, liberis propinquisque eius incolumitatem, ipsi sedem vetere in provincia pollicetur. Exercitum reduxit, nomenque imperatoris, auctore Tiberio, accepit. Arminii uxor virilis sexus stirpem edidit. Edu-

catus Ravennae puer, quo mox ludibrio conflictatus sit, in tempore memorabo.

59. Fama dediti benigneque excepti Segestis vulgata, ut quibusque bellum invitis aut cupientibus erat, spe vel dolore accipitur. Arminium super insitam violentiam rapta uxor, subiectus servitio uxoris uterus, vecordem agebant: volitabatque per Cheruscos, arma in Segestem, arma in Caesarem poscens. Neque probris temperabat: *egregium patrem! magnum imperatorem! fortem exercitum! quorum tot manus unam mulierculam avexerint. Sibi tres legiones, totidem legatos procubuisse. Non enim se proditione, neque adversus feminas gravidas, sed palam adversus armatos bellum tractare. Cerni adhuc Germanorum in lucis signa Romana, quae diis patriis suspenderit. Coleret Segestes victam ripam: redderet filio sacerdotium Romanum: Germanos numquam satis excusaturos, quod inter Albim et Rhenum virgas et secures et togam viderint. Aliis gentibus, ignorantia imperii Romani, inexperta esse supplicia, nescia tributa: quae quando exuerint, irritusque discesserit ille inter numina dicatus Augustus, ille delectus Tiberius, ne imperitum adulescentulum, ne seditiosum exercitum pavescerent. Si patriam, parentes, antiqua mallent, quam dominos et colonias novas, Arminium potius, gloriae ac libertatis, quam Segestem, flagitiosae servitutis ducem, sequerentur.*

60. Conciti per haec non modo Cherusci, sed conterminae gentes; tractusque in partis Inguiomerus, Arminii patruus, veteri apud Romanos auctoritate. Unde maior Caesari metus. Et ne bellum mole una ingrueret, Caecinam cum quadraginta cohortibus Romanis distrahendo hosti per Bructeros ad flumen Amisiam mittit. Equitem Pedo praefectus finibus Frisio-

rum ducit. Ipse impositas navibus quattuor legiones per lacus vexit: simulque pedes, eques, classis, apud praedictum amnem convenere. Chauci, cum auxilia pollicerentur, in commilitium adsciti sunt. Bructeros sua urentis expedita cum manu L. Stertinius, missu Germanici, fudit: interque caedem et praedam reperit undevicesimae legionis aquilam, cum Varo amissam. Ductum inde agmen ad ultimos Bructerorum: quantumque Amisiam et Luppiam amnes inter, vastatum, haud procul Teutoburgiensi saltu, in quo reliquiae Vari legionumque insepultae dicebantur.

61. Igitur cupido Caesarem invadit, solvendi suprema militibus ducique; permoto ad miserationem omni, qui aderat, exercitu, ob propinquos, amicos, denique ob casus bellorum et sortem hominum. Praemisso Caecina, ut occulta saltuum scrutaretur, pontesque et aggeres humido paludum et fallacibus campis imponeret, incedunt moestos locos, visuque ac memoria deformes. Prima Vari castra, lato ambitu, et dimensis principiis, trium legionum manus ostentabant: dein, semiruto vallo, humili fossa, accisae iam reliquiae consedisse intelligebantur: medio campi albentia ossa, ut fugerant, ut restiterant, disiecta vel aggerata. Adiacebant fragmina telorum, equorumque artus, simul truncis arborum antefixa ora: lucis propinquis barbarae arae, apud quas tribunos ac primorum ordinum centuriones mactaverant. Et cladis eius superstites, pugnam aut vincula elapsi, referebant, *hic cecidisse legatos; illic raptas aquilas; primum ubi vulnus Varo adactum; ubi infelici dextra et suo ictu mortem invenerit; quo tribunali concionatus Arminius, quot patibula captivis, quae scrobes; utque signis et aquilis per superbiam inluserit.*

62. Igitur Romanus, qui aderat, exercitus, sextum post cladis annum, trium legionum ossa, nullo noscente, alienas reliquias an suorum humo tegeret, omnes, ut coniunctos, ut consanguineos, aucta in hostem ira, moesti simul et infensi condebant. Primum exstruendo tumulo cespitem Caesar posuit, gratissimo munere in defunctos, et praesentibus doloris socius. Quod Tiberio haud probatum, seu cuncta Germanici in deterius trahenti, sive exercitum imagine caesorum insepultorumque tardatum ad proelia et formidolosiorem hostium credebat: *neque imperatorem, auguratu et vetustissimis caerimoniis praeditum, attrectare feralia debuisse.*

63. Sed Germanicus, cedentem in avia Arminium secutus, ubi primum copia fuit, evehi equites, campumque, quem hostis insederat, eripi iubet. Arminius colligi suos et propinquare silvis monitos, vertit repente: mox signum prorumpendi dedit iis, quos per saltus occultaverat. Tunc nova acie turbatus eques: missaeque subsidiariae cohortes, et fugientium agmine impulsae, auxerant consternationem: trudebanturque in paludem, gnaram vincentibus, iniquam nesciis, ni Caesar productas legiones instruxisset. Inde hostibus terror, fiducia militi: et manibus aequis abscessum. Mox, reducto ad Amisiam exercitu, legiones classe, ut advexerat, reportat: pars equitum litore Oceani petere Rhenum iussa: Caecina, qui suum militem ducebat, monitus, quamquam notis itineribus regrederetur, Pontes longos quam maturrime superare. Angustus is trames vastas inter paludes, et quondam a L. Domitio aggeratus: cetera limosa, tenacia gravi coeno, aut rivis incerta erant; circum silvae, paullatim adclives: quas tum Arminius implevit, compendiis viarum et

cito agmine onustum sarcinis armisque militem cum antevenisset. Caecinae dubitanti, quonam modo ruptos vetustate pontes reponeret, simulque propulsaret hostem, castra metari in loco placuit: ut opus, et alii proelium inciperent.

64. Barbari perfringere stationes, seque inferre munitoribus nisi, lacessunt, circumgrediuntur, occursant: miscetur operantium bellantiumque clamor: et cuncta pariter Romanis adversa; locus uligine profunda, idem ad gradum instabilis, procedentibus lubricus; corpora gravia loricis: neque librare pila inter undas poterant. Contra Cheruscis sueta apud paludes proelia; procera membra; hastae ingentes ad vulnera facienda quamvis procul. Nox demum inclinantis iam legiones adversae pugnae exemit. Germani, ob prospera indefessi, ne tum quidem sumpta quiete, quantum aquarum circum surgentibus iugis oritur, vertere in subiecta: mersaque humo, et obruto, quod effectum operis, duplicatus militi labor. Quadragesimum id stipendium Caecina parendi aut imperitandi habebat; secundarum ambiguarumque rerum sciens, eoque interritus. Igitur futura volvens, non aliud reperit, quam ut hostem silvis coerceret, donec saucii, quantumque gravioris agminis, anteirent. Nam medio montium et paludum porrigebatur planities, quae tenuem aciem pateretur. Deliguntur legiones, quinta dextro lateri, unaetvicesima in laevum; primani ducendum ad agmen; vicesimanus adversum secuturos.

65. Nox per diversa inquies, cum barbari festis epulis, laeto cantu aut truci sonore subiecta vallium ac resultantis saltus complerent; apud Romanos invalidi ignes, interruptae voces, atque ipsi passim adiacerent vallo, oberrarent tentoriis, insomnes magis quam per-

vigiles. Ducemque terruit dira quies: nam Quinctilium Varum, sanguine oblitum et paludibus emersum, cernere et audire visus est, velut vocantem, non tamen obsecutus, et manum intendentis repulisse. Coepta luce, missae in latera legiones, metu an contumacia, locum deseruere: capto propere campo, humentia ultra. Neque tamen Arminius, quamquam libero incursu, statim prorupit: sed, ut haesere coeno fossisque impedimenta, turbati circum milites, incertus signorum ordo, utque tali in tempore, sibi quisque properus et lentae adversum imperia aures, inrumpere Germanos iubet, clamitans, *En Varus, et eodem iterum fato victae legiones!* Simul haec, et cum delectis scindit agmen, equisque maxime vulnera ingerit: illi sanguine suo et lubrico paludum lapsantes, excussis rectoribus, disiicere obvios, proterere iacentes. Plurimus circa aquilas labor, quae neque adversum ferri ingruentia tela, neque figi limosa humo poterant. Caecina, dum sustentat aciem, suffosso equo delapsus, circumveniebatur, ni prima legio sese opposuisset. Iuvit hostium aviditas, omissa caede praedam sectantium: enisaeque legiones, vesperascente die, in aperta et solida. Neque is miseriarum finis. Struendum vallum, petendus agger: amissa magna ex parte, per quae egeritur humus aut exciditur cespes: non tentoria manipulis, non fomenta sauciis: infectos coeno aut cruore cibos dividentes, funestas tenebras, et tot hominum millibus unum iam reliquum diem lamentabantur.

66. Forte equus, abruptis vinculis vagus et clamore territus, quosdam occurrentium obturbavit. Tanta inde consternatio, inrupisse Germanos credentium, ut cuncti ruerent ad portas: quarum decumana maxime petebatur, aversa hosti et fugientibus tutior. Caecina,

comperto, vanam esse formidinem, cum tamen neque auctoritate neque precibus, ne manu quidem, obsistere aut retinere militem quiret, proiectus in limine portae, miseratione demum, quia per corpus legati eundum erat, clausit viam: simul tribuni et centuriones falsum pavorem esse docuerunt.

67. Tunc contractos in principia, iussosque dicta cum silentio accipere, temporis ac necessitatis monet: *Unam in armis salutem: sed ea consilio temperanda, manendumque intra vallum, donec expugnandi hostes spe propius succederent: mox undique erumpendum: illa eruptione ad Rhenum perveniri. Quodsi fugerent, pluris silvas, profundas magis paludes, saevitiam hostium superesse; at victoribus decus, gloriam: quae domi cura, quae in castris honesta,* memorat: reticuit de adversis. Equos dehinc, orsus a suis, legatorum tribunorumque, nulla ambitione, fortissimo cuique bellatori tradit, ut hi, mox pedes, in hostem invaderent.

68. Haud minus inquies Germanus spe, cupidine, et diversis ducum sententiis agebat: Arminio, *sinerent egredi, egressosque rursum per humida et impedita circumvenirent,* suadente: atrociora Inguiomero et laeta barbaris, *ut vallum armis ambirent: promptam expugnationem, plures captivos, incorruptam praedam fore.* Igitur orta die proruunt fossas, iniiciunt crates, summa valli prensant, raro super milite, et quasi ob metum defixo. Postquam haesere munimentis, datur cohortibus signum, cornuaque ac tubae concinuere. Exin clamore et impetu tergis Germanorum circumfunduntur, exprobrantes, *non hic silvas, nec paludes, sed aequis locis aequos deos.* Hosti, facile excidium et paucos ac semermos cogitanti, sonus tubarum, fulgor armorum, quanto inopina, tanto maiora offunduntur:

cadebantque, ut rebus secundis avidi, ita adversis incauti. Arminius integer, Inguiomerus post grave vulnus, pugnam deseruere: vulgus trucidatum est, donec ira et dies permansit. Nocte demum reversae legiones, quamvis plus vulnerum, eadem ciborum egestas fatigaret, vim, sanitatem, copias, cuncta in victoria habuere.

69. Pervaserat interim circumventi exercitus fama, et infesto Germanorum agmine Gallias peti: ac, ni Agrippina impositum Rheno pontem solvi prohibuisset, erant qui id flagitium formidine auderent. Sed femina, ingens animi, munia ducis per eos dies induit, militibusque, ut quis inops aut saucius, vestem et fomenta dilargita est. Tradit C. Plinius, Germanicorum bellorum scriptor, stetisse apud principium pontis, laudes et grates reversis legionibus habentem. Id Tiberii animum altius penetravit: *non enim simplices eas curas, nec adversus externos militem quaeri. Nihil relictum imperatoribus, ubi femina manipulos intervisat, signa adeat, largitionem tentet; tamquam parum ambitiose filium ducis gregali habitu circumferat, Caesaremque Caligulam appellari velit. Potiorem iam apud exercitus Agrippinam, quam legatos, quam duces: compressam a muliere seditionem, cui nomen principis obsistere non quiverit.* Accendebat haec onerabatque Seianus, peritia morum Tiberii, odia in longum iaciens, quae reconderet, auctaque promeret.

70. At Germanicus legionum, quas navibus vexerat, secundam et quartam decimam, itinere terrestri P. Vitellio ducendas tradit, quo levior classis vadoso mari innaret, vel reciproco sideret. Vitellius primum iter sicca humo aut modice adlabente aestu quietum habuit: mox impulsu aquilonis, simul sidere aequino-

ctii, quo maxime tumescit oceanus, rapi agique agmen. Et opplebantur terrae: eadem freto, litori, campis facies: neque discerni poterant incerta ab solidis, brevia a profundis. Sternuntur fluctibus, hauriuntur gurgitibus iumenta, sarcinae: corpora exanima interfluunt, occursant. Permiscentur inter se manipuli, modo pectore, modo ore tenus exstantes, aliquando subtracto solo disiecti, aut obruti. Non vox et mutui hortatus iuvabant, adversante unda: nihil strenuus ab ignavo, sapiens ab imprudenti, consilia a casu differre: cuncta pari violentia involvebantur. Tandem Vitellius in editiora enisus, eodem agmen subduxit. Pernoctavere sine utensilibus, sine igni, magna pars nudo aut mulcato corpore; haud minus miserabiles, quam quos hostis circumsidet. Quippe illis etiam honestae mortis usus: his inglorium exitium. Lux reddidit terram; penetratumque ad amnem Unsingim, quo Caesar classe contenderat. Impositae dein legiones, vagante fama, submersas: nec fides salutis, antequam Caesarem exercitumque reducem videre.

71. Iam Stertinius, ad accipiendum in deditionem Segimerum, fratrem Segestis, praemissus, ipsum et filium eius in civitatem Ubiorum perduxerat. Data utrique venia; facile Segimero, cunctantius filio, quia Quinctilii Vari corpus inlusisse dicebatur. Ceterum ad supplenda exercitus damna certavere Galliae, Hispaniae, Italia: quod cuique promptum, arma, equos, aurum, offerentes. Quorum laudato studio Germanicus, armis modo et equis ad bellum sumptis, propria pecunia militem iuvit. Utque cladis memoriam etiam comitate leniret, circumire saucios, facta singulorum extollere; vulnera intuens, alium spe, alium gloria, cunctos alloquio et cura sibique et proelio firmabat.

72. Decreta eo anno triumphalia insignia A. Caecinae, L. Apronio, C. Silio, ob res cum Germanico gestas. Nomen patris patriae Tiberius, a populo saepius ingestum, repudiavit; neque in acta sua iurari, quamquam censente senatu, permisit: *cuncta mortalium incerta; quantoque plus adeptus foret, tanto se magis in lubrico* dictitans. Non tamen ideo faciebat fidem civilis animi. Nam legem maiestatis reduxerat; cui nomen apud veteres idem, sed alia in iudicium veniebant: *si quis proditione exercitum, aut plebem seditionibus, denique male gesta re publica maiestatem populi Romani minuisset.* Facta arguebantur, dicta impune erant. Primus Augustus cognitionem de famosis libellis, specie legis eius, tractavit, commotus Cassii Severi libidine, qua viros feminasque inlustres procacibus scriptis diffamaverat. Mox Tiberius, consultante Pompeio Macro praetore, an iudicia maiestatis redderentur? *exercendas leges esse*, respondit. Hunc quoque asperavere carmina, incertis auctoribus vulgata, in saevitiam superbiamque eius et discordem cum matre animum.

73. Haud pigebit referre in Falanio et Rubrio, modicis equitibus Romanis, praetentata crimina: ut, quibus initiis, quanta Tiberii arte, gravissimum exitium inrepserit, dein repressum sit, postremo arserit, cunctaque conripuerit, noscatur. Falanio obiiciebat accusator, quod inter cultores Augusti, qui per omnes domos, in modum collegiorum, habebantur, Cassium quendam, mimum corpore infamem, adscivisset: quodque, venditis hortis, statuam Augusti simul mancipasset. Rubrio crimini dabatur violatum periurio numen Augusti. Quae ubi Tiberio notuere, scripsit consulibus: *non ideo decretum patri suo caelum, ut in perniciem civium is honor verteretur. Cassium histrionem*

solitum, inter alios eiusdem artis, interesse ludis, quos mater sua in memoriam Augusti sacrasset. Nec contra religiones fieri, quod effigies eius, ut alia numinum simulacra, venditionibus hortorum et domuum accedant. Iusiurandum perinde aestimandum, quam si Iovem fefellisset: deorum iniurias diis curae.

74. Nec multo post, Granium Marcellum, praetorem Bithyniae, quaestor ipsius, Caepio Crispinus, maiestatis postulavit, subscribente Romano Hispone: qui formam vitae iniit, quam postea celebrem miseriae temporum et audaciae hominum fecerunt. Nam egens, ignotus, inquies, dum occultis libellis saevitiae principis adrepit, mox clarissimo cuique periculum facessit, potentiam apud unum, odium apud omnes adeptus, dedit exemplum, quod secuti, ex pauperibus divites, ex contemptis metuendi, perniciem aliis ac postremum sibi invenere. Sed Marcellum insimulabat sinistros de Tiberio sermones habuisse: inevitabile crimen, cum ex moribus principis foedissima quaeque deligeret accusator, obiectaretque reo. Nam quia vera erant, etiam dicta credebantur. Addidit Hispo, *statuam Marcelli altius quam Caesarum sitam: et alia in statua, amputato capite Augusti, effigiem Tiberii inditam.* Ad quod exarsit adeo, ut, rupta taciturnitate, proclamaret, *se quoque in ea caussa laturum sententiam palam et iuratum:* quo ceteris eadem necessitas fieret. Manebant etiam tum vestigia morientis libertatis. Igitur Cn. Piso, *Quo,* inquit, *loco censebis, Caesar? Si primus, habebo quod sequar: si post omnes, vereor, ne imprudens dissentiam.* Permotus his, quantoque incautius efferverat, poenitentia patiens tulit, absolvi reum criminibus maiestatis. De pecuniis repetundis ad reciperatores itum est.

75. Nec Patrum cognitionibus satiatus, iudiciis adsidebat in cornu tribunalis, ne praetorem curuli depelleret, multaque eo coram adversus ambitum et potentium preces constituta. Sed dum veritati consulitur, libertas corrumpebatur. Inter quae Pius Aurelius, senator, questus, *mole publicae viae ductuque aquarum labefactas aedis suas*, auxilium patrum invocabat. Resistentibus aerarii praetoribus subvenit Caesar, pretiumque aedium Aurelio tribuit, erogandae per honesta pecuniae cupiens: quam virtutem diu retinuit, cum ceteras exueret. Propertio Celeri, praetorio, veniam ordinis ob paupertatem petenti, decies sestertium largitus est, satis comperto, paternas ei angustias esse. Tentantis eadem alios probare caussam senatui iussit, cupidine severitatis, in his etiam, quae rite faceret, acerbus. Unde ceteri silentium et paupertatem confessioni et beneficio praeposuere.

76. Eodem anno continuis imbribus auctus Tiberis plana urbis stagnaverat: relabentem secuta est aedificiorum et hominum strages. Igitur censuit Asinius Gallus, *ut libri Sibyllini adirentur*. Renuit Tiberius, perinde divina humanaque obtegens. Sed remedium coërcendi fluminis Ateio Capitoni et L. Arruntio mandatum. Achaiam ac Macedoniam, onera deprecantis, levari in praesens proconsulari imperio, tradique Caesari placuit. Edendis gladiatoribus, quos Germanici fratris ac suo nomine obtulerat, Drusus praesedit, quamquam vili sanguine nimis gaudens: quod vulgo formidolosum, et pater arguisse dicebatur. Cur abstinuerit spectaculo ipse, varie trahebant: alii taedio coetus, quidam tristitia ingenii, et metu comparationis, quia Augustus comiter interfuisset. Non crediderim, ad ostentandam saevitiam, movendasque populi offen-

siones, concessam filio materiem: quamquam id quoque dictum est.

77. At theatri licentia, proximo priore anno coepta, gravius tum erupit, occisis non modo e plebe, sed militibus et centurione, vulnerato tribuno praetoriae cohortis, dum probra in magistratus et dissensionem vulgi prohibent. Actum de ea seditione apud patres, dicebanturque sententiae, *ut praetoribus ius virgarum in histriones esset.* Intercessit Haterius Agrippa tribunus plebei, increpitusque est Asinii Galli oratione, silente Tiberio, qui ea simulacra libertatis senatui praebebat. Valuit tamen intercessio, quia divus Augustus *immunes verberum histriones* quondam responderat, neque fas Tiberio, infringere dicta eius. De modo lucaris, et adversus lasciviam fautorum, multa decernuntur: ex quîs maxime insignia: *ne domos pantomimorum senator introiret; ne egredientis in publicum equites Romani cingerent, aut alibi quam in theatro spectarentur; et spectantium immodestiam exsilio multandi potestas praetoribus fieret.*

78. Templum ut in colonia Tarraconensi strueretur Augusto, petentibus Hispanis permissum; datumque in omnes provincias exemplum. Centesimam rerum venalium, post bella civilia institutam, deprecante populo, edixit Tiberius, *militare aerarium eo subsidio niti: simul imparem oneri rem publicam, nisi vicesimo militiae anno veterani dimitterentur.* Ita proximae seditionis male consulta, quibus sedecim stipendiorum finem expresserant, abolita in posterum.

79. Actum deinde in senatu ab Arruntio et Ateio, an ob moderandas Tiberis exundationes verterentur flumina et lacus, per quos augescit. Auditaeque municipiorum et coloniarum legationes: orantibus Flo-

rentinis, *ne Clanis, solito alveo demotus, in amnem Arnum transferretur, idque ipsis perniciem adferret.* Congruentia his Interamnates disseruere: *pessum ituros fecundissimos Italiae campos, si amnis Nar* (id enim parabatur) *in rivos diductus, superstagnavisset.* Nec Reatini silebant, Velinum lacum, qua in Narem effunditur, obstrui recusantes: *quippe in adiacentia erupturum: optume rebus mortalium consuluisse naturam, quae sua ora fluminibus, suos cursus, utque originem, ita fines dederit: spectandas etiam religiones sociorum, qui sacra et lucos et aras patriis amnibus dicaverint. Quin ipsum Tiberim nolle, prorsus accolis fluviis orbatum, minore gloria fluere.* Seu preces coloniarum, seu difficultas operum, sive superstitio valuit, ut in sententiam Pisonis concederetur, qui nil mutandum censuerat. Prorogatur Poppaeo Sabino provincia Moesia, additis Achaia ac Macedonia.

80. Id quoque morum Tiberii fuit, continuare imperia, ac plerosque ad finem vitae in iisdem exercitibus aut iurisdictionibus habere. Caussae variae traduntur: alii *taedio novae curae semel placita pro aeternis servavisse;* quidam *invidia, ne plures fruerentur.* Sunt qui existiment, ut calidum eius ingenium, ita anxium iudicium. Neque enim eminentis virtutes sectabatur, et rursum vitia oderat: ex optimis periculum sibi, a pessimis dedecus publicum metuebat. Qua haesitatione postremo eo provectus est, ut mandaverit quibusdam provincias, quos egredi urbe non erat passurus.

81. De comitiis consularibus, quae tum primum, illo principe, ac deinceps fuere, vix quidquam firmare ausim: adeo diversa non modo apud auctores, sed in ipsius orationibus reperiuntur. Modo, subtractis candidatorum nominibus, originem cuiusque et vitam et

stipendia descripsit, ut, qui forent, intelligeretur: aliquando, ea quoque significatione subtracta, candidatos hortatus, ne ambitu comitia turbarent, suam ad id curam pollicitus est. Plerumque *eos tantum apud se professos*, disseruit, *quorum nomina consulibus edidisset: posse et alios profiteri, si gratiae aut meritis confiderent.* Speciosa verbis, re inania, aut subdola; quantoque maiore libertatis imagine tegebantur, tanto eruptura ad infensius servitium.

LIBER SECUNDUS.

Breviarium. **Cap. 1. Initia belli Parthici. Phraates, Vononis pater. 2. Vonones popularibus invisus. 3. Ab Artabano pulsus, ad Armenios profugus. 4. In Armenia mutatio regum. 5. Germanicus, invidia Tiberii revocatus, Germanos confestim aggredi parat. 6. Classis eius. Rhenus. 7. Irruptio in Cattos. Ara Drusi restituta. 8. Fossa Drusiana. Amisia. In rebelles Angrivarios animadversum. 9. Arminii cum fratre colloquium: 10. inde ira et iurgium. 11. Visurgim transeunt Romani. Batavorum discrimen. Cariovalda caesus. 12. Germanicus militum animos explorat. 13. Transfugis praemium pronuntiatum a Germanis, mox castris Rom. adsultatum. 14. Germanici somnium. Eiusque 15. et Arminii orationes ad suos. 16. Locus pugnae, campus Idistavisus. Acierum instructio. 17. Faustum augurium. Fuga Germanorum et clades. 18. Tropaeum positum. 19. Quo dedecore accensa gens bellum resumit. 20. Acriter pugnatum. 21. Vincunt tandem Romani, quamquam ambiguo equitum proelio. 22. Monumentum et titulus rerum magnificus. 23. Milites classe revecti. 24. Ex tempestate calamitas et paene exitium. Recollecti naufragi. 25. Hac fortuna erectos denuo Germanos aggreditur Germanicus caeditque, simul aquilam Varianam recipit. 26. Tum rebus infectis avocatur a Tiberio. 27. Libo Drusus ab amico delatus. 28. Accusatus in**

senatu, 29. quum patronos non reperiret, 30. nec tam sceleris quam vecordiae convinci posset, novo iure servos torqueri in suum caput vidit. 31. Iam frustra orato principe, Libo se ipse confecit. 32. In defunctum sententiae senatorum. Astrologi et magi ex Italia pulsi. 33. Luxus publicus leviter coërcitus, quem defendit Asinius. 34. Pisonis libertas. Urgulaniae potentia. 35. De rebus proferendis certamen in senatu. 36. Asinii sententia de comitiis, a Tiberio reiecta. 37. Hortali, levamentum inopiae suae poscentis, orationem 38. aspere excipit Tiberius; tamen liberis eius nonnihil largitur. 39. Clementis servi facinus. Is Postumum Agrippam se mentitus, principi curam iniicit, sed 40. Sallustii Crispi dolo captus, occiditur. 41. Romae dedicantur nova opera.

Anno proximo triumphat Germanicus. 42. Archelaus rex Cappadocum, in Urbem accitus, perit. 43. Oriens turbatus committitur Germanico; Pisoni, feroci homini, Syria. 44. Drusus in Illyricum missus, Suevis contra Cheruscos auxilium petentibus. 45. Ita inter se discordes Germani accinguntur ad pugnam. Arminii ad suos oratio: 46. Marobodui item ad suos. Atrox proelium. Maroboduus pro victo. 47. Terrae motus in Asia. Eo afflictos sublevat Tiberius; 48. in alios non minus liberalis. 49. Templa quaedam dedicata. 50. Varilia maiestatis postulata. 51. De praetore substituendo contentio. 52. Tacfarinatem et Mazippam bellum in Africa moventes fundit Camillus. Triumphalia ei decreta. 53. Germanici varia itinera. 54. Consulit in reditu Clarium Apollinem. Oraculi ratio. 55. Piso et uxor Plancina Germanicum insectantur; etiam castra corrumpunt. 56. Germanicus Armeniae regem, Cappadociae et Commagenae legatos imponit. 57. Pisonis insolentia in congressu, consilio, conviviis. 58. Vonones Syria demotus. 59. Germanicus Aegyptum petit, improbante Tiberio. 60. Canopus. Thebae priscae. 61. Statua Memnonis. Pyramides et alia. 62. Germanorum discordia, astu Drusi. 63. Maroboduus, vi Catualdae pulsus, confugit ad Romanos. Eadem mox fortuna Catualdae. 64. Rhescuporis, Cotye fratris filio oppresso, Romanam divisionem egressus, illius partem appetit: 65. ipsoque per fraudem comprehenso, universam Thraciam occupat. 66. Hinc vocatus ad caussam dicendam Cotyn occidit. 67. Romam perductus et damnatus. 68. Vonones fugam tentat; at deprehensus confoditur. 69. Germanicus aegrotat, scelere,

ut creditur, Pisonis, 70. cui amicitiam renuntiat veteri more. 71. Mandata familiaribus ultione, 72. datisque coniugi monitis, moritur. 73. Alexandro M. comparatus et praelatus. 74. Sentius Syriae praeficitur. 75. Agrippina properat in Urbem. 76. Pisoni, Germanici casu exsultanti, reditum in Syriam dissuadet filius; 77. suadet contra Domitius Celer, 78. ac persuadet. 79. Piso vim parans in successorem Sentium, obviam fit Agrippinae: 80. castellum occupat: aciem struit: sed pellitur a Sentio; 81. tandem tutum ei iter Romam conceditur. 82. Ibi magna ob necem Germanici ira et luctus. 83. Honores viro decreti. 84. Livia Druso gemellos parit. 85. Scita in libidinem mulierum. Pulsa sacra Aegyptia et Iudaica. 86. Capta Vestalis. 87. Frumento pretium constitutum. Novos honores aversatur Tiberius. 88. Arminii caedes et praeconium.

Haec gesta annis quatuor, *Coss. T. Statilio Sisenna Tauro et L. Scribonio Libone, C. Caelio Rufo et L. Pomponio Flacco, Tiberio Caesare Aug. III. et Germanico Caesare II., M. Iunio Silano et L. Norbano Flacco.*

1. Sisenna Statilio Tauro, L. Libone Coss. mota Orientis regna provinciaeque Romanae, initio apud Parthos orto, qui petitum Roma acceptumque regem, quamvis gentis Arsacidarum, ut externum aspernabantur. Is fuit Vonones, obses Augusto datus a Phraate. Nam Phraates, quamquam depulisset exercitus ducesque Romanos, cuncta venerantium officia ad Augustum verterat, partemque prolis firmandae amicitiae miserat; haud perinde nostri metu, quam fidei popularium diffisus.

2. Post finem Phraatis et sequentium regum, ob internas caedes venere in Urbem legati a primoribus Parthis, qui Vononem, vetustissimum liberorum eius, accirent. Magnificum id sibi credidit Caesar, auxitque opibus. Et accepere barbari laetantes, ut ferme ad nova imperia. Mox subiit pudor, *degeneravisse Parthos: petitum alio ex orbe regem, hostium artibus infectum; iam inter provincias Romanas solium Arsacida-*

rum haberi darique. Ubi illam gloriam trucidantium Crassum, exturbantium Antonium; si mancipium Caesaris, tot per annos servitutem perpessum, Parthis imperitet? Accendebat dedignantes et ipse, diversus a maiorum institutis: raro venatu, segni equorum cura; quotiens per urbes incederet, lecticae gestamine, fastuque erga patrias epulas. Inridebantur et Graeci comites, ac vilissima utensilium annulo clausa: sed prompti aditus, obvia comitas, ignotae Parthis virtutes, nova vitia; et quia ipsorum moribus aliena, perinde odium pravis et honestis.

3. Igitur Artabanus, Arsacidarum e sanguine, apud Dahas adultus, excitur, primoque congressu fusus, reparat vires, regnoque potitur. Victo Vononi perfugium Armenia fuit, vacua tunc, interque Parthorum et Romanas opes infida, ob scelus Antonii, qui Artavasden, regem Armeniorum, specie amicitiae inlectum, dein catenis oneratum, postremo interfecerat. Eius filius Artaxias, memoria patris nobis infensus, Arsacidarum vi seque regnumque tutatus est. Occiso Artaxia per dolum propinquorum, datus a Caesare Armeniis Tigranes, deductusque in regnum a Tiberio Nerone. Nec Tigrani diuturnum imperium fuit, neque liberis eius, quamquam sociatis, more externo, in matrimonium regnumque.

4. Dein iussu Augusti impositus Artavasdes, et non sine clade nostra deiectus. Tum C. Caesar componendae Armeniae deligitur. Is Ariobarzanem, origine Medum, ob insignem corporis formam et praeclarum animum, volentibus Armeniis praefecit. Ariobarzane morte fortuita absumpto, stirpem eius haud toleravere: tentatoque feminae imperio, cui nomen Erato, eaque brevi pulsa, incerti solutique, et magis sine domino

quam in libertate, profugum Vononem in regnum accipiunt. Sed ubi minitari Artabanus, et parum subsidii in Armeniis, vel, si nostra vi defenderetur, bellum adversus Parthos sumendum erat; rector Syriae, Creticus Silanus, excitum custodia circumdat, manente luxu et regio nomine. Quod ludibrium ut effugere agitaverit Vonones, in loco reddemus.

5. Ceterum Tiberio haud ingratum accidit, turbari res Orientis; ut ea specie Germanicum suetis legionibus abstraheret, novisque provinciis impositum, dolo simul et casibus obiectaret. At ille, quanto acriora in eum studia militum, et aversa patrui voluntas, celerandae victoriae intentior, tractare proeliorum vias, et quae sibi tertium iam annum belligeranti saeva vel prospera evenissent: *Fundi Germanos acie et iustis locis: iuvari silvis, paludibus, brevi aestate et praematura hieme: suum militem haud perinde vulneribus, quam spatiis itinerum, damno armorum adfici: fessas Gallias ministrandis equis: longum impedimentorum agmen opportunum ad insidias, defensantibus iniquum. At, si mare intretur, promptam ipsis possessionem, et hostibus ignotam: simul bellum maturius incipi, legionesque et commeatus pariter vehi: integrum equitem equosque per ora et alveos fluminum media in Germania fore.*

6. Igitur huc intendit: missis ad census Galliarum P. Vitellio et C. Antio. Silius et Anteius et Caecina fabricandae classi praeponuntur. Mille naves sufficere visae, properataeque: aliae breves, angusta puppi proraque, et lato utero, quo facilius fluctus tolerarent: quaedam planae carinis, ut sine noxa siderent. plures appositis utrimque gubernaculis, converso ut repente remigio hinc vel illinc adpellerent. Multae pontibus stratae, super quas tormenta veherentur, simul aptae

ferendis equis aut commeatui, velis habiles, citae remis, augebantur alacritate militum in speciem ac terrorem. Insula Batavorum, in quam convenirent, praedicta, ob faciles adpulsus, accipiendisque copiis et transmittendum ad bellum opportuna. Nam Rhenus uno alveo continuus, aut modicas insulas circumveniens, apud principium agri Batavi velut in duos amnes dividitur, servatque nomen et violentiam cursus, qua Germaniam praevehitur, donec Oceano misceatur: ad Gallicam ripam latior et placidior adfluens; verso cognomento Vahalem accolae dicunt; mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine, eiusque immenso ore eundem in Oceanum effunditur.

7. Sed Caesar, dum adiguntur naves, Silium legatum cum expedita manu inruptionem in Cattos facere iubet: ipse audito, castellum Luppiae flumini adpositum obsideri, sex legiones eo duxit. Neque Silio ob subitos imbres aliud actum, quam ut modicam praedam, et Arpi, principis Cattorum, coniugem filiamque raperet: neque Caesari copiam pugnae obsessores fecere, ad famam adventus eius dilapsi. Tumulum tamen, nuper Varianis legionibus structum, et veterem aram Druso sitam disiecerant. Restituit aram, honorique patris princeps ipse cum legionibus decucurrit; tumulum iterare haud visum. Et cuncta inter castellum Alisonem ac Rhenum novis limitibus aggeribusque permunita.

8. Iamque classis advenerat, cum, praemisso commeatu, et distributis in legiones ac socios navibus, fossam, cui Drusianae nomen, ingressus, precatusque Drusum patrem, ut se, eadem ausum, libens placatusque exemplo ac memoria consiliorum atque operum iuvaret; lacus inde et Oceanum usque ad Amisiam flu-

men secunda navigatione pervehitur. Classis Amisiae relicta, laevo amne; erratumque in eo, quod non subvexit. Transposuit militem, dextras in terras iturum: ita plures dies efficiendis pontibus absumpti. Et eques quidem ac legiones prima aestuaria, nondum adcrescente unda, intrepidi transiere: postremum auxiliorum agmen, Batavique in parte ea, dum insultant aquis, artemque nandi ostentant, turbati, et quidam hausti sunt. Metanti castra Caesari Angrivariorum defectio a tergo nuntiatur: missus illico Stertinius cum equite et armatura levi, igne et caedibus perfidiam ultus est.

9. Flumen Visurgis Romanos Cheruscosque interfluebat. Eius in ripa cum ceteris primoribus Arminius adstitit, quaesitoque, an Caesar venisset? postquam adesse responsum est, ut liceret cum fratre conloqui, oravit. Erat is in exercitu, cognomento Flavus, insignis fide, et amisso per vulnus oculo paucis ante annis, duce Tiberio. Tum permissum; progressusque salutatur ab Arminio: qui, amotis stipatoribus, ut sagittarii, nostra pro ripa dispositi, abscederent postulat; et postquam digressi, unde ea deformitas oris, interrogat fratrem. Illo locum et proelium referente: quodnam praemium recepisset, exquirit. Flavus aucta stipendia, torquem et coronam aliaque militaria dona memorat; inridente Arminio vilia servitii pretia.

10. Exin diversi ordiuntur: hic magnitudinem Romanam, opes Caesaris, et victis graves poenas; in deditionem venienti paratam clementiam; neque coniugem et filium eius hostiliter haberi: ille fas patriae, libertatem avitam, penetralis Germaniae deos, matrem precum sociam; ne propinquorum et adfinium, denique gentis suae desertor et proditor quam imperator esse mallet. Paullatim inde ad iurgia prolapsi, quo

minus pugnam consererent, ne flumine quidem interiecto cohibebantur, ni Stertinius adcurrens, plenum irae, armaque et equum poscentem Flavum attinuisset. Cernebatur contra minitabundus Arminius, proeliumque denuntians. Nam pleraque Latino sermone interiaciebat, ut qui Romanis in castris ductor popularium meruisset.

11. Postero die Germanorum acies trans Visurgim stetit. Caesar, nisi pontibus praesidiisque impositis, dare in discrimen legiones haud imperatorium ratus, equitem vado tramittit. Praefuere Stertinius, et e numero primipilarium Aemilius, distantibus locis invecti, ut hostem diducerent. Qua celerrimus amnis, Cariovalda, dux Batavorum, erupit: eum Cherusci, fugam simulantes, in planitiem saltibus circumiectam traxere: dein coorti et undique effusi, trudunt adversos, instant cedentibus, collectosque in orbem, pars congressi, quidam eminus proturbant. Cariovalda, diu sustentata hostium saevitia, hortatus suos, ut ingruentes catervas globo frangerent; atque ipse in densissimos inrumpens, congestis telis, et suffosso equo, labitur, ac multi nobilium circa: ceteros vis sua aut equites, cum Stertinio Aemilioque subvenientes, periculo exemere.

12. Caesar, transgressus Visurgim, indicio perfugae cognoscit, *delectum ab Arminio locum pugnae: convenisse et alias nationes in silvam Herculi sacram, ausurosque nocturnam castrorum oppugnationem.* Habita indici fides; et cernebantur ignes: suggressique propius speculatores, audiri fremitum equorum immensique et inconditi agminis murmur, attulere. Igitur, propinquo summae rei discrimine, explorandos militum animos ratus, quonam id modo incorruptum foret,

secum agitabat: *Tribunos et centuriones laeta saepius quam comperta nuntiare; libertorum servilia ingenia; amicis inesse adulationem; si concio vocetur, illic quoque, quae pauci incipiant, reliquos adstrepere. Penitus noscendas mentes, cum secreti et incustoditi, inter militaris cibos, spem aut metum proferrent.*

13. Nocte coepta egressus augurali, per occulta et vigilibus ignara, comite uno, contectus humeros ferina pelle, adit castrorum vias, adsistit tabernaculis, fruiturque fama sui: cum hic nobilitatem ducis, decorem alius, plurimi patientiam, comitatem, per seria, per iocos eundem animum, laudibus ferrent, reddendamque gratiam in acie, faterentur: simul, perfidos et ruptores pacis ultioni et gloriae mactandos. Inter quae unus hostium, Latinae linguae sciens, acto ad vallum equo, voce magna, *coniuges et agros et stipendii in dies, donec bellaretur, sestertios centenos, si quis transfugisset*, Arminii nomine pollicetur. Incendit ea contumelia legionum iras: *veniret dies, daretur pugna; sumpturum militem Germanorum agros, tracturum coniuges: accipere omen, et matrimonia ac pecunias hostium praedae destinare.* Tertia ferme vigilia adsultatum est castris, sine coniectu teli, postquam crebras pro munimentis cohortes et nihil remissum sensere.

14. Nox eadem laetam Germanico quietem tulit: viditque se operatum, et sanguine sacro respersa praetexta, pulchriorem aliam manibus aviae Augustae accepisse. Auctus omine, addicentibus auspiciis, vocat concionem, et, quae sapientia praevisa, aptaque imminenti pugnae, disserit: *Non campos modo militi Romano ad proelium bonos, sed, si ratio adsit, silvas et saltus. Nec enim immensa barbarorum scuta, enormis hastas, inter truncos arborum et enata humo virgulta*

perinde haberi, quam pila et gladios et haerentia corpori tegmina. Denserent ictus, ora mucronibus quaererent: non loricam Germano, non galeam; ne scuta quidem ferro, nervove firmata, sed viminum textus, sed tenuis, fucatas colore, tabulas: primam utcumque aciem hastatam; ceteris praeusta aut brevia tela. Iam corpus, ut visu torvum et ad brevem impetum validum, sic nulla vulnerum patientia: sine pudore flagitii, sine cura ducum, abire, fugere: pavidos adversis, inter secunda non divini, non humani iuris memores. Si taedio viarum ac maris finem cupiant, hac acie parari: propiorem iam Albim, quam Rhenum; neque bellum ultra: modo se, patris patruique vestigia prementem, iisdem in terris victorem sisterent.

15. Orationem ducis secutus militum ardor: signumque pugnae datum. Nec Arminius aut ceteri Germanorum proceres omittebant suos quisque testari: *Hos esse Romanos, Variani exercitus fugacissimos, qui ne bellum tolerarent, seditionem induerint: quorum pars onusta vulneribus terga, pars fluctibus et procellis fractos artus, infensis rursum hostibus, adversis diis obiiciant, nulla boni spe: classem quippe et avia Oceani quaesita, ne quis venientibus occurreret, ne pulsos premeret: sed, ubi miscuerint manus, inane victis ventorum remorumve subsidium. Meminissent modo avaritiae, crudelitatis, superbiae: aliud sibi reliquum, quam tenere libertatem, aut mori ante servitium?*

16. Sic accensos et proelium poscentes in campum, cui Idistaviso nomen, deducunt. Is medius inter Visurgim et colles, ut ripae fluminis cedunt, aut prominentia montium resistunt, inaequaliter sinuatur. Pone tergum insurgebat silva, editis in altum ramis, et pura humo inter arborum truncos. Campum et prima sil-

varum barbara acies tenuit: soli Cherusci iuga insedere, ut proeliantibus Romanis desuper incurrerent. Noster exercitus sic incessit: auxiliares Galli Germanique in fronte: post quos pedites sagittarii: dein quatuor legiones, et cum duabus praetoriis cohortibus ac delecto equite Caesar: exin totidem aliae legiones et levis armatura, cum equite sagittario, ceteraeque sociorum cohortes. Intentus paratusque miles, ut ordo agminis in aciem adsisteret.

17. Visis Cheruscorum catervis, quae per ferociam proruperant, validissimos equitum incurrere latus, Stertinium cum ceteris turmis circumgredi, tergaque invadere iubet, ipse in tempore adfuturus. Interea pulcherrimum augurium, octo aquilae, petere silvas et intrare visae, imperatorem advertere. Exclamat, *Irent, sequerentur Romanas aves, propria legionum numina.* Simul pedestris acies infertur, et praemissus eques postremos ac latera inpulit: mirumque dictu, duo hostium agmina, diversa fuga, qui silvam tenuerant, in aperta; qui campis adstiterant, in silvam ruebant. Medii inter hos Cherusci collibus detrudebantur: inter quos insignis Arminius manu, voce, vulnere sustentabat pugnam: incubueratque sagittariis, illa rupturus, ni Raetorum Vindelicorumque et Gallicae cohortes signa obiecissent. Nisu tamen corporis et impetu equi pervasit, oblitus faciem suo cruore, ne nosceretur. Quidam, agnitum a Chaucis, inter auxilia Romana agentibus, emissumque tradiderunt. Virtus seu fraus eadem Inguiomero effugium dedit: ceteri passim trucidati. Et plerosque, tranare Visurgim conantes, iniecta tela, aut vis fluminis, postremo moles ruentium et incidentes ripae operuere. Quidam turpi fuga in summa arborum nisi, ramisque se occultantes, admotis sagit-

tariis, per ludibrium figebantur: alios prorutae arbores adflixere. Magna ea victoria, neque cruenta nobis fuit.

18. Quinta ab hora diei ad noctem caesi hostes decem millia passuum cadaveribus atque armis opplevere; repertis inter spolia eorum catenis, quas in Romanos, ut non dubio eventu, portaverant. Miles in loco proelii Tiberium imperatorem salutavit, struxitque aggerem, et in modum tropaeorum arma, subscriptis victarum gentium nominibus, inposuit.

19. Haud perinde Germanos vulnera, luctus, excidia, quam ea species, dolore et ira adfecit. Qui modo abire sedibus, trans Albim concedere parabant, pugnam volunt, arma rapiunt: plebes, primores, iuventus, senes agmen Romanum repente incursant, turbant. Postremo deligunt locum, flumine et silvis clausum, arta intus planitie et humida: silvas quoque profunda palus ambibat, nisi quod latus unum Angrivarii lato aggere extulerant, quo a Cheruscis dirimerentur. Hic pedes adstitit: equitem propinquis lucis texere, ut ingressis silvam legionibus a tergo foret.

20. Nihil ex his Caesari incognitum: consilia, locos, prompta, occulta noverat, astusque hostium in perniciem ipsis vertebat. Seio Tuberoni legato tradit equitem campumque: peditum aciem ita instruxit, ut pars aequo in silvam aditu incederet, pars obiectum aggerem eniteretur; quod arduum, sibi, cetera legatis permisit. Quibus plana evenerant, facile inrupere: quis impugnandus agger, ut si murum succederent, gravibus superne ictibus conflictabantur. Sensit dux inparem cominus pugnam, remotisque paullum legionibus, funditores libratoresque excutere tela et proturbare hostem iubet. Missae e tormentis hastae, quantoque conspicui magis propugnatores, tanto pluribus

vulneribus deiecti. Primus Caesar cum praetoriis cohortibus, capto vallo, dedit impetum in sylvas: conlato illic gradu certatum. Hostem a tergo palus, Romanos flumen aut montes claudebant: utrisque necessitas in loco, spes in virtute, salus ex victoria.

21. Nec minor Germanis animus; sed genere pugnae et armorum superabantur: cum ingens multitudo artis locis praelongas hastas non protenderet, non colligeret, neque adsultibus et velocitate corporum uteretur, coacta stabile ad proelium: contra miles, cui scutum pectori adpressum, et insidens capulo manus, latos barbarorum artus, nuda ora foderet, viamque strage hostium aperiret: inpromto iam Arminio, ob continua pericula, sive illum recens acceptum vulnus tardaverat. Quin et Inguiomerum, tota volitantem acie, fortuna magis, quam virtus, deserebat. Et Germanicus, quo magis agnosceretur, detraxerat tegimen capiti, orabatque, *insisterent caedibus: nil opus captivis, solam internecionem gentis finem bello fore.* Iamque sero diei subducit ex acie legionem faciendis castris: ceterae ad noctem cruore hostium satiatae sunt. Equites ambigue certavere.

22. Laudatis pro concione victoribus, Caesar congeriem armorum struxit, superbo cum titulo: „*debellatis inter Rhenum Albimque nationibus exercitum Tiberii Caesaris ea monimenta Marti et Iovi et Augusto sacravisse.*“ De se nihil addidit, metu invidiae, an ratus, conscientiam facti satis esse. Mox bellum in Angrivarios Stertinio mandat, ni deditionem properavissent. Atque illi supplices, nihil abnuendo, veniam omnium accepere.

23. Sed, aestate iam adulta, legionum aliae itinere terrestri in hibernacula remissae: plures Caesar classi

inpositas per flumen Amisiam Oceano invexit. Ac primo placidum aequor mille navium remis strepere, aut velis impelli: mox atro nubium globo effusa grando, simul variis undique procellis incerti fluctus prospectum adimere, regimen impedire: milesque pavidus, et casuum maris ignarus, dum turbat nautas, vel intempestive iuvat, officia prudentium corrumpebat. Omne dehinc caelum et mare omne in austrum cessit, qui tumidis Germaniae terris, profundis amnibus, immenso nubium tractu validus, et rigore vicini septemtrionis horridior, rapuit disiecitque naves in aperta Oceani, aut insulas saxis abruptis vel per occulta vada infestas. Quibus paullum aegreque vitatis, postquam mutabat aestus, eodemque, quo ventus, ferebat; non adhaerere ancoris, non exhaurire inrumpentis undas poterant: equi, iumenta, sarcinae, etiam arma praecipitantur, quo levarentur alvei, manantes per latera, et fluctu superurgente.

24. Quanto violentior cetero mari Oceanus, et truculentia caeli praestat Germania, tantum illa clades novitate et magnitudine excessit, hostilibus circum litoribus, aut ita vasto et profundo, ut credatur novissimum ac sine terris, mare. Pars navium haustae sunt; plures apud insulas longius sitas eiectae: milesque, nullo illic hominum cultu, fame absumptus, nisi quos corpora equorum, eodem elisa, toleraverant. Sola Germanici triremis Chaucorum terram adpulit, quem per omnes illos dies noctesque apud scopulos et prominentis oras, cum se tanti exitii reum clamitaret, vix cohibuere amici, quo minus eodem mari oppeteret. Tandem relabente aestu et secundante vento claudae naves raro remigio, aut intentis vestibus, et quaedam a validioribus tractae, revertere: quas raptim refectas misit,

ut scrutarentur insulas. Collecti ea cura plerique: multos Angrivarii nuper in fidem accepti, redemptos ab interioribus reddidere: quidam in Britanniam rapti, et remissi a regulis. Ut quis ex longinquo revenerat, miracula narrabant, *vim turbinum, et inauditas volucres, monstra maris, ambiguas hominum et belluarum formas;* visa, sive ex metu credita.

25. Sed fama classis amissae, ut Germanos ad spem belli, ita Caesarem ad coercendum erexit. C. Silio cum triginta peditum, tribus equitum millibus ire in Cattos imperat: ipse maioribus copiis Marsos inrumpit: quorum dux Malovendus, nuper in deditionem acceptus, *propinquo luco defossam Varianae legionis aquilam modico praesidio servari,* indicat. Missa extemplo manus, quae hostem a fronte eliceret; alii, qui, terga circumgressi, recluderent humum: et utrisque adfuit fortuna. Eo promptior Caesar pergit introrsus, populatur, exscindit non ausum congredi hostem, aut, sicubi restiterat, statim pulsum, nec unquam magis, ut ex captivis cognitum est, paventem. Quippe invictos, et nullis casibus superabiles Romanos praedicabant, qui perdita classe, amissis armis, post constrata equorum virorumque corporibus litora, eadem virtute, pari ferocia, et veluti aucti numero inrupissent.

26. Reductus inde in hiberna miles, laetus animi, quod adversa maris expeditione prospera pensavisset. Addidit munificentiam Caesar, quantum quis damni professus erat, exsolvendo. Nec dubium habebatur, labare hostes, petendaeque pacis consilia sumere, et, si proxima aestas adiiceretur, posse bellum patrari: sed crebris epistolis Tiberius monebat, *rediret ad decretum triumphum: satis iam eventuum, satis casuum: prospera illi et magna proelia: eorum quoque meminisset, quae*

venti et fluctus, nulla ducis culpa, gravia tamen et saeva damna intulissent. Se novies a divo Augusto in Germaniam missum plura consilio, quam vi perfecisse. Sic Sugambros in deditionem acceptos: sic Suevos regemque Maroboduum pace obstrictum. Posse et Cheruscos ceterasque rebellium gentes, quando Romanae ultioni consultum esset, internis discordiis relinqui. Precante Germanico annum efficiendis coeptis, acrius modestiam eius adgreditur, alterum consulatum offerendo, cuius munia praesens obiret. Simul adnectebat, *si foret adhuc bellandum, relinqueret materiem Drusi fratris gloriae, qui, nullo tum alio hoste, nonnisi apud Germanias adsequi nomen imperatorium et deportare lauream posset.* Haud cunctatus est ultra Germanicus, quamquam fingi ea, seque per invidiam parto iam decori abstrahi intelligeret.

27. Sub idem tempus e familia Scriboniorum Libo Drusus defertur moliri res novas. Eius negotii initium, ordinem, finem curatius disseram; quia tum primum reperta sunt, quae per tot annos rem publ. exedere. Firmius Catus, senator, ex intima Libonis amicitia, iuvenem inprovidum et facilem inanibus, ad Chaldaeorum promissa, magorum sacra, somniorum etiam interpretes inpulit: dum *proavum Pompeium, amitam Scriboniam, quae quondam Augusti coniunx fuerat, consobrinos Caesares, plenam imaginibus domum* ostentat: hortaturque ad luxum et aes alienum, socius libidinum et necessitatum, quo pluribus indiciis inligaret.

28. Ut satis testium, et, qui servi eadem noscerent, reperit, aditum ad principem postulat, demonstrato crimine et reo, per Flaccum Vescularium, equitem Romanum, cui propior cum Tiberio usus erat. Caesar

indicium haud aspernatus, congressus abnuit: *posse enim, eodem Flacco internuntio, sermones commeare.* Atque interim Libonem ornat praetura, convictibus adhibet, non vultu alienatus, non verbis commotior (adeo iram condiderat) cunctaque eius dicta factaque, cum prohibere posset, scire malebat: donec Iunius quidam, tentatus, ut infernas umbras carminibus eliceret, ad Fulcinium Trionem indicium detulit. Celebre inter accusatores Trionis ingenium erat, avidumque famae malae. Statim corripit reum, adit consules, senatus cognitionem poscit: et vocantur patres, addito, *consultandum super re magna et atroci.*

29. Libo interim, veste mutata, cum primoribus feminis circumire domos, orare adfines, vocem adversum pericula poscere, abnuentibus cunctis, cum diversa praetenderent, eadem formidine. Die senatus, metu et aegritudine fessus, sive, ut tradidere quidam, simulato morbo, lectica delatus ad fores curiae, innisusque fratri, et manus ac supplices voces ad Tiberium tendens, immoto eius vultu excipitur. Mox libellos et auctores recitat Caesar, ita moderans, ne lenire, neve asperare crimina videretur.

30. Accesserant praeter Trionem et Catum accusatores Fonteius Agrippa et C. Vibius, certabantque, cui ius perorandi in reum daretur: donec Vibius, quia nec ipsi inter se concederent, et Libo sine patrono introisset, singillatim se crimina obiecturum professus, protulit libellos, vecordes adeo, ut consultaverit Libo, *an habiturus foret opes, quis viam Appiam Brundisium usque pecunia operiret.* Inerant et alia huiuscemodi, stolida, vana: si mollius acciperes, miseranda. Uni tamen libello manu Libonis nominibus Caesarum aut senatorum additas atroces vel occultas notas, accusator

arguebat. Negante reo, agnoscentes servos per tormenta interrogari placuit. Et, quia vetere senatusconsulto quaestio in caput domini prohibebatur, callidus et novi iuris repertor, Tiberius, mancipari singulos actori publico iubet: scilicet, ut in Libonem ex servis, salvo senatusconsulto, quaereretur. Ob quae posterum diem reus petivit; domumque digressus, extremas preces P. Quirinio propinquo suo ad principem mandavit. Responsum est, *ut senatum rogaret.*

31. Cingebatur interim milite domus, strepebant etiam in vestibulo, ut audiri, ut adspici possent: cum Libo, ipsis, quas in novissimam voluptatem adhibuerat, epulis excruciatus, vocare percussorem, prensare servorum dextras, inserere gladium. Atque illis, dum trepidant, dum refugiunt, evertentibus adpositum mensa lumen, feralibus iam sibi tenebris, duos ictus in viscera direxit. Ad gemitum conlabentis adcurrere liberti: et, caede visa, miles abstitit. Accusatio tamen apud patres adseveratione eadem peracta, iuravitque Tiberius, *petiturum se vitam quamvis nocenti, nisi voluntariam mortem properavisset.*

32. Bona inter accusatores dividuntur: et praeturae extra ordinem datae his, qui senatorii ordinis erant. Tunc Cotta Messalinus, *ne imago Libonis exsequias posterorum comitaretur,* censuit: Cn. Lentulus, *ne quis Scribonius cognomentum Drusi adsumeret.* Supplicationum dies Pomponii Flacci sententia constituti. *Dona Iovi, Marti, Concordiae, utque iduum Septembrium dies, quo se Libo interfecerat, dies festus haberetur,* L. P....., et Gallus Asinius, et Papius Mutilus, et L. Apronius decrevere: quorum auctoritates adulationesque retuli, ut sciretur, vetus id in re publ. malum. Facta et de mathematicis magisque Italia pellendis senatus con-

sulta: quorum e numero L. Pituanius saxo deiectus est: in P. Marcium consules, extra portam Exquilinam, cum classicum canere iussissent, more prisco advertere.

33. Proximo senatus die multa in luxum civitatis dicta a Q. Haterio consulari, Octavio Frontone, praetura functo: decretumque, *ne vasa auro solida ministrandis cibis fierent: ne vestis Serica viros foedaret.* Excessit Fronto, ac postulavit *modum argento, suppellectili, familiae.* Erat quippe adhuc frequens senatoribus, si quid e re publ. crederent, loco sententiae promere. Contra Gallus Asinius disseruit: *Auctu imperii adolevisse etiam privatas opes; idque non novum, sed e vetustissimis moribus. Aliam apud Fabricios, aliam apud Scipiones pecuniam; et cuncta ad rem publ. referri: qua tenui, angustas civium domos; postquam eo magnificentiae venerit, gliscere singulos. Neque in familia et argento, quaeque ad usum parentur, nimium aliquid aut modicum, nisi ex fortuna possidentis. Distinctos senatus et equitum census, non, quia diversi natura, sed ut locis, ordinibus, dignationibus antistent et aliis, quae ad requiem animi aut salubritatem corporum parentur. Nisi forte clarissimo cuique plures curas, maiora pericula subeunda; delenimentis curarum et periculorum carendum esse.* Facilem adsensum Gallo, sub nominibus honestis, confessio vitiorum et similitudo audientium dedit. Adiecerat et Tiberius, *non id tempus censurae: nec, si quid in moribus labaret, defuturum corrigendi auctorem.*

34. Inter quae L. Piso *ambitum fori, corrupta iudicia, saevitiam oratorum accusationes minitantium* increpans, *abire se et cedere urbe, victurum in aliquo abdito et longinquo rure*, testabatur: simul curiam relinquebat. Commotus est Tiberius, et, quamquam miti-

bus verbis Pisonem permulsisset, propinquos quoque eius inpulit, ut abeuntem auctoritate vel precibus tenerent. Haud minus liberi doloris documentum idem Piso mox dedit, vocata in ius Urgulania, quam supra leges amicitia Augustae extulerat. Nec aut Urgulania obtemperavit, in domum Caesaris, spreto Pisone, vecta; aut ille abstitit, quamquam Augusta *se violari et imminui* quereretur. Tiberius hactenus indulgere matri civile ratus, ut, *se iturum ad praetoris tribunal, adfuturum Urgulaniae,* diceret, processit palatio, procul sequi iussis militibus. Spectabatur, occursante populo, compositus ore, et sermonibus variis tempus atque iter ducens: donec, propinquis Pisonem frustra coërcentibus, deferri Augusta pecuniam, quae petebatur, iuberet. Isque finis rei; ex qua neque Piso inglorius, et Caesar maiore fama fuit. Ceterum Urgulaniae potentia adeo nimia civitati erat, ut testis in caussa quadam, quae apud senatum tractabatur, venire dedignaretur: missus est praetor, qui domi interrogaret: cum, virgines Vestales in foro et iudicio audiri, quotiens testimonium dicerent, vetus mos fuerit.

35. Res eo anno prolatas haud referrem, ni pretium foret, Cn. Pisonis et Asinii Galli super eo negotio diversas sententias noscere. Piso, *quamquam afuturum se dixerat Caesar, ob id magis agendum* censebat, *et, absente principe, senatum et equites posse sua munia sustinere, decorum rei publ. fore.* Gallus, quia speciem libertatis Piso praeceperat, *nihil satis inlustre, aut ex dignitate populi Romani, nisi coram et sub oculis Caesaris: eoque conventum Italiae et adfluentis provincias praesentiae eius servanda* dicebat. Audiente haec Tiberio ac silente magnis utrinque contentionibus acta: sed res dilatae.

36. Et certamen Gallo adversus Caesarem exortum est. Nam censuit, *in quinquennium magistratuum comitia habenda: utque legionum legati, qui ante praeturam ea militia fungebantur, iam tum praetores destinarentur: princeps duodecim candidatos in annos singulos nominaret.* Haud dubium erat, eam sententiam altius penetrare, et arcana imperii tentari. Tiberius tamen, quasi augeretur potestas eius, disseruit: *Grave moderationi suae, tot eligere, tot differre. Vix per singulos annos offensiones vitari, quamvis repulsam propinqua spes soletur: quantum odii fore ab his, qui ultra quinquennium proiiciantur. Unde prospici posse, quae cuique tam longo temporis spatio mens, domus, fortuna? Superbire homines etiam annua designatione: quid si honorem per quinquennium agitent? Quinquiplicari prorsus magistratus, subverti leges, quae sua spatia exercendae candidatorum industriae quaerendisque aut potiundis honoribus statuerint.*

37. Favorabili in speciem oratione vim imperii tenuit. Censusque quorundam senatorum iuvit. Quo magis mirum fuit, quod preces M. Hortali, nobilis iuvenis, in paupertate manifesta, superbius accepisset. Nepos erat oratoris Hortensii, inlectus a d. Augusto liberalitate decies sestertii, ducere uxorem, suscipere liberos, ne clarissima familia exstingueretur. Igitur, quatuor filiis ante limen curiae adstantibus, loco sententiae, quum in palatio senatus haberetur, modo Hortensii inter oratores sitam imaginem, modo Augusti intuens, ad hunc modum coepit: *Patres conscripti, hos, quorum numerum et pueritiam videtis, non sponte sustuli, sed quia princeps monebat: simul maiores mei meruerant, ut posteros haberent. Nam ego, qui non pecuniam, non studia populi, neque eloquentiam, gentile domus*

nostrae bonum, varietate temporum accipere vel parare potuissem, satis habebam, si tenues res meae nec mihi pudori, nec cuiquam oneri forent. Iussus ab imperatore, uxorem duxi. En stirps et progenies tot consulum, tot dictatorum! Nec ad invidiam ista, sed conciliandae misericordiae, refero. Adsequentur, florente te, Caesar, quos dederis, honores: interim Q. Hortensii pronepotes, d. Augusti alumnos, ab inopia defende.

38. Inclinatio senatus incitamentum Tiberio fuit, quo promptius adversaretur, his ferme verbis usus: *Si, quantum pauperum est, venire huc, et liberis suis petere pecunias coeperint, singuli numquam exsatiabuntur, res publ. deficiet. Nec sane ideo a maioribus concessum est, egredi aliquando relationem, et, quod in commune conducat, loco sententiae proferre, ut privata negotia, res familiares nostras hic augeamus, cum invidia senatus et principum, sive indulserint largitionem, sive abnuerint. Non enim preces sunt istuc, sed efflagitatio, intempestiva quidem et improvisa, cum aliis de rebus convenerint patres, consurgere, et numero atque aetate liberûm suorum urgere modestiam senatus, eandem vim in me transmittere, ac velut perfringere aerarium: quod, si ambitione exhauserimus, per scelera supplendum erit. Dedit tibi, Hortale, d. Augustus pecuniam, sed non compellatus, nec ea lege, ut semper daretur. Languescet alioqui industria, intendetur socordia, si nullus ex se metus aut spes; et securi omnes aliena subsidia exspectabunt, sibi ignavi, nobis graves.* Haec atque talia, quamquam cum adsensu audita ab his, quibus omnia principum, honesta atque inhonesta, laudare mos est, plures per silentium aut occultum murmur excepere. Sensitque Tiberius: et, cum paullum reticuisset, *Hortalo se respondisse* ait: *ceterum, si*

patribus videretur, daturum liberis eius ducena sestertia singulis, qui sexus virilis essent. Egere alii grates; siluit Hortalus, pavore, an avitae nobilitatis, etiam inter angustias fortunae, retinens. Neque miseratus est posthac Tiberius, quamvis domus Hortensii pudendam ad inopiam delaberetur.

39. Eodem anno mancipii unius audacia, ni mature subventum foret, discordiis armisque civilibus rem publ. perculisset. Postumi Agrippae servus, nomine Clemens, comperto fine Augusti, pergere in insulam Planasiam, et fraude aut vi raptum Agrippam ferre ad exercitus Germanicos, non servili animo concepit. Ausa eius impedivit tarditas onerariae navis: atque interim patrata caede, ad maiora et magis praecipitia conversus, furatur cineres, vectusque Cosam, Etruriae promontorium, ignotis locis sese abdit, donec crinem barbamque promitteret. Nam aetate et forma haud dissimili in dominum erat. Tum, per idoneos et secreti eius socios, crebrescit *vivere Agrippam,* occultis primum sermonibus, ut vetita solent, mox vago rumore apud imperitissimi cuiusque promptas aures, aut rursum apud turbidos, eoque nova cupientes. Atque ipse adire municipia obscuro diei, neque propalam adspici, neque diutius iisdem locis; sed, quia veritas visu et mora, falsa festinatione et incertis valescunt, relinquebat famam aut praeveniebat.

40. Vulgabatur interim per Italiam, *servatum munere deûm Agrippam:* credebatur Romae: iamque Ostiam invectum multitudo ingens, iam in urbe clandestini coetus celebrabant: cum Tiberium anceps cura distrahere, vine militum servum suum coerceret, an inanem crudelitatem tempore ipso vanescere sineret. Modo nihil spernendum, modo non omnia metuenda,

ambiguus pudoris ac metus, reputabat. Postremo dat negotium Sallustio Crispo. Ille e clientibus duos (quidam milites fuisse tradunt) deligit, atque hortatur, simulata conscientia adeant, offerant pecuniam, fidem atque pericula polliceantur. Exsequuntur ut iussum erat: dein speculati noctem incustoditam, accepta idonea manu, vinctum, clauso ore, in palatium traxere. Percunctanti Tiberio, *quomodo Agrippa factus esset?* respondisse fertur, *quomodo tu Caesar*. Ut ederet socios, subigi non potuit. Nec Tiberius poenam eius palam ausus, in secreta palatii parte interfici iussit, corpusque clam auferri. Et, quamquam multi e domo principis, equitesque ac senatores, sustentasse opibus, iuvisse consiliis dicerentur, haud quaesitum.

41. Fine anni arcus, propter aedem Saturni, ob recepta signa cum Varo amissa, ductu Germanici, auspiciis Tiberii; et aedes Fortis Fortunae Tiberim iuxta in hortis, quos Caesar dictator populo Rom. legaverat; sacrarium genti Iuliae, effigiesque d. Augusto apud Bovillas, dicantur. C. Caecilio, L. Pomponio coss. Germanicus Caesar a. d. VII. Kal. Iunias triumphavit de Cheruscis Cattisque, et Angrivariis, quaeque aliae nationes usque ad Albim colunt: vecta spolia, captivi, simulacra montium, fluminum, proeliorum: bellumque, quia conficere prohibitus erat, pro confecto accipiebatur. Augebat intuentium visus eximia ipsius species, currusque quinque liberis onustus; sed suberat occulta formido reputantibus, *haud prosperum in Druso, patre eius, favorem vulgi: avunculum eiusdem, Marcellum, flagrantibus plebis studiis intra iuventam ereptum: breves et infaustos populi Romani amores.*

42. Ceterum Tiberius nomine Germanici trecenos plebi sestertios viritim dedit, seque collegam consulatui

eius destinavit. Nec ideo sincerae caritatis fidem adsecutus, amoliri iuvenem specie honoris statuit, struxitque caussas, aut forte oblatas adripuit. Rex Archelaus quinquagesimum annum Cappadocia potiebatur; invisus Tiberio, quod eum Rhodi agentem nullo officio coluisset. Nec id Archelaus per superbiam omiserat, sed ab intimis Augusti monitus: quia, florente C. Caesare missoque ad res Orientis, intuta Tiberii amicitia credebatur. Ut, versa Caesarum sobole, imperium adeptus est, elicit Archelaum matris litteris, quae, non dissimulatis filii offensionibus, clementiam offerebat, si ad precandum veniret. Ille, ignarus doli, vel, si intelligere crederetur, vim metuens, in urbem properat: exceptusque immiti a principe, et mox accusatus in senatu; non ob crimina, quae fingebantur, sed angore, simul fessus senio, et quia regibus aequa, nedum infima, insolita sunt, finem vitae, sponte an fato, implevit. Regnum in provinciam redactum est, *fructibusque eius levari posse centesimae vectigal* professus Caesar, ducentesimam in posterum statuit. Per idem tempus, Antiocho Commagenorum, Philopatore Cilicum, regibus defunctis, turbabantur nationes, plerisque Romanum, aliis regium imperium cupientibus: et provinciae, Syria atque Iudaea, fessae oneribus, deminutionem tributi orabant.

43. Igitur haec, et de Armenia, quae supra memoravi, apud patres disseruit: *nec posse motum Orientem nisi Germanici sapientia componi: nam suam aetatem vergere, Drusi nondum satis adolevisse.* Tunc decreto patrum permissae Germanico provinciae, quae mari dividuntur, maiusque imperium, quoquo adisset, quam his, qui sorte aut missu principis obtinerent. Sed Tiberius demoverat Syria Creticum Silanum, per adfini-

tatem connexum Germanico, quia Silani filia Neroni, vetustissimo liberorum eius, pacta erat: praefeceratque Cn. Pisonem, ingenio violentum et obsequii ignarum, insita ferocia a patre Pisone, qui, civili bello, resurgentes in Africa partes acerrimo ministerio adversus Caesarem iuvit: mox Brutum et Cassium secutus, concesso reditu, petitione honorum abstinuit, donec ultro ambiretur, delatum ab Augusto consulatum accipere. Sed, praeter paternos spiritus, uxoris quoque Plancinae nobilitate et opibus accendebatur. Vix Tiberio concedere: liberos eius, ut multum infra, despectare: nec dubium habebat, se delectum, qui Syriae imponeretur, ad spes Germanici coercendas. Credidere quidam, data et a Tiberio occulta mandata: et Plancinam haud dubie Augusta monuit aemulatione muliebri Agrippinam insectandi. Divisa namque et discors aula erat, tacitis in Drusum aut Germanicum studiis. Tiberius, ut propri um et sui sanguinis, Drusum fovebat: Germanico alienatio patrui amorem apud ceteros auxerat; et quia claritudine materni generis anteibat, avum M. Antonium, avunculum Augustum ferens. Contra Druso proavus eques Romanus Pomponius Atticus dedecere Claudiorum imagines videbatur. Et coniunx Germanici Agrippina fecunditate ac fama Liviam, uxorem Drusi, praecellebat. Sed fratres egregie concordes, et proximorum certaminibus inconcussi.

44. Nec multo post Drusus in Illyricum missus est, ut suesceret militiae, studiaque exercitus pararet; simul iuvenem, urbano luxu lascivientem, melius in castris haberi Tiberius, seque tutiorem rebatur, utroque filio legiones obtinente. Sed Suevi praetendebantur, auxilium adversus Cheruscos orantes. Nam discessu Romanorum, ac vacui externo metu, gentis adsuetudi-

ne, et tum aemulatione gloriae arma in se verterant. Vis nationum, virtus ducum in aequo: sed Maroboduum regis nomen invisum apud populares; Arminium, pro libertate bellantem, favor habebat.

45. Igitur non modo Cherusci sociique eorum, vetus Arminii miles, sumpsere bellum: sed e regno etiam Marobodui Suevae gentes, Semnones ac Langobardi, defecere ad eum. Quibus additis, praepollebat, ni Inguiomerus cum manu clientium ad Maroboduum perfugisset; non aliam ob caussam, quam quia fratris filio iuveni patruus senex parere dedignabatur. Diriguntur acies, pari utrimque spe, nec, ut olim apud Germanos, vagis incursibus, aut disiectas per catervas: quippe, longa adversum nos militia, insueverant sequi signa, subsidiis firmari, dicta imperatorum accipere. Ac tunc Arminius, equo conlustrans cuncta, ut quosque advectus erat, *reciperatam libertatem, trucidatas legiones, spolia adhuc et tela Romanis derepta in manibus multorum,* ostentabat: *contra fugacem Maroboduum* adpellans, *proeliorum expertem, Hercyniae latebris defensum, ac mox per dona et legationes petivisse foedus; proditorem patriae, satellitem Caesaris, haud minus infensis animis exturbandum, quam Varum Quinctilium interfecerint. Meminissent modo tot proeliorum: quorum eventu, et ad postremum eiectis Romanis, satis probatum, penes utros summa belli fuerit.*

46. Neque Maroboduus iactantia sui, aut probris in hostem abstinebat: sed Inguiomerum tenens, *illo in corpore decus omne Cheruscorum, illius consiliis gesta, quae prospere ceciderint,* testabatur: *vecordem Arminium, et rerum nescium, alienam gloriam in se trahere, quoniam tres vacuas legiones, et ducem fraudis ignarum, perfidia deceperit, magna cum clade Germaniae et igno-*

minia sua; cum coniunx, cum filius eius servitium adhuc tolerent. At se, duodecim legionibus petitum, duce Tiberio, inlibatam Germanorum gloriam servavisse. Mox conditionibus aequis discessum: neque poenitere, quod ipsorum in manu sit, integrum adversum Romanos bellum, an pacem incruentam malint. His vocibus instinctos exercitus propriae quoque caussae stimulabant; cum a Cheruscis Langobardisque, pro antiquo decore, aut recenti libertate; et contra, augendae dominationi certaretur. Non alias maiore mole concursum, neque ambiguo magis eventu, fusis utrimque dextris cornibus. Sperabaturque rursum pugna, ni Maroboduus castra in colles subduxisset. Id signum perculsi fuit et transfugiis paullatim nudatus, in Marcomannos concessit, misitque legatos ad Tiberium, oraturos auxilia. Responsum est, *non iure eum adversus Cheruscos arma Romana invocare, qui pugnantis in eundem hostem Romanos nulla ope iuvisset.* Missus tamen Drusus, ut retulimus, paci firmator.

47. Eodem anno duodecim celebres Asiae urbes conlapsae nocturno motu terrae: quo improvisior graviorque pestis fuit. Neque solitum in tali casu effugium subveniebat in aperta prorumpendi, quia diductis terris hauriebantur. Sedisse immensos montes: visa in arduo, quae plana fuerint: effulsisse inter ruinam ignis, memorant. Asperrima in Sardianos lues plurimum in eosdem misericordiae traxit. Nam centies sestertium pollicitus Caesar, et, quantum aerario aut fisco pendebant, in quinquennium remisit. Magnetes a Sipylo proximi damno ac remedio habiti. Temnios, Philadelphenos, Aegeatas, Apollonidenses, quique Mosteni ac Macedones Hyrcani vocantur, et Hierocaesaream, Myrinam, Cymen, Tmolum, levari idem in tempus

tributis, mittique ex senatu placuit, qui praesentia spectaret refoveretque. Delectus est M. Aletus e praetoriis, ne, consulari obtinente Asiam, aemulatio inter pares et ex eo impedimentum oriretur.

48. Magnificam in publicum largitionem auxit Caesar haud minus grata liberalitate, quod bona Aemiliae Musae, locupletis intestatae, petita in fiscum, Aemilio Lepido, cuius e domo videbatur, et Patulei divitis equitis Romani hereditatem, quamquam ipse heres in parte legeretur, tradidit M. Servilio, quem prioribus, neque suspectis, tabulis scriptum compererat; *nobilitatem utriusque pecunia iuvandam,* praefatus. Neque hereditatem cuiusquam adiit, nisi cum amicitia meruisset: ignotos et aliis infensos, eoque principem nuncupantes, procul arcebat. Ceterum, ut honestam innocentium paupertatem levavit, ita prodigos et ob flagitia egentes, Vibidium Varronem, Marium Nepotem, Appium Appianum, Cornelium Sullam, Q. Vitellium movit senatu, aut sponte cedere passus est.

49. Iisdem temporibus deûm aedes, vetustate aut igni abolitas, coeptasque ab Augusto dedicavit, Libero Liberaeque et Cereri iuxta circum maximum, quam A. Postumius dictator voverat: eodemque in loco aedem Florae, ab Lucio et Marco Publiciis, aedilibus, constitutam: et Iano templum, quod apud forum olitorium C. Duillius struxerat, qui primus rem Romanam prospere mari gessit, triumphumque navalem de Poenis meruit. Spei aedes a Germanico sacratur: hanc Atti- lius voverat eodem bello.

50. Adolescebat interea lex maiestatis. Et Apuleiam Variliam, sororis Augusti neptem, quia probrosis sermonibus d. Augustum ac Tiberium et matrem eius inlusisset, Caesarique connexa adulterio teneretur, ma-

iestatis delator arcessebat. De adulterio satis caveri lege Iulia visum: maiestatis crimen distingui Caesar postulavit; damnarique, si qua de Augusto inreligiose dixisset: in se iacta nolle ad cognitionem vocari. Interrogatus a consule, quid de his censeret, quae de matre eius locuta secus argueretur, reticuit: dein, proximo senatus die, illius quoque nomine oravit, ne cui verba, in eam quoquo modo habita, crimini forent. Liberavitque Apuleiam lege maiestatis: adulterii graviorem poenam deprecatus, ut exemplo maiorum propinquis suis ultra ducentesimum lapidem removeretur, suasit. Adultero Manlio Italia atque Africa interdictum est.

51. De praetore, in locum Vipsanii Galli, quem mors abstulerat, subrogando, certamen incessit. Germanicus atque Drusus (nam etiam tum Romae erant) Haterium Agrippam, propinquum Germanici, fovebant: contra plerique nitebantur, ut numerus liberorum in candidatis praepolleret, quod lex iubebat. Laetabatur Tiberius, cum inter filios eius et leges senatus disceptaret. Victa est sine dubio lex; sed neque statim et paucis suffragiis: quomodo, etiam cum valerent, leges vincebantur.

52. Eodem anno coeptum in Africa bellum, duce hostium Tacfarinate. Is natione Numida, in castris Romanis auxiliaria stipendia meritus, mox desertor, vagos primum et latrociniis suetos ad praedam et raptus congregare: dein, more militiae, per vexilla et turmas componere: postremo non inconditae turbae, sed Musulanorum dux haberi. Valida ea gens et solitudinibus Africae propinqua, nullo etiam tum urbium cultu, cepit arma, Maurosque accolas in bellum traxit. Dux et his Mazippa. Divisusque exercitus; ut Tacfarinas lectos viros, et Romanum in modum armatos, castris ad-

tineret, disciplina et imperiis suesceret: Mazippa levi cum copia incendia et caedes et terrorem circumferret. Compulerantque Cinithios, haud spernendam nationem, in eadem; cum Furius Camillus, proconsul Africae, legionem, et quod sub signis sociorum, in unum conductos, ad hostem duxit: modicam manum, si multitudinem Numidarum atque Maurorum spectares: sed nihil aeque cavebatur, quam ne bellum metu eluderent. Spe victoriae inducti sunt, ut vincerentur. Igitur legio medio, leves cohortes duaeque alae in cornibus locantur. Nec Tacfarinas pugnam detrectavit. Fusi Numidae, multosque post annos Furio nomini partum decus militiae. Nam post illum reciperatorem urbis, filiumque eius Camillum, penes alias familias imperatoria laus fuerat; atque hic, quem memoramus, bellorum expers habebatur. Eo pronior Tiberius res gestas apud senatum celebravit: et decrevere patres triumphalia insignia: quod Camillo, ob modestiam vitae, impune fuit.

53. Sequens annus Tiberium tertio, Germanicum iterum consules habuit. Sed eum honorem Germanicus iniit apud urbem Achaiae Nicopolim, quo venerat per Illyricam oram, viso fratre Druso, in Dalmatia agente, Hadriatici ac mox Ionii maris adversam navigationem perpessus. Igitur paucos dies insumpsit reficiendae classi: simul sinus, Actiaca victoria inclytos, et sacratas ab Augusto manubias castraque Antonii, cum recordatione maiorum suorum adiit. Namque ei, ut memoravi, avunculus Augustus, avus Antonius erant, magnaque illic imago tristium laetorumque. Hinc ventum Athenas, foederique sociae et vetustae urbis datum, ut uno lictore uteretur. Excepere Graeci

quaesitissimis honoribus, vetera suorum facta dictaque praeferentes, quo plus dignationis adulatio haberet.

54. Petita inde Euboea, tramisit Lesbum: ubi Agrippina novissimo partu Iuliam edidit. Tum extrema Asiae, Perinthumque ac Byzantium, Thracias urbes, mox Propontidis angustias et os Ponticum intrat, cupidine veteres locos et fama celebratos noscendi; pariterque provincias, internis certaminibus aut magistratuum iniuriis fessas, refovebat. Atque illum in regressu sacra Samothracum visere nitentem, obvii aquilones depulere. Igitur ab Ilio, quaeque ibi varietate fortunae et nostri origine veneranda, relegit Asiam, adpellitque Colophona, ut Clarii Apollinis oraculo uteretur. Non femina illic, ut apud Delphos, sed certis e familiis, et ferme Mileto accitus, sacerdos numerum modo consultantium et nomina audit: tum in specum degressus, hausta fontis arcani aqua, ignarus plerumque litterarum et carminum, edit responsa versibus compositis super rebus, quas quis mente concepit. Et ferebatur, Germanico per ambages, ut mos oraculis, maturum exitium cecinisse.

55. At Cn. Piso, quo properantius destinata inciperet, civitatem Atheniensium, turbido incessu exterritam, oratione saeva increpat, oblique Germanicum perstringens, *quod, contra decus Romani nominis, non Athenienses, tot cladibus exstinctos, sed conluviem illam nationum, comitate nimia coluisset. Hos enim esse Mithridatis adversus Sullam, Antonii adversus d. Augustum socios.* Etiam vetera obiectabat, quae in Macedones inprospere, violenter in suos fecissent: offensus urbi propria quoque ira, quia Theophilum quemdam, Areo iudicio falsi damnatum, precibus suis non concederent. Exin navigatione celeri per Cycladas et compendia ma-

ris adsequitur Germanicum apud insulam Rhodum, haud nescium, quibus insectationibus petitus foret: sed tanta mansuetudine agebat, ut, cum orta tempestas raperet in abrupta, possetque interitus inimici ad casum referri, miserit triremis, quarum subsidio discrimini eximeretur. Neque tamen mitigatus Piso, et vix diei moram perpessus, linquit Germanicum praevenitque: et, postquam Syriam ac legiones attigit, largitione, ambitu, infimos manipularium iuvando, cum veteres centuriones, severos tribunos demoveret, locaque eorum clientibus suis vel deterrimo cuique adtribueret, desidiam in castris, licentiam in urbibus, vagum ac lascivientem per agros militem sineret, eo usque corruptionis provectus est, ut sermone vulgi *parens legionum* haberetur. Nec Plancina se intra decora feminis tenebat; sed exercitio equitum, decursibus cohortium interesse: in Agrippinam, in Germanicum contumelias iacere: quibusdam etiam bonorum militum ad mala obsequia promptis, quod, haud invito imperatore ea fieri, occultus rumor incedebat.

56. Nota haec Germanico; sed praeverti ad Armenios instantior cura fuit. Ambigua gens ea antiquitus hominum ingeniis et situ terrarum, quoniam, nostris provinciis late praetenta, penitus ad Medos porrigitur; maximisque imperiis interiecti, et saepius discordes sunt, adversus Romanos odio et in Parthum invidia. Regem illa tempestate non habebant, amoto Vonone: sed favor nationis inclinabat in Zenonem, Polemonis regis Pontici filium, quod is prima ab infantia, instituta et cultum Armeniorum aemulatus, venatu, epulis et quae alia barbari celebrant, proceres plebemque iuxta devinxerat. Igitur Germanicus in urbe Artaxata, adprobantibus nobilibus, circumfusa multitudine, insigne

regium capiti eius imposuit. Ceteri venerantes regem, Artaxiam consalutavere; quod illi vocabulum indiderant ex nomine urbis. At Cappadoces, in formam provinciae redacti, Q. Veranium legatum accepere: et quaedam ex regiis tributis deminuta, quo mitius Romanum imperium speraretur. Commagenis Q. Servaeus praeponitur, tum primum ad ius praetoris translatis.

57. Cunctaque socialia prospere composita non ideo laetum Germanicum habebant, ob superbiam Pisonis, qui, iussus partem legionum ipse aut per filium in Armeniam ducere, utrumque neglexerat. Cyrri demum, apud hiberna decumae legionis, convenere, firmato vultu, Piso adversus metum, Germanicus, ne minari crederetur: et erat, ut retuli, clementior. Sed amici, accendendis offensionibus callidi, intendere vera, adgerere falsa, ipsumque et Plancinam et filios variis modis criminari. Postremo, paucis familiarium adhibitis, sermo coeptus a Caesare, qualem ira et dissimulatio gignit: responsum a Pisone precibus contumacibus, discesseruntque apertis odiis. Postque rarus in tribunali Caesaris Piso, et, si quando adsideret, atrox et dissentire manifestus. Vox quoque eius audita est in convivio, cum apud regem Nabataeorum coronae aureae magno pondere Caesari et Agrippinae, leves Pisoni et ceteris offerrentur: *principis Romani, non Parthi regis filio, eas epulas dari:* abiecitque simul coronam, et multa in luxum addidit; quae Germanico, quamquam acerba, tolerabantur tamen.

58. Inter quae ab rege Parthorum Artabano legati venere. Miserat *amicitiam ac foedus* memoraturos, et *cupere renovari dextras, daturumque honori Germanici, ut ripam Euphratis accederet: petere interim, ne*

Vonones in Syria haberetur, neu proceres gentium propinquis nuntiis ad discordias traheret. Ad ea Germanicus de societate Romanorum Parthorumque magnifice, de adventu regis et cultu sui cum decore ac modestia respondit. Vonones Pompeiopolim, Ciliciae maritimam urbem, amotus est. Datum id non modo precibus Artabani, sed contumeliae Pisonis, cui gratissimus erat ob plurima officia et dona, quibus Plancinam devinxerat.

59. M. Silano, L. Norbano coss. Germanicus Aegyptum proficiscitur, cognoscendae antiquitatis. Sed cura provinciae praetendebatur: levavitque apertis horreis pretia frugum: multaque in vulgus grata usurpavit: sine milite incedere, pedibus intectis et pari cum Graecis amictu, P. Scipionis aemulatione; quem eadem factitavisse apud Siciliam, quamvis flagrante adhuc Poenorum bello, accepimus. Tiberius, cultu habituque eius lenibus verbis perstricto, acerrime increpuit, quod, contra instituta Augusti, non sponte principis, Alexandriam introisset. Nam Augustus inter alia dominationis arcana, vetitis, nisi permissu, ingredi senatoribus, aut equitibus Romanis inlustribus, seposuit Aegyptum: ne fame urgeret Italiam, quisquis eam provinciam claustraque terrae ac maris, quamvis levi praesidio adversum ingentes exercitus, insedisset.

60. Sed Germanicus, nondum comperto, profectionem eam incusari, Nilo subvehebatur, orsus oppido a Canopo. Condidere id Spartani, ob sepultum illic rectorem navis, Canopum; qua tempestate Menelaus, Graeciam repetens, diversum ad mare terramque Libyam deiectus. Inde proximum amnis os, dicatum Herculi, quem indigenae ortum apud se, et antiquissimum perhibent, eosque, qui postea pari virtute fuerint, in

cognomentum eius adscitos: mox visit veterum Thebarum magna vestigia. Et manebant structis molibus litterae Aegyptiae, priorem opulentiam complexae: iussusque e senioribus sacerdotum patrium sermonem interpretari, referebat, *habitasse quondam septingenta millia aetate militari: atque eo cum exercitu regem Rhamsen Libya, Aethiopia, Medisque et Persis et Bactriano ac Scytha potitum*; *quasque terras Syri Armeniique et contigui Cappadoces colunt, inde Bithynum, hinc Lycium ad mare, imperio tenuisse.* Legebantur et indicta gentibus tributa, pondus argenti et auri, numerus armorum equorumque, et dona templis, ebur atque odores, quasque copias frumenti et omnium utensilium quaeque natio penderet, haud minus magnifica, quam nunc vi Parthorum aut potentia Romana iubentur.

61. Ceterum Germanicus aliis quoque miraculis intendit animum. Quorum praecipua fuere Memnonis saxea effigies, ubi radiis solis icta est, vocalem sonum reddens: disiectasque inter et vix pervias arenas, instar montium eductae pyramides, certamine et opibus regum: lacusque effossa humo: superfluentis Nili receptacula: atque alibi angustiae et profunda altitudo, nullis inquirentium spatiis penetrabilis. Exin ventum Elephantinen ac Syenen, claustra olim Romani imperii, quod nunc rubrum ad mare patescit.

62. Dum ea aestas Germanico plures per provincias transigitur, haud leve decus Drusus quaesivit, iniiciens Germanos ad discordias; utque fracto iam Maroboduo usque in exitium insisteretur. Erat inter Gotones nobilis iuvenis, nomine Catualda, profugus olim vi Marobodui, et tunc, dubiis rebus eius, ultionem ausus. Is valida manu fines Marcomannorum ingreditur, corruptisque primoribus ad societatem, inrumpit regiam ca-

stellumque iuxta situm. Veteres illic Suevorum praedae, et nostris e provinciis lixae ac negotiatores reperti; quos ius commercii, dein cupido augendi pecuniam, postremum oblivio patriae suis quemque ab sedibus hostilem in agrum transtulerat.

63. Maroboduo undique deserto non aliud subsidium, quam misericordia Caesaris, fuit. Transgressus Danubium, qua Noricam provinciam praefluit, scripsit Tiberio, non ut profugus aut supplex, sed ex memoria prioris fortunae: *nam multis nationibus, clarissimum quondam regem ad se vocantibus, Romanam amicitiam praetulisse.* Responsum a Caesare, *tutam ei honoratamque sedem in Italia fore, si maneret: sin rebus eius aliud conduceret, abiturum fide, qua venisset.* Ceterum apud senatum disseruit, *non Philippum Atheniensibus, non Pyrrhum aut Antiochum, populo Romano perinde metuendos fuisse.* Exstat oratio, qua *magnitudinem viri, violentiam subiectarum ei gentium, et quam propinquus Italiae hostis, suaque in destruendo eo consilia* extulit. Et Maroboduus quidem Ravennae habitus, si quando insolescerent Suevi, quasi rediturus in regnum, ostentabatur. Sed non excessit Italia per duodeviginti annos; consenuitque, multum imminuta claritate ob nimiam vivendi cupidinem. Idem Catualdae casus, neque aliud perfugium. Pulsus haud multo post Hermundurorum opibus et Vibilio duce, receptusque, Forum Iulium, Narbonensis Galliae coloniam, mittitur. Barbari utrumque comitati, ne quietas provincias immixti turbarent, Danubium ultra, inter flumina Marum et Cusum, locantur, dato rege Vannio, gentis Quadorum.

64. Simul nuntiato, *regem Artaxiam Armeniis a Germanico datum,* decrevere patres, *ut Germanicus atque Drusus ovantes urbem introirent.* Structi et arcus

circum latera templi Martis Ultoris, cum effigie Caesarum: laetiore Tiberio, quia pacem sapientia firmaverat, quam si bellum per acies confecisset. Igitur Rhescuporin quoque, Thraciae regem, astu adgreditur. Omnem eam nationem Rhoemetalces tenuerat: quo defuncto, Augustus partem Thracum Rhescuporidi, fratri eius, partem filio Cotyi permisit. In ea divisione arva et urbes et vicina Graecis Cotyi; quod incultum, ferox, adnexum hostibus, Rhescuporidi cessit: ipsorumque regum ingenia, illi mite et amoenum, huic atrox, avidum et societatis impatiens erat. Sed primo subdola concordia egere: mox Rhescuporis egredi fines, vertere in se Cotyi data, et resistenti vim facere; cunctanter sub Augusto, quem auctorem utriusque regni, si sperneretur, vindicem metuebat. Enimvero, audita mutatione principis, immittere latronum globos, exscindere castella, causas bello.

65. Nihil aeque Tiberium anxium habebat, quam ne composita turbarentur. Deligit centurionem, qui nuntiaret regibus, *ne armis disceptarent:* statimque a Cotye dimissa sunt, quae paraverat, auxilia. Rhescuporis ficta modestia postulat, *eundem in locum coiretur: posse de controversiis colloquio transigi.* Nec diu dubitatum de tempore, loco, dein conditionibus: cum alter facilitate, alter fraude cuncta inter se concederent acciperentque. Rhescuporis sanciendo, ut dictitabat, foederi convivium adiicit: tractaque in multam noctem laetitia, per epulas ac vinolentiam incautum Cotyn, et, postquam dolum intellexerat, *sacra regni, eiusdem familiae deos, et hospitalis mensas* obtestantem, catenis onerat. Thraciaque omni potitus scripsit ad Tiberium, *structas sibi insidias, praeventum insidiatorem:* simul bellum adversus Bastarnas Scythasque praetendens,

novis peditum et equitum copiis sese firmabat. Molliter rescriptum, *si fraus abesset, posse eum innocentiae fidere: ceterum neque se, neque senatum, nisi cognita caussa, ius et iniuriam discreturos. Proinde, tradito Cotye, veniret transferretque invidiam criminis.*

66. Eas litteras Latinius Pandus, propraetor Moesiae, cum militibus, quis Cotys traderetur, in Thraciam misit. Rhescuporis, inter metum et iram cunctatus, maluit patrati, quam incepti facinoris reus esse: occidi Cotyn iubet, mortemque sponte sumptam ementitur. Nec tamen Caesar placitas semel artes mutavit, sed, defuncto Pando, quem sibi infensum Rhescuporis arguebat, Pomponium Flaccum, veterem stipendiis et arta cum rege amicitia, eoque accommodatiorem ad fallendum, ob id maxime Moesiae praefecit.

67. Flaccus in Thraciam transgressus per ingentia promissa, quamvis ambiguum et scelera sua reputantem, perpulit, ut praesidia Romana intraret. Circumdata hinc regi, specie honoris, valida manus: tribunique et centuriones, monendo, suadendo, et, quanto longius abscedebatur, apertiore custodia, postremo gnarum necessitatis in urbem traxere. Accusatus in senatu ab uxore Cotyis damnatur, ut procul regno teneretur. Thracia in Rhoemetalcen filium, quem paternis consiliis adversatum constabat, inque liberos Cotyis dividitur: iisque nondum adultis, Trebellienus Rufus, praetura functus, datur, qui regnum interim tractaret, exemplo, quo maiores Marcum Lepidum, Ptolemaei liberis tutorem, in Aegyptum miserant. Rhescuporis Alexandriam devectus, atque illic, fugam tentans, an ficto crimine, interficitur.

68. Per idem tempus Vonones, quem amotum in Ciliciam memoravi, corruptis custodibus, effugere ad

Armenios, inde in Albanos Heniochosque et consanguineum sibi regem Scytharum, conatus est. Specie venandi, omissis maritimis locis, avia saltuum petiit: mox pernicitate equi ad amnem Pyramum contendit, cuius pontes adcolae ruperant, audita regis fuga; neque vado penetrari poterat. Igitur in ripa fluminis a Vibio Frontone, praefecto equitum, vincitur. Mox Remmius evocatus, priori custodiae regis adpositus, quasi per iram, gladio eum transigit. Unde maior fides, conscientia sceleris et metu indicii mortem Vononi inlatam.

69. At Germanicus, Aegypto remeans, cuncta, quae apud legiones aut urbes iusserat, abolita, vel in contrarium versa cognoscit. Hinc graves in Pisonem contumeliae; nec minus acerba, quae ab illo in Caesarem tentabantur. Dein Piso abire Syria statuit. Mox adversa Germanici valetudine detentus, ubi recreatum accepit, votaque pro incolumitate solvebantur, admotas hostias, sacrificalem adparatum, festam Antiochensium plebem, per lictores proturbat. Tum Seleuciam digreditur, opperiens aegritudinem, quae rursum Germanico acciderat. Saevam vim morbi augebat persuasio veneni a Pisone accepti: et reperiebantur solo ac parietibus erutae humanorum corporum reliquiae, carmina et devotiones, et nomen Germanici plumbeis tabulis insculptum, semusti cineres ac tabe obliti, aliaque maleficia, quis creditur animas numinibus infernis sacrari. Simul missi a Pisone incusabantur, ut valetudinis adversa rimantes.

70. Ea Germanico haud minus ira, quam per metum accepta; *si limen obsideretur, si effundendus spiritus sub oculis inimicorum foret, quid deinde miserrimae coniugi, quid infantibus liberis eventurum? Lenta vi-*

deri veneficia: festinare et urgere, ut provinciam, ut legiones solus habeat. Sed non usque eo defectum Germanicum, neque praemia caedis apud interfectorem mansura. Componit epistolas, quis amicitiam ei renunciabat. Addunt plerique, iussum provincia decedere. Nec Piso moratus ultra navis solvit: moderabaturque cursui, quo propius regrederetur, si mors Germanici Syriam aperuisset.

71. Caesar, paullisper ad spem erectus, dein, fesso corpore, ubi finis aderat, adsistentes amicos in hunc modum adloquitur: *Si fato concederem, iustus mihi dolor, etiam adversus deos, esset, quod me parentibus, liberis, patriae, intra iuventam praematuro exitu raperent. Nunc, scelere Pisonis et Plancinae interceptus, ultimas preces pectoribus vestris relinquo: referatis patri ac fratri, quibus acerbitatibus dilaceratus, quibus insidiis circumventus, miserrimam vitam pessima morte finierim. Si quos spes meae, si quos propinquus sanguis, etiam quos invidia erga viventem movebat; inlacrimabunt, quondam florentem, et tot bellorum superstitem, muliebri fraude cecidisse. Erit vobis locus querendi apud senatum, invocandi leges. Non hoc praecipuum amicorum munus est, prosequi defunctum ignavo questu; sed, quae voluerit, meminisse, quae mandaverit, exsequi. Flebunt Germanicum etiam ignoti: vindicabitis vos, si me potius, quam fortunam meam fovebatis. Ostendite populo Romano d. Augusti neptem, eandemque coniugem meam: numerate sex liberos. Misericordia cum accusantibus erit: fingentibusque scelesta mandata aut non credent homines, aut non ignoscent.* Iuravere amici, dextram morientis contingentes, *spiritum ante, quam ultionem, amissuros.*

72. Tum, ad uxorem versus, *per memoriam sui, per*

communes liberos oravit, *exueret ferociam, saevienti fortunae submitteret animum; neu regressa in urbem aemulatione potentiae validiores invitaret.* Haec palam, et alia secreto; per quae ostendere credebatur metum ex Tiberio. Neque multo post exstinguitur, ingenti luctu provinciae et circumiacentium populorum. Indoluere exterae nationes regesque: tanta illi comitas in socios, mansuetudo in hostes: visuque et auditu iuxta venerabilis, cum magnitudinem et gravitatem summae fortunae retineret, invidiam et adrogantiam effugerat.

73. Funus sine imaginibus et pompa, per laudes et memoriam virtutum eius celebre fuit. Et erant, qui formam, aetatem, genus mortis, ob propinquitatem etiam locorum, in quibus interiit, Magni Alexandri fatis adaequarent. *Nam utrumque corpore decoro, genere insigni, haud multum triginta annos egressum, suorum insidiis, externas inter gentes occidisse: sed hunc mitem erga amicos, modicum voluptatum, uno matrimonio, certis liberis egisse: neque minus proeliatorem; etiamsi temeritas abfuerit, praepeditusque sit, perculsas tot victoriis Germanias servitio premere. Quodsi solus arbiter rerum, si iure et nomine regio fuisset, tanto promptius adsecuturum gloriam militiae, quantum clementia, temperantia, ceteris bonis artibus praestitisset.* Corpus antequam cremaretur, nudatum in foro Antiochensium, qui locus sepulturae destinabatur, praetuleritne veneficii signa, parum constitit. Nam, ut quis misericordia in Germanicum, et praesumpta suspicione aut favore in Pisonem pronior, diversi interpretabantur.

74. Consultatum inde inter legatos, quique alii senatorum aderant, quisnam Syriae praeficeretur. Et, ceteris modice nisis, inter Vibium Marsum et Cn. Sentium diu quaesitum: dein Marsus seniori et acrius ten-

denti Sentio concessit. Isque infamem veneficiis ea in provincia et Plancinae percaram, nomine Martinam, in urbem misit, postulantibus Vitellio ac Veranio ceterisque, qui crimina et accusationem, tamquam adversus receptos iam reos, instruebant.

75. At Agrippina, quamquam defessa luctu et corpore aegro, omnium tamen, quae ultionem morarentur, intolerans, adscendit classem cum cineribus Germanici et liberis; miserantibus cunctis, quod femina nobilitate princeps, pulcherrimo modo matrimonio, inter venerantis gratantisque adspici solita, tunc feralis reliquias sinu ferret, incerta ultionis, anxia sui et infelici fecunditate fortunae totiens obnoxia. Pisonem interim apud Coum insulam nuntius adsequitur, excessisse Germanicum. Quo intemperanter accepto, caedit victimas, adit templa; neque ipse gaudium moderans, et magis insolescente Plancina, quae luctum amissae sororis tum primum laeto cultu mutavit.

76. Adfluebant centuriones, monebantque prompta illi legionum studia: repeteret provinciam, non iure ablatam et vacuam. Igitur, quid agendum, consultanti, M. Piso filius *properandum in urbem* censebat: *nihil adhuc inexpiabile admissum, neque suspiciones imbecillas, aut inania famae pertimescenda. Discordiam erga Germanicum odio fortasse dignam, non poena: et ademptione provinciae satisfactum inimicis. Quod si regrederetur, obsistente Sentio, civile bellum incipi: nec duraturos in partibus centuriones militesque, apud quos recens imperatoris sui memoria, et penitus infixus in Caesares amor praevaleret.*

77. Contra Domitius Celer, ex intima eius amicitia, disseruit: *utendum eventu. Pisonem, non Sentium Syriae praepositum: huic fasces et ius praetoris, huic le-*

giones datas. Si quid hostile ingruat, quam iustius arma oppositurum, qui legati auctoritatem et propria mandata acceperit? Relinquendum etiam rumoribus tempus, quo senescant. Plerumque innocentes recenti invidiae impares. At, si teneat exercitum, augeat vires, multa, quae provideri non possint, fortuito in melius casura. An festinamus cum Germanici cineribus adpellere, ut te inauditum et indefensum planctus Agrippinae ac vulgus imperitum primo rumore rapiant? Est tibi Augustae conscientia, est Caesaris favor, sed in occulto: et periisse Germanicum nulli iactantius moerent, quam qui maxime laetantur.

78. Haud magna mole Piso, promptus ferocibus, in sententiam trahitur: missisque ad Tiberium epistolis incusat *Germanicum luxus et superbiae; seque pulsum, ut locus rebus novis patefieret, curam exercitus eadem fide, qua tenuerit, repetivisse.* Simul Domitium, impositum triremi, vitare litorum oram, praeterque insulas lato mari pergere in Syriam iubet. Concurrentes desertores per manipulos componit, armat lixas; traiectisque in continentem navibus vexillum tironum in Syriam euntium intercipit. Regulis Cilicum, ut se auxiliis iuvarent scribit; haud ignavo ad ministeria belli iuvene Pisone, quamquam suscipiendum bellum abnuisset.

79. Igitur oram Lyciae ac Pamphyliae praelegentes, obviis navibus, quae Agrippinam vehebant, utrimque infensi, arma primo expediere: dein, mutua formidine, non ultra iurgium processum est: Marsusque Vibius nuntiavit Pisoni, *Romam ad dicendam causam veniret.* Ille eludens respondit, *adfuturum, ubi praetor, qui de veneficiis quaereret, reo atque accusatoribus diem praedixisset.* Interim Domitius Laodiceam, ur-

bem Syriae, adpulsus, cum hiberna sextae legionis peteret, quod eam maxime novis consiliis idoneam rebatur, a Pacuvio legato praevenitur. Id Sentius Pisoni per litteras aperit, monetque, ne castra corruptoribus, ne provinciam bello tentet: quosque Germanici memores aut inimicis eius adversos cognoverat, contrahit; magnitudinem imperatoris identidem ingerens, et rempublicam armis peti: ducitque validam manum, et proelio paratam.

80. Nec Piso, quamquam coepta secus cadebant, omisit tutissima e praesentibus, sed castellum Ciliciae munitum admodum, cui nomen Celenderis, occupat. Nam admixtis desertoribus, et tirone nuper intercepto, suisque et Plancinae servitiis, auxilia Cilicum, quae reguli miserant, in numerum legionis composuerat. *Caesarisque se legatum,* testabatur, *provincia, quam is dedisset, arceri non a legionibus, earum quippe accitu venire, sed a Sentio, privatum odium falsis criminibus tegente. Consisterent in acie, non pugnaturis militibus, ubi Pisonem, ab ipsis parentem quondam adpellatum, si iure ageretur, potiorem, si armis, non invalidum vidissent.* Tum pro munimentis castelli manipulos explicat, colle arduo et derupto; nam cetera mari cinguntur. Contra veterani, ordinibus ac subsidiis instructi. Hinc militum, inde locorum asperitas. Sed non animus, non spes, ne tela quidem, nisi agrestia, ad subitum usum properata. Ut venere in manus, non ultra dubitatum, quam dum Romanae cohortes in aequum eniterentur. Vertunt terga Cilices, seque castello claudunt.

81. Interim Piso classem, haud procul opperientem, adpugnare frustra tentavit: regressusque et pro muris, modo semet adflictando, modo singulos nomine

ciens, praemiis vocans, seditionem coeptabat; adeoque commoverat, ut signifer legionis sextae signum ad eum transtulerit. Tum Sentius occanere cornua tubasque, et peti aggerem, erigi scalas iussit, ac promptissimum quemque succedere; alios tormentis hastas, saxa et faces ingerere. Tandem victa pertinacia Piso oravit, uti traditis armis maneret in castello, dum Caesar, cui Syriam permitteret, consulitur. Non receptae conditiones: nec aliud, quam naves et tutum in urbem iter concessum est.

82. At Romae, postquam Germanici valetudo percrebuit, cunctaque, ut ex longinquo, aucta in deterius adferebantur, dolor, ira: et erumpebant questus: *Ideo nimirum in extremas terras relegatum: ideo Pisoni permissam provinciam: hoc egisse secretos Augustae cum Plancina sermones: vera prorsus de Druso seniores locutos: displicere regnantibus civilia filiorum ingenia: neque ob aliud interceptos, quam quia populum Romanum aequo iure complecti, reddita libertate, agitaverint.* Hos vulgi sermones audita mors adeo incendit, ut, ante edictum magistratuum, ante senatus consultum sumpto iustitio, desererentur fora, clauderentur domus; passim silentia et gemitus, nihil compositum in ostentationem: et, quamquam neque insignibus lugentium abstinerent, altius animis moerebant. Forte negotiatores, vivente adhuc Germanico Syria egressi, laetiora de valetudine eius adtulere: statim credita, statim vulgata sunt: ut quisque obvius, quamvis leviter audita, in alios, atque illi in plures cumulata gaudio transferunt. Cursant per urbem, moliuntur templorum fores. uvit credulitatem nox, et promptior inter tenebras adfirmatio. Nec obstitit falsis Tiberius, donec tempore ac spatio vanescerent.

83. Et populus quasi rursum ereptum acrius doluit. Honores, ut quis amore in Germanicum aut ingenio validus, reperti decretique: *ut nomen eius Saliari carmine caneretur: sedes curules sacerdotum Augustalium locis, superque eas querceae coronae statuerentur: ludos circenses eburna effigies praeiret: neve quis flamen aut augur in locum Germanici, nisi gentis Iuliae, crearetur.* Arcus additi Romae et apud ripam Rheni, et in monte Syriae Amano, cum inscriptione rerum gestarum, ac *mortem ob rempubl. obiisse:* sepulcrum Antiochiae, ubi crematus: tribunal Epidaphnae, quo in loco vitam finierat. Statuarum locorumve, in quis colerentur, haud facile quis numerum inierit. Cum censeretur clypeus auro et magnitudine insignis inter auctores eloquentiae, adseveravit Tiberius, *solitum paremque ceteris dicaturum. Neque enim eloquentiam fortuna discerni: et satis inlustre, si veteres inter scriptores haberetur.* Equester ordo *cuneum Germanici* adpellavit, qui *Iuniorum* dicebatur; instituitque, uti turmae Idibus Iuliis imaginem eius sequerentur. Pleraque manent: quaedam statim omissa sunt, aut vetustas oblitteravit.

84. Ceterum, recenti adhuc moestitia, soror Germanici, Livia, nupta Druso, duos virilis sexus simul enixa est. Quod, rarum laetumque etiam modicis penatibus, tanto gaudio principem adfecit, ut non temperaverit, quin iactaret apud patres, *nulli ante Romanorum eiusdem fastigii viro geminam stirpem editam.* Nam cuncta, etiam fortuita, ad gloriam vertebat. Sed populo, tali in tempore, id quoque dolorem tulit; tamquam auctus liberis Drusus domum Germanici magis urgeret.

85. Eodem anno gravibus senatus decretis libido

feminarum coercita, cautumque, *ne quaestum corpore faceret, cui avus aut pater aut maritus eques Rom. fuisset.* Nam Vistilia, praetoria familia genita, licentiam stupri apud aediles vulgaverat; more inter veteres recepto, qui satis poenarum adversum impudicas in ipsa professione flagitii credebant. Exactum et a Titidio Labeone, Vistiliae marito, *cur in uxore delicti manifesta ultionem legis omisisset?* Atque illo praetendente, *sexaginta dies ad consultandum datos, necdum praeterisse*, satis visum de Vistilia statuere: eaque in insulam Seriphon abdita est. Actum et de sacris Aegyptiis Iudaicisque pellendis: factumque patrum consultum, *ut quatuor millia libertini generis, ea superstitione infecta, quis idonea aetas, in insulam Sardiniam veherentur,* coercendis illic latrociniis, et, si ob gravitatem coeli interissent, vile damnum: *ceteri cederent Italia, nisi certam ante diem profanos ritus exuissent.*

86. Post quae retulit Caesar, capiendam virginem in locum Occiae, quae septem et quinquaginta per annos, summa sanctimonia, Vestalibus sacris praesederat: egitque grates Fonteio Agrippae et Domitio Pollioni, quod offerendo filias, de officio in rempubl. certarent. Praelata est Pollionis filia, non ob aliud, quam quod mater eius in eodem coniugio manebat. Nam Agrippa discidio domum imminuerat. Et Caesar, quamvis posthabitam, decies sestertii dote solatus est.

87. Saevitiam annonae incusante plebe, statuit frumento pretium, quod emptor penderet, *binosque numos se additurum negotiatoribus in singulos modios.* Neque tamen ob ea Parentis Patriae, delatum et antea, vocabulum adsumsit, acerbeque increpuit eos, qui *divinas occupationes,* ipsumque *dominum* dixerant. Unde an-

gusta et lubrica oratio sub principe, qui libertatem metuebat, adulationem oderat.

88. Reperio apud scriptores senatoresque eorundem temporum, Adgandestrii, principis Cattorum, lectas in senatu litteras, quibus mortem Arminii promittebat, si patrandae neci venenum mitteretur: responsum esse, *non fraude, neque occultis, sed palam et armatum populum Romanum hostes suos ulcisci.* Qua gloria aequabat se Tiberius priscis imperatoribus, qui venenum in Pyrrhum regem vetuerant prodiderantque. Ceterum Arminius, abscedentibus Romanis et pulso Maroboduo, regnum adfectans, libertatem popularium adversam habuit, petitusque armis, cum varia fortuna certaret, dolo propinquorum cecidit: liberator haud dubie Germaniae, et qui non primordia populi Rom. sicut alii reges ducesque, sed florentissimum imperium lacessierit: proeliis ambiguus, bello non victus. Septem et triginta annos vitae, duodecim potentiae explevit: caniturque adhuc barbaras apud gentes; Graecorum annalibus ignotus, qui sua tantum mirantur: Romanis haud perinde celebris, dum vetera extollimus, recentium incuriosi.

LIBER TERTIUS.

Breviarium. Cap. 1. Agrippina, cum urna ferali, magno planctu passim excipitur. 2. Funerum solemnia. Primores urbis obvii. 3. Tiberius, Augusta et Antonia publico abstinent. 4. Moeror publicus. 5. Tiberius, parcus visus in honorando funere, 6. excusat se et populum erigit. 7. Iustitium omissum. Drusus ad Illyricos exercitus abit; 8. Piso ad Drusum, 9. inde Romam alacri animo. 10. Mox accusatur. Princeps caussam ad senatum remittit. 11. Pa-

troni reo quaesiti. 12. Tiberii oratio ad patres. 13. Accusatorum criminationem 14. reus male diluit. In eum iudices haud proni; populus offensissimus. 15. Plancina caussam suam dissociat. Pisonis mors, 16. dubium an iussu, et ad Tiberium codicilli. 17. Piso filius absolvitur. Plancina Augustae precibus condonatur. Sententias in Pisonem 18. princeps mitigat. Adulatio imprudens. 19. Drusus ovat. Vipsania moritur. 20. Tacfarinas bellum in Africa renovat. 21. Id Apronii severitate opprimitur. 22. Lepida, suppositi partus, adulterii, veneficii accusata, 23. Tiberio perplexe agente, damnatur. 24. Silanus exsilii veniam impetrat. 25. Lex Papia Poppaea. Delatores. 26. Excursus de legibus, quae initio paucae et simplices, paullatim primo, 27. dein inmensum auctae. 28. Earum correctio tentata. 29. Nero Germanici, ad honores promotus; Iuliam ducit, Drusi filiam. 30. Volusii et Sallustii mors et elogium. Aulae potentia infida.

31. Tiberius et Drusus Coss. Irreverentia iuventutis notata. Viarum cura. 32. Tacfarinas turbat iterum. Lepidus Asiae proconsul. 33. Uxores a provinciis arcet Caecina; 34. ei repugnat Val. Messalinus, adstipulante Druso. 35. Blaesus proconsul Africae. 36. Abusus imaginum principalium 37. repressus a Druso. 38. Accusati repetundarum, maiestatis. Thraciae motum 39. Velleius comprimit. 40. Gallia ducibus Floro et Sacroviro rebellat. 41. Andecavos coercet Aviola; Turonios opprimit. 42. Florus sua manu cadit. Finis Treverici tumultus. 43. Aeduos turbat Sacrovir; 44. Romam percellit, non Tiberium. 45. Silius 46. Gallos fundit, crupellarios caedit. Sacrovir sibi manum infert. 47. Tiberius simulat iter in Gallias. 48. Quirini mors honestata. 49. Lutorius accusatus 50. defenditur a Lepido, 51. necatur in carcere. SC. de differenda poena.

52. Aediles de luxu coercendo agunt. Senatus rem remittit ad Principem. 53. 54. Hic medicinam a tempore sperandam pronuntiat. 55. Paullatim sponte mutati mores. 56. Tribunitia potestas petita Druso et 57. impetrata cum adulatione patrum. 58. Flamen dialis ambit provinciam. 59. Alii obsistunt. Drusus superbia notatur. 60—63. Imago libertatis. Asyla Graecarum civitatum senatus examinat et modum praescribit. 64. Augustae morbus. Tiberii in matrem non sincerus amor. 65. Tempora foeda adulatione infecta. 66. C. Silanus, repetundarum et maiestatis postulatus 67. a multis

urgetur et a principe ipso et 68. damnatur. Dolabellae adulationem 69. reprimit Tiberius et sententias mitigat. 70. Cordus, Ennius, Capito rei. 71. Equestris Fortuna. Ius Flaminium. 72. Basilica Paulli. Pompeii theatrum. 73. Tacfarinatis petitio impudens. 74. Blaesus eum adgreditur: fratrem eius capit; nec bellum conficit. 75. Mors Salonini, Capitonis, 76. Iuniae, cuius solemne funus.

Haec triennio gesta, *M. Valerio et M. Aurelio Coss.*, *Tiberio imp. IV. et Druso Nerone II. Coss.*, *C. Sulpicio et D. Haterio Coss.*

1. Nihil intermissa navigatione hiberni maris, Agrippina Corcyram insulam advehitur, litora Calabriae contra sitam. Illic paucos dies componendo animo insumit, violenta luctu, et nescia tolerandi. Interim, adventu eius audito, intimus quisque amicorum, et plerique militares, ut quique sub Germanico stipendia fecerant, multique etiam ignoti vicinis e municipiis, pars officium in principem rati, plures illos secuti, ruere ad oppidum Brundisium, quod naviganti celerrimum fidissimumque adpulsu erat. Atque, ubi primum ex alto visa classis, complentur non modo portus et proxima maris, sed moenia ac tecta, quaque longissime prospectari poterat, moerentium turba et rogitantium inter se, *silentione, an voce aliqua egredientem exciperent?* neque satis constabat, quid pro tempore foret: cum classis paullatim successit, non alacri, ut adsolet, remigio, sed cunctis ad tristitiam compositis. Postquam duobus cum liberis, feralem urnam tenens, egressa navi, defixit oculos, idem omnium gemitus: neque discerneres proximos, alienos, virorum feminarumve planctus: nisi quod comitatum Agrippinae, longo moerore fessum, obvii et recentis in dolore anteibant.

2. Miserat duas praetorias cohortes Caesar, addito, *ut magistratus Calabriae Apulique et Campani suprema erga memoriam filii sui munera fungerentur.* Igitur

tribunorum centurionumque humeris cineres portabantur; praecedebant incompta signa, versi fasces: atque, ubi colonias transgrederentur, atrata plebes, trabeati equites, pro opibus loci, vestem, odores aliaque funerum solennia, cremabant. Etiam quorum diversa oppida, tamen obvii, et victimas atque aras diis Manibus statuentes, lacrimis et conclamationibus dolorem testabantur. Drusus Tarracinam progressus est cum Claudio fratre liberisque Germanici, qui in urbe fuerant. Consules, M. Valerius et C. Aurelius (iam enim magistratum occeperant) et senatus ac magna pars populi viam complevere, disiecti, et, ut cuique libitum, flentes. Aberat quippe adulatio, gnaris omnibus, laetam Tiberio Germanici mortem male dissimulari.

3. Tiberius atque Augusta publico abstinuere, inferius maiestate sua rati, si palam lamentarentur, an, ne, omnium oculis vultum eorum scrutantibus, falsi intelligerentur. Matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurna actorum scriptura reperio ullo insigni officio functam; cum, super Agrippinam et Drusum et Claudium, ceteri quoque consanguinei nominatim perscripti sint: seu valetudine praepediebatur, seu victus luctu animus magnitudinem mali perferre visu non toleravit. Facilius crediderim, Tiberio et Augusta, qui domo non excedebant, cohibitam, ut par moeror, et matris exemplo avia quoque et patruus attineri viderentur.

4. Dies, quo reliquiae tumulo Augusti inferebantur, modo per silentium vastus, modo ploratibus inquies: plena urbis itinera, conlucentes per campum Martis faces. Illic miles cum armis, sine insignibus magistratus, populus per tribus, *concidisse rempubl.,*

nihil spei reliquum, clamitabant; promptius apertiusque, quam ut meminisse imperitantium crederes. Nihil tamen Tiberium magis penetravit, quam studia hominum accensa in Agrippinam; cum *decus patriae, solum Augusti sanguinem, unicum antiquitatis specimen* adpellarent, versique ad coelum ac deos *integram illi subolem, ac superstitem iniquorum*, precarentur.

5. Fuere, qui *publici funeris pompam requirerent*, compararentque, *quae in Drusum, patrem Germanici, honora et magnifica Augustus fecisset. Ipsum quippe asperrimo hiemis Ticinum usque progressum, neque abscedentem a corpore simul urbem intravisse: circumfusas lecto Claudiorum Liviorumque imagines: defletum in foro, laudatum pro rostris: cuncta a maioribus reperta, aut quae posteri invenerint, cumulata. At Germanico ne solitos quidem, et cuicumque nobili debitos honores, contigisse. Sane corpus, ob longinquitatem itinerum, externis terris quoquo modo crematum: sed tanto plura decora mox tribui par fuisse, quanto prima fors negavisset. Non fratres, nisi unius diei via, non patruum, saltem porta tenus, obvium. Ubi illa veterum instituta? propositam toro effigiem, meditata ad memoriam virtutis carmina, et laudationes et lacrimas, vel doloris imitamenta?*

6. Gnarum id Tiberio fuit; utque premeret vulgi sermones, monuit edicto: *Multos inlustrium Romanorum ob rempubl. obiisse; neminem tam flagranti desiderio celebratum. Idque et sibi et cunctis egregium, si modus adiiceretur. Non enim eadem decora principibus viris et imperatori populo, quae modicis domibus aut civitatibus. Convenisse recenti dolori luctum, et ex moerore solatia: sed referendum iam animum ad firmi-*

tudinem, ut quondam d. Iulius, amissa unica filia, ut d. Augustus, ereptis nepotibus, abstruserint tristitiam. Nil opus vetustioribus exemplis: quotiens populus Romanus clades exercituum, interitum ducum, funditus amissas nobiles familias constanter tulerit. Principes mortales, remp. aeternam esse. Proin repeterent solennia; et, quia ludorum Megalesium spectaculum suberat, *etiam voluptates resumerent.*

7. Tum, exuto iustitio, reditum ad munia; et Drusus Illyricos ad exercitus profectus est, erectis omnium animis spe petendae e Pisone ultionis, et crebro questu, *quod, vagus interim per amoena Asiae atque Achaiae, adroganti et subdola mora scelerum probationes subverteret.* Nam vulgatum erat, *missam,* ut dixi, *a Cn. Sentio famosam veneficiis Martinam, subita morte Brundisii exstinctam, venenumque nodo crinium eius occultatum, nec ulla in corpore signa sumpti exitii reperta.*

8. At Piso, praemisso in urbem filio, datisque mandatis, per quae principem molliret, ad Drusum pergit: quem haud fratris interitu trucem, quam remoto aemulo aequiorem sibi sperabat. Tiberius, quo integrum iudicium ostentaret, exceptum comiter iuvenem, sueta erga filios familiarum nobiles liberalitate auget. Drusus Pisoni, *si vera forent, quae iacerentur, praecipuum in dolore suum locum,* respondit; *sed malle falsa et inania, nec cuiquam mortem Germanici exitiosam.* Haec palam, et vitato omni secreto: neque dubitabantur praescripta ei a Tiberio, cum incallidus alioqui et facilis iuventa, senilibus tum artibus uteretur.

9. Piso Dalmatico mari tramisso, relictisque apud Anconam navibus, per Picenum, ac mox Flaminiam viam, adsequitur legionem, quae e Pannonia in urbem,

dein praesidio Africae, ducebatur. Eaque res agitata rumoribus, ut in agmine atque itinere crebro se militibus ostentavisset. Ab Narnia, vitandae suspicionis, an, quia pavidis consilia in incerto sunt, Nare ac mox Tiberi devectus, auxit vulgi iras, quia navem tumulo Caesarum adpulerat; dieque et ripa frequenti, magno clientium agmine ipse, feminarum comitatu Plancina, et vultu alacres incessere. Fuit inter inritamenta invidiae domus foro imminens, festa ornatu, conviviumque et epulae, et celebritate loci nihil occultum.

10. Postera die Fulcinius Trio Pisonem apud consules postulavit. Contra Vitellius ac Veranius, ceterique Germanicum comitati, tendebant, *nullas esse partes Trioni; neque se accusatores, sed rerum indices et testes, mandata Germanici perlaturos.* Ille, dimissa eius caussae delatione, *ut priorem vitam accusaret*, obtinuit, petitumque est a principe, *cognitionem exciperet:* quod ne reus quidem abnuebat, studia populi et patrum metuens; contra, *Tiberium spernendis rumoribus validum, et conscientiae matris innexum esse: veraque aut in deterius credita, iudice ab uno facilius discerni: odium et invidiam apud multos valere.* Haud fallebat Tiberium moles cognitionis, quaque ipse fama distraheretur. Igitur, paucis familiarium adhibitis, minas accusantium et hinc preces audit, integramque caussam ad senatum remittit.

11. Atque interim Drusus, rediens Illyrico, quamquam patres censuissent, *ob receptum Maroboduum, et res priore aestate gestas, ut ovans iniret,* prolato honore, urbem intravit. Post quae reo, *L. Arruntium, T. Vinicium, Asinium Gallum, Aeserninum Marcellum, Sex. Pompeium patronos* petenti, iisque diversa excusantibus, M. Lepidus et L. Piso et Livineius Regulus ad-

fuere, adrecta omni civitate, *quanta fides amicis Germanici, quae fiducia reo: satin' cohiberet ac premeret sensus suos Tiberius.* Iis haud alias intentior populus, plus sibi in principem occultae vocis aut suspicacis silentii permisit.

12. Die senatus Caesar orationem habuit meditato temperamento: *Patris sui legatum atque amicum Pisonem fuisse, adiutoremque Germanico datum a se, auctore senatu, rebus apud Orientem administrandis. Illic contumacia et certaminibus asperasset iuvenem, exituque eius laetatus esset, an scelere exstinxisset, integris animis diiudicandum. Nam, si legatus officii terminos, obsequium erga imperatorem, exuit, eiusdemque morte et luctu meo laetatus est; odero, seponamque a domo mea, et privatas inimicitias non vi principis ulciscar: sin facinus, in cuiuscunque mortalium nece vindicandum, detegitur; vos vero et liberos Germanici, et nos parentes, iustis solatiis adficite. Simulque illud reputate, turbide et seditiose tractaverit exercitus Piso; quaesita sint per ambitionem studia militum; armis repetita provincia; an falsa haec in maius vulgaverint accusatores: quorum ego nimiis studiis iure succenseo. Nam quo pertinuit, nudare corpus, et contrectandum vulgi oculis permittere, differrique etiam per externos, tanquam veneno interceptus esset, si incerta adhuc ista, et scrutanda sunt? Defleo equidem filium meum, semperque deflebo: sed neque reum prohibeo, quo minus cuncta proferat, quibus innocentia eius sublevari, aut, si qua fuit iniquitas Germanici, coargui possit: vosque oro, ne, quia dolori meo caussa connexa est, obiecta crimina pro adprobatis accipiatis. Si quos propinquus sanguis, aut fides sua patronos dedit, quantum quisque eloquentia et cura valet, iuvate periclitantem. Ad eundem laborem, eandem*

constantiam accusatores hortor. Id solum Germanico super leges praestiterimus, quod in curia potius, quam in foro, apud senatum, quam apud iudices, de morte eius anquiritur. Cetera pari modestia tractentur. Nemo Drusi lacrimas, nemo moestitiam meam spectet, nec, si qua in nos adversa finguntur.

13. Exin biduum criminibus obiiciendis statuitur, utque, sex dierum spatio interiecto, reus per triduum defenderetur. Tum Fulcinius vetera et inania orditur: *ambitiose avareque habitam Hispaniam:* quod neque convictum noxae reo, si recentia purgaret; neque defensum absolutioni erat, si teneretur maioribus flagitiis. Post quem Servaeus et Veranius et Vitellius, consimili studio, sed multa eloquentia Vitellius, obiecere: *odio Germanici, et rerum novarum studio, Pisonem vulgus militum, per licentiam et sociorum iniurias, eo usque corrupisse, ut parens legionum a deterrimis adpellaretur: contra, in optimum quemque, maxime in comites et amicos Germanici, saevisse: postremo, ipsum devotionibus et veneno peremisse: sacra hinc et immolationes nefandas ipsius atque Plancinae: petitam armis remp., utque reus agi posset, acie victum.*

14. Defensio in ceteris trepidavit. Nam neque ambitionem militarem, neque provinciam pessimo cuique obnoxiam, ne contumelias quidem adversum imperatorem infitiari poterat: solum veneni crimen visus est diluisse: quod ne accusatores quidem satis firmabant, *in convivio Germanici, cum super eum Piso discumberet, infectos manibus eius cibos*, arguentes: quippe absurdum videbatur, inter aliena servitia, et tot adstantium visu, ipso Germanico coram, id ausum. Offerebatque familiam reus, et ministros in tormenta flagitabat. Sed iudices per diversa inplacabiles erant: Caesar, ob bel-

lum provinciae inlatum; senatus, nunquam satis credito, sine fraude Germanicum interiisse. [..... scripsissent expostulantes: quod haud minus Tiberius quam Piso abnuere.] Simul populi ante curiam voces audiebantur: *non temperaturos manibus, si patrum sententias evasisset.* Effigiesque Pisonis traxerant in Gemonias, ac devellebant, ni iussu principis protectae repositaeque forent. Igitur inditus lecticae, et a tribuno praetoriae cohortis deductus est: vario rumore, custos saluti an mortis exactor sequeretur.

15. Eadem Plancinae invidia, maior gratia: eoque ambiguum habebatur, quantum Caesari in eam liceret. Atque ipsa, donec mediae Pisoni spes, *sociam se cuiuscumque fortunae, et, si ita ferret, comitem exitii* promittebat. Ut secretis Augustae precibus veniam obtinuit, paullatim segregari a marito, dividere defensionem coepit. Quod reus postquam sibi exitiabile intelligit, an adhuc experiretur dubitans, hortantibus filiis, durat mentem, senatumque rursum ingreditur: redintegratamque accusationem, infensas patrum voces, adversa et saeva cuncta perpessus, nullo magis exterritus est, quam quod Tiberium sine miseratione, sine ira, obstinatum clausumque vidit, ne quo adfectu perrumperetur. Relatus domum, tamquam defensionem in posterum meditaretur, pauca conscribit obsignatque, et liberto tradit. Tum solita curando corpori exsequitur. Dein, multam post noctem, egressa cubiculo uxore, operiri fores iussit: et coepta luce, perfosso iugulo, iacente humi gladio, repertus est.

16. Audire me memini ex senioribus, visum saepius inter manus Pisonis libellum, quem ipse non vulgaverit; sed amicos eius dictitavisse, *litteras Tiberii et mandata in Germanicum continere: ac destinatum pro-*

mere apud patres, principemque arguere, ni elusus a Seiano per vana promissa foret: nec illum sponte exstinctum, verum immisso percussore. Quorum neutrum adseveraverim: neque tamen occulere debui narratum ab iis, qui nostram ad iuventam duraverunt. Caesar, flexo in moestitiam ore, *suam invidiam tali morte quaesitam* apud senatum [queritur,] crebrisque interrogationibus exquirit, *qualem Piso diem supremum noctemque exegisset.* Atque illo pleraque sapienter, quaedam inconsultius respondente, recitat codicillos, a Pisone in hunc ferme modum compositos; *Conspiratione inimicorum, et invidia falsi criminis oppressus, quatenus veritati et innocentiae meae nusquam locus est, deos immortales testor, vixisse me, Caesar, cum fide adversum te, neque alia in matrem tuam pietate: vosque oro, liberis meis consulatis: ex quibus Cn. Piso qualicumque fortunae meae non est adiunctus, cum omne hoc tempus in urbe egerit: M. Piso repetere Syriam dehortatus est. Atque utinam ego potius filio iuveni, quam ille patri seni cessisset! Eo impensius precor, ne meae pravitatis poenas innoxius luat. Per quinque et quadraginta annorum obsequium, per collegium consulatus quondam d. Augusto, parenti tuo, probatus, et tibi amicus, nec quidquam post haec rogaturus, salutem infelicis filii rogo.*

17. De Plancina nihil addidit. Post quae Tiberius adolescentem crimine civilis belli purgavit: *patris quippe iussa nec potuisse filium detrectare:* simul *nobilitatem domus, etiam ipsius, quoquo modo meriti, gravem casum* miseratus. Pro Plancina cum pudore et flagitio disseruit, matris preces obtendens: in quam optimi cuiusque secreti questus magis ardescebant: *Id ergo fas aviae, interfectricem nepotis adspicere, adloqui, eripere senatui? Quod pro omnibus civibus leges*

obtineant, uni Germanico non contigisse! Vitellii et Veranii voce defletum Caesarem: ab imperatore et Augusta defensam Plancinam! Proinde venena et artes tam feliciter expertas verteret in Agrippinam, in liberos eius, egregiamque aviam, ac patruum sanguine miserrimae domus exsatiaret. Biduum super haec, imagine cognitionis, absumptum; urgente Tiberio liberos Pisonis, matrem uti tuerentur. Et, cum accusatores ac testes certatim perorarent, respondente nullo, miseratio, quam invidia, augebatur. Primus sententiam rogatus Aurelius Cotta consul, (nam, referente Caesare, magistratus eo etiam munere fungebantur) *nomen Pisonis radendum fastis,* censuit; *partem bonorum publicandam: pars, ut Cn. Pisoni, filio, concederetur, isque praenomen mutaret: M. Piso exuta dignitate, et accepto quinquagies sestertio, in decem annos relegaretur, concessa Plancinae incolumitate, ob preces Augustae.*

18. Multa ex ea sententia mitigata sunt a principe: *ne nomen Pisonis fastis eximeretur, quando M. Antonii, qui bellum patriae fecisset, Iuli Antonii, qui domum Augusti violasset, manerent.* Et M. Pisonem ignominiae exemit, concessitque ei paterna bona; satis firmus, ut saepe memoravi, adversum pecuniam, et tum pudore absolutae Plancinae placabilior. Atque idem, cum Valerius Messallinus, *signum aureum in aede Martis Ultoris,* Caecina Severus, *aram ultioni statuendam,* censuissent, prohibuit: *ob externas ea victorias sacrari,* dictitans; *domestica mala tristitia operienda.* Addiderat Messallinus, *Tiberio et Augustae et Antoniae et Agrippinae Drusoque ob vindictam Germanici grates agendas,* omiseratque Claudii mentionem. Et Messallinum quidem L. Asprenas, senatu coram, percunctatus est, *an prudens praeterisset?* ac tum demum nomen Claudii

adscriptum est. Mihi, quanto plura recentium seu veterum revolvo, tanto magis ludibria rerum mortalium cunctis in negotiis obversantur. Quippe fama, spe, veneratione, potius omnes destinabantur imperio, quam, quem futurum principem fortuna in occulto tenebat.

19. Paucis post diebus Caesar auctor senatui fuit, Vitellio atque Veranio et Servaeo sacerdotia tribuendi. Fulcinio suffragium ad honores pollicitus, monuit, ne facundiam violentia praecipitaret. Is finis fuit ulciscenda Germanici morte, non modo apud illos homines, qui tum agebant, etiam secutis temporibus, vario rumore iactata. Adeo maxima quaeque ambigua sunt, dum alii quoquo modo audita pro compertis habent, alii vera in contrarium vertunt: et gliscit utrumque posteritate. At Drusus, urbe egressus repetendis auspiciis, mox ovans introiit. Paucosque post dies Vipsania, mater eius, excessit, una omnium Agrippae liberorum miti obitu. Nam ceteros, manifestum, ferro, vel creditum est, veneno aut fame exstinctos.

20. Eodem anno Tacfarinas, quem priore aestate pulsum a Camillo memoravi, bellum in Africa renovat, vagis primum populationibus, et ob pernicitatem inultis: dein vicos exscindere, trahere graves praedas: postremo, haud procul Pagyda flumine, cohortem Romanam circumsedit. Praeerat castello Decrius, impiger manu, exercitus militia, et illam obsidionem flagitii ratus. Is cohortatus milites, ut copiam pugnae in aperto facerent, aciem pro castris instruit. Primoque impetu pulsa cohorte, promptus inter tela occursat fugientibus, increpat signiferos, *quod inconditis, aut desertoribus miles Romanus terga daret:* simul excepta vulnera, et, quamquam transfosso oculo, adversum os

in hostem intendit; neque proelium omisit, donec, desertus suis, caderet.

21. Quae postquam L. Apronio (nam Camillo successerat,) comperta, magis dedecore suorum quam gloria hostis anxius, raro ea tempestate et e vetere memoria facinore, decumum quemque ignominiosae cohortis sorte ductos fusti necat. Tantumque severitate provectum, ut vexillum veteranorum, non amplius quingenti numero, easdem Tacfarinatis copias, praesidium, cui Thala nomen, adgressas, fuderint. Quo proelio Rufus Helvius, gregarius miles, servati civis decus retulit; donatusque est ab Apronio torquibus et hasta. Caesar addidit civicam coronam, *quod non eam quoque Apronius, iure proconsulis, tribuisset,* questus magis, quam offensus. Sed Tacfarinas, perculsis Numidis, et obsidia aspernantibus, spargit bellum; ubi instaretur, cedens, ac rursum in terga remeans. Et, dum ea ratio barbaro fuit, inritum fessumque Romanum impune ludificabatur: postquam deflexit ad maritimos locos, inligatus praeda, stativis castris adhaerebat: missu patris Apronius Caesianus, cum equite et cohortibus auxiliariis, quis velocissimos legionum addiderat, prosperam adversum Numidas pugnam facit, pellitque in deserta.

22. At Romae Lepida, cui, super Aemiliorum decus, L. Sulla ac Cn. Pompeius proavi erant, defertur, *simulavisse partum ex P. Quirinio, divite atque orbo.* Adiiciebantur *adulteria, venena; quaesitumque per Chaldaeos in domum Caesaris:* defendente ream Manio Lepido, fratre. Quirinius, post dictum repudium adhuc infensus, quamvis infami ac nocenti miserationem addiderat. Haud facile quis dispexerit illa in cognitione mentem principis: adeo vertit ac miscuit irae et cle-

mentiae signa. Deprecatus primo senatum, *ne maiestatis crimina tractarentur:* mox M. Servilium, e consularibus, aliosque testes inlexit ad proferenda, quae velut reticere voluerat. Idemque servos Lepidae, cum militari custodia haberentur, transtulit ad consules; neque per tormenta interrogari passus est de his, quae ad domum suam pertinerent. Exemit etiam Drusum, consulem designatum, dicendae primo loco sententiae: quod alii civile rebantur, *ne ceteris adsentiendi necessitas fieret:* quidam ad saevitiam trahebant: *neque enim cessurum, nisi damnandi officio.*

23. Lepida ludorum diebus, qui cognitionem intervenerant, theatrum cum claris feminis ingressa, lamentatione flebili *maiores suos* ciens, *ipsumque Pompeium,* cuius ea monumenta et adstantes imagines visebantur, tantum misericordiae permovit, ut, effusi in lacrymas, *saeva et detestanda Quirinio* clamitarent, *cuius senectae atque orbitati, et obscurissimae domui, destinata quondam uxor L. Caesari, ac d. Augusto nurus, dederetur.* Dein tormentis servorum patefacta sunt flagitia, itumque in sententiam Rubellii Blandi, a quo aqua atque igni arcebatur. Huic Drusus adsensit, quamquam alii mitius censuissent. Mox Scauro, qui filiam ex ea genuerat, datum, ne bona publicarentur. Tum demum aperuit Tiberius: *compertum sibi etiam ex P. Quirinii servis, veneno eum a Lepida petitum.*

24. Inlustrium domuum adversa (etenim haud multum distanti tempore Calpurnii Pisonem, Aemilii Lepidam amiserant) solatio adfecit D. Silanus, Iuniae familiae redditus. Casum eius paucis repetam. Ut valida d. Augusto in rempublicam fortuna, ita domi inprospera fuit, ob impudicitiam filiae ac neptis, quas urbe depulit, adulterosque earum morte aut fuga puni-

vit. Nam culpam, inter viros et feminas vulgatam, gravi nomine *laesarum religionum* ac *violatae maiestatis* adpellando, clementiam maiorum, suasque ipse leges egrediebatur. Sed aliorum exitus, simul cetera illius aetatis, memorabo, si, effectis in quae tetendi, plures ad curas vitam produxero. D. Silanus, in nepti Augusti adulter, quamquam non ultra foret saevitum, quam ut amicitia Caesaris prohiberetur, exsilium sibi demonstrari intellexit: nec, nisi Tiberio imperitante, deprecari senatum ac principem ausus est, M. Silani fratris potentia, qui per insignem nobilitatem et eloquentiam praecellebat. Sed Tiberius grates agenti Silano, patribus coram, respondit, *se quoque laetari, quod frater eius e peregrinatione longinqua revertisset. Idque iure licitum, quia non senatusconsulto, non lege pulsus foret. Sibi tamen adversus eum integras parentis sui offensiones: neque reditu Silani dissoluta, quae Augustus voluisset.* Fuit posthac in urbe, neque honores adeptus est.

25. Relatum deinde de moderanda Papia Poppaea, quam senior Augustus, post Iulias rogationes, incitandis caelibum poenis et augendo aerario sanxerat. Nec ideo coniugia et educationes liberum frequentabantur, praevalida orbitate. Ceterum multitudo periclitantium gliscebat, cum omnis domus delatorum interpretationibus subverteretur: utque antehac flagitiis, ita tunc legibus laborabatur. Ea res admonet, ut de principiis iuris, et quibus modis ad hanc multitudinem infinitam ac varietatem legum perventum sit, altius disseram.

26. Vetustissimi mortalium, nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine poena aut coercitionibus agebant: neque praemiis opus erat, cum honesta suopte ingenio peterentur; et, ubi nihil contra

morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At, postquam exui aequalitas, et pro modestia ac pudore ambitio et vis incedebat; provenere dominationes, multosque apud populos aeternum mansere. Quidam statim, aut postquam regum pertaesum, leges maluerunt. Hae primo, rudibus hominum animis, simplices erant: maximeque fama celebravit Cretensium, quas Minos; Spartanorum, quas Lycurgus; ac mox Atheniensibus quaesitiores iam et plures Solo perscripsit. Nobis Romulus, ut libitum, imperitaverat: dein Numa religionibus et divino iure populum devinxit: repertaque quaedam a Tullo et Anco: sed praecipuus Servius Tullius sanctor legum fuit, quis etiam reges obtemperarent.

27. Pulso Tarquinio, adversum patrum factiones multa populus paravit tuendae libertatis, et firmandae concordiae: creatique decemviri, et accitis, quae usquam egregia, compositae duodecim tabulae, finis aequi iuris. Nam secutae leges, etsi aliquando in maleficos ex delicto, saepius tamen dissensione ordinum et apiscendi inlicitos honores, aut pellendi claros viros, aliaque ob prava, per vim latae sunt. Hinc Gracchi et Saturnini, turbatores plebis; nec minor largitor, nomine senatus, Drusus; corrupti spe, aut inlusi per intercessionem socii. Ac ne bello quidem Italico, mox civili, omissum, quin multa et diversa sciscerentur: donec L. Sulla dictator, abolitis vel conversis prioribus, cum plura addidisset, otium ei rei haud in longum paravit; statim turbidis Lepidi rogationibus, neque multo post tribunis reddita licentia, quoquo vellent, populum agitandi. Iamque non modo in commune, sed in singulos homines latae quaestiones: et corruptissima republica plurimae leges.

28. Tum Cn. Pompeius tertium consul, corrigendis moribus delectus, et gravior remediis, quam delicta erant, suarumque legum auctor idem ac subversor, quae armis tuebatur, armis amisit. Exin continua per viginti annos discordia: non mos, non ius. Deterrima quaeque impune, ac multa honesta exitio fuere. Sexto demum consulatu Caesar Augustus, potentiae securus, quae triumviratu iusserat, abolevit: deditque iura, quis pace et principe uteremur. Acriora ex eo vincla, inditi custodes, et lege Papia Poppaea praemiis inducti, ut, si a privilegiis parentum cessaretur, velut parens omnium populus vacantia teneret. Sed altius penetrabant; urbemque, et Italiam, et quod usquam civium, corripuerant: multorumque excisi status: et terror omnibus intentabatur; ni Tiberius statuendo remedio, quinque consularium, quinque e praetoriis, totidem e cetero senatu sorte duxisset, apud quos exsoluti plerique legis nexus modicum in praesens levamentum fuere.

29. Per idem tempus Neronem, e liberis Germanici, iam ingressum iuventam, commendavit patribus, utque *munere capessendi vigintiviratus solveretur, et quinquennio maturius, quam per leges, quaesturam peteret,* non sine inrisu audientium postulavit. Praetendebat, *sibi atque fratri decreta eadem, petente Augusto.* Sed neque tum fuisse dubitaverim, qui eiusmodi preces occulti inluderent: ac tamen initia fastigii Caesaribus erant: magisque in oculis vetus mos, et privignis cum vitrico levior necessitudo, quam avo adversum nepotem. Additur pontificatus, et, quo primum die forum ingressus est, congiarium plebi, admodum laetae, quod Germanici stirpem iam puberem adspiciebat. Auctum dehinc gaudium, nuptiis Neronis et

Iuliae, Drusi filiae. Utque haec secundo rumore, ita adversis animis acceptum, quod filio Claudii socer Seianus destinaretur. Polluisse nobilitatem familiae videbatur, suspectumque iam nimiae spei Seianum ultra extulisse.

30. Fine anni concessere vita insignes viri, L. Volusius, et Sallustius Crispus. Volusio vetus familia, neque tamen praeturam egressa: ipse consulatum intulit, censoria etiam potestate legendis equitum decuriis functus, opumque, quis domus illa inmensum viguit, primus adcumulator. Crispum, equestri ortum loco, C. Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor, sororis nepotem in nomen adscivit. Atque ille, quamquam prompto ad capessendos honores aditu, Maecenatem aemulatus, sine dignitate senatoria, multos triumphalium consulariumque potentia anteiit: diversus a veterum instituto, per cultum et munditias; copiaque et adfluentia luxu propior: suberat tamen vigor animi, ingentibus negotiis par, eo acrior, quo somnum et inertiam magis ostentabat. Igitur, incolumi Maecenate, proximus; mox praecipuus, cui secreta imperatorum inniterentur, et interficiendi Postumi Agrippae conscius, aetate provecta, speciem magis in amicitia principis, quam vim tenuit. Idque et Maecenati acciderat; fato potentiae, raro sempiternae, an satias capit, aut illos, cum omnia tribuerunt, aut hos, cum iam nihil reliquum est, quod cupiant.

31. Sequitur Tiberii quartus, Drusi secundus consulatus, patris atque filii collegio insignis. Nam biennio ante Germanici cum Tiberio idem honor, neque patruo laetus, neque natura tam connexus fuerat. Eius anni principio Tiberius, quasi firmandae valetudini, in Campaniam concessit, longam et continuam absentiam

paullatim meditans: sive ut, amoto patre, Drusus munia consulatus solus impleret. Ac forte parva res, magnum ad certamen progressa, praebuit iuveni materiem apiscendi favoris. Domitius Corbulo, praetura functus, de L. Sulla, nobili iuvene, questus est apud senatum, *quod sibi inter spectacula gladiatorum loco non decessisset.* Pro Corbulone aetas, patrius mos, studia seniorum erant: contra Mamercus Scaurus et L. Arruntius aliique Sullae propinqui nitebantur. Certabantque orationibus, et memorabantur *exempla maiorum, qui iuventutis inreverentiam gravibus decretis notavissent:* donec Drusus apta temperandis animis disseruit; et satisfactum Corbuloni per Mamercum, qui patruus simul ac vitricus Sullae, et oratorum ea aetate uberrimus erat. Idem Corbulo, *plurima per Italiam itinera fraude mancipum et incuria magistratuum interrupta et impervia* clamitando, exsecutionem eius negotii libens suscepit: quod haud perinde publice usui habitum, quam exitiosum multis, quorum in pecuniam atque famam damnationibus et hasta saeviebat.

32. Neque multo post, missis ad senatum litteris, Tiberius *motam rursum Africam incursu Tacfarinatis* docuit; *iudicioque patrum deligendum pro consule gnarum militiae, corpore validum et bello suffecturum.* Quod initium Sex. Pompeius agitandi adversus M. Lepidum odii nactus, *ut socordem, inopem, et maioribus suis dedecorum, eoque etiam Asiae sorte depellendum,* incusavit, adverso senatu, qui *Lepidum mitem magis, quam ignavum, paternas ei angustias, et nobilitatem sine probro actam, honori quam ignominiae habendam* ducebat. Igitur missus in Asiam. Et de Africa decretum, ut Caesar legeret, cui mandanda foret.

33. Inter quae Severus Caecina censuit, *ne quem*

magistratum, cui provincia obvenisset, uxor comitaretur; multum ante repetito, *concordem sibi coniugem, et sex partus enixam: seque, quae in publicum statueret, domi servavisse, cohibita intra Italiam, quamquam ipse pluris per provincias quadraginta stipendia explevisset. Haud enim frustra placitum olim, ne feminae in socios aut gentes externas traherentur: inesse mulierum comitatui, quae pacem luxu, bellum formidine morentur, et Romanum agmen ad similitudinem barbari incessus convertant. Non imbecillum tantum et imparem laboribus sexum, sed, si licentia adsit, saevum, ambitiosum, potestatis avidum: incedere inter milites, habere ad manum centuriones: praesedisse nuper feminam exercitio cohortium, decursu legionum. Cogitarent ipsi, quotiens repetundarum aliqui arguerentur, plura uxoribus obiectari: his statim adhaerescere deterrimum quemque provincialium: ab his negotia suscipi, transigi: duorum egressus coli, duo esse praetoria: pervicacibus magis et impotentibus mulierum iussis; quae Oppiis quondam aliisque legibus constrictae, nunc vinclis exsolutis domos, fora, iam et exercitus regerent.*

34. Paucorum haec adsensu audita: plures obturbabant, *neque relatum de negotio, neque Caecinam dignum tantae rei censorem.* Mox Valerius Messallinus, cui parens Messalla, ineratque imago paternae facundiae, respondit: *Multa duritie veterum in melius et laetius mutata: neque enim, ut olim, obsideri urbem bellis, aut provincias hostilis esse. Et pauca feminarum necessitatibus concedi, quae ne coniugum quidem penates, adeo socios non onerent; cetera promiscua cum marito, nec ullum in eo pacis impedimentum. Bella plane accinctis obeunda: sed revertentibus post laborem, quod honestius, quam uxorium levamentum? At quasdam in*

ambitionem aut avaritiam prolapsas. Quid? ipsorum magistratuum nonne plerosque variis libidinibus obnoxios? Non tamen ideo neminem in provinciam mitti. Corruptos saepe pravitatibus uxorum maritos: num ergo omnes caelibes integros? Placuisse quondam Oppias leges, sic temporibus reipubl. postulantibus: remissum aliquid postea et mitigatum, quia expedierit. Frustra nostram ignaviam alia ad vocabula transferri: nam viri in eo culpam, si femina modum excedat. Porro ob unius aut alterius imbecillum animum male eripi maritis consortia rerum secundarum adversarumque. Simul sexum natura invalidum deseri, et exponi suo luxu, cupidinibus alienis. Vix praesenti custodia manere inlaesa coniugia: quid fore, si per plures annos, in modum discidii, oblitterentur? Sic obviam irent iis, quae alibi peccarentur, ut flagitiorum urbis meminissent. Addidit pauca Drusus de matrimonio suo. *Nam principibus adeunda saepius longinqua imperii. Quotiens d. Augustum in Occidentem atque Orientem meavisse, comite Livia? Se quoque in Illyricum profectum; et, si ita conducat, alias ad gentes iturum, haud semper aequo animo, si ab uxore carissima, et tot communium liberorum parente, divelleretur.*

35. Sic Caecinae sententia elusa. Et proximi senatus die Tiberius per litteras, castigatis oblique patribus, *quod cuncta curarum ad principem reiicerent*, M. Lepidum et Iunium Blaesum nominavit, ex quis proconsul Africae legeretur. Tum audita amborum verba, intentius excusante se Lepido, cum *valetudinem corporis, aetatem liberum, nubilem filiam* obtenderet: intellegereturque etiam, quod silebat, avunculum esse Seiani Blaesum, atque eo praevalidum. Respondit

Blaesus, specie recusantis, sed neque eadem adseveratione, et consensu adulantium haud iutus est.

36. Exin promptum, quod multorum intimis questibus tegebatur. Incedebat enim deterrimo cuique licentia, impune probra et invidiam in bonos excitandi, adrepta imagine Caesaris; libertique etiam ac servi, patrono vel domino cum voces, cum manus intentarent, ultro metuebantur. Igitur C. Cestius senator disseruit: *Principes quidem instar deorum esse: sed neque a diis, nisi iustas, supplicum preces audiri, neque quemquam in Capitolium aliave urbis templa perfugere, ut eo subsidio ad flagitia utatur. Abolitas leges et funditus versas, ubi in foro, in limine curiae, ab Annia Rufilla, quam fraudis sub iudice damnavisset, probra sibi et minae intendantur, neque ipse audeat ius experiri, ob effigiem imperatoris oppositam.* Haud dissimilia alii, et quidam atrociora circumstrepebant; precabanturque Drusum, *daret ultionis exemplum*, donec accitam convictamque attineri publica custodia iussit.

37. Et Considius Aequus, et Coelius Cursor, equites Rom. quod fictis maiestatis criminibus Magium Caecilianum praetorem petivissent, auctore principe ac decreto senatus puniti. Utrumque in laudem Drusi trahebatur: *ab eo, in urbe, inter coetus et sermones hominum obversante, secreta patris mitigari.* Neque luxus in iuvene adeo displicebat. *Huc potius intenderet, diem editionibus, noctem conviviis traheret, quam solus, et nullis voluptatibus avocatus, maestam vigilantiam et malas curas exerceret.*

38. Non enim Tiberius, non accusatores fatiscebant. Et Ancharius Priscus Caesium Cordum, proconsulem Cretae, postulaverat repetundis; addito maiestatis crimine, quod tum omnium accusationum com-

plementum erat. Caesar Antistium Veterem, e primoribus Macedoniae, absolutum adulterii, increpitis iudicibus, ad dicendam maiestatis caussam retraxit, ut turbidum, et Rhescuporidis consiliis permixtum, qua tempestate, Cotye interfecto, bellum adversus nos volverat. Igitur *aqua et igni interdictum reo, adpositumque, ut teneretur insula, neque Macedoniae neque Thraciae opportuna.* Nam Thracia, diviso imperio in Rhoemetalcen et liberos Cotyis, quis ob infantiam tutor erat Trebellienus Rufus, insolentia nostri discors agebat; neque minus Rhoemetalcen, quam Trebellienum, incusans, popularium iniurias inultas sinere. Coeletae Odrusaeque et Dii, validae nationes, arma cepere, ducibus diversis, et paribus inter se per ignobilitatem: quae caussa fuit, ne in bellum atrox coalescerent. Pars turbant praesentia, alii montem Haemum transgrediuntur, ut remotos populos concirent: plurimi ac maxime compositi, regem urbemque Philippopolim, a Macedone Philippo sitam, circumsidunt.

39. Quae ubi cognita P. Velleio, (is proximum exercitum praesidebat) alarios equites ac leves cohortium mittit in eos, qui praedabundi, aut adsumendis auxiliis, vagabantur. Ipse robur peditum ad exsolvendum obsidium ducit. Simulque cuncta prospere acta: caesis populatoribus, et dissensione orta apud obsidentes, regisque opportuna eruptione, et adventu legionis. Neque aciem aut proelium dici decuerit, in quo semermes ac palantes trucidati sunt, sine nostro sanguine.

40. Eodem anno Galliarum civitates ob magnitudinem aeris alieni rebellionem coeptavere: cuius exstimulator acerrimus, inter Treveros Iulius Florus, apud Aeduos Iulius Sacrovir. Nobilitas ambobus et maiorum bona facta, eoque Romana civitas olim data, cum

id rarum, nec nisi virtuti pretium esset. Ii secretis conloquiis, ferocissimo quoque adsumpto, aut quibus ob egestatem ac metum ex flagitiis maxima peccandi necessitudo, componunt, Florus Belgas, Sacrovir propiores Gallos concire. Igitur per conciliabula et coetus seditiosa disserebant, *de continuatione tributorum, gravitate fenoris, saevitia ac superbia praesidentium.* Et *discordare militem, audito Germanici exitio. Egregium resumendae libertati tempus, si ipsi florentes, quam inops Italia, quam imbellis urbana plebes, nihil validum in exercitibus, nisi quod externum, cogitarent.*

41. Haud ferme ulla civitas intacta seminibus eius motus fuit: sed erupere primi Andecavi ac Turonii. Quorum Andecavos Acilius Aviola legatus, excita cohorte, quae Lugduni praesidium agitabat, coercuit. Turonii legionario milite, quem Visellius Varro, inferioris Germaniae legatus, miserat, oppressi, eodem Aviola duce, et quibusdam Galliarum primoribus; qui tulere auxilium, quo dissimularent defectionem, magisque in tempore efferrent. Spectatus et Sacrovir, intecto capite, pugnam pro Romanis ciens, *ostentandae*, ut ferebat, *virtutis:* sed captivi, *ne incesseretur telis, adgnoscendum se praebuisse*, arguebant. Consultus super eo Tiberius, aspernatus est indicium, aluitque dubitatione bellum.

42. Interim Florus insistere destinatis, pellicere alam equitum, quae, conscripta Treveris, militia disciplinaque nostra habebatur, ut, caesis negotiatoribus Romanis, bellum inciperet: paucique equitum corrupti; plures in officio mansere. Aliud vulgus obaeratorum aut clientium arma cepit: petebantque saltus, quibus nomen Arduenna, cum legiones utroque ab exercitu, quas Visellius et C. Silius adversis itineribus

obiecerant, arcuerunt. Praemissusque cum delecta manu Iulius Indus, e civitate eadem, discors Floro, et ob id navandae operae avidior, inconditam multitudinem adhuc disiecit. Florus incertis latebris victores frustratus, postremo, visis militibus, qui effugia insederant, sua manu cecidit. Isque Treverici tumultus finis.

43. Apud Aeduos maior moles exorta, quanto civitas opulentior, et comprimendi procul praesidium. Augustodunum, caput gentis, armatis cohortibus Sacrovir occupaverat, et nobilissimam Galliarum subolem, liberalibus studiis ibi operatam, ut eo pignore parentes propinquosque eorum adiungeret. Simul arma, occulte fabricata, iuventuti dispertit. Quadraginta millia fuere, quinta sui parte legionariis armis; ceteri cum venabulis et cultris, quaeque alia venantibus tela sunt. Adduntur e servitiis gladiaturae destinati, quibus more gentico continuum ferri tegimen; cruppellarios vocant, inferendis ictibus inhabiles, accipiendis impenetrabiles. Augebantur hae copiae, vicinarum civitatum, ut nondum aperta consensione, ita viritim promptis studiis, et certamine ducum Romanorum, quos inter ambigebatur; utroque bellum sibi poscente. Mox Varro, invalidus senecta, vigenti Silio concessit.

44. At Romae, *non Treveros modo et Aeduos, sed quatuor et sexaginta Galliarum civitates descivisse: adsumptos in societatem Germanos: dubias Hispanias:* cuncta, ut mos famae, in maius credita. Optimus quisque, reipubl. cura, maerebat; multi odio praesentium, et cupidine mutationis, suis quoque periculis laetabantur: increpabantque Tiberium, *quod, in tanto rerum motu, libellis accusatorum insumeret operam. An Iulium Sacrovirum maiestatis crimine reum in senatu*

fore? Exstitisse tandem viros, qui cruentas epistolas armis cohiberent. Miseram pacem vel bello bene mutari. Tanto impensius in securitatem compositus, neque loco neque vultu mutato, sed, ut solitum, per illos dies egit: altitudine animi, an compererat, modica esse et vulgatis leviora.

45. Interim Silius, cum legionibus duabus incedens, praemissa auxiliari manu, vastat Sequanorum pagos, qui finium extremi, et Aeduis contermini sociique, in armis erant. Mox Augustodunum petit propero agmine, certantibus inter se signiferis, fremente etiam gregario milite: *ne suetam requiem, ne spatia noctium opperiretur; viderent modo adversos et adspicerentur: id satis ad victoriam.* Duodecimum apud lapidem Sacrovir copiaeque patentibus locis adparuere. In fronte statuerat ferratos, in cornibus cohortes, a tergo semermos. Ipse inter primores equo insigni adire, memorare *veteres Gallorum glorias, quaeque Romanis adversa intulissent: quam decora victoribus libertas: quanto intolerantior servitus iterum victis.*

46. Non diu haec, nec apud laetos: etenim propinquabat legionum acies; inconditique ac militiae nescii oppidani neque oculis neque auribus satis competebant. Contra Silius, etsi praesumpta spes hortandi caussas exemerat, clamitabat tamen: *Pudendum ipsis, quod Germaniarum victores adversum Gallos, tamquam in hostem, ducerentur. Una nuper cohors rebellem Turonium, una ala Treverum, paucae huius ipsius exercitus turmae profligavere Sequanos. Quanto pecunia dites et voluptatibus opulentos, tanto magis imbelles Aeduos evincite, et fugientibus consulite.* Ingens ad ea clamor: et circumfudit eques, frontemque pedites invasere: nec cunctatum apud latera. Paullum morae attulere ferrati,

restantibus laminis adversum pila et gladios: sed miles, correptis securibus et dolabris, ut si murum perrumperet, caedere tegmina et corpora: quidam trudibus aut furcis inertem molem prosternere; iacentesque, nullo ad resurgendum nisu, quasi exanimes linquebantur. Sacrovir primo Augustodunum, dein metu deditionis in villam propinquam cum fidissimis pergit. Illic sua manu, reliqui mutuis ictibus occidere. Incensa super villa, omnes cremavit.

47. Tum demum Tiberius, ortum patratumque bellum, senatui scripsit: neque dempsit aut addidit vero; sed fide ac virtute legatos, se consiliis superfuisse. Simul caussas, cur non ipse, non Drusus profecti ad id bellum forent, adiunxit, *magnitudinem imperii* extollens; *neque decorum principibus, si una alterave civitas turbet, omissa urbe, unde in omnia regimen. Nunc, quia non metu ducatur, iturum, ut praesentia spectaret componeretque.* Decrevere patres vota pro reditu eius supplicationesque, et alia decora. Solus Dolabella Cornelius, dum anteire ceteros parat, absurdam in adulationem progressus, censuit, *ut ovans e Campania urbem introiret.* Igitur secutae Caesaris litterae, quibus *se non tam vacuum gloria praedicabat, ut, post ferocissimas gentes perdomitas, tot receptos in iuventa aut spretos triumphos, iam senior peregrinationis suburbanae inane praemium peteret.*

48. Sub idem tempus, ut mors Sulpicii Quirinii publicis exsequiis frequentaretur, petivit a senatu. Nihil ad veterem et patriciam Sulpiciorum familiam Quirinius pertinuit, ortus apud municipium Lanuvium: sed impiger militiae, et acribus ministeriis, consulatum sub d. Augusto, mox, expugnatis per Ciliciam Homonadensium castellis, insignia triumphi adeptus; datus-

que rector C. Caesari, Armeniam obtinenti, Tiberium quoque, Rhodi agentem, coluerat. Quod tunc patefecit in senatu: laudatis in se officiis, et incusato *M. Lollio*, quem, *auctorem C. Caesari pravitatis et discordiarum*, arguebat. Sed ceteris haud laeta memoria Quirinii erat, ob intenta, ut memoravi, Lepidae pericula, sordidamque et praepotentem senectam.

49. Fine anni, C. Lutorium Priscum, equitem Romanum, post celebre carmen, quo Germanici suprema defleverat, pecunia donatum a Caesare, conripuit delator, obiectans, *aegro Druso composuisse, quod, si exstinctus foret, maiore praemio vulgaretur*. Id C. Lutorius in domo P. Petronii, socru eius Vitellia coram, multisque inlustribus feminis, per vaniloquentiam legerat. Ut delator exstitit, ceteris ad dicendum testimonium exterritis, sola Vitellia, nihil se audivisse, adseveravit. Sed arguentibus ad perniciem plus fidei fuit: sententiaque Haterii Agrippae, consulis designati, indictum reo ultimum supplicium.

50. Contra M. Lepidus in hunc modum exorsus est. *Si, P. C., unum id spectamus, quam nefaria voce C. Lutorius Priscus mentem suam et aures hominum polluerit, neque carcer, neque laqueus, ne serviles quidem cruciatus, in eum suffecerint. Sin flagitia et facinora sine modo sunt, suppliciis ac remediis principis moderatio, maiorumque et vestra exempla temperant, et vana a scelestis, dicta a maleficiis differunt: est locus sententiae, per quam neque huic delictum impune sit, et nos clementiae simul ac severitatis non poeniteat. Saepe audivi principem nostrum conquerentem, si quis, sumpta morte, misericordiam eius praevenisset. Vita Lutorii in integro est; qui neque servatus in periculum reipubl., nèque interfectus in exemplum ibit. Studia illi, ut plena vecor-*

diae, ita inania et fluxa sunt: nec quidquam grave ac serium ex eo metuas, qui suorum ipse flagitiorum proditor, non virorum animis, sed mulierculorum adrepit. Cedat tamen urbe et, bonis amissis, aqua et igni arceatur. Quod perinde censeo, ac si lege maiestatis teneretur.

51. Solus Lepido Rubellius Blandus e consularibus adsensit: ceteri sententiam Agrippae secuti: ductusque in carcerem Priscus, ac statim exanimatus. Id Tiberius solitis sibi ambagibus apud senatum incusavit, cum extolleret *pietatem, quamvis modicas principis iniurias acriter ulciscentium;* deprecaretur *tam praecipitis verborum poenas:* laudaret Lepidum, neque Agrippam argueret. Igitur factum SC. *ne decreta patrum ante diem decimum ad aerarium deferrentur: idque vitae spatium damnatis prorogaretur.* Sed non senatui libertas ad poenitendum erat; neque Tiberius interiectu temporis mitigabatur.

52. C. Sulpicius, D. Haterius coss. sequuntur; inturbidus externis rebus annus, domi suspecta severitate adversum luxum, qui inmensum proruperat ad cuncta, quis pecunia prodigitur. Sed alia sumptuum, quamvis graviora, dissimulatis plerumque pretiis, occultabantur; ventris et ganeae paratus, adsiduis sermonibus vulgati, fecerant curam, ne princeps antiquae parcimoniae durius adverteret. Nam, incipiente C. Bibulo, ceteri quoque aediles disseruerant, *sperni sumptuariam legem, vetitaque utensilium pretia augeri in dies: nec mediocribus remediis sisti posse.* Et consulti patres integrum id negotium ad principem distulerant. Sed Tiberius, saepe apud se pensitato, an coerceri tam profusae cupidines possent: num coercitio plus damni in remp. ferret: quam indecorum adtrectare, quod non obtineret: vel retentum ignominiam et infamiam viro-

rum inlustrium posceret: postremo litteras ad senatum composuit, quarum sententia in hunc modum fuit.

53. *Ceteris forsitan in rebus, P. C., magis expediat, me coram interrogari et dicere, quid e republ. censeam: in hac relatione subtrahi oculos meos melius fuit, ne, denotantibus vobis ora ac metum singulorum, qui pudendi luxus arguerentur, ipse etiam viderem eos, ac velut deprenderem. Quodsi mecum ante viri strenui, aediles, consilium habuissent, nescio an suasurus fuerim, omittere potius praevalida et adulta vitia, quam hoc adsequi, ut palam fieret, quibus flagitiis impares essemus. Sed illi quidem officio functi sunt, ut ceteros quoque magistratus sua munia implere velim: mihi autem neque honestum silere neque prologui expeditum, quia non aedilis, aut praetoris, aut consulis partes sustineo. Maius aliquid et excelsius a principe postulatur: et, cum recte factorum sibi quisque gratiam trahant, unius invidia ab omnibus peccatur. Quid enim primum prohibere, et priscum ad morem recidere adgrediar? villarumne infinita spatia? familiarum numerum et nationes? argenti et auri pondus? aeris, tabularumque miracula? promiscas viris et feminis vestes? atque illa feminarum propria, quis, lapidum caussa, pecuniae nostrae ad externas aut hostilis gentes transferuntur?*

54. *Nec ignoro, in conviviis et circulis incusari ista, et modum posci: sed, si quis legem sanciat, poenas indicat, iidem illi, civitatem verti, splendidissimo cuique exitium parari, neminem criminis expertem, clamitabunt. Atqui, ne corporis quidem morbos veteres, et diu auctos, nisi per dura et aspera coerceas: corruptus simul et corruptor, aeger et flagrans animus, haud levioribus remediis restinguendus est, quam libidinibus ardescit. Tot a maioribus repertae leges, tot, quas d. Augustus tulit:*

illae oblivione, hae, quod flagitiosius est, contemptu abolitae, securiorem luxum fecere. Nam si velis, quod nondum vetitum est, timeas, ne vetere: at si prohibita impune transcenderis, neque metus ultra, neque pudor est. Cur ergo olim parcimonia pollebat? Quia sibi quisque moderabatur: quia unius urbis cives eramus: ne inritamenta quidem eadem, intra Italiam dominantibus. Externis victoriis aliena, civilibus etiam nostra consumere didicimus. Quantulum istud est, de quo aediles admonent! quam, si cetera adspicias, in levi habendum! At, hercule, nemo refert, quod Italia externae opis indiget, quod vita populi Romani per incerta maris et tempestatum quotidie volvitur. Ac, nisi provinciarum copiae et dominis et servitiis et agris subvenerint, nostra nos scilicet nemora nostraeque villae tuebuntur? Hanc, p. c., curam sustinet princeps: haec omissa funditus remp. trahet. Reliquis intra animum medendum est: nos pudor; pauperes necessitas; divites satias in melius mutet. Aut, si quis ex magistratibus tantam industriam ac severitatem pollicetur, ut ire obviam queat; hunc et laudo, et exonerari laborum meorum partem fateor. Sin accusare vitia volunt, dein, cum gloriam eius rei adepti sunt, simultates faciunt, ac mihi relinquunt, credite, P. C., me quoque non esse offensionum avidum: quas cum graves et plerumque iniquas pro rep. suscipiam, inanes et inritas, neque mihi aut vobis usui futuras, iure deprecor.

55. Auditis Caesaris litteris, remissa aedilibus talis cura; luxusque mensae, e fine Actiaci belli ad ea arma, quis Ser. Galba rerum adeptus est, per annos centum profusis sumptibus exerciti, paullatim exolevere. Caussas eius mutationis quaerere libet. Dites olim familiae nobilium, aut claritudine insignes, studio ma-

gnificentiae prolabebantur. Nam etiam tum plebem, socios, regna colere, et coli licitum: ut quisque opibus, domo, paratu speciosus, per nomen et clientelas inlustrior habebatur. Postquam caedibus saevitum, et magnitudo famae exitio erat, ceteri ad sapientiora convertere. Simul novi homines e municipiis et coloniis atque etiam provinciis, in senatum crebro adsumpti, domesticam parcimoniam intulerunt: et, quamquam fortuna, vel industria, plerique pecuniosam ad senectam pervenirent, mansit tamen prior animus. Sed praecipuus adstricti moris auctor Vespasianus fuit, antiquo ipse cultu victuque. Obsequium inde in principem et aemulandi amor validior, quam poena ex legibus et metus. Nisi forte rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut, quemadmodum temporum vices, ita morum vertantur: nec omnia apud priores meliora, sed nostra quoque aetas multa laudis et artium, imitanda posteris, tulit. Verum haec nobis . . . . . maiores certamina ex honesto maneant.

56. Tiberius, fama moderationis parta, quod ingruentis accusatores represserat, mittit litteras ad senatum, quis potestatem tribuniciam Druso petebat. Id summi fastigii vocabulum Augustus reperit, ne regis aut dictatoris nomen adsumeret, ac tamen adpellatione aliqua cetera imperia praemineret. M. deinde Agrippam socium eius potestatis; quo defuncto, Tiberium Neronem delegit, ne successor in incerto foret. Sic cohiberi pravas aliorum spes rebatur: simul modestiae Neronis, et suae magnitudini fidebat. Quo tunc exemplo Tiberius Drusum summae rei admovet: cum, incolumi Germanico, integrum inter duos iudicium tenuisset. Sed principio litterarum veneratus deos, ut consilia sua reip. prosperarent, modica de moribus adolescentis,

neque in falsum aucta, retulit: *esse illi coniugem et tres liberos, eamque aetatem, qua ipse quondam a d. Augusto ad capessendum hoc munus vocatus sit. Neque nunc propere, sed per octo annos capto experimento, compressis seditionibus, compositis bellis, triumphalem et bis consulem, noti laboris participem sumi.*

57. Praeceperant animis orationem patres; quo quaesitior adulatio fuit. Nec tamen repertum, nisi, ut effigies principum, aras deum, templa et arcus aliaque solita censerent: nisi quod M. Silanus ex contumelia consulatus honorem principibus petivit: dixitque pro sententia, *ut publicis privatisve monimentis, ad memoriam temporum, non consulum nomina praescriberentur, sed eorum, qui tribuniciam potestatem gererent.* At Q. Haterius cum *eius diei senatus consulta aureis litteris figenda in curia,* censuisset deridiculo fuit senex foedissimae adulationis, tantum infamia usurus.

58. Inter quae, provincia Africa Iunio Blaeso prorogata, Servius Maluginensis, flamen Dialis, ut Asiam sorte haberet, postulavit, *frustra vulgatum* dictitans, *non licere Dialibus egredi Italia: neque aliud ius suum, quam Martialium, Quirinaliumque flaminum: porro, si hi duxissent provincias, cur Dialibus id vetitum? Nulla de eo populi scita, non in libris caerimoniarum reperiri. Saepe pontifices Dialia sacra fecisse, si flamen valetudine aut munere publico impediretur: duobus et septuaginta annis post Cornelii Merulae caedem neminem suffectum; neque tamen cessavisse religiones. Quodsi per tot annos possit non creari nullo sacrorum damno, quanto facilius abfuturum ad unius anni proconsulare imperium? Privatis olim simultatibus effectum, ut a pontificibus maximis ire in provincias prohiberentur: nunc, deum munere, summum pontificum etiam summum hominum esse,*

non aemulationi, non odio, aut privatis adfectionibus obnoxium.

59. Adversus quae cum augur Lentulus aliique varie dissererent, eo decursum est, ut pontificis max. sententiam opperirentur. Tiberius, dilata notione de iure flaminis, decretas ob tribuniciam Drusi potestatem caerimonias temperavit; nominatim arguens insolentiam sententiae, aureasque litteras contra patrium morem. Recitatae et Drusi epistolae, quamquam ad modestiam flexae, pro superbissimis accipiuntur: *Huc decidisse cuncta, ut ne iuvenis quidem, tanto honore accepto, adiret urbis deos, ingrederetur senatum, auspicia saltem gentile apud solum inciperet? Bellum scilicet, aut diverso terrarum distineri, litora et lacus Campaniae cum maxime peragrantem. Sic imbui rectorem generis humani: id primum e paternis consiliis discere. Sane gravaretur adspectum civium senex imperator, fessamque aetatem et actos labores praetenderet: Druso quod, nisi ex adrogantia, impedimentum?*

60. Sed Tiberius, vim principatus sibi firmans, imaginem antiquitatis senatui praebebat, postulata provinciarum ad disquisitionem patrum mittendo. Crebrescebat enim Graecas per urbes licentia atque impunitas asyla statuendi: complebantur templa pessimis servitiorum; eodem subsidio obaerati adversum creditores, suspectique capitalium criminum receptabantur. Nec ullum satis validum imperium erat coercendis seditionibus populi, flagitia hominum, ut caerimonias deum, protegentis. Igitur placitum, ut mitterent civitates iura atque legatos. Et quaedam, quod falso usurpaverant, sponte omisere: multae vetustis superstitionibus aut meritis in populum Romanum fidebant. Magnaque eius diei species fuit, quo

senatus maiorum beneficia, sociorum pacta, regum etiam, qui ante vim Romanam valuerant, decreta, ipsorumque numinum religiones introspexit, libero, ut quondam, quid firmaret mutaretve.

61. Primi omnium Ephesii adiere, memorantes, *non, ut vulgus crederet, Dianam atque Apollinem Delo genitos: esse apud se Cenchrium amnem, lucum Ortygiam, ubi Latonam, partu gravidam, et oleae, quae tum etiam maneat, adnisam, edidisse ea numina: deorumque monitu sacratum nemus. Atque ipsum illic Apollinem, post interfectos Cyclopas, Iovis iram vitavisse. Mox Liberum patrem, bello victorem, supplicibus Amazonum, quae aram insederant, ignovisse. Auctam hinc, concessu Herculis, cum Lydia potiretur, caerimoniam templo: neque Persarum ditione deminutum ius. Post Macedonas, dein nos servavisse.*

62. Proximi Magnetes L. Scipionis et L. Sullae constitutis nitebantur: quorum ille Antiocho, hic Mithridate pulsis, fidem atque virtutem Magnetum decoravere, uti Dianae Leucophrynae perfugium inviolabile foret. Aphrodisienses posthac et Stratonicenses dictatoris Caesaris, ob vetusta in parteis merita, et recens d. Augusti decretum attulere: laudati, quod Parthorum inruptionem, nihil mutata in populum Romanum constantia, pertulissent. Sed Aphrodisiensium civitas Veneris, Stratonicensium Iovis et Triviae religionem tuebantur. Altius Hierocaesarienses exposuere, Persicam apud se Dianam, delubrum, rege Cyro, dicatum, et memorabantur Perpernae, Isaurici, multaque alia imperatorum nomina, qui non modo templo, sed duobus millibus passuum eandem sanctitatem tribuerant. Exin Cyprii tribus delubris, quorum vetustissimum Paphiae Veneri auctor Aërias, post filius eius, Amathus,

Veneri Amathusiae, et Iovi Salaminio Teucer, Telamonis patris ira profugus, posuissent.

63. Auditae aliarum quoque civitatum legationes. Quorum copia fessi patres, et quia studiis certabatur, consulibus permisere, ut perspecto iure, et si qua iniquitas involveretur, rem integram rursum ad senatum referrent. Consules super eas civitates, quas memoravi, *apud Pergamum Aesculapii compertum asylum*, retulerunt; *ceteros obscuris ob vetustatem initiis niti. Nam Smyrnaeos oraculum Apollinis, cuius imperio Stratonicidi Veneri templum dicaverint; Tenios eiusdem carmen referre, quo sacrare Neptuni effigiem aedemque iussi sint. Propiora Sardianos: Alexandri victoris id donum. Neque minus Milesios Dario rege niti. Sed cultus numinum utrisque, Dianam aut Apollinem venerandi. Petere et Cretenses simulacro d. Augusti.* Factaque senatus consulta, quis, multo cum honore, modus tamen praescribebatur, iussique *ipsis in templis figere aera, sacrandam ad memoriam, neu specie religionis in ambitionem delaberentur.*

64. Sub idem tempus Iuliae Augustae valetudo atrox necessitudinem principi fecit festinati in urbem reditus: sincera adhuc inter matrem filiumque concordia, sive occultis odiis. Neque enim multo ante, cum, haud procul theatro Marcelli, effigiem d. Augusto Iulia dicaret, Tiberii nomen suo postscripserat; idque ille credebatur, ut inferius maiestate principis, gravi et dissimulata offensione abdidisse. Sed tum supplicia diis, ludique magni ab senatu decernuntur, quos pontifices et augures et quindecimviri, septemviris simul et sodalibus Augustalibus, ederent. Censuerat L. Apronius, ut feciales quoque iis ludis praesiderent. Contradixit Caesar, distincto sacerdotiorum iure, et re-

petitis exemplis: *neque enim umquam fecialibus hoc maiestatis fuisse. Ideo Augustales adiectos, quia proprium eius domus sacerdotium esset, pro qua vota persolverentur.*

65. Exsequi sententias haud institui, nisi insignes, per honestum, aut notabili dedecore: quod praecipuum munus annalium reor, ne virtutes sileantur, utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit. Ceterum tempora illa adeo infecta et adulatione sordida fuere, ut non modo primores civitatis, quibus claritudo sua obsequiis protegenda erat, sed omnes consulares, magna pars eorum, qui praetura functi, multique etiam pedarii senatores certatim exsurgerent, foedaque et nimia censerent. Memoriae proditur, Tiberium, quotiens curia egrederetur, Graecis verbis in hunc modum eloqui solitum, *o homines ad servitutem paratos!* Scilicet, etiam illum, qui libertatem publicam nollet, tam proiectae servientium patientiae taedebat.

66. Paullatim dehinc ab indecoris ad infesta transgrediebantur. C. Silanum, proconsulem Asiae, repetundarum a sociis postulatum, Mamercus Scaurus e consularibus, Iunius Otho praetor, Brutidius Niger aedilis, simul corripiunt, obiectantque violatum Augusti numen, spretam Tiberii maiestatem: Mamercus, antiqua exempla iaciens, L. Cottam a Scipione Africano, Ser. Galbam a Catone censorio, P. Rutilium a M. Scauro accusatos. Videlicet Scipio et Cato talia ulciscebantur, aut ille Scaurus, quem proavum suum, opprobrium maiorum Mamercus infami opera dehonestabat. Iunio Othoni litterarium ludum exercere vetus ars fuit: mox Seiani potentia senator, obscura initia impudentibus ausis propellebat. Brutidium, artibus honestis copiosum, et, si rectum iter pergeret, ad clarissima

quaeque iturum, festinatio exstimulabat, dum aequalis, dein superiores, postremo suasmet ipse spes anteire parat: quod multos, etiam bonos, pessum dedit, qui, spretis quae tarda cum securitate, praematura vel cum exitio properant.

67. Auxere numerum accusatorum Gellius Poplicola et M. Paconius: ille quaestor Silani, hic legatus. Nec dubium habebatur, saevitiae captarumque pecuniarum teneri reum: sed multa adgerebantur etiam insontibus periculosa; cum, super tot senatores adversos, facundissimis totius Asiae, eoque ad accusandum delectis, responderet solus, et orandi nescius, proprio in metu, qui exercitam quoque eloquentiam debilitat: non temperante Tiberio, quin premeret voce, vultu, eo quod ipse creberrime interrogabat: neque refellere aut eludere dabatur: ac saepe etiam confitendum erat, ne frustra quaesivisset. Servos quoque Silani, ut tormentis interrogarentur, actor publicus mancipio acceperat. Et ne quis necessariorum iuvaret periclitantem, maiestatis crimina subdebantur, vinclum et necessitas silendi. Igitur, petito paucorum dierum interiectu, defensionem sui deseruit, ausis ad Caesarem codicillis, quibus invidiam et preces miscuerat.

68. Tiberius, quae in Silanum parabat, quo excusatius sub exemplo acciperentur, libellos d. Augusti de Voleso Messala, eiusdem Asiae proconsule, factumque in eum senatus consultum recitari iubet. Tum L. Pisonem sententiam rogat. Ille, multum de clementia principis praefatus, *aqua atque igni Silano interdicendum,* censuit, *ipsumque in insulam Gyarum relegandum.* Eadem ceteri, nisi quod Cn. Lentulus, *separanda Silani materna bona* (*quippe alia parente geniti*) *reddendaque filio* dixit, adnuente Tiberio.

69. At Cornelius Dolabella, dum adulationem longius sequitur, increpitis C. Silani moribus, addidit, *ne quis vita probrosus et opertus infamia, provinciam sortiretur: idque princeps diiudicaret. Nam a legibus delicta puniri: quanto fore mitius in ipsos, melius in socios, provideri, ne peccaretur?* Adversum quae disseruit Caesar: *non quidem sibi ignara, quae de Silano vulgabantur: sed non ex rumore statuendum. Multos in provinciis contra, quam spes aut metus de illis fuerit, egisse. Excitari quosdam ad meliora magnitudine rerum; hebescere alios. Neque posse principem sua scientia cuncta complecti: neque expedire, ut ambitione aliena trahatur. Ideo leges in facta constitui, quia futura in incerto sint. Sic a maioribus institutum, ut, si anteissent delicta, poenae sequerentur. Ne verterent sapienter reperta, et semper placita. Satis onerum principibus, satis etiam potentiae. Minui iura, quotiens gliscat potestas: nec utendum imperio, ubi legibus agi possit.* Quanto rarior apud Tiberium popularitas, tanto laetioribus animis accepta. Atque ille, prudens moderandi, si propria ira non impelleretur, addidit, *insulam Gyarum inmitem et sine cultu hominum esse: darent Iuniae familiae et viro quondam ordinis eiusdem, ut Cytheram potius concederet. Id sororem quoque Silani, Torquatam, priscae sanctimoniae virginem, expetere.* In hanc sententiam facta discessio.

70. Post auditi Cyrenenses, et, accusante Anchario Prisco, Caesius Cordus repetundarum damnatur. L. Ennium, equitem Romanum, maiestatis postulatum, *quod effigiem principis promiscum ad usum argenti vertisset,* recipi Caesar inter reos vetuit; palam aspernante Ateio Capitone, quasi per libertatem. *Non enim debere eripi patribus vim statuendi: neque tantum male-*

ficium impune habendum. Sane lentus in suo dolore esset; reip. iniurias ne largiretur. Intellexit haec Tiberius, ut erant magis, quam ut dicebantur: perstititque intercedere. Capito insignitior infamia fuit, quod, humani divinique iuris sciens, egregium publicum et bonas domi artes dehonestavisset.

71. Incessit dein religio, quonam in templo locandum foret donum, quod pro valetudine Augustae equites Romani voverant Equestri Fortunae. Nam etsi delubra eius deae multa in urbe, nullum tamen tali cognomento erat. Repertum est, aedem esse apud Antium, quae sic nuncuparetur, *cunctasque caerimonias Italicis in oppidis, templaque et numinum effigies iuris atque imperii Romani esse.* Ita donum apud Antium statuitur. Et, quando de religionibus tractabatur, dilatum nuper responsum adversus Servium Maluginensem, flaminem Dialem, prompsit Caesar, recitavitque decretum pontificum: *quotiens valetudo adversa flaminem Dialem incessisset, ut, pontificis maximi arbitrio plus quam binoctium abesset: dum ne diebus publici sacrificii, neu saepius quam bis eundem in annum.* Quae, principe Augusto constituta, satis ostendebant, annuam absentiam, et provinciarum administrationem Dialibus non concedi. Memorabaturque L. Metelli, pontificis maximi, exemplum, qui Aulum Postumium flaminem attinuisset. Ita sors Asiae in eum, qui consularium Maluginensi proximus erat, conlata.

72. Iisdem diebus Lepidus ab senatu petivit, ut basilicam Pauli, Aemilia monimenta, propria pecunia firmaret ornaretque. Erat etiam tum in more publica munificentia: nec Augustus arcuerat Taurum, Philippum, Balbum, hostiles exuvias, aut exundantis opes, ornatum ad urbis et posterum gloriam conferre. Quo

tum exemplo Lepidus, quamquam pecuniae modicus, avitum decus recoluit. At Pompeii theatrum, igne fortuito haustum, Caesar exstructurum pollicitus est, eo quod nemo e familia restaurando sufficeret; manente tamen nomine Pompeii. Simul laudibus Seianum extulit, *tamquam labore vigilantiaque eius tanta vis unum intra damnum stetisset.* Et censuere patres effigiem Seiano, quae apud theatrum Pompeii locaretur. Neque multo post Caesar, cum Iunium Blaesum, proconsulem Africae, triumphi insignibus attolleret, dare id se dixit honori Seiani, cuius ille avunculus erat.

73. Ac tamen res Blaesi dignae decore tali fuere. Nam Tacfarinas, quamquam saepius depulsus, reparatis per intima Africae auxiliis, huc adrogantiae venerat, ut legatos ad Tiberium mitteret, sedemque ultro sibi atque exercitui suo postularet, aut bellum inexplicabile minitaretur. Non alias magis sua populique Rom. contumelia indoluisse Caesarem ferunt, quam, *quod desertor et praedo, hostium more ageret. Ne Spartaco quidem, post tot consularium exercituum clades inultam Italiam urenti, quamquam Sertorii atque Mithridatis ingentibus bellis labaret respublica, datum, ut pacto in fidem acciperetur· nedum, pulcherrimo populi Romani fastigio, latro Tacfarinas pace et concessione agrorum redimeretur.* Dat negotium Blaeso, ceteros quidem ad spem proliceret arma sine noxa ponendi; ipsius autem ducis quoquo modo potiretur.

74. Et recepti ea venia plerique. Mox adversum artes Tacfarinatis haud dissimili modo belligeratum. Nam quia ille, robore exercitus impar, furandi melior, plures per globos incursaret eluderetque, et insidias simul tentaret, tres incessus, totidem agmina parantur. Ex quis Cornelius Scipio legatus praefuit, qua praeda-

tio in Leptinos, et suffugia Garamantum: alio latere, ne Cirtensium pagi impune traherentur, propriam manum Blaesus filius duxit: medio, cum delectis, castella et munitiones idoneis locis imponens, dux ipse arta et infensa hostibus cuncta fecerat; quia, quoquo inclinarent, pars aliqua militis Romani in ore, in latere, et saepe a tergo erat: multique eo modo caesi, aut circumventi. Tunc tripartitum exercitum plures in manus dispergit, praeponitque centuriones virtutis expertae. Nec, ut mos fuerat, acta aestate retrahit copias, aut in hibernaculis veteris provinciae componit: sed ut in limine belli, dispositis castellis, per expeditos et solitudinum gnaros, mutantem mapalia Tacfarinatem proturbat: donec, fratre eius capto, regressus est, properantius tamen, quam ex utilitate sociorum; relictis, per quos resurgeret bellum. Sed Tiberius pro confecto interpretatus, id quoque Blaeso tribuit, ut imperator a legionibus salutaretur; prisco erga duces honore, qui bene gesta rep. gaudio et impetu victoris exercitus conclamabantur: erantque plures simul imperatores, nec super ceterorum aequalitatem. Concessit quibusdam et Augustus id vocabulum; ac tunc Tiberius Blaeso postremum.

75. Obiere eo anno viri inlustres, Asinius Saloninus, M. Agrippâ et Pollione Asinio avis, fratre Druso, insignis, Caesarique progener destinatus: et Capito Ateius, de quo memoravi, principem in civitate locum studiis civilibus adsecutus; sed avo centurione Sullano, patre praetorio. Consulatum ei adceleraverat Augustus, ut Labeonem Antistium, iisdem artibus praecellentem, dignatione eius magistratus anteiret. Namque illa aetas duo pacis decora simul tulit. Sed Labeo incorrupta libertate, et ob id fama, celebratior: Capi-

tonis obsequium dominantibus magis probabatur. Illi, quod praeturam intra stetit, commendatio ex iniuria; huic, quod consulatum adeptus est, odium ex invidia oriebatur.

76. Et Iunia sexagesimo quarto post Philippensem aciem anno, supremum diem explevit, Catone avunculo genita, C. Cassii uxor, M. Bruti soror. Testamentum eius multo apud vulgum rumore fuit; quia, in magnis opibus, cum ferme cunctos proceres cum honore nominavisset, Caesarem omisit. Quod civiliter acceptum: neque prohibuit, quo minus laudatione pro rostris ceterisque solennibus funus cohonestaretur. Viginti clarissimarum familiarum imagines antelatae sunt, Manlii, Quinctii, aliaque eiusdem nobilitatis nomina: sed praefulgebant Cassius atque Brutus, eo ipso, quod effigies eorum non visebantur.

LIBER QUARTUS.

Breviarium. Cap. 1. Tiberius saevit. Caussa penes Ael. Seianum, cuius ingenium et mores. 2. Is ad dominationem adspirat, quo ut perveniat, Romae in castra praetoria militem conducit. 3. Druso, Tiberii filio, insidiatur per uxorem eius, stupro pollutam. 4. Drusus Germanici togam virilem sumit. Status publicus, numerus legionum, 5. earum et cohortium et classium loca exponuntur. 6. Civilis administratio qualis hactenus. 7. Seianus potentiam auget, 8. sublato per venenum Druso. Tiberius animum obfirmat, senatum erigit, eique filios Germanici duo commendat, ut imperii heredes. 9. Funus Druso inlustre. 10. 11. Falsa de Druso ab incauto

patre necato fama. 12. Populi favor filiis Germanici noxius. Iis et Agrippinae Seianus insidias struit.

13. Tiberius legationes et accusationes civitatum et provinciarum audit. 14. De asylis actum; histriones Italia pulsi. 15. Alter ex Drusi liberis obit. Item Lucilius Longus, principis amicus. Capito damnatus. 16. Lex lata de flamine Diali. Vestalibus habitus honos.

17. Solemnia vota pro principe. Iis inserti Nero et Drusus. Hinc odium Tiberii, quem Seianus stimulat. 18. Hic Germanici amicos adgreditur. 19. Silius damnatur. 20. Uxor eius Sosia in exilium pellitur. M. Lepidi moderatio. 21. Piso accusatus obit. Cassius Severus in saxum Seriphium relegatur. 22. Plautius Silvanus perit.

23. Tacfarinatem, bella rursus moventem, 24. Dolabella opprimit 25. et caedit. 26. Triumphalia non impetrat. Ptolemaeus munera accipit. 27. Servilis motus semina per Italiam oppressa.

28. Q. Vib. Serenus, a filio accusatus, 29. 30. Amorgum reportatur. Praemia delatoribus statuta. 31. P. Suilius deportatur. Firmius senatu movetur. 32. 33. Iudicium de his annalibus.

34. Cremutius Cordus, historiae scriptor, ob Bruti et Cassii laudes accusatus, libere se defendit et 35. vitam abstinentia finit. Libri eius cremati. 36. Cyzicenis adempta libertas. 37. 38. Templi honorem, ab Hispanis oblatum, Tiberius spernit. 39. Seianus, nimia fortuna socors, Liviam sibi uxorem a principe petit, qui 40. modeste negat, et Seiani rationes refellit. 41. Hic, augendae potentiae, Tiberio secessum ab urbe suadet, 42. auditis in caussa Votieni Montani contumeliis, persuadet.

43. Romae legationes Graecorum auditae de iure asylorum. 44. Mors Lentuli, Domitii, Antonii. 45. L. Piso praetor a quodam agreste interficitur. 46. Thraces montani rebellantes 47—51. a Sabino pelluntur, caeduntur, obsidentur; frustra eruptione facta, se dedunt.

52. Claudia Pulchra, Romae adulterii accusata, damnatur. 53. Agrippina maritum petit, nec impetrat. Ei 54. Seianus insidias struit. 55. Undecim urbes Asiae de templo Tiberio struendo certant. 56. Praelati Smyrnaei. 57. 58. Tiberius dubia de caussa in Campaniam abscedit, arcto comitatu. 59. In spelunca repentino lapidum lapsu periclitatus a Seiano servatur. Hinc maior eius fides. Neronem Germanici adgreditur et 60. calumniis subvertit. 61. Mors Asinii Agrippae et Q. Haterii.

62. 63. Amphitheatri casu Fidenis multa hominum millia debilitata vel obruta. 64. 65. Romae incendium deurit Coelium montem. 66. Varus accusatur. 67. Princeps Capreas in insulam se abdit. 68—70. Titius Sabinus turpi fraude circumventus damnatur ipsis anni Kalendis. 71. Tiberius mentem suam recludi indignatur. Iulia neptis Augusti obit. 72. Frisios, quod avare habiti, rebellantes, 73. L. Apronius repressum it, parum feliciter. 74. Turpis adulatio senatus. Seiani adrogantia. 75. Cn. Domitius Agrippinam, Germanici filiam, accipit uxorem.

Haec sexennio fere gesta, *C. Asinio, C. Antistio coss. Cornelio Cethego, Visellio Varrone. Cosso Lentulo, Asinio Agrippa. Cn. Lentulo Gaetul., C. Calvisio. M. Licinio Crasso, L. Calpurnio Pisone. Ap. Iunio Silano, P. Silio Nerva.*

1. C. Asinio, C. Antistio coss. nonus Tiberio annus erat compositae reip., florentis domus, (nam Germanici mortem inter prospera ducebat) cum repente turbare fortuna coepit; saevire ipse, aut saevientibus vires praebere. Initium et caussa penes Aelium Seianum cohortibus praetoriis praefectum, cuius de potentia supra memoravi: nunc originem, mores, et quo facinore dominationem raptum ierit, expediam. Genitus Vulsiniis, patre Seio Strabone, equite Romano, et prima iuventa C. Caesarem, d. Augusti nepotem, sectatus, non sine rumore, Apicio, diviti et prodigo, stuprum veno dedisse: mox Tiberium variis artibus devinxit adeo, ut obscurum adversum alios, sibi uni incautum intectumque efficeret: non tam sollertia (quippe iisdem artibus victus est) quam deûm ira in rem Romanam, cuius pari exitio viguit ceciditque. Corpus illi laborum tolerans, animus audax: sui obtegens, in alios criminator: iuxta adulatio et superbia: palam compositus pudor, intus summa apiscendi libido, eiusque caussa modo largitio et luxus, saepius industria ac vi-

gilantia, haud minus noxiae, quotiens parando regno finguntur.

2. Vim praefecturae, modicam antea, intendit, dispersas per urbem cohortes una in castra conducendo; ut simul imperia acciperent, numeroque et robore et visu inter se fiducia ipsis, in ceteros metus dideretur. Praetendebat, *lascivire militem diductum: si quid subitum ingruat, maiore auxilio pariter subveniri: et severius acturos, si vallum statuatur procul urbis inlecebris.* Ut perfecta sunt castra, inrepere paullatim militares animos, adeundo, adpellando: simul centuriones ac tribunos ipse deligere. Neque senatorio ambitu abstinebat, clientes suos honoribus aut provinciis ornandi, facili Tiberio atque ita prono, ut *socium laborum*, non modo in sermonibus, sed apud patres et populum celebraret, colique per theatra et fora effigies eius, interque principia legionum sineret.

3. Ceterum plena Caesarum domus, iuvenis filius, nepotes adulti, moram cupitis adferebant: et, quia vi tot simul corripere intutum, dolus intervalla scelerum poscebat. Placuit tamen occultior via, et a Druso incipere, in quem recenti ira ferebatur. Nam Drusus, impatiens aemuli et animo commotior, orto forte iurgio, intenderat Seiano manus, et contra tendentis os verberaverat. Igitur cuncta tentanti promptissimum visum, ad uxorem eius Liviam convertere: quae soror Germanici, formae initio aetatis indecorae, mox pulchritudine praecellebat. Hanc, ut amore incensus, adulterio pellexit: et, postquam primi flagitii potitus est, (neque femina, amissa pudicitia, alia abnuerit); ad coniugii spem, consortium regni, et necem mariti impulit. Atque illa, cui avunculus Augustus, socer Tiberius, ex Druso liberi, seque ac maiores et posteros

municipali adultero foedabat; ut, pro honestis et praesentibus, flagitiosa et incerta exspectaret. Sumitur in conscientiam Eudemus, amicus ac medicus Liviae, specie artis frequens secretis. Pellit domo Seianus uxorem Apicatam, ex qua tres liberos genuerat, ne pellici suspectaretur. Sed magnitudo facinoris metum, prolationes, diversa interdum consilia adferebat.

4. Interim anni principio Drusus, ex Germanici liberis, togam virilem sumpsit: quaeque fratri eius Neroni decreverat senatus, repetita. Addidit orationem Caesar, multa cum laude filii sui, *quod patria benevolentia in fratris liberos foret*. Nam Drusus (quamquam arduum sit, eodem loci potentiam et concordiam esse) aequus adolescentibus, aut certe non adversus habebatur. Exin vetus et saepe simulatum proficiscendi in provincias consilium refertur. *Multitudinem veteranorum* praetexebat imperator, et *delectibus supplendos exercitus. Nam voluntarium militem deesse; ac, si suppeditet, non eadem virtute ac modestia agere: quia plerumque inopes ac vagi sponte militiam sumant:* percensuitque cursim numerum legionum, et quas provincias tutarentur. Quod mihi quoque exsequendum reor, quae tum Romana copia in armis, qui socii reges, quanto sit angustius imperitatum.

5. Italiam utroque mari duae classes, Misenum apud et Ravennam, proximumque Galliae litus rostratae naves praesidebant, quas Actiaca victoria captas Augustus in oppidum Foroiuliense miserat, valido cum remige. Sed praecipuum robur Rhenum iuxta, commune in Germanos Gallosque subsidium, octo legiones erant. Hispaniae, recens perdomitae, tribus habebantur. Mauros Iuba rex acceperat donum populi Romani. Cetera Africae per duas legiones; parique numero Ae-

gyptus. Dehinc initio ab Syria usque ad flumen Euphraten, quantum ingenti terrarum sinu ambitur, quatuor legionibus coercita: accolis Ibero Albanoque et aliis regibus, qui magnitudine nostra proteguntur adversum externa imperia. Et Thraciam Rhoemetalces ac liberi Cotyis; ripamque Danubii legionum duae in Pannonia, duae in Moesia attinebant: totidem apud Dalmatiam locatis, quae, positu regionis a tergo illis, ac, si repentinum auxilium Italia posceret, haud procul accirentur: quamquam insideret urbem proprius miles, tres urbanae, novem praetoriae cohortes, Etruria ferme Umbriaque delectae, aut vetere Latio, et coloniis antiquitus Romanis. At apud idonea provinciarum sociae triremes alaeque et auxilia cohortium: neque multo secus in iis virium; sed persequi incertum fuerit, cum, ex usu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero, et aliquando minuerentur.

6. Congruens crediderim, recensere ceteras quoque reipubl. partes, quibus modis ad eam diem habitae sint: quando Tiberio mutati in deterius principatus initium ille annus attulit. Iam primum publica negotia et privatorum maxima apud patres tractabantur: dabaturque primoribus disserere: et in adulationem lapsos cohibebat ipse: mandabatque honores nobilitatem maiorum, claritudinem militiae, inlustres domi artes spectando: ut satis constaret, non alios potiores fuisse. Sua consulibus, sua praetoribus species. Minorum quoque magistratuum exercita potestas; legesque, si maiestatis quaestio eximeretur, bono in usu. At frumenta et pecuniae vectigales, cetera publicorum fructuum, societatibus equitum Romanorum agitabantur. Res suas Caesar spectatissimo cuique, quibusdam ignotis ex fama mandabat; semelque adsumpti

tenebantur, prorsus sine modo, cum plerique iisdem negotiis insenescerent. Plebes acri quidem annona fatigabatur: sed nulla in eo culpa ex principe: quin infecunditati terrarum, aut asperis maris obviam iit, quantum impendio diligentiaque poterat. Et, ne provinciae novis oneribus turbarentur, utque vetera sine avaritia aut crudelitate magistratuum tolerarent, providebat. Corporum verbera, ademptiones bonorum aberant.

7. Rari per Italiam Caesaris agri: modesta servitia: intra paucos libertos domus: ac, si quando cum privatis disceptaret, forum et ius. Quae cuncta, non quidem comi via, sed horridus ac plerumque formidatus, retinebat tamen, donec morte Drusi verterentur: nam, dum superfuit, mansere; quia Seianus, incipiente adhuc potentia, bonis consiliis notescere volebat, et ultor metuebatur, non occultus odii, et crebro querens, *incolumi filio, adiutorem imperii alium vocari: et quantum superesse, ut collega dicatur? Primas dominandi spes in arduo: ubi sis ingressus, adesse studia et ministros. Exstructa iam, sponte praefecti, castra: datos in manum milites: cerni effigiem eius in monimentis Cn. Pompeii: communes illi cum familia Drusorum fore nepotes. Precandam post haec modestiam, ut contentus esset.* Neque raro, neque apud paucos talia iaciebat: et secreta quoque eius, corrupta uxore, prodebantur.

8. Igitur Seianus, maturandum ratus, deligit venenum, quo paullatim inrepente, fortuitus morbus adsimularetur. Id Druso datum per Lygdum spadonem, ut octo post annos cognitum est. Ceterum Tiberius, per omnes valetudinis eius dies, nullo metu, an ut firmitudinem animi ostentaret, etiam defuncto, necdum sepulto, curiam ingressus est. Consulesque, sede vul-

gari per speciem maestitiae sedentes, honoris locique admonuit; et effusum in lacrimas senatum, victo gemitu, simul oratione continua erexit. *Non quidem sibi ignarum, posse argui, quod tam recenti dolore subierit oculos senatus: vix propinquorum adloquia tolerari, vix diem adspici a plerisque lugentium. Neque illos imbecillitatis damnandos: se tamen fortiora solatia e complexu reipubl. petivisse.* Miseratusque *Augustae extremam senectam, rudem adhuc nepotum et vergentem aetatem suam, ut Germanici liberi, unica praesentium malorum levamenta, inducerentur,* petivit. Egressi consules, firmatos adloquio adolescentulos deductosque ante Caesarem statuunt. Quibus adprehensis, *Patres conscripti, hos,* inquit, *orbatos parente, tradidi patruo ipsorum, precatusque sum, quamquam esset illi propria soboles, ne secus, quam suum sanguinem, foveret ac tolleret, sibique et posteris conformaret. Erepto Druso, preces ad vos converto, diisque et patria coram obtestor, Augusti pronepotes, clarissimis maioribus genitos, suscipite, regite: vestram meamque vicem explete. Hi vobis, Nero et Druse, parentum loco. Ita nati estis, ut bona malaque vestra ad rempubl. pertineant.*

9. Magno ea fletu, et mox precationibus faustis, audita: ac, si modum orationi posuisset, misericordia sui gloriaque animos audientium impleverat: ad vana, et totiens inrisa revolutus, *de reddenda republ., utque consules, seu quis alius, regimen susciperent,* vero quoque et honesto fidem dempsit. Memoriae Drusi eadem, quae in Germanicum, decernuntur, plerisque additis, ut ferme amat posterior adulatio. Funus imaginum pompa maxime inlustre fuit, cum origo Iuliae gentis, Aeneas, omnesque Albanorum reges, et conditor urbis Romulus, post Sabina nobilitas, Attus Clausus, cete-

raeque Claudiorum effigies, longo ordine spectarentur.

10. In tradenda morte Drusi, quae plurimis maximeque fidis auctoribus memorata sunt, retuli: sed non omiserim eorumdem temporum rumorem, validum adeo, ut nondum exolescat: *Corrupta ad scelus Livia, Seianum Lygdi quoque spadonis animum stupro vinxisse: quod is aetate atque forma carus domino, interque primores ministros erat. Deinde, inter conscios ubi locus veneficii tempusque composita sint, eo audaciae provectum, ut verteret, et, occulto indicio Drusum veneni in patrem arguens, moneret Tiberium, vitandam potionem, quae prima ei, apud filium epulanti, offerretur. Ea fraude tum senem, postquam convivium inierat, exceptum poculum Druso tradidisse; atque illo ignaro, et iuveniliter hauriente, auctam suspicionem, tamquam metu et pudore sibimet inrogaret mortem, quam patri struxerat.*

11. Haec vulgo iactata, super id, quod nullo auctore certo firmantur, prompte refutaveris. Quis enim mediocri prudentia, nedum Tiberius, tantis rebus exercitus, inaudito filio exitium offerret, idque sua manu, et nullo ad poenitendum regressu? Quin potius ministrum veneni excruciaret, auctorem exquireret, insita denique, etiam in extraneos, cunctatione et mora, adversum unicum, et nullius ante flagitii compertum, uteretur. Sed, quia Seianus facinorum omnium repertor habebatur, ex nimia caritate in eum Caesaris, et ceterorum in utrumque odio, quamvis fabulosa et inmania credebantur, atrociore semper fama erga dominantium exitus. Ordo alioqui sceleris, per Apicatam Seiani proditus, tormentis Eudemi ac Lygdi patefactus est. Neque quisquam scriptor tam infensus exstitit,

ut Tiberio obiectaret, cum omnia alia conquirerent intenderentque. Mihi tradendi arguendique rumoris caussa fuit, ut, claro sub exemplo, falsas auditiones depellerem, peteremque ab iis, quorum in manus cura nostra venerit, ne divulgata atque incredibilia, avide accepta, veris, neque in miraculum corruptis, antehabeant.

12. Ceterum, laudante filium pro rostris Tiberio, senatus populusque habitum ac voces dolentum, simulatione magis, quam libens, induebat, domumque Germanici revirescere, occulti laetabantur. Quod principium favoris et mater Agrippina, spem male tegens, perniciem adceleravere. Nam Seianus, ubi videt, mortem Drusi inultam interfectoribus, sine moerore publico esse, ferox scelerum, et quia prima provenerant, volutare secum, quonam modo Germanici liberos perverteret, quorum non dubia successio. Neque spargi venenum in tres poterat, egregia custodum fide, et pudicitia Agrippinae impenetrabili. Igitur contumaciam eius insectari, vetus Augustae odium, recentem Liviae conscientiam exagitare, ut *superbam fecunditate, subnixam popularibus studiis inhiare dominationi*, apud Caesarem arguerent. Adque haec callidis criminatoribus, (inter quos delegerat Iulium Postumum, per adulterium Mutiliae Priscae inter intimos aviae, et consiliis suis peridoneum, quia Prisca in animo Augustae valida) anum, suapte natura potentiae anxiam, insociabilem nurui efficiebat. Agrippinae quoque proximi inliciebantur, pravis sermonibus tumidos spiritus perstimulare.

13. At Tiberius, nihil intermissa rerum cura, negotia pro solatiis accipiens, ius civium, preces sociorum tractabat: factaque auctore eo senatusconsulta, ut

civitati Cibyraticae apud Asiam, Aegiensi apud Achaiam, motu terrae labefactis, subveniretur remissione tributi in triennium. Et Vibius Serenus, proconsul ulterioris Hispaniae, de vi publica damnatus ob atrocitatem morum, in insulam Amorgum deportatur. Carsidius sacerdos, reus, tamquam frumento hostem Tacfarinatem iuvisset, absolvitur; eiusdemque criminis C. Gracchus. Hunc comitem exsilii, admodum infantem, pater Sempronius in insulam Cercinam tulerat. Illic adultus inter extorres et liberalium artium nescios, mox per Africam ac Siciliam mutando sordidas merces sustentabatur: neque tamen effugit magnae fortunae pericula. Ac, ni Aelius Lamia et L. Apronius, qui Africam obtinuerant, insontem protexissent, claritudine infausti generis, et paternis adversis foret abstractus.

14. Is quoque annus legationes Graecarum civitatum habuit: Samiis Iunonis, Cois Aesculapii delubro vetustum asyli ius ut firmaretur, petentibus. Samii decreto Amphictyonum nitebantur, quis praecipuum fuit rerum omnium iudicium, qua tempestate Graeci, conditis per Asiam urbibus, ora maris potiebantur. Neque dispar apud Coos antiquitas: et accedebat meritum ex loco. Nam cives Romanos templo Aesculapii induxerant, cum iussu regis Mithridatis apud cunctas Asiae insulas et urbes trucidarentur. Variis dehinc et saepius inritis praetorum questibus, postremo Caesar de immodestia histrionum retulit: *multa ab iis in publicum seditiose, foeda per domos tentari: Oscum quondam ludicrum, levissimae apud vulgum oblectationis, eo flagitiorum et virium venisse, ut auctoritate patrum coercendum sit.*

15. Pulsi tum histriones Italia. Idem annus alio quoque luctu Caesarem adficit, alterum ex geminis

Drusi liberis exstinguendo: neque minus morte amici. Is fuit Lucilius Longus, omnium illi tristium laetorumque socius, unusque e senatoribus Rhodii secessus comes. Ita, quamquam novo homini, censorium funus, effigiem apud forum Augusti, publica pecunia patres decrevere: apud quos etiam tum cuncta tractabantur, adeo ut procurator Asiae, Lucilius Capito, accusante provincia, caussam dixerit, magna cum adseveratione principis, *non se ius, nisi in servitia et pecunias familiares dedisse: quodsi vim praetoris usurpasset, manibusque militum usus foret, spreta in eo mandata sua: audirent socios.* Ita reus, cognito negotio, damnatur. Ob quam ultionem, et quia priore anno in C. Silanum vindicatum erat, decrevere Asiae urbes templum Tiberio matrique eius ac senatui. Et permissum statuere: egitque Nero grates ea caussa patribus atque avo, laetas inter audientium adfectiones, qui, recenti memoria Germanici, illum adspici, illum audiri rebantur: aderantque iuveni modestia ac forma, principe viro digna, notis in eum Seiani odiis, ob periculum gratiora.

16. Sub idem tempus de flamine Diali in locum Servii Maluginensis defuncti legendo, simul roganda nova lege disseruit Caesar. *Nam patricios, confarreatis parentibus genitos, tres simul nominari, ex quis unus legeretur, vetusto more; neque adesse, ut olim, eam copiam, omissa confarreandi adsuetudine, aut inter paucos retenta. Pluresque eius rei caussas adferebat: potissimam penes incuriam virorum feminarumque: accedere ipsius caerimoniae difficultates, quae consulto vitarentur: et quando exiret e iure patrio, qui id flaminium apisceretur, quaeque in manum flaminis conveniret. Ita medendum senatus decreto, aut lege: sicut Augustus quaedam ex horrida illa antiquitate ad praesentem usum*

flexisset. Igitur tractatis religionibus, placitum, instituto flaminum nihil demutari. Sed lata lex, qua flaminica Dialis, sacrorum caussa, in potestate viri, cetera promiscuo feminarum iure ageret. Et filius Maluginensis patri suffectus. Utque glisceret dignatio sacerdotum, atque ipsis promptior animus foret ad capessendas caerimonias, decretum Corneliae virgini, quae in locum Scantiae capiebatur, *HS. XX. et quotiens Augusta theatrum introisset, ut sedes inter Vestalium consideret.*

17. Cornelio Cethego, Visellio Varrone coss. pontifices, eorumque exemplo ceteri sacerdotes, cum pro incolumitate principis vota susciperent, Neronem quoque et Drusum iisdem diis commendavere; non tam caritate iuvenum, quam adulatione: quae moribus corruptis perinde anceps, si nulla, et ubi nimia est. Nam Tiberius, haud unquam domui Germanici mitis, tum vero, aequari adolescentes senectae suae, impatienter indoluit: accitosque pontifices percunctatus est, num id precibus Agrippinae, aut minis, tribuissent. Et illi quidem, quamquam abnuerent, modice perstricti, (etenim pars magna e propinquis ipsius, aut primores civitatis erant): ceterum in senatu oratione monuit in posterum, *ne quis mobiles adolescentium animos praematuris honoribus ad superbiam extolleret.* Instabat quippe Seianus, incusabatque *diductam civitatem, ut civili bello: esse, qui se partium Agrippinae vocent: ac, ni resistatur, fore pluris: neque aliud gliscentis discordiae remedium, quam si unus alterve maxime prompti subverterentur.*

18. Qua caussa C. Silium, et Titium Sabinum adgreditur. Amicitia Germanici perniciosa utrique; Silio et, quod ingentis exercitus septem per annos mode-

rator, partisque apud Germaniam triumphalibus, Sacroviriani belli victor, quanto maiore mole procideret, plus formidinis in alios dispergebatur. Credebant plerique, auctam offensionem ipsius intemperantia, immodice iactantis, *suum militem in obsequio duravisse, cum alii ad seditiones prolaberentur: neque mansurum Tiberio imperium, si iis quoque legionibus cupido novandi fuisset.* Destrui per haec fortunam suam Caesar, imparemque tanto merito rebatur. Nam beneficia eo usque laeta sunt, dum videntur exsolvi posse: ubi multum antevenere, pro gratia odium redditur.

19. Erat uxor Silio Sosia Galla, caritate Agrippinae invisa principi. Hos conripi, dilato ad tempus Sabino, placitum: inmissusque Varro consul, qui, paternas inimicitias obtendens, odiis Seiani per dedecus suum gratificabatur. Precante reo brevem moram, dum accusator consulatu abiret, adversatus est Caesar. *Solitum quippe magistratibus, diem privatis dicere: nec infringendum consulis ius, cuius vigiliis niteretur, ne quod respubl. detrimentum caperet.* Proprium id Tiberio fuit, scelera nuper reperta priscis verbis obtegere. Igitur multa adseveratione, quasi aut legibus cum Silio ageretur, aut Varro consul, aut illud respubl. esset, coguntur patres; silente reo, vel, si defensionem coeptaret, non occultante, cuius ira premeretur. *Conscientia belli Sacrovir diu dissimulatus, victoria per avaritiam foedata, et uxor Sosia*, arguebantur. Nec dubie repetundarum criminibus haerebant: sed cuncta quaestione maiestatis exercita, et Silius inminentem damnationem voluntario fine praevertit.

20. Saevitum tamen in bona, non, ut stipendiariis pecuniae redderentur, quorum nemo repetebat: sed et liberalitas Augusti avulsa, computatis singillatim, quae

fisco petebantur. Ea prima Tiberio erga pecuniam alienam diligentia fuit. Sosia in exsilium pellitur Asinii Galli sententia, qui partem bonorum publicandam, pars ut liberis relinqueretur, censuerat. Contra M. Lepidus quartam accusatoribus, secundum necessitudinem legis, cetera liberis concessit. Hunc ego Lepidum, temporibus illis, gravem et sapientem virum fuisse comperio. Nam pleraque ab saevis adulationibus aliorum in melius flexit: neque tamen temperamenti egebat, cum aequabili auctoritate et gratia apud Tiberium viguerit. Unde dubitare cogor, fato et sorte nascendi, ut cetera, ita principum inclinatio in hos, offensio in illos: an sit aliquid in nostris consiliis, liceatque, inter abruptam contumaciam, et deforme obsequium, pergere iter, ambitione ac periculis vacuum. At Messallinus Cotta, haud minus claris maioribus, sed animo diversus, censuit, *cavendum senatusconsulto, ut quamquam insontes magistratus, et culpae alienae nescii, provincialibus uxorum criminibus, perinde quam suis, plecterentur.*

21. Actum dehinc de Calpurnio Pisone, nobili ac feroci viro. Is namque, ut retuli, cessurum se urbe ob factiones accusatorum, in senatu clamitaverat, et, spreta potentia Augustae, trahere in ius Urgulaniam, domoque principis excire ausus erat. Quae in praesens Tiberius civiliter habuit: sed in animo, revolvente iras, etiam si impetus offensionis languerat, memoria valebat. Pisonem Q. Granius secreti sermonis incusavit, adversum maiestatem habiti: adiecitque, *in domo eius venenum esse, eumque gladio accinctum introire curiam.* Quod, ut atrocius vero, tramissum: ceterorum, quae multa cumulabantur, receptus est reus; neque peractus, ob mortem opportunam. Relatum et de Cassio

Severo exsule, qui sordidae originis, maleficae vitae, sed orandi validus, per immodicas inimicitias, ut iudicio iurati senatus Cretam amoveretur, effecerat: atque illic eadem actitando, recentia veteraque odia advertit; bonisque exutus, interdicto igni atque aqua, saxo Seriphio consenuit.

22. Per idem tempus Plautius Silvanus, praetor, incertis caussis, Aproniam coniugem in praeceps iecit: tractusque ad Caesarem ab L. Apronio socero, turbata mente respondit, tamquam ipse somno gravis atque eo ignarus, et uxor sponte mortem sumpsisset. Non cunctanter Tiberius pergit in domum, visit cubiculum: in quo reluctantis et impulsae vestigia cernebantur. Refert ad senatum, datisque iudicibus, Urgulania, Silvani avia, pugionem nepoti misit. Quod perinde creditum, quasi principis monitu, ob amicitiam Augustae cum Urgulania. Reus, frustra tentato ferro, venas praebuit exsolvendas. Mox Numantina, prior uxor eius, accusata iniecisse carminibus et veneficiis vecordiam marito, insons iudicatur.

23. Is demum annus populum Romanum longo adversum Numidam Tacfarinatem bello absolvit. Nam priores duces, ubi impetrando triumphalium insigni sufficere res suas crediderant, hostem omittebant: iamque tres laureatae in urbe statuae, et adhuc raptabat Africam Tacfarinas, auctus Maurorum auxiliis, qui, Ptolemaeo, Iubae filio, iuventa incurioso, libertos regios et servilia imperia bello mutaverant. Erat illi praedarum receptor ac socius populandi rex Garamantum; non ut cum exercitu incederet, sed missis levibus copiis, quae ex longinquo in maius audiebantur: ipsaque e provincia, ut quis fortunae inops, moribus turbidus, promptius ruebant, quia Caesar. post res a Blaeso ge-

stas, quasi nullis iam in Africa hostibus, reportari nonam legionem iusserat: nec proconsul eius anni, P. Dolabella, retinere ausus erat, iussa principis magis, quam incerta belli, metuens.

24. Igitur Tacfarinas, disperso rumore, *rem Romanam aliis quoque ab nationibus lacerari, eoque paullatim Africa decedere, ac posse reliquos circumveniri, si cuncti, quibus libertas servitio potior, incubuissent,* auget vires, positisque castris, Thubuscum oppidum circumsidet. At Dolabella, contracto, quod erat militum, terrore nominis Romani, et, quia Numidae peditum aciem ferre nequeunt, primo sui incessu solvit obsidium, locorumque opportuna permunivit: simul principes Musulanorum, defectionem coeptantes, securi percutit. Dein, quia pluribus adversum Tacfarinatem expeditionibus cognitum, non gravi, nec uno incursu consectandum hostem vagum, excito cum popularibus rege Ptolemaeo, quatuor agmina parat, quae legatis aut tribunis data: et praedatorias manus delecti Maurorum duxere. Ipse consultor aderat omnibus.

25. Nec multo post adfertur, *Numidas apud castellum semirutum, ab ipsis quondam incensum, cui nomen Auzea, positis mapalibus consedisse; fisos loco, quia vastis circum saltibus claudebatur.* Tum expeditae cohortes alaeque, quam in partem ducerentur ignarae, cito agmine rapiuntur. Simulque coeptus dies, et concentu tubarum, ac truci clamore aderant semisomnos in barbaros: praepeditis Numidarum equis, aut diversos pastus pererrantibus. Ab Romanis confertus pedes, dispositae turmae, cuncta proelio provisa: hostibus contra, omnium nesciis, non arma, non ordo, non consilium: sed pecorum modo trahi, occidi, capi. Infensus miles memoria laborum, et adversum eluden-

tes optatae totiens pugnae, se quisque ultione et sanguine explebant. Differtur per manipulos, *Tacfarinatem omnes, notum tot proeliis, consectentur: non, nisi duce interfecto, requiem belli fore.* At ille, deiectis circum stipatoribus, vinctoque iam filio, et effusis undique Romanis, ruendo in tela, captivitatem haud inulta morte effugit.

26. Isque finis armis impositus. Dolabellae petenti abnuit triumphalia Tiberius, Seiano tribuens, ne Blaesi, avunculi eius, laus obsolesceret. Sed neque Blaesus ideo inlustrior, et huic negatus honor gloriam intendit: quippe minore exercitu, insignis captivos, caedem ducis, bellique confecti famam deportarat. Sequebantur et Garamantum legati, raro in urbe visi, quos, Tacfarinate caeso, perculsa gens, et culpae nescia, ad satisfaciendum populo Rom. miserat. Cognitis dehinc Ptolemaei per id bellum studiis, repetitus ex vetusto mos, missusque e senatoribus, qui scipionem eburnum, togam pictam, antiqua patrum munera, daret, regemque et socium atque amicum adpellaret.

27. Eadem aestate mota per Italiam servilis belli semina fors oppressit. Auctor tumultus T. Curtisius, quondam praetoriae cohortis miles, primo coetibus clandestinis, apud Brundisium et circumiecta oppida; mox positis propalam libellis ad libertatem vocabat agrestia per longinquos saltus et ferocia servitia: cum, velut munere deûm, tres biremes adpulere ad usus commeantium illo mari. Et erat iisdem regionibus Curtius Lupus quaestor, cui provincia, vetere ex more, Cales evenerat. Is, disposita classiariorum copia, coeptantem cummaxime coniurationem disiecit. Missusque a Caesare propere Staius, tribunus, cum valida manu, ducem ipsum, et proximos audacia, in urbem

traxit, iam trepidam, ob multitudinem familiarum, quae gliscebat inmensum, minore in dies plebe ingenua.

28. Iisdem consulibus, miseriarum ac saevitiae exemplum atrox, reus pater, accusator filius (nomen utrique Vibius Serenus) in senatum inducti sunt: ab exilio retractus, inluvieque ac squalore obsitus et tum catena vinctus pater, orante filio. Praeparatus adolescens multis munditiis, alacri vultu: *structas principi insidias, missos in Galliam concitores belli,* index idem et testis dicebat; adnectebatque, *Caecilium Cornutum, praetorium, ministravisse pecuniam:* qui taedio curarum, et, quia periculum pro exitio habebatur, mortem in se festinavit. At contra reus nihil infracto animo, obversus in filium, quatere vincula, vocare *ultores deos, ut sibi quidem redderent exsilium, ubi procul tali more ageret, filium autem quandoque supplicia sequerentur.* Adseverabatque, *innocentem Cornutum et falso exterritum. Idque facile intellectu, si proderentur alii: non enim se caedem principis et res novas uno socio cogitasse.*

29. Tum accusator Cn. Lentulum et Seium Tuberonem nominat; magno pudore Caesaris, cum primores civitatis, intimi ipsius amici, Lentulus senectutis extremae, Tubero, defecto corpore, tumultus hostilis et turbandae reip. arcesserentur. Sed hi quidem statim exempti. In patrem ex servis quaesitum: et quaestio adversa accusatori fuit: qui, scelere vecors, simul vulgi rumore territus, robur et saxum aut parricidarum poenas minitantium, cessit urbe. Ac retractus Ravenna, exsequi accusationem adigitur; non occultante Tiberio vetus odium adversus exsulem Serenum. Nam post damnatum Libonem, missis ad Caesarem litteris, exprobraverat, *suum tantum studium sine fructu fuisse;* addideratque quaedam contumacius, quam tutum apud

aures superbas et offensioni proniores. Ea Caesar octo post annos retulit, medium tempus varie arguens; etiamsi tormenta pervicacia servorum contra evenissent.

30. Dictis dein sententiis, *ut Serenus more maiorum puniretur*, quo molliret invidiam, intercessit. Gallus Asinius *Gyaro aut Donusa claudendum* cum censeret, id quoque aspernatus est, egenam aquae utramque insulam referens, dandosque vitae usus, cui vita concederetur. Ita Serenus Amorgum reportatur. Et, quia Cornutus sua manu ceciderat, actum de praemiis accusatorum abolendis, si quis maiestatis postulatus, ante perfectum iudicium, se ipse vita privavisset. Ibaturque in eam sententiam, ni durius, contraque morem suum, palam pro accusatoribus, Caesar, *inritas leges, remp. in praecipiti,* conquestus esset: *subverterent potius iura, quam custodes eorum amoverent.* Sic delatores, genus hominum publico exitio repertum, et poenis quidem nunquam satis coercitum, per praemia eliciebantur.

31. His tam adsiduis tamque maestis modica laetitia interiicitur, quod C. Cominium equitem Romanum, probrosi in se carminis convictum, Caesar precibus fratris, qui senator erat, concessit. Quo magis mirum habebatur, gnarum meliorum et quae fama clementiam sequeretur, tristiora malle. Neque enim socordia peccabat; nec occultum est, quando ex veritate, quando adumbrata laetitia, facta imperatorum celebrentur. Quin ipse, compositus alias, et velut eluctantium verborum, solutius promptiusque eloquebatur, quotiens subveniret. At P. Suilium, quaestorem quondam Germanici, cum Italia arceretur, convictus, pecuniam ob rem iudicandam cepisse, amovendum in insulam censuit, tanta contentione animi, ut et iurando obstringeret,

e republ. id esse. Quod aspere acceptum ad praesens, mox in laudem vertit, regresso Suilio: quem vidit sequens aetas praepotentem, venalem, et Claudii principis amicitia diu prospere, nunquam bene, usum. Eadem poena in Catum Firmium senatorem statuitur, tamquam falsis maiestatis criminibus sororem petivisset. Catus, ut retuli, Libonem inlexerat insidiis, deinde indicio perculerat. Eius operae memor Tiberius, sed alia praetendens, exsilium deprecatus est: quo minus senatu pelleretur, non obstitit.

32. Pleraque eorum, quae retuli quaeque referam, parva forsitan et levia memoratu videri non nescius sum; sed nemo Annales nostros cum scriptura eorum contenderit, qui veteres populi Romani res composuere. Ingentia illi bella, expugnationes urbium, fusos captosque reges, aut, si quando ad interna praeverterent, discordias consulum adversum tribunos, agrarias frumentariasque leges, plebis et optimatium certamina, libero egressu memorabant. Nobis in arto et inglorius labor. Inmota quippe aut modice lacessita pax, maestae urbis res, et princeps proferendi imperii incuriosus erat. Non tamen sine usu fuerit, introspicere illa, primo adspectu levia, ex quis magnarum saepe rerum motus oriuntur.

33. Nam cunctas nationes et urbes populus aut primores aut singuli regunt: delecta ex his et consociata reipubl. forma, laudari facilius, quam evenire, vel, si evenit, haud diuturna esse potest. Igitur, ut olim, plebe valida, vel, cum patres pollerent, noscenda vulgi natura, et, quibus modis temperanter haberetur, senatusque et optimatium ingenia qui maxime perdidicerant, callidi temporum et sapientes credebantur: sic, converso statu, neque alia re Romana, quam si

unus imperitet, haec conquiri tradique in rem fuerit: quia pauci prudentia honesta ab deterioribus, utilia ab noxiis, discernunt; plures aliorum eventis docentur. Ceterum ut profutura, ita minimum oblectationis adferunt. Nam situs gentium, varietates proeliorum, clari ducum exitus retinent ac redintegrant legentium animum: nos saeva iussa, continuas accusationes, fallaces amicitias, perniciem innocentium, et easdem exitu caussas coniungimus; obvia rerum similitudine et satietate. Tum, quod antiquis scriptoribus rarus obtrectator, neque refert cuiusquam, Punicas Romanasve acies laetius extuleris: at multorum, qui Tiberio regente, poenam vel infamiam subiere, posteri manent. Utque familiae ipsae iam exstinctae sint; reperies, qui, ob similitudinem morum, aliena malefacta sibi obiectari putent. Etiam gloria ac virtus infensos habet, ut nimis ex propinquo diversa arguens. Sed ad incepta redeo.

34. Cornelio Cosso, Asinio Agrippa coss. Cremutius Cordus postulatur, novo ac tunc primum audito crimine, *quod, editis annalibus, laudatoque M. Bruto, C. Cassium Romanorum ultimum dixisset*. Accusabant Satrius Secundus et Pinarius Natta, Seiani clientes: id perniciabile reo, et Caesar truci vultu defensionem accipiens; quam Cremutius, relinquendae vitae certus, in hunc modum exorsus est: *Verba mea, P. C., arguuntur: adeo factorum innocens sum. Sed neque haec in principem aut principis parentem, quos lex maiestatis amplectitur: Brutum et Cassium laudavisse dicor: quorum res gestas cum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus adpellaret: neque id amici-*

tiae eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, nusquam latrones et parricidas, quae nunc vocabula imponuntur, saepe ut insignis viros nominat. Asinii Pollionis scripta egregiam eorundem memoriam tradunt: Messalla Corvinus imperatorem suum Cassium praedicabat: et uterque opibusque atque honoribus perviguere. Marci Ciceronis libro, quo Catonem coelo aequavit, quid aliud dictator Caesar, quam rescripta oratione, velut apud iudices, respondit? Antonii epistolae, Bruti conciones, falsa quidem in Augustum probra, sed multa cum acerbitate habent: carmina Bibaculi et Catulli, referta contumeliis Caesarum, leguntur: sed ipse d. Iulius, ipse d. Augustus, et tulere ista, et reliquere; haud facile dixerim, moderatione magis, an sapientia. Namque spreta exolescunt: si irascare, agnita videntur.

35. *Non adtingo Graecos, quorum non modo libertas, etiam libido impunita: aut, si quis advertit, dictis dicta ultus est. Sed maxime solutum et sine obtrectatore fuit, prodere de iis, quos mors odio aut gratiae exemisset. Num cum armatis Cassio et Bruto, ac Philippenses campos obtinentibus, belli civilis caussa, populum per conciones incendo? an illi quidem, septuagesimum ante annum perempti, quo modo imaginibus suis noscuntur, quas ne victor quidem abolevit, sic partem memoriae apud scriptores retinent? Suum cuique decus posteritas rependit: nec deerunt, si damnatio ingruit, qui non modo Cassii et Bruti, sed etiam mei meminerint.* Egressus dein senatu, vitam abstinentia finivit. Libros per aediles cremandos censuere patres; sed manserunt, occultati et editi. Quo magis socordiam eorum inridere libet, qui praesenti potentia credunt exstingui posse etiam sequentis aevi memoriam. Nam contra, punitis

ingeniis, gliscit auctoritas: neque aliud externi reges, aut qui eadem saevitia usi sunt, nisi dedecus sibi, atque illis gloriam peperere.

36. Ceterum postulandis reis tam continuus annus fuit, ut feriarum Latinarum diebus, praefectum urbis, Drusum, auspicandi gratia tribunal ingressum, adierit Calpurnius Salvianus in Sex. Marium. Quod a Caesare palam increpitum, caussa exsilii Salviano fuit. Obiecta publice Cyzicenis incuria caerimoniarum d. Augusti, additis violentiae criminibus adversum cives Romanos. Et amisere libertatem, quam bello Mithridatis meruerant circumsessi, nec minus sua constantia, quam praesidio Luculli, pulso rege. At Fonteius Capito, qui proconsul Asiam curaverat, absolvitur, comperto, ficta in eum crimina per Vibium Serenum. Neque tamen id Sereno noxae fuit; quem odium publicum tutiorem faciebat. Nam, ut quis districtior accusator, velut sacrosanctus erat: leves, ignobiles, poenis adficiebantur.

37. Per idem tempus Hispania ulterior, missis ad senatum legatis, oravit, ut exemplo Asiae delubrum Tiberio matrique eius exstrueret. Qua occasione Caesar, validus alioqui spernendis honoribus, et respondendum ratus iis, quorum rumore arguebatur in ambitionem flexisse, huiuscemodi orationem coepit. *Scio, P. C., constantiam meam a plerisque desideratam, quod Asiae civitatibus, nuper idem istud petentibus, non sim adversatus. Ergo et prioris silentii defensionem, et quid in futurum statuerim, simul aperiam. Cum d. Augustus sibi atque urbi Romae templum apud Pergamum sisti non prohibuisset; qui omnia facta dictaque eius vice legis observem, placitum iam exemplum promptius secutus sum, quia cultui meo veneratio senatus adiungebatur.*

Ceterum, ut semel recepisse veniam habuerit, ita per omnes provincias effigie numinum sacrari, ambitiosum, superbum: et vanescet Augusti honor, si promiscuis adulationibus vulgatur.

38. *Ego me, P. C., mortalem esse et hominum officia fungi, satisque habere, si locum principem impleam, et vos testor, et meminisse posteros volo: qui satis superque memoriae meae tribuent, ut maioribus meis dignum, rerum vestrarum providum, constantem in periculis, offensionum pro utilitate publica non pavidum, credant. Haec mihi in animis vestris templa, hae pulcherrimae effigies, et mansurae. Nam quae saxo struuntur, si iudicium posterorum in odium vertit, pro sepulchris spernuntur. Proinde socios, cives, et deos ipsos precor: hos ut mihi ad finem usque vitae quietam et intelligentem humani divinique iuris mentem duint; illos, ut, quandoque concessero, cum laude et bonis recordationibus, facta atque famam nominis mei prosequantur.* Perstititque posthac secretis etiam sermonibus adspernari talem sui cultum. Quod alii modestiam, multi, quia diffideret, quidam, ut degeneris animi, interpretabantur. *Optumos quippe mortalium altissima cupere. Sic Herculem et Liberum apud Graecos, Quirinum apud nos, deum numero additos. Melius Augustum, qui speraverit. Cetera principibus statim adesse: unum insatiabiliter parandum, prosperam sui memoriam. Nam contemptu famae contemni virtutes.*

39. At Seianus, nimia fortuna socors et muliebri insuper cupidine incensus, promissum matrimonium flagitante Livia, componit ad Caesarem codicillos. Moris quippe tum erat, quamquam praesentem, scripto adire. Eius talis forma fuit: *Benevolentia patris Augusti et mox plurimis Tiberii iudiciis ita insuevisse, ut*

spes votaque sua non prius ad deos, quam ad principum aures conferret. Neque fulgorem honorum unquam precatum: excubias ac labores, ut unum e militibus, pro incolumitate imperatoris malle. Attamen, quod pulcherrimum, adeptum, ut coniunctione Caesaris dignus crederetur. Hinc initium spei. Et, quoniam audiverit, Augustum, in conlocanda filia, nonnihil etiam de equitibus Romanis consultavisse: ita, si maritus Liviae quaereretur, haberet in animo amicum, sola necessitudinis gloria usurum. Non enim exuere imposita munia: satis aestimare, firmari domum adversus iniquas Agrippinae offensiones; idque liberorum caussa. Nam sibi multum superque vitae fore, quod tali cum principe explevisset.

40. Ad ea Tiberius, laudata pietate Seiani, suisque in eum beneficiis modice percursis, cum tempus, tamquam ad integram consultationem, petivisset, adiunxit: *Ceteris mortalibus in eo stare consilia, quid sibi conducere putent: principum diversam esse sortem; quibus praecipua rerum ad famam dirigenda. Ideo se non illuc decurrere, quod promptum rescriptu: posse ipsam Liviam statuere, nubendum post Drusum, an in penatibus iisdem tolerandum haberet: esse illi matrem et aviam, propiora consilia. Simplicius acturum: de inimicitiis primum Agrippinae; quas longe acrius arsuras, si matrimonium Liviae velut in partes domum Caesarum distraxisset. Sic quoque erumpere aemulationem feminarum, eaque discordia nepotes suos convelli: quid, si intendatur certamen tali coniugio? Falleris enim, Seiane, si te mansurum in eodem ordine putas, et Liviam, quae C. Caesari, mox Druso, nupta fuerit, ea mente acturam, ut cum equite Romano senescat. Ego ut sinam, credisne passuros, qui fratrem eius, qui patrem maioresque nostros in summis imperiis videre? Vis tu quidem istum*

intra locum sistere: sed illi magistratus et primores, qui, te invito, perrumpunt, omnibusque de rebus consulunt, excessisse iam pridem equestre fastigium, longeque antisse patris mei amicitias, non occulti ferunt, perque invidiam tui me quoque incusant. At enim Augustus filiam suam equiti Romano tradere meditatus est. Mirum hercule, si, cum in omnis curas distraheretur, inmensumque attolli provideret, quem coniunctione tali super alios extulisset, C. Proculeium et quosdam in sermonibus habuit, insigni tranquillitate vitae nullis reipubl. negotiis permixtos. Sed, si dubitatione Augusti movemur, quanto validius est, quod M. Agrippae, mox mihi conlocavit? Atque ego haec, pro amicitia, non occultavi: ceterum neque tuis neque Liviae destinatis adversabor. Ipse quid intra animum volutaverim, quibus adhuc necessitudinibus immiscere te mihi parem, omittam ad praesens referre: id tantum aperiam, nihil esse tam excelsum, quod non virtutes istae tuusque in me animus mereantur; datoque tempore, vel in senatu vel in concione non reticebo.

41. Rursum Seianus, non iam de matrimonio, sed altius metuens, *tacita suspicionum, vulgi rumorem, ingruentem invidiam* deprecatur. Ac ne, adsiduos in domum coetus arcendo, infringeret potentiam, aut receptando, facultatem criminantibus praeberet; huc flexit, ut Tiberium ad vitam procul Roma, amoenis locis degendam inpelleret. Multa quippe providebat: sua in manu aditus, litterarumque magna ex parte se arbitrum fore, cum per milites commearent: mox Caesarem, vergente iam senecta, secretoque loci mollitum, munia imperii facilius tramissurum: et minui sibi invidiam, adempta salutantium turba; sublatisque inanibus, vera potentia augere. Igitur paullatim negotia urbis, populi adcursus, multitudinem adfluentium

increpat, extollens laudibus quietem et solitudinem: quis abesse taedia et offensiones, ac praecipua rerum maxime agitari.

42. Ac forte habita per illos dies de Votieno Montano, celebris ingenii viro, cognitio cunctantem iam Tiberium perpulit, ut vitandos crederet patrum coetus vocesque, quae plerumque verae et graves coram ingerebantur. Nam, postulato Votieno ob contumelias in Caesarem dictas, testis Aemilius, e militaribus viris, dum studio probandi cuncta refert, et, quamquam inter obstrepentes, magna adseveratione nititur, audivit Tiberius probra, quis per occultum lacerabatur, adeoque perculsus est, ut *se vel statim, vel in cognitione purgaturum,* clamitaret; precibusque proximorum, adulatione omnium, aegre componeret animum. Et Votienus quidem maiestatis poenis adfectus est: Caesar obiectam sibi adversus reos inclementiam eo pervivacius amplexus, Aquiliam, adulterii delatam cum Vario Ligure, quamquam Lentulus Gaetulicus, consul designatus, lege Iulia damnasset, exsilio punivit: Apidiumque Merulam, *quod in acta d. Augusti non iuraverat,* albo senatorio erasit.

43. Auditae dehinc Lacedaemoniorum et Messeniorum legationes, de iure templi Dianae Limnatidis, quod suis a maioribus, suaque in terra dicatum, Lacedaemonii firmabant annalium memoria vatumque carminibus: sed Macedonis Philippi, cum quo bellassent, armis ademptum, ac post C. Caesaris et M. Antonii sententia redditum. Contra Messenii, *veterem inter Herculis posteros divisionem Peloponnesi* protulere, *suoque regi Dentheliatem agrum, in quo id delubrum, cessisse: monimentaque eius rei sculpta saxis et aere prisco manere. Quodsi vatum, annalium ad testimonia vocen-*

tur, plures sibi ac locupletiores esse. Neque Philippum potentia, sed ex vero statuisse. Idem regis Antigoni, idem imperatoris Mummii iudicium. Sic Milesios, permisso publice arbitrio, postremo Atidium Geminum, praetorem Achaiae, decrevisse. Ita secundum Messenios datum. Et Segestani aedem Veneris, montem apud Erycum, vetustate dilapsam, restaurari postulavere; nota memorantes de origine eius, et laeta Tiberio. Suscepit curam libens, ut consanguineus. Tunc tractatae Massiliensium preces, probatumque P. Rutilii exemplum. Namque eum, legibus pulsum, civem sibi Smyrnaei addiderant. Quo iure Vulcatius Moschus, exul, in Massilienses receptus, bona sua reip. eorum, ut patriae, reliquerat.

44. Obiere eo anno viri nobiles Cn. Lentulus, et L. Domitius. Lentulo, super consulatum et triumphalia de Gaetulis, gloriae fuerat bene tolerata paupertas, dein magnae opes innocenter paratae et modeste habitae. Domitium decoravit pater, civili bello maris potens, donec Antonii partibus, mox Caesaris misceretur. Avus Pharsalica acie pro optimatibus ceciderat: ipse delectus, cui minor Antonia, Octavia genita, in matrimonium daretur. Post exercitu flumen Albim transscendit, longius penetrata Germania, quam quisquam priorum: easque ob res insignia triumphi adeptus est. Obiit et L. Antonius, multa claritudine generis, sed inprospera: nam patre eius, Iulo Antonio, ob adulterium Iuliae morte punito, hunc, admodum adolescentulum, sororis nepotem, seposuit Augustus in civitatem Massiliensem, ubi specie studiorum nomen exsilii tegeretur. Habitus tamen supremis honor; ossaque tumulo Octaviorum inlata per decretum senatus.

45. Iisdem consulibus facinus atrox in citeriore

Hispania admissum a quodam agresti nationis Termestinae. Is praetorem provinciae, L. Pisonem, pace incuriosum, ex improviso in itinere adortus, uno vulnere in mortem adfecit: ac pernicitate equi profugus, postquam saltuosos locos adtigerat, dimisso equo, per derupta et avia sequentis frustratus est. Neque diu fefellit: nam, prenso ductoque per proximos pagos equo, cuius foret cognitum: et repertus, cum tormentis edere conscios adigeretur, voce magna, sermone patrio, *frustra se interrogari,* clamitavit: *adsisterent socii ac spectarent, nullam vim tantam doloris fore, ut veritatem eliceret.* Idemque cum postero ad quaesitionem retraheretur, eo nisu proripuit se custodibus, saxoque caput adflixit, ut statim exanimaretur. Sed Piso Termestinorum dolo caesus habetur: qui pecunias, e publico interceptas, acrius, quam ut tolerarent barbari, cogebat.

46. Lentulo Gaetulico, C. Calvisio coss. decreta triumphi insignia Poppaeo Sabino, contusis Thracum gentibus, qui montium editis inculti, atque eo ferocius agitabant. Caussa motus, super hominum ingenium, quod pati delectus, et validissimum quemque militiae nostrae dare aspernabantur; ne regibus quidem parere, nisi ex libidine, soliti, aut, si mitterent auxilia, suos ductores praeficere, nec nisi adversum accolas belligerare. Ac tum rumor incesserat, fore, ut disiecti, aliisque nationibus permixti, diversas in terras traherentur. Sed, antequam arma inciperent, misere legatos, amicitiam obsequiumque memoraturos; *et mansura haec, si nullo novo onere tentarentur: sin, ut victis, servitium indiceretur, esse sibi ferrum et iuventutem, et promptum libertati, aut ad mortem, animum.* Simul castella, rupibus indita, conlatosque illuc parentes et coniuges

ostentabant, bellumque impeditum, arduum, cruentum minitabantur.

47. At Sabinus, donec exercitus in unum conduceret, datis mitibus responsis, postquam Pomponius Labeo e Moesia cum legione, rex Rhoemetalces cum auxiliis popularium, qui fidem non mutaverant, venere, addita praesenti copia, ad hostem pergit, compositum iam per angustias saltuum. Quidam audentius apertis in collibus visebantur: quos dux Romanus, acie suggressus, haud aegre pepulit, sanguine barbarorum modico, ob propinqua suffugia. Mox castris in loco communitis valida manu montem occupat, angustum et aequali dorso continuum usque ad proximum castellum, quod magna vis armata, aut incondita, tuebatur: simul in ferocissimos, qui ante vallum, more gentis, cum carminibus et tripudiis persultabant, mittit delectos sagittariorum. Ii dum eminus grassabantur, crebra et inulta vulnera fecere; propius incedentes eruptione subita turbati sunt, receptique subsidio Sugambrae cohortis, quam Romanus promptam ad pericula, nec minus cantuum et armorum tumultu trucem, haud procul instruxerat.

48. Translata dehinc castra hostem propter, relictis apud priora munimenta Thracibus, quos nobis adfuisse memoravi: iisque permissum vastare, urere, trahere praedas, dum populatio lucem intra sisteretur, noctemque in castris tutam et vigilem capesserent. Id primo servatum: mox versi in luxum, et raptis opulenti, omittere stationes, lascivia epularum aut somno et vino procumbere. Igitur hostes, incuria eorum comperta, duo agmina parant; quorum altero populatores invaderentur, alii castra Romana adpugnarent, non spe capiendi, sed ut clamore, telis, suo quisque periculo in-

tentus, sonorem alterius proelii non acciperet. Tenebrae insuper delectae augendam ad formidinem. Sed qui vallum legionum tentabant, facile pelluntur: Thracum auxilia, repentino incursu territa, cum pars munitionibus adiacerent, plures extra palarentur, tanto infensius caesi, quanto perfugae et proditores, ferre arma ad suum patriaeque servitium, incusabantur.

49. Postera die Sabinus exercitum aequo loco ostendit, si barbari, successu noctis alacres, proelium auderent. Et postquam castello aut coniunctis tumulis non degrediebantur, obsidium coepit per praesidia, quae opportune iam muniebat: dein fossam loricamque contexens, quattuor millia passuum ambitu amplexus est: tum paullatim, ut aquam pabulumque eriperet, contrahere claustra, artaque circumdare: et struebatur agger, unde saxa, hastae, ignes propinquum iam in hostem iacerentur. Sed nihil aeque, quam sitis, fatigabat, cum ingens multitudo bellatorum, imbellium, uno reliquo fonte uterentur. Simul equi, armenta, ut mos barbaris, iuxta clausa, egestate pabuli exanimari: adiacere corpora hominum, quos vulnera, quos sitis peremerat: pollui cuncta sanie, odore, contactu. Rebusque turbatis malum extremum discordia accessit; his deditionem, aliis mortem, et mutuos inter se ictus parantibus. Et erant, qui non inultum exitium, sed eruptionem suaderent, neque ignobiles, quamvis diversi sententiis.

50. Verum e ducibus Dinis, provectus senecta, et longo usu vim atque clementiam Romanam edoctus, ponenda arma, unum adflictis id remedium, disserebat. Primusque se cum coniuge et liberis victori permisit: secuti aetate aut sexu imbecilli, et quibus maior vitae quam gloriae cupido. At iuventus Tarsam inter et

Turesim distrahebatur. Utrique destinatum, cum libertate occidere: sed Tarsa properum finem, abrumpendas pariter spes ac metus, clamitans, dedit exemplum, demisso in pectus ferro. Nec defuere, qui eodem modo oppeterent. Turesis sua cum manu noctem opperitur, haud nescio duce nostro. Igitur firmatae stationes densioribus globis. Et ingruebat nox, nimbo atrox, hostisque, clamore turbido, modo per vastum silentium, incertos obsessores effecerat: cum Sabinus circumire, hortari, *ne ad ambigua sonitus, aut simulationem quietis, casum insidiantibus aperirent, sed sua quisque munia servarent inmoti, telisque non in falsum iactis.*

51. Interea barbari catervis decurrentes, nunc in vallum manualia saxa, praeustas sudes, decisa robora iacere: nunc virgultis et cratibus et corporibus exanimis complere fossas: quidam, pontes et scalas ante fabricati, inferre propugnaculis, eaque prensare, detrahere, et adversus resistentis cominus niti: miles contra deturbare telis, pellere umbonibus, muralia pila, congestas lapidum moles provolvere. His partae victoriae spes, et, si cedant, insignitius flagitium; illis extrema iam salus, et adsistentes plerisque matres et coniuges, earumque lamenta addunt animos. Nox aliis in audaciam, aliis ad formidinem opportuna: incerti ictus, vulnera inprovisa: suorum atque hostium ignoratio: et montis anfractu repercussae, velut a tergo, voces, adeo cuncta miscuerant, ut quaedam munimenta Romani, quasi perrupta, omiserint. Neque tamen pervasere hostes, nisi admodum pauci: ceteros, deleto promptissimo quoque aut saucio, adpetente iam luce, trusere in summa castelli; ubi tandem coacta deditio: et proxima sponte incolarum recepta. Reliquis, quo

minus vi aut obsidio subigerentur, praematura montis Haemi et saeva hiems subvenit.

52. At Romae, commota principis domo, ut series futuri in Agrippinam exitii inciperet, Claudia Pulchra, sobrina eius, postulatur, accusante Domitio Afro. Is recens praetura, modicus dignationis, et quoquo facinore properus clarescere, *crimen impudicitiae, adulterum Furnium, veneficia in principem et devotiones* obiectabat. Agrippina semper atrox, tum et periculo propinquae accensa, pergit ad Tiberium, ac forte sacrificantem patri reperit. Quo initio invidiae, *Non eiusdem*, ait, *mactare d. Augusto victimas, et posteros eius insectari. Non in effigies mutas divinum spiritum transfusum; sed imaginem veram, coelesti sanguine ortam, intelligere discrimen, suscipere sordes. Frustra Pulchram praescribi, cui sola exitii caussa sit, quod Agrippinam stulte prorsus ad cultum delegerit, oblita Sosiae, ob eadem adflictae.* Audita haec raram occulti pectoris vocem elicuere; correptamque Graeco versu admonuit: *non ideo laedi, quia non regnaret.* Pulchra et Furnius damnantur. Afer primoribus oratorum additus, divulgato ingenio, et secuta adseveratione Caesaris, qua *suo iure disertum* eum adpellavit: mox capessendis accusationibus, aut reos tutando, prosperiore eloquentiae quam morum fama fuit: nisi quod aetas extrema multum etiam eloquentiae dempsit, dum fessa mente retinet silentii impatientiam.

53. At Agrippina, pervicax irae, et morbo corporis inplicata, cum viseret eam Caesar, profusis diu ac per silentium lacrimis, mox invidiam et preces orditur: *subveniret solitudini, daret maritum: habilem adhuc iuventam sibi, neque aliud probis, quam ex matrimonio, solatium: esse in civitate . . . . . Germanici coniugem ac*

liberos eius recipere dignarentur. Sed Caesar, non ignarus, quantum ex republ. peteretur; ne tamen offensionis aut metus manifestus foret, sine responso, quamquam instantem, reliquit. Id ego, a scriptoribus annalium non traditum, reperi in commentariis Agrippinae, filiae: quae Neronis principis mater, vitam suam et casus suorum posteris memoravit.

54. Ceterum Seianus maerentem et improvidam altius perculit, inmissis, qui, per speciem amicitiae, monerent, *paratum ei venenum, vitandas soceri epulas.* Atque illa, simulationum nescia, cum propter discumberet, non vultu aut sermone flecti, nullos adtingere cibos: donec advertit Tiberius, forte, an quia audiverat: idque quo acrius experiretur, poma, ut erant adposita, laudans, nurui sua manu tradidit. Aucta ex eo suspicio Agrippinae, et intacta ore, servis tramisit. Nec tamen Tiberii vox coram secuta, sed obversus ad matrem, *non mirum,* ait, *si quid severius in eam statuisset, a qua veneficii insimularetur.* Inde rumor, *parari exitium: neque id imperatorem palam audere, secretum ad perpetrandum quaeri.*

55. Sed Caesar, quo famam averteret, adesse frequens senatui, legatosque Asiae, ambigentes, quanam in civitate templum statueretur, pluris per dies audivit. Undecim urbes certabant, pari ambitione, viribus diversae: neque multum distantia inter se memorabant, de vetustate generis, studio in populum Romanum, per bella Persi et Aristonici aliorumque regum. Verum Hypaepeni, Trallianique, Laodicenis ac Magnetibus simul, tramissi, ut parum validi. Ne Ilienses quidem, cum parentem urbis Romae Troiam referrent, nisi antiquitatis gloria, pollebant. Paullum addubitatum, quod Halicarnassii, *mille et ducentos per annos nullo*

motu terrae nutavisse sedes suas, vivoque in saxo fundamenta templi adseveraverant. Pergamenos (eo ipso nitebantur) aede, Augusto ibi sita, satis adeptos creditum. Ephesii Milesiique, hi Apollinis, illi Dianae caerimonia occupavisse civitates visi. Ita Sardianos inter Smyrnaeosque deliberatum. Sardiani decretum Etruriae recitavere, ut consanguinei: nam *Tyrrhenum Lydumque, Atye rege genitos, ob multitudinem divisisse gentem: Lydum patriis in terris resedisse; Tyrrheno datum, novas ut conderet sedes: et ducum e nominibus indita vocabula, illis per Asiam, his in Italia: auctamque adhuc Lydorum opulentiam, missis in Graeciam populis, cui mox a Pelope nomen.* Simul *litteras imperatorum, et icta nobiscum foedera bello Macedonum, ubertatemque fluminum suorum, temperiem coeli ac dites circum terras* memorabant.

56. At Smyrnaei, repetita vetustate, seu Tantalus, Iove ortus, illos, sive Theseus, divina et ipse stirpe, sive una Amazonum condidisset, transscendere ad ea, quis maxime fidebant in populum Romanum officiis, missa navali copia, non modo externa ad bella, sed quae in Italia tolerabantur: *seque primos templum urbis Romae statuisse, M. Porcio consule, magnis quidem iam populi Romani rebus, nondum tamen ad summum elatis, stante adhuc Punica urbe, et validis per Asiam regibus.* Simul *L. Sullam testem* adferebant, *gravissimo in discrimine exercitus, ob asperitatem hiemis, et penuriam vestis, cum id Smyrnam in concionem nuntiatum foret, omnes, qui adstabant, detraxisse corpori tegmina, nostrisque legionibus misisse.* Ita rogati sententiam patres, Smyrnaeos praetulere. Censuitque Vibius Marsus, *ut M. Lepido, cui ea provincia obvenerat, super numerum legaretur, qui templi curam susciperet.* Et quia Lepi-

dus ipse deligere, per modestiam, abnuebat, Valerius Naso, e praetoriis, sorte missus est.

57. Inter quae, diu meditato prolatoque saepius consilio, tandem Caesar in Campaniam, specie dedicandi templa, apud Capuam Iovi, apud Nolam Augusto, sed certus procul urbe degere. Caussam abscessus quamquam, secutus plurimos auctorum, ad Seiani artes retuli: quia tamen, caede eius patrata, sex postea annos pari secreto coniunxit, plerumque permoveor, num ad ipsum referri verius sit, saevitiam ac libidinem, cum factis promeret, locis occultantem. Erant, qui crederent, in senectute corporis quoque habitum pudori fuisse: quippe illi praegracilis et incurva proceritas, nudus capillo vertex, ulcerosa facies ac plerumque medicaminibus interstincta. Et Rhodi secreto vitare coetus, recondere voluptates insuerat. Traditur etiam, matris impotentia extrusum, quam dominationis sociam adspernabatur, neque depellere poterat, cum dominationem ipsam donum eius accepisset. Nam dubitaverat Augustus, Germanicum, sororis nepotem et cunctis laudatum, rei Romanae imponere: sed, precibus uxoris evictus, Tiberio Germanicum, sibi Tiberium adscivit: idque Augusta exprobrabat, reposcebat.

58. Profectio arto comitatu fuit: unus senator, consulatu functus, Cocceius Nerva, cui legum peritia: eques Romanus, praeter Seianum, ex inlustribus, Curtius Atticus: ceteri liberalibus studiis praediti, ferme Graeci, quorum sermonibus levaretur. Ferebant periti coelestium, *iis motibus siderum excessisse Roma Tiberium, ut reditus illi negaretur.* Unde exitii caussa multis fuit, properum finem vitae coniectantibus vulgantibusque. Neque enim tam incredibilem casum providebant, ut undecim per annos libens patria care-

ret. Mox patuit breve confinium artis et falsi; veraque quam obscuris tegerentur: nam *in urbem non regressurum*, haud forte dictum: ceterorum nescii egere, cum propinquo rure aut litore, et saepe moenia urbis adsidens, extremam senectam compleverit.

59. Ac forte illis diebus oblatum Caesari anceps periculum auxit vana rumoris; praebuitque ipsi materiem, cur amicitiae constantiaeque Seiani magis confideret. Vescebantur in villa, cui vocabulum Speluncae, mare Amuclanum inter Fundanosque montes, nativo in specu. Eius os, lapsis repente saxis, obruit quosdam ministros: hinc metus in omnes et fuga eorum, qui convivium celebrabant. Seianus genu vultuque et manibus super Caesarem suspensus, opposuit sese incidentibus: atque habitu tali repertus est a militibus, qui subsidio venerant. Maior ex eo: et, quamquam exitiosa suaderet, ut non sui anxius, cum fide audiebatur. Adsimulabatque indicis partes adversus Germanici stirpem, subditis, qui accusatorum nomina sustinerent, maximeque insectarentur Neronem, proximum successioni, et, quamquam modesta iuventa, plerumque tamen, quid in praesentiarum conduceret, oblitum, dum a libertis et clientibus, apiscendae potentiae properis, exstimulatur, *ut erectum et fidentem animi ostenderet: velle id populum Romanum, cupere exercitus; neque ausurum contra Seianum, qui nunc patientiam senis et segnitiam iuvenis iuxta insultet.*

60. Haec atque talia audienti nihil quidem pravae cogitationis: sed interdum voces procedebant contumaces et inconsultae; quas adpositi custodes exceptas auctasque cum deferrent, neque Neroni defendere daretur, diversae insuper solicitudinum formae oriebantur. Nam alius occursum eius vitare: quidam, salu-

tatione reddita, statim averti: plerique inceptum sermonem abrumpere: insistentibus contra inridentibusque, qui Seiano fautores aderant. Enimvero Tiberius torvus, aut falsum renidens vultu: seu loqueretur, seu taceret iuvenis, crimen ex silentio, ex voce. Ne nox quidem secura; cum uxor vigilias, somnos, suspiria matri Liviae, atque illa Seiano, patefaceret: qui fratrem quoque Neronis Drusum traxit in partes, spe obiecta principis loci, si priorem aetate et iam labefactum demovisset. Atrox Drusi ingenium, super cupidinem potentiae et solita fratribus odia, accendebatur invidia, quod mater Agrippina promptior Neroni erat. Neque tamen Seianus ita Drusum fovebat, ut non in eum quoque semina futuri exitii meditaretur; gnarus, praeferocem et insidiis magis opportunum.

61. Fine anni excessere insignes viri, Asinius Agrippa, claris maioribus quam vetustis, vitaque non degener; et Q. Haterius, familia senatoria, eloquentiae, quoad vixit, celebratae: monimenta ingenii eius haud perinde retinentur. Scilicet impetu magis, quam cura, vigebat: utque aliorum meditatio et labor in posterum valescit, sic Haterii canorum illud et profluens cum ipso simul exstinctum est.

62. M. Licinio, L. Calpurnio coss. ingentium bellorum cladem aequavit malum inprovisum. Eius initium simul et finis extitit. Nam coepto apud Fidenam amphitheatro, Atilius quidam, libertini generis, quo spectaculum gladiatorum celebraret, neque fundamenta per solidum subdidit, neque firmis nexibus ligneam compagem superstruxit: ut qui non abundantia pecuniae, nec municipali ambitione, sed in sordida mercede id negotium quaesivisset. Adfluxere avidi talium, imperitante Tiberio procul voluptatibus habiti, virile ac

muliebre secus, omnis aetas, ob propinquitatem loci effusius: unde gravior pestis fuit, conferta mole, dein convulsa, dum ruit intus, aut in exteriora effunditur: immensamque vim mortalium, spectaculo intentos, aut qui circum adstabant, praeceps trahit atque operit. Et illi quidem, quos principium stragis in mortem adflixerat, ut tali sorte, cruciatum effugere. Miserandi magis, quos, abrupta parte corporis, nondum vita deseruerat: qui per diem visu, per noctem ululatibus et gemitu, coniuges aut liberos noscebant. Iam ceteri fama exciti, hic fratrem, propinquum ille, alius parentes lamentari. Etiam quorum, diversa de caussa, amici aut necessarii aberant, pavere tamen: nequedum comperto, quos illa vis perculisset, latior ex incerto metus.

63. Ut coepere dimoveri obruta; concursus ad exanimos complectentium, osculantium: et saepe certamen, si confusior facies, et par forma, aut aetas, errorem agnoscentibus fecerat. Quinquaginta millia hominum eo casu debilitata vel obtrita sunt: cautumque in posterum senatusconsulto, *ne quis gladiatorium munus ederet, cui minor quadringentorum millium res; neve amphitheatrum imponeretur, nisi solo firmitatis spectatae.* Atilius in exsilium actus est. Ceterum, sub recentem cladem, patuere procerum domus, fomenta et medici passim praebiti: fuitque urbs per illos dies, quamquam maesta facie, veterum institutis similis, qui magna post proelia, saucios largitione et cura sustentabant.

64. Nondum ea clades exoleverat, cum ignis violentia urbem ultra solitum adfecit, deusto monte Caelio: *feralemque annum* ferebant, *et ominibus adversis susceptum principi consilium absentiae,* qui mos vulgo, fortuita ad culpam trahentes; ni Caesar obviam isset, tri-

buendo pecunias ex modo detrimenti. Actaeque ei grates apud senatum ab inlustribus; famaque apud populum, quia sine ambitione, aut proximorum precibus, ignotos etiam et ultro accitos munificentia iuverat. Adduntur sententiae, ut mons Caelius in posterum Augustus adpellaretur: quando, cunctis circum flagrantibus, sola Tiberii effigies, sita in domo Iunii senatoris, inviolata mansisset. *Evenisse id olim Claudiae Quinctae, eiusque statuam, vim ignium bis elapsam, maiores apud aedem Matris deum consecravisse. Sanctos acceptosque numinibus Claudios: et augendam caerimoniam loco, in quo tantum in principem honorem dii ostenderint.*

65. Haud fuerit absurdum tradere, montem eum antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis silvae frequens fecundusque erat: mox Caelium adpellitatum a Caele Vibenna, qui, dux gentis Etruscae, cum auxilium [adpellatum] ductavisset, sedem eam acceperat a Tarquinio Prisco; seu quis alius regum dedit: nam scriptores in eo dissentiunt. Cetera non ambigua sunt; magnas eas copias per plana etiam ac foro propinqua habitavisse, unde Tuscum vicum, e vocabulo advenarum, dictum.

66. Sed, ut studia procerum et largitio principis adversum casus solatium tulerant, ita accusatorum maior in dies et infestior vis sine levamento grassabatur: corripueratque Varum Quinctilium, divitem et Caesari propinquum, Domitius Afer, Claudiae Pulchrae, matris eius, condemnator: nullo mirante, quod diu egens, et parto nuper praemio male usus, plura ad flagitia adcingeretur. Publium Dolabellam socium delationis exstitisse, miraculo erat, quia claris maioribus, et Varo connexus, suam ipse nobilitatem, suum san-

guinem perditum ibat. Restitit tamen senatus et *opperiendum imperatorem* censuit: quod unum urgentium malorum suffugium in tempus erat.

67. At Caesar, dedicatis per Campaniam templis, quamquam edicto monuisset, ne quis quietem eius inrumperet, concursusque oppidanorum, disposito milite, prohiberentur: perosus tamen municipia et colonias omniaque in continente sita, Capreas se in insulam abdidit, trium millium freto ab extremis Surrentini promontorii diiunctam. Solitudinem eius placuisse maxime crediderim, quoniam inportuosum circa mare, et vix modicis navigiis pauca subsidia: neque adpulerit quisquam, nisi gnaro custode. Caeli temperies hieme mitis, obiectu montis, quo saeva ventorum arcentur: aestas in Favonium obversa, et aperto circum pelago peramoena: prospectabatque pulcherrimum sinum, antequam Vesuvius mons ardescens faciem loci verteret. Graecos ea tenuisse, Capreasque Telebois habitatas, fama tradit. Sed tum Tiberius duodecim villarum nominibus et molibus insederat; quanto intentus olim publicas ad curas, tanto occultos in luxus et malum otium resolutus. Manebat quippe suspicionum et credendi temeritas, quam Seianus augere etiam in urbe suetus, acrius turbabat, non iam occultis adversum Agrippinam et Neronem insidiis. Quis additus miles, nuntios, introitus, aperta, secreta, velut in annales referebat, ultroque struebantur, qui monerent perfugere ad Germaniae exercitus, vel celeberrimo fori effigiem d. Augusti amplecti, populumque ac senatum auxilio vocare. Eaque spreta ab illis, velut pararent, obiiciebantur.

68. Iunio Silano et Silio Nerva coss. foedum anni principium incessit, tracto in carcerem inlustri equite

Romano, Titio Sabino, ob amicitiam Germanici. Neque enim omiserat coniugem liberosque eius percolere, sectator domi, comes in publico, post tot clientes, unus; eoque apud bonos laudatus, et gravis iniquis. Hunc Latinius Latiaris, Porcius Cato, Petitius Rufus, M. Opsius, praetura functi, adgrediuntur, cupidine consulatus: ad quem non nisi per Seianum aditus; neque Seiani voluntas nisi scelere quaerebatur. Compositum inter ipsos, ut Latiaris, qui modico usu Sabinum contingebat, strueret dolum, ceteri testes adessent: deinde accusationem inciperent. Igitur Latiaris iacere fortuitos primum sermones: mox laudare constantiam, quod non, ut ceteri, florentis domus amicus, adflictam deseruisset: simul honora de Germanico, Agrippinam miserans, disserebat. Et postquam Sabinus, ut sunt molles in calamitate mortalium animi, effudit lacrimas, iunxit questus; audacius iam onerat Seianum, saevitiam, superbiam, spes eius. Ne in Tiberium quidem convicio abstinet. Iique sermones, tamquam vetita miscuissent, speciem arctae amicitiae facere. Ac iam ultro Sabinus quaerere Latiarem, ventitare domum, dolores suos, quasi ad fidissimum, deferre.

69. Consultant, quos memoravi, quonam modo ea plurium auditu acciperentur. Nam loco, in quem coibatur, servanda solitudinis facies: et, si pone fores adsisterent, metui visus, sonitus, aut forte ortae suspiciones erant. Tectum inter et laquearia tres senatores, haud minus turpi latebra, quam detestanda fraude, sese abstrudunt; foraminibus et rimis aurem admovent. Interea Latiaris repertum in publico Sabinum, velut recens cognita narraturus, domum et in cubiculum trahit; praeteritaque et instantia, quorum adfatim copia, ac novos terrores cumulat. Eadem ille et diutius,

quanto maesta, ubi semel prorupere, difficilius reticentur. Properata inde accusatio, missisque ad Caesarem litteris, ordinem fraudis, suumque ipsi dedecus narravere. Non alias magis anxia et pavens civitas, egens adversum proximos: congressus, colloquia, notae ignotaeque aures vitari: etiam muta atque inanima, tectum et parietes circumspectabantur.

70. Sed Caesar, solemnia incipientis anni, Kal. Ianuariis epistola precatus vertit in Sabinum, *corruptos quosdam libertorum, et petitum se*, arguens, ultionemque haud obscure poscebat. Nec mora, quin decerneretur: et trahebatur damnatus, quantum, obducta veste et adstrictis faucibus, niti poterat, clamitans, *sic inchoari annum, has Seiano victimas cadere.* Quo intendisset oculos, quo verba acciderent, fuga, vastitas: deseri itinera, fora: et quidam regrediebantur, ostentabantque se rursum, id ipsum paventes, quod timuissent. *Quem enim diem vacuum poena, ubi inter sacra et vota, quo tempore verbis etiam profanis abstineri mos esset, vincla et laqueus inducantur? Non imprudentem Tiberium tantam invidiam adiisse: quaesitum meditatumque, ne quid impedire credatur, quo minus novi magistratus, quo modo delubra et altaria, sic carcerem recludant.* Secutae insuper litterae grates agentis, *quod hominem infensum reipubl. punivissent:* adiecto, *trepidam sibi vitam, suspectas inimicorum insidias*, nullo nominatim compellato: neque tamen dubitabatur, in Neronem et Agrippinam intendi.

71. Ni mihi destinatum foret, suum quaeque in annum referre, avebat animus anteire, statimque memorare exitus, quos Latinius atque Opsius, ceterique flagitii eius repertores, habuere; non modo postquam C. Caesar rerum potitus est, sed incolumi Tiberio: qui

scelerum ministros, ut perverti ab aliis nolebat, ita plerumque satiatus, et oblatis in eandem operam recentibus, veteres et praegraves adflixit. Verum has atque alias sontium poenas in tempore trademus. Tum censuit Asinius Gallus, cuius liberorum Agrippina matertera erat, *petendum a principe, ut metus suos senatui fateretur, amoverique sineret.* Nullam aeque Tiberius, ut rebatur, ex virtutibus suis, quam dissimulationem, diligebat. Eo aegrius accepit, recludi, quae premeret. Sed mitigavit Seianus, non Galli amore, verum ut cunctationes principis opperiretur: gnarus, lentum in meditando, ubi prorupisset, tristibus dictis atrocia facta coniungere. Per idem tempus Iulia mortem obiit, quam neptem Augustus, convictam adulterii, damnaverat, proieceratque in insulam Trimerum, haud procul Apulis litoribus. Illic viginti annis exsilium toleravit, Augustae ope sustentata: quae, florentes privignos cum per occultum subvertisset, misericordiam erga adflictos palam ostentabat.

72. Eodem anno Frisii, transrhenanus populus, pacem exuere; nostra magis avaritia, quam obsequii inpatientes. Tributum iis Drusus iusserat modicum, pro angustia rerum, ut in usus militares coria boum penderent: non intenta cuiusquam cura, quae firmitudo, quae mensura; donec Olennius, e primipilaribus, regendis Frisiis inpositus, terga urorum delegit, quorum ad formam acciperentur. Id aliis quoque nationibus arduum, apud Germanos difficilius tolerabatur, quis ingentium belluarum feraces saltus, modica domi armenta sunt. Ac primo boves ipsos, mox agros, postremo corpora coniugum aut liberorum, servitio tradebant. Hinc ira et questus: et, postquam non subveniebat, remedium ex bello: rapti qui tributo aderant

milites, et patibulo adfixi. Olennius infensos fuga praevenit, receptus castello, cui nomen Flevum: et haud spernenda illic civium sociorumque manus litora Oceani praesidebat.

73. Quod ubi L. Apronio, inferioris Germaniae propraetori, cognitum, vexilla legionum e superiore provincia, peditumque et equitum auxiliarium delectos accivit: ac simul utrumque exercitum, Rheno devectum, Frisiis intulit; soluto iam castelli obsidio, et ad sua tutanda digressis rebellibus. Igitur proxima aestuaria aggeribus et pontibus, traducendo graviori agmini, firmat. Atque interim, repertis vadis, alam Canninefatem, et quod peditum Germanorum inter nostros merebat, circumgredi terga hostium iubet: qui iam acie compositi, pellunt turmas sociales, equitesque legionum, subsidio missos. Tum tres leves cohortes, ac rursum duae; dein tempore interiecto alarius eques inmissus: satis validi, si simul incubuissent: per intervallum adventantes, neque constantiam addiderant turbatis, et pavore fugientium auferebantur. Cethego Labeoni, legato quintae legionis, quod reliquum auxiliorum, tradit: atque ille, dubia suorum re, in anceps tractus, missis nuntiis, vim legionum implorabat. Prorumpunt quintani ante alios, et, acri pugna hoste pulso, recipiunt cohortis alasque, fessas vulneribus. Neque dux Romanus ultum iit, aut corpora humavit; quamquam multi tribunorum praefectorumque et insignes centuriones cecidissent. Mox compertum a transfugis, nongentos Romanorum, apud lucum, quem Baduhennae vocant, pugna in posterum extracta confectos: et aliam quadringentorum manum, occupata Cruptoricis, quondam stipendiarii, villa, postquam proditio metuebatur, mutuis ictibus procubuisse.

74. Clarum inde inter Germanos Frisium nomen; dissimulante Tiberio damna, ne cui bellum permitteret. Neque senatus in eo cura, an imperii extrema dehonestarentur: pavor internus occupaverat animos, cui remedium adulatione quaerebatur. Ita, quamquam diversis super rebus consulerentur, aram Clementiae, aram Amicitiae, effigiesque circum Caesaris ac Seiani censuere: crebrisque precibus efflagitabant, visendi sui copiam facerent. Non illi tamen in urbem, aut propinqua urbi degressi sunt: satis visum, omittere insulam, et in proximo Campaniae adspici. Eo venire patres, eques, magna pars plebis, anxii erga Seianum, cuius durior congressus, atque eo per ambitum et societate consiliorum parabatur. Satis constabat, auctam ei adrogantiam, foedum illud in propatulo servitium spectanti. Quippe Romae sueti discursus; et magnitudine urbis incertum, quod quisque ad negotium pergat: ibi, campo aut litore iacentes nullo discrimine, noctem ac diem, iuxta gratiam aut fastus ianitorum perpetiebantur: donec id quoque vetitum. Et revenere in urbem trepidi, quos non sermone, non visu dignatus erat: quidam male alacres, quibus infaustae amicitiae gravis exitus imminebat.

75. Ceterum Tiberius neptem Agrippinam, Germanico ortam, cum coram Cn. Domitio tradidisset, in urbe celebrari nuptias iussit. In Domitio, super vetustatem generis, propinquum Caesaribus sanguinem delegerat. Nam is aviam Octaviam, et per eam Augustum avunculum praeferebat.

LIBER QUINTUS.

Breviarium. **Cap. 1. Liviae Aug. mors et elogium. 2. Tiberius etiam mortuae iniquus. 3. Seiani potentia crescit. Agrippina et Nero a principe accusantur. 4. In eos populi favor, 5. irato Tiberio. Triennii acta desunt. 6. Seianus detecta cupidine imperii pervertitur, 7—9. cum magna amicorum strage. 10. Pseudo-Drusum persequitur Poppaeus Sabinus. 11. Discordia consulum. Haec gesta annis circiter tribus, *C. Rubellio Gemino, C. Fufio Gemino. M. Vinucio Quartino, C. Cassio Longino. Tiberio Caesare V, L. Aelio Seiano Coss.***

1. Rubellio et Fufio Coss., quorum utrique Geminus cognomentum erat, Iulia Augusta mortem obiit, aetate extrema, nobilitatis per Claudiam familiam et adoptione Liviorum Iuliorumque clarissimae. Primum ei matrimonium et liberi fuere cum Tiberio Nerone, qui bello Perusino profugus, pace inter Sex. Pompeium ac triumviros pacta, in urbem rediit. Exin Caesar cupidine formae aufert marito, incertum an invitam, adeo properus, ut, ne spatio quidem ad enitendum dato, Penatibus suis gravidam induxerit. Nullam posthac subolem edidit: sed, sanguini Augusti per coniunctionem Agrippinae et Germanici adnexa, communes pronepotes habuit. Sanctitate domus priscum ad morem, comis ultra quam antiquis feminis probatum, mater inpotens, uxor facilis, et cum artibus mariti, simulatione filii, bene composita. Funus eius modicum, testamentum diu inritum fuit. Laudata est pro rostris a C. Caesare pronepote, qui mox rerum potius est.

2. At Tiberius, quod supremis in matrem officiis

defuisset, nihil mutata amoenitate vitae, magnitudinem negotiorum per litteras excusavit: honoresque memoriae eius ab senatu large decretos, quasi per modestiam, inminuit, paucis admodum receptis, et addito, ne caelestis religio decerneretur: sic ipsam maluisse. Quin et parte eiusdem epistolae increpuit amicitias muliebres, Fufium consulem oblique perstringens. Is gratia Augustae floruerat, aptus adliciendis feminarum animis; dicax idem, et Tiberium acerbis facetiis inridere solitus, quarum apud praepotentes in longum memoria est.

3. Ceterum ex eo praerupta iam et urgens dominatio. Nam, incolumi Augusta, erat adhuc perfugium; quia Tiberio inveteratum erga matrem obsequium; neque Seianus audebat auctoritati parentis anteire. Tunc, velut frenis exsoluti, proruperunt: missaeque in Agrippinam ac Neronem litterae, quas pridem adlatas, et cohibitas ab Augusta, credidit vulgus. Haud enim multum post mortem eius recitatae sunt. Verba inerant quaesita asperitate: sed non arma, non rerum novarum studium; amores iuvenum, et inpudicitiam nepoti obiectabat. In nurum ne id quidem confingere ausus, adrogantiam oris et contumacem animum incusavit, magno senatus pavore ac silentio: donec pauci, quis nulla ex honesto spes, (et publica mala singulis in occasionem gratiae trahuntur) ut referretur, postulavere, promptissimo Cotta Messallino, cum atroci sententia. Sed aliis a primoribus, maximeque a magistratibus, trepidabatur: quippe Tiberius, etsi infense invectus, cetera ambigua reliquerat.

4. Fuit in senatu Iunius Rusticus, componendis patrum actis delectus a Caesare, eoque meditationes eius introspicere creditus: is, fatali quodam motu (ne-

que enim ante specimen constantiae dederat) seu prava solertia, dum, inminentium oblitus, incerta pavet, inserere se dubitantibus, ac monere consules, *ne relationem inciperent:* disserebatque, *brevibus momentis summa verti posse, quandoque Germanicis* titium poenitentiae senis.* Simul populus, effigies Agrippinae ac Neronis gerens, circumsistit curiam, faustisque in Caesarem ominibus, *falsas litteras, et principe invito exitium domui eius intendi,* clamitat. Ita nihil triste illo die patratum. Ferebantur etiam, sub nominibus consularium, fictae in Seianum sententiae; exercentibus plerisque per occultum, atque eo procacius, libidinem ingeniorum. Unde illi ira violentior, et materies criminandi: *spretum dolorem principis ab senatu: descivisse populum: audiri iam et legi novas conciones, nova patrum consulta. Quid reliquum, nisi ut caperent ferrum? et, quorum imagines pro vexillis secuti forent, duces imperatoresque deligerent?*

5. Igitur Caesar, repetitis adversum nepotem et nurum probris, increpitaque per edictum plebe, questus apud patres, *quod fraude unius senatoris imperatoria maiestas elusa publice foret: integra tamen sibi cuncta* postulavit: nec ultra deliberatum, quo minus, non quidem extrema decernerent, (id enim vetitum,) sed, *paratos ad ultionem, vi principis impediri* testarentur.

(*Excidere triennii fere acta.*)

6. Quatuor et quadraginta orationes super ea re habitae, ex quis ob metum paucae, plures adsuetudine ...... *mihi pudorem aut Seiano invidiam adlaturum censui ...... versa est fortuna, et ille quidem, qui collegam et generum adsciverat, sibi ignoscit: ceteri, quem per dedecora fovere, cum scelere insectantur.* ......

Miserius sit, ob amicitiam accusari, an amicum accusare, haud discreverim. ...... Non crudelitatem, non clementiam cuiusquam experiar, sed liber, et mihi ipsi probatus, antibo periculum. Vos obtestor, ne memoriam nostri per maerorem, quam laeti, retineatis, adiiciendo me quoque iis, qui fine egregio publica mala effugerunt.

7. Tunc, singulos, ut cuique adsistere, adloqui, animus erat, retinens aut dimittens, partem diei absumpsit, multoque adhuc coetu, et cunctis intrepidum vultum eius spectantibus, cum superesse tempus novissimis crederent, gladio, quem sinu abdiderat, incubuit. Neque Caesar ullis criminibus aut probris defunctum insectatus est, cum in Blaesum multa foedaque incusavisset.

8. Relatum inde de P. Vitellio et Pomponio Secundo. Illum indices arguebant, *claustra aerarii, cui praefectus erat, et militarem pecuniam rebus novis obtulisse:* huic a Considio, praetura functo, obiectabatur *Aelii Galli amicitia, qui, punito Seiano, in hortos Pomponii, quasi fidissimum ad subsidium, perfugisset.* Neque aliud periclitantibus auxilii, quam in fratrum constantia fuit, qui vades exstitere. Mox, crebris prolationibus, spem ac metum iuxta gravatus Vitellius, petito, per speciem studiorum, scalpro, levem ictum venis intulit, vitamque aegritudine animi finivit. At Pomponius, multa morum elegantia et ingenio inlustri, dum adversam fortunam aequus tolerat, Tiberio superstes fuit.

9. Placitum posthac, *ut in reliquos Seiani liberos adverteretur;* vanescente quamquam plebis ira, ac plerisque per priora supplicia lenitis. Igitur portantur in carcerem, filius inminentium intelligens, puella adeo nescia, ut crebro interrogaret, *quod ob delictum et quo*

traheretur? neque facturam ultra: et, *posse se puerili verbere moneri.* Tradunt temporis eius auctores, quia, triumvirali supplicio adfici virginem, inauditum habebatur, a carnifice, laqueum iuxta, compressam: exin, oblisis faucibus, id aetatis corpora in Gemonias abiecta.

10. Per idem tempus Asia atque Achaia exterritae sunt acri magis, quam diuturno, rumore, Drusum, Germanici filium, apud Cycladas insulas, mox in continenti visum. Et erat iuvenis haud dispari aetate, quibusdam Caesaris libertis, velut agnitus, per dolumque comitantibus. Adliciebantur ignari, fama nominis, et promptis Graecorum animis ad nova et mira: quippe elapsum custodiae, pergere ad paternos exercitus, Aegyptum aut Syriam invasurum, fingebant simul credebantque. Iam iuventutis concursu, iam publicis studiis frequentabatur, laetus praesentibus, et inanium spe; cum auditum id Poppaeo Sabino. Is, Macedoniae tum intentus, Achaiam quoque curabat. Igitur, quo vera seu falsa anteiret, Toronaeum Thermaeumque sinum praefestinans, mox Euboeam, Aegaei maris insulam, et Piraeeum Atticae orae, dein Corinthiense litus, angustiasque Isthmi evadit: marique alio Nicopolim, Romanam coloniam, ingressus, ibi demum cognoscit, sollertius interrogatum, quisnam foret, dixisse, M. Silano genitum: et, multis sectatorum dilapsis, adscendisse navem, tamquam Italiam peteret. Scripsitque haec Tiberio. Neque nos originem finemve eius rei ultra comperimus.

11. Exitu anni, diu aucta discordia consulum erupit. Nam Trio, facilis capessendis inimicitiis et foro exercitus, ut segnem Regulum ad opprimendos Seiani ministros oblique perstrinxerat. Ille,* nisi lacesseretur, modestiae retinens, non modo retudit conlegam,

sed, *ut noxium coniurationis*, ad disquisitionem trahebat. Multisque patrum orantibus, ponerent odia in perniciem itura, mansere infensi ac minitantes, donec magistratu abirent.

LIBER SEXTUS.

Breviarium. Cap. 1. Tiberii foedae libidines. 2. In Seiani et Liviae memoriam saevitur. Togonii adulationem princeps inridet. 3. Gallionis increpat et punit. Paconianus. 4. Latiaris. Dissidium consulum sedat Maximus. 5. Cotta Messallinus accusatus. 6. Tiberii confessio. Tyrannorum occulta supplicia. 7. Caecilianus, Servaeus, Thermus damnati. Delationes crebrae. 8. M. Terentius, ob Seiani amicitiam accusatus, egregie et libere se defendit, et 9. absolvitur. Vestilius se interimit. Plures gregatim accusati.

10. L. Pisonis, praefecti Urbi, mors et funus. 11. Praefecturae urbis origo et progressus. 12. De Sibyllinis carminibus consultatio. 13. Seditio Romae ob gravitatem annonae coercita. 14. Equites Romani coniurationis crimine cadunt.

15. Germanici filiae L. Cassio et M. Vinicio locatae. 16. Foeneratores accusati. Repressae usurae. 17. Liberalitate Caesaris fides refecta. 18. Iterum accusationes maiestatis et 19. omnes societatis cum Seiano rei necati.

20. C. Caesar Claudiam ducit. Tiberii praesagium de Ser. Galba. 21. Ars Chaldaea. Thrasyllus. 22. De fato dubitatio. 23. Asinius Gallus obit. Mors Drusi miseranda. 24. In eum atrox Tiberii animus. 25. Agrippina perit inedia. 26. Cocc. Nerva sponte vita decedit. 27. Mors Aelii Lamiae, Flacci Pomponii, M. Lepidi.

28. Phoenix in Aegypto visa. Super ea narrationes et iudicia.

29. Labeo sponte moritur, invidiam amoliente Tiberio. Scaurus damnationem anteit. 30. Varii cives urbe exacti. Gaetulicus mira fiducia evadit.

31. Parthis Artabanum amoturis et petentibus regem Tiberius dat Phrahatem et, 32. hoc mortuo, Tiridatem destinat. Orienti Vitellium praeficit. 33—35. Parthos Armenii invadunt; hos Albani Hiberique Thessalis orti iuvant. 36. Artabano in Scythiam profugo. 37. Tiridates sufficitur. 38. Romae Tiberius saevire pergit. 39. Poppaeus Sabinus obit.

40. Mors Vibuleni Agrippae, Tigranis, Aemiliae Lepidae. 41. Clitas Cappadoces, regi suo rebelles, reprimit Trebellius. 42. Tiridates insigne regium accipit, 43. mox procerum dissidio pellitur, 44. Artabano restituto.

45. Grave incendium Romae Tiberius liberalitate mitigat. Macro Caligulam captat. 46. Tiberius de successore deliberat. Eius praesagium de Caligula. Morbum dissimulat. 47. Acutia damnatur. Albucilla impietatis in Principem defertur. 48. Arruntius taedio temporum venas resolvit. 49. Papinius se praecipitat. 50. Tiberius defectionem suam tegit, Chariclis medici astu compertam. Finit oppressus. 51. Eius varii casus et mors. Gesta haec annis circiter sex, *Cn. Domitio M. Furio Camillo. Ser. Sulpicio Galba L. Cornelio Sulla. Paullo Fabio L. Vitellio. C. Gestio Gallo M. Servilio Rufo. Q. Plautio Sex. Papinio. Cn. Acerronio C. Pontio Coss.*

1. Cn. Domitius et Camillus Scribonianus consulatum inierant, cum Caesar, tramisso, quod Capreas et Surrentum interluit, freto, Campaniam praelegebat, ambiguus, an urbem intraret, seu, quia contra destinaverat, speciem venturi simulans: et saepe in propinqua degressus, aditis iuxta Tiberim hortis, saxa rursum et solitudinem maris repetiit, pudore scelerum et libidinum: quibus adeo indomitis exarserat, ut more regio pubem ingenuam stupris pollueret, nec formam tantum et decora corpora, sed in his modestam pueritiam, in aliis imagines maiorum, incitamentum cupidinis habebat. Tuncque primum ignota ante vocabula reperta sunt, sellariorum et spintriarum, ex foeditate

loci ac multiplici patientia: praepositique servi, qui quaererent, pertraherent, dona in promptos, minas adversus abnuentes: et, si retinerent propinquus aut parens, vim, raptus, suaque ipsi libita, velut in captos, exercebant.

2. At Romae, principio anni, quasi recens cognitis Liviae flagitiis, ac non pridem etiam punitis, atroces sententiae dicebantur, in effigies quoque ac memoriam eius, et *bona Seiani ablata aerario, ut in fiscum cogerentur:* tamquam referret. Scipiones haec et Silani et Cassii, iisdem ferme aut paullum inmutatis verbis, adseveratione multa censebant: cum repente Togonius Gallus, dum ignobilitatem suam magnis nominibus inserit, per deridiculum auditur. Nam principem orabat, *deligere senatores, ex quis viginti, sorte ducti et ferro accincti, quotiens curiam inisset, salutem eius defenderent.* Crediderat nimirum epistolae, *subsidio sibi alterum ex consulibus* poscentis, *ut tutus a Capreis urbem peteret.* Tiberius tamen, ludibria seriis permiscere solitus, egit gratis benevolentiae patrum: *sed quos omitti posse? quos deligi? Semperne eosdem? an subinde alios? et honoribus perfunctos, an iuvenes? privatos, an e magistratibus? Quam deinde speciem fore, sumentium in limine curiae gladios? Neque sibi vitam tanti, si armis tegenda foret.* Haec adversus Togonium, verbis moderans: neque ultra abolitionem sententiae suadere.

3. At Iunium Gallionem, qui censuerat, *ut praetoriani, actis stipendiis, ius apiscerentur in quatuordecim ordinibus sedendi,* violenter increpuit: velut coram rogitans, *quid illi cum militibus? quos neque dicta imperatoris, neque praemia nisi ab imperatore accipere par esset. Reperisse prorsus, quod d. Augustus non provi-*

derit. An potius discordiam et seditionem a satellite Seiani quaesitam, qua rudes animos nomine honoris ad corrumpendum militiae morem propelleret? Hoc pretium Gallio meditatae adulationis tulit, statim curia, deinde Italia exactus; et, quia incusabatur facile toleraturus exsilium, delecta Lesbo, insula nobili et amoena, retrahitur in urbem, custoditurque domibus magistratuum. Iisdem litteris Caesar Sextium Paconianum, praetorium, perculit, magno patrum gaudio, audacem, maleficum, omnium secreta rimantem, delectumque a Seiano, cuius ope dolus C. Caesari pararetur. Quod postquam patefactum, prorupere concepta pridem odia: et summum supplicium decernebatur, ni professus indicium foret.

4. Ut vero Latinium Latiarem ingressus est, accusator ac reus iuxta invisi, gratissimum spectaculum praebebatur. Latiaris, ut retuli, praecipuus olim circumveniendi Titii Sabini, et tunc luendae poenae primus fuit. Inter quae Haterius Agrippa consules anni prioris invasit, *cur, mutua accusatione intenta, nunc silerent? Metum prorsus et noxiam conscientiae pro foedere haberi: at non patribus reticenda, quae audivissent.* Regulus, *manere tempus ultionis, seque coram principe exsecuturum:* Trio, *aemulationem inter collegas, et si qua discordes iecissent, melius oblitterari,* respondit. Urgente Agrippa, Sanquinius Maximus, e consularibus, oravit senatum, *ne curas imperatoris conquisitis insuper acerbitatibus augerent: sufficere ipsum statuendis remediis.* Sic Regulo salus, et Trioni dilatio exitii quaesita. Haterius invisior fuit, quia somno aut libidinosis vigiliis marcidus, et ob segnitiam, quamvis crudelem principem non metuens, inlustribus viris perniciem, inter ganeam ac stupra, meditabatur.

5. Exin Cotta Messallinus, saevissimae cuiusque sententiae auctor, eoque inveterata invidia, ubi primum facultas data, arguitur pleraque: C. Caesarem, quasi incestae virilitatis, et, cum die natali Augustae inter sacerdotes epularetur, novendialem eam coenam dixisse: querensque de potentia M. Lepidi ac L. Arruntii, cum quibus ob rem pecuniariam disceptabat, addidisse: *Illos quidem senatus, me autem tuebitur Tiberiolus meus.* Neque cuncta a primoribus civitatis revincebatur: iisque instantibus, ad imperatorem provocavit. Nec multo post litterae adferuntur, quibus, in modum defensionis, repetito inter se atque Cottam amicitiae principio, crebrisque eius officiis commemoratis, ne verba prave detorta, neu convivalium fabularum simplicitas in crimen duceretur, postulavit. Insigne visum est earum Caesaris litterarum initium.

6. Nam his verbis exorsus est: *Quid scribam vobis, P. C., aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore, dii me deaeque peius perdant, quam perire me quotidie sentio, si scio.* Adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant. Neque frustra praestantissimus sapientiae firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse adspici laniatus et ictus; quando, ut corpora verberibus, ita saevitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur. Quippe Tiberium non fortuna, non solitudines protegebant, quin tormenta pectoris suasque ipse poenas fateretur.

7. Tum, facta patribus potestate statuendi de Caeciliano senatore, qui plurima adversum Cottam prompserat, placitum, eandem poenam inrogari, quam in Aruseium et Sanquinium, accusatores L. Arruntii. Quo non aliud honorificentius Cottae evenit; qui nobilis

quidem, sed egens ob luxum, per flagitia infamis, sanctissimis Arruntii artibus dignitate ultionis aequabatur. Quintus Servaeus posthac, et Minutius Thermus inducti: Servaeus, praetura functus, et quondam Germanici comes: Minucius, equestri loco; modeste habita Seiani amicitia: unde illis maior miseratio. Contra Tiberius, praecipuos ad scelera increpans, admonuit C. Cestium patrem, dicere senatui, quae sibi scripsisset: suscepitque Cestius accusationem. Quod maxime exitiabile tulere illa tempora, cum primores senatus infimas etiam delationes exercerent, alii propalam, multi per occultum: neque discerneres alienos a coniunctis, amicos ab ignotis, quid repens, aut vetustate obscurum: perinde, in foro, in convivio, quaqua de re locuti, incusabantur, ut quis praevenire et reum destinare properat; pars ad subsidium sui, plures infecti quasi valetudine et contactu. Sed Minucius et Servaeus damnati indicibus accessere. Tractique sunt in casum eundem Iulius Africanus, e Santonis, Gallica civitate, Seius Quadratus: originem non reperi. Neque sum ignarus, a plerisque scriptoribus omissa multorum pericula et poenas, dum copia fatiscunt, aut, quae ipsis nimia et maesta fuerant, ne pari taedio lecturos adficerent, verentur. Nobis pleraque digna cognitu obvenere, quamquam ab aliis incelebrata.

8. Nam ea tempestate, qua Seiani amicitiam ceteri falso exuerant, ausus est eques Romanus, M. Terentius, ob id reus, amplecti, ad hunc modum apud senatum ordiendo: *Fortunae quidem meae fortasse minus expediat, adgnoscere crimen, quam abnuere. Sed, utcunque casura res est, fatebor, et fuisse me Seiano amicum, et, ut essem, expetisse, et, postquam adeptus eram, laetatum. Videram conlegam patris regendis praetoriis*

cohortibus; mox urbis et militiae munia simul obeuntem. Illius propinqui et adfines honoribus augebantur: ut quisque Seiano intimus, ita ad Caesaris amicitiam validus: contra, quibus infensus esset, metu ac sordibus conflictabantur. Nec quemquam exemplo adsumo: cunctos, qui novissimi consilii expertes fuimus, meo unius discrimine defendam. Non enim Seianum Vulsiniensem, sed Claudiae et Iuliae domus partem, quas adfinitate occupaverat, tuum, Caesar, generum, tui consulatus socium, tua officia in republ. capessentem, colebamus. Non est nostrum, aestimare, quem supra ceteros, et quibus de caussis extollas. Tibi summum rerum iudicium dii dedere: nobis obsequii gloria relicta est. Spectamus porro, quae coram habentur, cui ex te opes, honores, quis plurima iuvandi nocendive potentia: quae Seiano fuisse, nemo negaverit. Abditos principis sensus, et si quid occultius parat, exquirere, inlicitum, anceps: nec ideo adsequare. Ne, P. C., ultimum Seiani diem, sed sedecim annos cogitaveritis. Etiam Satrium atque Pomponium venerabamur: libertis quoque ac ianitoribus eius notescere, pro magnifico accipiebatur. Quid ergo? indistincta haec defensio et promiscua dabitur? Immo iustis terminis dividatur. Insidiae in rempubl., consilia caedis adversum imperatorem, puniantur: de amicitia et officiis idem finis et te, Caesar, et nos absolverit.

9. Constantia orationis, et, quia repertus erat, qui efferret, quae omnes animo agitabant, eo usque potuere, ut accusatores eius, additis, quae ante deliquerant, exsilio aut morte multarentur. Secutae dehinc Tiberii litterae in Sex. Vestilium, praetorium, quem Druso fratri percarum, in cohortem suam transtulerat. Caussa offensionis Vestilio fuit, seu composuerat quaedam in C. Caesarem, ut inpudicum, sive ficto habita fides.

Atque ob id convictu principis prohibitus, cum senili manu ferrum tentavisset, obligavit venas; precatusque per codicillos, inmiti rescripto, venas resolvit. Acervatim ex eo Annius Pollio, Appius Silanus, Scauro Mamerco simul ac Sabino Calvisio, maiestatis postulantur, et Vinicianus Pollioni patri adiiciebatur, clari genus, et quidam summis honoribus. Contremuerantque patres, (nam quotus quisque adfinitatis aut amicitiae tot inlustrium virorum expers erat?) ni Celsus, urbanae cohortis tribunus, tum inter indices, Appium et Calvisium discrimini exemisset. Caesar Pollionis ac Viniciani Scaurique caussam, ut ipse cum senatu nosceret, distulit, datis quibusdam in Scaurum tristibus notis.

10. Ne feminae quidem exsortes periculi, quia occupandae reipubl. argui non poterant, ob lacrimas incusabantur: necataque est anus Vitia, Fufii Gemini mater, quod filii necem flevisset. Haec apud senatum: nec secus apud principem Vescularius Atticus ac Iulius Marinus ad mortem aguntur, e vetustissimis familiarium, Rhodum secuti et apud Capreas individui. Vescularius insidiarum in Libonem internuntius: Marino participe, Seianus Curtium Atticum oppresserat. Quo laetius acceptum, sua exempla in consultores recidisse.

Per idem tempus L. Piso pontifex, rarum in tanta claritudine, fato obiit; nullius servilis sententiae sponte auctor, et, quotiens necessitas ingrueret, sapienter moderans. Patrem ei censorium fuisse memoravi: aetas ad octogesimum annum processit: decus triumphale in Thracia meruerat. Sed praecipua ex eo gloria, quod praefectus urbi recens continuam potestatem, et insolentia parendi graviorem, mire temperavit.

11. Namque antea, profectis domo regibus, ac mox

magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui ius redderet, ac subitis mederetur. Feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium, et ab Tarquinio Superbo Spurium Lucretium inpositos. Dein consules mandabant: duratque simulacrum, quotiens ob ferias Latinas praeficitur, qui consulare munus usurpet. Ceterum Augustus bellis civilibus Cilnium Maecenatem, equestris ordinis, cunctis apud Romam atque Italiam praeposuit. Mox, rerum potitus, ob magnitudinem populi, ac tarda legum auxilia, sumpsit e consularibus, qui coerceret servitia et quod civium audacia turbidum, nisi vim metuat. Primusque Messalla Corvinus eam potestatem, et paucos intra dies finem, accepit, quasi nescius exercendi. Tum Taurus Statilius, quamquam provecta aetate, egregie toleravit. Dein Piso, viginti per annos pariter probatus, publico funere, ex decreto senatus, celebratus est.

12. Relatum inde ad patres a Quintiliano, tribuno plebei, de libro Sibyllae, quem Caninius Gallus quindecimvirum recipi inter ceteros eiusdem vatis, et ea de re senatusconsultum, postulaverat: quo per discessionem facto, misit litteras Caesar, modice tribunum increpans, *ignarum antiqui moris ob iuventam.* Gallo exprobrabat, *quod scientiae caerimoniarumque vetus, incerto auctore, ante sententiam collegii, non, ut adsolet, lecto per magistros aestimatoque carmine, apud infrequentem senatum egisset.* Simul commonefecit: *quia multa vana sub nomine celebri vulgabantur, sanxisse Augustum, quem intra diem ad praetorem urbanum deferrentur, neque habere privatim liceret.* Quod a maioribus quoque decretum erat, post exustum sociali bello Capitolium, quaesitis Samo, Ilio, Erythris, per

Africam etiam ac Siciliam et Italicas colonias, carminibus Sibyllae, una seu plures fuere, datoque sacerdotibus negotio, quantum humana ope potuissent, vera discernere. Igitur tunc quoque notioni quindecimvirum is liber subiicitur.

13. Iisdem consulibus, gravitate annonae iuxta seditionem ventum: multaque, et plures per dies, in theatro licentius efflagitata, quam solitum adversum imperatorem. Quis commotus, incusavit magistratus patresque, *quod non publica auctoritate populum coercuissent:* addiditque, *quibus e provinciis, et quanto maiorem, quam Augustus, rei frumentariae copiam advectaret.* Ita castigandae plebi compositum senatusconsultum, prisca severitate: neque segnius consules edixere: silentium ipsius non civile, ut crediderat, sed in superbiam accipiebatur.

14. Fine anni Geminius, Celsus, Pompeius, equites Romani, cecidere coniurationis crimine. Ex quis Geminius prodigentia opum ac mollitia vitae amicus Seiano; nihil ad serium. Et Iulius Celsus, tribunus, in vinclis laxatam catenam et circumdatam in diversum tendens, suam ipse cervicem perfregit. At Rubrio Fabato, tamquam, desperatis rebus Romanis, Parthorum ad misericordiam fugeret, custodes additi. Sane is repertus apud Fretum Siciliae retractusque per centurionem, nullas probabiles caussas longinquae peregrinationis adferebat. Mansit tamen incolumis, oblivione magis, quam clementia.

15. Servio Galba, L. Sulla coss. diu quaesito, quos neptibus suis maritos destinaret Caesar, postquam instabat virginum aetas, L. Cassium, M. Vinicium legit. Vinicio oppidanum genus: Calibus ortus, patre atque avo consularibus, cetera equestri familia erat: mitis

ingenio et comptae facundiae. Cassius plebeii Romae generis, verum antiqui honoratique, et severa patris disciplina eductus, facilitate saepius, quam industria, commendabatur. Huic Drusillam, Vinicio Iuliam, Germanico genitas, coniungit: superque ea re senatui scripsit, levi cum honore iuvenum. Dein, redditis absentiae caussis admodum vagis, flexit ad graviora et offensiones ob rempubl. coeptas, utque Macro praefectus tribunorumque et centurionum pauci secum introirent, quotiens curiam ingrederetur, petivit; factoque large, et sine praescriptione generis aut numeri, senatusconsulto, ne tecta quidem urbis, adeo publicum consilium numquam adiit, deviis plerumque itineribus ambigens patriam et declinans.

16. Interea magna vis accusatorum in eos inrupit, qui pecunias foenore auctitabant, adversum legem dictatoris Caesaris, qua de modo credendi possidendique intra Italiam cavetur; omissam olim, quia privato usui bonum publicum postponitur. Sane vetus urbi foenebre malum, et seditionum discordiarumque creberrima caussa: eoque cohibebatur, antiquis quoque et minus corruptis moribus. Nam primo duodecim tabulis sanctum, ne quis unciario foenore amplius exerceret, cum antea ex libidine locupletium agitaretur: dein rogatione tribunicia ad semuncias redacta, postremo vetita versura. Multisque plebis scitis obviam itum fraudibus, quae, totiens repressae, miras per artes rursum oriebantur. Sed tum Gracchus praetor, cui ea quaestio evenerat, multitudine periclitantium subactus, retulit ad senatum: trepidique patres (neque enim quisquam tali culpa vacuus) veniam a principe petivere: et, concedente, annus in posterum sexque menses

dati, quis, secundum iussa legis, rationes familiares quisque componerent.

17. Hinc inopia rei numariae, commoto simul omnium aere alieno; et quia, tot damnatis, bonisque eorum divenditis, signatum argentum fisco vel aerario adtinebatur. Ad hoc senatus praescripserat, duas quisque foenoris partes in agris per Italiam conlocaret. Sed creditores in solidum adpellabant: nec decorum adpellatis, minuere fidem. Ita primo concursatio et preces: dein strepere praetoris tribunal: eaque, quae remedio quaesita, venditio et emptio, in contrarium mutari, quia foeneratores omnem pecuniam mercandis agris condiderant. Copiam vendendi secuta vilitate, quanto quis obaeratior, aegrius distrahebant; multique fortunis provolvebantur: eversio rei familiaris dignitatem ac famam praeceps dabat: donec tulit opem Caesar, disposito per mensas millies sestertio, factaque mutuandi copia sine usuris per triennium, si debitor populo in duplum praediis cavisset. Sic refecta fides, et paullatim privati quoque creditores reperti. Neque emptio agrorum exercita ad formam senatusconsulti; acribus, ut ferme talia, initiis, incurioso fine.

18. Dein redeunt priores metus, postulato maiestatis Considio Proculo: qui, nullo pavore diem natalem celebrans, raptus in curiam, pariterque damnatus interfectusque. Et sorori eius Sanciae aqua atque igni interdictum, accusante Q. Pomponio. Is moribus inquies, haec et huiuscemodi a se factitari praetendebat, ut, parta apud principem gratia, periculis Pomponii Secundi fratris mederetur. Etiam in Pompeiam Macrinam exsilium statuitur, cuius maritum Argolicum, socerum Laconem, e primoribus Achaeorum, Caesar adflixerat. Pater quoque inlustris eques Romanus, ac

frater praetorius, cum damnatio instaret, se ipsi interfecere. Datum erat crimini, quod Theophanem Mitylenaeum, proavum eorum, Cn. Magnus inter intimos habuisset: quodque defuncto Theophani caelestes honores Graeca adulatio tribuerat.

19. Post quos Sex. Marius, Hispaniarum ditissimus, defertur incestasse filiam, et saxo Tarpeio deiicitur. Ac, ne dubium haberetur, magnitudinem pecuniae malo vertisse, aurarias eius, quamquam publicarentur, sibimet Tiberius seposuit. Inritatusque suppliciis, cunctos, qui carcere adtinebantur accusati societatis cum Seiano, necari iubet. Iacuit inmensa strages: omnis sexus, omnis aetas: inlustres, ignobiles, dispersi, aut aggerati. Neque propinquis aut amicis adsistere, inlacrymare, ne visere quidem diutius, dabatur; sed circumiecti custodes, et in maerorem cuiusque intenti, corpora putrefacta adsectabantur, dum in Tiberim traherentur: ubi fluitantia, aut ripis adpulsa, non cremare quisquam, non contingere. Interciderat sortis humanae commercium vi metus: quantumque saevitia glisceret, miseratio arcebatur.

20. Sub idem tempus C. Caesar, discedenti Capreas avo comes, Claudiam, M. Silani filiam, coniugio accepit; inmanem animum subdola modestia tegens, non damnatione matris, non exsilio fratrum rupta voce, qualem diem Tiberius induisset, pari habitu, haud multum distantibus verbis. Unde mox scitum Passieni, oratoris, dictum percrebuit: *neque meliorem unquam servum, neque deteriorem dominum fuisse.* Non omiserim praesagium Tiberii de Ser. Galba, tum consule: quem accitum, et diversis sermonibus pertentatum, postremo Graecis verbis in hanc sententiam adlocutus, *Et tu, Galba, quandoque degustabis imperium,*

seram ac brevem potentiam significans, scientia Chaldaeorum artis, cuius apiscendae otium apud Rhodum, magistrum Thrasyllum habuit, peritiam eius hoc modo expertus.

21. Quotiens super tali negotio consultaret, edita domus parte ac liberti unius conscientia utebatur. Is litterarum ignarus, corpore valido, per avia ac derupta (nam saxis domus inminet) praeibat eum, cuius artem experiri Tiberius statuisset, et regredientem, si vanitatis aut fraudum suspicio incesserat, in subiectum mare praecipitabat, ne index arcani existeret. Igitur Thrasyllus, iisdem rupibus inductus, postquam percunctantem commoverat, imperium ipsi, et futura sollerter patefaciens, interrogatur, *an suam quoque genitalem horam comperisset: quem tum annum, qualem diem haberet?* Ille, positus siderum ac spatia dimensus, haerere primo, dein pavescere, et, quantum introspiceret, magis ac magis trepidus admirationis et metus, postremo exclamat, *ambiguum sibi ac prope ultimum discrimen instare.* Tum complexus eum Tiberius, *praescium periculorum et incolumem fore,* gratatur; quaeque dixerat, oraculi vice accipiens, inter intimos amicorum tenet.

22. Sed mihi, haec ac talia audienti, in incerto iudicium est, fatone res mortalium et necessitate inmutabili, an forte volvantur. Quippe sapientissimos veterum, quique sectam eorum aemulantur, diversos reperies; ac multis insitam opinionem, *non initia nostri, non finem, non denique homines diis curae. Ideo creberrime et tristia in bonos, et laeta apud deteriores esse.* Contra alii, *fatum quidem congruere rebus*, putant, *sed non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium caussarum: ac tamen electionem vitae* nobis relinquunt; *quam ubi elegeris, certum inminentium ordinem. Neque*

mala vel bona, quae vulgus putet: multos, qui conflictari adversis videantur, beatos, ac plerosque, quamquam magnas per opes, miserrimos; si illi gravem fortunam constanter tolerent, hi prospera inconsulte utantur. Ceterum plurimis mortalium non eximitur, quin *primo cuiusque ortu ventura destinentur: sed quaedam secus, quam dicta sint, cadere, fallaciis ignara dicentium. Ita corrumpi fidem artis, cuius clara documenta et antiqua aetas et nostra tulerit.* Quippe a filio eiusdem Thrasylli praedictum Neronis imperium in tempore memorabitur, ne nunc incepto longius abierim.

23. Iisdem consulibus Asinii Galli mors vulgatur, quem egestate cibi peremptum haud dubium: sponte, vel necessitate, incertum habebatur: consultusque Caesar, an sepeliri sineret, non erubuit permittere, ultroque incusare casus, qui reum abstulissent, antequam coram convinceretur. Scilicet, medio triennio defuerat tempus subeundi iudicium consulari seni, tot consularium parenti. Drusus deinde exstinguitur, cum se miserandis alimentis, mandendo e cubili tomento, nonum ad diem detinuisset. Tradidere quidam, praescriptum fuisse Macroni, si arma ab Seiano tentarentur, extractum custodia iuvenem (nam in palatio adtinebatur) ducem populo imponere. Mox, quia rumor incedebat, fore, ut nurui ac nepoti conciliaretur Caesar, saevitiam quam poenitentiam maluit.

24. Quin et invectus in defunctum, probra corporis, exitiabilem in suos, infensum reipubl. animum obiecit: recitarique factorum dictorumque eius descripta per dies iussit. Quo non aliud atrocius visum: adstitisse tot per annos, qui vultum, gemitus, occultum etiam murmur exciperent: et potuisse avum audire, legere, in publicum promere, vix fides · nisi quod Actii

centurionis et Didymi liberti epistolae servorum nomina praeferebant, ut quis egredientem cubiculo Drusum pulsaverat, exterruerat. Etiam sua verba centurio, saevitiae plena, tamquam egregium, vocesque deficientis adiecerat, quis primo (alienationem mentis simulans) quasi per dementiam, funesta Tiberio, mox, ubi exspes vitae fuit, meditatas compositasque diras inprecabatur: *ut, quemadmodum nurum filiumque fratris et nepotes domumque omnem caedibus complevisset, ita poenas nomini generique maiorum et posteris exsolveret.* Obturbabant quidem patres, specie detestandi: sed penetrabat pavor et admiratio, callidum olim, et tegendis sceleribus obscurum, huc confidentiae venisse, ut, tamquam dimotis parietibus, ostenderet nepotem sub verbere centurionis, inter servorum ictus, extrema vitae alimenta frustra orantem.

25. Nondum is dolor exoleverat, cum de Agrippina auditum, quam, interfecto Seiano, spe sustentatam, provixisse reor, et, postquam nihil de saevitia remittebatur, voluntate exstinctam: nisi si, negatis alimentis, adsimulatus est finis, qui videretur sponte sumptus. Enimvero Tiberius foedissimis criminationibus exarsit, inpudicitiam arguens, et Asinium Gallum adulterum, eiusque morte ad taedium vitae compulsam. Sed Agrippina, aequi inpatiens, dominandi avida, virilibus curis feminarum vitia exuerat. *Eodem die defunctam, quo biennio ante Seianus poenas luisset, memoriaeque id prodendum,* addidit Caesar: iactavitque, *quod non laqueo strangulata, neque in Gemonias proiecta foret.* Actae ob id grates, decretumque, *ut quintumdecimum Kal. Novembris, utriusque necis die, per omnis annos, donum Iovi sacraretur.*

26. Haud multo post Cocceius Nerva, continuus

principis, omnis divini humanique iuris sciens, integro statu, corpore inlaeso, moriendi consilium cepit. Quod ut Tiberio cognitum, adsidere, caussas requirere, addere preces, fateri postremo, *grave conscientiae, grave famae suae, si proximus amicorum, nullis moriendi rationibus, vitam fugeret.* Aversatus sermonem Nerva, abstinentiam cibi coniunxit. Ferebant gnari cogitationum eius, quanto propius mala reipubl. viseret, ira et metu, dum integer, dum intentatus, honestum finem voluisse. Ceterum Agrippinae pernicies, quod vix credibile, Plancinam traxit. Nupta olim Cn. Pisoni, et palam laeta morte Germanici, cum Piso caderet, precibus Augustae, nec minus inimicitiis Agrippinae defensa erat: ut odium et gratia desiere, ius valuit; petitaque criminibus haud ignotis, sua manu, sera magis quam inmerita, supplicia persolvit.

27. Tot luctibus funesta civitate, pars maeroris fuit, quod Iulia, Drusi filia, quondam Neronis uxor, denupsit in domum Rubellii Blandi, cuius avum, Tiburtem, equitem Romanum, plerique meminerant. Extremo anni mors Aelii Lamiae funere censorio celebrata, qui, administrandae Syriae imagine tandem exsolutus, urbi praefuerat. Genus illi decorum; vivida senectus; et non permissa provincia dignationem addiderat. Exin, Flacco Pomponio Syriae propraetore defuncto, recitantur Caesaris litterae, quis incusabat, *egregium quemque et regendis exercitibus idoneum abnuere id munus: seque ea necessitudine ad preces cogi, per quas consularium aliqui capessere provincias adigerentur:* oblitus Arruntium, ne in Hispaniam pergeret, decimum iam annum adtineri. Obiit eodem anno et M. Lepidus, de cuius moderatione atque sapientia in prioribus libris satis conlocavi. Neque nobilitas diu-

tius demonstranda est: quippe Aemilium genus fecundum bonorum civium, et qui eadem familia, corruptis moribus, inlustri tamen fortuna egere.

28. Paullo Fabio, L. Vitellio coss. post longum saeculorum ambitum, avis phoenix in Aegyptum venit, praebuitque materiem doctissimis indigenarum et Graecorum, multa super eo miraculo disserendi. De quibus congruunt, et plura ambigua, sed cognitu non absurda, promere libet. Sacrum Soli id animal, et ore ac distinctu pinnarum a ceteris avibus diversum, consentiunt, qui formam eius definiere. De numero annorum varia traduntur. Maxime vulgatum quingentorum spatium. Sunt, qui adseverent, mille quadringentos sexaginta unum interiici; prioresque alites Sesostride primum, post Amaside dominantibus, dein Ptolemaeo, qui ex Macedonibus tertius regnavit, in civitatem, cui Heliopolis nomen, advolavisse, multo ceterarum volucrum comitatu, novam faciem mirantium. Sed antiquitas quidem obscura: inter Ptolemaeum ac Tiberium minus ducenti quinquaginta anni fuerunt. Unde nonnulli falsum hunc phoenicem, neque Arabum e terris credidere, nihilque usurpavisse ex his, quae vetus memoria firmavit. Confecto quippe annorum numero, ubi mors propinquet, suis in terris struere nidum, eique vim genitalem adfundere, ex qua foetum oriri: et primam adulto curam sepeliendi patris: neque id temere, sed sublato myrrhae pondere, tentatoque per longum iter, ubi par oneri, par meatui sit, subire patrium corpus, inque Solis aram perferre atque adolere. Haec incerta et fabulosis aucta. Ceterum adspici aliquando in Aegypto eam volucrem non ambigitur.

29. At Romae, caede continua, Pomponius Labeo, quem praefuisse Moesiae retuli, per abruptas venas

sanguinem effudit; aemulataque est coniunx Paxaea. Nam promptas eiusmodi mortes metus carnificis faciebat; et quia damnati, publicatis bonis, sepultura prohibebantur: eorum, qui de se statuebant, humabantur corpora, manebant testamenta, pretium festinandi. Sed Caesar, missis ad senatum litteris, disseruit, *morem fuisse maioribus, quotiens dirimerent amicitias, interdicere domo, eumque finem gratiae ponere: id se repetivisse in Labeone. Atque illum, quia male administratae provinciae aliorumque criminum urgebatur, culpam invidia velavisse: frustra conterrita uxore, quam, etsi nocentem, periculi tamen expertem fuisse.* Mamercus dein Scaurus rursum postulatur, insignis nobilitate et orandis caussis, vita probrosus. Nihil hunc amicitia Seiani, sed labefecit haud minus validum ad exitia Macronis odium, qui easdem artes occultius exercebat: detuleratque argumentum tragoediae, a Scauro scriptae, additis versibus, qui in Tiberium flecterentur. Verum ab Servilio et Cornelio, accusatoribus, adulterium Liviae, Magorum sacra obiectabantur. Scaurus, ut dignum veteribus Aemiliis, damnationem anteit; hortante Sextia uxore, quae incitamentum mortis et particeps fuit.

30. Ac tamen accusatores, si facultas incideret, poenis adficiebantur: ut Servilius Corneliusque, perdito Scauro famosi, quia pecuniam a Vario Ligure, omittendae delationis, ceperant, in insulas, interdicto igni atque aqua, demoti sunt. Et Abudius Ruso, functus aedilitate, dum Lentulo Gaetulico, sub quo legioni praefuerat, periculum facessit, quod is Seiani filium generum destinasset, ultro damnatur, atque urbe exigitur. Gaetulicus ea tempestate superioris Germaniae legiones curabat, mirumque amorem adsecutus erat;

effusae clementiae, modicus severitate, et proximo quoque exercitui, per L. Apronium socerum, non ingratus. Unde fama constans, ausum mittere ad Caesarem litteras, *Adfinitatem sibi cum Seiano haud sponte, sed consilio Tiberii, coeptam: perinde se, quam Tiberium, falli potuisse. Neque errorem eundem illi sine fraude, aliis exitio habendum. Sibi fidem integram, et, si nullis insidiis peteretur, mansuram: successorem non aliter, quam indicium mortis, accepturum. Firmarent velut foedus, quo princeps ceterarum rerum potiretur, ipse provinciam retineret.* Haec, mira quamquam, fidem ex eo trahebant, quod unus omnium Seiani adfinium incolumis multaque gratia mansit: reputante Tiberio publicum sibi odium, extremam aetatem, magisque fama, quam vi, stare res suas.

31. C. Cestio, M. Servilio coss. nobiles Parthi in urbem venere, ignaro rege Artabano. Is, metu Germanici fidus Romanis, aequabilis in suos, mox superbiam in nos, saevitiam in populares sumpsit; fretus bellis, quae secunda adversum circumiectas nationes exercuerat, et senectutem Tiberii, ut inermem, despiciens, avidusque Armeniae, cui, defuncto rege Artaxia, Arsacen, liberorum suorum veterrimum, inposuit, addita contumelia, et missis, qui gazam, a Vonone relictam in Syria Ciliciaque, reposcerent, simul veteres Persarum ac Macedonum terminos, seque invasurum possessa Cyro, et post Alexandro, per vaniloquentiam ac minas iaciebat. Sed Parthis mittendi secretos nuntios validissimus auctor fuit Sinnaces, insigni familia, ac perinde opibus, et proximus huic Abdus, ademptae virilitatis. Non despectum id apud barbaros, ultroque potentiam habet. Ii, adscitis et aliis primoribus, quia neminem gentis Arsacidarum summae rei imponere

poterant, interfectis ab Artabano plerisque, aut nondum adultis, Phrahaten, regis Phrahatis filium, Roma poscebant: *Nomine tantum et auctore opus, ut sponte Caesaris, ut genus Arsacis, ripam apud Euphratis cerneretur.*

32. Cupitum id Tiberio. Ornat Phrahaten, accingitque paternum ad fastigium: destinata retinens, consiliis et astu res externas moliri, arma procul habere. Interea, cognitis insidiis, Artabanus tardari metu, modo cupidine vindictae inardescere. Et barbaris cunctatio servilis, statim exsequi regium videtur. Valuit tamen utilitas, ut Abdum, specie amicitiae vocatum ad epulas, lento veneno inligaret; Sinnacen dissimulatione ac donis, simul per negotia, moraretur. Et Phrahates apud Syriam, dum, omisso cultu Romano, cui per tot annos insueverat, instituta Parthorum insumit, patriis moribus inpar, morbo absumptus est. Sed non Tiberius omisit incepta. Tiridaten, sanguinis eiusdem, aemulum Artabano, reciperandaeque Armeniae Iberum Mithridaten deligit, conciliatque fratri Pharasmani, qui gentile imperium obtinebat: et cunctis, quae apud Orientem parabantur, L. Vitellium praefecit. Eo de homine, haud sum ignarus, sinistram in urbe famam, pleraque foeda memorari: ceterum regendis provinciis prisca virtute egit. Unde regressus, et formidine C. Caesaris, familiaritate Claudii, turpe in servitium mutatus, exemplar apud posteros adulatorii dedecoris habetur: cesseruntque prima postremis, et bona iuventae senectus flagitiosa oblitteravit.

33. At ex regulis, prior Mithridates Pharasmanen perpulit, dolo et vi conatus suos iuvare: repertique corruptores ministros Arsacis multo auro ad scelus cogunt: simul Iberi magnis copiis Armeniam inrum-

punt, et urbe Artaxata potiuntur. Quae postquam Artabano cognita, filium Oroden ultorem parat, datque Parthorum copias, mittit, qui auxilia mercede facerent. Contra Pharasmanes adiungere Albanos, accire Sarmatas; quorum sceptuchi, utrimque donis acceptis, more gentico, diversa induere. Sed Iberi, locorum potentes, Caspia via Sarmatam in Armenios raptim effundunt. At qui Parthis adventabant, facile arcebantur: cum alios incessus hostis clausisset; unum reliquum, mare inter et extremos Albanorum montes, aestas impediret: quia flatibus Etesiarum implentur vada; hibernus Auster revolvit fluctus, pulsoque introrsus freto, brevia littorum nudantur.

34. Interim Oroden, sociorum inopem, auctus auxilio Pharasmanes vocare ad pugnam, et detrectantem incessere, adequitare castris, infensare pabula: ac saepe, in modum obsidii, stationibus cingebat: donec Parthi, contumeliarum insolentes, circumsisterent regem, poscerent proelium. Atque illis sola in equite vis: Pharasmanes et pedite valebat. Nam Iberi Albanique, saltuosos locos incolentes, duritiae patientiaeque magis insuevere. Feruntque se Thessalis ortos, qua tempestate Iaso, post avectam Medeam, genitosque ex ea liberos, inanem mox regiam Aeetae vacuosque Colchos repetivit. Multaque de nomine eius, et oraculum Phryxi celebrant. Nec quisquam ariete sacrificaverit, credito, vexisse Phryxum: sive id animal, seu navis insigne fuit. Ceterum, directa utrimque acie, Parthus *imperium Orientis, claritudinem Arsacidarum; contraque ignobilem Iberum mercenario milite,* disserebat: Pharasmanes, *integros semet a Parthico dominatu: quanto maiora peterent, plus decoris victores, aut, si terga darent, flagitii atque periculi laturos.* Simul horri-

dam suorum aciem, picta auro Medorum agmina; hinc viros, inde praedam ostendere.

35. Enimvero apud Sarmatas non una vox ducis: se quisque stimulant, *ne pugnam per sagittas inirent; impetu et cominus praeveniendum.* Variae hinc bellantium species; cum Parthus, sequi vel fugere pari arte suetus, distraheret turmas, spatium ictibus quaereret: Sarmatae, omisso arcu, quo brevius valent, contis gladiisque ruerent; modo equestris proelii more, frontis et tergi vices: aliquando, ut conferta acies, corporibus et pulsu armorum pellerent, pellerentur. Iamque et Albani Iberique prensare, detrudere, ancipitem pugnam hostibus facere. Quos super eques, et a propioribus vulneribus pedites adflictabant. Inter quae Pharasmanes Orodesque, dum strenuis adsunt, aut dubitantibus subveniunt, conspicui, eoque gnari, clamore, telis, equis concurrunt: instantius Pharasmanes: nam vulnus per galeam adegit; nec iterare valuit, praelatus equo, et fortissimis satellitum protegentibus saucium. Fama tamen occisi, falso credita, exterruit Parthos, victoriamque concessere.

36. Mox Artabanus tota mole regni ultum iit. Peritia locorum ab Iberis melius pugnatum. Nec ideo abscedebat, ni, contractis legionibus, Vitellius, et subdito rumore, tamquam Mesopotamiam invasurus, metum Romani belli fecisset. Tum omissa Armenia, versaeque Artabani res; inliciente Vitellio, *desererent regem, saevum in pace, et adversis proeliorum exitiosum.* Igitur Sinnaces, quem antea infensum memoravi, patrem Abdagesen aliosque occultos consilii, et tunc continuis cladibus promptiores, ad defectionem trahit: adfluentibus paullatim, qui, metu magis, quam benevolentia, subiecti, repertis auctoribus, sustulerant ani-

mum. Nec iam aliud Artabano reliquum, quam, si qui externorum corpori custodes aderant, suis quisque sedibus extorres, quis neque boni intellectus, neque mali cura, sed mercede aluntur, ministri sceleribus. His adsumptis, in longinqua et contermina Scythiae fugam maturavit, spe auxilii, (quia Hyrcanis Carmaniisque per adfinitatem innexus erat) atque interim posse Parthos, absentium aequos, praesentibus mobiles, ad poenitentiam mutari.

37. At Vitellius, profugo Artabano, et flexis ad novum regem popularium animis, hortatus Tiridaten, *parata capessere*, robur legionum sociorumque ripam ad Euphratis ducit. Sacrificantibus, cum hic more Romano suovetaurilia daret, ille equum placando amni adornasset, nuntiavere accolae, Euphraten nulla imbrium vi, sponte et inmensum adtolli; simul albentibus spumis, in modum diadematis, sinuare orbes; auspicium prosperi transgressus. Quidam callidius interpretabantur, *initia conatus secunda, neque diuturna: quia eorum, quae terra caelove portenderentur, certior fides; fluminum instabilis natura simul ostenderet omina raperetque.* Sed ponte navibus effecto, tramissoque exercitu, primus Ornospades multis equitum millibus in castra venit: exsul quondam, et Tiberio, cum Dalmaticum bellum conficeret, haud inglorius auxiliator, eoque civitate Romana donatus: mox, repetita amicitia regis, multo apud eum honore, praefectus campis, qui Euphrate et Tigre, inclutis amnibus, circumflui, Mesopotamiae nomen acceperunt. Neque multo post Sinnaces auget copias: et columen partium Abdageses gazam et paratus regios adiicit. Vitellius, ostentasse Romana arma satis ratus, monet Tiridaten primoresque: hunc, *Phrahatis avi et altoris Caesaris,*

quae utrobique pulchra, meminerit: illos, *obsequium in regem, reverentiam in nos, decus quisque suum et fidem retinerent.* Exin cum legionibus in Syriam remeavit.

38. Quae duabus aestatibus gesta, coniunxi, quo requiesceret animus a domesticis malis. Non enim Tiberium, quamquam triennio post caedem Seiani, quae ceteros mollire solent, tempus, preces, satias, mitigabant, quin incerta, vel abolita, pro gravissimis et recentibus puniret. Eo metu Fulcinius Trio, ingruentis accusatores haud perpessus, supremis tabulis multa et atrocia in Macronem ac praecipuos libertorum Caesaris composuit, ipsi fluxam senio mentem, et continuo abscessu velut exsilium obiectando. Quae, ab heredibus occultata, recitari Tiberius iussit: patientiam libertatis alienae ostentans, et contemptor suae infamiae, an scelerum Seiani diu nescius, mox quoquo modo dicta vulgari malebat, veritatisque, cui adulatio officit, per probra saltem gnarus fieri. Iisdem diebus Granius Martianus, senator, a C. Graccho maiestatis postulatus, vim vitae suae adtulit: Tatiusque Gratianus, praetura functus, lege eadem extremum ad supplicium damnatus.

39. Nec dispares Trebellieni Rufi et Sextii Paconiani exitus. Nam Trebellienus sua manu cecidit; Paconianus in carcere, ob carmina illic in principem factitata, strangulatus est. Haec Tiberius non mari, ut olim, divisus, neque per longinquos nuntios accipiebat, sed urbem iuxta; eodem ut die, vel noctis interiectu, litteris consulum rescriberet: quasi adspiciens undantem per domos sanguinem, aut manus carnificum. Fine anni Poppaeus Sabinus consessit vita, modicus originis, principum amicitia consulatum ac triumphale decus adeptus; maximisque provinciis per quatuor et viginti

annos inpositus; nullam ob eximiam artem, sed quod par negotiis, neque supra erat.

40. Q. Plautius, Sex. Papinius coss. sequuntur. Eo anno .... neque quod L. Aruseius morte adfecti forent, adsuetudine malorum, ut atrox, advertebatur, sed exterruit, quod Vibulenus Agrippa, eques Romanus, cum perorassent accusatores, in ipsa curia depromptum sinu venenum hausit; prolapsusque ac moribundus, festinatis lictorum manibus in carcerem raptus est, faucesque iam exanimis laqueo vexatae. Ne Tigranes quidem, Armenia quondam potitus ac tunc reus, nomine regio supplicia civium effugit. At C. Galba, consularis, et duo Blaesi voluntario exitu cecidere: Galba, tristibus Caesaris litteris provinciam sortiri prohibitus; Blaesis sacerdotia, integra eorum domo destinata, convulsa distulerat: tunc, ut vacua, contulit in alios. Quod signum mortis intellexere; et exsecuti sunt. Et Aemilia Lepida, quam iuveni Druso nuptam retuli, crebris criminibus maritum insectata, quamquam intestabilis, tamen inpunita agebat, dum superfuit pater Lepidus; post a delatoribus corripitur ob servum adulterum: nec dubitabatur de flagitio. Ergo, omissa defensione, finem vitae sibi posuit.

41. Per idem tempus Clitarum natio, Cappadoci Archelao subiecta, quia nostrum in modum deferre census, pati tributa adigebatur, in iuga Tauri montis abscessit: locorumque ingenio sese contra inbelles regis copias tutabatur; donec M. Trebellius, legatus, a Vitellio, praeside Syriae, cum quatuor millibus legionariorum et delectis auxiliis missus, duos collis, quos barbari insederant (minori Cadra, alteri Davara nomen est) operibus circumdedit: et erumpere ausos ferro, ceteros siti, ad deditionem coegit. At Tiridates, volen-

tibus Parthis, Nicephorium et Anthemusiada, ceterasque urbes, quae Macedonibus sitae Graeca vocabula usurpant, Halumque et Artemitam, Parthica oppida, recepit, certantibus gaudio, qui Artabanum, Scythas inter eductum, ob saevitiam exsecrati, come Tiridatis ingenium, Romanas per artes, sperabant.

42. Plurimum adulationis Seleucenses induere, civitas potens, septa muris, neque in barbarum corrupta, sed conditoris Seleuci retinens. Trecenti, opibus aut sapientia delecti, ut senatus: sua populo vis: et, quotiens concordes agunt, spernitur Parthus; ubi dissensere, dum sibi quisque contra aemulos subsidium vocant, accitus in partem, adversum omnes valescit. Id nuper acciderat, Artabano regnante, qui plebem primoribus tradidit ex suo usu. Nam populi imperium iuxta libertatem; paucorum dominatio regiae libidini propior est. Tum adventantem Tiridaten extollunt veterum regum honoribus, et quos recens aetas largius invenit: simul probra in Artabanum fundebant, *materna origine Arsacidem, cetera degenerem.* Tiridates rem Seleucensem populo permittit. Mox, consultans, quonam die solennia regni capesseret? litteras Phrahatis et Hieronis, qui validissimas praefecturas obtinebant, accipit, brevem moram precantium. Placitumque, opperiri viros praepollentis: atque interim Ctesiphon, sedes imperii, petita. Sed, ubi diem ex die prolatabant, multis coram et adprobantibus, Surena, patrio more, Tiridaten insigni regio evinxit.

43. Ac, si statim interiora ceterasque nationes petivisset, oppressa cunctantium dubitatio, et omnes in unum cedebant: adsidendo castellum, in quod pecuniam et pellices Artabanus contulerat, dedit spatium exuendi pacta. Nam Phrahates et Hiero, et, si qui alii

delectum capiendo diademati diem haud concelebraverant, pars metu, quidam invidia in Abdagesen, qui tum aula et novo rege potiebatur, ad Artabanum vertere. Isque in Hyrcanis repertus est, inluvie obsitus, et alimenta arcu expediens. Ac primo, tamquam dolus pararetur, territus; ubi data fides, *reddendae dominationi venisse,* adlevatur animum, et, *quae repentina mutatio?* exquirit. Tum Hiero *pueritiam Tiridatis* increpat; *neque penes Arsacidem imperium, sed inane nomen apud inbellem externa mollitia, vim in Abdagesis domo.*

44. Sensit vetus regnandi, falsos in amore odia non fingere. Nec ultra moratus, quam dum Scytharum auxilia conciret, pergit properus et praeveniens inimicorum astus, amicorum poenitentiam: neque exuerat paedorem, ut vulgum miseratione adverteret. Non fraus, non preces, nihil omissum, quo ambiguos inliceret, prompti firmarentur. Iamque multa manu propinqua Seleuciae adventabat; cum Tiridates, simul fama, atque ipso Artabano perculsus, distrahi consiliis, iret contra, an bellum cunctatione tractaret. Quibus proelium et festinati casus placebant, *disiectos et longinquitate itineris fessos, ne animo quidem satis ad obsequium coaluisse,* disserunt, *proditores nuper hostesque eius, quem rursum foveant.* Verum Abdageses, *regrediendum in Mesopotamiam,* censebat, *ut amne obiecto, Armeniis interim Elymaeisque et ceteris a tergo excitis, aucti copiis socialibus, et quas dux Romanus misisset, fortunam tentarent.* Ea sententia valuit, quia plurima auctoritas penes Abdagesen, et Tiridates ignavus ad pericula erat. Sed fugae specie discessum: ac, principio a gente Arabum facto, ceteri domos abeunt, vel in castra Artabani: donec Tiridates, cum paucis in Syriam revectus, pudore proditionis omnes exsolvit.

45. Idem annus gravi igne urbem adficit, deusta parte Circi, quae Aventino contigua, ipsoque Aventino. Quod damnum Caesar ad gloriam vertit, exsolutis domuum et insularum pretiis. Millies sestertium ea munificentia conlocatum; tanto acceptius in vulgum, quanto, modicus privatis aedificationibus, ne publice quidem, nisi duo opera, struxit, templum Augusto, et scenam Pompeiani theatri: eaque perfecta, contemptu ambitionis, an per senectutem, haud dedicavit. Sed aestimando cuiusque detrimento quatuor progeneri Caesaris, Cn. Domitius, Cassius Longinus, M. Vinicius, Rubellius Blandus delecti, additusque nominatione consulum P. Petronius. Et pro ingenio cuiusque quaesiti decretique in principem honores. Quos omiserit receperitve, in incerto fuit, ob propinquum vitae finem. Neque enim multo post supremi Tiberio consules, Cn. Acerronius, C. Pontius, magistratum occepere; nimia iam potentia Macronis, qui gratiam C. Caesaris, numquam sibi neglectam, acrius in dies fovebat, inpuleratque, post mortem Claudiae, quam nuptam ei retuli, uxorem suam Enniam, imitando amore iuvenem inlicere, pactoque matrimonii vincire, nihil abnuentem, dum dominationis apisceretur. Nam, etsi commotus ingenio, simulationum tamen falsa in sinu avi perdidicerat.

46. Gnarum hoc principi, eoque dubitavit de tradenda rep. primum inter nepotes: quorum Druso genitus, sanguine et caritate propior, sed nondum pubertatem ingressus: Germanici filio robur iuventae, vulgi studia, eaque apud avum odii caussa. Etiam de Claudio agitanti, quod is, composita aetate, bonarum artium cupiens erat, inminuta mens eius obstitit. Sin extra domum successor quaereretur, ne memoria Augusti,

ne nomen Caesarum in ludibria et contumelias verterent, metuebat. Quippe illi non perinde curae gratia praesentium, quam in posteros ambitio. Mox incertus animi, fesso corpore, consilium, cui inpar erat, fato permisit; iactis tamen vocibus, per quas intelligeretur providus futurorum. Namque Macroni, non abdita ambage, *occidentem ab eo deseri, orientem spectari* exprobravit. Et C. Caesari, forte orto sermone, L. Sullam inridenti, *omnia Sullae vitia, et nullam eiusdem virtutem habiturum*, praedixit. Simul crebris cum lacrimis minorem ex nepotibus complexus, truci alterius vultu: *Occides hunc tu*, inquit, *et te alius*. Sed gravescente valetudine, nihil e libidinibus omittebat, in patientia firmitudinem simulans; solitusque eludere medicorum artes, atque eos, qui post tricesimum aetatis annum ad internoscenda corpori suo utilia vel noxia alieni consilii indigerent.

47. Interim Romae futuris etiam post Tiberium caedibus semina iaciebantur. Laelius Balbus Acutiam, P. Vitellii quondam uxorem, maiestatis postulaverat: qua damnata, cum praemium accusatori decerneretur, Iunius Otho, tribunus plebei, intercessit. Unde illis odia, mox Othoni exsilium. Dein multorum amoribus famosa Albucilla, cui matrimonium cum Satrio Secundo, coniurationis indice, fuerat, defertur inpietatis in principem. Connectebantur, ut conscii et adulteri eius, Cn. Domitius, Vibius Marsus, L. Arruntius. De claritudine Domitii supra memoravi. Marsus quoque vetustis honoribus et inlustris studiis erat. Sed *testium interrogationi, tormentis servorum, Macronem praesedisse*, commentarii ad senatum missi ferebant: nullaeque in eos imperatoris litterae suspicio-

nem dabant, invalido ac fortasse ignaro, ficta pleraque, ob inimicitias Macronis notas in Arruntium.

48. Igitur Domitius, defensionem meditans, Marsus, tamquam inediam destinavisset, produxere vitam: Arruntius, cunctationem et moras suadentibus amicis, *Non eadem omnibus decora*, respondit. *Sibi satis aetatis: neque aliud poenitendum, quam quod inter ludibria et pericula anxiam senectam toleravisset, diu Seiano, nunc Macroni, semper alicui potentium invisus; non culpa, sed ut flagitiorum inpatiens. Sane paucos et supremos principis dies posse vitari: quemadmodum evasurum inminentis iuventam? An, cum Tiberius, post tantam rerum experientiam, vi dominationis convulsus et mutatus sit, C. Caesarem, vix finita pueritia, ignarum omnium, aut pessimis innutritum, meliora capessiturum, Macrone duce? qui, ut deterior, ad opprimendum Seianum delectus, plura per scelera remp. conflictavisset. Prospectare iam se acrius servitium, eoque fugere simul acta et instantia.* Haec vatis in modum dictitans, venas resolvit. Documento sequentia erunt, bene Arruntium morte usum. Albucilla inrito ictu a semet vulnerata, iussu senatus in carcerem fertur. Stuprorum eius ministri, Carsidius Sacerdos, praetorius, ut in insulam deportaretur; Pontius Fregellanus amitteret ordinem senatorium; et eaedem poenae in Laelium Balbum decernuntur; id quidem a laetantibus, quia Balbus truci eloquentia habebatur, promptus adversum insontes.

49. Iisdem diebus Sex. Papinius, consulari familia, repentinum et informem exitum delegit, iacto in praeceps corpore. Caussa ad matrem referebatur; quae, pridem repudiata, adsentationibus atque luxu perpulisset iuvenem ad ea, quorum effugium non nisi morte inveniret. Igitur accusata in senatu, quamquam

genua patrum advolveretur, *luctumque communem, et magis inbecillum, tali super casu, feminarum animum,* aliaque in eundem dolorem moesta et miseranda diu ferret, urbe tamen in decem annos prohibita est, donec minor filius lubricum iuventae exiret.

50. Iam Tiberium corpus, iam vires, nondum dissimulatio deserebat. Idem animi rigor: sermone ac vultu intentus, quaesita interdum comitate quamvis manifestam defectionem tegebat: mutatisque saepius locis, tandem apud promontorium Miseni consedit, in villa, cui L. Lucullus quondam dominus. Illic, eum adpropinquare supremis, tali modo compertum. Erat medicus, arte insignis, nomine Charicles, non quidem regere valetudines principis solitus, consilii tamen copiam praebere. Is, velut propria ad negotia digrediens, et per speciem officii, manum complexus, pulsum venarum adtigit. Neque fefellit. Nam Tiberius, incertum an offensus, tantoque magis iram premens, instaurari epulas iubet, discumbitque ultra solitum; quasi honori abeuntis amici tribueret. Charicles tamen, labi spiritum, nec ultra biduum duraturum, Macroni firmavit. Inde cuncta conloquiis inter praesentes, nuntiis apud legatos et exercitus festinabantur. XVII. Kal. Aprilis, interclusa anima, creditus est mortalitatem explevisse. Et multo gratantum concursu, ad capienda imperii primordia C. Caesar egrediebatur: cum repente adfertur, redire Tiberio vocem ac visus, vocarique, qui recreandae defectioni cibum adferrent. Pavor hinc in omnes: et ceteri passim dispergi, se quisque maestum aut nescium fingere: Caesar, in silentium fixus, a summa spe novissima exspectabat: Macro intrepidus, opprimi senem iniectu multae vestis, iubet, discedique

ab limine. Sic Tiberius finivit, octavo et septuagesimo aetatis anno.

51. Pater ei Nero, et utrimque origo gentis Claudiae, quamquam mater in Liviam et mox Iuliam familiam adoptionibus transierit. Casus prima ab infantia ancipites. Nam proscriptum patrem exsul secutus, ubi domum Augusti privignus introiit, multis aemulis conflictatus est, dum Marcellus et Agrippa, mox Caius Luciusque Caesares, viguere. Etiam frater eius Drusus prosperiore civium amore erat. Sed maxime in lubrico egit, accepta in matrimonium Iulia, inpudicitiam uxoris tolerans, aut declinans. Deinde Rhodo regressus, vacuos principis Penates duodecim annis, mox rei Romanae arbitrium tribus ferme et viginti obtinuit. Morum quoque tempora illi diversa: egregium vita famaque, quoad privatus, vel in imperiis sub Augusto fuit: occultum ac subdolum fingendis virtutibus, donec Germanicus ac Drusus superfuere. Idem inter bona malaque mixtus, incolumi matre: intestabilis saevitia, sed obtectis libidinibus, dum Seianum dilexit timuitve: postremo in scelera simul ac dedecora prorupit, postquam, remoto pudore et metu, suo tantum ingenio utebatur.

(Caligulae principatus integer et Claudii primores anni sex perierunt.)

LIBER XI.

Breviarium. Cap. 1—3. Claudii imperii anno VII. Valerius Asiaticus a Suilio et Sosibio accusatus fraude Messalinae et Vitellii evertitur, et hilare moritur. 4. Somnium saevitiae caussa. 5. In perfidiam advocatorum lex Cincia flagitatur. 6. 7. Praemiis pro patrocinio modus ponitur a principe.

8. Parthi discordant. Gotarzes pulsus vires reparat. 9. Pacem init cum Bardane; 10. hic victor a suis caeditur.

11. Ludi saeculares. Domitius Nero destinatur imperio. 12. Messallina Silium deperit. 13. Claudius aliud agit. Leges fert. Novas litterarum formas vulgat. 14. De litterarum inventoribus. 15. Claudius haruspices firmat.

16. Italicus rex Cheruscis petentibus datur. 17. Mox de eo discordia gentis et bellum. 18. Rebellantes Chaucos Corbulo reprimit. Is severe agit in milites. 19. Frisios componit. Ganuascum caedit. 20. Ardor eius a Claudio repressus. Fossam inter Mosam et Rhenum ducit. Insignia triumphi ei indulta. 21. Sic et Curtio Rufo. 22. Nonius perit. De spectaculo gladiatorum et quaestoribus.

23. Galli civitatem plenam adfectant et, 24. principe patrocinante, 25. impetrant, et primo quidem Aedui. Patricii suppleti. Lustrum conditum.

26. Messalina, amore vecors, 27. Silio palam nubit. 28. Turbantur aulici. 29. 30. Narcissus per pellices rem defert. 31. Claudius trepidat. Messallina bacchatur; 32. preces per Vestalem parat. 33. Narcissus principem nutantem incitat, 34. preces amolitur, 35. 36. sontium, in his Mnesteris, supplicium urget. 37. 38. Messalinam, languente principe, dein ignaro, caedi curat.

Haec gesta annis fere duobus, *C. Valerio Asiatico, M. Valerio Messala. A. Vitellio, L. Vipsiano coss.*

(Deest principium.)

1. Nam Valerium Asiaticum, bis consulem, fuisse quondam adulterum eius, credidit: pariterque hortis

inhians, quos ille, a Lucullo coeptos, insigni magnificentia extollebat, Suilium accusandis utrisque inmittit. Adiungitur Sosibius, Britannici educator, qui, per speciem benevolentiae, moneret Claudium, *cavere vim atque opes principibus infensas: praecipuum auctorem Asiaticum interficiendi Caesaris, non extimuisse concionem populi Romani, fateri, gloriamque facinoris ultro petere. Clarum ex eo in urbe, didita per provincias fama, parare iter ad Germanicos exercitus; quando genitus Viennae, multisque et validis propinquitatibus subnixus, turbare gentiles nationes promptum haberet.* At Claudius, nihil ultra scrutatus, citis cum militibus, tamquam opprimendo bello, Crispinum, praetorii praefectum, misit: a quo repertus est apud Baias, vinclisque inditis, in urbem raptus.

2. Neque data senatus copia: intra cubiculum auditur, Messallina coram, et Suilio corruptionem militum, quos pecunia et stupro in omni flagitio obstrictos arguebat, exin adulterium Poppaeae, ac postremum mollitiam corporis obiectante. Ad quod victo silentio prorupit reus, et, *interroga,* inquit, *Suili, filios tuos: virum esse me fatebuntur:* ingressusque defensionem, commoto maiorem in modum Claudio, Messallinae quoque lacrimas excivit. Quibus abluendis cubiculo egrediens, monet Vitellium, ne elabi reum sineret. Ipsa ad perniciem Poppaeae festinat, subditis, qui terrore carceris ad voluntariam mortem propellerent; adeo ignaro Caesare, ut paucos post dies epulantem apud se maritum eius Scipionem percunctaretur, *cur sine uxore discubuisset?* atque ille, *functam fato,* responderet.

3. Sed consultante super absolutione Asiatici, flens Vitellius, commemorata vetustate amicitiae, utque Antoniam, principis matrem, pariter observavissent, dein,

percursis Asiatici in remp. officiis, recentique adversus Britanniam militia, quaeque alia conciliandae misericordiae videbantur, liberum ei mortis arbitrium permisit: et secuta sunt Claudii verba, in eandem clementiam. Hortantibus dehinc quibusdam inediam et lenem exitum, remittere beneficium, Asiaticus ait: et usurpatis, quibus insueverat, exercitationibus, lauto corpore, hilare epulatus, cum, se honestius calliditate Tiberii, vel impetu C. Caesaris periturum, dixisset, quam, quod fraude muliebri, et inpudico Vitellii ore caderet, venas exsolvit: viso tamen ante rogo, iussoque transferri partem in aliam, ne opacitas arborum vapore ignis minueretur. Tantum illi securitatis novissimae fuit.

4. Vocantur post haec patres, pergitque Suilius addere reos equites Romanos inlustres, quibus Petra cognomentum. At caussa necis ex eo, quod domum suam Valerii et Poppaeae congressibus praebuissent. Verum nocturnae quietis species alteri obiecta, tamquam vidisset Claudium spicea corona evinctum, spicis retro conversis: eaque imagine gravitatem annonae dixisset. Quidam pampineam coronam albentibus foliis visam, atque ita interpretatum, tradidere, vergente autumno mortem principis ostendi. Illud haud ambigitur, qualicumque insomnio ipsi fratrique perniciem adlatam. Sestertium quindecies et insignia praeturae Crispino decreta. Adiecit Vitellius sestertium decies Sosibio, *quod Britannicum praeceptis, Claudium consiliis iuvaret.* Rogatus sententiam et Scipio: *cum idem,* inquit, *de admissis Poppaeae sentiam, quod omnes, putate, me idem dicere, quod omnes:* eleganti temperamento inter coniugalem amorem, et senatoriam necessitatem.

5. Continuus inde et saevus accusandis reis Suilius, multique audaciae eius aemuli. Nam cuncta legum et magistratuum munia in se trahens princeps materiam praedandi patefecerat. Nec quidquam publicae mercis tam venale fuit, quam advocatorum perfidia: adeo, ut Samius, insignis eques Romanus, quadringentis nummorum millibus Suilio datis, et cognita praevaricatione, ferro in domo eius incubuerit. Igitur, incipiente C. Silio, consule designato, cuius de potentia et exitio in tempore memorabo, consurgunt patres, legemque Cinciam flagitant: qua cavetur antiquitus, ne quis ob caussam orandam pecuniam donumve accipiat.

6. Deinde, obstrepentibus his, quibus ea contumelia parabatur, discors Suilio Silius acriter incubuit, *veterum oratorum exempla* referens, *qui famam in posteros praemia eloquentiae cogitavissent pulcherrima. Alioquin et bonarum artium principem sordidis ministeriis foedari. Ne fidem quidem integram manere, ubi magnitudo quaestuum spectetur. Quodsi in nullius mercedem negotia eant, pauciora fore: nunc inimicitias, accusationes, odia et iniurias foveri, ut, quomodo vis morborum pretia medentibus, sic fori tabes pecuniam advocatis ferat. Meminissent C. Asinii et Messallae ac recentiorum, Arruntii et Aesernini. Ad summa provectos incorrupta vita et facundia.* Talia dicente consule designato, consentientibus aliis, parabatur sententia, qua lege repetundarum tenerentur; cum Suilius et Cossutianus et ceteri, qui non iudicium (quippe in manifestos) sed poenam statui videbant, circumsistunt Caesarem, ante acta deprecantes.

7. Et, postquam adnuit, agere incipiunt: *Quem illum tanta superbia esse, ut aeternitatem famae spe praesumat? Usui et rebus subsidium praeparari, ne quis,*

inopia advocatorum, potentibus obnoxius sit. Neque tamen eloquentiam gratuito contingere: omitti curas familiaris, ut quis se alienis negotiis intendat. Multos militia, quosdam exercendo agros tolerare vitam. Nihil a quoquam expeti, nisi cuius fructus ante praeviderit. Facile Asinium et Messallam, inter Antonium et Augustum bellorum praemiis refertos, aut ditium familiarum heredes Aeserninos et Arruntios, magnum animum induisse. Prompta sibi exempla, quantis mercedibus P. Clodius aut C. Curio concionari soliti sint. Se, modicos senatores, quieta rep., nulla nisi pacis emolumenta petere. Cogitaret plebem, quae toga enitesceret. Sublatis studiorum pretiis, etiam studia peritura. Ut minus decora haec, ita haud frustra dicta princeps ratus, capiendis pecuniis posuit modum usque ad dena sestertia, quem egressi repetundarum tenerentur.

8. Sub idem tempus Mithridates, quem imperitasse Armeniis et ad praesentiam Caesaris vocatum memoravi, monente Claudio, in regnum remeavit, fisus Pharasmanis opibus. Is rex Iberis, idemque Mithridatis frater, nuntiabat, *discordare Parthos, summaque imperii ambigua, minora sine cura haberi.* Nam inter Gotarzis pleraque saeva (qui necem fratri Artabano coniugique ac filio eius praeparaverat, unde metus eius in ceteros) accivere Vardanen. Ille, ut erat magnis ausis promptus, biduo tria millia stadiorum invadit, ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat: neque cunctatur, quin proximas praefecturas corripiat, solis Seleucensibus dominationem eius abnuentibus. In quos, ut patris sui quoque defectores, ira magis, quam ex usu praesenti, accensus, inplicatur obsidione urbis validae et munimentis obiecti amnis muroque et commeatibus firmatae. Interim Gotarzes, Daharum Hyrcanorumque

opibus auctus, bellum renovat: coactusque Vardanes omittere Seleuciam, Bactrianos apud campos castra contulit.

9. Tunc, distractis Orientis viribus, et, quonam inclinarent, incertis, casus Mithridati datus est occupandi Armeniam, vi militis Romani ad excidenda castellorum ardua, simul Ibero exercitu campos persultante. Nec enim resistere Armenii, fuso, qui proelium ausus erat, Demonacte praefecto. Paullulum cunctationis adtulit rex minoris Armeniae Cotys, versis illuc quibusdam procerum; dein litteris Caesaris coercitus; et cuncta in Mithridatem fluxere, atrociorem, quam novo regno conduceret. At Parthi imperatores, cum pugnam pararent, foedus repente iciunt, cognitis popularium insidiis, quas Gotarzes fratri patefecerat: congressique primo cunctanter, deinde complexi dextras, apud altaria deum pepigere, *fraudem inimicorum ulcisci, atque ipsi inter se concedere.* Potiorque Vardanes visus retinendo regno: at Gotarzes, ne quid aemulationis exsisteret, penitus in Hyrcaniam abiit. Regressoque Vardani deditur Seleucia, septimo post defectionem anno; non sine dedecore Parthorum, quos una civitas tamdiu eluserat.

10. Exin validissimas praefecturas invasit. Et reciperare Armeniam avebat, ni a Vibio Marso Syriae legato, bellum minitante, cohibitus foret. Atque interim Gotarzes, poenitentia concessi regni, et revocante nobilitate, cui in pace durius servitium est, contrahit copias. Et huic contra itum ad amnem Erinden: in cuius transgressu multum certato, pervicit Vardanes, prosperisque proeliis medias nationes subegit ad flumen Sinden, quod Dahas Ariosque disterminat. Ibi modus rebus secundis positus. Nam Parthi, quamquam victo-

res, longinquam militiam aspernabantur. Igitur exstructis monimentis, quibus opes suas testabatur, nec cuiquam ante Arsacidarum tributa illis de gentibus parta, regreditur, ingens gloria, atque eo ferocior et subiectis intoleratior: qui, dolo ante composito, incautum, venationique intentum, interfecere, primam intra iuventam, sed claritudine paucos inter senum regum, si perinde amorem inter populares, quam metum apud hostes quaesivisset. Nece Vardanis turbatae Parthorum res inter ambiguos, quis in regnum acciperetur. Multi ad Gotarzen inclinabant; quidam ad Meherdaten, prolem Phrahatis, obsidio nobis datum. Dein praevaluit Gotarzes. Potitusque regiam, per saevitiam ac luxum adegit Parthos, mittere ad principem Romanum occultas preces, quis, *permitti Meherdaten patrium ad fastigium,* orabant.

11. Iisdem consulibus ludi saeculares octingentesimo post Romam conditam, quarto et sexagesimo, quam Augustus ediderat, spectati sunt. Utriusque principis rationes praetermitto, satis narratas libris, quibus res imperatoris Domitiani composui. Nam is quoque edidit ludos saeculares; iisque intentius adfui, sacerdotio quindecimvirali praeditus, ac tunc praetor. Quod non iactantia refero, sed quia conlegio quindecimvirum antiquitus ea cura, et magistratus potissimum exsequebantur officia caerimoniarum. Sedente Claudio, circensibus ludis, cum pueri nobiles equis ludicrum Troiae inirent, interque eos Britannicus, imperatore genitus, et L. Domitius, adoptione mox in imperium et cognomentum Neronis adscitus, favor plebis acrior in Domitium loco praesagii acceptus est. Vulgabaturque, adfuisse infantiae eius dracones in modum custodum; fabulosa et externis miraculis adsimulata:

nam ipse, haudquaquam sui detractor, unam omnino anguem in cubiculo visam, narrare solitus est.

12. Verum inclinatio populi supererat, ex memoria Germanici, cuius illa reliqua suboles virilis: et matri Agrippinae miseratio augebatur, ob saevitiam Messallinae: quae semper infesta, et tunc commotior, quo minus strueret crimina et accusatores, novo et furori proximo amore detinebatur. Nam in C. Silium, iuventutis Romanae pulcherrimum, ita exarserat, ut Iuniam Silanam, nobilem feminam, matrimonio eius exturbaret, vacuoque adultero potiretur. Neque Silius flagitii aut periculi nescius erat: sed certo, si abnueret, exitio, et nonnulla fallendi spe, simul magnis praemiis, opperiri futura et praesentibus frui, pro solatio habebat. Illa non furtim, sed multo comitatu ventitare domum, egressibus adhaerescere; largiri opes, honores: postremo, velut translata iam fortuna, servi, liberti, paratus principis apud adulterum visebantur.

13. At Claudius, matrimonii sui ignarus, et munia censoria usurpans, theatralem populi lasciviam severis edictis increpuit, quod in P. Pomponium consularem, (is carmina scenae dabat) inque feminas inlustres probra iecerat. Et lege lata saevitiam creditorum coercuit, *ne in mortem parentum pecunias filiis familiarum foenori darent.* Fontesque aquarum, ab Simbruinis collibus deductos, urbi intulit. Ac novas litterarum formas addidit vulgavitque; comperto, Graecam quoque litteraturam non simul coeptam absolutamque.

14. Primi per figuras animalium Aegyptii sensus mentis effingebant; (ea antiquissima monimenta memoriae humanae inpressa saxis cernuntur) et litterarum semet inventores perhibent; inde Phoenicas, quia mari praepollebant, intulisse Graeciae, gloriamque

adeptos, tamquam repererint quae acceperant. Quippe fama est, Cadmum, classe Phoenicum vectum, rudibus adhuc Graecorum populis artis eius auctorem fuisse. Quidam Cecropem Atheniensem, vel Linum Thebanum, et temporibus Troianis Palamedem Argivum memorant, sexdecim litterarum formas; mox alios, ac praecipuum Simonidem, ceteras reperisse. At in Italia Etrusci ab Corinthio Damarato, Aborigines Arcade ab Evandro didicerunt: et forma litteris Latinis, quae veterrimis Graecorum. Sed nobis quoque paucae primum fuere: deinde additae sunt. Quo exemplo Claudius tres litteras adiecit, quae usui imperitante eo, post oblitteratae, adspiciuntur etiam nunc in aere publicandis plebiscitis per fora ac templa fixo.

15. Retulit deinde ad senatum super collegio haruspicum, *ne vetustissima Italiae disciplina per desidiam exolesceret. Saepe adversis reip. temporibus accitos, quorum monitu redintegratas caerimonias, et in posterum rectius habitas: primoresque Etruriae sponte, aut patrum Romanorum impulsu, retinuisse scientiam, et in familias propagasse: quod nunc segnius fieri, publica circa bonas artes socordia, et quia externae superstitiones valescant. Et laeta quidem in praesens omnia; sed benignitati deum gratiam referendam, ne ritus sacrorum, inter ambigua culti, per prospera oblitterarentur.* Factum ex eo SC.: *viderent pontifices, quae retinenda firmandaque haruspicum.*

16. Eodem anno Cheruscorum gens regem Roma petivit, amissis per interna bella nobilibus, et uno reliquo stirpis regiae, qui apud urbem habebatur, nomine Italicus. Paternum huic genus e Flavio, fratre Arminii, mater ex Cattumero, principe Cattorum erat: ipse forma decorus, et armis equisque in patrium no-

strumque morem exercitus. Igitur Caesar auctum pecunia, additis stipatoribus, hortatur *gentile decus magno animo capessere. Illum primum, Romae ortum, nec obsidem, sed civem, ire externum ad imperium.* Ac primo laetus Germanis adventus, atque eo magis, quod, nullis discordiis inbutus, pari in omnes studio ageret: celebrari, coli, modo comitatem et temperantiam nulli invisam, saepius vinolentiam ac libidines, grata barbaris, usurpans. Iamque apud proximos, iam longius clarescere, cum potentiam eius suspectantes, qui factionibus floruerant, discedunt ad conterminos populos, ac testificantur, *adimi veterem Germaniae libertatem, et Romanas opes insurgere. Adeo neminem, iisdem in terris ortum, qui principem locum impleat; nisi exploratoris Flavii progenies super cunctos adtollatur? Frustra Arminium praescribi: cuius si filius, hostili in solo adultus, in regnum venisset, posse extimesci, infectum alimonio, servitio, cultu, omnibus externis. At, si paterna Italico mens esset, non alium infensius arma contra patriam ac deos Penates, quam parentem eius exercuisse.*

17. His atque talibus magnas copias coegere. Nec pauciores Italicum sequebantur. *Non enim inrupisse ad invitos, sed accitum,* memorabant. *Quando nobilitate ceteros anteiret, virtutem experirentur, an dignum se patruo Arminio, avo Cattumero praeberet. Nec patrem rubori, quod fidem adversus Romanos, volentibus Germanis sumptam, numquam omisisset. Falso libertatis vocabulum obtendi ab iis, qui privatim degeneres, in publicum exitiosi, nihil spei, nisi per discordias, habeant.* Adstrepebat huic alacre vulgus; et magno, inter barbaros, proelio victor rex; dein secunda fortuna ad superbiam prolapsus pulsusque, ac rursus Langobar-

dorum opibus refectus, per laeta, per adversa, res Cheruscas adflictabat.

18. Per idem tempus Chauci, nulla dissensione domi, et morte Sanquinii alacres, dum Corbulo adventat, inferiorem Germaniam incursavere, duce Gannasco: qui natione Canninefas, auxiliaris et diu meritus, post transfuga, levibus navigiis praedabundus, Gallorum maxime oram vastabat, non ignarus, dites et inbelles esse. At Corbulo provinciam ingressus, magna cum cura, et mox gloria, cui principium illa militia fuit, triremes alveo Rheni, ceteras navium, ut quaeque habiles, per aestuaria et fossas adegit: lintribusque hostium depressis, et exturbato Gannasco, ubi praesentia satis composita sunt, legiones, operum et laboris ignaras, populationibus laetantes, veterem ad morem reduxit, ne quis agmine decederet, nec pugnam, nisi iussus, iniret. Stationes, vigiliae, diurna nocturnaque munia, in armis agitabantur. Feruntque militem, quia vallum non accinctus, atque alium, quia pugione tantum accinctus foderet, morte punitos. Quae nimia, et incertum an falso iacta, originem tamen e severitate ducis traxere: intentumque et magnis delictis inexorabilem scias, cui tantum asperitatis etiam adversus levia credebatur.

19. Ceterum is terror milites hostesque in diversum adfecit. Nos virtutem auximus: barbari ferociam infregere. Et natio Frisiorum post rebellionem, clade L. Apronii coeptam, infensa, aut male fida, datis obsidibus consedit apud agros a Corbulone descriptos. Idem senatum, magistratus, leges inposuit. Ac, ne iussa exuerent, praesidium inmunivit; missis, qui maiores Chaucos ad deditionem pellicerent, simul Gannascum dolo adgrederentur. Nec inritae aut degene-

res insidiae fuere adversus transfugam et violatorem fidei. Sed caede eius motae Chaucorum mentes, et Corbulo semina rebellionis praebebat, ut laeta apud plerosque, ita apud quosdam sinistra fama. *Cur hostem conciret? Adversa in rempublicam casura: sin prospere egisset, formidolosum paci virum insignem, et ignavo principi praegravem.* Igitur Claudius adeo novam in Germanias vim prohibuit, ut referri praesidia cis Rhenum iuberet.

20. Iam castra in hostili solo molienti Corbuloni eae litterae redduntur. Ille, re subita, quamquam multa simul offunderentur, metus ex imperatore, contemptio ex barbaris, ludibrium apud socios, nihil aliud prolocutus, quam *beatos quondam duces Romanos!* signum receptui dedit. Ut tamen miles otium exueret, inter Mosam Rhenumque trium et viginti millium spatio fossam perduxit, qua incerta Oceani vetarentur. Insignia tamen triumphi indulsit Caesar, quamvis bellum negavisset. Nec multo post Curtius Rufus eundem honorem adipiscitur, qui in agro Mattiaco recluserat specus quaerendis venis argenti; unde tenuis fructus, nec in longum fuit: at legionibus cum damno labor, effodere rivos, quaeque in aperto gravia, humum infra moliri. Quis subactus miles, et quia plures per provincias similia tolerabantur, componit occultas litteras, nomine exercituum, precantium imperatorem, *ut, quibus permissurus esset exercitus, triumphalia ante tribueret.*

21. De origine Curtii Rufi, quem gladiatore genitum quidam prodidere, neque falsa prompserim; et vera exsequi pudet. Postquam adolevit, sectator quaestoris, cui Africa obtigerat, dum in oppido Adrumeto vacuis per medium diei porticibus secretus agitat, ob-

lata ei species muliebris ultra modum humanum, et audita est vox: *tu es, Rufe, qui in hanc provinciam pro consule venies.* Tali omine in spem sublatus, digressusque in urbem, et largitione amicorum, simul acri ingenio, quaesturam, et mox, nobiles inter candidatos, praeturam principis suffragio adsequitur: cum hisce verbis Tiberius dedecus natalium eius velavisset, *Curtius Rufus videtur mihi ex se natus.* Longa post haec senecta, et adversus superiores tristi adulatione, adrogans minoribus, inter pares difficilis, consulare imperium, triumphi insignia, ac postremo Africam obtinuit: atque ibi defunctus, fatale praesagium inplevit.

22. Interea Romae, nullis palam, neque cognitis, mox caussis, Cn. Nonius, eques Romanus, ferro accinctus reperitur in coetu salutantium principem. Nam, postquam tormentis dilaniabatur, de se non inficiatus conscios non edidit, incertum an occultans. Iisdem consulibus P. Dolabella censuit, *spectaculum gladiatorum per omnes annos celebrandum pecunia eorum, qui quaesturam adipiscerentur.* Apud maiores virtutis id praemium fuerat, cunctisque civium, si bonis artibus fiderent, licitum petere magistratus: ac ne aetas quidem distinguebatur, quin prima iuventa consulatum ac dictaturam inirent. Sed quaestores, regibus etiam tum imperantibus, instituti sunt: quod lex curiata ostendit, ab L. Bruto repetita. Mansitque consulibus potestas deligendi, donec eum quoque honorem populus mandaret. Creatique primum Valerius Potitus et Aemilius Mamercus, LXIII. anno post Tarquinios exactos, ut rem militarem comitarentur. Dein, gliscentibus negotiis, duo additi, qui Romae curarent. Mox duplicatus numerus, stipendiaria iam Italia, et accedentibus provinciarum vectigalibus. Post, lege Syllae,

viginti creati supplendo senatui, cui iudicia tradiderat. Et, quamquam equites iudicia recuperavissent, quaestura tamen, ex dignitate candidatorum, aut facilitate tribuentium, gratuito concedebatur, donec sententia Dolabellae velut venundaretur.

23. A. Vitellio, L. Vipstano coss. cum de supplendo senatu agitaretur, primoresque Galliae, quae Comata adpellatur, foedera et civitatem Romanam pridem adsecuti, ius adipiscendorum in urbe honorum expeterent, multus ea super re variusque rumor. Et studiis diversis apud principem certabatur, adseverantium, *non adeo aegram Italiam, ut senatum suppeditare urbi suae nequiret. Suffecisse olim indigenas consanguineis populis, nec poenitere veteris reip. Quin adhuc memorari exempla, quae priscis moribus ad virtutem et gloriam Romana indoles prodiderit. An parum, quod Veneti et Insubres curiam inruperint, nisi coetus alienigenarum, velut captivitas, inferatur? Quem ultra honorem residuis nobilium, aut si quis pauper e Latio senator, fore? Oppleturos omnia divites illos, quorum avi proavique, hostilium nationum duces, exercitus nostros ferro vique ceciderint; d. Iulium apud Alesiam obsederint. Recentia haec: quid si memoria eorum inoriretur, qui Capitolio et ara Romana manibus eorumdem per se satis,....... Fruerentur sane vocabulo civitatis: insignia patrum, decora magistratuum ne vulgarent.*

24. His atque talibus haud permotus princeps, et statim contra disseruit, et, vocato senatu, ita exorsus est: *Maiores mei (quorum antiquissimus Clausus, origine Sabina, simul in civitatem Romanam, et in familias patriciorum adscitus est) hortantur, uti paribus consiliis remp. capessam, transferendo huc, quod usquam egregium fuerit. Neque enim ignoro, Iulios Alba, Corun-*

canios Camerio, Porcios Tusculo, et, ne vetera scrutemur, Etruria Lucaniaque, et omni Italia, in senatum accitos: postremo ipsam ad Alpes promotam, ut non modo singuli viritim, sed terrae, gentes, in nomen nostrum coalescerent. Tunc solida domi quies, et adversus externa floruimus, cum Transpadani in civitatem recepti, cum, specie deductarum per orbem terrae legionum, additis provincialium validissimis, fesso imperio subventum est. Num poenitet, Balbos ex Hispania, nec minus insignes viros e Gallia Narbonensi transivisse? Manent posteri eorum, nec amore in hanc patriam nobis concedunt. Quid aliud exitio Lacedaemoniis et Atheniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi, quod victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus tantum sapientia valuit, ut plerosque populos eodem die hostes, dein cives habuerit. Advenae in nos regnaverunt. Libertinorum filiis magistratus mandari, non, ut plerique falluntur, repens, sed priori populo factitatum est. At cum Senonibus pugnavimus. Scilicet Volsci et Aequi numquam adversam nobis aciem instruxere! Capti a Gallis sumus. Sed et Tuscis obsides dedimus, et Samnitium iugum subivimus. Attamen, si cuncta bella recenseas, nullum breviore spatio, quam adversus Gallos, confectum. Continua inde ac fida pax. Iam moribus, artibus, adfinitatibus nostris mixti, aurum et opes suas inferant potius, quam separati habeant. Omnia, P. C., quae nunc vetustissima creduntur, nova fuere: plebei magistratus post patricios: Latini post plebeios: ceterarum Italiae gentium post Latinos. Inveterascet hoc quoque: et quod hodie exemplis tuemur, inter exempla erit.

25. Orationem principis secuto patrum consulto, primi Aedui senatorum in urbe ius adepti sunt. Datum

id foederi antiquo, et quia soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant. Iisdem diebus in numerum patriciorum adscivit Caesar vetustissimum quemque e senatu, aut quibus clari parentes fuerant: paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus *maiorum* et L. Brutus *minorum gentium* adpellaverant; exhaustis etiam, quas dictator Caesar lege Cassia, et princeps Augustus lege Saenia sublegere. Laetaque haec in R. P. munia, multo gaudio censoris inibantur. Famosos probris quonam modo senatu depelleret, anxius, mitem et recens repertam, quam ex severitate prisca, rationem adhibuit, monendo, *secum quisque de se consultaret, peteretque ius exuendi ordinis. Facilem eius rei veniam. Et motos senatu excusatosque simul propositurum: ut iudicium censorum, ac pudor sponte cedentium permixti, ignominiam mollirent.* Ob ea Vipstanus consul retulit, *patrem senatus adpellandum esse Claudium. Quippe promiscuum patris patriae cognomentum: nova in rempublicam merita non usitatis vocabulis honoranda.* Sed ipse cohibuit consulem, ut nimium adsentantem. Condiditque lustrum, quo censa sunt civium LIX centena, LXXXIV millia, LXXII. Isque illi finis inscitiae erga domum suam fuit. Haud multo post flagitia uxoris noscere ac punire adactus, ut deinde ardesceret in nuptias incestas.

26. Iam Messallina, facilitate adulteriorum in fastidium versa, ad incognitas libidines profluebat; cum *abrumpi dissimulationem* etiam Silius, sive fatali vecordia, an imminentium periculorum remedium ipsa pericula ratus, urgebat. *Quippe non eo ventum, ut senectam principis opperirentur. Insontibus innoxia consilia; flagitiis manifestis subsidium ab audacia petendum: adesse conscios, paria metuentes. Se caelibem, orbum,*

nuptiis et adoptando Britannico paratum: mansuram eandem Messallinae potentiam, addita securitate, si praevenirent Claudium, ut insidiis incautum, ita irae properum. Segniter hae voces acceptae, non amore in maritum; sed ne Silius summa adeptus sperneret adulteram, scelusque, inter ancipitia probatum, veris mox pretiis aestimaret. Nomen tamen matrimonii concupivit, ob magnitudinem infamiae, cuius apud prodigos novissima voluptas est. Nec ultra exspectato, quam dum sacrificii gratia Claudius Ostiam proficisceretur, cuncta nuptiarum solennia celebrat.

27. Haud sum ignarus, fabulosum visum iri, tantum ullis mortalium securitatis fuisse, in civitate omnium gnara et nihil reticente, nedum consulem designatum, cum uxore principis, praedicta die, adhibitis qui obsignarent, velut suscipiendorum liberorum caussa, convenisse: atque illam audisse auspicum verba, subisse, sacrificasse apud deos: discubitum inter convivas: oscula, complexus: noctem denique actam licentia coniugali. Sed nihil compositum miraculi caussa, verum audita scriptaque senioribus tradam.

28. Igitur domus principis inhorruerat: maximeque, quos penes potentia, et, si res verterent, formido, non iam secretis conloquiis, sed aperte fremere, *dum histrio cubiculum principis insultaverit, dedecus quidem inlatum; sed discidium procul abfuisse: nunc iuvenem nobilem, dignitate formae, vi mentis, ac propinquo consulatu, maiorem ad spem accingi. Nec enim occultum, quid post tale matrimonium superesset.* Subibat sine dubio metus reputantes, *hebetem Claudium et uxori devinctum, multasque mortes iussu Messallinae patratas.* Rursus ipsa facilitas imperatoris fiduciam dabat, *si atrocitate criminis praevaluissent, posse opprimi damna-*

tam ante quam ream. Sed in eo discrimen verti, si defensio audiretur, utque clausae aures etiam confitenti forent.

29. Ac primo Callistus, iam mihi circa necem C. Caesaris narratus, et Appianae caedis molitor Narcissus, flagrantissimaque eo in tempore gratia Pallas agitavere, *num Messallinam secretis minis depellerent amore Silii, cuncta alia dissimulantes*: deinde metu, ne ad perniciem ultro traherentur, desistunt: Pallas, per ignaviam; Callistus, prioris quoque regiae peritus, et potentiam cautis, quam acribus, consiliis tutius haberi. Perstitit Narcissus, et, solum id inmutans, ne quo sermone praesciam criminis et accusatoris faceret, ipse ad occasiones intentus, longa apud Ostiam Caesaris mora, duas pellices, quarum is corporibus maxime insueverat, largitione ac promissis, et, uxore deiecta, plus potentiae ostentando, perpulit, delationem subire.

30. Exin Calpurnia (id pellici nomen) ubi datum secretum, Caesaris genibus provoluta, *nupsisse Messallinam Silio,* exclamat. Simul Cleopatram, quae idem opperiens adstabat, *an comperisset?* interrogat: atque illa adnuente, *cieri Narcissum,* postulat. Is, *veniam in praeteritum petens, quod ei cis Vectios, cis Plautios dissimulavisset, nec nunc adulteria obiecturum,* ait: *nec domum, servitia, et ceteros fortunae paratus reposcere. Frueretur immo iis: at redderet uxorem, rumperetque tabulas nuptiales. An discidium*, inquit, *tuum nosti? Nam matrimonium Silii vidit populus et senatus et miles: ac, ni propere agis, tenet urbem maritus.*

31. Tum potissimos amicorum vocat: primumque rei frumentariae praefectum, Turranium, post Lusium Getam, praetorianis inpositum, percunctatur. Quibus fatentibus, certatim ceteri circumstrepunt, *iret in*

castra, firmaret praetorias cohortes, securitati ante, quam vindictae consuleret. Satis constat, eo pavore offusum Claudium, ut identidem interrogaret, *an ipse imperii potens? an Silius privatus esset?* At Messallina, non alias solutior luxu, adulto autumno, simulacrum vindemiae per domum celebrabat. Urgeri praela, fluere lacus: et feminae pellibus accinctae adsultabant, ut sacrificantes vel insanientes Bacchae: ipsa crine fluxo, thyrsum quatiens, iuxtaque Silius hedera vinctus, gerere cothurnos, iacere caput, strepente circum procaci choro. Ferunt, Vectium Valentem, lascivia in praealtam arborem connisum, interrogantibus, *quid adspiceret?* respondisse, *tempestatem ab Ostia atrocem:* sive ceperat ea species, seu forte lapsa vox in praesagium vertit.

32. Non rumor interea, sed undique nuntii incedunt, qui, *gnara Claudio cuncta et venire promptum ultioni,* adferrent. Igitur Messallina Lucullianos in hortos, Silius, dissimulando metu, ad munia fori digrediuntur. Ceteris passim dilabentibus, adfuere centuriones, inditaque sunt vincula, ut quis reperiebatur in publico aut per latebras. Messallina tamen, quamquam res adversae consilium eximerent, ire obviam, et adspici a marito, quod saepe subsidium habuerat, haud segniter intendit, iussitque, *ut Britannicus et Octavia in complexum patris pergerent.* Et Vibidiam, virginum Vestalium vetustissimam, oravit, *pontificis maximi aures adire, clementiam expetere.* Atque interim, tribus omnino comitantibus (id repente solitudinis erat) spatium urbis pedibus emensa, vehiculo, quo purgamenta hortorum eripiuntur, Ostiensem viam intrat: nulla cuiusquam misericordia, quia flagitiorum deformitas praevalebat. Trepidabatur nihilominus a

Caesare: quippe Getae, praetorii praefecto, haud satis fidebat, ad honesta, seu prava, iuxta levi.

33. Ergo Narcissus, adsumptis, quibus idem metus, *non aliam spem incolumitatis Caesaris*, adfirmat, *quam si ius militum, uno illo die, in aliquem libertorum transferret: seque*, offert, *suscepturum*. Ac ne, dum in urbem vehitur, ad poenitentiam a L. Vitellio et P. Largo Caecina, mutaretur, in eodem gestamine sedem poscit sumitque.

34. Crebra post haec fama fuit, inter diversas principis voces, cum modo incusaret flagitia uxoris, aliquando ad memoriam coniugii et infantiam liberorum revolveretur, non aliud prolocutum Vitellium, quam, *o facinus! o scelus!* Instabat quidem Narcissus, *aperire ambages et veri copiam facere:* sed non ideo pervicit, quin suspensa, et, quo ducerentur, inclinatura responderet, exemploque eius Largus Caecina uteretur. Et iam erat in adspectu Messallina, clamitabatque, *audiret Octaviae et Britannici matrem;* cum obstrepere accusator, *Silium et nuptias* referens: simul codicillos, libidinum indices, tradidit, quibus visus Caesaris averteret. Nec multo post urbem ingredienti offerebantur communes liberi; nisi Narcissus amoveri eos iussisset. Vibidiam depellere nequivit, quin multa cum invidia flagitaret, *ne indefensa coniunx exitio daretur*. Igitur, *auditurum principem*, *et fore diluendi criminis facultatem*, respondit: *iret interim virgo et sacra capesseret*.

35. Mirum inter haec silentium Claudii: Vitellius ignaro propior: omnia liberto obediebant. Patefieri domum adulteri, atque illuc deduci imperatorem iubet. Ac primum in vestibulo, effigiem patris Silii, consulto senatus abolitam, demonstrat: tum, quidquid avitum Neronibus et Drusis, in pretium probri cessisse. In-

censumque et ad minas erumpentem, castris infert, parata concione militum; apud quos, praemonente Narcisso, pauca verba fecit: nam, etsi iustum, dolorem pudor impediebat. Continuus dehinc cohortium clamor, nomina reorum et poenas flagitantium: admotusque Silius tribunali, non defensionem, non moras tentavit, precatus, *ut mors accelerarctur*. Eadem constantia et inlustres equites Romanos cupidos maturae necis fecit. Titium Proculum, custodem a Silio Messallinae datum, et indicium offerentem Vectium Valentem et confessum, et Pompeium Urbicum, ac Saufellum Trogum ex consciis trahi ad supplicium iubet. Decius quoque Calpurnianus, vigilum praefectus, Sulpicius Rufus, ludi procurator, Iuncus Virgilianus, senator, eadem poena adfecti.

36. Solus Mnester cunctationem adtulit, dilaniata veste clamitans, *adspiceret verberum notas, reminisceretur vocis, qua se obnoxium iussis Messallinae dedisset. Aliis largitione, aut spei magnitudine, sibi ex necessitate culpam: nec cuiquam ante pereundum fuisse, si Silius rerum potiretur.* Commotum his, et pronum ad misericordiam Caesarem perpulere liberti, *ne, tot inlustribus viris interfectis, histrioni consuleretur: sponte an coactus tam magna peccavisset, nihil referre.* Ne Trauli quidem Montani equitis Romani defensio recepta est. Is modesta iuventa, sed corpore insigni, accitus ultro, noctemque intra unam a Messallina proturbatus erat paribus lasciviis ad cupidinem et fastidia. Suilio Caesonino et Plautio Laterano mors remittitur: huic, ob patrui egregium meritum: Caesoninus vitiis protectus est, tamquam, in illo foedissimo coetu, passus muliebria.

37. Interim Messallina Lucullianis in hortis prolatare vitam, componere preces, nonnulla spe, et aliquando

ira: tanta, inter extrema, superbia agebat. Ac, ni caedem eius Narcissus properavisset, verterat pernicies in accusatorem. Nam Claudius, domum regressus et tempestivis epulis delinitus, ubi vino incaluit, iri iubet, nuntiarique miserae (hoc enim verbo usum ferunt) *dicendam ad caussam postera die adesset.* Quod ubi auditum, et languescere ira, redire amor, ac, si cunctarentur, propinqua nox, et uxorii cubiculi memoria timebantur; prorumpit Narcissus, denuntiatque centurionibus et tribuno, qui aderant, *exsequi caedem: ita imperatorem iubere.* Custos et exactor e libertis Evodus datus. Isque raptim in hortos praegressus, reperit fusam humi, adsidente matre Lepida: quae, florenti filiae haud concors, supremis eius necessitatibus ad miserationem evicta erat; suadebatque, *ne percussorem opperiretur. Transisse vitam, neque aliud, quam morti decus, quaerendum.* Sed animo, per libidines corrupto, nihil honestum inerat. Lacrimaeque et questus inriti ducebantur; cum impetu venientium pulsae fores, adstititque tribunus per silentium, at libertus increpans multis ac servilibus probris.

38. Tunc primum fortunam suam introspexit, ferrumque accepit, quod frustra iugulo ac pectori, per trepidationem, admovens, ictu tribuni transfigitur. Corpus matri concessum. Nuntiatumque Claudio epulanti, perisse Messallinam, non distincto, sua an aliena manu. Nec ille quaesivit: poposcitque poculum et solita convivio celebravit. Ne secutis quidem diebus odii, gaudii, irae, tristitiae, ullius denique humani adfectus signa dedit, non, cum laetantes accusatores adspiceret, non, cum filios maerentes. Iuvitque oblivionem eius senatus, censendo, *nomen et effigies privatis ac publicis locis demovendas.* Decreta Narcisso quae-

storia insignia; levissimum fastidii eius, cum supra Pallantem et Callistum ageret........honesta quidem, sed ex quibus deterrima orirentur, tristitiis multis....

(Quaedam excidisse videntur.)

LIBER XII.

Breviarium. Cap. 1. 2. Claudius de matrimonio cum libertis deliberat. 3. Agrippina, Germanici fratris eius filia, aliis praelata, L. Silano, cui desponsa Octavia, insidias struit, 4. administro Vitellio, 5—7. cuius artibus inducti senatus populusque infames nuptias probant. 8. Silanus mortem sibi consciscit. Seneca ab exilio redux studiis Neronis praeest, 9. cui despondetur Octavia.

10. Parthi regem Roma petunt Meherdatem, 11. quem, missum a Claudio, Cassius in regnum ducere conatur. 12. Obstat fraus Abgari et 13. Izatis. 14. Victus Meherdates Gotarzi traditur. Hoc mortuo regnum in Vononem, dein Vologesem transfertur. 15. Mithridati, regnum Ponti reciperare niso, Romani resistunt et Cotys et Eunones. 16. Uspe urbe capta, 17. Zorsines deserit Mithridatem, qui, 18. supplex Eunoni, 19—21. per eum a principe veniam impetrat Romamque perducitur.

22. Agrippinae artibus Lollia cedere Italia iubetur, Calpurnia pervertitur. 23. Salutis augurium. Pomerium Urbis prolatum. 24. et qui olim protulerint.

25. Nero Domitius a Claudio adoptatur auctoritate Pallantis. 26. Britannicus depressus. 27. 28. Colonia in Ubios deducta. Catti latrocinia agitantes vincuntur. 29. 30. Vannius Suevorum rex a suis pulsus.

31. In Britannia turbantes reprimit Ostorius Icenos, 32. Cangos, Brigantes. 33—35. Silurum regem Caractacum vincit. 36. Is, Romam perductus, 37. mascule Caesarem adloquitur et veniam im-

petrat. 38. 39. Britanni vires reparant. Ostorius, obtentis triumphi insignibus, obit. 40. Ei Didius suffectus. Bellum intestinum Venutii et Cartismanduae.

41. Neroni virilis toga maturatur, posthabito Britannico. 42. Burrus praetorio praefectus. Agrippinae adrogantia. Vitellio favet. 43. Prodigia Romae. Caritas annonae.

44—47. Bellum Armenios inter et Iberos. Rhadamistus Pharasmanis filius Iberus specie foederis Mithridatem invadit, vinclis onerat, interimit. 48. Quadratus, Syriae praeses, de ultione deliberat. 49. Pelignus Rhadamistum temere regium insigne sumere hortatur. 50. Parthi Armeniam invadunt. 51. Rhadamistus a suis pellitur. Zenobia coniunx, ab eo vulnerata, aegre servatur.

52. Furius Scribonianus relegatus. SC. de mathematicis. 53. SC. Claudianum de feminis, quae servis coniungerentur. Adulatio in Pallantem. 54. Felix et Ventidius turbant Iudaeam. Quadratus quietem reddit. 55. Motus in Cilicia sedat rex Antiochus.

56. Lacus Fucinus emissus et in eo navale spectaculum 57. et convivium cum periculo. 58. Nero ducit Octaviam. 59. Statilius Taurus eversus. 60. Procuratorum in provinciis auctoritas aucta. 61. Cois concessa immunitas. 62. 63. Byzantiis tributum ad tempus remissum. Eius urbis situs.

64. Prodigia Claudianae necis. 65. Lepidae mors indicta. Narcissi liberae voces. 66. 67. Claudium Agrippina veneno tollit. 68. Nero primordia imperii capit. 69. Funus et concecratio Claudii. Gesta haec annis sex, *C. Pompeio, Q. Verannio. C. Antistio, M. Suilio Rufo. Ti. Claudio V, Ser. Cornelio Orfito. P. Cornelio Sulla, L. Salvio Othone. D. Iunio Silano, Q. Haterio. M. Asinio Marcello, M'. Acilio Aviola Coss.*

1. Caede Messallinae convulsa principis domus, orto apud libertos certamine, quis deligeret uxorem Claudio, caelibis vitae intoleranti, et coniugum imperiiso bnoxio. Nec minore ambitu feminae exarserant: suam quaeque nobilitatem, formam, opes contendere, ac digna tanto matrimonio ostentare. Sed maxime ambigebatur inter Lolliam Paullinam, M. Lollii consularis filiam, et Iuliam Agrippinam, Germanico genitam.

Huic Pallas, illi Callistus, fautores aderant: at Aelia Petina, e familia Tuberonum, Narcisso fovebatur. Ipse huc modo, modo illuc, ut quemque suadentium audierat, promptus, discordantes in consilium vocat, ac promere sententiam et adiicere rationes iubet.

2. Narcissus *vetus matrimonium, familiam communem,* (nam Antonia ex Petina erat) *nihil in Penatibus eius novum,* disserebat, *si sueta coniunx rediret, haudquaquam novercalibus odiis usura in Britannicum et Octaviam, proxima suis pignora.* Callistus *inprobatam longo discidio, ac, si rursus adsumeretur, eo ipso superbam: longeque rectius Lolliam induci, quando nullos liberos genuisset, vacuam aemulatione, et privignis parentis loco futuram.* At Pallas id maxime in Agrippina laudare, *quod Germanici nepotem secum traheret: dignam prorsus imperatoria fortuna stirpem, [nobilem] et familiae Claudiae quae posteros coniungeret; ne femina expertae fecunditatis, integra iuventa, claritudinem Caesarum aliam in domum ferret.*

3. Praevaluere haec, adiuta Agrippinae inlecebris, quae, ad eum, per speciem necessitudinis, crebro ventitando, pellicit patruum, ut praelata ceteris, et nondum uxor, potentia uxoria iam uteretur. Nam, ubi sui matrimonii certa fuit, struere maiora, nuptiasque Domitii, quem ex Cn. Aenobarbo genuerat, et Octaviae, Caesaris filiae, moliri: quod sine scelere perpetrari non poterat, quia L. Silano desponderat Octaviam Caesar, iuvenemque et alia clarum, insigni triumphalium et gladiatorii muneris magnificentia, protulerat ad studia vulgi. Sed nihil arduum videbatur in animo principis, cui non iudicium, non odium erat, nisi indita et iussa.

4. Igitur Vitellius, nomine censoris serviles fallacias obtegens, ingruentiumque dominationum provisor, quo gratiam Agrippinae pararet, consiliis eius inplicari, serere crimina in Silanum, cui sane decora et procax soror, Iunia Calvina, haud multum ante Vitellii nurus fuerat. Hinc initium accusationis: fratrumque non incestum, sed incustoditum amorem ad infamiam traxit. Et praebebat Caesar aures, accipiendis adversum generum suspicionibus caritate filiae promptior. At Silanus, insidiarum nescius, ac forte eo anno praetor, repente per edictum Vitellii ordine senatorio movetur, quamquam lecto pridem senatu, lustroque condito. Simul adfinitatem Claudius diremit; adactusque Silanus, eiurare magistratum, et reliquus praeturae dies in Eprium Marcellum conlatus est.

5. C. Pompeio, Q. Verannio coss. pactum inter Claudium et Agrippinam matrimonium iam fama, iam amore inlicito firmabatur: necdum celebrare solennia nuptiarum audebant, nullo exemplo deductae in domum patrui fratris filiae. Quin et incestum, ac si sperneretur, ne in malum publicum erumperet, metuebatur. Nec ante omissa cunctatio, quam Vitellius suis artibus id perpetrandum sumpsit. Percunctatusque Caesarem, *an iussis populi, an auctoritati senatus cederet?* ubi ille, *unum se civium et consensui inparem,* respondit, opperiri intra palatium iubet. Ipse curiam ingreditur, summamque remp. agi obtestans, veniam dicendi ante alios exposcit, orditurque: *Gravissimos principis labores, quis orbem terrae capessat, egere adminiculis, ut domestica cura vacuus, in commune consulat. Quod porro honestius censoriae mentis levamen, quam adsumere coniugem, prosperis dubiisque socium: cui cogitationes intimas, cui parvos liberos tradat, non*

luxui aut voluptatibus adsuefactus, sed qui prima ab iuventa legibus obtemperavisset.

6. Postquam haec favorabili oratione praemisit, multaque patrum adsentatio sequebatur; capto rursus initio, *Quando maritandum principem cuncti suaderent, deligi oportere feminam nobilitate, puerperiis, sanctimonia insignem. Nec diu anquirendum, quin Agrippina claritudine generis anteiret: datum ab ea fecunditatis experimentum: et congruere artes honestas. Id vero egregium, quod, provisu deum, vidua iungeretur principi, sua tantum matrimonia experto. Audivisse a parentibus, vidisse ipsos, adripi coniuges ad libita Caesarum. Procul id a praesenti modestia: statueretur immo documentum, quo uxorem imperator acciperet. At enim, nova nobis in fratrum filias coniugia. Sed aliis gentibus solennia, nec lege ulla prohibita: et sobrinarum, diu ignorata, tempore addito percrebuisse. Morem adcommodari, prout conducat, et fore hoc quoque in his, quae mox usurpentur.*

7. Haud defuere, qui certatim, *si cunctaretur Caesar, vi acturos* testificantes, erumperent curia. Conglobatur promiscua multitudo, *populumque Romanum eadem orare* clamitat. Nec Claudius ultra exspectato, obvium apud forum praebet se gratantibus: senatumque ingressus, *decretum postulat, quo iustae inter patruos fratrumque filias nuptiae etiam in posterum statuerentur.* Neque tamen repertus est nisi unus talis matrimonii cupitor, T. Alledius Severus, eques Romanus, quem plerique Agrippinae gratia inpulsum ferebant. Versa ex eo civitas, et cuncta feminae obediebant, non per lasciviam, ut Messallina, rebus Romanis inludenti. Adductum et quasi virile servitium: palam severitas, ac saepius superbia: nihil domi inpudicum,

nisi dominationi expediret. Cupido auri inmensa obtentum habebat, quasi subsidium regno pararetur.

8. Die nuptiarum Silanus mortem sibi conscivit: sive eo usque spem vitae produxerat, seu delecto die, augendam ad invidiam. Calvina, soror eius, Italia pulsa est. Addidit Claudius *sacra ex legibus Tulli regis, piaculaque apud lucum Dianae per pontifices danda:* inridentibus cunctis, quod poenae procurationesque incesti id temporis exquirerentur. At Agrippina, ne malis tantum facinoribus notesceret, veniam exsilii pro Annaeo Seneca, simul praeturam impetrat, laetum in publicum rata, ob claritudinem studiorum eius, utque Domitii pueritia tali magistro adolesceret, et consiliis eiusdem ad spem dominationis uteretur: quia Seneca fidus in Agrippinam, memoria beneficii, et infensus Claudio, dolore iniuriae, credebatur.

9. Placitum dehinc, non ultra cunctari: sed designatum consulem, Memmium Pollionem, ingentibus promissis inducunt, sententiam expromere, qua oraretur Claudius despondere Octaviam Domitio; quod aetati utriusque non absurdum, et maiora patefacturum erat. Pollio haud disparibus verbis, ac nuper Vitellius, censet: despondeturque Octavia, ac, super priorem necessitudinem, sponsus iam et gener Domitius, aequari Britannico, studiis matris, arte eorum, quîs, ob accusatam Messallinam, ultio ex filio timebatur.

10. Per idem tempus legati Parthorum ad expetendum, ut retuli, Meherdaten missi, senatum ingrediuntur, mandataque in hunc modum incipiunt: *Non se foederis ignaros, nec defectione a familia Arsacidarum venire; sed filium Vononis, nepotem Phrahatis, accedere adversus dominationem Gotarzis, nobilitati plebique iuxta intolerandam. Iam fratres, iam propinquos, iam*

longius sitos, caedibus exhaustos: adiici coniuges gravidas, liberos parvos, dum socors domi, bellis infaustus, ignavium saevitia tegat. Veterem sibi ac publice coeptam nobiscum amicitiam: et subveniendum sociis, virium aemulis, cedentibusque per reverentiam. Ideo regum obsides liberos dari, ut, si domestici imperii taedeat, sit regressus ad principem patresque, quorum moribus adsuefactus rex melior adscisceretur.

11. Ubi haec atque talia dissertavere, incipit orationem Caesar *de fastigio Romano, Parthorumque obsequiis:* seque d. Augusto adaequabat, *petitum ab eo regem* referens, omissa Tiberii memoria; quamquam is quoque miserat. Addiditque praecepta (etenim aderat Meherdates) *ut non dominationem et servos, sed rectorem et cives cogitaret; clementiamque ac iustitiam, quanto ignara barbaris, tanto toleratiora capesseret.* Hinc versus ad legatos, extollit laudibus *alumnum urbis, spectatae ad id modestiae: ac tamen ferenda regum ingenia, neque usui crebras mutationes. Rem Romanam huc satietate gloriae provectam, ut externis quoque gentibus quietem velit.* Datum post haec C. Cassio, qui Syriae praeerat, deducere iuvenem ripam ad Euphratis.

12. Ea tempestate Cassius ceteros praeminebat peritia legum: nam militares artes per otium ignotae, industriosque aut ignavos pax in aequo tenet. Attamen, quantum sine bello dabatur, revocare priscum morem, exercitare legiones, cura, provisu perinde agere, ac si hostis ingrueret: ita dignum maioribus suis et familia Cassia ratus, per illas quoque gentes celebrata. Igitur excitis, quorum de sententia petitus rex, positisque castris apud Zeugma, unde maxime pervius amnis, postquam inlustres Parthi rexque Arabum Acbarus advenerat, monet Meherdaten, *barbaro-*

rum inpetus acres cunctatione languescere, aut in perfidiam mutari: itaque urgeret coepta. Quod spretum fraude Acbari, qui iuvenem ignarum, et summam fortunam in luxu ratum, multos per dies adtinuit apud oppidum Edessam. Et vocante Carrhene, *promptasque res* ostentante, *si citi advenissent*, non cominus Mesopotamiam, sed flexu Armeniam petunt, id temporis inportunam, quia hiems occipiebat.

13. Exin nivibus et montibus fessi, postquam campos propinquabant, copiis Carrhenis adiunguntur: transmissoque amne Tigri, permeant Adiabenos, quorum rex Izates societatem Meherdatis palam induerat, in Gotarzen per occulta et magis fida inclinabat. Sed capta in transitu urbs Ninos, vetustissima sedes Assyriae, et Arbela, castellum insigne fama, quod postremo inter Darium atque Alexandrum proelio Persarum illic opes conciderant. Interea Gotarzes, apud montem, cui nomen Sambulos, vota diis loci suscipiebat, praecipua religione Herculi: qui, tempore stato, per quietem monet sacerdotes, ut templum iuxta equos venatui adornatos sistant. Equi, ubi pharetras telis onustas accepere, per saltus vagi, nocte demum, vacuis pharetris, multo cum anhelitu redeunt. Rursus deus, qua silvas pererraverit, nocturno visu demonstrat: reperiunturque fusae passim ferae.

14. Ceterum Gotarzes, nondum satis aucto exercitu, flumine Corma pro munimento uti: et, quamquam per insectationes et nuntios ad proelium vocaretur, nectere moras, locos mutare, et missis corruptoribus, exuendam ad fidem hostes emercari. Ex quîs Izates Adiabeno, mox Acbarus, Arabum cum exercitu, abscedunt, levitate gentili, et quia experimentis cognitum est, barbaros malle Roma petere reges, quam habere.

At Meherdates, validis auxiliis nudatus, ceterorum proditione suspecta, quod unum [erat] reliquum, rem in casum dare proelioque experiri statuit. Nec detrectavit pugnam Gotarzes, deminutis hostibus ferox. Concursumque magna caede et ambiguo eventu: donec Carrhenen, profligatis obversis longius evectum, integer a tergo globus circumveniret. Tum omni spe perdita, Meherdates, promissa Parrhacis, paterni clientis, secutus, dolo eius vincitur, traditurque victori. Atque ille, *non propinquum, neque Arsacis de gente, sed alienigenam et Romanum,* increpans, auribus decisis vivere iubet, ostentuique clementiae suae, et in nos dehonestamento. Dein Gotarzes morbo obiit, accitusque in regnum Vonones, Medos tum praesidens. Nulla huic prospera aut adversa, quîs memoraretur. Brevi et inglorio imperio perfunctus est; resque Parthorum in filium eius Vologesen translatae.

15. At Mithridates Bosporanus, amissis opibus vagus, postquam Didium, ducem Romanum, roburque exercitus abisse cognoverat, relictos in novo regno Cotyn, iuventa rudem, et paucas cohortium cum Iulio Aquila equite Romano: spretis utrisque, concire nationes, inlicere perfugas: postremo, exercitu coacto, regem Dandaridarum exturbat imperioque eius potitur. Quae ubi cognita, et iam iamque Bosporum invasurus habebatur, diffisi propriis viribus Aquila et Cotys, quia Zorsines, Siracorum rex, hostilia resumpserat, externas et ipsi gratias quaesivere, missis legatis ad Eunonen, qui Adorsorum genti praecellebat. Nec fuit in arduo societas, potentiam Romanam adversus rebellem Mithridaten ostentantibus. Igitur pepigere, *equestribus proeliis Eunones certaret: obsidia urbium Romani capesserent.*

16. Tunc composito agmine incedunt; cuius frontem et terga Adorsi, media cohortes et Bosporani tutabantur, nostris in armis. Sic pulsus hostis, ventumque Sozam, oppidum Dandaricae, quod desertum a Mithridate, ob ambiguos popularium animos obtineri, relicto ibi praesidio, visum. Exin in Siracos pergunt, et transgressi amnem Pandam, circumveniunt urbem Uspen, editam loco, et moenibus ac fossis munitam; nisi quod moenia, non saxo, sed cratibus et vimentis, ac media humo, adversum inrumpentes invalida erant: eductaeque altius turres, facibus atque hastis turbabant obsessos: ac, ni proelium nox diremisset, coepta patrataque expugnatio eundem intra diem foret.

17. Postero misere legatos, veniam liberis corporibus orantes: servitii decem millia offerebant. Quod aspernati sunt victores, quia trucidare deditos saevum, tantam multitudinem custodia cingere arduum: belli potius iure caderent. Datumque militibus, qui scalis evaserant, signum caedis. Excidio Uspensium metus ceteris iniectus, nihil tutum ratis, cum arma, munimenta, impediti vel eminentes loci, amnesque et urbes iuxta perrumperentur. Igitur Zorsines, diu pensitato, Mithridatisne rebus extremis, an patrio regno consuleret; postquam praevaluit gentilis utilitas, datis obsidibus, apud effigiem Caesaris procubuit, magna gloria exercitus Romani, quem incruentum et victorem, tridui itinere abfuisse ab amne Tanai constitit. Sed in regressu dispar fortuna fuit; quia navium quasdam, quae mari remeabant, in litora Taurorum delatas circumvenere barbari, praefecto cohortis et plerisque centurionum interfectis.

18. Interea Mithridates, nullo in armis subsidio, consultat, cuius misericordiam experiretur. Frater Co-

tys, proditor olim, deinde hostis, metuebatur: Romanorum nemo id auctoritatis aderat, ut promissa eius magni penderentur. Ad Eunonen convertit, propriis odiis non infensum, et recens coniuncta nobiscum amicitia validum. Igitur cultu vultuque quam maxime ad praesentem fortunam comparato, regiam ingreditur. genibusque eius provolutus, *Mithridates,* inquit, *terra marique Romanis per tot annos quaesitus, sponte adsum. Utere, ut voles, prole magni Achaemenis, quod mihi solum hostes non abstulerunt.*

19. At Eunones claritudine viri, mutatione rerum, et prece haud degeneri permotus, adlevat supplicem, laudatque, quod gentem Adorsorum, quod suam dexteram petendae veniae delegerit. Simul legatos litterasque ad Caesarem in hunc modum mittit: *pop. Romani imperatoribus magnarumque nationum regibus primam ex similitudine fortunae amicitiam: sibi et Claudio etiam communionem victoriae esse. Bellorum egregios fines, quotiens ignoscendo transigatur. Sic Zorsini victo nihil ereptum. Pro Mithridate, quando gravius mereretur, non potentiam, non regnum precari, sed ne triumpharetur, neve poenas capite expenderet.*

20. At Claudius, quamquam nobilitatibus externis mitis, dubitavit tamen, accipere captivum pacto salutis, an repetere armis rectius foret. Huc dolor iniuriarum et libido vindictae adigebat. Sed disserebatur contra: *suscipi bellum avio itinere, inportuoso mari. Ad hoc reges feroces; vagos populos; solum frugum egens: tum taedium ex mora, pericula ex properantia, modicam victoribus laudem, ac multum infamiae, si pellerentur. Quin adriperet oblata, et servaret exsulem: cui inopi quanto longiorem vitam, tanto plus supplicii fore.* His permotus scripsit Eunoni, *meritum quidem novissima*

exempla Mithridatem, nec sibi vim ad exequendum deesse: verum ita maioribus placitum, quanta pervicacia in hostem, tanta beneficentia adversus supplices utendum. Nam triumphos de populis regnisque integris adquiri.

21. Traditus post haec Mithridates, vectusque Romam per Iunium Cilonem, procuratorem Ponti, ferocius, quam pro fortuna, disseruisse apud Caesarem ferebatur. Elataque vox eius in vulgum hisce verbis: *Non sum remissus ad te, sed reversus: vel, si non credis, dimitte et quaere.* Vultu quoque interrito permansit, cum rostra iuxta, custodibus circumdatus, visui populo praeberetur. Consularia insignia Ciloni, Aquilae praetoria decernuntur.

22. Iisdem consulibus, atrox odii Agrippina ac Lolliae infensa, quod secum de matrimonio principis certavisset, molitur crimina et accusatorem, qui obiiceret *Chaldaeos, magos, interrogatumque Apollinis Clarii simulacrum super nuptiis imperatoris.* Exin Claudius, inaudita rea multa de claritudine eius apud senatum praefatus, *sorore L. Volusii genitam, maiorem ei patruum Cottam Messallinum esse, Memmio quondam Regulo nuptam: nam de C. Caesaris nuptiis consulto reticebat:* addidit *perniciosa in remp. consilia, et materiem sceleri detrahendam. Proin, publicatis bonis, cederet Italia.* Ita quinquagies sestertium ex opibus inmensis exsuli relictum. Et Calpurnia inlustris femina pervertitur, quia formam eius laudaverat princeps, nulla libidine, sed fortuito sermone. Unde vis Agrippinae citra ultima stetit. In Lolliam mittitur tribunus, a quo ad mortem adigeretur. Damnatus et lege repetundarum Cadius Rufus, accusantibus Bithynis.

23. Galliae Narbonensi, ob egregiam in patres reverentiam, datum, *ut senatoribus eius provinciae, non*

exquisita principis sententia, iure, quo Sicilia haberetur, res suas invisere liceret. Ituraeique et Iudaei, defunctis regibus Sohaemo atque Agrippa, provinciae Syriae additi. Salutis augurium, quinque et viginti annis omissum, repeti, ac deinde continuari, placitum. Et pomerium auxit Caesar, more prisco; quo iis, qui protulere imperium, etiam terminos urbis propagare datur. Nec tamen duces Romani, quamquam magnis nationibus subactis, usurpaverant, nisi L. Sulla et d. Augustus.

24. Regum in eo ambitio vel gloria varie vulgata. Sed initium condendi, et, quod pomerium Romulus posuerit, noscere, haud absurdum reor. Igitur a foro boario, ubi aereum tauri simulacrum adspicimus, quia id genus animalium aratro subditur, sulcus designandi oppidi coeptus, ut magnam Herculis aram amplecteretur. Inde certis spatiis interiecti lapides, per ima montis Palatini ad aram Consi, mox ad curias veteres, tum ad sacellum Larum: forumque Romanum et Capitolium non a Romulo, sed a T. Tatio additum urbi credidere. Mox pro fortuna pomerium auctum. Et, quos tum Claudius terminos posuerit, facile cognitu et publicis actis perscriptum.

25. C. Antistio, M. Suilio coss. adoptio in Domitium, auctoritate Pallantis, festinatur: qui obstrictus Agrippinae, ut conciliator nuptiarum, et mox stupro eius inligatus, stimulabat Claudium, *consuleret reipublicae: Britannici pueritiam robore circumdaret. Sic apud d. Augustum, quamquam nepotibus subnixum, viguisse privignos: a Tiberio super propriam stirpem Germanicum adsumptum. Se quoque accingeret iuvene, partem curarum capessituro.* His evictus, biennio maiorem natu Domitium filio anteponit, habita apud sena-

tum oratione in eundem, quem a liberto acceperat, modum. Adnotabant periti, nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Atto Clauso continuos duravisse.

26. Ceterum actae principi grates, quaesitiore in Domitium adulatione: rogataque lex, qua *in familiam Claudiam et nomen Neronis transiret.* Augetur et Agrippina cognomento *Augustae.* Quibus patratis, nemo adeo expers misericordiae fuit, quem non Britannici fortunae moeror adficeret. Desolatus paullatim etiam servilibus ministeriis, intempestiva novercae officia in ludibria vertebat, intelligens falsi. Neque enim segnem ei fuisse indolem ferunt: sive verum, seu periculis commendatus, retinuit famam sine experimento.

27. Sed Agrippina, quo vim suam sociis quoque nationibus ostentaret, in oppidum Ubiorum, in quo genita erat, veteranos coloniamque deduci inpetrat; cui nomen inditum ex vocabulo ipsius. Ac forte acciderat, ut eam gentem, Rheno transgressam, avus Agrippa in fidem acciperet. Iisdem temporibus in superiore Germania trepidatum adventu Cattorum, latrocinia agitantium. Inde L. Pomponius legatus auxiliares Vangionas ac Nemetas, addito equite alario, monuit, ut anteirent populatores, vel dilapsis inprovisi circumfunderentur. Et secuta consilium ducis industria militum, divisique in duo agmina, qui laevum iter petiverant, recens reversos, praedaque per luxum usos et somno graves, circumvenere. Aucta laetitia, quod quosdam e clade Variana quadragesimum post annum servitio exemerant.

28. At, qui dextris et propioribus compendiis ierant, obvio hosti, et aciem auso, plus cladis faciunt, et praeda famaque onusti ad montem Taunum revertuntur,

ubi Pomponius cum legionibus opperiebatur, si Catti, cupidine ulciscendi, casum pugnae praeberent. Illi metu, ne hinc Romanus, inde Cherusci, cum quis aeternum discordant, circumgrederentur, legatos in urbem et obsides misere; decretusque Pomponio triumphalis honos, modica pars famae eius apud posteros, in quis carminum gloria praecellit.

29. Per idem tempus Vannius, Suevis a Druso Caesare inpositus, pellitur regno: prima imperii aetate clarus acceptusque popularibus; mox, diuturnitate in superbiam mutans, et odio accolarum, simul domesticis discordiis circumventus. Auctores fuere Vibillius, Hermundurorum rex, et Vangio ac Sido, sorore Vannii geniti. Nec Claudius, quamquam saepe oratus, arma certantibus barbaris interposuit, tutum Vannio perfugium promittens, si pelleretur: scripsitque P. Atellio Histro, qui Pannoniam praesidebat, *legionem, ipsaque e provincia lecta auxilia, pro ripa componeret, subsidio victis, et terrorem adversus victores, ne, fortuna elati, nostram quoque pacem turbarent*. Nam vis innumera Lygii, aliaeque gentes adventabant, fama ditis regni, quod Vannius XXX per annos praedationibus et vectigalibus auxerat. Ipsi manus propria pedites, eques e Sarmatis Iazygibus erat, inpar multitudini hostium: eoque castellis sese defensare, bellumque ducere statuerat.

30. Sed Iazyges, obsidionis inpatientes, et proximos per campos vagi, necessitudinem pugnae adtulere, quia Lygius Hermundurusque illic ingruerant. Igitur degressus castellis Vannius, funditur proelio: quamquam rebus adversis, laudatus, *quod et pugnam manu capessiit, et corpore adverso vulnera excepit*. Ceterum ad classem, in Danubio opperientem, perfugit. Secuti

mox clientes, et, acceptis agris, in Pannonia locati sunt. Regnum Vangio ac Sido inter se partivere, egregia adversus nos fide: subiectis, suone an servitii ingenio, dum adipiscerentur dominationis, multa caritate, et maiore odio, postquam adepti sunt.

31. At in Britannia P. Ostorium, pro praetore, turbidae res excepere, effusis in agrum sociorum hostibus, eo violentius, quod novum ducem, exercitu ignoto, et coepta hieme, iturum obviam non rebantur. Ille gnarus, primis eventibus metum aut fiduciam gigni, citas cohortes rapit: et, caesis qui restiterant, disiectos consectatus, ne rursus conglobarentur, infensaque et infida pax non duci, non militi requiem permitteret, detrahere arma suspectis, cunctosque castris ad Auvonam et Sabrinam fluvios cohibere parat. Quod primi Iceni abnuere, valida gens, nec proeliis contusi, quia societatem nostram volentes accesserant. Hisque auctoribus circumiectae nationes locum pugnae delegere, septum agresti aggere et aditu angusto, ne pervius equiti foret. Ea munimenta dux Romanus, quamquam sine robore legionum sociales copias ducebat, perrumpere adgreditur, et distributis cohortibus turmas quoque peditum ad munia accingit. Tunc, dato signo, perfringunt aggerem suisque claustris inpeditos turbant. Atque illi conscientia rebellionis, et obseptis effugiis, multa et clara facinora fecere. Qua pugna filius legati, M. Ostorius, servati civis decus meruit.

32. Ceterum clade Icenorum compositi, qui bellum inter et pacem dubitabant: et ductus inde in Cangos exercitus. Vastati agri, praedae passim actae; non ausis aciem hostibus, vel, si ex occulto carpere agmen tentarent, punito dolo. Iamque ventum haud procul mari, quod Hiberniam insulam adspectat; cum ortae

apud Brigantas discordiae retraxere ducem, destinationis certum, ne nova moliretur, nisi prioribus firmatis. Et Brigantes quidem, paucis, qui arma coeptarant, interfectis, in reliquos data venia, resedere: Silurum gens non atrocitate, non clementia mutabatur, quin bellum exerceret, castrisque legionum premenda foret. Id quo promptius veniret, colonia Camulodunum, valida veteranorum manu, deducitur in agros captivos, subsidium adversus rebelles, et inbuendis sociis ad officia legum.

33. Itum inde in Siluras, super propriam ferociam Caractaci viribus confisos: quem multa ambigua, multa prospera extulerant, ut ceteros Britannorum imperatores praemineret. Sed tum astu, locorum fraude prior, vi militum inferior, transfert bellum in Ordovicas, additisque, qui pacem nostram metuebant, novissimum casum experitur; sumpto ad proelium loco, ut aditus, abscessus, cuncta nobis inportuna, et suis in melius essent. Tunc montibus arduis, et, si qua clementer accedi poterant, in modum valli saxa praestruit: et praefluebat amnis vado incerto, catervaeque meliorum pro munimentis constiterant.

34. Ad hoc gentium ductores circumire, hortari, firmare animos, minuendo metu, accendenda spe, aliisque belli incitamentis. Enimvero Caractacus huc illuc volitans, *illum diem, illam aciem,* testabatur, *aut reciperandae libertatis, aut servitutis aeternae initium fore:* vocabatque nomina *maiorum, qui dictatorem Caesarem pepulissent: quorum virtute vacui a securibus et tributis, intemerata coniugum et liberorum corpora retinerent.* Haec atque talia dicenti adstrepere vulgus; gentili quisque religione obstringi, *non telis, non vulneribus cessuros.*

35. Obstupefecit ea alacritas ducem Romanum: simul obiectus amnis, additum vallum, inminentia iuga, nihil nisi atrox et propugnatoribus frequens, terrebat. Sed miles proelium poscere, *cuncta virtute expugnabilia* clamitare, praefectique ac tribuni paria disserentes, ardorem exercitus incendebant. Tum Ostorius, circumspectis, quae inpenetrabilia, quaeque pervia, ducit infensos, amnemque haud difficulter evadit. Ubi ventum ad aggerem, dum missilibus certabatur, plus vulnerum in nos, et pleraeque caedes oriebantur. Posteaquam, facta testudine, rudes et informes saxorum compages distractae, parque cominus acies; decedere barbari in iuga montium. Sed eo quoque inrupere ferentarius gravisque miles: illi telis adsultantes, hi conferto gradu: turbatis contra Britannorum ordinibus, apud quos nulla loricarum galearumve tegmina, et, si auxiliaribus resisterent, gladiis ac pilis legionariorum: si huc verterent, spathis et hastis auxiliarium sternebantur. Clara ea victoria fuit, captaque uxore et filia Caractaci, fratres quoque in deditionem accepti.

36. Ipse (ut ferme intuta sunt adversa) cum fidem Cartismanduae, reginae Brigantum, petivisset, vinctus ac victoribus traditus est, nono post anno quam bellum in Britannia coeptum. Unde fama eius evecta insulas et proximas provincias pervagata, per Italiam quoque celebrabatur: avebantque visere, quis ille tot per annos opes nostras sprevisset. Ne Romae quidem ignobile Caractaci nomen erat: et Caesar, dum suum decus extollit, addidit gloriam victo. Vocatus quippe, ut ad insigne spectaculum, populus. Stetere in armis praetoriae cohortes, campo, qui castra praeiacet. Tunc, incedentibus regiis clientelis, phalerae torquesque, quaeque bellis externis quaesierat, traducta: mox fra-

tres et coniunx et filia: postremo ipse ostentatus. Ceterorum preces degeneres fuere, ex metu: at non Caractacus aut vultu demisso aut verbis misericordiam requirens,

37. ubi tribunali adstitit, in hunc modum locutus est: *Si, quanta nobilitas et fortuna mihi fuit, tanta rerum prosperarum moderatio fuisset, amicus potius in hanc urbem, quam captus, venissem: neque dedignatus esses, claris maioribus ortum, pluribus gentibus imperitantem, foedere pacis accipere. Praesens sors mea, ut mihi informis, sic tibi magnifica est. Habui equos, viros, arma, opes. Quid mirum, si haec invitus amisi? Num, si vos omnibus imperitare vultis, sequitur, ut omnes servitutem accipiant? Si statim deditus traderer, neque mea fortuna, neque tua gloria inclaruisset: et supplicium mei oblivio sequeretur: at, si incolumem servaveris, aeternum exemplar clementiae ero.* Ad ea Caesar veniam ipsique et coniugi et fratribus tribuit. Atque illi, vinclis exsoluti, Agrippinam quoque, haud procul alio suggestu conspicuam, iisdem, quibus principem, laudibus gratibusque venerati sunt. Novum sane et moribus veterum insolitum, feminam signis Romanis praesidere. Ipsa semet parti a maioribus suis imperii sociam ferebat.

38. Vocati posthac patres, multa et magnifica super captivitate Caractaci disseruere: *neque minus id clarum, quam cum Siphacem P. Scipio, Persen L. Paullus, et si qui alii vinctos reges populo Rom. ostendere.* Censentur Ostorio triumphi insignia; prosperis ad id rebus eius, mox ambiguis: sive [quod] amoto Caractaco, quasi debellatum foret, minus intenta apud nos militia fuit, sive hostes, miseratione tanti regis, acrius ad ultionem exarsere. Praefectum castrorum et legionarias

cohortes, exstruendis apud Siluras praesidiis relictas, circumfundunt. Ac, ni cito e vicis et castellis proximis subventum foret, copiae tum occidione occubuissent. Praefectus tamen et octo centuriones, ac promptissimus quisque manipularis cecidere. Nec multo post pabulantis nostros missasque ad subsidium turmas profligant.

39. Tum Ostorius cohortes expeditas opposuit: nec ideo fugam sistebat, ni legiones proelium excepissent. Earum robore aequata pugna, dein nobis pro meliore fuit. Effugere hostes, tenui damno, quia inclinabat dies. Crebra hinc proelia, et saepius in modum latrocinii per saltus, per paludes, ut cuique sors aut virtus; temere, proviso: ob iram, ob praedam: iussu, et aliquando ignaris ducibus. Ac praecipua Silurum pervicacia, quos accendebat vulgata imperatoris Rom. vox: *ut quondam Sugambri excisi aut in Gallias traiecti forent, ita Silurum nomen penitus exstinguendum.* Igitur duas auxiliares cohortes, avaritia praefectorum incautius populantes, intercepere. Spoliaque et captivos largiendo, ceteras quoque nationes ad defectionem trahebant: cum, taedio curarum fessus, Ostorius concessit vita; laetis hostibus, tamquam ducem haud spernendum, etsi non proelium, at certe bellum, absumpsisset.

40. At Caesar, cognita morte legati, ne provincia sine rectore foret, A. Didium suffecit. Is propere vectus, non tamen integras res invenit, adversa interim legionis pugna, cui Manlius Valens praeerat. Auctaque et apud hostes eius rei fama, quo venientem ducem exterrerent, atque illo augente audita, ut maior laus compositis, vel, si duravissent, venia iustior tribueretur. Silures id quoque damnum intulerant; lateque persul-

tabant, donec adcursu Didii pellerentur. Sed, post captum Caractacum, praecipuus scientia rei militaris Venutius, e Brigantum civitate, ut supra memoravi, fidusque diu et Romanis armis defensus, cum Cartismanduam reginam matrimonio teneret: mox orto discidio, et statim bello, etiam adversus nos hostilia induerat. Sed primo tantum inter ipsos certabatur, callidisque Cartismandua artibus fratrem ac propinquos Venutii intercepit. Inde accensi hostes, stimulante ignominia, ne feminae imperio subderentur. Valida et lecta armis iuventus regnum eius invadunt. Quod nobis praevisum: et missae auxilio cohortes acre proelium fecere; cuius, initio ambiguo, finis laetior fuit. Neque dispari eventu pugnatum a legione, cui Caesius Nasica praeerat. Nam Didius, senectute gravis, et multa copia honorum, per ministros agere, et arcere hostem, satis habebat. Haec, quamquam a duobus [Ostorio Didioque] propraetoribus plures per annos gesta, coniunxi, ne divisa, haud perinde ad memoriam sui valerent. Ad temporum ordinem redeo.

41. Ti. Claudio quintum, Sex. Cornelio Orfito coss. virilis toga Neroni maturata, quo capessendae reipubl. habilis videretur. Et Caesar adulationibus senatus libens cessit, *ut vicesimo aetatis anno consulatum Nero iniret: atque interim designatus, proconsulare imperium extra urbem haberet, ac princeps iuventutis adpellaretur.* Additum nomine eius donativum militi, congiarium plebi. Et ludicro Circensium, quod adquirendis vulgi studiis edebatur, Britannicus in praetexta, Nero triumphali cum veste, transvecti sunt. Spectaret populus, hunc decore imperatorio, illum puerili habitu, ac perinde fortunam utriusque praesumeret. Simul, qui centurionum tribunorumque sortem Britan-

nici miserabantur, remoti fictis caussis, et alii per speciem honoris. Etiam libertorum si quis incorrupta fide, depellitur, tali occasione. Obvii inter se, Nero *Britannicum* nomine, ille *Domitium,* salutavere. Quod, ut discordiae initium, Agrippina multo questu ad maritum defert: *sperni* quippe *adoptionem, quaeque censuerint patres, iusserit populus, intra Penates abrogari: ac, nisi pravitas tam infensa docentium arceatur, erupturа in publicam perniciem.* Commotus his, quasi criminibus, Claudius, optimum quemque educatorem filii exsilio ac morte adficit, datosque a noverca custodiae eius inponit.

42. Nondum tamen summa moliri Agrippina audebat, ni praetoriarum cohortium cura exsolverentur Lusius Geta et Rufius Crispinus; quos Messallinae memores et liberis eius devinctos credebat. Igitur, *distrahi cohortes ambitu duorum, et, si ab uno regerentur, intentiorem fore disciplinam* adseverante uxore, transfertur regimen cohortium ad Burrum Afranium, egregiae militaris famae, gnarum tamen, cuius sponte praeficeretur. Suum quoque fastigium Agrippina extollere altius: carpento Capitolium ingredi; qui mos, sacerdotibus et sacris antiquitus concessus, venerationem augebat feminae; quam imperatore genitam, sororem eius, qui rerum potitus sit, et coniugem et matrem fuisse, unicum ad hunc diem exemplum est. Inter quae praecipuus propugnator eius, Vitellius, validissima gratia, aetate extrema (adeo incertae sunt potentium res) accusatione conripitur, deferente Iunio Lupo, senatore. Is crimina maiestatis et cupidinem imperii obiectabat. Praebuissetque aures Caesar, nisi Agrippinae minis magis quam precibus mutatus esset,

ut accusatori aqua atque igne interdiceret. Hactenus Vitellius voluerat.

43. Multa eo anno prodigia evenere. Insessum diris avibus Capitolium: crebris terrae motibus prorutae domus: ac, dum latius metuitur, trepidatione vulgi, invalidus quisque obtriti. Frugum quoque egestas, et orta ex eo fames, in prodigium accipiebatur. Nec occulti tantum questus, sed iura reddentem Claudium circumvasere clamoribus turbidis, pulsumque in extremam fori partem vi urgebant, donec militum globo infensos perrupit. Quindecim dierum alimenta urbi, non amplius, superfuisse constitit: magnaque deum benignitate, et modestia hiemis, rebus extremis subventum. At hercule olim ex Italia legionibus longinquas in provincias commeatus portabantur; nec nunc infecunditate laboratur: sed Africam potius et Aegyptum exercemus, navibusque et casibus vita populi Romani permissa est.

44. Eodem anno bellum, inter Armenios Iberosque exortum, Parthis quoque ac Romanis gravissimorum inter se motuum caussa fuit. Genti Parthorum Vologeses imperitabat, materna origine ex pellice Graeca, concessu fratrum regnum adeptus: Iberos Pharasmanes, vetusta possessione: Armenios frater eius Mithridates obtinebat opibus nostris. Erat Pharasmani filius, nomine Rhadamistus, decora proceritate, vi corporis insignis, et patrias artes edoctus, claraque inter accolas fama. Is *modicum Iberiae regnum senecta patris detineri* ferocius crebriusque iactabat, quam ut cupidinem occultaret. Igitur Pharasmanes iuvenem potentiae promptae, et studio popularium accinctum, vergentibus iam annis suis metuens, aliam ad spem trahere, et *Armeniam* ostentare, *pulsis Parthis datam*

Mithridati a semet, memorando: sed *vim differendam, et potiorem dolum, quo incautum opprimerent.* Ita Rhadamistus, simulata adversus patrem discordia, tamquam novercae odiis inpar, pergit ad patruum: multaque ab eo comitate, in speciem liberum, cultus, primores Armeniorum ad res novas inlicit, ignaro et ornante insuper Mithridate.

45. Reconciliationis specie adsumpta, regressus ad patrem, *quae fraude confici potuerint, prompta* nuntiat, *cetera armis exsequenda.* Interim Pharasmanes belli caussas confingit: *proelianti sibi adversus regem Albanorum, et Romanos auxilio vocanti, fratrem adversatum, eamque iniuriam excidio ipsius ultum iturum.* Simul magnas copias filio tradidit. Ille inruptione subita territum, exutumque campis Mithridatem, compulit in castellum Gorneas, tutum loco ac praesidio militum, quis Caelius Pollio praefectus, centurio Casperius praeerat. Nihil tam ignarum barbaris, quam machinamenta et astus oppugnationum: at nobis ea pars militiae maxime gnara est. Ita Rhadamistus, frustra vel cum damno tentatis munitionibus, obsidium incipit: et, cum vis negligeretur, avaritiam praefecti emercatur, obtestante Casperio, *ne socius rex, ne Armenia, donum populi Romani, scelere et pecunia verterentur.* Postremo, quia multitudinem hostium Pollio, iussa patris Rhadamistus obtendebant, pactus inducias abscedit, ut, nisi Pharasmanen bello absterruisset, T. Ummidium Quadratum, praesidem Syriae doceret, quo in statu Armeniae forent.

46. Digressu centurionis, velut custode exsolutus praefectus, hortari Mithridatem ad sanciendum foedus, *coniunctionem fratrum, ac priorem aetate Pharasmanen, et cetera necessitudinum nomina* referens, *quod filiam*

eius in matrimonio haberet; quod ipse Rhadamisto socer esset. Non abnuere pacem Iberos, quamquam in tempore validiores; et satis cognitam Armeniorum perfidiam; nec aliud subsidii, quam castellum, commeatu egenum. Ne dubitaret armis incruentas conditiones malle: cunctante ad ea Mithridate, et suspectis praefecti consiliis, quod pellicem regiam polluerat, inque omnem libidinem venalis habebatur. Casperius interim ad Pharasmanen pervadit, utque Iberi obsidio decedant, expostulat. Ille propalam incerta, et saepius molliora respondens, secretis nuntiis monet Rhadamistum oppugnationem quoquo modo celerare. Augetur flagitii merces, et Pollio occulta corruptione inpellit milites, ut pacem flagitarent, seque praesidio abituros minitarentur. Qua necessitate Mithridates diem locumque foederi accepit, castelloque egreditur.

47. Ac primo Rhadamistus in amplexus eius effusus, simulare obsequium, *socerum* ac *parentem* adpellare. Adiicit iusiurandum, *non ferro, non veneno vim adlaturum:* simul in lucum propinquum trahit, *provisum illic sacrificium imperatum* dictitans, *ut diis testibus pax firmaretur.* Mos est regibus, quotiens in societatem coeant, inplicare dextras, pollicesque inter se vincire, nodoque praestringere: mox, ubi sanguis artus extremos suffuderit, levi ictu cruorem eliciunt atque invicem lambunt. Id foedus arcanum habetur, quasi mutuo cruore sacratum. Sed tunc, qui ea vincula admovebat, decidisse simulans, genua Mithridatis invadit, ipsumque prosternit: simulque, concursu plurium, iniiciuntur catenae: ac compede (quod dedecorum barbaris) trahebatur: moxque vulgus, duro imperio habitum, probra ac verbera intentabat. Et erant contra, qui tantam fortunae commutationem miserarentur.

Secutaque cum parvis liberis coniunx cuncta lamentatione complebat. Diversis et contectis vehiculis abduntur, dum Pharasmanis iussa exquirerentur. Illi cupido regni fratre et filià potior, animusque sceleribus paratus. Visui tamen consuluit, ne coram interficerentur. Et Rhadamistus, quasi iurisiurandi memor, non ferrum, non venenum in sororem et patruum expromit; sed proiectos in humum, et veste multa gravique opertos necat. Filii quoque Mithridatis, quod caedibus parentum inlacrymaverant, trucidati sunt.

48. At Quadratus cognoscens proditum Mithridaten, et regnum ab interfectoribus obtineri, vocat consilium, docet acta, et, an ulcisceretur, consultat. Paucis decus publicum curae: plures tuta disserunt: *Omne scelus externum cum laetitia habendum: semina etiam odiorum iacienda, ut saepe principes Romani eamdem Armeniam, specie largitionis, turbandis barbarorum animis praebuerint. Potiretur Rhadamistus male partis, dum invisus, infamis: quando id magis ex usu, quam si cum gloria adeptus foret.* In hanc sententiam itum. Ne tamen adnuisse facinori viderentur, et diversa Caesar iuberet, missi ad Pharasmanen nuntii, *ut abscederet a finibus Armeniis, filiumque abstraheret.*

49. Erat Cappadociae procurator Iulius Pelignus, ignavi animi, et derididiculo corporis iuxta despiciendus: sed Claudio perquam familiaris, cum privatus olim conversatione scurrarum iners otium oblectaret. Is, auxiliis provincialium contractis, tamquam recuperaturus Armeniam, dum socios magis, quam hostes praedatur, abscessu suorum, et incursantibus barbaris, praesidii egens, ad Rhadamistum venit: donisque eius evictus, ultro regium insigne sumere cohortatur, sumentique adest auctor et satelles. Quod ubi turpi fama

divulgatum, ne ceteri quoque ex Peligno coniectarentur, Helvidius Priscus, legatus, cum legione mittitur, rebus turbidis pro tempore ut consuleret. Igitur propere montem Taurum transgressus, moderatione plura, quam vi, composuerat; cum redire in Syriam iubetur, ne initium belli adversus Parthos existeret.

50. Nam Vologeses, casum invadendae Armeniae obvenisse ratus, quam, a maioribus suis possessam, externus rex flagitio obtineret, contrahit copias, fratremque Tiridaten deducere in regnum parat, ne qua pars domus sine imperio ageret. Incessu Parthorum, sine acie pulsi Iberi; urbesque Armeniorum, Artaxata et Tigranocerta, iugum accepere. Deinde atrox hiems, seu parum provisi commeatus, et orta ex utroque tabes, percellunt Vologesen, omittere praesentia. Vacuamque rursus Armeniam Rhadamistus invasit, truculentior quam antea, tamquam adversus defectores, et in tempore rebellaturos. Atque illi, quamvis servitio sueti, patientiam abrumpunt, armisque regiam circumveniunt.

51. Nec aliud Rhadamisto subsidium fuit, quam pernicitas equorum, quis seque et coniugem abstulit. Sed coniunx gravida, primam utcumque fugam, ob metum hostilem et mariti caritatem, toleravit: post, festinatione continua, ubi quati uterus et viscera vibrantur, orare, ut morte honesta contumeliis captivitatis eximeretur. Ille primo amplecti, adlevare, adhortari, modo virtutem admirans, modo timore aeger, ne quis relicta potiretur. Postremo, violentia amoris, et facinorum non rudis, distringit acinacem, vulneratamque ripam ad Araxis trahit, flumini tradit, ut corpus etiam auferretur. Ipse praeceps Iberos ad patrium regnum pervadit. Interim Zenobiam (id mulieri nomen)

placida inluvie, spirantem ac vitae manifestam advertere pastores, et dignitate formae haud degenerem reputantes, obligant vulnus, agrestia medicamina adhibent; cognitoque nomine et casu, in urbem Artaxata ferunt. Unde publica cura deducta ad Tiridaten, comiterque excepta, cultu regio habita est.

52. Fausto Sulla, Salvio Othone coss. Furius Scribonianus in exsilium agitur, quasi finem principis per Chaldaeos scrutaretur. Adnectebatur crimini Iunia mater eius, ut casus prioris (nam relegata erat) inpatiens. Pater Scriboniani, Camillus, arma per Dalmatiam moverat: idque ad clementiam trahebat Caesar, quod stirpem hostilem iterum conservaret. Neque tamen exsuli longa posthac vita fuit: morte fortuita, an per venenum exstinctus esset, ut quisque credidit, vulgavere. De mathematicis Italia pellendis factum senatus consultum, atrox et inritum. Laudati dehinc oratione principis, qui ob angustias familiares ordine senatorio sponte cederent, motique, qui remanendo inpudentiam paupertati adiicerent.

53. Inter quae refertur ad patres de poena feminarum, quae servis coniungerentur: statuiturque, ut ignaro domino ad id prolapsae, in servitute, sin consensisset, pro libertis haberentur. Pallanti, quem repertorem eius relationis ediderat Caesar, praetoria insignia et centies quinquagies sestertium censuit consul designatus, Barea Soranus. Additum a Scipione Cornelio, *grates publice agendas, quod, regibus Arcadiae ortus, veterrimam nobilitatem usui publico postponeret, seque inter ministros principis haberi sineret.* Adseveravit Claudius, *contentum honore Pallantem, intra priorem paupertatem subsistere.* Et fixum est aere publico senatus consultum, quo libertinus, sestertii ter millies

possessor, antiquae parcimoniae laudibus cumulabatur.

54. At non frater eius, cognomento Felix, pari moderatione agebat, iam pridem Iudaeae inpositus, et cuncta malefacta sibi inpune ratus, tanta potentia subnixo. Sane praebuerant Iudaei speciem motus orta seditione, postquam C. Caesari haud obtemperatum esset; cognita caede eius, sedata. Manebat metus, ne quis principum eadem imperitaret. Atque interim Felix intempestivis remediis delicta accendebat, aemulo ad deterrima Ventidio Cumano, cui pars provinciae habebatur: ita divisis, ut huic Galilaeorum natio, Felici Samaritae parerent, discordes olim, et tum, contemptu regentium, minus coercitis odiis. Igitur raptare inter se, inmittere latronum globos; componere insidias, et aliquando proeliis congredi, spoliaque et praedas ad procuratores referre. Hique primo laetari, mox gliscente pernicie, cum arma militum interiecissent, caesi milites. Arsissetque bello provincia, ni Quadratus, Syriae rector, subvenisset. Nec diu adversus Iudaeos, qui in necem militum proruperant, dubitatum, quin capite poenas luerent: Cumanus et Felix cunctationem adferebant, quia Claudius, caussis rebellionis auditis, ius statuendi etiam de procuratoribus dederat. Sed Quadratus Felicem inter iudices ostentavit, receptum in tribunal, quo studia adcusantium deterrerentur: damnatusque flagitiorum, quae duo deliquerant, Cumanus: et quies provinciae reddita.

55. Nec multo post agrestium Cilicum nationes, quibus Clitarum cognomentum, saepe et alias commotae, tunc, Troxobore duce, montes asperos castris cepere: atque inde decursu in litora aut urbes vim cultoribus et oppidanis, ac plerumque in mercatores et navi-

cularios, audebant. Obsessaque civitas Anemuriensis, et missi e Syria in subsidium equites, cum praefecto Curtio Severo, turbantur: quod duri circum loci, peditibusque ad pugnam idonei, equestre proelium haud patiebantur. Dein rex eius orae Antiochus, blandimentis adversus plebem, fraude in ducem, cum barbarorum copias dissociasset, Troxobore paucisque primoribus interfectis, ceteros clementia composuit.

56. Sub idem tempus, inter lacum Fucinum amnemque Lirin, perrupto monte, quo magnificentia operis a pluribus viseretur, lacu in ipso navale proelium adornatur, ut quondam Augustus, structo cis Tiberim stagno, sed levibus navigiis, et minore copia ediderat. Claudius triremes quadriremesque et undeviginti hominum millia armavit, cincto ratibus ambitu, ne vaga effugia forent; ac tamen spatium amplexus, ad vim remigii, gubernantium artes, impetus navium, et proelio solita. In ratibus praetoriarum cohortium manipuli turmaeque adstiterant, antepositis propugnaculis, ex quis catapultae ballistaeque tenderentur. Reliqua lacus classiarii tectis navibus obtinebant. Ripas et colles, ac montium edita, in modum theatri multitudo innumera complevit proximis e municipiis, et alii urbe ex ipsa, visendi cupidine aut officio in principem. Ipse insigni paludamento, neque procul Agrippina chlamyde aurata, praesedere. Pugnatum, quamquam inter sontes, fortium virorum animo: ac, post multum vulnerum, occidioni exempti sunt.

57. Sed perfecto spectaculo, apertum aquarum iter. Incuria operis manifesta fuit, haud satis depressi ad lacus ima vel media. Eoque, tempore interiecto, altius effossi specus, et contrahendae rursus multitudini gladiatorum spectaculum editur, inditis pontibus pede-

strem ad pugnam. Quin et convivium, effluvio lacus adpositum, magna formidine cunctos adfecit; quia vis aquarum prorumpens proxima trahebat, convulsis ulterioribus, aut fragore et sonitu exterritis. Simul Agrippina, trepidatione principis usa, ministrum operis Narcissum incusat cupidinis ac praedarum. Nec ille reticet, inpotentiam muliebrem nimiasque spes eius arguens.

58. D. Iunio, Q. Haterio coss. sedecim annos natus Nero Octaviam, Caesaris filiam, in matrimonium accepit. Utque studiis honestis et eloquentiae gloria enitesceret, caussa Iliensium suscepta, Romanum Troia demissum, et Iuliae stirpis auctorem Aeneam, aliaque haud procul fabulis vetera facunde exsecutus, perpetrat, ut Ilienses omni publico munere solverentur. Eodem oratore Bononiensi coloniae, igni haustae, subventum centies sestertii largitione. Redditur Rhodiis libertas, adempta saepe aut firmata, prout bellis externis meruerant, aut domi seditione deliquerant. Tributumque Apamensibus, terrae motu convulsis, in quinquennium remissum.

59. At Claudius saevissima quaeque promere adigebatur eiusdem Agrippinae artibus, quae Statilium Taurum, opibus inlustrem, hortis eius inhians, pervertit, accusante Tarquitio Prisco. Legatus is Tauri, Africam imperio proconsulari regentis, postquam revenerant, pauca repetundarum crimina, ceterum magicas superstitiones obiectabat. Nec ille diutius falsum accusatorem indignasque sordes perpessus, vim vitae suae adtulit, ante sententiam senatus. Tarquitius tamen curia exactus est: quod patres, odio delatoris, contra ambitum Agrippinae pervicere.

60. Eodem anno saepius audita vox principis, *parem vim rerum habendam a procuratoribus suis iudicatarum, ac si ipse statuisset.* Ac, ne fortuito prolapsus videretur, senatus quoque consulto cautum, plenius quam antea et uberius. Nam d. Augustus, *apud equestres, qui Aegypto praesiderent, lege agi*, *decretaque eorum perinde haberi* iusserat, *ac si magistratus Romani constituissent:* mox alias per provincias, et in urbe pleraque concessa sunt, quae olim a praetoribus noscebantur. Claudius omne ius tradidit, de quo totiens seditione aut armis certatum, cum Semproniis rogationibus equester ordo in possessione iudiciorum locaretur; aut rursum Serviliae leges senatui iudicia redderent; Mariusque et Sulla olim de eo vel praecipue bellarent. Sed tunc ordinum diversa studia: et quae vicerant, publice valebant. C. Oppius et Cornelius Balbus primi Caesaris opibus potuere conditiones pacis et arbitria belli tractare. Matios posthac et Vedios et cetera equitum Romanorum praevalida nomina, referre nihil adtinuerit; cum Claudius libertos, quos rei familiari praefecerat, sibique et legibus adaequaverit.

61. Retulit dein de inmunitate Cois tribuenda: multaque super antiquitate eorum memoravit. *Argivos, vel Coeum, Latonae parentem, vetustissimos insulae cultores: mox adventu Aesculapii artem medendi inlatam, maximeque inter posteros eius celebrem fuisse*, nomina singulorum referens, et quibus quisque aetatibus viguissent. Quin etiam dixit, *Xenophontem, cuius scientia ipse uteretur, eadem familia ortum: precibusque eius dandum, ut omni tributo vacui in posterum Coi sacram et tantum dei ministram insulam colerent.* Neque dubium habetur, multa eorumdem in pop. Rom. merita sociasque victorias potuisse tradi. Sed Claudius

facilitate solita, quod uni concesserat, nullis extrinsecus adiumentis velavit.

62. At Byzantii, data dicendi copia, cum magnitudinem onerum apud senatum deprecarentur, cuncta repetivere; orsi *a foedere, quod nobiscum icerant, qua tempestate bellavimus adversus regem Macedonum, cui, ut degeneri, Pseudophilippi vocabulum inpositum. Missas posthac copias in Antiochum, Persen, Aristonicum, et piratico bello adiutum Antonium*, memorabant; *quaeque Sullae aut Lucullo aut Pompeio obtulissent:* mox *recentia in Caesares merita: quando ea loca insiderent, quae transmeantibus terra marique ducibus exercitibusque, simul vehendo commeatui opportuna forent.*

63. Namque artissimo inter Europam Asiamque divortio, Byzantium in extrema Europa posuere Graeci, quibus, Pythium Apollinem consulentibus, ubi conderent urbem? redditum oraculum est, *quaererent sedem caecorum terris adversam.* Ea ambage Chalcedonii monstrabantur, quod priores illuc advecti, praevisa locorum utilitate, peiora legissent. Quippe Byzantium fertili solo fecundoque mari; quia vis piscium innumera, Ponto erumpens, et obliquis subter undas saxis exterrita, omisso alterius litoris flexu, hos ad portus defertur. Unde primo quaestuosi et opulenti; post, magnitudine onerum urgente, finem aut modum orabant, adnitente principe, qui *Thracio Bosporanoque bello recens fessos iuvandosque* retulit. Ita tributa in quinquennium remissa.

64. M. Asinio, M'. Acilio coss. mutationem rerum in deterius portendi, cognitum est crebris prodigiis. Signa ac tentoria militum igne coelesti arsere. Fastigio Capitolii examen apium insedit. Biformes hominum partus, et suis fetum editum, cui accipitrum un-

gues inessent. Numerabatur inter ostenta deminutus omnium magistratuum numerus; quaestore, aedili, tribuno ac praetore et consule paucos intra menses defunctis. Sed in praecipuo pavore Agrippina, vocem Claudii, quam temulentus iecerat, *fatale sibi, ut coniugum flagitia ferret, dein puniret,* metuens, agere et celerare statuit, perdita prius Domitia Lepida, muliebribus caussis: quia Lepida, minore Antonia genita, avunculo Augusto, Agrippinae sobrina prior, ac Cnei, mariti eius, soror, parem sibi claritudinem credebat. Nec forma, aetas, opes multum distabant; et utraque inpudica, infamis, violenta, haud minus vitiis aemulabantur, quam si qua ex fortuna prospera acceperant. Enimvero certamen acerrimum, amita potius an mater apud Neronem praevaleret. Nam Lepida blandimentis et largitionibus iuvenilem animum devinciebat, truci contra ac minaci Agrippina, quae filio dare imperium, tolerare imperitantem nequibat.

65. Ceterum obiecta sunt, *quod coniugium principis devotionibus petivisset, quodque, parum coercitis per Calabriam servorum agminibus, pacem Italiae turbaret.* Ob haec mors indicta, multum adversante Narcisso, qui, Agrippinam magis magisque suspectans, prompsisse inter proximos ferebatur, *certam sibi perniciem, seu Britannicus rerum, seu Nero potiretur. Verum ita de se meritum Caesarem, ut vitam usui eius impenderet. Convictam Messallinam et Silium. Pares iterum accusandi caussas esse, [si Nero imperitaret. Britannico successore, nullum principi meritum, ac] novercae insidiis domum omnem convelli, maiore flagitio, quam si inpudicitiam prioris coniugis reticuisset: quamquam ne impudicitiam quidem nunc abesse, Pallante adultero: ne quis ambigat, decus, pudorem, corpus, cuncta regno vi-*

liora habere. Haec atque talia dictitans, amplecti Britannicum: *robur aetatis quam maturrimum* precari: modo ad deos, modo ad ipsum tendere manus, *adolesceret, patris inimicos depelleret: matris etiam interfectores ulcisceretur.*

66. In tanta mole curarum Claudius valetudine adversa conripitur, refovendisque viribus mollitie caeli et salubritate aquarum Sinuessam pergit. Tum Agrippina, sceleris olim certa, et oblatae occasionis propera, nec ministrorum egens, de genere veneni consultavit: ne repentino et praecipiti facinus proderetur: si lentum et tabidum delegisset, ne admotus supremis Claudius et, dolo intellecto, ad amorem filii rediret: exquisitum aliquid placebat, quod turbaret mentem, et mortem differret. Deligitur artifex talium, vocabulo Locusta, nuper veneficii damnata, et diu inter instrumenta regni habita. Eius mulieris ingenio paratum virus, cuius minister e spadonibus fuit Halotus, inferre epulas et explorare gustu solitus.

67. Adeoque cuncta mox pernotuere, ut temporum illorum scriptores prodiderint, infusum delectabili cibo boletorum venenum, nec vim medicaminis statim intellectam, socordiane Claudii an vinolentia. Simul soluta alvus subvenisse videbatur. Igitur exterrita Agrippina, et, quando ultima timebantur, spreta praesentium invidia, provisam iam sibi Xenophontis medici conscientiam adhibet. Ille, tamquam nisus evomentis adiuvaret, pinnam, rapido veneno inlitam, faucibus eius demisisse creditur, haud ignarus, summa scelera incipi cum periculo, peragi cum praemio.

68. Vocabatur interim senatus, votaque pro incolumitate principis consules et sacerdotes nuncupabant, cum iam exanimis vestibus et fomentis obtegeretur,

dum res firmando Neronis imperio componuntur. Iam primum Agrippina, velut dolore victa, et solatia conquirens, tenere amplexu Britannicum, *veram paterni oris effigiem* adpellare, ac variis artibus demorari, ne cubiculo egrederetur. Antoniam quoque et Octaviam, sorores eius, adtinuit, et cunctos aditus custodiis clauserat, crebroque vulgabat, *ire in melius valitudinem principis,* quo miles bona in spe ageret, tempusque prosperum, ex monitis Chaldaeorum, adventaret.

69. Tunc, medio diei, tertium ante idus Octob., foribus palatii repente diductis, comitante Burro, Nero egreditur ad cohortem, quae more militiae excubiis adest. Ibi, monente praefecto, festis vocibus exceptus, inditur lecticae. Dubitavisse quosdam ferunt, respectantes rogitantesque, *ubi Britannicus esset?* Mox, nullo in diversum auctore, quae offerebantur, secuti sunt. Inlatusque castris Nero, et congruentia tempori praefatus, promisso donativo ad exemplum paternae largitionis, imperator consalutatur. Sententiam militum secuta patrum consulta: nec dubitatum est apud provincias. Caelestesque honores Claudio decernuntur, et funeris solenne, perinde ac d. Augusto, celebratur; aemulante Agrippina proaviae Liviae magnificentiam. Testamentum tamen haud recitatum, ne antepositus filio privignus iniuria et invidia animos vulgi turbaret.

LIBER XIII.

Breviarium. Cap. 1. Silanus proconsul Asiae veneno necatus Agrippinae fraude. Narcissus ad mortem actus. 2. Laus Burri et Senecae. 3. Claudius censorio funere elatus laudatur a principe. 4. Bona Neronis initia. Multa senatus arbitrio constituta. 5. Agrippinae viriles curae. 6. Parthi Armeniam adfectant. De Nerone varia iudicia vulgi. 7. Is curam belli suscipit. Parthi amittunt Armeniam, cui 8. praepositus Corbulo. 9. Vologeses dat obsides. Nero dissidium ducum componit.

10. Nero civiliter agit et 11. clementiam ostentat. 12. Acten amat, 13. matre fremente, mox frustra blandiente, cuius hinc fracta potentia. 14. Pallas libertus cura rerum demotus. Agrippina ad minas ruit. 15—17. Britannicum Nero praecipiti veneno tollit et eius funus festinat. 18. Matrem indignantem custodibus privat, domum separat. 19—22. Derelicta, rerum novarum incusata se purgat. Accusatores eius puniti. 23. Pallas et Burrus delati. 24. Theatris maior species libertatis data. Urbs lustrata.

25. Neronis nocturna lascivia. Montanus, cum principe per tenebras congressus, mori adactus. Histriones Italia pulsi. 26. 27. Actum de libertis ingratis in servitutem revocandis, sed non peractum 28. Tribunorum et aedilium cohibita potestas. 29. Aerarii cura varie habita. 30. 31. Inlustrium aliquot damnationes. L. Volusius fato concedit. Amphitheatrum Neronis. Praesides ludos edere prohibiti. 32. Vitae dominorum consultum. Pomponia Graecina, superstitionis externae rea, insons nuntiatur. 33. Rei P. Celer, Cossutianus Capito, Eprius Marcellus.

34. Messalla consul, Neronis liberalitas. 35. Cum Parthis rursus discordia de Armenia. Corbulonis disciplina, virtus, severitas 36. Pactius Orphitus, contra imperium pugnans fususque extra vallum tendere iussus. 37. Tiridates bello infensat Armeniam, legatos ad Corbulonem mittit, 38. qui fraudem sibi per colloquium paratam eludit et 39—41. Armeniae castella capit, Artaxata adgreditur et,

decedente hoste, capit, igne delet. Ob haec Neroni et diis honores. 42. P. Suilius reus in Senecam invehitur, 43. deportatur. 44. Octavius Sagitta amore vecors Pontium tergiversantem ferro transverberat. Liberti mira fides.

45. Poppaeam Sabinam amare Nero occipit. Istius genus, forma, opes, mores, matrimonia, adulter. 46. Eius maritus Otho, ut amoveatur, Lusitaniae praeficitur. 47. Corn. Sulla, principi suspectus, Massiliam mittitur. 48. Puteolis concordia restituta. 49. De numero gladiatorum Syracusis edendorum disceptatio. Thraseae Paeti opinio. 50. Vectigalia contra Neronis inpetum retenta. 51. Publicanorum iniquitas temperata. 52. Proconsules rei absoluti.

53. L. Vetus ope Mosellae et Araris Rhenum cum Oceano iungere parat. Obstat Aelii Gracilis invidia. 54. Frisii iuxta Rhenum sedes figere frustra conantur. 55. Eosdem agros Ansibarii occupant fato eodem. 56. Boiocali constantia. Ansibarii deleti. 57. Catti ab Hermunduris fere ad exitium gentis caesi. Ignes terra editi vix oppressi. 58. Ficus Ruminalis.

Gesta haec annis quatuor, *imp. Claudio Nerone, L. Antistio Vetere. Q. Volusio, P. Cornelio Scipione. Imp. Claudio Nerone II., L. Calpurnio Pisone. Imp. Claudio Nerone III., Valerio Messalla coss.*

1. Prima novo principatu mors Iunii Silani, proconsulis Asiae, ignaro Nerone, per dolum Agrippinae patratur: non, quia ingenii violentia exitium inritaverat, segnis et dominationibus aliis fastiditus, adeo ut C. Caesar *pecudem auream* eum adpellare solitus sit: verum Agrippina, fratri eius L. Silano necem molita, ultorem metuebat, crebra vulgi fama, *anteponendum esse vixdum pueritiam egresso Neroni, et imperium per scelus adepto, virum aetate composita, insontem, nobilem, et, quod tunc spectaretur, e Caesarum posteris:* quippe et Silanus d. Augusti abnepos erat. Haec caussa necis. Ministri fuere P. Celer, eques Romanus, et Helius libertus, rei familiari principis in Asia inpositi. Ab his proconsuli venenum inter epulas datum est apertius,

quam ut fallerent. Nec minus properato Narcissus, Claudii libertus, de cuius iurgiis adversus Agrippinam retuli, aspera custodia et necessitate extrema ad mortem agitur; invito principe, cuius abditis adhuc vitiis, per avaritiam et prodigentiam, mire congruebat.

2. Ibaturque in caedes, nisi Afranius Burrus et Annaeus Seneca obviam issent. Hi rectores imperatoriae iuventae, et (rarum in societate potentiae) concordes, diversa arte ex aequo pollebant: Burrus militaribus curis et severitate morum; Seneca praeceptis eloquentiae et comitate honesta: iuvantes invicem, quo facilius lubricam principis aetatem, si virtutem aspernaretur, voluptatibus concessis retinerent. Certamen utrique unum erat contra ferociam Agrippinae, quae cunctis malae dominationis cupidinibus flagrans, habebat in partibus Pallantem, quo auctore Claudius nuptiis incestis et adoptione exitiosa semet perverterat. Sed neque Neroni infra servos ingenium; et Pallas, tristi adrogantia modum liberti egressus, taedium sui moverat. Propalam tamen omnes in eam honores cumulabantur, signumque more militiae petenti tribuno dedit *optimae matris*. Decreti et a senatu duo lictores, flaminium Claudiale, simul Claudio censorium funus, et mox consecratio.

3. Die funeris laudationem eius princeps exorsus est; dum antiquitatem generis, consulatus, ac triumphos maiorum enumerabat, intentus ipse et ceteri; liberalium quoque artium commemoratio, et, nihil regente eo reip. triste ab externis accidisse, pronis animis audita: postquam ad providentiam sapientiamque flexit, nemo risui temperare, quamquam oratio, a Seneca composita, multum cultus praeferret: ut fuit illi viro ingenium amoenum, et temporis eius auribus adcom-

modatum. Adnotabant seniores, quibus otiosum est vetera et praesentia contendere, primum ex iis, qui rerum potiti essent, Neronem alienae facundiae eguisse. Nam dictator Caesar summis oratoribus aemulus: et Augusto prompta ac profluens, quae deceret principem, eloquentia fuit. Tiberius artem quoque callebat, qua verba expenderet, tum validus sensibus, aut consulto ambiguus. Etiam C. Caesaris turbata mens vim dicendi non corrupit. Nec in Claudio, quotiens meditata dissereret, elegantiam requireres. Nero puerilibus statim annis vividum animum in alia detorsit: caelare, pingere, cantus aut regimen equorum exercere: et aliquando, carminibus pangendis, inesse sibi elementa doctrinae ostendebat.

4. Ceterum, peractis tristitiae imitamentis, curiam ingressus, et de auctoritate patrum, et consensu militum praefatus, consilia sibi et exempla capessendi egregie imperii memoravit: nec iuventam armis civilibus aut domesticis discordiis imbutam: nulla odia, nullas iniurias, nec cupidinem ultionis adferre. Tum formam futuri principatus praescripsit, ea maxime declinans, quorum recens flagrabat invidia. *Non enim se negotiorum omnium iudicem fore, ut, clausis unam intra domum adcusatoribus et reis, paucorum potentia grassaretur. Nihil in Penatibus suis venale aut ambitioni pervium: discretam domum et remp. Teneret antiqua munia senatus: consulum tribunalibus Italia et publicae provinciae adsisterent. Illi patrum aditum praeberent: se mandatis exercitibus consulturum.*

5. Nec defuit fides: multaque arbitrio senatus constituta sunt: *Ne quis ad caussam orandam mercede aut donis emeretur: ne designatis quaestoribus edendi gladiatores necessitas esset.* Quod quidem adversante

Agrippina, tamquam acta Claudii subverterentur, obtinuere patres: qui in palatium ob id vocabantur, ut adstaret, obditis a tergo foribus velo discreta, quod visum arceret, auditum non adimeret. Quin et legatis Armeniorum, caussam gentis apud Neronem orantibus, escendere suggestum imperatoris, et praesidere simul parabat; nisi, ceteris pavore defixis, Seneca admonuisset, *venienti matri occurreret.* Ita, specie pietatis, obviam itum dedecori.

6. Fine anni, turbidis rumoribus, *prorupisse rursum Parthos et rapi Armeniam,* adlatum est, *pulso Rhadamisto,* qui saepe regni eius potitus, dein profugus, tum quoque bellum deseruerat. Igitur, in urbe sermonum avida, *quemadmodum princeps, vix septemdecim annos egressus, suscipere eam molem aut propulsare posset? quod subsidium in eo, qui a femina regeretur? num proelia quoque et oppugnationes urbium et cetera belli per magistros administrari possent?* anquirebant. Contra alii *melius evenisse* disserunt, *quam si invalidus senecta et ignavia Claudius militiae ad labores vocaretur, servilibus iussis obtemperaturus. Burrum tamen et Senecam multarum rerum experientia cognitos: et imperatori quantum ad robur deesse, cum octavodecimo aetatis anno Cn. Pompeius, nonodecimo Caesar Octavianus, civilia bella sustinuerint? Pleraque in summa fortuna auspiciis et consiliis, quam telis et manibus, geri. Daturum plane documentum, honestis an secus amicis uteretur, si ducem, amota invidia, egregium, quam si pecuniosum et gratia subnixum per ambitum deligeret.*

7. Haec atque talia vulgantibus, Nero et iuventutem proximas per provincias quaesitam supplendis Orientis legionibus admoveri, legionesque ipsas propius Armeniam conlocari iubet: duosque veteres reges, Agrip-

pam et Antiochum expedire copias, quis Parthorum fines ultro intrarent: simul pontes per amnem Euphratem iungi. Et minorem Armeniam Aristobulo, regionem Sophenen Sohaemo cum insignibus regiis mandat. Exortusque in tempore aemulus Vologeso, filius Vardanes. Et abscessere Armenia Parthi, tamquam differrent bellum.

8. Sed apud senatum omnia in maius celebrata sunt sententiis eorum, qui supplicationes, et diebus supplicationum vestem principi triumphalem, utque ovans urbem iniret, effigiesque eius, pari magnitudine ac Martis Ultoris, eodem in templo, censuere: praeter suetam adulationem laeti, quod Domitium Corbulonem retinendae Armeniae praeposuerat: videbaturque locus virtutibus patefactus. Copiae Orientis ita dividuntur, ut pars auxiliarium, cum duabus legionibus, apud provinciam Syriam, et legatum eius Quadratum Ummidium remaneret: par civium sociorumque numerus Corbuloni esset, additis cohortibus alisque, quae in Cappadocia hiemabant. Socii reges, prout bello conduceret, parere iussi. Sed studia eorum in Corbulonem promptiora erant: qui, ut famae inserviret, quae in novis coeptis validissima est, itinere propere confecto, apud Aegeas, civitatem Ciliciae, obvium Quadratum habuit, illuc progressum, ne, si ad accipiendas copias Syriam intravisset Corbulo, omnium ora in se verteret, corpore ingens, verbis magnificus, et, super experientiam sapientiamque, etiam specie inanium validus.

9. Ceterum uterque Vologesen regem nuntiis monebant, *pacem quam bellum mallet, datisque obsidibus, solitam prioribus reverentiam in populum Romanum continuaret.* Et Vologeses, quo bellum ex commodo pararet, an ut aemulationis suspectos per nomen obsi-

dum amoveret, tradit nobilissimos ex familia Arsacidarum. Accepitque eos centurio Insteius, ab Ummidio missus forte priore de caussa, adito rege. Quod postquam Corbuloni cognitum est, ire praefectum cohortis Arrium Varum et reciperare obsides iubet. Hinc ortum inter praefectum et centurionem iurgium, ne diutius externis spectaculo esset, arbitrium rei obsidibus legatisque, qui eos ducebant, permissum. Atque illi ob recentem gloriam, et inclinatione quadam etiam hostium, Corbulonem praetulere. Unde discordia inter duces: querente Ummidio, *praerepta, quae suis consiliis patravisset:* testante contra Corbulone, *non prius conversum regem ad offerendos obsides, quam ipse, dux bello delectus, spes eius ad metum mutaret.* Nero, quo componeret diversos, sic evulgari iussit: *Ob res, a Quadrato et Corbulone prospere gestas laurum fascibus imperatoriis addi.* Quae, in alios consules egressa, coniunxi.

10. Eodem anno Caesar effigiem Cn. Domitio patri, consularia insignia Asconio Labeoni, quo tutore usus erat, petivit a senatu: sibique statuas argento vel auro solidas adversus offerentes prohibuit. Et, quamquam censuissent patres, ut principium anni inciperet mense Decemb., quo ortus erat Nero, veterem religionem Kalendarum Ianuariarum inchoando anno retinuit. Neque recepti sunt inter reos Carinas Celer, senator, servo accusante, aut Iulius Densus, equester, cui favor in Britannicum crimini dabatur.

11. Claudio Nerone, L. Antistio coss. cum in acta principum iurarent magistratus, *in sua acta conlegam Antistium iurare* prohibuit: magnis patrum laudibus, ut iuvenilis animus, levium quoque rerum gloria sublatus, maiores continuaret. Secutaque lenitas in Plau-

tium Lateranum, quem, ob adulterium Messallinae ordine remotum, reddidit senatui, clementiam suam obstringens crebris orationibus, quas Seneca, testificando, quam honesta praeciperet, vel iactandi ingenii, voce principis vulgabat.

12. Ceterum infracta paullatim potentia matris, delapso Nerone in amorem libertae, cui vocabulum Acte fuit: simul adsumptis in conscientiam Othone et Claudio Senecione, adolescentulis decoris: quorum Otho familia consulari, Senecio liberto Caesaris patre genitus, ignara matre, dein frustra obnitente, penitus inrepserat per luxum et ambigua secreta: ne senioribus quidem principis amicis adversantibus, muliercula, nulla cuiusquam iniuria, cupidines principis explente; quando uxore ab Octavia, nobili quidem et probitatis spectatae, fato quodam, an quia praevalent inlicita, abhorrebat: metuebaturque, ne in stupra feminarum inlustrium prorumperet, si illa libidine prohiberetur.

13. Sed Agrippina *libertam aemulam, nurum ancillam,* aliaque eundem in modum, muliebriter fremere: neque poenitentiam filii aut satietatem opperiri: quantoque foediora exprobrabat, acrius accendere; donec, vi amoris subactus, exueret obsequium in matrem, seque Senecae permitteret. Ex cuius familiaribus Annaeus Serenus, simulatione amoris adversus eandem libertam, primas adolescentis cupidines velaverat, praebueratque nomen, ut, quae princeps furtim mulierculae tribuebat, ille palam largiretur. Tum Agrippina, versis artibus, per blandimenta iuvenem adgredi, *suum potius cubiculum ac sinum* offerre, *contegendis, quae prima aetas et summa fortuna expeterent.* Quin et fatebatur *intempestivam severitatem*, et suarum opum,

quae haud procul imperatoriis aberant, copias tradebat: ut nimia nuper coercendo filio, ita rursum intemperanter demissa. Quae mutatio neque Neronem fefellit, et proximi amicorum metuebant, orabantque, *cavere insidias mulieris, semper atrocis, tum et falsae*. Forte illis diebus Caesar, inspecto ornatu, quo principum coniuges ac parentes effulserant, deligit vestem et gemmas, misitque donum matri, nulla parsimonia, cum praecipua, et cupita aliis, prior deferret. Sed Agrippina, *non his instrui cultus suos, sed ceteris arceri*, proclamat, *et dividere filium, quae cuncta ex ipsa haberet*. Nec defuere, qui in deterius referrent.

14. Et Nero infensus iis, quibus superbia muliebris innitebatur, demovet Pallantem cura rerum, quis a Claudio inpositus, velut arbitrum regni agebat: ferebaturque, degrediente eo magna prosequentium multitudine, non absurde dixisse: *Ire Pallantem, ut eiuraret*. Sane pepigerat Pallas, *ne cuius facti in praeteritum interrogaretur, paresque rationes cum republ. haberet*. Praeceps post haec Agrippina ruere ad terrorem et minas: neque principis auribus abstinere, quo minus testaretur, *adultum iam esse Britannicum, veram dignamque stirpem suscipiendo patris imperio, quod insitus et adoptivus per iniurias matris exerceret. Non abnuere se, quin cuncta infelicis domus mala patefierent, suae inprimis nuptiae, suum veneficium. Id solum diis et sibi provisum, quod viveret privignus. Iturum cum illo in castra. Audiretur hinc Germanici filia, inde vilis rursus Burrus et exsul Seneca; trunca scilicet manu et professoria lingua generis humani regimen expostulantes*. Simul intendere manus, adgerere probra, *consecratum Claudium, infernos Silanorum manes* invocare, et *tot inrita facinora*.

15. Turbatus his Nero, et propinquo die, quo quartum decimum aetatis annum Britannicus explebat, volutare secum modo matris violentiam, modo ipsius indolem; levi quidem experimento nuper cognitam, quo tamen favorem late quaesivisset. Festis Saturno diebus, inter alia aequalium ludicra, regnum lusu sortientium, evenerat ea sors Neroni. Igitur ceteris diversa, nec ruborem adlatura: ubi Britannico iussit, *exsurgeret, progressusque in medium, cantum aliquem inciperet,* inrisum ex eo sperans pueri, sobrios quoque convictus, nedum temulentos, ignorantis; ille constanter exorsus est carmen, quo, *evolutum eum sede patria rebusque summis* significabatur. Unde orta miseratio manifestior, quia dissimulationem nox et lascivia exemerat. Nero, intellecta invidia, odium intendit: urgentibusque Agrippinae minis, quia nullum crimen, neque iubere caedem fratris palam audebat, occulta molitur: pararique venenum iubet, ministro Pollione Iulio, praetoriae cohortis tribuno, cuius cura adtinebatur damnata veneficii nomine Locusta, multa scelerum fama. Nam, ut proximus quisque Britannico neque fas neque fidem pensi haberet, olim provisum erat. Primum venenum ab ipsis educatoribus accepit, transmisitque, exsoluta alvo, parum validum, sive temperamentum inerat, ne statim saeviret. Sed Nero, lenti sceleris inpatiens, minitari tribuno, iubere supplicium veneficae, quod, dum rumorem respiciunt, dum parant defensiones, securitatem morarentur. Promittentibus dein tam praecipitem necem, quam si ferro urgeretur, cubiculum Caesaris iuxta decoquitur virus, cognitis antea venenis rapidum.

16. Mos habebatur, principum liberos cum ceteris idem aetatis nobilibus sedentes vesci, in adspectu pro-

pinquorum, propria et parciore mensa. Illic epulante Britannico, quia cibos potusque eius delectus ex ministris gustu explorabat, ne omitteretur institutum, aut utriusque morte proderetur scelus, talis dolus repertus est. Innoxia adhuc ac praecalida et libata gustu potio traditur Britannico: dein, postquam fervore aspernabatur, frigida in aqua adfunditur venenum, quod ita cunctos eius artus pervasit, ut vox pariter et spiritus raperentur. Trepidatur a circumsedentibus; diffugiunt inprudentes. At quibus altior intellectus, resistunt defixi et Neronem intuentes. Ille, ut erat reclinis et nescio similis, *solitum ita,* ait, *per comitialem morbum, quo primum ab infantia adflictaretur Britannicus, et redituros paullatim visus sensusque.* At Agrippinae is pavor, ea consternatio mentis, quamvis vultu premeretur, emicuit, ut, perinde ignaram fuisse ac sororem Britannici Octaviam, constiterit: quippe sibi supremum auxilium ereptum, et parricidii exemplum intelligebat. Octavia quoque, quamvis rudibus annis, dolorem, caritatem, omnis adfectus abscondere didicerat.

17. Ita post breve silentium repetita convivii laetitia. Nox eadem necem Britannici et rogum coniunxit, proviso ante funebri paratu, qui modicus fuit. In campo tamen Martis sepultus est, adeo turbidis imbribus, ut vulgus iram deum portendi crediderit adversus facinus, cui plerique etiam hominum ignoscebant, antiquas fratrum discordias et insociabile regnum aestimantes. Tradunt plerique eorum temporum scriptores, *crebris ante exitium diebus inlusum isse pueritiae Britannici Neronem:* ut iam non praematura, neque saeva mors videri queat, quamvis inter sacra mensae, ne tempore quidem ad complexum sororum dato, ante

oculos inimici properata sit, in illum supremum Claudiorum sanguinem, stupro prius quam veneno pollutum. Festinationem exsequiarum edicto Caesar defendit, a maioribus institutum referens, *subtrahere oculis acerba funera, neque laudationibus aut pompa detinere. Ceterum et sibi, amisso fratris auxilio, reliquas spes in republ. sitas: et tanto magis fovendum patribus populoque principem, qui unus superesset e familia, summum ad fastigium genita.* Exin largitione potissimos amicorum auxit.

18. Nec defuere, qui arguerent viros gravitatem adseverantes, *quod domos, villas, id temporis, quasi praedam divisissent.* Alii necessitatem adhibitam credebant a principe, sceleris sibi conscio et veniam sperante, si largitionibus validissimum quemque obstrinxisset. At matris ira nulla munificentia leniri, sed amplecti Octaviam: crebra cum amicis secreta habere: super ingenitam avaritiam undique pecunias, quasi in subsidium, corripere, tribunos et centuriones comiter excipere: nomina et virtutes nobilium, qui etiam tum supererant, in honore habere; quasi quaereret ducem et partes. Cognitum id Neroni, excubiasque militares, quae, ut coniugi imperatoris olim, tum et ut matri servabantur, et Germanos, super eundem honorem custodes additos, degredi iubet. Ac, ne coetu salutantium frequentaretur, separat domum, matremque transfert in eam, quae Antoniae fuerat: quotiens ipse illuc ventitaret, septus turba centurionum, et post breve osculum digrediens.

19. Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est, quam fama potentiae, non sua vi nixa. Statim relictum Agrippinae limen. Nemo solari, nemo adire, praeter paucas feminas, amore an odio, incertum. Ex quibus erat Iunia Silana, quam matrimonio C. Silii a

Messallina depulsam, supra retuli: insignis genere, forma, lascivia, et Agrippinae diu percara: mox occultis inter eas offensionibus, quia Sextium Africanum, nobilem iuvenem, a nuptiis Silanae deterruerat Agrippina, inpudicam et vergentem annis dictitans; non ut Africanum sibi seponeret, sed ne opibus et orbitate Silanae maritus potiretur. Illa, spe ultionis oblata, parat accusatores ex clientibus suis, Iturium et Calvisium, non vetera et saepius iam audita deferens, quod Britannici mortem lugeret aut Octaviae iniurias evulgaret; sed, destinavisse eam, Rubellium Plautum, per maternam originem pari ac Nero gradu a d. Augusto, ad res novas extollere; coniugioque eius et iam imperio remp. rursus invadere. Haec Iturius et Calvisius Atimeto, Domitiae, Neronis amitae, liberto, aperiunt. Qui, laetus oblatis (quippe inter Agrippinam et Domitiam infensa aemulatio exercebatur) Paridem histrionem, libertum et ipsum Domitiae, inpulit ire propere, crimenque atrociter deferre.

20. Provecta nox erat, et Neroni per vinolentiam trahebatur, cum ingreditur Paris, solitus alioquin id temporis luxus principis intendere: sed tunc compositus ad maestitiam, expositoque indicii ordine, ita audientem exterret, ut non tantum matrem Plautumque interficere, sed Burrum etiam demovere praefectura destinaret, tamquam Agrippinae gratia provectum et vicem reddentem. Fabius Rusticus auctor est, scriptos esse ad Caecinam Tuscum codicillos, mandata ei praetoriarum cohortium cura: sed ope Senecae dignationem Burro retentam. Plinius et Cluvius, nihil dubitatum de fide praefecti, referunt. Sane Fabius inclinat ad laudes Senecae, cuius amicitia floruit. Nos, consensum auctorum secuti, quae diversa prodiderint, sub nomi-

nibus ipsorum trademus. Nero trepidus, et interficiendae matris avidus, non prius differri potuit, quam Burrus necem eius promitteret, si facinoris coargueretur: *sed cuicumque, nedum parenti, defensionem tribuendam: nec accusatores adesse, sed vocem unius ex inimica domo adferri Refutare tenebras et vigilatam convivio noctem; omniaque temeritati et inscitiae propiora.*

21. Sic lenito principis metu, et luce orta, itur ad Agrippinam, ut nosceret obiecta dissolveretque, vel poenas lueret. Burrus iis mandatis, Seneca coram, fungebatur. Aderant et ex libertis arbitri sermonis. Deinde a Burro, postquam crimina et auctores exposuit, minaciter actum. Et Agrippina ferociae memor, *Non miror*, inquit, *Silanam, numquam edito partu, matrum adfectus ignotos habere. Neque enim perinde a parentibus liberi, quam ab inpudica adulteri mutantur. Nec, si Iturius et Calvisius, adesis omnibus fortunis, novissimam suscipiendae accusationis operam anui rependunt, ideo aut mihi infamia parricidii, aut Caesari conscientia subeunda est. Nam Domitiae inimicitiis gratias agerem, si benevolentia mecum in Neronem meum certaret: nunc, per concubinum Atimetum et histrionem Paridem quasi scenae fabulas componit. Baiarum suarum piscinas extollebat, cum meis consiliis adoptio et proconsulare ius et designatio consulatus et cetera apiscendo imperio praepararentur. Aut existat, qui cohortes in urbe tentatas, qui provinciarum fidem labefactatam, denique servos vel libertos ad scelus corruptos arguat. Vivere ego, Britannico potiente rerum, poteram? at si Plautus aut quis alius remp. iudicaturus obtinuerit, desunt scilicet mihi accusatores, qui non verba, inpatientia caritatis aliquando incauta, sed ea crimina obiiciant, quibus, nisi a filio, absolvi non possim.* Commotis, qui aderant,

ultroque spiritus eius mitigantibus, conloquium filii exposcit: ubi nihil pro innocentia, quasi diffideret; nec beneficiis, quasi exprobraret, disseruit; sed ultionem in delatores et praemia amicis obtinuit.

22. Praefectura annonae Fenio Rufo; cura ludorum, qui a Caesare parabantur, Arruntio Stellae; Aegyptus C. Balbillo permittuntur. Syria P. Anteio destinata: sed variis mox artibus elusus, ad postrèmum in urbe retentus est. At Silana in exsilium acta. Calvisius quoque et Iturius relegantur. De Atimeto supplicium sumptum, validiore apud libidines principis Paride, quam ut poena adficeretur. Plautus ad praesens silentio transmissus est.

23. Deferuntur dehinc consensisse Pallas ac Burrus, ut Cornelius Sulla, claritudine generis et adfinitate Claudii, cui per nuptias Antoniae gener erat, ad imperium vocaretur. Eius accusationis auctor exstitit Paetus quidam, exercendis apud aerarium sectionibus famosus, et tum vanitatis manifestus. Nec tam grata Pallantis innocentia, quam gravis superbia fuit: quippe, nominatis libertis eius, quos conscios haberet, respondit: *nihil unquam se domi, nisi nutu aut manu, significasse, vel, si plura demonstranda essent, scripto usum, ne vocem consociaret.* Burrus, quamvis reus, inter iudices sententiam dixit: exiliumque accusatori inrogatum, et tabulae exustae sunt, quibus oblitterata aerarii nomina retrahebat.

24. Fine anni statio cohortis adsidere ludis solita demovetur, quo maior species libertatis esset: utque miles, theatrali licentiae non permixtus, incorruptior ageret; et plebes daret experimentum, an, amotis custodibus, modestiam retineret. Urbem princeps lu-

stravit, e responso haruspicum, quod Iovis ac Minervae aedes de caelo tactae erant.

25. Q. Volusio, P. Scipione coss. otium foris, foeda domi lascivia; qua Nero itinera urbis et lupanaria et diverticula, veste servili in dissimulationem sui compositus, pererrabat, comitantibus, qui raperent venditioni exposita, et obviis vulnera inferrent, adversus ignaros adeo, ut ipse quoque exciperet ictus, et ore praeferret. Deinde, ubi Caesarem esse, qui grassaretur, pernotuit, augebanturque iniuriae adversus viros feminasque insignes, et quidam, permissa semel licentia sub nomine Neronis, inulti propriis cum globis eadem exercebant, in modum captivitatis nox agebatur. Iulius Montanus, senatorii ordinis, sed qui nondum honorem capessisset, congressus forte per tenebras cum principe, quia vi attentantem acriter repulerat, deinde agnitum oraverat, quasi exprobrasset, mori adactus est. Nero autem, metuentior in posterum, milites sibi et plerosque gladiatores circumdedit, qui rixarum initia modica et quasi privata sinerent: si a laesis validius ageretur, arma inferebant. Ludicram quoque licentiam et fautores histrionum velut in proelia convertit inpunitate et praemiis, atque ipse occultus et plerumque coram prospectans: donec, discordi populo, et gravioris motus terrore, non aliud remedium repertum est, quam ut histriones Italia pellerentur, milesque theatro rursum adsideret.

26. Per idem tempus actum in senatu *de fraudibus libertorum*, efflagitatumque, *ut adversus male meritos revocandae libertatis ius patronis daretur*. Nec deerant, qui censerent. Sed consules, relationem incipere non ausi ignaro principe, perscripsere tamen consensum senatus: *ille an auctor constitutionis fieret*, ut inter

paucos ei sententiae adversos: quibusdam, coalitam libertate inreverentiam eo prorupisse, frementibus, *vine, an aequo cum patronis iure agerent, sententiam eorum consultarent, ac verberibus manus ultro intenderent, inpulere vel poenam suam dissuadentes. Quid enim aliud laeso patrono concessum, quam ut vicesimum ultra lapidem in oram Campaniae libertum releget? Ceteras actiones promiscuas et pares esse. Tribuendum aliquod telum, quod sperni nequeat. Nec grave manumissis, per idem obsequium retinendi libertatem, per quod adsecuti sint. At criminum manifestos merito ad servitutem retrahi, ut metu coerceantur, quos beneficia non mutavissent.*

27. Disserebatur contra: *Paucorum culpam ipsis exitiosam esse debere: nihil universorum iuri derogandum. Quippe late fusum id corpus. Hinc plerumque tribus, decurias, ministeria magistratibus et sacerdotibus, cohortes etiam in urbe conscriptas. Et plurimis equitum, plerisque senatoribus, non aliunde originem trahi. Si separarentur libertini, manifestam fore penuriam ingenuorum. Non frustra maiores, cum dignitatem ordinum dividerent, libertatem in communi posuisse. Quin et manumittendi duas species institutas, ut relinqueretur poenitentiae aut novo beneficio locus. Quos vindicta patronus non liberaverit, velut vinculo servitutis adtineri. Dispiceret quisque merita, tardeque concederet, quod datum non adimeretur.* Haec sententia valuit. Scripsitque Caesar senatui, *privatim expenderent caussam libertorum, quotiens a patronis arguerentur: in commune nihil derogarent.* Nec multo post ereptus amitae libertus Paris, quasi iure civili; non sine infamia principis, cuius iussu perpetratum ingenuitatis iudicium erat.

28. Manebat nihilominus quaedam imago reip. Nam inter Vibullium praetorem et plebei tribunum Antistium ortum certamen, quod inmodestos fautores histrionum, et a praetore in vincula ductos, tribunus omitti iussisset. Comprobavere patres, incusata Antistii licentia. Simul prohibiti tribuni, ius praetorum et consulum praeripere, aut vocare ex Italia, cum quibus lege agi posset. Addidit L. Piso, designatus consul, *ne quid intra domum pro potestate animadverterent: neve multam ab iis dictam quaestores aerarii in publicas tabulas ante quatuor menses referrent: medio temporis contra dicere liceret; deque eo consules statuerent.* Cohibita artius et aedilium potestas, statutumque, quantum curules, quantum plebei pignoris caperent, vel poenae inrogarent. Eo Helvidius Priscus, tribunus plebis adversus Obultronium Sabinum, aerarii quaestorem, contentiones proprias exercuit, *tamquam ius hastae adversus inopes inclementer augeret.* Dein princeps curam tabularum publicarum a quaestoribus ad praefectos transtulit.

29. Varie habita ac saepe inmutata eius rei forma. Nam Augustus senatui permisit deligere praefectos: deinde, ambitu suffragiorum suspecto, sorte ducebantur ex numero praetorum, qui praeessent. Neque id diu mansit, quia sors deerrabat ad parum idoneos. Tunc Claudius quaestores rursum inposuit, iisque, ne metu offensionum segnius consulerent, extra ordinem honores promisit. Sed deerat robur aetatis eum primum magistratum capessentibus. Igitur Nero praetura perfunctos et experientia probatos delegit.

30. Damnatus iisdem consulibus Vipsanius Laenas ob Sardiniam provinciam avare habitam. Absolutus Cestius Proculus repetundarum, cedentibus accusato-

ribus. Clodius Quirinalis, quod praefectus remigum, qui Ravennae haberentur, velut infimam nationum, Italiam luxuria saevitiaque adflictavisset, veneno damnationem antevertit. C. Aminius Rebius, ex primoribus peritia legum et pecuniae magnitudine, cruciatus aegrae senectae, misso per venas sanguine, effugit: haud creditus sufficere ad constantiam sumendae mortis, ob libidines muliebriter infamis. At L. Volusius egregia fama concessit: cui tres et nonaginta anni spatium vivendi, praecipuaeque opes bonis artibus, inoffensa tot imperatorum malitia fuit.

31. Nerone secundum, L. Pisone consulibus, pauca memoria digna evenere: nisi cui libeat, laudandis fundamentis et trabibus, quis molem amphitheatri apud Campum Martis Caesar exstruxerat, volumina inplere: cum ex dignitate populi Romani repertum sit, res inlustres annalibus, talia diurnis urbis actis mandare. Ceterum coloniae Capua atque Nuceria additis veteranis firmatae sunt: plebeique congiarium quadringeni numi viritim dati, et sestertium quadringenties aerario inlatum est, ad retinendam populi fidem. Vectigal quoque quintae et vicesimae venalium mancipiorum remissum, specie magis, quam vi, quia, cum venditor pendere iuberetur, in partem pretii emptoribus accrescebat. Edixit Caesar, *ne quis magistratus aut procurator, qui provinciam obtineret, spectaculum gladiatorum aut ferarum aut quod aliud ludicrum ederet.* Nam ante non minus tali largitione, quam conripiendis pecuniis, subiectos adfligebant; dum, quae libidine deliquerant, ambitu propugnant.

32. Factum et S. C. ultioni iuxta et securitati, *ut si quis a suis servis interfectus esset, ii quoque, qui testamento manumissi sub eodem tecto mansissent, inter ser-*

vos supplicia penderent. Redditur ordini L. Varius consularis, avaritiae criminibus olim perculsus. Et Pomponia Graecina, insignis femina, Plautio, qui ovans se de Britanniis retulit, nupta, ac superstitionis externae rea, mariti iudicio permissa Isque prisco instituto, propinquis coram, de capite famaque coniugis cognovit, et insontem nuntiavit. Longa huic Pomponiae aetas, et continua tristitia fuit. Nam post Iuliam, Drusi filiam, dolo Messallinae interfectam, per quadraginta annos, non cultu, nisi lugubri, non animo, nisi maesto, egit. Idque illi, imperitante Claudio, impune, mox ad gloriam vertit.

33. Idem annus plures reos habuit. Quorum P. Celerem, accusante Asia, quia absolvere nequibat Caesar, traxit, senecta donec mortem obiret. Nam Celer, interfecto, ut memoravi, Silano proconsule, magnitudine sceleris cetera flagitia obtegebat. Cossutianum Capitonem Cilices detulerant *maculosum foedumque, et idem ius audaciae in provincia ratum, quod in urbe exercuerat.* Sed pervicaci accusatione conflictatus, postremo defensionem omisit, ac lege repetundarum damnatus est. Pro Eprio Marcello, a quo Lycii res repetebant, eo usque ambitus praevaluit, ut quidam accusatorum eius exsilio multarentur, *tamquam insonti periculum fecissent.*

34. Nerone tertium consule, simul iniit consulatum Valerius Messalla, cuius proavum, oratorem Corvinum, d. Augusto, abavo Neronis, conlegam in eo magistratu fuisse, pauci iam senum meminerant. Sed nobili familiae honor auctus est, oblatis in singulos annos quingenis sestertiis, quibus Messalla paupertatem innoxiam sustentaret. Aurelio quoque Cottae et Haterio Antonino annuam pecuniam statuit princeps, quamvis per

luxum avitas opes dissipassent. Eius anni principio, mollibus adhuc initiis prolatatum inter Parthos Romanosque de obtinenda Armenia bellum acriter sumitur: quia nec Vologeses sinebat, fratrem Tiridaten dati a se regni expertem esse, aut alienae id potentiae donum habere: et Corbulo dignum magnitudine populi Romani rebatur, parta olim a Lucullo Pompeioque recipere. Ad haec Armenii, ambigua fide, utraque arma invitabant, situ terrarum, similitudine morum Parthis propiores, connubiisque permixti, ac libertate ignota illuc magis ad servitium inclinantes.

35. Sed Corbuloni plus molis adversus ignaviam militum, quam contra perfidiam hostium erat. Quippe Syria transmotae legiones, pace longa segnes, munia Romanorum aegerrime tolerabant. Satis constitit, fuisse in eo exercitu veteranos, qui non stationem, non vigilias inissent: vallum fossamque, quasi nova et mira, viserent; sine galeis, sine loricis, nitidi et quaestuosi, militia per oppida expleta. Igitur dimissis, quibus senectus aut valetudo adversa erat, supplementum petivit. Et habiti per Galatiam Cappadociamque delectus; adiectaque ex Germania legio, cum equitibus alariis et peditatu cohortium: retentusque omnis exercitus sub pellibus, quamvis hieme saeva adeo, ut obducta glacie, nisi effossa, humus tentoriis locum non praeberet. Ambusti multorum artus vi frigoris, et quidam inter excubias exanimati sunt. Annotatusque miles, qui fascem lignorum gestabat, ita praeriguisse manus, ut oneri adhaerentes, truncis brachiis deciderent. Ipse cultu levi, capite intecto, in agmine, in laboribus, frequens adesse: laudem strenuis, solatium invalidis, exemplum omnibus ostendere. Dehinc, quia duritiam caeli militiaeque multi abnuebant deserebant-

que, remedium severitate quaesitum est. Nec enim, ut in aliis exercitibus, primum alterumque delictum venia prosequebatur, sed, qui signa reliquerat, statim capite poenas luebat. Idque usu salubre, et misericordia melius adparuit: quippe pauciores illa castra deseruere, quam ea, in quibus ignoscebatur.

36. Interim Corbulo, legionibus intra castra habitis, donec ver adolesceret, dispositisque per idoneos locos cohortibus auxiliariis, ne pugnam priores adirent, praedicit. Curam praesidiorum Pactio Orphito, primipili honore perfuncto, mandat. Is, quamquam incautos barbaros, et bene gerendae rei casum offerri scripserat, tenere se munimentis et maiores copias opperiri iubetur. Sed rupto imperio, postquam paucae e proximis castellis turmae advenerant, pugnamque imperitia poscebant, congressus cum hoste funditur. Et damno eius exterriti, qui subsidium ferre debuerant, sua quisque in castra trepida fuga rediere. Quod graviter Corbulo accepit: increpitumque Pactium, et praefectos militesque tendere omnes extra vallum iussit. Inque ea contumelia detenti, nec nisi precibus universi exercitus exsoluti sunt.

37. At Tiridates, super proprias clientelas, ope Vologesi fratris adiutus, non furtim iam, sed palam bello infensare Armeniam, quosque fidos nobis rebatur, depopulari, et, si copiae contra ducerentur, eludere, hucque et illuc volitans, plura fama, quam pugna exterrere. Igitur Corbulo, quaesito diu proelio, frustra habitus, et exemplo hostium circumferre bellum coactus, dispartit vires, ut legati praefectique diversos locos pariter invaderent. Simul regem Antiochum monet, proximas sibi praefecturas petere. Nam Pharasmanes, interfecto filio Rhadamisto, quasi proditore, quo fidem

in nos testaretur. vetus adversus Armenios odium promptius exercebat. Tuncque primum inlecti Insechi, gens ante alias socia Romanis, avia Armeniae incursavit. Ita consilia Tiridati in contrarium vertebant, mittebatque oratores, qui suo Parthorumque nomine expostularent, *cur, datis nuper obsidibus redintegrataque amicitia, quae novis quoque beneficiis locum aperiret, vetere Armeniae possessione depelleretur? Ideo nondum ipsum Vologesen commotum, quia caussa, quam vi, agere mallent. Sin perstaretur in bello: non defore Arsacidis virtutem fortunamque, saepius iam clade Romana expertam.* Ad ea Corbulo, satis comperto, Vologesen defectione Hyrcaniae adtineri, suadet Tiridati, *precibus Caesarem adgredi: posse illi regnum stabile et res incruentas contingere, si omissa spe longinqua et sera, praesentem potioremque sequeretur.*

38. Placitum dehinc, *quia, commeantibus invicem nuntiis, nihil in summam pacis proficiebatur, conloquio ipsorum tempus locumque destinari. Mille equitum praesidium,* Tiridates, *adfore sibi,* dicebat; *quantum Corbuloni cuiusque generis militum adsisteret, non statuere, dum, positis loricis et galeis, in faciem pacis veniretur.* Cuicumque mortalium, nedum veteri et provido duci, barbarae astutiae patuissent, ideo artum inde numerum finiri, et hinc maiorem adferri, ut dolus pararetur: nam equiti, sagittarum usu exercito, si detecta corpora obiicerentur, nihil profuturam multitudinem. Dissimulato tamen intellectu, *rectius de his, quae in publicum consulerentur, totis exercitibus coram dissertaturos,* respondit. Locumque delegit, cuius pars altera colles erant, clementer adsurgentes, accipiendis peditum ordinibus; pars in planitiem porrigebatur, ad explicandas equitum turmas. Dieque pacto, prior

Corbulc socias cohortes et auxilia regum pro cornibus, medio sextam legionem constituit; cui accita per noctem aliis ex castris tria millia tertianorum permiscuerat, una cum aquila, quasi eadem legio spectaretur. Tiridates, vergente iam die, procul adstitit, unde videri magis, quam audiri posset. Ita sine congressu dux Romanus abscedere militem, sua quemque in castra, iubet.

39. Rex, sive fraudem suspectans, quia plura simul in loca ibatur, sive ut commeatus nostros Pontico mari ac Trapezunte oppido adventantes interciperet, propere discedit. Sed neque commeatibus vim facere potuit, quia per montes ducebantur, praesidiis nostris insessos: et Corbulo, ne inritum bellum traheretur, utque Armenios ad sua defendenda cogeret, exscindere parat castella. Sibique, quod validissimum in ea praefectura, cognomento Volandum, sumit; minora Cornelio Flacco legato, et Insteio Capitoni castrorum praefecto, mandat. Tum, circumspectis munimentis, et quae expugnationi idonea, provisis, hortatur milites, *ut hostem vagum, neque paci aut praelio paratum, sed perfidiam et ignaviam fuga confitentem, exuerent sedibus, gloriaeque pariter et praedae consulerent.* Tum, quadripartito exercitu, hos in testudinem conglobatos subruendo vallo inducit, alios scalas moenibus admovere, multos tormentis faces et hastas incutere iubet. Libratoribus funditoribusque adtributus locus, unde eminus glandes torquerent; ne qua pars subsidium laborantibus ferret, pari undique motu. Tantus inde ardor certantis exercitus fuit, ut intra tertiam diei partem nudati propugnatoribus muri, obices portarum subversi, capta escensu munimenta, omnesque puberes trucidati sint, nullo milite amisso, paucis admodum vulneratis.

Et imbelle vulgus sub corona venundatum: reliqua praeda victoribus cessit. Pari fortuna legatus ac praefectus usi sunt, tribusque una die castellis expugnatis, cetera terrore, et alia sponte incolarum in deditionem veniebant. Unde orta fiducia caput gentis, Artaxata, adgrediendi. Nec tamen proximo itinere ductae legiones, quae, si amnem Araxen, qui moenia adluit, ponte transgrederentur, sub ictum dabantur: procul, et latioribus vadis transiere.

40. At Tiridates, pudore et metu, ne, si concessisset obsidioni, nihil opis in ipso videretur; si prohiberet, inpeditis locis seque et equestres copias inligaret: statuit postremo, ostendere aciem, et dato die proelium incipere, vel simulatione fugae, locum fraudi parare. Igitur repente agmen Romanum circumfundit, non ignaro duce nostro, qui viae pariter et pugnae composuerat exercitum. Latere dextro tertia legio, sinistro sexta incedebat, mediis decumanorum delectis: recepta inter ordines inpedimenta, et tergum mille equites tuebantur: quibus iusserat, ut instantibus cominus resisterent, refugos non sequerentur. In cornibus pedes, sagittarius, et cetera manus equitum ibat, productior [cornu] in sinistro, per ima collium, ut, si hostis intravisset, fronte simul et sinu exciperetur. Adsultare ex diverso Tiridates, non usque ad iactum teli, sed tum minitans, tum specie trepidantis, si laxare ordines et diversos consectari posset. Ubi nihil temeritate solutum, nec amplius quam decurio equitum, audentius progressus et sagittis confixus, ceteros ad obsequium exemplo firmaverat, propinquis iam tenebris abscessit.

41. Et Corbulo, castra in loco metatus, an expeditis legionibus nocte Artaxata pergeret, obsidioque circumdaret, agitavit, concessisse illuc Tiridaten ratus. Dein,

postquam exploratores adtulere *longinquum regis iter, et, Medi an Albani peterentur, incertum,* lucem opperitur: praemissaque levis armatura, quae muros interim ambiret, oppugnationemque eminus inciperet. Sed oppidani, portis sponte patefactis, se suaque Romanis permisere. Quod salutem ipsis tulit. Artaxatis ignis inmissus, deletaque et solo aequata sunt: quia nec teneri sine valido praesidio ob magnitudinem moenium, nec id nobis virium erat, quod firmando praesidio et capessendo bello divideretur: vel, si integra et incustodita relinquerentur, nulla in eo utilitas aut gloria, quod capta essent. Adiicitur miraculum, velut numine oblatum. Nam cuncta extra, tectis tenus, sole inlustria fuere; quod moenibus cingebatur, ita repente atra nube coopertum, fulguribusque discretum est, ut, quasi infensantibus deis, exitio tradi crederetur. Ob haec consalutatus *imperator* Nero: et senatusconsulto supplicationes habitae: statuaeque et arcus et continui consulatus principi: utque inter festos referretur dies, quo patrata victoria, quo nuntiata, quo relatum de ea esset, aliaque in eandem formam decernuntur, adeo modum egressa, ut C. Cassius, de ceteris honoribus adsensus, *si pro benignitate fortunae diis grates agerentur, ne totum quidem annum supplicationibus sufficere,* disseruerit: *eoque oportere dividi sacros et negotiosos dies, quis divina colerent, et humana non inpedirent.*

42. Variis deinde casibus iactatus, et multorum odia meritus reus, haud tamen sine invidia Senecae, damnatur. Is fuit P. Suilius, imperitante Claudio terribilis ac venalis, et mutatione temporum, non, quantum inimici cuperent, demissus; quique se nocentem videri, quam supplicem, mallet. Eius opprimendi gratia repetitum videbatur senatusconsultum, poenaque

Cinciae legis, adversum eos, qui pretio caussas oravissent. Nec Suilius questu aut exprobratione abstinebat, praeter ferociam animi, extrema senecta liber, et Senecam increpans: *infensum amicis Claudii, sub quo iustissimum exsilium pertulisset. Simul studiis inertibus, et iuvenum inperitiae suetum, livere his, qui vividam et incorruptam eloquentiam tuendis civibus exercerent. Se quaestorem Germanici: illum domus eius adulterum fuisse. An gravius existimandum, sponte litigatoris praemium honestae operae adsequi, quam conrumpere cubicula principum feminarum? Qua sapientia, quibus philosophorum praeceptis, intra quadriennium regiae amicitiae, ter millies sestertium paravisset? Romae testamenta et orbos velut indagine eius capi; Italiam et provincias inmenso foenore hauriri. At sibi labore quaesitam et modicam pecuniam esse. Crimen, periculum, omnia potius toleraturum, quam veterem ac domi partam dignationem subitae felicitati submitteret.*

43. Nec deerant, qui haec iisdem verbis, aut versa in deterius, Senecae deferrent. Repertique accusatores, *direptos socios, cum Suilius provinciam Asiam regeret, ac publicae pecuniae peculatum* detulere. Mox, quia inquisitionem annuam inpetraverant, brevius visum, urbana crimina incipi, quorum obvii testes erant. Ii, *acerbitate accusationis Q. Pomponium ad necessitatem belli civilis detrusum: Iuliam, Drusi filiam, Sabinamque Poppaeam ad mortem actas: et Valerium Asiaticum, Lusium Saturninum, Cornelium Lupum circumventos: iam equitum Romanorum agmina damnata, omnemque Claudii saevitiam* Suilio obiectabant. Ille, *nihil ex his sponte susceptum, sed principi paruisse,* defendebat, donec eam orationem Caesar cohibuit, *compertum sibi* referens *ex commentariis patris sui, nullam cuiusquam*

accusationem ab eo coactam. Tum *iussa Messalinae* praetendi, et labare defensio. *Cur enim neminem alium delectum, qui saevienti, inpudicae, vocem praeberet? Puniendos rerum atrocium ministros, ubi pretia scelerum adepti, scelera ipsa aliis delegent.* Igitur adempta bonorum parte (nam filio et nepti pars concedebatur, eximebanturque etiam, quae testamento matris aut aviae acceperant) in insulas Baleares pellitur: non in ipso discrimine, non post damnationem fractus animo: ferebaturque, copiosa et molli vita secretum illud toleravisse. Filium eius, Nerullinum, adgressis adcusatoribus, per invidiam patris et crimina repetundarum, intercessit princeps, tanquam satis expleta ultione.

44. Per idem tempus Octavius Sagitta plebei tribunus, Pontiae, mulieris nuptae, amore vecors, ingentibus donis adulterium, et mox, ut omitteret maritum, emercatur, suum matrimonium promittens ac nuptias eius pactus. Sed ubi mulier vacua fuit, nectere moras, adversam patris voluntatem caussari, repertaque spe ditioris coniugis, promissa exuere. Octavius contra modo conqueri, modo minitari, famam perditam, pecuniam exhaustam obtestans: denique salutem, quae sola reliqua esset, arbitrio eius permittens. Ac, postquam spernebatur, noctem unam ad solatium poscit, qua delinitus, modum in posterum adhiberet. Statuitur nox: et Pontia consciae ancillae custodiam cubiculi mandat. Ille, uno cum liberto, ferrum veste occultum infert. Tum, ut adsolet in amore et ira, iurgia, preces, exprobratio, satisfactio: et pars tenebrarum libidine seposita. Ex qua aestu incensus, nihil metuentem ferro transverberat, et accurrentem ancillam vulnere absterret, cubiculoque prorumpit. Postera die manifesta caedes: haud ambiguus percussor: quippe mansitasse

una convincebatur. Sed libertus *suum illud facinus* profiteri, *se patroni iniurias ultum esse.* Commoveratque quosdam magnitudine exempli, donec ancilla, ex vulnere refecta, verum aperuit. Postulatusque apud consules a patre interfectae, postquam tribunatu abierat, sententia patrum et lege de sicariis condemnatur.

45. Non minus insignis eo anno inpudicitia magnorum reip. malorum initium fecit. Erat in civitate Sabina Poppaea, T. Ollio patre genita, sed nomen avi materni sumpserat; inlustri memoria Poppaei Sabini, consulari et triumphali decore praefulgentis. Nam Ollium, honoribus nondum functum, amicitia Seiani pervertit. Huic mulieri cuncta alia fuere, praeter honestum animum. Quippe mater eius, aetatis suae feminas pulchritudine supergressa, gloriam pariter et formam dederat. Opes claritudini generis sufficiebant. Sermo comis, nec absurdum ingenium. Modestiam praeferre, et lascivia uti. Rarus in publicum egressus idque velata parte oris, ne satiaret adspectum, vel quia sic decebat. Famae nunquam pepercit, maritos et adulteros non distinguens: neque adfectui suo aut alieno obnoxia: unde utilitas ostenderetur, illuc libidinem transferebat. Igitur agentem eam in matrimonio Rufii Crispini, equitis Romani, ex quo filium genuerat, Otho pellexit iuventa ac luxu, et quia flagrantissimus in amicitia Neronis habebatur. Nec mora, quin adulterio matrimonium iungeretur.

46. Otho, sive amore incautus, laudare formam elegantiamque uxoris apud principem; sive ut accenderet, ac, si eadem femina potirentur, id quoque vinculum potentiam ei adiiceret. Saepe auditus est consurgens e convivio Caesaris, *se ire ad illam, sibi concessam* dictitans *nobilitatem, pulchritudinem, vota*

omnium et gaudia felicium. His atque talibus inritamentis non longa cunctatio interponitur. Sed accepto aditu, Poppaea primum per blandimenta et artes valescere, *inparem cupidini et forma Neronis captam* simulans: mox, acri iam principis amore, ad superbiam vertens, si ultra unam alteramque noctem adtineretur, *nuptam esse se* dictitans, *nec posse matrimonium amittere, devinctam Othoni per genus vitae, quod nemo adaequaret. Illum animo et cultu magnificum: ibi se summa fortuna digna visere. At Neronem, pellice ancilla et adsuetudine Actes devinctum, nil e contubernio servili, nisi abiectum et sordidum traxisse.* Deiicitur familiaritate sueta, post congressu et comitatu, Otho; et ad postremum, ne in urbe aemulatus ageret, provinciae Lusitaniae praeficitur: ubi usque ad civilia arma, non ex priore infamia, sed integre sancteque egit, procax otii et potestatis temperantior.

47. Hactenus Nero flagitiis et sceleribus velamenta quaesivit. Suspectabat maxime Cornelium Sullam, socors ingenium eius in contrarium trahens, callidumque et simulatorem interpretando. Quem metum Graptus ex libertis Caesaris, usu et senecta Tiberio abusque domum principum edoctus, tali mendacio intendit. Pons Mulvius in eo tempore celebris nocturnis inlecebris erat: ventitabatque illuc Nero, quo solutius urbem extra lasciviret. Igitur, *regredienti per viam Flaminiam compositas insidias, fatoque evitatas, quoniam diverso itinere Sallustianos in hortos remeaverit, auctoremque eius doli Sullam,* ementitur: quia forte, redeuntibus ministris principis, quidam, per iuvenilem licentiam, quae tunc passim exercebatur, inanem metum fecerant. Neque servorum quisquam neque clientium Sullae agnitus: maximeque despecta, et nul-

lius ausi capax natura eius, a crimine abhorrebat: perinde tamen, quasi convictus esset, cedere patria, et Massiliensium moenibus coerceri iubetur.

48. Iisdem consulibus auditae Puteolanorum legationes, quas diversas ordo plebsque ad senatum miserant: illi vim multitudinis, hi magistratuum et primi cuiusque avaritiam increpantes. Cumque seditio, ad saxa, ad minas ignium progressa, necem et arma proliceret, C. Cassius adhibendo remedio delectus. Quia severitatem eius non tolerabant, precante ipso, ad Scribonios fratres ea cura transfertur, data cohorte praetoria: cuius terrore, et paucorum supplicio, rediit oppidanis concordia.

49. Non referrem vulgatissimum senatusconsultum, quo *civitati Syracusanorum egredi numerum, edendis gladiatoribus finitum, permittebatur:* nisi Paetus Thrasea contra dixisset, praebuissetque materiem obtrectatoribus arguendae sententiae: *Cur enim, si remp. egere libertate senatoria crederet, tam levia consectaretur? Quin de bello aut pace, de vectigalibus et legibus, quibusque aliis Romana continentur, suaderet dissuaderetve? Licere patribus, quotiens ius dicendae sententiae accepissent, quae vellent, expromere relationemque in ea postulare. An solum emendatione dignum, ne Syracusis spectacula largius ederentur? cetera per omnes imperii partes perinde egregia, quam si non Nero, sed Thrasea regimen eorum teneret? Quodsi summa dissimulatione transmitterentur, quanto magis inanibus abstinendum?* Thrasea contra, rationem poscentibus amicis, *non praesentium ignarum,* respondebat, *eiusmodi consulta corrigere; sed patrum honori dare: ut manifestum fieret, magnarum rerum curam non dissimulaturos, qui animum etiam levissimis adverterent.*

50. Eodem anno, crebris populi flagitationibus, inmodestiam publicanorum arguentis, dubitavit Nero, an cuncta vectigalia omitti iuberet, idque pulcherrimum donum generi mortalium daret. Sed inpetum eius multum prius laudata magnitudine animi, adtinuere senatores, *dissolutionem imperii* docendo, *si fructus, quibus resp. sustineretur, deminuerentur. Quippe, sublatis portoriis, sequens, ut tributorum abolitio expostularetur. Plerasque vectigalium societates a consulibus et tribunis plebis constitutas, acri etiam populi Rom. tum libertate: reliqua mox ita provisa, ut ratio quaestuum et necessitas erogationum inter se congruerent. Temperandas plane publicanorum cupidines, ne, per tot annos sine querela tolerata, novis acerbitatibus ad invidiam verterent.*

51. Ergo edixit princeps, *ut leges cuiusque publici, occultae ad id tempus, proscriberentur: omissas petitiones non ultra annum resumerent: Romae praetor, per provincias, qui pro praetore aut consule essent, iura adversus publicanos extra ordinem redderent: militibus inmunitas servaretur, nisi in iis, quae veno exercerent;* aliaque admodum aequa, quae brevi servata, dein frustra habita sunt. Manet tamen abolitio quadragesimae quinquagesimaeque, et quae alia exactionibus inlicitis nomina publicani invenerant. Temperata apud transmarinas provincias frumenti subvectio; et, *ne censibus negotiatorum naves adscriberentur, tributumque pro illis penderent,* constitutum.

52. Reos ex provincia Africa, qui proconsulare imperium illic habuerant, Sulpicium Camerinum et Pomponium Silvanum absolvit Caesar: Camerinum adversus privatos et paucos, saevitiae magis, quam captarum pecuniarum crimina obiicientes. Silvanum magna vis

accusatorum circumsteterat, poscebatque tempus evocandorum testium: reus illico defendi postulabat. Valuitque pecuniosa orbitate et senecta, quam ultra vitam eorum produxit, quorum ambitu evaserat.

53. Quietae ad id tempus res in Germania fuerant, ingenio ducum, qui, pervulgatis triumphi insignibus, maius ex eo decus sperabant, si pacem continuavissent. Paullinus Pompeius et L. Vetus ea tempestate exercitui praeerant. Ne tamen segnem militem adtinerent, ille inchoatum ante tres et sexaginta annos a Druso aggerem coercendo Rheno, absolvit: Vetus Mosellam atque Ararim, facta inter utrumque fossa, connectere parabat, ut copiae per mare, dein Rhodano et Arare subvectae, per eam fossam, mox fluvio Mosella in Rhenum, exin in Oceanum decurrerent: sublatisque itinerum difficultatibus, navigabilia inter se Occidentis Septentrionisque litora fierent. Invidit operi Aelius Gracilis, Belgicae legatus, deterrendo Veterem, *ne legiones alienae provinciae inferret, studiaque Galliarum adfectaret: formidolosum id imperatori* dictitans, quo plerumque prohibentur conatus honesti.

54. Ceterum continuo exercituum otio, fama incessit, *ereptum ius legatis ducendi in hostem*. Eoque Frisii iuventutem saltibus aut paludibus, inbellem aetatem per lacus admovere ripae, agrosque vacuos et militum usui sepositos insedere, auctore Verrito et Malorige, qui nationem eam regebant, in quantum Germani regnantur. Iamque fixerant domos, semina arvis intulerant, utque patrium solum exercebant: cum Dubius Avitus, accepta a Paullino provincia, minitando vim Romanam, nisi abscederent Frisii veteres in locos, aut novam sedem a Caesare inpetrarent, perpulit Verritum et Malorigen, preces suscipere. Profectique Romam, dum

aliis curis intentum Neronem opperiuntur, inter ea, quae barbaris ostentantur, intravere Pompeii theatrum, quo magnitudinem populi viserent. Illic, per otium (neque enim ludicris ignari oblectabantur) dum consessum caveae, discrimina ordinum, quis eques, ubi senatus, percunctantur, advertere quosdam cultu externo in sedibus senatorum: et, quinam forent, rogitantes, postquam audiverant, earum gentium legatis id honoris datum, quae virtute et amicitia Romana praecellerent: nullos mortalium armis aut fide ante Germanos esse exclamant, degrediunturque et inter patres considunt. Quod comiter a visentibus exceptum, quasi inpetus antiqui et bona aemulatione. Nero civitate Romana ambos donavit: Frisios decedere agris iussit. Atque illis aspernantibus, auxiliaris eques repente inmissus, necessitatem adtulit, captis caesisve, qui pervicacius restiterant.

55. Eosdem agros Ampsivarii occupavere, validior gens, non modo sua copia, sed adiacentium populorum miseratione: quia pulsi a Chaucis et sedis inopes tutum exsilium orabant. Aderatque iis, clarus per illas gentes et nobis quoque fidus, nomine Boiocalus, *vinctum se rebellione Cherusca, iussu Arminii*, referens, *mox, Tiberio et Germanico ducibus, stipendia meruisse. Quinquaginta annorum obsequio id quoque adiungere, quod gentem suam ditioni nostrae subiiceret. Quotam partem campi iacere, in quam pecora et armenta militum aliquando transmitterentur? Servarent sane receptos gregibus, intra hominum famam; modo ne vastitatem et solitudinem mallent, quam amicos populos. Chamavorum quondam ea arva, mox Tubantum, et post Usipiorum fuisse. Sicuti coelum deis, ita terras generi mortalium datas: quaeque vacuae, eas publicas esse.* Solem deinde

respiciens, et cetera sidera vocans, quasi coram interrogabat, *vellentne contueri inane solum? Potius mare superfunderent adversus terrarum ereptores.*

56. Et commotus his Avitus, *patienda meliorum imperia. Id diis, quos implorarent, placitum, ut arbitrium penes Romanos maneret, quid darent, quid adimerent: neque alios iudices, quam se ipsos, paterentur.* Haec in publicum Ampsivariis respondit: ipsi Boiocalo, *ob memoriam amicitiae daturum agros.* Quod ille, ut proditionis pretium, aspernatus addidit: *Deesse nobis terra, in qua vivamus; in qua moriamur, non potest.* Atque ita, infensis utrimque animis, discessum. Illi Bructeros, Tencteros, ulteriores etiam nationes, socias bello vocabant. Avitus, scripto ad Curtilium Manciam, superioris exercitus legatum, *ut Rhenum transgressus, arma a tergo ostenderet:* ipse legiones in agrum Tencterum induxit, *excidium* minitans, *nisi caussam suam dissociarent.* Igitur absistentibus his, pari metu exterriti Bructeri. Et ceteris quoque aliena pericula defendentibus, sola Ampsivariorum gens retro ad Usipios et Tubantes concessit. Quorum terris exacti, cum Cattos, dein Cheruscos petissent, errore longo, hospites, egeni, hostes, in alieno, quod iuventutis erat, caeduntur: inbellis aetas in praedam divisa est.

57. Eadem aestate inter Hermunduros Cattosque certatum magno proelio, dum flumen, gignendo sale fecundum et conterminum, vi trahunt; super libidinem cuncta armis agendi, religione insita, *eos maxime locos propinquare coelo, precesque mortalium a deis nusquam propius audiri. Inde, indulgentia numinum, illo in amne illisque silvis salem provenire, non, ut alias apud gentes, eluvie maris arescente unda, sed super ardentem arborum struem fusa, ex contrariis inter se elementis,*

igne atque aquis, concretum. Sed bellum Hermunduris prosperum, Cattis exitio fuit, quia victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere, quo voto equi, viri, cuncta victa occidioni dantur. Et minae quidem hostiles in ipsos vertebant. Sed civitas Iuhonum socia nobis, malo inproviso adflicta est. Nam ignes terra editi villas, arva, vicos passim conripiebant, ferebanturque in ipsa conditae nuper coloniae moenia. Neque exstingui poterant: non si imbres caderent, non fluvialibus aquis, aut quo alio humore: donec inopia remedii et ira cladis agrestes quidam eminus saxa iacere, dein, residentibus flammis, propius suggressi, ictu fustium aliisque verberibus, ut feras absterrebant: postremo tegmina corpori derepta iniiciunt, quanto magis profana et usu polluta, tanto magis oppressura ignes.

58. Eodem anno Ruminalem arborem in comitio, quae super octingentos et quadraginta ante annos Remi Romulique infantiam texerat, mortuis ramalibus et arescente trunco deminutum, prodigii loco habitum est, donec in novos fetus revivesceret.

LIBER XIV.

Breviarium. Cap. 1. Nero matris caedem agitat, incitante Poppaea. 2. Agrippina incestum tentat; an Nero potius? 3. De caede matris deliberat Nero. Aniceti consilium. 4. Agrippinae cum Nerone, scelus celante, convivium. 5. Mari mergenda aegre evadit. Acerronia remis conficitur. 6. Agrippina dissimulat. 7. Nero trepidat, cum Burro et Seneca deliberat. Anicetus caedem Agrippinae suscipit et 8. perpetrat. 9. Agrippinae viles exsequiae. 10. Nero

conscientia vecors adulatione erigitur. 11. Litteris ad senatum matrem etiam post fata criminatur. 12. Senatus turpiter adulatur. Thrasea Paetus virum se praestat. Nero mite ingenium adfectat.

13. Urbem intrat anxius; blanditias expertus, in omnes libidines se effundit; 14. citharoedus, auriga, nobiles ad paria flagitia adigit. 15. Iuvenalia. Nero in scena. Augustanos conscribit. 16. Carmina pangit. Philosophos ridet. 17. Caedes inter Nucerinos et Pompeianos occasione gladiatorii spectaculi. 18. Blaesus damnatur. Strabo absolvitur. 19 Mors Domitii Afri, M. Servilii. 20. Quinquennale ludicrum Romae. Varia de ludis fama, eorum vituperia, 21. laudes et excusatio. Nero elequentiae victor. 22. Portentis commotus Rubellium Plautum in exilium agit.

23. Corbulo Mardorum latrocinia punit. 24. Percussorem vitat, Tigranocerta capit. 25. Hyrcanos in societatem recipit. 26. Tiridatem arcet ab Armenia, quam tradit Tigrani. Corbulo Syriae praeficitur. 27. Puteoli, Tarentum, Antium coloniae. 28. Comitia praetoria. Vibius damnatus.

29. Clades Britannica. Suetonius Monam invadit, 30. incolas domat. 31. Iceni, Boadicea duce, et Trinobantes rebellant, 32. Camalodunum expugnant; Petilium Cerialem cum nona legione fundunt; 33. a Suetonio desertum Londinium et Verulamium spoliant, cives et socios Romanorum trucidant. 34—37. Boadiceam ferocientem superat Suetonius. Ipsa veneno vitam finit. Poenius Postumus gladio se transigit. 38. Classicianus, Suetonio discors, res turbat. 39. Missus Polycletus hostibus est irrisui. Suetonio Petronius Turpilianus successor datus.

40. 41. Ob falsum testamentum damnati. 42. Pedanius Secundus, urbis praefectus, a servis caesus. 43. 44. In eos lege agi vult C. Cassius, et 45. contra aliorum sententiam obtinet. Populum supplicio renitentem Nero increpat. 46. Tarquitius Priscus damnatus. Census per Gallias actus. 47. Mors et laus Memmii Reguli. 48. Antistius maiestatis delatus, 49. a Thrasea defensus. 50. Fabricius Veiento, calumniae reus, Italia pellitur.

51. Burri mors, laus, successores Rufus et Tigellinus. 52—54. Criminationes discutere parat Seneca apud Caesarem et commeatum petit, qui 55. 56. subdole respondet. 57—59. Rufum imminuit Tigellinus, Plauto et Sullae periculum struit, eos opprimit.

60. Nero, ducta Poppaea, Octaviam amolitur. Tum hanc revocat, 61. laetante populo. Poppaeae mox honos repositus. Eius doli. 62—64. Aniceti scelere Octavia in exilium pulsa necatur in Pandateria. Temporum infelicitas. 65. Libertos Doryphorum et Pallantem veneno tollit Nero. Seneca incusatur. Piso Neroni insidiatur.

Gesta haec annis circiter quattuor, *C. Vipstano, C. Fonteio Capitone. Imp. Nerone IV., Cosso Cornelio Lentulo. C. Caesonio Paeto, C. Petronio Turpiliano. P. Mario Celso, L. Asinio Gallo coss.*

1. Caio Vipstano, Fonteio coss., diu meditatum scelus non ultra Nero distulit, vetustate imperii coalita audacia, et flagrantior in dies amore Poppaeae; quae, sibi matrimonium et discidium Octaviae, incolumi Agrippina, haud sperans, crebris criminationibus, aliquando per facetias, incusare principem, et *pupillum* vocare, *qui iussis alienis obnoxius, non modo imperii, sed libertatis etiam indigeret. Cur enim differri nuptias suas? Formam scilicet displicere et triumphales avos? an fecunditatem et verum animum? Timeri, ne uxor saltem iniurias patrum, iram populi adversus superbiam avaritiamque matris, aperiat. Quodsi nurum Agrippina nonnisi filio infestam ferre posset, reddatur ipsa Othonis coniugio. Ituram quoquo terrarum, ubi audiret potius contumelias imperatoris, quam viseret, periculis eius inmixta.* Haec atque talia, lacrimis et arte adulterae penetrantia, nemo prohibebat; cupientibus cunctis infringi potentiam matris, et credente nullo, usque ad caedem eius duratura filii odia.

2. Tradit Cluvius, Agrippinam ardore retinendae potentiae eo usque provectam, ut medio diei, cum id temporis Nero per vinum et epulas incalesceret, offerret se saepius temulento comptam et incesto paratam. Iamque, lasciva oscula et praenuntias flagitii blanditias adnotantibus proximis, Senecam contra muliebres inlecebras subsidium a femina petivisse: inmissamque

Acten, libertam, quae, simul suo periculo et infamia Neronis anxia, deferret, pervulgatum esse incestum, gloriante matre, nec toleraturos milites profani principis imperium. Fabius Rusticus, non Agrippinae, sed Neroni cupitum id, memorat, eiusdemque libertae astu disiectum. Sed, quae Cluvius, eadem ceteri quoque auctores prodidere, et fama huc inclinat: seu concepit animo tantum inmanitatis Agrippina, seu credibilior novae libidinis meditatio in ea visa est, quae puellaribus annis stuprum cum Lepido, spe dominationis, admiserat, pari cupidine usque ad libita Pallantis provoluta, et exercita ad omne flagitium patrui nuptiis.

3. Igitur Nero vitare secretos eius congressus: abscedentem in hortos, aut Tusculanum, vel Antiatem in agrum, laudare, *quod otium lacesseret*. Postremo, ubicumque haberetur, praegravem ratus, interficere constituit: hactenus consultans, veneno, an ferro, vel qua alia vi. Placuitque primo venenum. Sed inter epulas principis si daretur, referri ad casum non poterat, tali iam Britannici exitio: et ministros tentare arduum videbatur mulieris usu scelerum adversus insidias intentae: atque ipsa praesumendo remedia munierat corpus. Ferrum et caedes quonam modo occultaretur, nemo reperiebat; et, ne quis, illi tanto facinori delectus, iussa sperneret, metuebat. Obtulit ingenium Anicetus libertus, classi apud Misenum praefectus, et pueritiae Neronis educator, ac mutuis odiis Agrippinae invisus. Ergo, *navem posse componi*, docet, *cuius pars*, *ipso in mari per artem soluta*, *effunderet ignaram. Nihil tam capax fortuitorum, quam mare, et, si naufragio intercepta sit, quem adeo iniquum, ut sceleri adsignet, quod venti et fluctus deliqverint? Additurum principem defunctae templum et aras et cetera ostentandae pietati.*

4. Placuit sollertia, tempore etiam iuta, quando Quinquatruum festos dies apud Baias frequentabat. Illuc matrem elicit, *ferendas parentum iracundias et placandum animum* dictitans, quo rumorem reconciliationis efficeret, acciperetque Agrippina, facili feminarum credulitate ad gaudia. Venientem dehinc, obvius in litora, (nam Antio adventabat) excipit manu et complexu, ducitque Baulos. Id villae nomen est, quae, promontorium Misenum inter et Baianum lacum, flexo mari adluitur. Stabat inter alias navis ornatior, tamquam id quoque honori matris daretur: quippe sueverat triremi et classiariorum remigio vehi. Ac tum invitata ad epulas erat, ut occultando facinori nox adhiberetur. Satis constitit, exstitisse proditorem, et Agrippinam, auditis insidiis, an crederet ambiguam, gestamine sellae Baias pervectam. Ibi blandimentum sublevavit metum: comiter excepta superque ipsum conlocata. Nam pluribus sermonibus, modo familiaritate iuvenili Nero, et rursus adductus, quasi seria consociaret, tracto in longum convictu, prosequitur abeuntem, artius oculis et pectori haerens, sive explenda simulatione, seu periturae matris supremus adspectus quamvis ferum animum retinebat.

5. Noctem sideribus inlustrem et placido mari quietam, quasi convincendum ad scelus, dii praebuere. Nec multum erat progressa navis, duobus e numero familiarium Agrippinam comitantibus: ex quis Crepereius Gallus haud procul gubernaculis adstabat, Acerronia, super pedes cubitantis reclinis, *poenitentiam filii et reciperatam matris gratiam* per gaudium memorabat: cum, dato signo, ruere tectum loci, multo plumbo grave: pressusque Crepereius et statim exanimatus est: Agrippina et Acerronia eminentibus lecti parieti-

bus, ac forte validioribus, quam ut oneri cederent, protectae sunt. Nec dissolutio navigii sequebatur, turbatis omnibus, et quod plerique ignari, etiam conscios inpediebant. Visum dehinc remigibus, unum in latus inclinare, atque ita navem submergere. Sed neque ipsis promptus in rem subitam consensus, et alii, contra nitentes, dedere facultatem lenioris in mare iactus. Verum Acerronia inprudens, dum, *se Agrippinam esse, utque subveniretur matri principis,* clamitat, contis et remis, et, quae fors obtulerat, navalibus telis conficitur. Agrippina silens, eoque minus agnita, unum tamen vulnus humero excepit. Nando, deinde occursu lenunculorum, Lucrinum in lacum vecta, villae suae infertur.

6. Illic reputans, ideo se fallacibus litteris accitam, et honore praecipuo habitam: quodque litus iuxta, non ventis acta, non saxis inpulsa navis, summa sui parte, veluti terrestre machinamentum, concidisset: observans etiam Acerroniae necem; simul suum vulnus adspiciens: solum insidiarum remedium esse, si non intelligerentur: misit libertum Agerinum, qui nuntiaret filio, *benignitate deum et fortuna eius evasisse gravem casum: orare, ut quamvis periculo matris exterritus, visendi curam differret: sibi ad praesens quiete opus.* Atque interim, securitate simulata, medicamina vulneri et fomenta corpori adhibet: testamentum Acerroniae requiri, bonaque obsignari iubet: id tantum non per simulationem.

7. At Neroni, nuntios patrati facinoris opperienti, adfertur, *evasisse ictu levi sauciam, et hactenus adito discrimine, ne auctor dubitaretur.* Tum pavore exanimis, et *iam iamque adfore* obtestans *vindictae properam, sive servitia armaret, vel militem accenderet, sive*

ad senatum et populum pervaderet, naufragium et vulnus et interfectos amicos obiiciendo: quod contra subsidium sibi? nisi quid Burrus et Seneca reperirent: quos statim acciverat, incertum an et ante gnaros. Igitur longum utriusque silentium, ne inriti dissuaderent, an eo descensum credebant, ut, nisi praeveniretur Agrippina, pereundum Neroni esset. Post Seneca, hactenus promptior, respicere Burrum, ac sciscitari, *an militi imperanda caedes esset?* Ille *praetorianos toti Caesarum domui obstrictos, memoresque Germanici, nihil adversus progeniem eius atrox ausuros*, respondit: *perpetraret Anicetus promissa.* Qui, nihil cunctatus, poscit summam sceleris. Ad eam vocem Nero, *illo sibi die dari imperium, auctoremque tanti muneris libertum* profitetur. *Iret propere, duceretque promptissimos ad iussa.* Ipse, audito, venisse missu Agrippinae nuntium Agerinum, scenam ultro criminis parat: gladiumque, dum mandata perfert, abiicit inter pedes eius. Tum, quasi deprehenso, *vincla iniici* iubet, ut, *exitium principis molitam matrem, et pudore deprehensi sceleris sponte mortem sumpsisse,* confingeret.

8. Interim vulgato Agrippinae periculo, quasi casu evenisset, ut quisque acceperat, decurrere ad litus. Hi molium obiectus, hi proximas scaphas scandere: alii, quantum corpus sinebat, vadere in mare, quidam manus protendere: questibus, votis, clamore diversa rogitantium, aut incerta respondentium, omnis ora compleri; adfluere ingens multitudo cum luminibus. atque, ubi incolumem esse pernotuit, ut ad gratandum, sese expedire, donec adspectu armati et minitantis agminis disiecti sunt. Anicetus villam statione circumdat, refractaque ianua, obvios servorum abripit, donec ad fores cubiculi veniret: cui pauci adstabant, ceteris ter-

rore inrumpentium exterritis. Cubiculo modicum lumen inerat, et ancillarum una; magis ac magis anxia Agrippina, quod nemo a filio, ac ne Agerinus quidem; aliam fere litore faciem nunc, solitudinem ac repentinos strepitus et extremi mali indicia. Abeunte dehinc ancilla, *Tu quoque me deseris?* prolocuta, respicit Anicetum, trierarcho Herculeio, et Obarito, centurione classiario, comitatum: ac, *si ad visendum venisset, refotam nuntiaret: sin facinus patraturus, nihil se de filio credere; non imperatum parricidium.* Circumsistunt lectum percussores, et prior trierarchus fusti caput eius adflixit. Iam in mortem centurioni ferrum destringenti, protendens uterum, *Ventrem feri*, exclamavit: multisque vulneribus confecta est.

9. Haec consensu produntur. Adspexeritne matrem exanimem Nero, et formam corporis eius laudaverit, sunt, qui tradiderint, sunt, qui abnuant. Cremata est nocte eadem, convivali lecto, et exsequiis vilibus; neque, dum Nero rerum potiebatur, congesta aut clausa humus. Mox domesticorum curâ levem tumulum accepit, viam Miseni propter, et villam Caesaris dictatoris, quae subiectos sinus editissima prospectat. Accenso rogo libertus eius, cognomento Mnester, ipse ferro se transegit; incertum caritate in patronam, an metu exitii. Hunc sui finem multos ante annos crediderat Agrippina contempseratque. Nam consulenti super Nerone, responderunt Chaldaei, *fore ut imperaret matremque occideret:* atque illa, *Occidat*, inquit, *dum imperet.*

10. Sed a Caesare, perfecto demum scelere, magnitudo eius intellecta est. Reliquo noctis, modo per silentium defixus, saepius pavore exsurgens et mentis inops, lucem opperiebatur, tamquam exitium adlatu-

ram. Atque eum, auctore Burro, prima centurionum tribunorumque adulatio ad spem firmavit, prensantium manum gratantiumque, quod discrimen inprovisum et matris facinus evasisset. Amici dehinc adire templa, et, coepto exemplo, proxima Campaniae municipia victimis et legationibus laetitiam testari: ipse, diversa simulatione, maestus, et quasi incolumitati suae infensus, ac morti parentis inlacrimans. Quia tamen non, ut hominum vultus, ita locorum facies mutantur, obversabaturque maris illius et litorum gravis adspectus (et erant, qui crederent, sonitum tubae collibus circum editis planctusque tumulo matris audiri) Neapolim concessit, litterasque ad senatum misit, quarum summa erat:

11. *Repertum cum ferro percussorem Agerinum, ex intimis Agrippinae libertis, et luisse eam poenam conscientia, qua scelus paravisset.* Adiiciebat crimina longius repetita; *quod consortium imperii, iuraturasque in feminae verba praetorias cohortes, idemque dedecus senatus et populi speravisset: ac, posteaquam frustra optata sint, infensa militi patribusque et plebi, dissuasisset donativum et congiarium, periculaque viris inlustribus instruxisset. Quanto suo labore perpetratum, ne inrumperet curiam, ne gentibus externis responsa daret?* Temporum quoque Claudianorum obliqua insectatione, cuncta eius dominationis flagitia in matrem transtulit, *publica fortuna exstinctam* referens. Namque et naufragium narrabat: quod fortuitum fuisse, quis adeo hebes inveniretur, ut crederet? aut a muliere naufraga missum cum telo unum, qui cohortes et classes imperatoris perfringeret? Ergo non iam Nero, cuius inmanitas omnium questus anteibat, sed Seneca adverso rumore erat, *quod oratione tali confessionem scripsisset.*

12. Miro tamen certamine procerum decernuntur *supplicationes apud omnia pulvinaria, utque Quinquatrus, quibus apertae insidiae essent, ludis annuis celebrarentur: aureum Minervae simulacrum in curia, et iuxta principis imago statueretur: dies natalis Agrippinae inter nefastos esset.* Thrasea Paetus, silentio vel brevi adsensu priores adulationes transmittere solitus, exiit tum senatu; ac sibi caussam periculi fecit, ceteris libertatis initium non praebuit. Prodigia quoque crebra et inrita intercessere. Anguem enixa mulier: et alia in concubitu mariti fulmine exanimata. Iam sol repente obscuratus, et tactae de caelo quatuordecim urbis regiones. Quae adeo sine cura deûm eveniebant, ut multos post annos Nero imperium et scelera continuaverit. Ceterum, quo gravaret invidiam matris, eâque demotâ auctam lenitatem suam testificaretur, feminas inlustres Iuniam et Calpurniam, praefectura functos Valerium Capitonem et Licinium Gabolum, sedibus patriis reddidit, ab Agrippina olim pulsos. Etiam Lolliae Paullinae cineres reportari, sepulcrumque exstrui permisit: quosque ipse nuper relegaverat, Iturium et Calvisium poena exsolvit. Nam Silana fato functa erat, longinquo ab exsilio Tarentum regressa, labante iam Agrippina, cuius inimicitiis conciderat, vel tandem mitigata.

13. Cunctanti in oppidis Campaniae, quonam modo urbem ingrederetur: an obsequium senatus, an studia plebis reperiret, anxio, contra deterrimus quisque, quorum non alia regia fecundior exstitit, *invisum Agrippinae nomen et morte eius accensum populi favorem* disserunt: *iret intrepidus, et venerationem sui coram experiretur:* simul *praegredi* exposcunt. Et promptiora, quam promiserant, inveniunt: obvias tribus: fe-

sto cultu senatum: coniugum ac liberorum agmina, per sexum et aetatem disposita: exstructos, qua incederet, spectaculorum gradus, quo modo triumphi visuntur. Hinc superbus, ac publici servitii victor, Capitolium adiit, grates exsolvit; seque in omnes libidines effudit, quas male coercitas qualiscumque matris reverentia tardaverat.

14. Vetus illi cura erat, curriculo quadrigarum insistere: nec minus foedum studium, cithara ludicrum in modum canere, cum coenaret; quod *regibus et antiquis ducibus factitatum* memorabat: *idque vatum laudibus celebre, et deorum honori datum. Enimvero cantus Apollini sacros; talique ornatu adstare, non modo Graecis in urbibus, sed Romana apud templa, numen praecipuum et praescium.* Nec iam sisti poterat; cum Senecae ac Burro visum, ne utraque pervinceret, alterum concedere. Clausumque valle Vaticana spatium, in quo equos regeret, haud promiscuo spectaculo. Mox ultro vocari populus Romanus, laudibusque extollere, ut est vulgus cupiens voluptatum, et, si eodem princeps trahat, laetum. Ceterum evulgatus pudor non satietatem, ut rebantur, sed incitamentum adtulit: ratusque dedecus molliri, si plures foedasset, nobilium familiarum posteros, egestate venales, in scenam deduxit: quos fato perfunctos, ne nominatim tradam, maioribus eorum tribuendum puto. Et eius flagitium est, qui pecuniam ob delicta potius dedit, quam ne delinquerent. Notos quoque equites Romanos operas arenae promittere subegit donis ingentibus: nisi, quod merces ab eo, qui iubere potest, vim necessitatis adfert.

15. Ne tamen adhuc publico theatro dehonestaretur, instituit ludos, Iuvenalium vocabulo, in quos pas-

sim nomina data. Non nobilitas cuiquam, non aetas aut acti honores inpedimento, quominus Graeci Latinive histrionis artem exercerent, usque ad gestus modosque haud viriles. Quin et feminae inlustres deformia meditari: exstructaque apud nemus, quod navali stagno circumposuit Augustus, conventicula et cauponae, et posita veno inritamenta luxui. Dabanturque stipes, quas boni necessitate, intemperantes gloria consumerent. Inde gliscere flagitia et infamia; nec ulla moribus olim corruptis plus libidinum circumdedit, quam illa conluvies. Vix artibus honestis pudor retinetur: nedum, inter certamina vitiorum, pudicitia aut modestia aut quidquam probi moris reservaretur. Postremo ipse scenam incedit, multa cura tentans citharam et praemeditans adsistentibus facibus. Accesserat cohors militum, centuriones tribunique, et maerens Burrus ac laudans. Tuncque primum conscripti sunt equites Romani, cognomento Augustanorum, aetate ac robore conspicui, et pars ingenio procaces, alii in spe potentiae. Hi dies ac noctes plausibus personare, formam principis vocemque deum vocabulis adpellantes: quasi per virtutem clari honoratique agere.

16. Ne tamen ludicrae tantum imperatoris artes notescerent, carminum quoque studium adfectavit, contractis, quibus aliqua pangendi facultas, necdum insignibus. [aetatis nati.] Considere simul, et adlatos vel ibidem repertos versus connectere, atque ipsius verba, quoquo modo prolata, supplere. Quod species ipsa carminum docet, non inpetu et instinctu, nec ore uno fluens. Etiam sapientiae doctoribus tempus inpartiebat post epulas, ut contraria adseverantium discordiae cernerentur. Nec deerant, qui ore vultuque tristi inter oblectamenta regia spectari cuperent.

17. Sub idem tempus levi contentione atrox caedes orta inter colonos Nucerinos Pompeianosque, gladiatorio spectaculo, quod Livineius Regulus, quem motum senatu retuli, edebat. Quippe oppidanâ lasciviâ invicem incessentes, probra, deinde saxa, postremo ferrum sumpsere, validiore Pompeianorum plebe, apud quos spectaculum edebatur. Ergo reportati sunt in urbem multi e Nucerinis, trunco per vulnera corpore, ac plerique liberorum aut parentum mortes deflebant. Cuius rei iudicium princeps senatui, senatus consulibus permisit. Et rursus re ad patres relata, prohibiti publice in decem annos eiusmodi coetu Pompeiani, collegiaque, quae contra leges instituerant, dissoluta: Livineius, et qui alii seditionem conciverant, exsilio multati sunt.

18. Motus senatu et Pedius Blaesus, accusantibus Cyrenensibus, *violatum ab eo thesaurum Aesculapii, delectumque militarem pretio et ambitione corruptum.* Iidem Cyrenenses reum agebant Acilium Strabonem, praetoria potestate usum, et missum disceptatorem a Claudio agrorum, quos regi Apioni quondam habitos, et populo Rom. cum regno relictos, proximus quisque possessor invaserant, diutinaque licentia et iniuria, quasi iure et aequo nitebantur. Igitur abiudicatis agris, orta adversus iudicem invidia: et senatus, *ignota sibi esse mandata Claudii, et consulendum principem,* respondit. Nero, probata Strabonis sententia, *se nihilominus subvenire sociis, et usurpata concedere,* scripsit.

19. Sequuntur virorum inlustrium mortes, Domitii Afri et M. Servilii, qui summis honoribus et multa eloquentia viguerant. Ille orando caussas, Servilius diu foro, mox tradendis rebus Romanis celebris, et elegantia vitae; quam clariorem effecit [Afer], ut par ingenio, ita morum diversus. Nerone quartum, Cornelio Cosso

coss. quinquennale ludicrum Romae institutum est, ad morem Graeci certaminis: varia fama, ut cuncta ferme nova.

20. Quippe erant, qui Cn. quoque Pompeium incusatum a senioribus ferrent, *quod mansuram theatri sedem posuisset. Nam antea subitariis gradibus et scena in tempus structa ludos edi solitos: vel, si vetustiora repetas, stantem populum spectavisse, ne, si consideret, theatro dies totos ignavia continuaret. Spectaculorum quidem antiquitas servaretur, quotiens praetores ederent, nulla cuiquam civium necessitate certandi. Ceterum abolitos paullatim patrios mores funditus everti per accitam lasciviam, ut, quod usquam corrumpi et corrumpere queat, in urbe visatur, degeneretque studiis externis iuventus, gymnasia et otia et turpes amores exercendo, principe et senatu auctoribus; qui non modo licentiam vitiis permiserint, sed vim adhibeant: proceres Romani, specie orationum et carminum, scena polluantur. Quid superesse, nisi ut corpora quoque nudent et caestus adsumant, easque pugnas pro militia et armis meditentur? An iustitiam augurii, et decurias equitum egregium iudicandi munus expleturos, si fractos sonos et dulcedinem vocum perite audissent? Noctes quoque dedecori adiectas, ne quod tempus pudori relinquatur, sed, coetu promiscuo, quod perditissimus quisque per diem concupiverit, per tenebras audeat.*

21. Pluribus ipsa licentia placebat, ac tamen honesta nomina praetendebant: *Maiores quoque non abhorruisse spectaculorum oblectamentis, pro fortuna, quae tum erat; eoque a Tuscis accitos histriones, a Thuriis equorum certamina: et, possessa Achaia Asiaque, ludos curatius editos: nec quemquam Romae, honesto loco ortum, ad theatrales artes degeneravisse, ducentis iam an-*

nis a L. Mummii triumpho, qui primus id genus spectaculi in urbe praebuerit. Sed et consultum parcimoniae, quod perpetua sedes theatro locata sit potius, quam inmenso sumptu singulos per annos consurgeret ac destrueretur. Nec perinde magistratus rem familiarem exhausturos, aut populo efflagitandi Graeca certamina a magistratibus caussam fore, cum eo sumptu resp. fungatur. Oratorum ac vatum victorias incitamentum ingeniis adlaturas: nec cuiquam iudici grave, aures studiis honestis et voluptatibus concessis inpartire. Laetitiae magis quam lasciviae dari paucas totius quinquennii noctes, quibus, tanta luce ignium, nihil inlicitum occultari queat. Sane nullo insigni dehonestamento id spectaculum transiit. Ac ne modica quidem studia plebis exarsere, quia, redditi quamquam scenae, pantomimi certaminibus sacris prohibebantur. Eloquentiae primas nemo tulit, sed, *victorem esse Caesarem,* pronuntiatum. Graeci amictus, quis per eos dies plerique incesserant, tum exoleverant.

22. Inter quae et sidus cometes effulsit: de quo vulgi opinio est, tamquam mutationem regnis portendat. Igitur, quasi iam depulso Nerone, quisnam deligeretur, anquirebant. Et omnium ore Rubellius Plautus celebrabatur, cui nobilitas per matrem ex Iulia familia. Ipse placita maiorum colebat, habitu severo, casta et secreta domo, quantoque metu occultior, tanto plus famae adeptus. Auxit rumorem pari vanitate orta interpretatio fulguris. Nam quia discumbentis Neronis apud Simbruina stagna, cui Sublaqueum nomen est, ictae dapes mensaque disiecta erat, idque finibus Tiburtum acciderat, unde paterna Plauto origo, hunc illum numine deum destinari credebant: fovebantque multi, quibus, nova et ancipitia praecolere, avida et

plerumque fallax ambitio est. Ergo permotus iis Nero, componit ad Plautum litteras, *consuleret quieti urbis, seque prave diffamantibus subtraheret. Esse illi per Asiam avitos agros, in quibus tuta et inturbida iuventa frueretur.* Ita illuc cum coniuge Antistia et paucis familiarium concessit. Iisdem diebus nimia luxus cupido infamiam et periculum Neroni tulit, quia fontem aquae Marciae, ad urbem deductae, nando incesserat: videbaturque potus sacros et caerimoniam loci corpore loto polluisse: secutaque anceps valetudo iram deum adfirmavit.

23. At Corbulo, post deleta Artaxata, utendum recenti terrore ratus ad occupanda Tigranocerta, quibus excisis, metum hostium intenderet, vel, si pepercisset, clementiae famam adipisceretur; illuc pergit, non infenso exercitu, ne spem veniae auferret, neque tamen remissa cura, gnarus, facilem mutatu gentem, ut segnem ad pericula, ita infidam ad occasiones. Barbari, pro ingenio quisque, alii preces offerre, quidam deserere vicos, et in avia digredi: ac fuere, qui se speluncis, et carissima secum, abderent. Igitur dux Romanus diversis artibus, misericordia adversus supplices, celeritate adversus profugos, inmitis iis, qui latebras insederant, ora et exitus specuum. sarmentis virgultisque completos, igni exurit. Atque illum, fines suos praegredientem, incursavere Mardi, latrociniis exerciti, contraque inrumpentem montibus defensi: quos Corbulo, inmissis Hiberis, vastavit, hostilemque audaciam externo sanguine ultus est.

24. Ipse exercitusque, ut nullis ex proelio damnis, ita per inopiam et laboribus fatiscebant, carne pecudum propulsare famem adacti. Ad hoc penuria aquae, fervida aestas, longinqua itinera, sola ducis patientia mi-

tigabantur, eadem plura, quam gregario milite, tolerante. Ventum dehinc in locos cultos, demessaeque segetes, et ex duobus castellis, in quae confugerant Armenii, alterum inpetu captum; qui primam vim depulerant, obsidione coguntur. Unde in regionem Taurantium transgressus, inprovisum periculum vitavit. Nam haud procul tentorio eius, non ignobilis barbarus cum telo repertus, ordinem insidiarum, seque auctorem et socios per tormenta edidit, convictique et puniti sunt, qui specie amicitiae dolum parabant. Nec multo post legati Tigranocerta missi, *patere moenia* adferunt, *intentos popularis ad iussa.* Simul hospitale donum, coronam auream, tradebant. Accepitque cum honore, nec quidquam urbi detractum, quo promptius obsequium integri retinerent.

25. At praesidium regium, quod ferox iuventus clauserat, non sine certamine expugnatum est. Nam et proelium pro muris ausi erant, et pulsi intra munimenta aggeris demum, et inrumpentium armis cessere: quae facilius proveniebant, quia Parthi Hyrcano bello distinebantur. Miserantque Hyrcani ad principem Romanum, societatem oratum, *adtineri a se Vologesen pro pignore amicitiae* ostentantes. Eos regredientes Corbulo, ne Euphraten transgressi hostium custodiis circumvenirentur, dato praesidio, ad litora maris rubri deduxit: unde, vitatis Parthorum finibus, patrias in sedes remeavere.

26. Quin et Tiridaten, per Medos extrema Armeniae intrantem, praemisso cum auxiliis Verulano legato, atque ipse legionibus citis, abire procul ac spem belli amittere subegit: quosque nobis aversos animis cognoverat, caedibus et incendiis perpopulatus, possessionem Armeniae usurpabat: cum advenit Tigranes,

a Nerone ad capessendum imperium delectus, Cappadocum ex nobilitate, regis Archelai nepos, sed quod diu obses apud urbem fuerat, usque ad servilem patientiam demissus. Nec consensu acceptus, durante apud quosdam favore Arsacidarum. At plerique, superbiam Parthorum perosi, datum a Romanis regem malebant. Additum et praesidium, mille legionarii, tres sociorum cohortes, duaeque equitum alae, quo facilius novum regnum tueretur. Pars Armeniae, ut cuique finitima, Pharasmani Polemonique et Aristobulo atque Antiocho parere iussae sunt. Corbulo in Syriam abscessit, morte Ummidii legati vacuam ac sibi permissam.

27. Eodem anno, ex inlustribus Asiae urbibus, Laodicea tremore terrae prolapsa, nullo a nobis remedio, propriis opibus revaluit. At in Italia, vetus oppidum, Puteoli ius coloniae et cognomentum a Nerone apiscuntur. Veterani Tarentum et Antium adscripti: non tamen infrequentiae locorum subvenere, dilapsis pluribus in provincias, in quibus stipendia expleverant: neque coniugiis suscipiendis, neque alendis liberis sueti, orbas sine posteris domos relinquebant. Non enim, ut olim, universae legiones deducebantur, cum tribunis et centurionibus et sui cuiusque ordinis militibus, ut consensu et caritate remp. efficerent: sed ignoti inter se, diversis manipulis, sine rectore, sine adfectibus mutuis, quasi ex alio genere mortalium repente in unum conlecti; numerus magis, quam colonia.

28. Comitia praetorum, arbitrio senatus haberi solita, quod acriore ambitu exarserant, princeps composuit, tris, qui supra numerum petebant, legioni praeficiendo. Auxitque patrum honorem, statuendo, *ut,*

qui a privatis iudicibus ad senatum provocavissent, eiusdem pecuniae periculum facerent, cum iis, qui imperatorem adpellavere. Nam antea vacuum id solutumque poena fuerat. Fine anni Vibius Secundus, eques Romanus, accusantibus Mauris, repetundarum damnatur, atque Italia exigitur, ne graviore poena adficeretur, Vibii Crispi, fratris, opibus enisus.

29. Caesonio Paeto, Petronio Turpiliano coss. gravis clades in Britannia accepta: in qua neque A. Didius legatus, ut memoravi, nisi parta retinuerat, et successor Veranius, modicis excursibus Siluras populatus, quin ultra bellum proferret, morte prohibitus est: magna, dum vixit, severitatis fama, supremis testamenti verbis ambitionis manifestus: quippe multa in Neronem adulatione addidit, *subiecturum ei provinciam fuisse, si biennio proximo vixisset.* Sed tum Paullinus Suetonius obtinebat Britannos, scientia militiae et rumore populi, qui neminem sine aemulo sinit, Corbulonis concertator: receptaeque Armeniae decus aequare, domitis perduellibus, cupiens. Igitur Monam insulam, incolis validam et receptaculum perfugarum, adgredi parat, navesque fabricatur plano alveo, adversus breve litus et incertum. Sic pedes: equites vado secuti, aut altiores inter undas, adnantes equis, tramisere.

30. Stabat pro litore diversa acies, densa armis virisque, intercursantibus feminis, in modum Furiarum, quae veste ferali, crinibus deiectis, faces praeferebant: Druidaeque circum, preces diras, sublatis ad caelum manibus, fundentes, novitate adspectus perculere milites, ut, quasi haerentibus membris, inmobile corpus vulneribus praeberent. Dein, cohortationibus ducis, et se ipsi stimulantes, ne muliebre et fanaticum agmen pavescerent, inferunt signa, sternuntque obvios, et

igni suo involvunt. Praesidium posthac inpositum victis, excisique luci, saevis superstitionibus sacri. Nam cruore captivo adolere aras et hominum fibris consulere deos, fas habebant. Haec agenti Suetonio, repentina defectio provinciae nuntiatur.

31. Rex Icenorum Prasutagus, longa opulentia clarus, Caesarem heredem duasque filias scripserat, tali obsequio ratus regnumque et domum suam procul iniuria fore. Quod contra vertit: adeo, ut regnum per centuriones, domus per servos, velut capta vastarentur. Iam primum uxor eius, Boudicea, verberibus adfecta et filiae stupro violatae sunt. Praecipui quique Icenorum, quasi cunctam regionem muneri accepissent, avitis bonis exuuntur, et propinqui regis inter mancipia habebantur. Qua contumelia, et metu graviorum (quando in formam provinciae cesserant) rapiunt arma, commotis ad rebellationem Trinobantibus et qui alii nondum servitio fracti, resumere libertatem occultis coniurationibus pepigerant; acerrimo in veteranos odio: quippe, in coloniam Camulodunum recens deducti, pellebant domibus, exturbabant agris, captivos, servos adpellando: foventibus inpotentiam veteranorum militibus, similitudine vitae et spe eiusdem licentiae. Ad hoc templum, d. Claudio constitutum, quasi arx aeternae dominationis adspiciebatur; delectique sacerdotes, specie religionis, omnes fortunas effundebant. Nec arduum videbatur, exscindere coloniam, nullis munimentis septam: quod ducibus nostris parum provisum erat, dum amoenitati prius, quam usui consulitur.

32. Inter quae, nulla palam caussa, delapsum Camuloduni simulacrum Victoriae, ac retro conversum, quasi cederet hostibus. Et feminae in furorem turba-

tae, adesse exitium canebant. Externosque fremitus in curia eorum auditos; consonuisse ululatibus theatrum, visamque speciem in aestuario Tamesae subversae coloniae; iam Oceanum cruento adspectu; dilabente aestu, humanorum corporum effigies relictas, ut Britanni ad spem, ita veterani ad metum trahebant. Sed quia procul Suetonius aberat, petivere a Cato Deciano procuratore auxilium. Ille haud amplius, quam ducentos, sine iustis armis misit: et inerat modica militum manus. Tutela templi freti, et inpedientibus, qui, occulte rebellionis conscii, consilia turbabant, neque fossam aut vallum praeduxerunt, neque, motis senibus et feminis, iuventus sola restitit: quasi media pace incauti, multitudine barbarorum circumveniuntur. Et cetera quidem inpetu direpta aut incensa sunt: templum, in quo se miles conglobaverat, biduo obsessum expugnatumque. Et victor Britannus Petilio Ceriali, legato legionis nonae, in subsidium adventanti obvius, fudit legionem, et, quod peditum, interfecit. Cerialis cum equitibus evasit in castra et munimentis defensus est. Qua clade et odiis provinciae, quam avaritia in bellum egerat, trepidus procurator Catus in Galliam transiit.

33. At Suetonius mira constantia medios inter hostes Londinium perrexit, cognomento quidem coloniae non insigne, sed copia negotiatorum et commeatuum maxime celebre. Ibi ambiguus, an illam sedem bello deligeret, circumspecta infrequentia militis, satisque magnis documentis temeritatem Petilii coercitam, unius oppidi damno servare universa statuit. Neque fletu et lacrimis auxilium eius orantium flexus est, quin daret profectionis signum: et comitantes in partem agminis acceperat. Si quos inbellis sexus, aut fessa aetas, vel

loci dulcedo adtinuerat, ab hoste oppressi sunt. Eadem clades municipio Verulamio fuit; quia barbari, omissis castellis praesidiisque militarium, quod uberrimum spolianti et defendentibus intutum, laeti praeda et aliorum segnes, petebant. Ad septuaginta millia civium et sociorum iis, quae memoravi, locis cecidisse constitit. Neque enim capere, aut venundare, aludve quod belli commercium, sed caedes, patibula, ignes, cruces, tamquam reddituri supplicium, ac praerepta interim ultione, festinabant.

34. Iam Suetonio quartadecima legio cum vexillariis vicesimanis, et e proximis auxiliares, decem ferme millia armatorum erant: cum omittere cunctationem et congredi acie parat. Deligitque locum artis faucibus et a tergo silva clausum; satis cognito, nihil hostium, nisi in fronte, et apertam planitiem esse, sine metu insidiarum. Igitur legionarius frequens ordinibus, levis circum armatura, conglobatus pro cornibus eques adstitit. At Britannorum copiae passim per catervas et turmas exsultabant, quanta non alias multitudo, et animo adeo fero, ut coniuges quoque testes victoriae secum traherent, plaustrisque inponerent, quae super extremum ambitum campi posuerant.

35. Boudicea, curru filias prae se vehens, ut quamque nationem accesserat, *solitum quidem Britannis, feminarum ductu bellare,* testabatur: *sed tunc non, ut tantis maioribus ortam, regnum et opes, verum ut unam e vulgo, libertatem amissam, confectum verberibus corpus, contrectatam filiarum pudicitiam ulcisci. Eo provectas Romanorum cupidines, ut non corpora, ne senectam quidem, aut virginitatem inpollutam relinquant. Adesse tamen deos iustae vindictae. Cecidisse legionem, quae proelium ausa sit: ceteros castris occultari, aut*

fugam circumspicere. Ne strepitum quidem et clamorem tot millium, nedum inpetus et manus perlaturos. Si copias armatorum, si caussas belli secum expenderent, vincendum illa acie, vel cadendum esse. Id mulieri destinatum: viverent viri et servirent.

36. Ne Suetonius quidem in tanto discrimine silebat: qui, quamquam confideret virtuti, tamen exhortationes et preces miscebat, *ut spernerent sonores barbarorum et inanes minas. Plus illic feminarum, quam iuventutis adspici. Inbelles, inermes cessuros statim, ubi ferrum virtutemque vincentium totiens fusi agnovissent. Etiam in multis legionibus paucos esse, qui praelia profligarent: gloriaeque eorum accessurum, quod modica manus universi exercitus famam adipiscerentur. Conferti tantum, et pilis emissis, post umbonibus et gladiis, stragem caedemque continuarent, praedae inmemores. Parta victoria, cuncta ipsis cessura.* Is ardor verba ducis sequebatur, ita se ad intorquenda pila expedierat vetus miles et multa proeliorum experientia, ut certus eventus Suetonius, daret pugnae signum.

37. Ac primum legio gradu inmota, et angustias loci pro munimento retinens, postquam propius suggressus hostis certo iactu tela exhauserat, velut cuneo erupit. Idem auxiliarium inpetus: et eques, protentis hastis, perfringit, quod obvium et validum erat. Ceteri terga praebuere, difficili effugio, quia circumiecta vehicula sepserant abitus. Et miles ne mulierum quidem neci temperabat: confixaque telis etiam iumenta corporum cumulum auxerant. Clara et antiquis victoriis par ea die laus parta: quippe sunt, qui paullo minus quam octoginta millia Britannorum cecidisse tradant, militum quadringentis ferme interfectis, nec multo amplius vulneratis. Boudicea vitam veneno fi-

nivit. Et Poenius Postumus, praefectus castrorum secundae legionis, cognitis quartadecimanorum vicesimanorumque prosperis rebus, quia pari gloria legionem suam fraudaverat, abnueratque, contra ritum militiae, iussa ducis, se ipsum gladio transegit.

38. Contractus deinde omnis exercitus sub pellibus habitus est, ad reliqua belli perpetranda. Auxitque copias Caesar, missis e Germania duobus legionariorum millibus, octo auxiliarium cohortibus ac mille equitibus: quorum adventu nonani legionario milite suppleti sunt; cohortes alaeque novis hibernaculis locatae, quodque nationum ambiguum aut adversum fuerat, igni atque ferro vastatur. Sed nihil aeque, quam fames, adfligebat serendis frugibus incuriosos, et omni aetate ad bellum versa, dum nostros commeatus sibi destinant. Gentesque praeferoces tardius ad pacem inclinant: quia Iulius Classicianus, successor Cato missus, et Suetonio discors, bonum publicum privatis simultatibus inpediebat; disperseratque, *novum legatum opperiendum esse, sine hostili ira et superbia victoris clementer deditis consulturum.* Simul in urbem mandabat, *nullum proelio finem exspectarent, nisi succederetur Suetonio:* cuius adversa pravitati ipsius; prospera ad fortunam reipublicae referebat.

39. Igitur ad spectandum Britanniae statum missus est ex libertis Polycletus, magna Neronis spe, posse auctoritate eius non modo inter legatum procuratoremque concordiam gigni, sed et rebelles barbarorum animos pace componi. Nec defuit Polycletus, quo minus, ingenti agmine Italiae Galliaeque gravis, postquam Oceanum transmiserat, militibus quoque nostris terribilis incederet. Sed hostibus inrisui fuit, apud quos, flagrante etiam tum libertate, nondum cognita liberti-

norum potentia erat: mirabanturque, quod dux et exercitus, tanti belli confector, servitiis obedirent. Cuncta tamen ad imperatorem in mollius relata: detentusque rebus gerundis Suetonius, quod post paucas naves in litore remigiumque in iis amiserat, tamquam durante bello, tradere exercitum Petronio Turpiliano, qui iam consulatu abierat, iubetur. Is non inritato hoste, neque lacessitus, honestum pacis nomen segni otio inposuit.

40. Eodem anno Romae insignia scelera, alterum senatoris, servili alterum audacia, admissa sunt. Domitius Balbus erat praetorius, simul longa senecta, simul orbitate et pecunia insidiis obnoxius. Ei propinquus Valerius Fabianus, capessendis honoribus destinatus, subdidit testamentum, adscitis Vinicio Rufino et Terentio Lentino, equitibus Romanis. Illi Antonium Primum et Asinium Marcellum sociaverant. Antonius audacia promptus: Marcellus Asinio Pollione proavo clarus, neque morum spernendus habebatur, nisi quod paupertatem praecipuum malorum credebat. Igitur Fabianus tabulas iis, quos memoravi, et aliis minus inlustribus, obsignat. Quod apud patres convictum: et Fabianus Antoniusque, cum Rufino et Terentio, lege Cornelia damnantur. Marcellum memoria maiorum et preces Caesaris poenae magis, quam infamiae, exemere.

41. Perculit is dies Pompeium quoque Aelianum, iuvenem quaestorium, tamquam flagitiorum Fabiani gnarum: eique Italia et Hispania, in qua ortus erat, interdictum est. Pari ignominia Valerius Ponticus adficitur, quod reos, ne apud praefectum urbis arguerentur, ad praetorem detulisset, interim, specie legum, mox praevaricando, ultionem elusurus. Additur sena-

tusconsulto: *qui talem operam emptitasset vendidissetve, perinde poena teneretur, ac [si] publico iudicio calumniae condemnatus.*

42. Haud multo post praefectum urbis, Pedanium Secundum, servus ipsius interfecit: seu negata libertate, cui pretium pepigerat, sive amore exoleti infensus, et dominum aemulum non tolerans. Ceterum cum, vetere ex more, familiam omnem, quae sub eodem tecto mansitaverat, ad supplicium agi oporteret, concursu plebis, quae tot innoxios protegebat, usque ad seditionem ventum est: senatuque in ipso erant studia nimiam severitatem aspernantium, pluribus nihil mutandum censentibus. Ex quis C. Cassius, sententiae loco, in hunc modum disseruit.

43. *Saepenumero, P. C., in hoc ordine interfui, cum contra instituta et leges maiorum nova senatus decreta postularentur: neque sum adversatus: non, quia dubitarem, super omnibus negotiis melius atque rectius olim provisum, et, quae converterentur, in deterius mutari; sed ne nimio amore antiqui moris studium meum extollere viderer. Simul, quidquid hoc in nobis auctoritatis est, crebris contradictionibus destruendum non existimabam, ut maneret integrum, si quando respublica consiliis eguisset. Quod hodie evenit, consulari viro domi suae interfecto per insidias serviles, quas nemo prohibuit aut prodidit, quamvis nondum concusso senatusconsulto, quod supplicium toti familiae minitabatur. Decernite hercule inpunitatem. At quem dignitas sua defendet, cum praefectura urbis non profuerit? quem numerus servorum tuebitur, cum Pedianum Secundum quadringenti non protexerint? cui familia opem feret, quae ne in metu quidem pericula nostra avertit? An, ut quidam fingere non erubescunt, iniurias suas ultus est interfe-*

ctor? quia de paterna pecunia transegerat, aut avitum mancipium detrahebatur? Pronuntiemus ultro, dominum iure caesum videri.

44. *Libet argumenta conquirere in eo, quod sapientioribus deliberatum est? Sed et, si nunc primum statuendum haberemus; creditisne, servum interficiendi domini animum sumpsisse, ut non vox minax excideret? nihil per temeritatem proloqueretur? Sane consilium occuluit, telum inter ignaros paravit: num excubias transiret, cubiculi fores recluderet, lumen inferret, caedem patraret, omnibus nesciis? Multa sceleris indicia praeveniunt. Servi si prodant, possumus singuli inter plures, tuti inter anxios, postremo, si pereundum sit, non inulti inter nocentes agere. Suspecta maioribus nostris fuere ingenia servorum, etiam cum in agris aut domibus iisdem nascerentur, caritatemque dominorum statim acciperent. Postquam vero nationes in familiis habemus, quibus diversi ritus, externa sacra, aut nulla sunt, conluviem istam non nisi metu coercueris. At quidam insontes peribunt. Nam et ex fuso exercitu, cum decimus quisque fusti feritur, etiam strenui sortiuntur. Habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra singulos utilitate publica rependitur.*

45. Sententiae Cassii, ut nemo unus contra ire ausus est, ita dissonae voces respondebant, numerum, aut aetatem, aut sexum, ac plurimorum indubiam innocentiam miserantium. Praevaluit tamen pars, quae supplicium decernebat: sed obtemperari non poterat, conglobata multitudine et saxa ac faces minitante. Tum Caesar populum edicto increpuit, atque omne iter, quo damnati ad poenam ducebantur, militaribus praesidiis sepsit. Censuerat Cingonius Varro, ut liberti quoque, qui sub eodem tecto fuissent, Italia deportarentur. Id

a principe prohibitum est, *ne mos antiquus, quem misericordia non minuerat, per saevitiam intenderetur.*

46. Damnatus iisdem consulibus Tarquitius Priscus repetundarum, Bithynis interrogantibus, magno patrum gaudio, qui accusatum ab eo Statilium Taurum, proconsulem ipsius, meminerant. Census per Gallias a Q. Volusio et Sextio Africano Trebellioque Maximo acti sunt, aemulis inter se per nobilitatem Volusio atque Africano: Trebellium dum uterque dedignatur, supra tulere.

47. Eo anno mortem obiit Memmius Regulus, auctoritate, constantia, fama, in quantum, praeumbrante imperatoris fastigio, datur, clarus: adeo ut Nero, aeger valetudine, et adulantibus circum, qui finem imperio adesse dicebant, si quid fato pateretur, responderit, *habere subsidium rempublicam:* rogantibus dehinc, *in quo potissimum?* addiderit, *in Memmio Regulo.* Vixit tamen post haec Regulus, quiete defensus, et quia nova generis claritudine, neque invidiosis opibus erat. Gymnasium eo anno dedicatum a Nerone, praebitumque oleum equiti ac senatui, Graeca facilitate.

48. P. Mario, L. Asinio coss. Antistius praetor, quem in tribunatu plebis licenter egisse memoravi, probrosa adversus principem carmina factitavit, vulgavitque celebri convivio, dum apud Ostorium Scapulam epulatur. Exin a Cossutiano Capitone, qui nuper senatorium ordinem, precibus Tigellini, soceri sui, receperat, maiestatis delatus est. Tum primum revocata ea lex: credebaturque haud perinde exitium Antistio, quam imperatori gloria quaesita, ut condemnatus a senatu, intercessione tribunicia morti eximeretur. Et, cum Ostorius, *nihil audivisse,* pro testimonio dixisset, adversis testibus creditum: censuitque Iunius Marul-

lus, consul designatus, *adimendam reo praeturam, necandumque more maiorum.* Ceteris inde assentientibus, Paetus Thrasea, multo cum honore Caesaris, et acerrime increpito Antistio, *non, quidquid nocens reus pati mereretur, id, egregio sub principe, et nulla necessitate obstricto senatu, statuendum,* disseruit. *Carnificem et laqueum pridem abolita: et esse poenas legibus constitutas, quibus, sine iudicum saevitia et temporum infamia, supplicia decernerentur. Quin in insula, publicatis bonis, quo longius sontem vitam traxisset, eo privatim miseriorem, et publicae clementiae maximum exemplum futurum.*

49. Libertas Thraseae servitium aliorum rupit: et, postquam discessionem consul permiserat, pedibus in sententiam eius iere, paucis exemptis: in quibus adulatione promptissimus fuit A. Vitellius, optimum quemque iurgio lacessens et respondenti reticens, ut pavida ingenia solent. At consules, perficere decretum senatus non ausi, de consensu scripsere Caesari. Ille, inter pudorem et iram cunctatus, postremo rescripsit, *nulla iniuria provocatum Antistium, gravissimas in principem contumelias dixisse: earum ultionem a patribus postulatam, et, pro magnitudine delicti poenam statui, par fuisse: ceterum se, qui severitatem decernentium inpediturus fuerit, moderationem non prohibere. Statuerent ut vellent: datam etiam absolvendi licentiam.* His atque talibus recitatis, et offensione manifesta, non ideo aut consules mutavere relationem, aut Thrasea decessit sententia, ceterive, quae probaverant, deseruere: pars, ne principem obiecisse invidiae viderentur; plures numero tuti; Thrasea sueta firmitudine animi, et ne gloria intercideret.

50. Haud dispari crimine Fabricius Veiento confli-

ctatus est, quod multa et probrosa in patres et sacerdotes composuisset, iis libris, quibus nomen Codicillorum dederat. Adiiciebat Talius Geminus, accusator: *venditata ab eo munera principis, et adipiscendorum honorum ius:* quae caussa Neroni fuit suscipiendi iudicii: convictumque Veientonem Italia depulit, et libros exuri iussit, conquisitos lectitatosque, donec cum periculo parabantur: mox licentia habendi oblivionem adtulit.

51. Sed gravescentibus in dies publicis malis, subsidia minuebantur: concessitque vita Burrus, incertum valetudine an veneno. Valetudo ex eo coniectabatur, quod in se tumescentibus paullatim faucibus, et inpedito meatu, spiritum finiebat: plures, iussu Neronis, quasi remedium adhiberetur, inlitum palatum eius noxio medicamine, adseverabant: et Burrum, intellecto scelere, cum ad visendum eum princeps venisset, adspectum eius aversatum, sciscitanti hactenus respondisse, *Ego me bene habeo.* Civitati grande desiderium eius mansit, per memoriam virtutis, et successorum alterius segnem innocentiam, alterius flagrantissima flagitia et adulteria. Quippe Caesar duos praetoriis cohortibus inposuerat: Fenium Rufum, ex vulgi favore, quia rem frumentariam sine quaestu tractabat: Sofonium Tigellinum, veterem inpudicitiam atque infamiam in eo secutus. Atque illi pro cognitis moribus fuere: validior Tigellinus in animo principis, et intimis libidinibus adsumptus: prospera populi et militum fama Rufus: quod apud Neronem adversum experiebatur.

52. Mors Burri infregit Senecae potentiam; quia nec bonis artibus idem virium erat, altero velut duce amoto, et Nero ad deteriores inclinabat. Hi variis criminationibus Senecam adoriuntur, *tanquam ingentes et*

privatum supra modum evectas opes adhuc augeret, quodque studia civium in se verteret, hortorum quoque amoenitate et villarum magnificentia quasi principem supergrederetur. Obiiciebant etiam, *eloquentiae laudem uni sibi adsciscere, et carmina crebrius factitare, postquam Neroni amor eorum venisset. Nam oblectamentis principis palam iniquum, detrectare vim eius equos regentis; inludere voces, quotiens caneret. Quem ad finem nihil in rep. clarum fore, quod non ab illo reperiri credatur? Certe finitam Neronis pueritiam, et robur iuventae adesse. Exueret magistrum, satis amplis doctoribus instructus maioribus suis.*

53. At Seneca criminantium non ignarus, prodentibus iis, quibus aliqua honesti cura, et familiaritatem eius magis aspernante Caesare, tempus sermoni orat: et accepto, ita incipit: *Quartusdecimus annus est, Caesar, ex quo spei tuae admotus sum: octavus, ut imperium obtines: medio temporis tantum honorum atque opum in me cumulasti, ut nihil felicitati meae desit, nisi moderatio eius. Utar magnis exemplis, nec meae fortunae, sed tuae. Abavus tuus, Augustus, M. Agrippae Mitylenense secretum; C. Maecenati, urbe in ipsa, velut peregrinum otium permisit: quorum alter bellorum socius, alter Romae pluribus laboribus iactatus, ampla quidem, sed pro ingentibus meritis, praemia acceperant. Ego quid aliud munificentiae tuae adhibere potui, quam studia, ut sic dixerim, in umbra educata? et quibus claritudo venit, quod iuventae tuae rudimentis adfuisse videor, grande huius rei pretium. At tu gratiam inmensam, innumeram pecuniam circumdedisti: adeo, ut plerumque intra me ipse volvam: »egone, equestri et provinciali loco ortus, proceribus civitatis adnumeror? Inter nobiles, et longa decora praeferentes, no-*

vitas mea enituit? Ubi est animus ille, modicis contentus? Talis hortos instruit, et per haec suburbana incedit, et tantis agrorum spatiis, tam lato fenore exuberat?« Una defensio occurrit, quod muneribus tuis obniti non debui.

54. *Sed uterque mensuram inplevimus, et tu, quantum princeps tribuere amico posset, et ego, quantum amicus a principe accipere. Cetera invidiam augent: quae quidem, ut omnia mortalia, infra tuam magnitudinem iacent, sed mihi incumbunt; mihi subveniendum est. Quomodo in militia, aut via, fessus adminiculum orarem; ita, in hoc itinere vitae, senex, et levissimis quoque curis inpar, cum opes meas ultra sustinere non possim, praesidium peto. Iube eas per procuratores tuos administrari, in tuam fortunam recipi. Nec me in paupertatem ipse detrudam; sed traditis, quorum fulgore praestringor, quod temporis hortorum aut villarum curae seponitur, in animum revocabo. Superest tibi robur, et tot per annos nixum fastigio regimen: possumus seniores amici quieti respondere. Hoc quoque in tuam gloriam cedet, eos ad summa vexisse, qui et modica tolerarent.*

55. Ad quae Nero sic ferme respondit: *Quod meditatae orationi tuae statim occurram, id primum tui muneris habeo, qui me non tantum praevisa, sed subita expedire docuisti. Abavus meus, Augustus, Agrippae et Maecenati usurpare otium post labores concessit: sed in ea ipsa aetate, cuius auctoritas tueretur, quidquid illud et qualecumque tribuisset: attamen neutrum datis a se praemiis exuit. Bello et periculis meruerant: in his enim iuventa Augusti versata est. Nec mihi tela et manus tuae defuissent, in armis agenti. Sed quod praesens conditio poscebat, ratione, consilio, praeceptis pueritiam,*

dein iuventam meam fovisti. Et tua quidem erga me munera, dum vita suppetet, aeterna erunt: quae a me habes, horti et fenus et villae, casibus obnoxia sunt. Ac, licet multa videantur, plerique, haudquaquam artibus tuis pares, plura tenuerunt. Pudet referre libertinos, qui ditiores spectantur. Unde etiam rubori mihi est, quod praecipuus caritate, nondum omnes fortuna antecellis.

56. *Verum et tibi valida aetas, rebusque et fructui rerum sufficiens: et nos prima imperii spatia ingredimur; nisi forte aut te Vitellio ter consuli, aut me Claudio postponis. Sed, quantum Volusio longa parsimonia quaesivit, tantum in te mea liberalitas explere non potest. Quin, si qua in parte lubricum adolescentiae nostrae declinat, revocas; ornatumque robur subsidio impensius regis. Non tua moderatio, si reddideris pecuniam; nec quies, si reliqueris principem: sed mea avaritia, meae crudelitatis metus in ore omnium versabitur. Quodsi maxime continentia tua laudetur, non tamen sapienti viro decorum fuerit, unde amico infamiam paret, inde gloriam sibi recipere.* His adiicit complexum et oscula, factus natura et consuetudine exercitus, velare odium fallacibus blanditiis. Seneca (qui finis omnium cum dominante sermonum) grates agit: sed instituta prioris potentiae commutat, prohibet coetus salutantium, vitat comitantes; rarus per urbem; quasi valetudine infensa aut sapientiae studiis domi adtineretur.

57. Perculso Seneca, promptum fuit, Rufum Fenium inminuere, *Agrippinae amicitiam* in eo criminantibus: validiorque in dies Tigellinus, et malas artes, quibus solis pollebat, gratiores ratus, si principem societate scelerum obstringeret, metus eius rimatur: compertoque, Plautum et Sullam maxime timeri, Plau-

tum in Asiam, Sullam in Galliam Narbonensem nuper amotos; *nobilitatem eorum, et propinquos huic Orientis, illi Germaniae exercitus* commemorat. *Non se, ut Burrum, diversas spes, sed solam incolumitatem Neronis spectare: cui caveri utcumque ab urbanis insidiis praesentia; longinquos motus quonam modo comprimi posse? Erectas Gallias ad nomen dictatorium, nec minus suspensos Asiae populos claritudine avi Drusi. Sullam inopem; unde praecipuam audaciam: et simulatorem segnitiae, dum temeritati locum reperiret. Plautum magnis opibus, ne fingere quidem cupidinem otii, sed veterum Romanorum imitamenta praeferre: adsumpta etiam Stoicorum adrogantia sectaque, quae turbidos et negotiorum adpetentes faciat.* Nec ultra mora. Sulla, sexto die pervectis Massiliam percussoribus, ante metum et rumorem interficitur, cum epulandi caussa discumberet. Relatum caput eius inlusit Nero, tamquam praematura canitie deforme.

58. Plauto parari necem, non perinde occultum fuit, quia pluribus salus eius curabatur; et spatium itineris ac maris tempusque interiectum moverat famam: vulgoque fingebant, *petitum ab eo Corbulonem*, magnis tum exercitibus praesidentem, si clari atque insontes interficerentur, praecipuum ad pericula. *Quin et Asiam favore iuvenis arma cepisse; nec milites, ad scelus missos, aut numero validos, aut animo promptos. postquam iussa efficere nequiverint, ad spes novas transisse.* Vana haec, more famae, credentium otio augebantur. Ceterum libertus Plauti celeritate ventorum praevenit centurionem, et mandata L. Antistii soceri adtulit: *effugeret segnem mortem, otium: suffugium et magni nominis miseratione reperturum bonos, consociaturum audaces. Nullum interim subsidium aspernan-*

dum. Si sexaginta milites (tot enim adveniebant) *propulisset; dum refertur nuntius Neroni, dum manus alia permeat, multa secutura, quae ad usque bellum evalescerent. Denique aut salutem tali consilio quaeri, aut nihil gravius audenti, quam ignavo, patiendum esse.*

59. Sed Plautum ea non movere, sive nullam opem providebat inermis atque exsul, seu taedio ambiguae spei, an amore coniugis et liberorum, quibus placabiliorem fore principem rebatur, nulla sollicitudine turbatum. Sunt, qui alios a socero nuntios venisse ferant, tamquam nihil atrox inmineret; doctoresque sapientiae, Coeranum Graeci, Musonium Tusci generis, constantiam opperiendae mortis, pro incerta et trepida vita, suasisse. Repertus est certe, per medium diei, nudus exercitando corpori. Talem eum centurio trucidavit, coram Pelagone spadone, quem Nero centurioni et manipulo, quasi satellitibus ministrum regium, praeposuerat. Caput interfecti relatum: cuius adspectu, (ipsa principis verba referam) *Quin*, inquit, *Nero, deposito metu, nuptias Poppaeae, ob eiusmodi terrores dilatas, maturare paras, Octaviamque coniugem amoliri; quamvis modeste agat, et nomine patris et studiis populi gravem?* Sed ad senatum litteras misit, de caede Sullae Plautique haud confessus, verum *utriusque turbidum ingenium esse, et sibi incolumitatem reip. magna cura haberi.* Decretae eo nomine supplicationes, utque Sulla et Plautus senatu moverentur, gravioribus tamen ludibriis, quam malis.

60. Igitur accepto patrum consulto, postquam cuncta scelerum suorum pro egregiis accipi videt, exturbat Octaviam, sterilem dictitans. Exin Poppaeae coniungitur. Ea diu pellex, et adulteri Neronis, mox mariti potens, quendam ex ministris Octaviae inpulit, servi-

lem ei amorem obiicere: destinaturque reus, cognomento Eucerus, natione Alexandrinus, canere tibiis doctus. Actae ob id de ancillis quaestiones, et vi tormentorum victis quibusdam, ut falsa adnuerent, plures perstitere sanctitatem dominae tueri. Ex quibus una instanti Tigellino, *castiora esse muliebria Octaviae respondit, quam os eius.* Movetur tamen primo, civilis discidii specie: domumque Burri et praedia Plauti, infausta dona, accipit: mox in Campaniam pulsa est, addita militari custodia. Inde crebri questus, nec occulti per vulgum, cui minor sapientia, et, ex mediocritate fortunae, pauciora pericula sunt. His motus Nero, tamquam poenitentia flagitii, coniugem revocavit Octaviam.

61. Exin laeti Capitolium scandunt, deosque tandem venerantur. Effigies Poppaeae proruunt: Octaviae imagines gestant humeris, spargunt floribus, foroque ac templis statuunt. Itur et in principis laudes, repetitam venerantium. Iamque et palatium multitudine et clamoribus complebant, cum emissi militum globi verberibus et intento ferro turbam disiecere. Mutataque, quae per seditionem verterant, et Poppaeae honos repositus est. Quae semper odio, tum et metu atrox, ne aut vulgi acrior vis ingrueret, aut Nero inclinatione populi mutaretur, provoluta genibus eius; *Non eo loci res suas agi, ut de matrimonio certet (quamquam id sibi vita potius) sed vitam ipsam in extremum adductam a clientelis et servitiis Octaviae, quae plebis sibi nomen indiderint, ea in pace ausi, quae vix bello evenirent. Arma illa adversus principem sumpta: ducem tantum defuisse; qui, motis rebus, facile reperiretur. Omitteret modo Campaniam, et in urbem ipsam pergeret, ad cuius nutum absentis tumultus cierentur. Quod alioquin suum*

delictum? quam cuiusquam offensionem? An, quia veram progeniem Penatibus Caesarum datura sit? malle populum Romanum tibicinis Aegyptii subolem imperatorio fastigio induci? Denique, si id rebus conducat, libens, quam coactus, acciret dominam, vel consuleret securitati iusta ultione. Et modicis remediis primos motus consedisse: at, si desperent uxorem Neronis fore Octaviam, illi maritum daturos.

62. Varius sermo, et ad metum atque iram accommodatus, terruit simul audientem et accendit. Sed parum valebat suspicio in servo, et quaestionibus ancillarum elusa erat. Ergo confessionem alicuius quaeri placet, cui rerum quoque novarum crimen adfingeretur. Et visus idoneus maternae necis patrator, Anicetus, classi apud Misenum, ut memoravi, praefectus, levi post admissum scelus gratia, dein graviore odio: quia malorum facinorum ministri quasi exprobrantes adspiciuntur. Igitur accitum eum Caesar *operae prioris* admonet: *solum incolumitati principis adversus insidiantem matrem subvenisse: locum haud minoris gratiae instare, si coniugem infensam depelleret. Nec manu aut telo opus: fateretur Octaviae adulterium. Occulta quidem ad praesens, sed magna ei praemia, et secessus amoenos* promittit, *vel, si negavisset, necem* intentat. Ille insita vecordia, et facilitate priorum flagitiorum, plura etiam, quam iussum erat, fingit, faleturque apud amicos, quos velut consilio adhibuerat princeps. Tum in Sardiniam pellitur, ubi non inops exsilium toleravit, et fato obiit.

63. At Nero, *praefectum in spem sociandae classis corruptum,* et incusatae paullo ante *sterilitatis* oblitus, *abactos partus conscientia libidinum, eaque sibi comperta,* edicto memorat: insulaque Pandataria Octaviam

claudit. Non alia exsul visentium oculos maiore misericordia adfecit. Meminerant adhuc quidam Agrippinae, a Tiberio; recentior Iuliae memoria obversabatur, a Claudio pulsae. Sed illis robur aetatis adfuerat; laeta aliqua viderant, et praesentem saevitiam melioris olim fortunae recordatione adlevabant. Huic primum nuptiarum dies loco funeris fuit, deductae in domum, in qua nihil nisi luctuosum haberet, erepto per venenum patre et statim fratre: tum ancilla domina validior: et Poppaea nonnisi in perniciem uxoris nupta: postremo crimen omni exitio gravius.

64. Ac puella, vicesimo aetatis anno, inter centuriones et milites, praesagio malorum iam vita exempta, nondum tamen morte acquiescebat. Paucis dehinc interiectis diebus mori iubetur: cum iam viduam se et tantum sororem testaretur, communesque Germanicos, et postremo Agrippinae nomen cieret, qua incolumi, infelix quidem matrimonium, sed sine exitio, pertulisset. Restringitur vinculis, venaeque eius per omnes artus exsolvuntur: et, quia pressus pavore sanguis tardius labebatur, perfervidi balnei vapore enecatur. Additurque atrocior saevitia, quod caput amputatum latumque in urbem, Poppaea vidit. Dona ob haec templis decreta. Quod ad eum finem memoravimus, ut, quicumque casus temporum illorum, nobis vel aliis auctoribus, noscent, praesumptum habeant, quotiens fugas et caedes iussit princeps, totiens grates deis actas, quaeque rerum secundarum olim, tum publicae cladis insignia fuisse. Neque tamen silebimus, si quod senatus consultum adulatione novum aut patientia postremum fuit.

65. Eodem anno libertorum potissimos veneno interfecisse creditus est; Doryphorum, quasi adversatum

nuptiis Poppaeae; Pallantem, quod inmensam pecuniam longa senecta detineret. Romanus secretis criminationibus incusaverat Senecam, ut C. Pisonis socium; sed validius a Seneca eodem crimine perculsus est. Unde Pisoni timor, et orta insidiarum in Neronem magna moles, sed inprospera.

LIBER XV.

Breviarium. Cap. 1. 2. Vologeses rex Parthorum bellum mente volvit, instigantibus fratre Tiridate et Monobazo Adiabeno, quem Tigranes vexarat. 3. Corbulo Syriae tuendae providet. 4. Parthi Monese duce Tigranocerta obsident. 5. Vologesi Corbulo inducias offert et inpetrat. 6. Caesennii Paeti Armeniae recens praefecti vanitas, 7. 8. ferocia, inperitia, iactantia. 9. Ab invadenda Syria Corbulo absterret Parthos, qui 10. Armeniae et Paeto incumbunt. Hic aegre Corbulonem auxilio vocat, 11. Parthis prementibus. 12. Is, in Armeniam profectus, fugientes obiurgat, suos hortatur. 13. Vologeses instat Paeto. 14. Disceptatio inter Romanos et Parthos, ex qua 15. Paeti foeda compositio. 16. Corbulo in Armeniam venit. 17. Paeto increpito Syriam repetit. 18. Romae inania de Parthis tropaea. Frumentum plebis. Vectigalia.

19. SC. de simulatis adoptionibus. 20. 21. Claudius Timarchus Cretensis adcusatur, quod Thrasea Paetus ad bonum publicum vertit.

22. Decretum, grates praesidibus non agendas. Portenta. 23. Ob filiam Neroni natam inmodica gaudia et frustranea. In Thraseam principis odium.

24. Legati Parthorum Romae inrisores. 25. Bello Armeniaco praeficitur Corbulo. Paetum Caesar facetiis insectatur. 26. Corbulo in Armeniam ducit exercitum. 27. Legatos Parthorum audit. Defectores Armenios ulciscitur. 28—30. Tiridates a Corbulone pacem

petit et, posito apud effigiem Caesaris insigni regio, inpetrat, comiterque excipitur a Corbulone. 31. Vologesis pro fratre sollicitudo.

32. Alpinos maritimos Nero in ius Latii transfert. Equitum Rom. in circo locos sedilibus plebis anteponit. Feminae inlustres senatoresque in arena. 33. Nero ipse Neapoli scenam inscendit. 34. Theatrum ruit. Beneventi Nero munus Vatinii spectat. 35. Torquatum Silanum mori adigit. 36. Iter frustra meditatur in Orientem. 37. Convivia luxu foeda celebrat, ministro Tigellino. Pythagorae nubit. 38. Clades Romae ex incendio, forte, an dolo principis, qui 39. in remedium multa popularia usurpat. 40. 41. Cladis magnitudo. Novae urbis condendae consilium. 42. Ex patriae ruinis inmensam domum exstruit Nero. Maiora frustra molitur. 43. Novae urbis facies. 44. Petita diis piacula, frustra. Incendii invidia in Christianos devoluta, misere excruciatos. 45. Italiam, socios, templa spoliat Nero; aversantem id Senecam veneno petit.

46. Gladiatorum eruptio apud Praeneste. Classis ad Misenum amissa. 47. Prodigia. 48. Coniuratio Pisonis in Neronem. 49. 50. Coniuratorum nomina, mores, odiorum in Neronem caussae. Iis accedit Rufus, praefectus praetorio. Subrii inpetus. 51. Epicharis classem tentans proditur. 52. Coniuratorum inpetus retardatus a Pisone ob sacra mensae. 53. Aliud coniuratorum consilium. 54. Scaevini inprudentia. Milichus servus herum defert, qui egregie se defendit, sed muliebri astutia deprehenditur. 55. 56. Natalis coniurationem fatetur, Pisonem, Senecam nominat, Lucanus matrem. 57. Epicharis, tormentis dilacerata, mirum fidei exemplum praestat. 58. Nero reos audit, quos violenter urget Rufus, dissimulata conscientia. 59. Piso, neglectis amicorum monitis, occiditur. Eius testamentum et uxor. 60. 61. Caedes Laterani et Senecae. Huius defensio spreta, 62. supremi sermones, 63. amica contentio cum uxore, 64. cuius mortem inhiberi Nero imperat. Senecae cruciatus, mors, funus. 65. Ipse destinatus imperator. 66. Rufus proditur. 67. Subrii Flavii, 68. Aspri, aliorum constantes voces et exitus. Rufi mollities. 69. Nero Vestinum quamvis insontem interimit; 70. mox Lucanum, Senecionem, Quinctianum, Scaevinum. 71. Simulata per urbem gaudia. Indicibus praemia, suspectis militiae vacatio, aliis exilia, 72. Turpiliano, Nervae, Tigellino triumphalia, Nymphidio consularia insignia data. 73. Nero adversum rumores se purgat. Gallionis

periculum. 74. SC. ob servatum Neronem. Pugio Scaevini dicatus Iovi Vindici.

Gesta haec annis paullo amplius tribus, *C. Memmio Regulo, Verginio Rufo. C. Lecanio Basso, M. Licinio Crasso. P. Silio Nerva, C. Iulio Attico Vestino coss.*

1. Interea rex Parthorum Vologeses, cognitis Corbulonis rebus, regemque alienigenam Tigranen Armeniae inpositum: simul, fratre Tiridate pulso, spretum Arsacidarum fastigium ire ultum volens; magnitudine rursum Romana, continui foederis reverentia, diversas ad curas trahebatur: cunctator ingenio, et defectione Hyrcanorum, gentis validae, multisque ex eo bellis inligatus. Atque illum ambiguum novus insuper nuntius contumeliae exstimulat: quippe egressus Armenia Tigranes Adiabenos, conterminam nationem, latius ac diutius, quam per latrocinia, vastaverat: idque primores gentium aegre tolerabant: *eo contemptionis descensum, ut ne duce quidem Romano incursarentur, sed temeritate obsidis, tot per annos inter mancipia habiti.* Accendebat dolorem eorum Monobazus, quem penes Adiabenum regimen, *quod praesidium, aut unde peteret?* rogitans. *Iam de Armenia concessum, et proxima trahi; nisi defendant Parthi, levius servitium apud Romanos deditis, quam captis, esse.* Tiridates quoque regni profugus, per silentium aut modice querendo, gravior erat. *Non enim ignavia magna imperia contineri: virorum armorumque faciendum certamen. Id in summa fortuna aequius, quod validius. Et sua retinere privatae domus: de alienis certare, regiam laudem esse.*

2. Igitur commotus his Vologeses concilium vocat, et proximum sibi Tiridaten constituit, atque ita orditur: *Hunc ego, eodem mecum patre genitum, cum mihi, per aetatem, summo nomine concessisset, in possessionem*

Armeniae deduxi; qui tertius potentiae gradus habetur: nam Medos Pacorus ante ceperat. Videbarque, contra vetera fratrum odia et certamina, familiae nostrae Penates rite composuisse. Prohibent Romani, et pacem, numquam ipsis prospere lacessitam, nunc quoque in exitium suum abrumpunt. Non ibo inficias: aequitate quam sanguine, caussa quam armis, retinere parta maioribus malueram. Si cunctatione deliqui, virtute corrigam. Vestra quidem vis et gloria in integro est, addita modestiae fama: quae neque summis mortalium spernenda est, et a diis aestimatur. Simul diademate caput Tiridatis evinxit; promptam equitum manum, quae regem ex more sectatur, Monesi, nobili viro, tradidit, adiectis Adiabenorum auxiliis: mandavitque, Tigranen Armenia exturbari, dum ipse, positis adversus Hyrcanos discordiis, vires intimas molemque belli ciet, provinciis Romanis minitans.

3. Quae ubi Corbuloni certis nuntiis audita sunt, legiones duas cum Verulano Severo et Vettio Bolano subsidium Tigrani mittit, occulto praecepto, *compositius cuncta, quam festinantius, agerent.* Quippe bellum habere, quam gerere, malebat. Scripseratque Caesari, *proprio duce opus esse, qui Armeniam defenderet: Syriam, ingruente Vologese, acriore in discrimine esse.* Atque interim reliquas legiones pro ripa Euphratis locat: tumultuariam provincialium manum armat: hostiles ingressus praesidiis intercipit.

4. Et, quia egena aquarum regio est, castella fontibus inposita: quosdam rivos congestu arenae abdidit. Ea dum a Corbulone tuendae Syriae parantur, acto raptim agmine Moneses, ut famam sui praeiret, non ideo nescium aut incautum Tigranen offendit. Occupaverat Tigranocerta, urbem copia defensorum et magnitu-

dine moenium validam. Ad haec Nicephorius, amnis haud spernenda latitudine, partem murorum ambit: et ducta ingens fossa, qua fluvio diffidebatur. Inerantque milites et provisi ante commeatus: quorum subvectu pauci, avidius progressi et repentinis hostibus circumventi, ira magis, quam metu, ceteros accenderant. Sed Partho ad exsequendas obsidiones nulla cominus audacia; raris sagittis neque clausos exterret, et semet frustratur. Adiabeni, cum promovere scalas et machinamenta inciperent, facile detrusi, mox, erumpentibus nostris, caeduntur.

5. Corbulo tamen, quamvis secundis rebus suis, moderandum fortunae ratus, misit ad Vologesen, qui expostularent *vim provinciae inlatam: socium amicumque regem, cohortes Romanas circumsideri. Omitteret potius obsidionem, aut se quoque in agro hostili castra positurum.* Casperius centurio in eam legationem delectus, apud oppidum Nisibin, septem et triginta millibus passuum a Tigranocerta distantem adiit regem, et mandata ferociter edidit. Vologesi vetus et penitus infixum erat, arma Romana vitandi: nec praesentia prospere fluebant. Inritum obsidium: tutus manu et copiis Tigranes: fugati, qui expugnationem sumpserant: missae in Armeniam legiones: et aliae pro Syria, paratae ultro inrumpere: sibi inbecillum equitem pabuli inopia: nam exorta vis locustarum ambederat, quidquid herbidum aut frondosum. Igitur, metu abstruso, mitiora obtendens, *missurum ad imperatorem Romanum legatos, super petenda Armenia et firmanda pace,* respondet. Monesen *omittere Tigranocerta* iubet; ipse retro concedit.

6. Haec plures, ut formidine regis et Corbulonis minis patrata, magnifice extollebant Alii, *occulte pe-*

pigisse, interpretabantur; *ut, omisso utrimque bello et abeunte Vologese, Tigranes quoque Armenia abscederet. Cur enim exercitum Romanum a Tigranocertis deductum? cur deserta per otium, quae bello defenderant? An melius hibernavisse in extrema Cappadocia, raptim erectis tuguriis, quam in sede regni modo retenti? Dilata prorsus arma, ut Vologeses cum alio, quam cum Corbulone, certaret; Corbulo meritae tot per annos gloriae non ultra periculum faceret.* Nam, ut retuli, proprium ducem tuendae Armeniae poposcerat, et adventare Caesennius Paetus audiebatur: iamque aderat, copiis ita divisis, ut quarta et duodecima legiones, addita quinta, quae recens e Moesis excita erat, simul Pontica et Galatarum Cappadocumque auxilia Paeto obedirent: tertia et sexta et decima legiones, priorque Syriae miles, apud Corbulonem manerent: cetera ex rerum usu sociarent partirenturve. Sed neque Corbulo aemuli patiens; et Paetus, cui satis ad gloriam erat, si proximus haberetur, despiciebat gesta, *nihil caedis, aut praedae, usurpatas nomine tenus urbium expugnationes* dictitans: *se tributa ac leges, et, pro umbra regis, Romanum ius victis inpositurum.*

7. Sub idem tempus legati Vologesis, quos ad principem missos memoravi, revertere inriti: bellumque propalam sumptum a Parthis. Nec Paetus detrectavit, sed duabus legionibus, quarum quartam Funisulanus Vettonianus eo in tempore, duodecimam Calavius Sabinus, regebant, Armeniam intrat, tristi omine. Nam in transgressu Euphratis, quem ponte transmittebat, nulla palam caussa, turbatus equus, qui consularia insignia gestabat, retro evasit. Hostiaque, quae muniebantur, hibernaculis adsistens, semifacta opera fuga perrupit seque vallo extulit. Et pila militum arsere,

magis insigni prodigio, quia Parthus hostis missilibus telis decertat.

8. Ceterum Paetus, spretis ominibus, necdum satis firmatis hibernaculis, nullo rei frumentariae provisu, rapit exercitum trans montem Taurum reciperandis, ut ferebat, Tigranocertis, vastandisque regionibus, quas Corbulo integras omisisset. Et capta quaedam castella: gloriaeque et praedae nonnihil partum, si aut gloriam cum modo, aut praedam cum cura, habuisset. Longinquis itineribus percursando, quae obtineri nequibant; conrupto, qui captus erat, commeatu, et instante iam hieme, reduxit exercitum, composuitque ad Caesarem litteras, quasi confecto bello, verbis magnificis, rerum vacuas.

9. Interim Corbulo nunquam neglectam Euphratis ripam crebrioribus praesidiis insedit: et, ne ponti iniiciendo inpedimentum hostiles turmae adferrent, (iam enim subiectis campis magna specie volitabant) naves magnitudine praestantes et connexas trabibus, ac turribus auctas, agit per amnem, catapultisque et balistis proturbat barbaros: in quos saxa et hastae longius permeabant, quam ut contrario sagittarum iactu adaequarentur. Dein pons continuatus, collesque adversi per socias cohortes, post legionum castris occupantur, tanta celeritate et ostentatione virium, ut Parthi, omisso paratu invadendae Syriae, spem omnem in Armeniam verterent.

10. Ibi Paetus, inminentium nescius, quintam legionem procul in Ponto habebat; reliquas promiscuis militum commeatibus infirmaverat; donec, adventare Vologesen magno et infenso agmine, auditum. Accitur legio duodecima, et, unde famam aucti exercitus speraverat, prodita infrequentia: qua tamen retineri castra

et eludi Parthus tractu belli poterat, si Paeto aut in suis, aut in alienis consiliis, constantia fuisset. Verum, ubi a viris militaribus adversus urgentes casus firmatus erat, rursus, ne alienae sententiae indigens videretur, in diversa ac deteriora transibat. Et tunc, relictis hibernis, *non fossam neque vallum sibi, sed corpora et arma in hostem data* clamitans, duxit legiones, quasi proelio certaturus. Deinde, amisso centurione et paucis militibus, quos visendis hostium copiis praemiserat, trepidus remeavit. Et, quia minus acriter Vologeses institerat, vana rursus fiducia, tria millia delecti peditis proximo Tauri iugo inposuit, quo transitum regis arcerent: alares quoque Pannonios, robur equitatus, in parte campi locat. Coniunx ac filius castello, cui Arsamosata nomen est, abditi, data in praesidium cohorte, ac disperso milite, qui, in uno habitus, vagum hostem promptius sustentavisset. Aegre compulsum ferunt, ut instantem Corbuloni fateretur. Nec a Corbulone properatum, quo, gliscentibus periculis, etiam subsidii laus augeretur. Expediri tamen itineri singula millia ex tribus legionibus, et alarios octingentos, parem numerum e cohortibus, iussit.

11. At Vologeses, quamvis, obsessa a Paeto itinera hinc peditatu, inde equite, accepisset, nihil mutato consilio, sed vi ac minis alares exterruit, legionarios obtrivit, uno tantum centurione, Tarquitio Crescente, turrim, in qua praesidium agitabat, defendere auso, facta saepius eruptione, et caesis, qui barbarorum propius suggrediebantur, donec ignium iactu circumveniretur. Peditum si quis integer, longinqua et avia; vulnerati castra repetivere: virtutem regis, saevitiam et copias gentium, cuncta metu extollentes, facili credulitate eorum, qui eadem pavebant. Ne dux quidem

obniti adversis, sed cuncta militiae munia deseruerat, missis iterum ad Corbulonem precibus, *veniret propere, signa et aquilas et nomen reliquum infelicis exercitus tueretur: se fidem interim, donec vita suppeditet, retenturos.*

12. Ille interritus, et parte copiarum apud Syriam relicta, ut munimenta Euphrati inposita retinerentur; qua proximum et commeatibus non egenum, regionem Commagenam, exin Cappadociam, inde Armenios petivit. Comitabantur exercitum, praeter alia sueta bello, magna vis camelorum, onusta frumenti, ut simul hostem famemque depelleret. Primum e perculsis Pactium, primipili centurionem, obvium habuit, dein plerosque militum: quos, diversas fugae caussas obtendentes, redire ad signa et clementiam Paeti experiri monebat; se nisi victoribus inmitem esse. Simul suas legiones adire, hortari, priorum admonere, novam gloriam ostendere: *non vicos aut oppida Armeniorum, sed castra Romana, duasque in iis legiones pretium laboris peti. Si singulis manipularibus praecipua servati civis corona imperatoria manu tribueretur: quod illud et quantum decus, ubi par eorum numerus apisceretur, qui adtulissent salutem, et qui accepissent?* His atque talibus in commune alacres, (et erant, quos pericula fratrum aut propinquorum propriis stimulis incenderent) continuum diu noctuque iter properabant.

13. Eoque intentius Vologeses premere obsessos, modo vallum legionum, modo castellum, quo inbellis aetas defendebatur, adpugnare, propius incedens, quam mos Parthis, si ea temeritate hostem in praelium eliceret. At illi vix contuberniis extracti: nec aliud quam munimenta propugnabant: pars iussu ducis, et alii propria ignavia, ut Corbulonem opperientes, ac, si vis

ingrueret, provisis exemplis Caudinae ac Numantinae cladis. *Neque eandem vim Samnitibus, Italico populo, aut Hispanis, quam Parthis, Romani imperii aemulis. Validam quoque et laudatam antiquitatem, quotiens fortuna contra daret, saluti consuluisse.* Qua desperatione exercitus dux subactus, primas tamen litteras ad Vologesen, non supplices, sed in modum querentis composuit, *quod pro Armeniis, semper Romanae ditionis, aut subiectis regi, quem imperator delegisset, hostilia faceret. Pacem ex aequo utilem. Nec praesentia tantum spectaret: ipsum adversus duas legiones, totis regni viribus advenisse: at Romanis orbem terrarum reliquum, quo bellum iuvarent.*

14. Ad ea Vologeses, nihil pro caussa, sed *opperiendos sibi fratres, Pacorum ac Tiridaten,* rescripsit: *[illum] locum tempusque consilio destinatum, quo de Armenia cernerent: (adiecisse deos dignum Arsacidarum,) simul et de legionibus Romanis statuerent.* Missi post a Paeto nuntii, et regis colloquium petitum, qui Vasacen, praefectum equitatus, ire iussit. Tum Paetus, *Lucullos, Pompeios, et si qua Caesares obtinendae donandaeve Armeniae egerant;* Vasaces *imaginem retinendi largiendive penes nos, vim penes Parthos,* memorat. Et multum invicem disceptato, Monobazus Adiabenus in diem posterum testis iis, quae pepigissent, adhibetur. Placuitque *liberari obsidio legiones et decedere omnem militem finibus Armeniorum, castellaque et commeatus Parthis tradi. Quibus perpetratis, copia Vologesi fieret, mittendi ad Neronem legatos.*

15. Interim flumini Arsaniae (is castra praefluebat) pontem inposuit, specie sibi illud iter expedientis: sed Parthi, quasi documentum victoriae, iusserant. Namque iis usui fuit: nostri per diversum iere. Addidit

rumor, sub iugum missas legiones, et alia ex rebus infaustis, quorum simulacrum ab Armeniis usurpatum est. Namque et munimenta ingressi sunt, antequam agmen Romanum excederet, et circumstetere vias, captiva olim mancipia aut iumenta agnoscentes abstrahentesque. Raptae etiam vestes, retenta arma, pavido milite et concedente, ne qua praelii caussa exsisteret. Vologeses, armis et corporibus caesorum adgregatis, quo cladem nostram testaretur, visu fugientium legionum abstinuit. Fama moderationis quaerebatur, postquam superbiam expleverat. Flumen Arsaniam elephanto insidens, et proximus quisque regem vi equorum perrupere, quia rumor incesserat, pontem cessurum oneri dolo fabricantium. Sed qui ingredi ausi sunt, validum et fidum intellexere.

16. Ceterum obsessis adeo suppeditavisse rem frumentariam constitit, ut horreis ignem iniicerent: contraque prodiderit Corbulo, *Parthos inopes copiarum, et pabulo adtrito, relicturos oppugnationem, neque se plus tridui itinere abfuisse.* Adiecit, *iureiurando Paeti cautum apud signa, adstantibus iis, quod testificando rex misisset, neminem Romanum Armeniam ingressurum, donec referrentur litterae Neronis, an paci adnueret.* Quae ut augendae infamiae composita, sic reliqua non in obscuro habentur: una die quadraginta millium spatium emensum esse Paetum, desertis passim sauciis; neque minus deformem illam fugientium trepidationem, quam si terga in acie vertissent. Corbulo, cum suis copiis apud ripam Euphratis obvius, non eam speciem insignium et armorum praetulit, ut diversitatem exprobraret. Maesti manipuli, ac vicem commilitonum miserantes, ne lacrimis quidem temperare. Vix prae fletu usurpata consalutatio. Decesserat certamen

virtutis et ambitio gloriae, felicium hominum adfectus: sola misericordia valebat, et apud minores magis.

17. Ducum inter se brevis sermo secutus est. Hoc conquerente *inritum laborem: potuisse bellum fuga Parthorum finiri;* ille *integra utrique cuncta* respondit: *converterent aquilas et iuncti invaderent Armeniam, abscessu Vologesis infirmatam. Non ea imperatoris habere mandata,* Corbulo: *periculo legionum commotum, e provincia egressum: quando in incerto habeantur Parthorum conatus, Syriam repetiturum. Sic quoque optimam Fortunam orandam, ut pedes, confectus spatiis itinerum, alacrem et facilitate camporum praevenientem equitem adsequeretur.* Exin Paetus per Cappadociam hibernavit. At Vologesis ad Corbulonem missi nuntii, *detraheret castella trans Euphraten, amnemque, ut olim, medium faceret:* ille, *Armeniam quoque diversis praesidiis vacuam fieri,* expostulabat. Et postremo concessit rex: dirutaque, quae Euphraten ultra communiverat Corbulo, et Armenii sine arbitrio relicti sunt.

18. At Romae tropaea de Parthis arcusque medio Capitolini montis sistebantur, decreta ab senatu, integro adhuc bello, neque tum omissa, dum adspectui consulitur, spreta conscientia. Quin et, dissimulandis rerum externarum curis, Nero frumentum plebis, vetustate conruptum, in Tiberim iecit, quo securitatem annonae ostentaret. Cuius pretio nihil additum est, quamvis ducentas ferme naves portu in ipso violentia tempestatis, et centum alias, Tiberi subvectas, fortuitus ignis absumpsisset. Tris dein consulares, L. Pisonem, Ducennium Geminum, Pompeium Paullinum vectigalibus publicis praeposuit, cum insectatione priorum principum, *qui gravitate sumptuum iustos reditus ante-*

issent: se annuum sexcenties sestertium reipubl. largiri.

19. Percrebuerat ea tempestate pravissimus mos, cum propinquis comitiis, aut sorte provinciarum, plerique orbi fictis adoptionibus adsciscerent filios, praeturasque et provincias inter patres sortiti, statim emitterent manu, quos adoptaverant. Magna cum invidia senatum adeunt, qui *ius naturae, labores educandi, adversus fraudem et artes et brevitatem adoptionis* enumerant: *satis pretii esse orbis, quod multa securitate, nullis oneribus, gratiam, honores, cuncta prompta et obvia haberent. Sibi promissa legum diu exspectata in ludibrium verti, quando quis sine solicitudine parens, sine luctu orbus, longa patrum vota repente adaequaret.* Factum ex eo senatus consultum, *ne simulata adoptio in ulla parte muneris publici iuvaret, ac ne usurpandis quidem hereditatibus prodesset.*

20. Exin Claudius Timarchus, Cretensis, reus agitur, ceteris criminibus, ut solent praevalidi provincialium, et opibus nimiis ad iniurias minorum elati: una vox eius usque ad contumeliam senatus penetraverat, quod dictitasset, *in sua potestate situm, an proconsulibus, qui Cretam obtinuissent, grates agerentur.* Quam occasionem Paetus Thrasea ad bonum publicum vertens, postquam de reo censuerat, *provincia Creta depellendum,* haec addidit: *Usu probatum est, P. C., leges egregias, exempla honesta, apud bonos ex delictis aliorum gigni. Sic oratorum licentia Cinciam rogationem; candidatorum ambitus Iulias leges; magistratuum avaritia Calpurnia scita pepererunt. Nam culpa, quam poena, tempore prior; emendari, quam peccare, posterius est. Ergo adversus novam provincialium superbiam dignum fide constantiaque Romana capiamus consilium,*

quo tutelae sociorum nihil derogetur, nobis opinio decedat, qualis quisque habeatur, alibi quam in civium iudicio, esse.

21. *Olim quidem non modo praetor aut consul, sed privati etiam mittebantur, qui provincias viserent, et, quid de cuiusque obsequio videretur, referrent: trepidabantque gentes de existimatione singulorum. At nunc colimus externos et adulamur: et quomodo ad nutum alicuius grates, ita promptius adcusatio decernitur: decernaturque et maneat provincialibus potentiam suam tali modo ostentandi: sed laus falsa et precibus expressa perinde cohibeatur, quam malitia, quam crudelitas Plura saepe peccantur, dum demeremur, quam dum offendimus. Quaedam immo virtutes odio sunt, severitas obstinata, invictus adversum gratiam animus. Inde initia magistratuum nostrorum meliora ferme, et finis inclinat, dum, in modum candidatorum, suffragia conquirimus: quae si arceantur, aequabilius atque constantius provinciae regentur. Nam ut metu repetundarum infracta avaritia est, ita, vetita gratiarum actione, ambitio cohibebitur.*

22. Magno adsensu celebrata sententia, non tamen senatus consultum perfici potuit, abnuentibus consulibus ea de re relatum. Mox, auctore principe, sanxere, *ne quis ad concilium sociorum referret, agendas apud senatum propraetoribus proveconsulibus grates, neu quis ea legatione fungeretur.* Iisdem consulibus gymnasium ictu fulminis conflagravit, effigiesque in eo Neronis ad informe aes liquefacta. Et motu terrae celebre Campaniae oppidum, Pompeii, magna ex parte proruit. Defunctaque virgo Vestalis Laelia, in cuius locum Cornelia ex familia Cossorum capta est.

23. Memmio Regulo et Verginio Rufo coss. natam

sibi ex Poppaea filiam Nero ultra mortale gaudium accepit, adpellavitque *Augustam,* dato et Poppaeae eodem cognomento. Locus puerperio colonia Antium fuit, ubi ipse generatus erat. Iam senatus *uterum Poppaeae* commendaverat diis, votaque publice susceperat. Quae multiplicata exsolutaque. Et additae supplicationes templumque Fecunditati, et certamen ad exemplar Actiacae religionis decretum: utque Fortunarum effigies aureae in solio Capitolini Iovis locarentur: ludicrum circense, ut Iuliae genti apud Bovillas, ita Claudiae Domitiaeque apud Antium ederetur. Quae fluxa fuere, quartum intra mensem defuncta infante. Rursusque exortae adulationes, censentium honorem divae et pulvinar aedemque et sacerdotem. Atque ipse ut laetitiae, ita maeroris inmodicus egit. Adnotatum est, omni senatu Antium sub recentem partum effuso, Thraseam prohibitum inmoto animo praenuntiam inminentis caedis contumeliam excepisse. Secutam dehinc vocem Caesaris ferunt, qua *reconciliatum se Thraseae* apud Senecam iactaverit, ac Senecam Caesari gratulatum. Unde gloria egregiis viris et pericula gliscebant.

24. Inter quae, veris principio, legati Parthorum mandata regis Vologesis, litterasque in eandem formam, adtulere: *se priora et totiens iactata super obtinenda Armenia nunc omittere, quoniam dii, quamvis potentium populorum arbitri, possessionem Parthis, non sine ignominia Romana, tradidissent. Nuper clausum Tigranen: post Paetum legionesque, cum opprimere posset, incolumes dimisisse. Satis adprobatam vim: datum et lenitatis experimentum. Nec recusaturum Tiridaten, accipiendo diademati in urbem venire, nisi sacerdotii religione adtineretur. Iturum ad signa et effigies principis, ubi, legionibus coram, regnum auspicaretur.*

25. Talibus Vologesis litteris, quia Paetus diversa, tamquam rebus integris, scribebat, interrogatus centurio, qui cum legatis advenerat, quo in statu Armenia esset? omnes inde Romanos excessisse respondit. Tum intellecto barbarorum inrisu, qui peterent, quod eripuerant, consuluit inter primores civitatis Nero, bellum anceps, an pax inhonesta placeret? Nec dubitatum de bello. Et Corbulo, militum atque hostium tot per annos gnarus, gerendae rei praeficitur, ne cuius alterius inscitia rursum peccaretur, quia Paeti piguerat. Igitur inriti remittuntur, cum donis tamen, unde spes fieret, non frustra eadem oraturum Tiridaten, si preces ipse adtulisset. Syriaeque exsecutio Cincio, copiae militares Corbuloni permissae; et quintadecima legio, ducente Mario Celso, e Pannonia adiecta est. Scribitur tetrarchis ac regibus, praefectisque et procuratoribus, et qui praetorum finitimas provincias regebant, *iussis Corbulonis obsequi:* in tantum ferme modum aucta potestate, quem populus Romanus Cn. Pompeio bellum Piraticum gesturo dederat. Regressum Paetum, cum graviora metueret, facetiis insectari satis habuit Caesar, his ferme verbis: *Ignoscere se statim, ne tam promptus in pavorem longiore sollicitudine aegresceret.*

26. At Corbulo, quarta et duodecima legionibus, quae, fortissimo quoque amisso et ceteris exterritis, parum habiles praelio videbantur, in Syriam translatis, sextam inde ac tertiam legiones, integrum militem et crebris ac prosperis laboribus exercitum, in Armeniam ducit. Addiditque legionem quintam, quae, per Pontum agens, expers cladis fuerat, simul quintadecimanos, recens adductos: et vexilla delectorum ex Illyrico et Aegypto, quodque alarum cohortiumque: et auxilia regum in unum conducta apud Melitenen, qua

transmittere Euphraten parabat. Tum lustratum rite exercitum ad concionem vocat, orditurque magnifica de auspiciis imperatoriis, rebusque a se gestis, adversa in inscitiam Paeti declinans: multa auctoritate, quae viro militari pro facundia erat.

27. Mox iter, L. Lucullo quondam penetratum, apertis quae vetustas obsepserat, pergit. Et venientes Tiridatis Vologesisque de pace legatos haud aspernatus, adiungit iis centuriones, cum mandatis non inmitibus: *nec enim adhuc eo ventum, ut certamine extremo opus esset. Multa Romanis secunda, quaedam Parthis evenisse, documento adversus superbiam: proinde et Tiridati conducere, intactum vastationibus regnum dono accipere: et Vologesen melius societate Romana, quam damnis mutuis, genti Parthorum consulturum. Scire, quantum intus discordiarum, quamque indomitas et praeferoces nationes regeret. Contra imperatori suo inmotam ubique pacem, et unum id bellum esse.* Simul consilio terrorem adiicere, et Megistanas Armenios, qui primi a nobis defecerant, pellit sedibus, castella eorum exscindit, plana, edita, validos invalidosque pari metu complet.

28. Non infensum, nedum hostili odio Corbulonis nomen etiam barbaris habebatur, eoque consilium eius fidum credebant. Ergo Vologeses neque atrox in summam, et quibusdam praefecturis inducias petit. Tiridates locum diemque conloquio poscit. Tempus propinquum, locus, in quo nuper obsessae cum Paeto legiones erant, cum barbaris delectus esset, ob memoriam laetioris sibi rei, non est a Corbulone vitatus, ut dissimilitudo fortunae gloriam augeret. Neque infamia Paeti urgebatur: quod eo maxime patuit, quia filio eius, tribuno, ducere manipulos atque operire reliquias

malae pugnae imperavit. Die pacta Tiberius Alexander, inlustris eques Romanus, minister bello datus, et Vinianus Annius, gener Corbulonis, nondum senatoria aetate, sed pro legato quintae legioni inpositus, in castra Tiridatis venere, honori eius, ac, ne metueret insidias, tali pignore. Viceni dehinc equites adsumpti. Et, viso Corbulone, rex prior equo desiluit: nec cunctatus Corbulo; sed pedes uterque dextras miscuere.

29. Exin Romanus laudat iuvenem, *omissis praecipitibus, tuta et salutaria capessentem.* Ille *de nobilitate generis* multum praefatus, cetera temperanter adiungit: *iturum quippe Romam, laturumque novum Caesari decus, non adversis Parthorum rebus supplicem Arsaciden.* Tum placuit, Tiridaten ponere apud effigiem Caesaris insigne regium, nec nisi manu Neronis resumere: et conloquium osculo finitum. Dein paucis diebus interiectis, magna utrimque specie, inde eques compositus per turmas, et insignibus patriis, hinc agmina legionum stetere, fulgentibus aquilis signisque et simulacris deum, in modum templi. Medio tribunal sedem curulem, et sedes effigiem Neronis, sustinebat. Ad quam progressus Tiridates, caesis ex more victimis, sublatum capite diadema imagini subiecit: magnis apud cunctos animorum motibus; quos augebat insita adhuc oculis exercituum Romanorum caedes aut obsidio. *At nunc versos casus: iturum Tiridaten ostentui gentibus, quanto minus quam captivum?*

30. Addidit gloriae Corbulo comitatem epulasque: et rogitante rege caussas, quotiens novum aliquid adverterat: ut, initia vigiliarum per centurionem nuntiari, convivium buccina dimitti, et structam ante augurale aram subdita face accendi: cuncta in maius adtollens, admiratione prisci moris adfecit. Postero die

spatium oravit, quo, tantum itineris aditurus, fratres ante matremque viseret: obsidem interea filiam tradit litterasque supplices ad Neronem.

31. Et digressus, Pacorum apud Medos, Vologesen Ecbatanis reperit, non incuriosum fratris: quippe et propriis nuntiis a Corbulone petierat, *ne quam imaginem servitii Tiridates perferret: neu ferrum traderet, aut complexu provincias obtinentium arceretur foribusve eorum adsisteret: tantusque ei Romae, quantus consulibus, honor esset*. Scilicet externae superbiae sueto non inerat notitia nostri, apud quos vis imperii valet, inania transmittuntur.

32. Eodem anno Caesar nationes Alpium maritimarum in ius Latii transtulit. Equitum Romanorum locos sedilibus plebis anteposuit apud circum. Namque ad eam diem indiscreti inibant, quia lex Roscia nihil, nisi de quatuordecim ordinibus, sanxit. Spectacula gladiatorum idem annus habuit, pari magnificentia ac priora. Sed feminarum inlustrium senatorumque plures per arenam foedati sunt.

33. C. Lecanio, M. Licinio coss. acriore in dies cupidine adigebatur Nero promiscuas scenas frequentandi. Nam adhuc per domum aut hortos cecinerat, iuvenalibus ludis, quos, ut parum celebres et tantae voci angustos, spernebat. Non tamen Romae incipere ausus, Neapolim, quasi Graecam urbem, delegit: *inde initium fore, ut transgressus in Achaiam, insignesque et antiquitus sacras coronas adeptus, maiore fama studia civium eliceret*. Ergo contractum oppidanorum vulgus, et quos e proximis coloniis et municipiis eius rei fama civerat; quique Caesarem per honorem aut varios usus sectantur, etiam militum manipuli, theatrum Neapolitanorum complent.

34. Illic, plerique ut arbitrabantur, triste, ut ipse, providum potius et secundis numinibus, evenit: nam egresso, qui adfuerat, populo, vacuum et sine ullius noxa, theatrum conlapsum est. Ergo, per compositos cantus, grates diis atque ipsam recentis casus fortunam celebrans, petiturusque maris Hadriae traiectus, apud Beneventum interim consedit: ubi gladiatorium munus a Vatinio celebre edebatur. Vatinius inter foedissima eius aulae ostenta fuit, sutrinae tabernae alumnus, corpore detorto, facetiis scurrilibus: primo in contumelias adsumptus; deinde optimi cuiusque criminatione eo usque valuit, ut gratia, pecunia, vi nocendi etiam malos praemineret.

35. Eius munus frequentanti Neroni ne inter voluptates quidem a sceleribus cessabatur. Iisdem quippe illis diebus Torquatus Silanus mori adigitur, quia, super Iuniae familiae claritudinem, d. Augustum atavum ferebat. Iussi adcusatores obiicere, *prodigum largitionibus, neque aliam spem quam in rebus novis esse. Quin eum homines habere, quos ab epistolis et libellis et rationibus adpellet, nomina summae curae et meditamenta.* Tum intimus quisque libertorum vincti abreptique. Et, cum damnatio instaret, brachiorum venas Torquatus interscidit. Secutaque Neronis oratio ex more: *quamvis sontem et defensioni merito diffisum, victurum tamen fuisse, si clementiam iudicis exspectasset.*

36. Nec multo post, omissa in praesens Achaia, (caussae in incerto fuere) urbem revisit; provincias Orientis, maxime Aegyptum, secretis imaginationibus agitans. Dehinc edicto testificatus, *non longam sui absentiam, et cuncta in republica perinde inmota ac prospera fore;* super ea profectione adiit Capitolium. Illic

veneratus deos, cum Vestae quoque templum inisset, repente cunctos per artus tremens, seu numine exterrente, seu facinorum recordatione nunquam timore vacuus, deseruit inceptum, *cunctas sibi curas amore patriae leviores* dictitans. *Vidisse maestos civium vultus, audire secretas querimonias, quod tantum aditurus esset iter, cuius ne modicos quidem egressus tolerarent, sueti adversum fortuita adspectu principis refoveri. Ergo, ut in privatis necessitudinibus proxima pignora praevalerent, ita populum Romanum vim plurimam habere, parendumque retinenti.* Haec atque talia plebi volentia fuere, voluptatum cupidine, et, quae praecipua cura est, rei frumentariae angustias, si abesset, metuenti. Senatus et primores in incerto erant, procul an coram atrocior haberetur. Dehinc, quae natura magnis timoribus, deterius credebant, quod evenerat.

37. Ipse, quo fidem adquireret, nihil usquam perinde laetum sibi, publicis locis struere convivia, totaque urbe quasi domo uti. Et celeberrimae luxu famaque epulae fuere, quas a Tigellino paratas, ut exemplum, referam, ne saepius eadem prodigentia narranda sit. Igitur in stagno Agrippae fabricatus est ratem, cui superpositum convivium aliarum tractu navium moveretur. Naves auro et ebore distinctae: remigesque exoleti per aetates et scientiam libidinum componebantur. Volucres et feras diversis e terris et animalia maris Oceano abusque petiverat. Crepidinibus stagni lupanaria adstabant, inlustribus feminis completa. Contra scorta visebantur, nudis corporibus. Iam gestus motusque obsceni: et, postquam tenebrae incedebant, quantum iuxta nemoris, et circumiecta tecta, consonare cantu et luminibus clarescere. Ipse, per licita atque inlicita foedatus, nihil flagitii relique-

rat, quo conruptior ageret, nisi paucos post dies uni ex illo contaminatorum grege, cui nomen Pythagorae fuit, in modum solennium coniugiorum denupsisset. Inditum imperatori flammeum: visi auspices, dos et genialis torus et faces nuptiales: cuncta denique spectata, quae etiam in femina nox operit.

38. Sequitur clades, forte, an dolo principis, incertum, (nam utrumque auctores prodidere) sed omnibus, quae huic urbi per violentiam ignium acciderunt, gravior atque atrocior. Initium in ea parte Circi ortum, quae Palatino Caelioque montibus contigua est: ubi per tabernas, quibus id mercimonium inerat, quo flamma alitur, simul coeptus ignis et statim validus, ac vento citus, longitudinem circi conripuit. Neque enim domus munimentis septae, vel templa muris cincta, aut quid aliud morae interiacebat. Inpetu pervagatum incendium plana primum, deinde in edita adsurgens, et rursum inferiora populando, anteiit remedia velocitate mali, et obnoxia urbe artis itineribus hucque et illuc flexis, atque enormibus vicis, qualis vetus Roma fuit. Ad hoc lamenta paventium feminarum, fessa senum ac rudis pueritiae aetas, quique sibi quique aliis consulebant, dum trahunt invalidos, aut opperiuntur, pars morans, pars festinans, cuncta inpediebant: et saepe, dum in tergum respectant, lateribus aut fronte circumveniebantur: vel, si in proxima evaserant, illis quoque igni conreptis, etiam, quae longinqua crediderant, in eodem casu reperiebantur. Postremo, quid vitarent, quid peterent ambigui, complere vias, sterni per agros: quidam amissis omnibus fortunis, diurni quoque victus, alii caritate suorum, quos eripere nequiverant, quamvis patente effugio, interiere. Nec quisquam defendere audebat, crebris multorum minis, restinguere

prohibentium, et quia alii palam faces iaciebant, atque esse sibi auctorem vociferabantur: sive ut raptus licentius exercerent, seu iussu.

39. Eo in tempore Nero, Antii agens, non ante in urbem regressus est, quam domui eius, qua palatium et Maecenatis hortos continuaverat, ignis propinquaret. Neque tamen sisti potuit, quin et palatium et domus et cuncta circum haurirentur. Sed solatium populo exturbato ac profugo campum Martis ac monumenta Agrippae, hortos quin etiam suos patefecit: et subitaria aedificia exstruxit, quae multitudinem inopem acciperent: subvectaque utensilia ab Ostia et propinquis municipiis; pretiumque frumenti minutum usque ad ternos nummos. Quae, quamquam popularia, in inritum cadebant, quia pervaserat rumor, *ipso tempore flagrantis urbis inisse eum domesticam scenam et cecinisse Troianum excidium, praesentia mala vetustis cladibus adsimulantem.*

40. Sexto demum die apud imas Esquilias finis incendio factus, prorutis per inmensum aedificiis, ut continuae violentiae campus et velut vacuum coelum occurreret. Necdum posito metu, redibat levius rursum grassatus ignis, patulis magis urbis locis; eoque strages hominum minor; delubra deum et porticus amoenitati dicatae latius procidere. Plusque infamiae id incendium habuit, quia praediis Tigellini Aemilianis proruperat; videbaturque Nero condendae urbis novae et cognomento suo adpellandae gloriam quaerere. Quippe in regiones quatuordecim Roma dividitur: quarum quatuor integrae manebant, tres solo tenus deiectae: septem reliquis pauca tectorum vestigia supererant, lacera et semiusta.

41. Domuum et insularum et templorum, quae

amissa sunt, numerum inire haud promptum fuerit: sed vetustissima religione, quod Servius Tullius Lunae, et Magna ara fanumque, quae praesenti Herculi Arcas Evander sacraverat, aedesque Statoris Iovis, vota Romulo, Numaeque regia et delubrum Vestae cum Penatibus populi Romani, exusta. Iam opes, tot victoriis quaesitae, et Graecarum artium decora, exin monimenta ingeniorum antiqua et incorrupta, quamvis, in tanta resurgentis urbis pulchritudine, multa seniores meminerant, quae reparari nequibant. Fuere, qui adnotarent, XIV. Kalend. Sextiles principium incendii huius ortum, quo et Senones captam urbem inflammaverint. Alii eo usque cura progressi sunt, ut totidem annos mensesque et dies inter utraque incendia numerent.

42. Ceterum Nero usus est patriae ruinis, exstruxitque domum, in qua haud perinde gemmae et aurum miraculo essent, solita pridem et luxu vulgata, quam arva et stagna et in modum solitudinum hinc silvae, inde aperta spatia et prospectus: magistris et machinatoribus Severo et Celere, quibus ingenium et audacia erat, etiam quae natura denegavisset, per artem tentare et viribus principis inludere. Namque ab lacu Averno navigabilem fossam usque ad ostia Tiberina depressuros promiserant, squalenti littore, aut per montes adversos. Neque enim aliud humidum gignendis aquis occurrit, quam Pomptinae paludes: cetera abrupta aut arentia: ac, si perrumpi possent, intolerandus labor, nec satis caussae. Nero tamen, ut erat incredibilium cupitor, effodere proxima Averno iuga connixus est: manentque vestigia inritae spei.

43. Ceterum urbis, quae domui supererant, non, ut post Gallica incendia, nulla distinctione, nec passim erecta, sed dimensis vicorum ordinibus et latis viarum

spatiis, cohibitaque aedificiorum altitudine ac patefactis areis additisque porticibus, quae frontem insularum protegerent. Eas porticus Nero sua pecunia exstructurum, purgatasque areas dominis traditurum pollicitus est. Addidit praemia, pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis: finivitque tempus, intra quod effectis domibus aut insulis apiscerentur. *Ruderi accipiendo Ostienses paludes* destinabat, *utique naves, quae frumentum Tiberi subvectassent, onustae rudere decurrerent: aedificiaque ipsa, certa sui parte, sine trabibus, saxo Gabino Albanove solidarentur:* quod is lapis ignibus inpervius est. *Iam aqua, privatorum licentia intercepta, quo largior et pluribus locis in publicum flueret, custodes, et subsidia reprimendis ignibus in propatulo quisque haberet: nec communione parietum, sed propriis quaeque muris ambirentur.* Ea, ex utilitate accepta, decorem quoque novae urbi adtulere. Erant tamen, qui crederent, *veterem illam formam salubritati magis conduxisse, quoniam angustiae itinerum et altitudo tectorum non perinde solis vapore perrumperentur: at nunc patulam latitudinem, et nulla umbra defensam, graviore aestu ardescere.*

44. Et haec quidem humanis consiliis providebantur. Mox petita diis piacula, aditique Sibyllae libri, ex quibus supplicatum Vulcano et Cereri Proserpinaeque, ac propitiata Iuno per matronas, primum in Capitolio, deinde apud proximum mare: unde hausta aqua templum et simulacrum deae prospersum est: et sellisternia ac pervigilia celebravere feminae, quibus mariti erant. Sed non ope humana, non largitionibus principis aut deum placamentis decedebat infamia, quin iussum incendium crederetur. Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos, et quaesitissimis poenis adfecit,

quos per flagitia invisos, vulgus Christianos adpellabat. Auctor nominis eius Christus, Tiberio imperitante, per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat. Repressaque in praesens exitiabilis superstitio rursus erumpebat, non modo per Iudaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam, quo cuncta undique atrocia aut pudenda confluunt celebranturque. Igitur primo conrepti, qui fatebantur, deinde, indicio eorum, multitudo ingens, haud perinde in crimine incendii, quam odio humani generis, convicti sunt. Et pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contecti, laniatu canum interirent, aut crucibus adfixi, aut flammandi, atque, ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur. Hortos suos ei spectaculo Nero obtulerat, et circense ludicrum edebat, habitu aurigae permixtus plebi, vel curriculo insistens. Unde, quamquam adversus sontes et novissima exempla meritos, miseratio oriebatur, tamquam non utilitate publica, sed in saevitiam unius, absumerentur.

45. Interea conferendis pecuniis pervastata Italia, provinciae eversae, sociique populi et quae civitatum liberae vocantur. Inque eam praedam etiam dii cessere, spoliatis in urbe templis, egestoque auro, quod triumphis, quod votis, omnis populi Romani aetas prospere, aut in metu, sacraverat. Enimvero, per Asiam atque Achaiam non dona tantum, sed simulacra numinum abripiebantur, missis in eas provincias Acrato ac Secundo Carrinate. Ille libertus, cuicumque flagitio promptus; hic, Graeca doctrina ore tenus exercitus, animum bonis artibus non induerat. Ferebatur Seneca, quo invidiam sacrilegii a semet averteret, longinqui ruris secessum oravisse, et, postquam non concedebatur, ficta valetudine, quasi aeger nervis, cubicu-

lum non egressus. Tradidere quidam, venenum ei per libertum ipsius, cui nomen Cleonicus, paratum iussu Neronis: vitatumque a Seneca, proditione liberti, seu propria formidine, dum simplici victu et agrestibus pomis, ac, si sitis admoneret, profluente aqua vitam tolerat.

46. Per idem tempus gladiatores apud oppidum Praeneste, tentata eruptione, praesidio militis, qui custos aderat, coerciti sunt: iam Spartacum et vetera mala rumoribus ferente populo, ut est novarum rerum cupiens pavidusque. Nec multo post clades rei navalis accipitur: non bello: quippe haud alias tam inmota pax: sed certum ad diem in Campaniam redire classem Nero iusserat, non exceptis maris casibus. Ergo gubernatores, quamvis saeviente pelago, a Formiis movere: et gravi Africo, dum promontorium Miseni superare contendunt, Cumanis littoribus inpacti, triremium plerasque et minora navigia passim amiserunt.

47. Fine anni vulgantur prodigia, inminentium malorum nuntia. Vis fulgurum non alias crebrior, et sidus cometes, sanguini inlustri semper Neroni expiatum. Bicipites hominum aliorumve animalium partus abiecti in publicum, aut in sacrificiis, quibus gravidas hostias inmolare mos est, reperti. Et in agro Placentino, viam propter, natus vitulus, cui caput in crure esset. Secutaque haruspicum interpretatio: *parari rerum humanarum aliud caput: sed non fore validum, neque occultum; quia in utero repressum, aut iter iuxta editum sit.*

48. Ineunt deinde consulatum Silius Nerva et Atticus Vestinus, coepta simul et aucta coniuratione, in quam certatim nomina dederant senatores, eques, miles, feminae etiam, cum odio Neronis, tum favore in C.

Pisonem. Is Calpurnio genere ortus, ac multas insignesque familias paterna nobilitate complexus, claro apud vulgum rumore erat, per virtutem aut species virtutibus similes. Namque facundiam tuendis civibus exercebat, largitionem adversus amicos, et ignotis quoque comi sermone et congressu. Aderant etiam fortuita, corpus procerum, decora facies. Sed procul gravitas morum, aut voluptatum parsimonia: lenitati ac magnificentiae et aliquando luxui indulgebat. Idque pluribus probabatur; qui, in tanta vitiorum dulcedine, summum imperium non restrictum nec perseverum volunt.

49. Initium coniurationi non a cupidine ipsius fuit: nec tamen facile memoraverim, quis primus auctor, cuius instinctu concitum sit, quod tam multi sumpserunt. Promptissimos Subrium Flavium, tribunum praetoriae cohortis, et Sulpicium Asprum centurionem exstitisse, constantia exitus docuit. Et Lucanus Annaeus, Plautiusque Lateranus, [consul designatus,] vivida odia intulere. Lucanum propriae caussae accendebant, quod famam carminum eius premebat Nero, prohibueratque ostentare, vanus aemulatione: Lateranum, consulem designatum, nulla iniuria, sed amor reipubl. sociavit. At Flavius Scaevinus et Afranius Quinctianus, uterque senatorii ordinis, contra famam sui, principium tanti facinoris capessivere. Nam Scaevino dissoluta luxu mens et proinde vita somno languida: Quinctianus mollitia corporis infamis, et a Nerone probroso carmine diffamatus, contumelias ultum ibat.

50. Ergo, dum *scelera principis, et finem adesse imperio, deligendumque, qui fessis rebus succurreret,* inter se aut inter amicos iaciunt, adgregavere Tullium Senecionem, Cervarium Proculum, Vulcatium Araricum,

Iulium Tugurinum, Munatium Gratum, Antonium Natalem, Martium Festum, equites Romanos: ex quibus Senecio, e praecipua familiaritate Neronis, speciem amicitiae etiam tum retinens, eo pluribus periculis conflictabatur. Natalis particeps ad omne secretum Pisoni erat. Ceteris spes ex novis rebus petebatur. Adscitae sunt, super Subrium et Sulpicium, de quibus retuli, militares manus, Granius Silvanus et Statius Proximus, tribuni cohortium praetoriarum, Maximus Scaurus et Venetus Paullus centuriones. Sed summum robur in Fenio Rufo praefecto videbatur, quem, vita famaque laudatum, per saevitiam inpudicitiamque Tigellinus in animo principis anteibat, fatigabatque criminationibus, ac saepe in metum adduxerat, quasi adulterum Agrippinae et desiderio eius ultioni intentum. Igitur, ubi coniuratis, praefectum quoque praetorii in partes descendisse, crebro ipsius sermone facta fides; promptius iam de tempore ac loco caedis agitabant. Et cepisse inpetum Subrius Flavius ferebatur, in scena canentem Neronem adgrediendi; aut cum ardente domo per noctem huc illuc cursaret incustoditus. Hic occasio solitudinis; ibi ipsa frequentia, tanti decoris testis, pulcherrimum animum exstimulaverant: nisi inpunitatis cupido retinuisset, magnis semper conatibus adversa.

51. Interim cunctantibus prolatantibusque spem ac metum, Epicharis quaedam, incertum quonam modo sciscitata (neque illi ante ulla rerum honestarum cura fuerat) accendere et arguere coniuratos: ac postremo lentitudinis eorum pertaesa, et in Campania agens, primores classiariorum Misenensium labefacere, et conscientia inligare connixa est tali initio. Erat chiliarchus in ea classe Volusius Proculus, occidendae matris

Neronis inter ministros, non ex magnitudine sceleris provectus, ut rebatur. Is mulieri olim cognitus, seu recens orta amicitia, dum merita erga Neronem sua, et quam in inritum cecidissent, aperit, adiicitque questus et destinationem vindictae, si facultas oriretur, spem dedit, posse inpelli et plures conciliare. Nec leve auxilium in classe, crebras occasiones; quia Nero multo apud Puteolos et Misenum maris usu laetabatur. Ergo Epicharis plura: et omnia scelera principis orditur: *neque se iactare, quod inane esset; provisum, quonam modo poenas eversae reipublicae daret; accingeretur modo navare operam et militum acerrimos ducere in partes, ac digna pretia exspectaret.* Nomina tamen coniuratorum reticuit. Unde Proculi indicium inritum fuit, quamvis ea, quae audierat, ad Neronem detulisset. Accita quippe Epicharis, et cum indice composita, nullis testibus innixum facile confutavit. Sed ipsa in custodia retenta est, suspectante Nerone, haud falsa esse, etiam quae vera non probabantur.

52. Coniuratis tamen, metu proditionis permotis, placitum maturare caedem apud Baias in villa Pisonis: cuius amoenitate captus Caesar creber eo ventitabat balneasque et epulas inibat, omissis excubiis et fortunae suae mole. Sed abnuit Piso, invidiam praetendens, si sacra mensae diique hospitales caede qualiscumque principis cruentarentur. Melius apud urbem, in illa invisa et spoliis civium exstructa domo, vel in publico patraturos, quod pro republica suscepissent. Haec in commune: ceterum timore occulto, ne L. Silanus, eximia nobilitate disciplinaque C. Cassii, apud quem educatus erat, ad omnem claritudinem sublatus, imperium invaderet, prompte daturis operam, qui a coniuratione integri essent, quique miserarentur Nero-

nem, tamquam per scelus interfectum. Plerique, Vestini quoque consulis acre ingenium vitavisse Pisonem crediderunt, ne ad libertatem moveretur, vel, delecto imperatore alio, sui muneris rempublicam faceret. Etenim expers coniurationis erat; quamvis super eo crimine Nero vetus adversus insontem odium expleverit.

53. Tandem statuere, circensium ludorum die, qui Cereri celebratur, exsequi destinata: quia Caesar, rarus egressu, domoque aut hortis clausus, ad ludicra circi ventitabat, promptioresque aditus erant laetitia spectaculi. Ordinem insidiis composuerant, ut Lateranus, quasi subsidium rei familiari oraret, deprecabundus et genibus principis accidens, prosterneret incautum premeretque, animi validus et corpore ingens. Tum iacentem et inpeditum tribuni et centuriones et ceterorum, ut quisque audentiae habuisset, accurrerent trucidarentque: primas sibi partes expostulante Scaevino, qui pugionem templo Salutis [in Etruria], sive, ut alii tradidere, Fortunae Ferentino in oppido, detraxerat, gestabatque velut magno operi sacrum. Interim Piso apud aedem Cereris opperiretur, unde eum praefectus Fenius et ceteri accitum ferrent in castra, comitante Antonia, Claudii Caesaris filia, ad eliciendum vulgi favorem: quod C. Plinius memorat. Nobis quoquo modo traditum non occultare in animo fuit, quamvis absurdum videretur, aut inanem ad spem Antoniam nomen et periculum commodavisse, aut Pisonem, notum amore uxoris, alii matrimonio se obstrinxisse: nisi si cupido dominandi cunctis adfectibus flagrantior est.

54. Sed mirum, quam inter diversi generis, ordinis, aetatis, sexus, dites, pauperes taciturnitate omnia

cohibita sint; donec proditio coepit e domo Scaevini: qui pridie insidiarum multo sermone cum Antonio Natale, dein regressus domum, testamentum obsignavit; promptum vagina pugionem, de quo supra retuli, vetustate obtusum increpans, asperari saxo et in mucronem ardescere iussit, eamque curam liberto Milicho mandavit. Simul adfluentius solito convivium initum: servorum carissimi libertate et alii pecunia donati. Atque ipse maestus et magnae cogitationis manifestus erat, quamvis laetitiam vagis sermonibus simularet. Postremo vulneribus ligamenta, quibusque sistitur sanguis, parare eundem Milichum monet; sive gnarum coniurationis et illuc usque fidum, seu nescium et tunc primum adreptis suspicionibus, ut plerique tradidere de consequentibus. Nam, cum secum servilis animus praemia perfidiae reputavit, simulque inmensa pecunia et potentia obversabantur, cessit fas et salus patroni et acceptae libertatis memoria. Etenim uxoris quoque consilium adsumpserat, muliebre ac deterius: quippe ultro metum intentabat, multosque adstitisse libertos ac servos, qui eadem viderint: nihil profuturum unius silentium: at praemia penes unum fore, qui indicio praevenisset.

55. Igitur, coepta luce, Milichus in hortos Servilianos pergit: et, cum foribus arceretur, magna et atrocia adferre dictitans, deductusque ab ianitoribus ad libertum Neronis, Epaphroditum, mox ab eo ad Neronem, urgens periculum, graves coniurationes, et cetera, quae audierat coniectaveratque, docet. Telum quoque in necem eius paratum ostendit, accirique reum iussit. Is raptus per milites et defensionem orsus, *ferrum, cuius argueretur, olim religione patria cultum, et in cubiculo habitum ac fraude liberti subreptum*, respondit.

Tabulas testamenti saepius a se, et incustodita dierum observatione, signatas. Pecunias et libertates servis et ante dono datas, sed ideo tunc largius, quia, tenui iam re familiari et instantibus creditoribus, testamento diffideret. Enimvero liberales semper epulas struxisse et vitam amoenam et duris iudicibus parum probatam. Fomenta vulneribus nulla iussu suo, sed, quia cetera palam vana obiecisset, adiungere crimen, ut sese pariter indicem et testem faceret. Adiicit dictis constantiam: incusat ultro intestabilem et conсeleratum, tanta vocis ac vultus securitate, ut labaret indicium, nisi Milichum uxor admonuisset, Antonium Natalem multa cum Scaevino ac secreta conlocutum, et esse utrosque C. Pisonis intimos.

56. Ergo accitur Natalis: et diversi interrogantur, *quisnam is sermo, qua de re fuisset?* Tum exorta suspicio, quia non congruentia responderant: inditaque vincla. Et tormentorum adspectum ac minas non tulere. Prior tamen Natalis, totius conspirationis magis gnarus, simul arguendi peritior, de Pisone primum fatetur: deinde adiicit Annaeum Senecam, sive internuntius inter eum Pisonemque fuit, sive ut Neronis gratiam pararet, qui infensus Senecae, omnes ad eum opprimendum artes conquirebat. Tum, cognito Natalis indicio, Scaevinus quoque, pari inbecillitate, an cuncta iam patefacta credens nec ullum silentii emolumentum, edidit ceteros. Ex quibus Lucanus Quinctianusque et Senecio diu abnuere. Post, promissa inpunitate conrupti, quo tarditatem excusarent, Lucanus Atillam matrem suam, Quinctianus Glitium Gallum, Senecio Annium Pollionem, amicorum praecipuos, nominavere.

57. Atque interim Nero recordatus, Volusii Proculi indicio Epicharin adtineri, ratusque muliebre corpus

inpar dolori, tormentis dilacerari iubet. At illam non verbera, non ignes, non ira eo acrius torquentium, ne a femina spernerentur, pervicere, quin obiecta denegaret. Sic primus quaestionis dies contemptus. Postero, cum ad eosdem cruciatus retraheretur gestamine sellae, (nam dissolutis membris insistere nequibat) vinclo fasciae, quam pectori detraxerat, in modum laquei ad arcum sellae restricto, indidit cervicem, et, corporis pondere connisa, tenuem iam spiritum expressit: clariore exemplo libertina mulier, in tanta necessitate, alienos ac prope ignotos protegendo, cum ingenui et viri et equites Romani senatoresque, intacti tormentis, carissima suorum quisque pignorum proderent. Non enim omittebant Lucanus quoque et Senecio et Quinctianus passim conscios edere, magis magisque pavido Nerone, quamquam multiplicatis excubiis semet sepsisset.

58. Quin et urbem, per manipulos occupatis moenibus, insesso etiam mari et amne, velut in custodiam dedit. Volitabantque per fora, per domos, rura quoque et proxima municipiorum, pedites equitesque, permixti Germanis, quibus fidebat princeps, quasi externis. Continua hinc et iuncta agmina trahi ac foribus hortorum adiacere. Atque, ubi dicendam ad caussam introissent, *laetatum erga coniuratos, sed fortuitus sermo et subiti occursus, si convivium, si spectaculum simul inissent,* pro crimine accipi: cum, super Neronis ac Tigellini saevas percunctationes, Fenius quoque Rufus violenter urgeret, nondum ab indicibus nominatus, sed, quo fidem inscitiae pararet, atrox adversus socios. Idem Subrio Flavio adsistenti adnuentique, an inter ipsam cognitionem destringeret gladium, caedemque

patraret, renuit infregitque inpetum iam manum ad capulum referentis.

59. Fuere, qui prodita coniuratione, dum auditur Milichus, dum dubitat Scaevinus, hortarentur Pisonem, *pergere in castra, aut rostra escendere, studiaque militum et populi tentare. Si conatibus eius conscii adgregarentur, secuturos etiam integros: magnamque motae rei famam, quae plurimum in novis consiliis valeret. Nihil adversum haec Neroni provisum. Etiam fortes viros subitis terreri; nedum ille scenicus, Tigellino scilicet cum pellicibus suis comitante, arma contra cieret. Multa experiendo confieri, quae segnibus ardua videantur. Frustra silentium et fidem in tot consciorum animis et corporibus sperari. Cruciatu aut praemio cuncta pervia esse. Venturos, qui ipsum quoque vincirent, postremo indigna nece adficerent. Quanto laudabilius periturum, dum amplectitur rempublicam, dum auxilia libertati invocat. Miles potius deesset et plebes desereret; dum ipse maioribus, dum posteris, si vita praeriperetur, mortem adprobaret.* Inmotus his et paullulum in publico versatus, post domi secretus, animum adversum suprema firmabat, donec manus militum adveniret, quos Nero tirones aut stipendiis recentes delegerat. Nam vetus miles timebatur, tamquam favore inbutus. Obiit abruptis brachiorum venis. Testamentum foedis adversus Neronem adulationibus amori uxoris dedit; quam degenerem, et sola corporis forma commendatam, amici matrimonio abstulerat. Nomen mulieris Arria Galla; priori marito Domitius Silus: hic patientia, illa inpudicitia, Pisonis infamiam propagavere.

60. Proximam necem Plautii Laterani, consulis designati, Nero adiungit, adeo propere, ut non complecti liberos, non illud breve mortis arbitrium permitteret.

Raptus in locum servilibus poenis sepositum, manu Statii tribuni trucidatur, plenus constantis silentii, nec tribuno obiiciens eandem conscientiam. Sequitur caedes Annaei Senecae, laetissima principi, non quia coniurationis manifestum compererat, sed ut ferro grassaretur, quando venenum non processerat. Solus quippe Natalis et hactenus prompsit: *missum se ad aegrotum Senecam, uti viseret conquerereturque, cur Pisonem aditu arceret? Melius fore, si amicitiam familiari congressu exercuissent:* et respondisse Senecam: *sermones mutuos et crebra conloquia neutri conducere: ceterum salutem suam incolumitate Pisonis inniti.* Haec ferre Granius Silvanus, tribunus praetoriae cohortis, et, *an dicta Natalis suaque responsa nosceret,* percunctari Senecam iubetur. Is, forte, an prudens, ad eum diem ex Campania remeaverat, quartumque apud lapidem, suburbano rure, substiterat. Illo propinqua vespera tribunus venit et villam globis militum sepsit. Tum ipsi, cum Pompeia Paullina uxore et amicis duobus epulanti mandata imperatoris edidit.

61. Seneca, *missum ad se Natalem conquestumque nomine Pisonis, quod a visendo eo prohiberetur, seque rationem valetudinis et amorem quietis excusavisse,* respondit. *Cur salutem privati hominis incolumitati suae anteferret, caussam non habuisse; nec sibi promptum in adulationes ingenium. Idque nulli magis gnarum, quam Neroni, qui saepius libertatem Senecae, quam servitium expertus esset.* Ubi haec a tribuno relata sunt, Poppaea et Tigellino coram, quod erat saevienti principi intimum consiliorum, interrogat: an Seneca voluntariam mortem pararet? Tum tribunus, nulla pavoris signa, nihil triste in verbis eius aut vultu deprehensum, confirmavit. Ergo regredi et indicere mortem iubetur.

Tradit Fabius Rusticus, non eo, quo venerat, itinere reditum, sed flexisse ad Fenium praefectum, et expositis Caesaris iussis, an obtemperaret, interrogavisse: monitumque ab eo, ut exsequeretur; fatali omnium ignavia. Nam et Silvanus inter coniuratos erat, augebatque scelera, in quorum ultionem consenserat. Voci tamen et adspectui pepercit, intromisitque ad Senecam unum e centurionibus, qui necessitatem ultimam denuntiaret.

62. Ille interritus poscit testamenti tabulas: ac, denegante centurione, conversus ad amicos, quando meritis eorum referre gratiam prohiberetur, quod unum iam et pulcherrimum habebat, imaginem vitae suae relinquere, testatur: cuius si memores essent, bonarum artium famam, tum constantis amicitiae laturos. Simul lacrimas eorum, modo sermone, modo intentior, in modum coercentis, ad firmitudinem revocat, rogitans: *ubi praecepta sapientiae? ubi tot per annos meditata ratio adversum inminentia? Cui enim ignaram fuisse saevitiam Neronis? Neque aliud superesse, post matrem fratremque interfectos, quam ut educatoris praeceptorisque necem adiiceret.*

63. Ubi haec atque talia in commune disseruit, complectitur uxorem, et, paullulum adversus praesentem fortitudinem mollitus, rogat oratque, *temperaret dolori, nec aeternum susciperet, sed in contemplatione vitae per virtutem actae desiderium mariti solatiis honestis toleraret.* Illa contra sibi quoque destinatam mortem adseverat, manumque percussoris exposcit. Tum Seneca, gloriae eius non adversus, simul amore, ne sibi unice dilectam ad iniurias relinqueret: *vitae,* inquit, *delenimenta monstraveram tibi, tu mortis decus mavis. Non invidebo exemplo. Sit huius tam fortis exitus con-*

stantia penes utrosque par, claritudinis plus in tuo fine. Post quae eodem ictu brachia ferro exsolvunt. Seneca, quoniam senile corpus et parvo victu tenuatum lenta effugia sanguini praebebat, crurum quoque et poplitum venas abrumpit. Saevisque cruciatibus defessus, ne dolore suo animum uxoris infringeret, atque ipse visendo eius tormenta ad inpatientiam delaberetur, suadet in aliud cubiculum abscedere. Et novissimo quoque momento suppeditante eloquentia, advocatis scriptoribus, pleraque tradidit, quae, in vulgus edita eius verbis, invertere supersedeo.

64. At Nero, nullo in Paullinam proprio odio, ac, ne glisceret invidia crudelitatis, inhiberi mortem imperat. Hortantibus militibus, servi libertique obligant brachia, premunt sanguinem, incertum an ignarae. Nam, ut est vulgus ad deteriora promptum, non defuere, qui crederent, *donec inplacabilem Neronem timuerit, famam sociatae cum marito mortis petivisse: deinde, oblata mitiore spe, blandimentis vitae evictam:* cui addidit paucos postea annos, laudabili in maritum memoria, et ore ac membris in eum pallorem albentibus, ut ostentui esset, multum vitalis spiritus egestum. Seneca interim, durante tractu et lentitudine mortis, Statium Annaeum, diu sibi amicitiae fide et arte medicinae probatum, orat, provisum pridem venenum, quo damnati publico Atheniensium iudicio exstinguerentur, promeret: adlatumque hausit frustra, frigidus iam artus, et clauso corpore adversum vim veneni. Postremo stagnum calidae aquae introiit, respergens proximos servorum, addita voce: *libare se liquorem illum* IOVI LIBERATORI. Exin balneo inlatus, et vapore eius exanimatus, sine ullo funeris solenni crematur. Ita codicil-

lis praescripserat, cum etiam tum praedives et praepotens supremis suis consuleret.

65. Fama fuit, Subrium Flavium cum centurionibus occulto consilio, neque tamen ignorante Seneca, destinavisse, ut, post occisum opera Pisonis Neronem, Piso quoque interficeretur, traderetur que imperium Senecae, quasi in sontibus claritudine virtutum ad summum fastigium delecto. Quin et verba Flavii vulgabantur: *non referre dedecori, si citharoedus demoveretur et tragoedus succederet:* quia, ut Nero cithara, ita Piso tragico ornatu canebat.

66. Ceterum militaris quoque conspiratio non ultra fefellit, accensis indicibus ad prodendum Fenium Rufum, quem eundem conscium et inquisitorem non tolerabant. Ergo instanti minitantique renidens Scaevinus, *neminem,* ait, *plura scire, quam ipsum;* hortaturque ultro, *redderet tam bono principi vicem.* Non vox adversum ea Fenio, non silentium, sed verba sua praepediens et pavoris manifestus, ceterisque, ac maxime Cervario Proculo equite, ad convincendum eum connisis, iussu imperatoris a Cassio milite, qui ob insigne corporis robur adstabat, conripitur vinciturque.

67. Mox eorundem indicio Subrius Flavius tribunus pervertitur, primo *dissimilitudinem morum* ad defensionem trahens, *neque se armatum cum inermibus et effeminatis tantum facinus consociaturum:* dein, postquam urgebatur, confessionis gloriam amplexus: interrogatusque a Nerone, quibus caussis ad oblivionem sacramenti processisset: *Oderam te,* inquit. *Nec quisquam tibi fidelior militum fuit, dum amari meruisti. Odisse coepi, postquam parricida matris et uxoris et auriga et histrio et incendiarius exstitisti.* Ipsa retuli verba, quia non, ut Senecae, vulgata erant; nec minus

nosci decebat militaris viri sensus incomptos et validos. Nihil in illa coniuratione gravius auribus Neronis accidisse constitit, qui, ut faciendis sceleribus promptus, ita audiendi, quae faceret, insolens erat. Poena Flavii Veiano Nigro tribuno mandatur. Is proximo in agro scrobem effodi iussit, quam Flavius, ut humilem et angustam increpans, circumstantibus militibus, *ne hoc quidem*, inquit, *ex disciplina;* admonitusque, fortiter protendere cervicem: *Utinam*, ait, *tu tam fortiter ferias.*

68. Et ille multum tremens, cum vix duobus ictibus caput amputavisset, saevitiam apud Neronem iactavit, *sesquiplaga interfectum a se* dicendo. Proximum constantiae exemplum Sulpicius Asper centurio praebuit, percunctanti Neroni, *cur in caedem suam conspiravisset?* breviter respondens, *non aliter tot flagitiis eius subveniri potuisse.* Tum iussam poenam subiit. Nec ceteri centuriones in perpetiendis suppliciis degeneravere. At non Fenio Rufo par animus, sed lamentationes suas etiam in testamentum contulit. Opperiebatur Nero, ut Vestinus quoque consul in crimen traheretur, violentum et infensum ratus: sed ex coniuratis consilia cum Vestino non miscuerant, quidam, vetustis in eum simultatibus, plures, quia praecipitem et insociabilem credebant. Ceterum Neronis odium adversus Vestinum ex intima sodalitate coeperat, dum hic ignaviam principis penitus cognitam despicit, ille ferociam amici metuit, saepe asperis facetiis inlusus; quae, ubi multum ex vero traxere, acrem sui memoriam relinquunt. Accesserat recens caussa, quod Vestinus Statiliam Messallinam matrimonio sibi iunxerat, haud nescius, inter adulteros eius et Caesarem esse.

69. Igitur, non crimine, non adcusatore existente,

quia speciem iudicis induere non poterat, ad vim dominationis conversus, Gerelanum tribunum cum cohorte militum inmittit: iubetque *praevenire conatus consulis, occupare velut arcem eius, opprimere delectam iuventutem:* quia Vestinus inminentes foro aedes decoraque servitia et pari aetate habebat. Cuncta eo die munia consulis inpleverat conviviumque celebrabat, nihil metuens, an dissimulando metu: cum ingressi milites, *vocari eum a tribuno,* dixere. Ille, nihil demoratus, exsurgit; et omnia simul properantur: clauditur cubiculo, praesto est medicus, abscinduntur venae, vigens adhuc balneo infertur, calida aqua mersatur, nulla edita voce, qua semet miseraretur. Circumdati interim custodia, qui simul discubuerant, nec, nisi provecta nocte, omissi sunt, postquam pavorem eorum, ex mensa exitium opperientium, et imaginatus et inridens Nero, *satis supplicii luisse*, ait, *pro epulis consularibus.*

70. Exin M. Annaei Lucani caedem imperat. Is, profluente sanguine, ubi frigescere pedes manusque et paullatim ab extremis cedere spiritum, fervido adhuc et compote mentis pectore, intelligit, recordatus carmen a se compositum, quo vulneratum militem, per eiusmodi mortis imaginem obiisse tradiderat, versus ipsos retulit: eaque illi suprema vox fuit. Senecio posthac et Quinctianus et Scaevinus, non ex priore vitae mollitia, mox reliqui coniuratorum periere, nullo facto dictove memorando.

71. Sed compleri interim urbs funeribus, Capitolium victimis: alius filio, fratre alius, aut propinquo, aut amico interfectis, agere grates deis, ornare lauru domum, genua ipsius advolvi et dextram osculis fatigare. Atque ille, gaudium id credens, Antonii Natalis

et Cervarii Proculi festinata indicia inpunitate remuneratur: Milichus, praemiis ditatus, *Conservatoris* sibi nomen, Graeco eius rei vocabulo, adsumpsit. E tribunis Granius Silvanus, quamvis absolutus, sua manu cecidit: Statius Proximus veniam, quam ab imperatore acceperat, vanitate exitus conrupit. Exuti dehinc tribunatu Pompeius, Cornelius Martialis, Flavius Nepos, Statius Domitius, *quasi principem non quidem odissent, sed tamen existimarentur.* Novio Prisco, per amicitiam Senecae, et Glitio Gallo atque Annio Pollioni, infamatis magis, quam convictis, data exsilia. Priscum Antonia Flaccilla coniunx comitata est: Gallum Egnatia Maximilla, magnis primum et integris opibus, post ademptis. Quae utraque gloriam eius auxere. Pellitur et Rufius Crispinus, occasione coniurationis, sed Neroni invisus, quod Poppaeam quondam matrimonio tenuerat. Virginium Flaccum et Musonium Rufum claritudo nominis expulit. Nam Virginius studia iuvenum eloquentia, Musonius praeceptis sapientiae fovebat. Cluvidieno Quieto, Iulio Agrippae, Blitio Catulino, Petronio Prisco, Iulio Altino, velut in agmen et numerum, Aegaei maris insulae permittuntur. At Cadicia, uxor Scaevini et Caesonius Maximus Italia prohibentur, reos fuisse se, tantum poena experti. Atilla, mater Annaei Lucani, sine absolutione, sine supplicio dissimulata.

72. Quibus perpetratis Nero, et concione militum habita, bina nummum millia viritim manipularibus divisit, addiditque sine pretio frumentum, quo ante ex modo annonae utebantur. Tum, quasi gesta bello expositurus, vocat senatum et triumphale decus Petronio Turpiliano consulari, Cocceio Nervae praetori designato, Tigellino praefecto praetorii tribuit, Tigellinum et

Nervam ita extollens, ut, super triumphales in foro imagines, apud palatium quoque effigies eorum sisteret. Consularia insignia Nymphidio: de quo, quia nunc primum oblatus est, pauca repetam: nam et ipse pars Romanarum cladium erit. Igitur matre libertina ortus, quae corpus decorum inter servos libertosque principum vulgaverat, ex C. Caesare se genitum ferebat, quoniam forte quadam habitu procerus et torvo vultu erat: sive C. Caesar, scortorum quoque cupiens, etiam matri eius inlusit.

73. Sed Nero, vocato senatu, oratione inter patres habita, edictum apud populum et conlata in libros indicia confessionesque damnatorum adiunxit. Etenim crebro vulgi rumore lacerabatur, *tamquam viros insontes ob invidiam aut metum exstinxisset.* Ceterum coeptam adultamque et revictam coniurationem, neque tunc dubitavere, quibus verum noscendi cura erat, et fatentur, qui post interitum Neronis in urbem regressi sunt. At in senatu cunctis, ut cuique plurimum moeroris, in adulationem demissis, Iunium Gallionem, Senecae fratris morte pavidum et pro sua incolumitate supplicem, increpuit Salienus Clemens, hostem et parricidam vocans: donec consensu patrum deterritus est, *ne publicis malis abuti ad occasionem privati odii videretur, neu composita aut oblitterata mansuetudine principis novam ad saevitiam retraheret.*

74. Tum *dona et grates deis* decernuntur, *propriusque honos Soli,* (*cui est vetus aedes apud circum, in quo facinus parabatur*) *qui occulta coniurationis numine retexisset: utque Circensium Cerealium ludicrum pluribus equorum cursibus celebraretur: mensisque Aprilis Neronis cognomentum acciperet: templum Saluti exstrueretur eo loci, ex quo Scaevinus ferrum prompserat.*

Ipse eum pugionem apud Capitolium sacravit, inscripsitque Iovi Vindici. In praesens haud animadversum: post arma Iulii Vindicis ad auspicium et praesagium futurae ultionis trahebatur. Reperio in commentariis senatus, Cerialem Anicium, consulem designatum, pro sententia dixisse, *ut templum d. Neroni quam maturrime publica pecunia poneretur*. Quod quidem ille decernebat, tamquam mortale fastigium egresso et venerationem hominum merito, quorundam dolo ad omina sui exitus vertebatur: nam deum honor principi non ante habetur, quam agere inter homines desierit.

LIBER XVI.

Breviarium. Cap. 1. 2. Inludit fortuna vanitati Neronis per Bassum, qui thesaurum in Numidia defossum iactat, quem 3. Nero frustra quaerit. 4. Lustrali certamine victoria cantus oblata Neroni et corona facundiae. 5. In eo spectaculo auditorum molestia et Vespasiani periculum. 6. Poppaeam mortuam laudat Nero apud rostra.

7—9. Pulsi Cassius et Silanus necantur. 10. 11. L. Vetus cum Sextia socru et Pollutia filia perit. 12. Accusatoris praemia. Mensium nova nomina. 13. Turbine ventorum vastata Campania. Pestilentia. Lugdunensem cladem princeps solatur. 14. 15. Sosiani fraude Chaldaeorum consultores, P. Anteius et Ostorius Scapula, delati mortem iussi properant. 16. Taciti super tot cladibus querelae 17. Rufius Crispinus coactus se interficit. Mella falsis litteris circumventus, similique arte Cerialis. 18. 19. C. Petronius, erudito luxu notus, Tigellini invidia fractus, venas sibi incidit, flagitia principi codicillis exprobrat. 20. Inde Siliae exilium.

21. 22. Thraseam Paetum adcusant Cossutianus et Eprius; 23. Baream Soranum Ostorius Sabinus. 24. Ad Neronem codicillos dat Thrasea. Is patres vocari iubet. 25. 26. Consultat Thrasea, an in curia defensionem tentet. 27. Nerō senatum armis obsidet, infrequentiam patrum arguit. 28. 29. Marcellus Eprius Thraseam, Helvidium, Agrippinum, Montanum, 30. Ostorius Baream cum filia Servilia adcusant. 31. Eorum miserabilis defensio in senatu. 32. Egnatius pseudostoicus perfide in Soranum agit; cui 33. Cassius Asclepiodotus egregiam fidem praestat. Thraseae, Sorano, Serviliae datur mortis arbitrium. Helvidius, Paconius Italia pulsi. Montanus patri concessus. Adcusatores remunerati. 34. Thrasea libat Iovi Liberatori.

Anni unius haec gesta, quia reliqua libri fatum invidit. *C. Suetonio, L. Pontio Telesino coss.*

1. Inlusit dehinc Neroni fortuna, per vanitatem ipsius et promissa Cesellii Bassi; qui, origine Poenus, mente turbida, nocturnae quietis imaginem ad spem haud dubiam retraxit: vectusque Romam, principis aditum emercatus, expromit, *repertum in agro suo specum altitudine inmensa, quo magna vis auri contineretur, non in formam pecuniae, sed rudi et antiquo pondere. Lateres quippe praegraves iacere, adstantibus parte alia columnis: quae per tantum aevi occulta augendis praesentibus bonis. Ceterum, ut coniectura demonstraret, Dido Phoenissam, Tyro profugam, condita Carthagine, illas opes abdidisse, ne novus populus nimia pecunia lasciviret, aut reges Numidarum, et alias infensi, cupidine auri ad bellum accenderentur.*

2. Igitur Nero, non auctoris, non ipsius negotii fide satis spectata, nec missis, per quos nosceret, an vera adferrentur, auget ultro rumorem, mittitque, qui velut paratam praedam aveherent. Dantur triremes et delectum remigium iuvandae festinationi. Nec aliud per

illos dies populus credulitate, prudentes diversa fama, tulere. Ac forte quinquennale ludicrum secundo lustro celebrabatur: a cantoribus oratoribusque praecipua materia in laudem principis adsumpta est. *Non enim solitus tantum fruges, nec confusum metallis aurum gigni, sed nova ubertate provenire terram et obvias opes deferre deos:* quaeque alia, summa facundia nec minore adulatione, servilia fingebant, securi de facilitate credentis.

3. Gliscebat interim luxuria spe inani, consumebanturque veteres opes, quasi oblatis, quas multos per annos prodigeret. Quin et inde iam largiebatur: et divitiarum exspectatio inter caussas paupertatis publicae erat. Nam Bassus, effosso agro suo latisque circum arvis, dum hunc vel illum locum promissi specus adseverat, sequunturque non modo milites, sed populus agrestium, efficiendo operi adsumptus, tandem, posita vecordia, *non falsa ante somnia sua, seque tunc primum elusum,* admirans, pudorem et metum morte voluntaria effugit. Quidam *vinctum et mox dimissum* tradidere, *ademptis bonis in locum regiae gazae.*

4. Interea senatus, propinquo iam lustrali certamine, ut dedecus averteret, offert imperatori victoriam cantus, adiicitque facundiae coronam, qua ludicra deformitas velaretur. Sed Nero, *nihil ambitu nec potestate senatus opus esse,* dictitans, *se aequum adversus aemulos, et religione iudicum meritam laudem adsecuturum,* primo carmen in scena recitat: mox, flagitante vulgo, *ut omnia studia sua publicaret* (haec enim verba dixere) ingreditur theatrum, cunctis citharae legibus obtemperans: ne fessus resideret, ne sudorem, nisi ea, quam indutui gerebat, veste detergeret: ut nulla oris aut narium excrementa viserentur. Postremo flexus

genu, et coetum illum manu veneratus, sententias iudicum opperiebatur ficto pavore. Et plebs quidem urbis, histrionum quoque gestus iuvare solita, personabat certis modis plausuque composito. Crederes laetari: ac fortasse laetabantur, per incuriam publici flagitii.

5. Sed qui remotis e municipiis, severamque adhuc et antiqui moris retinentes Italiam, quique, per longas provincias, lasciviae inexperti, officio legationum aut privata utilitate advenerant, neque adspectum illum tolerare, neque labori inhonesto sufficere: cum manibus nesciis fatiscerent, turbarent gnaros, ac saepe a militibus verberarentur, qui per cuneos stabant, ne quod temporis momentum inpari clamore aut silentio segni praeteriret. Constitit, plerosque equitum, dum per angustias aditus et ingruentem multitudinem enituntur, obtritos, et alios, dum diem noctemque sedilibus continuant, morbo exitiabili conreptos. Quippe gravior inerat metus, si spectaculo defuissent, multis palam, et pluribus occultis, ut nomina ac vultus, alacritatem tristitiamque coeuntium, scrutarentur. Unde tenuioribus statim inrogata supplicia, adversus inlustres dissimulatum ad praesens et mox redditum odium. Ferebantque *Vespasianum, tamquam somno conniveret, a Phoebo liberto increpitum, aegreque meliorum precibus obtectum: mox inminentem perniciem maiore fato effugisse.*

6. Post finem ludicri, Poppaea mortem obiit, fortuita mariti iracundia, a quo gravida ictu calcis adflicta est. Neque enim venenum crediderim, quamvis quidam scriptores tradant, odio magis, quam ex fide: quippe liberorum cupiens et amori uxoris obnoxius erat. Corpus non igni abolitum, ut Romanus mos,

sed, regum externorum consuetudine, differtum odoribus conditur, tumuloque Iuliorum infertur. Ductae tamen publicae exsequiae, laudavitque ipse apud rostra *formam eius, et quod divinae infantis parens fuisset,* aliaque fortunae munera pro virtutibus.

7. Mortem Poppaeae, ut palam tristem, ita recordantibus laetam, ob inpudicitiam eius saevitiamque, nova insuper invidia Nero complevit, prohibendo C. Cassium officio exsequiarum. Quod primum indicium mali: neque in longum dilatum est. Sed Silanus additur: nullo crimine, nisi quod Cassius opibus vetustis et gravitate morum, Silanus claritudine generis et modesta iuventa, praecellebant. Igitur missa ad senatum oratione, *removendos a republica utrosque,* disseruit: obiectavitque Cassio, *quod inter imagines maiorum etiam C. Cassii effigiem coluisset, ita inscriptam:* DUX PARTIUM. *Quippe semina belli civilis et defectionem a domo Caesarum quaesitam. Ac, ne memoria tantum infensi nominis ad discordias uteretur, adsumpsisse L. Silanum, iuvenem genere nobilem, animo praeruptum, quem novis rebus ostentaret.*

8. Ipsum dehinc Silanum increpuit iisdem, quibus patruum eius Torquatum, *tamquam disponeret iam imperii curas, praeficeretque rationibus et libellis et epistolis libertos:* inania simul et falsa; nam Silanus intentior metu et exitio patrui ad praecavendum exterritus erat. Inducit posthac, vocabulo indicum, qui in Lepidam, Cassii uxorem, Silani amitam, *incestum cum fratris filio et diros sacrorum ritus* confingerent. Trahebantur, ut conscii, Volcatius Tullinus ac Marcellus Cornelius, senatores, et Calpurnius Fabatus, eques Romanus: qui, adpellato principe, instantem damnatio-

nem frustrati, mox Neronem, circa summa scelera distentum, quasi minores evasere.

9. Tunc consulto senatus *Cassio et Silano exsilia* decernuntur: *de Lepida Caesar statueret.* Deportatusque in insulam Sardiniam Cassius, et senectus eius exspectabatur. Silanus, tamquam Naxum deveheretur, Ostiam amotus: post municipio Apuliae, cui nomen Barium est, clauditur. Illic, indignissimum casum sapienter tolerans, a centurione ad caedem misso conripitur: suadentique venas abrumpere, *animum quidem morti destinatum* ait, *sed non permittere percussori gloriam ministerii.* At centurio, quamvis inermem, praevalidum tamen et irae quam timori propiorem cernens, premi a militibus iubet. Nec omisit Silanus obniti et intendere ictus, quantum manibus nudis valebat, donec a centurione vulneribus adversis, tamquam in pugna, caderet.

10. Haud minus prompte L. Vetus, socrusque eius Sextia, et Pollutia filia, necem subiere: invisi principi, tamquam vivendo exprobrarent, interfectum esse Rubellium Plautum, generum Lucii Veteris. Sed initium detegendae saevitiae praebuit, interversis patroni rebus, ad adcusandum transgrediens Fortunatus libertus, adscito Claudio Demiano, quem, ob flagitia vinctum a Vetere, Asiae proconsule, exsolvit Nero, in praemium adcusationis. Quod ubi cognitum reo, seque et libertum pari sorte componi, Formianos in agros digreditur. Illic eum milites occulta custodia circumdant. Aderat filia, super ingruens periculum longo dolore atrox, ex quo percussores Plauti, mariti sui, viderat: cruentamque cervicem eius amplexa, servabat sanguinem et vestes respersas, vidua, luctu continuo, nec ullis alimentis, nisi quae mortem arcerent. Tum, hortante patre,

Neapolin pergit. Et, quia aditu Neronis prohibebatur, egressus obsidens, *audiret insontem, neve consulatus sui quondam conlegam dederet liberto*, modo muliebri eiulatu, aliquando, sexum egressa, voce infensa, clamitabat, donec princeps inmobilem se precibus et invidiae iuxta ostendit.

11. Ergo nuntiat patri, *abiicere spem et uti necessitate.* Simul adfertur, *parari cognitionem senatus et trucem sententiam.* Nec defuere, qui monerent, *magna ex parte haeredem Caesarem nuncupare, atque ita nepotibus de reliquo consulere.* Quod aspernatus, ne vitam, proxime libertatem actam, novissimo servitio foedaret, largitur in servos, quantum aderat pecuniae: et, si qua asportari possent, sibi quemque deducere, tris modo lectulos ad suprema retineri iubet. Tunc eodem in cubiculo, eodem ferro abscindunt venas, properique, et singulis vestibus ad verecundiam velati, balneis inferuntur: pater filiam, avia neptem, illa utrosque intuens, et certatim precantes labenti animae celerem exitum, ut relinquerent suos superstites et morituros. Servavitque ordinem fortuna: ac seniores prius, tum, cui prima aetas, exstinguuntur. Adcusati post sepulturam, decretumque, *ut more maiorum punirentur.* Et Nero intercessit, *mortem sine arbitro* permittens. Ea, caedibus peractis, ludibria adiiciebantur.

12. P. Gallus, eques Romanus, quod Fenio Rufo intimus et Veteri non alienus fuerat, aqua atque igni prohibitus est. Liberto et accusatori praemium operae, locus in theatro inter viatores tribunicios datur. Et mensis, qui Aprilem, eumdemque Neroneum, sequebatur, Maius *Claudii*, Iunius *Germanici*, vocabulis mutantur: testificante Cornelio Orfito, qui id censuerat, *ideo Iunium mensem transmissum, quia duo iam Tor-*

quati, ob scelera interfecti, infaustum nomen Iunium fecissent.

13. Tot facinoribus foedum annum etiam dii tempestatibus et morbis insignivere. Vastata Campania turbine ventorum, qui villas, arbusta, fruges passim disiecit, pertulitque violentiam ad vicina urbi: in qua omne mortalium genus vis pestilentiae depopulabatur, nulla coeli intemperie, quae occurreret oculis. Sed domus corporibus exanimis, itinera funeribus, complebantur. Non sexus, non aetas periculo vacua. Servitia perinde et ingenua plebes raptim exstingui, inter coniugum et liberorum lamenta; qui, dum adsident, dum deflent, saepe eodem rogo cremabantur. Equitum senatorumque interitus, quamvis promiscui, minus flebiles erant; tamquam communi mortalitate saevitiam principis praevenirent. Eodem anno delectus per Galliam Narbonensem Africamque et Asiam habiti sunt, supplendis Illyrici legionibus, ex quibus aetate aut valetudine fessi sacramento solvebantur. Cladem Lugdunensem quadragies sestertio solatus est princeps, ut amissa urbi reponerent: quam pecuniam Lugdunenses ante obtulerant, turbidis casibus.

14. C. Suetonio, L. Telesino coss. Antistius Sosianus, factitatis in Neronem carminibus probrosis, exsilio, ut dixi, multatus, postquam, id honoris indicibus tamque promptum ad caedes principem, accepit, inquies animo, et occasionum haud segnis, Pammenem, eiusdem loci exsulem et Chaldaeorum arte famosum, eoque multorum amicitiis innexum, similitudine fortunae sibi conciliat. Ventitare ad eum nuntios et consultationes non frustra ratus, simul annuam pecuniam a P. Anteio ministrari cognoscit. Neque nescium habebat, Anteium caritate Agrippinae invisum Neroni,

opesque eius praecipuas ad eliciendam cupidinem, eamque caussam multis exitio esse. Igitur, interceptis Anteii litteris, furatus etiam libellos, quibus dies genitalis eius et eventura secretis Pammenis occultabantur, simul repertis, qui de ortu vitaque Ostorii Scapulae composita erant, scribit ad principem, *magna se et quae incolumitati eius conducerent, adlaturum, si brevem exsilii veniam inpetravisset: quippe Anteium et Ostorium inminere rebus, et sua Caesarisque fata scrutari.* Exin missae liburnicae, advehiturque propere Sosianus. Ac, vulgato eius indicio, inter damnatos magis, quam inter reos, Anteius Ostoriusque habebantur: adeo ut testamentum Anteii nemo obsignaret, nisi Tigellinus auctor exstitisset. Monitus prius Anteius, *ne supremas tabulas moraretur.* Atque ille, hausto veneno, tarditatem eius perosus, intercisis venis mortem adproperavit.

15. Ostorius longinquis in agris apud finem Ligurum id temporis erat. Eo missus centurio, qui caedem eius maturaret. Caussa festinandi ex eo oriebatur, quod Ostorius multa militari fama, et civicam coronam apud Britanniam meritus, ingenti corporis robore armorumque scientia, metum Neroni fecerat, ne invaderet pavidum semper et reperta nuper coniuratione magis exterritum. Igitur centurio, ubi effugia villae clausit, iussa imperatoris Ostorio aperit. Is fortitudinem saepe adversus hostes spectatam in se vertit. Et, quia venae, quamquam interruptae, parum sanguinis effundebant, hactenus manu servi usus, ut inmotum pugionem extolleret, adpressit dextram eius iuguloque occurrit.

16. Etiam si bella externa et obitas pro republica mortes tanta casuum similitudine memorarem; meque

ipsum satietas cepisset, aliorumque taedium exspectarem, quamvis honestos civium exitus, tristes tamen et continuos aspernantium. At nunc patientia servilis, tantumque sanguinis domi perditum, fatigant animum et moestitia restringunt. Neque aliam defensionem ab iis, quibus ista noscentur, exegerim, quam, ne oderim tam segniter pereuntes. Ira illa numinum in res Romanas fuit, quam non, ut in cladibus exercituum aut captivitate urbium, semel editam transire licet. Detur hoc inlustrium virorum posteritati, ut, quomodo exsequiis a promiscua sepultura separantur, ita, in traditione supremorum, accipiant habeantque propriam memoriam.

17. Paucos quippe intra dies, eodem agmine, Annaeus Mela, Cerialis Anicius, Rufius Crispinus ac C. Petronius cecidere: Mela et Crispinus, equites Romani, dignitate senatoria: nam hic quondam praefectus praetorii et consularibus insignibus donatus, ac nuper crimine coniurationis in Sardiniam exactus, accepto iussae mortis nuntio, semet interfecit: Mela, quibus Gallio et Seneca, parentibus natus, petitione honorum abstinuerat per ambitionem praeposteram, ut eques Romanus consularibus potentia aequaretur; simul adquirendae pecuniae brevius iter credebat, per procurationes administrandis principis negotiis. Idem Annaeum Lucanum genuerat, grande adiumentum claritudinis: quo interfecto, dum rem familiarem eius acriter requirit, adcusatorem concivit Fabium Romanum, ex intimis Lucani amicis. Mixta inter patrem filiumque coniurationis scientia fingitur, adsimulatis Lucani litteris: quas inspectas Nero ferre ad eum iussit, opibus eius inhians. At Mela, quae tum promptissima mortis via, exsolvit venas: scriptis codicillis, quibus grandem

pecuniam in Tigellinum, generumque eius, Cossutianum Capitonem, erogabat, quo cetera manerent. Additur codicillis, tamquam de iniquitate exitii querens, ita scripsisse: *se quidem mori nullis supplicii caussis; Rufium autem Crispinum et Anicium Cerialem vita frui, infensos principi.* Quae composita credebantur, de Crispino, quia interfectus erat, de Ceriale, ut interficeretur: neque enim multo post vim sibi adtulit, minore quam ceteri miseratione, quia proditam C. Caesari coniurationem ab eo meminerant.

18. De C. Petronio pauca supra repetenda sunt. Nam illi dies per somnum, nox officiis et oblectamentis vitae transigebatur: utque alios industria, ita hunc ignavia ad famam protulerat: habebaturque non ganeo et profligator, ut plerique sua haurientium, sed erudito luxu. Ac dicta factaque eius quanto solutiora et quandam sui negligentiam praeferentia, tanto gratius, in speciem simplicitatis, accipiebantur. Proconsul tamen Bithyniae, et mox consul, vigentem se ac parem negotiis ostendit: dein revolutus ad vitia, seu vitiorum imitatione, inter paucos familiarium Neroni adsumptus est, elegantiae arbiter; dum nihil amoenum et molle adfluentia putat, nisi quod ei Petronius adprobavisset. Unde invidia Tigellini, quasi adversus aemulum et scientia voluptatum potiorem. Ergo crudelitatem principis, cui ceterae libidines cedebant, adgreditur, amicitiam Scaevini Petronio obiectans, conrupto ad indicium servo, ademptaque defensione, et maiore parte familiae in vincla rapta.

19 Forte illis diebus Campaniam petiverat Caesar, et Cumas usque progressus Petronius illic adtinebatur. Nec tulit ultra timoris aut spei moras. Neque tamen praeceps vitam expulit, sed incisas venas, ut libitum,

obligatas, aperire rursum, et adloqui amicos, non per seria, aut quibus constantiae gloriam peteret. Audiebatque referentes, nihil de inmortalitate animae et sapientium placitis, sed levia carmina et faciles versus. Servorum alios largitione, quosdam verberibus adfecit. Iniit epulas, somno indulsit, ut, quamquam coacta mors, fortuitae similis esset. Ne codicillis quidem (quod plerique pereuntium) Neronem aut Tigellinum, aut quem alium potentium adulatus est: sed flagitia principis, sub nominibus exoletorum feminarumque et novitate cuiusque stupri, perscripsit, atque obsignata misit Neroni. Fregitque annulum, ne mox usui esset ad facienda pericula.

20. Ambigenti Neroni, quonam modo noctium suarum ingenia notescerent, offertur Silia, matrimonio senatoris haud ignota, et ipsi ad omnem libidinem adscita, ac Petronio perquam familiaris. Agitur in exsilium, tamquam non siluisset, quae viderat pertuleratque, proprio odio. At Minucium Thermum, praetura functum, Tigellini simultatibus dedidit: quia libertus Thermi quaedam de Tigellino criminose detulerat, quae cruciatibus tormentorum ipse, patronus eius nece inmerita lueret.

21. Trucidatis tot insignibus viris, ad postremum Nero virtutem ipsam exscindere concupivit, interfecto Thrasea Paeto et Barea Sorano, olim utrisque infensus, et accedentibus caussis in Thraseam, quod senatu egressus est, cum de Agrippina referretur, ut memoravi, quodque iuvenalium ludicro parum expetibilem operam praebuerat: eaque offensio altius penetrabat, quia idem Thrasea Patavii, unde ortus erat, ludis cesticis, a Troiano Antenore institutis, habitu tragico cecinerat. Die quoque, quo praetor Antistius, ob probra

in Neronem composita, ad mortem damnabatur, mitiora censuit obtinuitque: et, cum deum honores Poppaeae decernerentur, sponte absens, funeri non interfuit. Quae oblitterari non sinebat Capito Cossutianus, praeter animum ad flagitia praecipitem inimicus Thraseae, quod auctoritate eius concidisset, iuvantis Cilicum legatos, dum Capitonem repetundarum interrogant.

22. Quin et illa obiectabat: *principio anni vitare Thraseam sollenne iusiurandum: nuncupationibus votorum non adesse, quamvis quindecimvirali sacerdotio praeditum: nunquam pro salute principis, aut caelesti voce inmolavisse: adsiduum olim et indefessum, qui vulgaribus quoque patrum consultis semet fautorem aut adversarium ostenderet, triennio non introiisse curiam: nuperrimeque, cum ad coercendos Silanum et Veterem certatim concurreretur, privatis potius clientium negotiis vacavisse. Secessionem iam id, et partes, et, si idem multi audeant, bellum esse. Ut quondam C. Caesarem,* inquit, *et M. Catonem, ita nunc te, Nero, et Thraseam avida discordiarum civitas loquitur. Et habet sectatores, vel potius satellites, qui nondum contumaciam sententiarum, sed habitum vultumque eius sectantur, rigidi et tristes, quo tibi lasciviam exprobrent. Huic uni incolumitas tua, tuae artes, sine honore. Prosperas principis res spernit: etiamne luctibus et doloribus non satiatur? Eiusdem animi est, Poppaeam divam non credere, cuius, in acta d. Augusti et d. Iulii non iurare. Spernit religiones, abrogat leges. Diurna populi Romani per provincias, per exercitus, curatius leguntur, ut noscatur, quid Thrasea non fecerit. Aut transeamus ad illa instituta, si potiora sunt: aut nova cupientibus auferatur dux et auctor. Ista secta Tuberones et Favonios, veteri quoque reip. ingrata nomina, genuit. Ut im-*

perium evertant, libertatem praeferunt: si perverterint, libertatem ipsam adgredientur. Frustra Cassium amovisti, si gliscere et vigere Brutorum aemulos passurus es. Denique nihil ipse de Thrasea scripseris; disceptatorem senatum nobis relinque. Extollit ira promptum Cossutiani animum Nero: adiicitque Marcellum Eprium, acri eloquentia.

23. At Baream Soranum iam sibi Ostorius Sabinus, eques Romanus, poposcerat reum, ex proconsulatu Asiae, in qua offensiones principis auxit iustitia atque industria, et quia portui Ephesiorum aperiendo curam insumpserat: vimque civitatis Pergamenae, prohibentis Acratum, Caesaris libertum, statuas et picturas avehere, inultam omiserat. Sed crimini dabatur amicitia Plauti, et ambitio conciliandae provinciae ad spes novas. Tempus damnationi delectum, quo Tiridates accipiendae Armeniae regno adventabat: ut ad externa rumoribus intestinum scelus obscuraretur, an, ut magnitudinem imperatoriam caede insignium virorum, quasi regio facinore, ostentaret.

24. Igitur, omni civitate ad excipiendum principem spectandumque regem effusa, Thrasea, occursu prohibitus, non demisit animum: sed codicillos ad Neronem composuit, requirens obiecta, et expurgaturum adseverans, si notitiam criminum et copiam diluendi habuisset. Eos codicillos Nero properanter accepit, spe, exterritum Thraseam scripsisse, per quae claritudinem principis extolleret, suamque famam dehonestaret. Quod ubi non evenit, vultumque et spiritus et libertatem insontis ultro extimuit, vocari patres iubet. Tum Thrasea inter proximos consultavit, tentaretne defensionem, an sperneret.

25. Diversa consilia adferebantur. Quibus intrari

curiam placebat, *securos esse de constantia eius*, dixerunt: *nihil dicturum, nisi quo gloriam augeret. Segnes et pavidos supremis suis secretum circumdare. Adspiceret populus virum morti obvium; audiret senatus voces, quasi ex aliquo numine, supra humanas: posse ipso miraculo etiam Neronem permoveri. Sin crudelitati insisteret, distingui certe apud posteros memoriam honesti exitus ab ignavia per silentium pereuntium.*

26. Contra, qui opperiendum domi censebant, de ipso Thrasea eadem: *sed ludibria et contumelias inminere. Subtraheret aures conviciis et probris. Non solum Cossutianum aut Eprium ad scelus promptos: superesse, qui forsitan manus ictusque per inmanitatem ausuri: etiam bonos metu sequi. Detraheret potius senatui, quem perornavisset, infamiam tanti flagitii; et relinqueret incertum, quid, viso Thrasea reo, decreturi patres fuerint. Ut Neronem flagitiorum pudor caperet, inrita spe agitari: multoque magis timendum, ne in coniugem, in familiam, in cetera pignora eius saeviret. Proinde intemeratus, inpollutus, quorum vestigiis et studiis vitam duxerit, eorum gloria peteret finem.* Aderat consilio Rusticus Arulenus, flagrans iuvenis, et cupidine laudis offerebat, *se intercessurum senatus consulto:* nam plebis tribunus erat. Cohibuit spiritus eius Thrasea, *ne vana et reo non profutura, intercessori exitiosa, inciperet. Sibi actam aetatem, et tot per annos continuum vitae ordinem non deserendum: illi initium magistratuum et integra, quae supersint. Multum ante secum expenderet, quod, tali in tempore, capessendae reipublicae iter ingrederetur.* Ceterum ipse, an venire in senatum deceret, meditationi suae reliquit.

27. At postera luce, duae praetoriae cohortes armatae templum Genetricis Veneris insedere. Aditum se-

natus globus togatorum obsederat, non occultis gladiis: dispersique per fora ac basilicas cunei militares. Inter quorum adspectus et minas ingressi curiam senatores. Et oratio principis per quaestorem eius audita est. Nemine nominatim compellato, patres arguebat, *quod publica munia desererent, eorumque exemplo equites Rom. ad segnitiam verterentur. Etenim, quid mirum, e longinquis provinciis haud veniri, cum plerique, adepti consulatum et sacerdotia, hortorum potius amoenitati inservirent?* quod velut telum adripuere adcusatores.

28. Et, initium faciente Cossutiano, maiore vi Marcellus, *summam rempublicam agi,* clamitabat: *contumacia inferiorum lenitatem imperitantis deminui. Nimium mites ad eam diem patres, qui Thraseam desciscentem, qui generum eius, Helvidium Priscum, in iisdem furoribus, simul Paconium Agrippinum, paterni in principes odii heredem, et Curtium Montanum, detestanda carmina factitantem, eludere inpune sinerent. Requirere se in senatu consularem, in votis sacerdotem, in iureiurando civem: nisi, contra instituta et cerimonias maiorum, proditorem palam et hostem Thrasea induisset. Denique ageret senatorem, et principis obtrectatores protegere solitus, veniret, censeret, quid corrigi aut mutari vellet: facilius perlaturos singula increpantem, quam nunc silentium perferrent omnia damnantis. Pacem illi per orbem terrae, an victorias sine damno exercituum, displicere? Ne hominem, bonis publicis maestum, et qui fora, theatra, templa pro solitudine haberet, qui minitaretur exsilium suum, ambitionis pravae compotem facerent. Non illi consulta haec, non magistratus aut Romanam urbem videri. Abrumperet vitam ab ea civitate, cuius caritatem olim, nunc et adspectum exuisset.*

29. Cum per haec atque talia Marcellus, ut erat

torvus ac minax, voce, vultu, oculis ardesceret: non illa nota et celebritate periculorum sueta iam senatus maestitia, sed novus et altior pavor manus et tela militum cernentibus. Simul ipsius Thraseae venerabilis species obversabatur: et erant, qui *Helvidium quoque* miserarentur, *innoxiae adfinitatis poenas daturum. Quid Agrippino obiectum, nisi tristem patris fortunam? quando et ille, perinde innocens, Tiberii saevitia concidisset. Enimvero Montanum probae iuventae, neque famosi carminis, quia protulerit ingenium, extorrem agi.*

30. Atque interim Ostorius Sabinus, Sorani adcusator, ingreditur, orditurque *de amicitia Rubellii Plauti, quodque proconsulatum Asiae Soranus, pro claritate, sibi potius adcommodatum, quam ex utilitate communi egisset, alendo seditiones civitatum.* Vetera haec: sed recens et quod discrimini patris filiam connectebat, *quod pecuniam Magis dilargita esset.* Acciderat sane pietate Serviliae: id enim nomen puellae fuit: quae, caritate erga parentem, simul inprudentia aetatis, non tamen aliud consultaverat, quam de incolumitate domus, et an placabilis Nero, an cognitio senatus nihil atrox adferret. Igitur accita est in senatum, steteruntque diversi: ante tribunal consulum, grandis aevo parens; contra filia, intra vicesimum aetatis annum, nuper marito, Annio Pollione, in exsilium pulso, viduata desolataque: ac ne patrem quidem intuens, cuius onerasse pericula videbatur.

31. Tum interrogante adcusatore, *an cultus dotales, an detractum cervici monile venum dedisset, quo pecuniam faciendis Magicis sacris contraheret?* primum strata humi, longoque fletu et silentio, post, altaria et aram complexa, *Nullos,* inquit, *inpios deos, nullas devotiones, nec aliud infelicibus precibus invocavi, quam ut*

hunc optimum patrem tu, Caesar, et vos, patres, servaretis incolumem. Sic gemmas et vestes et dignitatis insignia dedi, quomodo, si sanguinem et vitam poposcissent. Viderint isti, antehac mihi ignoti, quo nomine sint, quas artes exerceant: nulla mihi principis mentio, nisi inter numina fuit. Nescit tamen miserrimus pater: et, si crimen est, sola deliqui.

32. Loquentis adhuc verba excipit Soranus, proclamatque: *non illam in provinciam secum profectam, non Plauto per aetatem nosci potuisse: non criminibus mariti connexam: nimiae tantum pietatis ream separarent, atque ipse quamcumque sortem subiret.* Simul in amplexus occurrentis filiae ruebat, nisi interiecti lictores utrisque obstitissent. Mox datus testibus locus: et, quantum misericordiae saevitia adcusationis permoverat, tantum irae P. Egnatius testis concivit. Cliens hic Sorani, et tunc emptus ad opprimendum amicum, auctoritatem Stoicae sectae praeferebat, habitu et ore ad exprimendam imaginem honesti exercitus, ceterum animo perfidiosus, subdolus, avaritiam ac libidinem occultans. Quae postquam pecunia reclusa sunt, dedit exemplum praecavendi, quomodo fraudibus involutos aut flagitiis commaculatos, sic specie bonarum artium falsos et amicitiae fallaces.

33. Idem tamen dies et honestum exemplum tulit Cassii Asclepiodoti; qui, magnitudine opum praecipuus inter Bithynos, quo obsequio florentem Soranum celebraverat, labentem non deseruit: exutusque omnibus fortunis et in exsilium actus; aequitate deum erga bona malaque documenta. Thraseae Soranoque et Serviliae datur mortis arbitrium. Helvidius et Paconius Italia depelluntur. Montanus patri concessus est, praedicto, ne in republica haberetur. Adcusatoribus,

Eprio et Cossutiano, quinquagies sestertium singulis; Ostorio duodecies et quaestoria insignia tribuuntur.

34. Tum ad Thraseam, in hortis agentem, quaestor consulis missus vesperascente iam die. Inlustrium virorum feminarumque coetus frequentes egerat, maxime intentus Demetrio, Cynicae institutionis doctori: cum quo, ut coniectare erat intentione vultus et auditis, si qua clarius proloquebantur, de natura animae et dissociatione spiritus corporisque inquirebat; donec advenit Domitius Caecilianus, ex intimis amicis, et ei, quid senatus censuisset, exposuit. Igitur flentes queritantesque, qui aderant, facessere propere Thrasea, neu pericula sua miscerent cum sorte damnati, hortatur. Arriamque, tentantem mariti suprema et exemplum Arriae matris sequi, monet, retinere vitam filiaeque communi subsidium unicum non adimere.

35. Tum progressus in porticum, illic a quaestore reperitur, laetitiae propior, quia Helvidium, generum suum, Italia tantum arceri cognoverat. Accepto dehinc senatus consulto, Helvidium et Demetrium in cubiculum inducit: porrectisque utriusque brachii venis, postquam cruorem effudit, humum super spargens, propius vocato quaestore, *Libemus,* inquit, IOVI LIBERATORI. *Specta, iuvenis. Et omen quidem dii prohibeant; ceterum in ea tempora natus es, quibus firmare animum expediat constantibus exemplis.* Post, lentitudine exitus graves cruciatus adferente, obversis in Demetrium * *

(**Nota I. Lipsii.** Multa et libro huic, et Neronianae historiae deesse clarum. Duo anni dicendi supersunt, in quibus de adventu Teridatis, de coniuratione Viniciana, de motu Vindicis, aliaque digna, quae a magno auctore tradita legeremus, si fatis ita visum fuisset.)

C. CORNELII TACITI

OPERA

QUOAD EXTANT.

EX FIDE OPTIMORUM LIBRORUM

ACCURATE RECENSUIT

C. H. WEISE.

NOVA EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS II.

HISTORIARUM LIBRI V. GERMANIA. AGRICOLA.
DIAL. DE ORATORIBUS. INDEX.

LIPSIAE
SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII.
1846.

C. CORNELII TACITI
HISTORIARUM
LIBER PRIMUS.

Breviarium. Cap. 1. Praefamen. Auctoris dignitas, aetas, institutum. 2. 3. Praesentis historiae summa capita. 4. 5. Status urbis, mens exercituum, habitus provinciarum, occiso Nerone. Nymphidius, imperium adfectans, oppressus. 6. 7. Galbam crudelitas sua, aetas, corporis forma et amicorum vitia reddunt invisum. 8. 9. Status Hispaniae, Galliae, Germanicorum exercituum, Britanniae, Illyrici. 10. In Syria Muciani virtutes et vitia. Fl. Vespasiani, Iudaicum bellum administrantis, animus in Galbam. 11. Aegypti, Africae, Mauretaniae, Rhaetiae, Norici, Thraciae, Italiae status coss. Galba et Vinio.

12. Deficiente superioris Germaniae milite, Galba de adoptando Caesare cogitat. 13. Vinius Othoni favet, non ita Laco et Icelus. 14. Galba, transactis imperii comitiis, Pisonem eligit, hominem antiqui moris et severum, cui 15. 16. adoptionis caussas et imperii administrandi consilium aperit. 17. Pisonis inter haec moderatio. 18. Adoptio in castris nuncupata, 19. tum in senatu. Legati ad defectores missi. 20. Neronis prodigae donationes rescissae.

21. Othoni spe lapso consilium in turbido, 22. instigantibus libertis, servis, mathematicis; 23. 24. paratis iam ante militum studiis per blanditias et largitiones, oscitante ad id praefecto. 25. 26. Ergo iam legiones et auxilia pro Othone. 27. Mox consalutatus imperator, 28. castris praetorianis infertur.

29. 30. Piso cohortem, quae in palatio stationem agit, hortatur ad fidem. 31. Illa parat signa, reliquis copiis deficientibus. 32. 33. Plebis adulatio et levitas. Fluctuat Galba cum amicis, an occurrendum? 34. Praemittitur in castra Piso. Falsus de occiso

Othone rumor. 35. Populus et senatus Galbae, 36. castra Othoni favent. 37. 38. Hic militum animos oratione sibi conciliat, Galbae et Pisoni reddit infensos. Arma militi dividit. 39. Agitat Laco de caede Vinii. 40. Galba fluctuat. Plebs nutat. Othoniani forum inrumpunt. 41. Galba desertus, occisus; 42. sic et Vinius. 43. Sempronii Densi fides. Piso caesus, 44. magna Othonis laetitia. Caedium praemia poscentes iussu Vitellii postea interfecti. 45. Adulantur senatus et populus victorem Othonem, qui coercendo militum furori inpar. 46. Hi vacationes sibi remitti petunt. Laco et Icelus caesi. 47. Pisonis et T. Vinii sepultura, 48. elogia, testamenta 49. Galbae sepultura, aetas, nobilitas, mores, honores.

50. Trepidam urbem novus de Vitellio nuntius exterret. Vespasianum nonnulli augurantur. 51. Initia Vitelliani motus ex bello Iulii Vindicis, et secutis inde discordiis inter legiones et Gallos. 52. 53. Vitellius, suo ingenio ignavus, ad res novas stimulatur a Valente et Caecina legatis. 54. 55. Legiones utriusque Germaniae fidem in Galbam exuunt, 56. segni spectatore Hordeonio Flacco legato. 57. Valens Vitellium imperatorem consalutat, magno militum studio; 58. quibus poscentibus multi caesi. 59. Iulius Civilis periculum evadit. Undique viribus auctus, 60. inter foedas legatorum discordias, 61. duos exercitus in Italiam mittit. 62. Torpet Vitellius; ardor et vis militum ultro ducis munia inplet. 63. Subito furore conreptus miles ab excidio Divoduri aegre temperat. Gallias terror invadit. 64. Vitellio adhaerent. 65. Lugdunenses ex vetere odio milites in eversionem Viennensium inpellunt; 66. isti tamen donis placantur et precibus. Valentis avaritia et libido. 67. 68. Helvetios, Vitellii imperium abnuentes, Caecina, belli avidus, caedit. 69. Aventicum aegre inpunitatem salutemque inpetrat. 70. In Vitellii partes transgressa Italiae parte, Caecina Alpes superat.

71. Otho prudenter se gerit; Mario Celso ignoscit. 72. Tigellinus infamem vitam exitu inhonesto foedat. 73. Galvia Crispinilla cum mala Othonis fama periculo exempta. 74. Principes mutuo sibi conditiones offerunt; mox rixantes flagitia invicem obiectant, et 75. insidiatores inmittunt. 76. Distractis inter utrumque exercitibus ac provinciis, bello opus. 77. Otho imperatorem agit; honores, 78. civitatem, iura dilargitur: de celebranda Neronis memoria agitat.

79. Sarmatae Roxolani Moesiam inrumpentes caesi. 80—82. Se-

ditio gravis, in ipsa urbe temere orta, cum magno metu atque discrimine primorum civitatis, precibus et lacrymis Othonis componitur, qui 83. 84. milites ad concordiam et modestiam hortatur. 85. Istis compositis, omnia suspicionum et formidinis plena, praecipuo patrum metu. 86. Prodigia Othonis cladem praesagientia. 87. Is, lustrata urbe, Narbonensem Galliam adgredi statuit et 88. cum multis nobilibus L. Vitellium aemuli fratrem secum ducit. 89. Inde varii animorum motus. 90. Commendata patribus republica Otho festinat ad bellum. Trachali eloquentia usus Otho, in quem studia et voces vulgi.

Gesta haec paucis mensibus, *imp. Serv. Galba et T. Vinio coss.*

1. Initium mihi operis Ser. Galba iterum, T. Vinius consules erunt. Nam post conditam urbem septingentos et viginti prioris aevi annos multi auctores retulerunt, dum res populi Rom. memorabantur pari eloquentia ac libertate. Postquam bellatum apud Actium, atque omnem potestatem ad unum conferri pacis interfuit, magna illa ingenia cessere. Simul veritas pluribus modis infracta, primum inscitia reipublicae ut alienae, mox libidine adsentandi, aut rursus odio adversus dominantes. Ita neutris cura posteritatis, inter infensos vel obnoxios. Sed ambitionem scriptoris facile averseris; obtrectatio et livor pronis auribus accipiuntur: quippe adulationi foedum crimen servitutis, malignitati falsa species libertatis inest. Mihi Galba, Otho, Vitellius nec beneficio nec iniuria cogniti. Dignitatem nostram a Vespasiano inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano longius provectam non abnuerim: sed inconruptam fidem professis nec amore quisquam et sine odio dicendus est. Quodsi vita suppeditet, principatum d. Nervae et imperium Traiani, uberiorem securioremque materiam, senectuti seposui: rara temporum felicitate, ubi sentire, quae velis, et, quae sentias, dicere licet.

2. Opus adgredior opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum. Quatuor principes ferro interempti. Trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta. Prosperae in Oriente, adversae in Occidente res. Turbatum Illyricum: Galliae nutantes: perdomita Britannia, et statim missa: coortae in nos Sarmatarum ac Suevorum gentes: nobilitatus cladibus mutuis Dacus; mota prope etiam Parthorum arma, falsi Neronis ludibrio. Iam vero Italia novis cladibus, vel post longam saeculorum seriem repetitis, adflicta. Haustae aut obrutae urbes, fecundissima Campaniae ora. Et urbs incendiis vastata, consumptis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso: pollutae caerimoniae: magna adulteria: plenum exsiliis mare: infecti caedibus scopuli. Atrocius in urbe saevitum. Nobilitas, opes, omissi gestique honores pro crimine, et ob virtutes certissimum exitium. Nec minus praemia delatorum invisa, quam scelera; cum alii sacerdotia et consulatus, ut spolia, adepti, procurationes alii et interiorem potentiam, agerent, verterent cuncta odio et terrore. Conrupti in dominos servi, in patronos liberti; et, quibus deerat inimicus, per amicos oppressi.

3. Non tamen adeo virtutum sterile saeculum, ut non et bona exempla prodiderit. Comitatae profugos liberos matres: secutae maritos in exsilia coniuges: propinqui audentes: constantes generi: contumax, etiam adversus tormenta, servorum fides: supremae clarorum virorum necessitates fortiter toleratae, et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. Praeter multiplices rerum humanarum casus, caelo terraque prodigia et fulminum monitus et futurorum praesagia, laeta, tristia, ambigua, manifesta. Nec enim unquam

atrocioribus populi Rom. cladibus, magisve iustis indiciis adprobatum est, non esse curae deis securitatem nostram, esse ultionem.

4. Ceterum, antequam destinata componam, repetendum videtur, qualis status urbis, quae mens exercituum, quis habitus provinciarum, quid in toto terrarum orbe validum, quid aegrum fuerit; ut non modo casus eventusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam caussaeque noscantur. Finis Neronis ut laetus primo gaudentium impetu fuerat, ita varios motus animorum non modo in urbe apud patres aut populum aut urbanum militem, sed omnes legiones ducesque conciverat, evulgato imperii arcano, posse principem alibi, quam Romae fieri. Sed patres laeti, usurpata statim libertate, licentius, ut erga principem novum et absentem; primores equitum proximi gaudio patrum; pars populi integra et magnis domibus annexa, clientes libertique damnatorum et exsulum in spem erecti: plebs sordida et circo ac theatris sueta, simul deterrimi servorum, aut qui, adesis bonis, per dedecus Neronis alebantur, maesti et rumorum avidi.

5. Miles urbanus, longo Caesarum sacramento inbutus, et ad destituendum Neronem arte magis et inpulsu, quam suo ingenio, traductus, postquam neque dari donativum, sub nomine Galbae promissum, neque magnis meritis ac praemiis eundem in pace, quem in bello, locum, praeventamque gratiam intelligit apud principem a legionibus factum; pronus ad novas res, scelere insuper Nymphidii Sabini praefecti, imperium sibi molientis, agitatur. Et Nymphidius quidem in ipso conatu oppressus: sed, quamvis capite defectionis ablato, manebat plerisque militum conscientia; nec deerant sermones, *senium atque avaritiam Galbae* incre-

pantium. Laudata olim et militari fama celebrata severitas eius angebat aspernantes veterem disciplinam, atque ita XIV. annis a Nerone adsuefactos, ut haud minus vitia principum amarent, quam olim virtutes verebantur. Accessit Galbae vox, pro republica honesta, ipsi anceps, *legi a se militem, non emi.* Nec enim ad hanc formam cetera erant.

6. Invalidum senem T. Vinius et Cornelius Laco, alter deterrimus mortalium, alter ignavissimus, odio flagitiorum oneratum, contemptu inertiae destruebant. Tardum Galbae iter et cruentum, interfectis Cingonio Varrone, consule designato, et Petronio Turpiliano, consulari. Ille, ut Nymphidii socius, hic, ut dux Neronis, inauditi atque indefensi, tamquam innocentes, perierant. Introitus in urbem, trucidatis tot millibus inermium militum, infaustus omine, atque ipsis etiam, qui occiderant, formidolosus. Inducta legione Hispana, remanente ea, quam e classe Nero conscripserat, plena urbs exercitu insolito. Multi ad hoc numeri e Germania ac Britannia et Illyrico, quos idem Nero, electos praemissosque ad claustra Caspiarum, et bellum, quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis coeptis revocaverat: ingens novis rebus materia, ut non in unum aliquem prono favore, ita audenti parata.

7. Forte congruerat, ut Clodii Macri et Fonteii Capitonis caedes nuntiarentur. Macrum, in Africa haud dubie turbantem, Trebonius Garutianus, procurator, iussu Galbae; Capitonem in Germania, cum similia coeptaret, Cornelius Aquinus et Fabius Valens, legati legionum, interfecerant, antequam iuberentur. Fuere qui crederent, Capitonem, ut avaritia et libidine foedum ac maculosum, ita cogitatione rerum novarum abstinuisse; sed a legatis, bellum suadentibus, postquam in-

pellere nequiverint, crimen ac dolum ultro compositum: et Galbam mobilitate ingenii, an, ne altius scrutaretur, quoquo modo acta, quia mutari non poterant, comprobasse Ceterum utraque caedes sinistre accepta: et inviso semel principe, seu bene, seu male facta premunt. Iam adferebant venalia cuncta praepotentes liberti: servorum manus subitis avidae, et, tamquam apud senem, festinantes: eademque novae aulae mala, aeque gravia, non aeque excusata. Ipsa aetas Galbae inrisui ac fastidio erat adsuetis iuventae Neronis, et imperatores forma ac decore corporis, ut est mos vulgi, comparantibus.

8. Et hic quidem Romae, tamquam in tanta multitudine, habitus animorum fuit. E provinciis, Hispaniae praeerat Cluvius Rufus, vir facundus et pacis artibus, bellis inexpertus. Galliae, super memoriam Vindicis, obligatae recenti dono Romanae civitatis, et in posterum tributi levamento. Proximae tamen Germanicis exercitibus Galliarum civitates non eodem honore habitae, quaedam etiam finibus ademptis, pari dolore commoda aliena ac suas iniurias metiebantur. Germanici exercitus, quod periculosissimum in tantis viribus, solliciti et irati, superbia recentis victoriae, et metu, tamquam alias partes fovissent. Tarde a Nerone desciverant; nec statim pro Galba Verginius: an imperare voluisset, dubium; delatum ei a milite imperium, conveniebat. Fonteium Capitonem occisum, etiam qui queri non poterant, tamen indignabantur. Dux deerat, abducto Verginio, per simulationem amicitiae: quem non remitti, atque etiam reum esse, tamquam suum crimen accipiebant.

9. Superior exercitus legatum, Hordeonium Flaccum, spernebat, senecta ac debilitate pedum invali-

dum, sine constantia, sine auctoritate, ne quieto quidem milite, regimen; adeo furentes infirmitate retinentis ultro accendebantur. Inferioris Germaniae legiones diutius sine consulari fuere; donec, missu Galbae, A. Vitellius aderat, censoris Vitellii ac ter consulis filius: id satis videbatur. In Britannico exercitu nihil irarum. Non sane aliae legiones, per omnes civilium bellorum motus, innocentius egerunt: seu, quia procul, et Oceano divisae; seu crebris expeditionibus doctae hostem potius odisse. Quies et Illyrico: quamquam excitae a Nerone legiones, dum in Italia cunctantur, Verginium legationibus adissent. Sed longis spatiis discreti exercitus, quod saluberrimum est ad continendam militarem fidem, nec vitiis, nec viribus miscebantur.

10. Oriens adhuc inmotus. Syriam et quatuor legiones obtinebat Licinius Mucianus, vir secundis adversisque iuxta famosus. Insignes amicitias iuvenis ambitiose coluerat: mox, adtritis opibus, lubrico statu, suspecta etiam Claudii iracundia, in secretum Asiae repositus, tam prope ab exsule fuit, quam postea a principe. Luxuria, industria, comitate, adrogantia, malis bonisque artibus mixtus. Nimiae voluptates, cum vacaret; quotiens expedierat, magnae virtutes. Palam laudes; secreta male audiebant. Sed apud subiectos, apud proximos, apud conlegas, variis inlecebris potens: et cui expeditius fuerit tradere imperium, quam obtinere. Bellum Iudaicum Flavius Vespasianus, (ducem eum Nero delegerat,) tribus legionibus administrabat. Nec Vespasiano adversus Galbam votum aut animus: quippe Titum filium ad venerationem cultumque eius miserat, ut suo loco memorabimus. Occulta lege fati et ostentis ac responsis destinatum Ve-

spasiano liberisque eius imperium, post fortunam credidimus.

11. Aegyptum copiasque, quibus coerceretur, iam inde a d. Augusto equites Romani obtinent loco regum. Ita visum expedire, provinciam aditu difficilem, annonae fecundam, superstitione ac lascivia discordem ac mobilem, insciam legum, ignaram magistratuum, domi retinere. Regebat tum Tiberius Alexander, eiusdem nationis. Africa ac legiones in ea, interfecto Clodio Macro, contenta qualicunque principe, post experimentum domini minoris. Duae Mauritaniae, Rhaetia, Noricum, Thracia, et quae aliae procuratoribus cohibentur, ut cuique exercitui vicinae, ita in favorem aut odium contactu valentiorum agebantur. Inermes provinciae, atque ipsa in primis Italia, cuicumque servitio exposita, in pretium belli cessurae erant. Hic fuit rerum Romanarum status, cum Ser. Galba iterum, Titus Vinius, consules, inchoavere annum, sibi ultimum, reip. prope supremum.

12. Paucis post Kal. Ianuarias diebus Pompeii Propinqui, procuratoris, e Belgica litterae adferuntur: *superioris Germaniae legiones, rupta sacramenti reverentia, imperatorem alium flagitare, et senatui ac pop. Rom. arbitrium eligendi permittere;* quo seditio mollius acciperetur. Maturavit ea res consilium Galbae, iam pridem de adoptione secum et cum proximis agitantis. Non sane crebrior tota civitate sermo per illos menses fuerat: primum licentia ac libidine talia loquendi, dein fessa iam aetate Galbae. Paucis iudicium aut reip. amor: multi occulta spe, prout quis amicus vel cliens, hunc vel illum ambitiosis rumoribus destinabant, etiam in T. Vinii odium, qui in dies quanto potentior, eodem actu invisior erat. Quippe hiantes, in magna

fortuna, amicorum cupiditates ipsa Galbae facilitas intendebat: cum apud infirmum et credulum minore metu et maiore praemio peccaretur.

13. Potentia principatus divisa in T. Vinium consulem, et Cornelium Laconem praetorii praefectum. Nec minor gratia Icelo, Galbae liberto, quem anulis donatum, equestri nomine Martianum vocitabant. Hi discordes, et rebus minoribus sibi quisque tendentes, circa consilium eligendi successoris in duas factiones scindebantur. Vinius pro M. Othone: Laco atque Icelus consensu non tam unum aliquem fovebant, quam alium. Neque erat Galbae ignota Othonis ac T. Vinii amicitia; et rumoribus nihil silentio transmittentium (quia Vinio vidua filia, caelebs Otho) gener ac socer destinabantur. Credo et reip. curam subisse, frustra a Nerone translatae, si apud Othonem relinqueretur. Namque Otho pueritiam incuriose, adolescentiam petulanter egerat, gratus Neroni aemulatione luxus. Eoque iam Poppaeam Sabinam, principale scortum, ut apud conscium libidinum, deposuerat, donec Octaviam uxorem amoliretur. Mox suspectum in eadem Poppaea in provinciam Lusitaniam, specie legationis, seposuit. Otho, comiter administrata provincia, primus in partes transgressus, nec segnis, et, donec bellum fuit, inter praesentes splendidissimus, spem adoptionis, statim conceptam, acrius in dies rapiebat: faventibus plerisque militum, prona in eum aula Neronis, ut similem.

14. Sed Galba, post nuntios Germanicae seditionis, quamquam nihil adhuc de Vitellio certum, anxius quonam exercituum vis erumperet, ne urbano quidem militi confisus, quod remedium unicum rebatur, comitia imperii transigit: adhibitoque, super Vinium ac Laconem, Mario Celso, consule designato, ac Ducennio Ge-

mino, praefecto urbis, pauca praefatus de sua senectute, Pisonem Licinianum arcessi iubet; seu propria electione, sive, ut quidam crediderunt, Lacone instante, cui apud Rubellium Plautum exercita cum Pisone amicitia: sed callide, ut ignotum, fovebat; et prospera de Pisone fama consilio eius fidem addiderat. Piso, M. Crasso et Scribonia genitus, nobilis utrimque, vultu habituque moris antiqui, et aestimatione recta severus, deterius interpretantibus tristior habebatur. Ea pars morum eius, quo suspectior sollicitis, adoptanti placebat.

15. Igitur Galba, adprehensa Pisonis manu, in hunc modum locutus fertur: *Si te privatus lege curiata apud pontifices, ut moris est, adoptarem, et mihi egregium erat, Cn. Pompeii et M. Crassi subolem in Penates meos adsciscere, et tibi insigne, Sulpiciae ac Lutatiae decora nobilitati tuae adiecisse. Nunc me, deorum hominumque consensu ad imperium vocatum, praeclara indoles tua et amor patriae inpulit, ut principatum, de quo maiores nostri armis certabant, bello adeptus, quiescenti offeram, exemplo d. Augusti, qui sororis filium Marcellum, dein generum Agrippam, mox nepotes suos, postremo Tiberium Neronem privignum, in proximo sibi fastigio conlocavit. Sed Augustus in domo successorem quaesivit, ego in republica; non, quia propinquos aut socios belli non habeam; sed neque ipse imperium ambitione accepi: et iudicii mei documentum sint non meae tantum necessitudines, quas tibi postposui, sed et tuae. Est tibi frater pari nobilitate, natu maior, dignus hac fortuna, nisi tu potior esses. Ea aetas tua, quae cupiditates adolescentiae iam effugerit; ea vita, in qua nihil praeteritum excusandum habeas. Fortunam adhuc tantum adversam tulisti; secundae res acrioribus stimulis*

animos explorant, quia miseriae tolerantur, felicitate conrumpimur. Fidem, libertatem, amicitiam, praecipua humani animi bona, tu quidem eadem constantia retinebis: sed alii per obsequium inminuent. Inrumpet adulatio, blanditiae, pessimum veri adfectus venenum, sua cuique utilitas. Ego ac tu simplicissime inter nos hodie loquimur: ceteri libentius cum fortuna nostra, quam nobiscum. Nam suadere principi, quod oporteat, multi laboris: adsentatio erga quemcunque principem sine adfectu peragitur.

16. *Etiam si inmensum imperii corpus stare ac librari sine rectore posset, dignus eram, a quo resp. inciperet: nunc eo necessitatis iam pridem ventum est, ut nec mea senectus conferre plus populo Rom. possit, quam bonum successorem, nec tua plus iuventa, quam bonum principem. Sub Tiberio et Caio et Claudio unius familiae quasi hereditas fuimus: loco libertatis erit, quod eligi coepimus. Et, finita Iuliorum Claudiorumque domo, optimum quemque adoptio inveniet. Nam generari et nasci a principibus, fortuitum, nec ultra aestimatur: adoptandi iudicium integrum; et, si velis eligere, consensu monstratur. Sit ante oculos Nero, quem, longa Caesarum serie tumentem, non Vindex cum inermi provincia, aut ego cum una legione, sed sua inmanitas, sua luxuria, cervicibus publicis depulere: neque erat adhuc damnati principis exemplum. Nos bello et ab aestimantibus adsciti, cum invidia, quamvis egregii, erimus. Ne tamen territus fueris, si duae legiones in hoc concussi orbis motu nondum quiescunt. Ne ipse quidem ad securas res accessi: et, audita adoptione, desinam videri senex; quod nunc mihi unum obiicitur. Nero a pessimo quoque semper desiderabitur: mihi ac tibi providendum est, ne etiam a bonis desideretur. Monere diutius, neque*

temporis huius, et inpletum est omne consilium, si te bene elegi: utilissimusque idem ac brevissimus bonarum malarumque rerum delectus est, cogitare, quid aut volueris sub alio principe, aut nolueris. Neque enim hic, ut in [ceteris] gentibus, quae regnantur, certa dominorum domus, et ceteri servi: sed imperaturus es hominibus, qui nec totam servitutem pati possunt, nec totam libertatem. Et Galba quidem haec ac talia, tamquam principem faceret; ceteri tamquam cum facto loquebantur.

17. Pisonem, ferunt, statim intuentibus, et mox coniectis in eum omnium oculis, nullum turbati aut exsultantis animi motum prodidisse. Sermo erga patrem imperatoremque reverens, de se moderatus; nihil in vultu habituque mutatum: quasi imperare posset magis, quam vellet. Consultatum inde, pro rostris, an in senatu, an in castris adoptio nuncuparetur. Iri in castra, placuit: honorificum id militibus fore, quorum favorem, ut largitione et ambitu male adquiri, ita per bonas artes haud spernendum. Circumsteterat interim palatium publica exspectatio, magni secreti inpatiens: et male coercitam famam supprimentes augebant.

18. Quartum Idus Ianuarias, foedum imbribus diem, tonitrua et fulgura et caelestes minae ultra solitum turbaverant. Observatum id antiquitus comitiis dirimendis non terruit Galbam, quo minus in castra pergeret, contemptorem talium, ut fortuitorum; seu, quae fato manent, quamvis significata, non vitantur. Apud frequentem militum concionem, imperatoria brevitate, adoptari a se Pisonem, more d. Augusti et exemplo militari, quo vir virum legeret, pronuntiat. Ac ne dissimulata seditio in maius crederetur, ultro adseverat,

quartam et duodevicesimam legiones, paucis seditionis auctoribus, non ultra verba ac voces errasse, et brevi in officio esse. Nec ullum orationi aut lenocinium addit aut pretium. Tribuni tamen centurionesque et proximi militum grata auditu respondent: per ceteros maestitia ac silentium, tamquam usurpatam etiam in pace donativi necessitatem bello perdidissent. Constat, potuisse conciliari animos quantulacumque parci senis liberalitate. Nocuit antiquus rigor et nimia severitas; cui iam pares non sumus.

19. Inde apud senatum non comptior Galbae, non longior, quam apud militem, sermo: Pisonis comis oratio. Et patrum favor aderat; multi voluntate effusius; qui noluerant, medie; ac plurimi obvio obsequio, privatas spes agitantes, sine publica cura. Nec aliud sequenti quatriduo (quod medium inter adoptionem et caedem fuit) dictum a Pisone in publico factumve. Crebrioribus in dies Germanicae defectionis nuntiis, et facili civitate ad accipienda credendaque omnia nova, cum tristia sunt, censuerant patres, mittendos ad Germanicum exercitum legatos. Agitatum secreto, num et Piso proficisceretur, maiore praetextu; illi auctoritatem senatus, hic dignationem Caesaris laturus. Placebat et Laconem, praetorii praefectum, simul mitti. Is consilio intercessit. Legati quoque (nam senatus electionem Galbae permiserat) foeda inconstantia nominati, excusati, substituti, ambitu remanendi aut eundi, ut quemque metus vel spes inpulerat.

20. Proxima pecuniae cura: et cuncta scrutantibus iustissimum visum est, inde repeti, unde inopiae caussa erat. Bis et vicies millies sestertium donationibus Nero effuderat. Adpellari singulos iussit, decuma parte liberalitatis apud quemque eorum relicta. At

illis vix decumae super portiones erant, iisdem erga aliena sumptibus, quibus sua prodegerant; cum rapacissimo cuique ac perditissimo non agri aut fenus, sed sola instrumenta vitiorum manerent. Exactioni XXX equites Romani praepositi; novum officii genus, et ambitu ac numero onerosum. Ubique hasta et sector, et inquieta urbs auctionibus. Attamen grande gaudium, quod tam pauperes forent, quibus donasset Nero, quam quibus abstulisset. Exauctorati per eos dies tribuni, e praetorio Antonius Taurus et Antonius Naso, ex urbanis cohortibus Aemilius Pacensis; e vigiliis Iulius Fronto. Nec remedium in ceteros fuit, sed metus initium: tamquam per artem et formidinem singuli pellerentur, omnibus suspectis.

21. Interea Othonem, cui, compositis rebus, nulla spes, omne in turbido consilium, multa simul exstimulabant: luxuria etiam principi onerosa, inopia vix privato toleranda, in Galbam ira, in Pisonem invidia. Fingebat et metum, quo magis concupisceret. *Praegravem se Neroni fuisse: nec Lusitaniam rursus, et alterius exsilii honorem exspectandum: suspectum semper invisumque dominantibus, qui proximus destinaretur. Nocuisse id sibi apud senem principem: magis nociturum apud iuvenem, ingenio trucem, et longo exsilio efferatum. Occidi Othonem posse. Proinde agendum audendumque, dum Galbae auctoritas fluxa, Pisonis nondum coaluisset. Opportunos magnis conatibus transitus rerum: nec cunctatione opus, ubi perniciosior sit quies, quam temeritas. Mortem omnibus ex natura aequalem, oblivione apud posteros vel gloria distingui. Ac, si nocentem innocentemque idem exitus maneat, acrioris viri esse, merito perire.*

22. Non erat Othonis mollis et corpori similis ani-

mus. Et intimi libertorum servorumque, corruptius quam in privata domo habiti, aulam Neronis et luxus, adulteria, matrimonia, ceterasque regnorum libidines, avido talium, si auderet, ut sua ostentantes; quiescenti, ut aliena, exprobrabant: urgentibus etiam mathematicis, dum *novos motus, et clarum Othoni annum, observatione siderum,* adfirmant: genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper, et retinebitur. Multos secreta Poppaeae mathematicos, pessimum principalis matrimonii instrumentum, habuerant: e quibus Ptolemaeus, Othoni in Hispania comes, cum *superfuturum eum Neroni* promisisset, postquam ex eventu fides, coniectura iam et rumore senium Galbae et iuventam Othonis computantium, persuaserat, *fore, ut in imperium adscisceretur.* Sed Otho tamquam peritia et monitu fatorum praedicta accipiebat, cupidine ingenii humani libentius obscura credendi.

23. Nec deerat Ptolemaeus, iam et sceleris instinctor, ad quod facillime ab eiusmodi voto transitur. Sed sceleris cogitatio incertum an repens: studia militum iam pridem, spe successionis aut paratu facinoris adfectaverat; in itinere, in agmine, in stationibus, vetustissimum quemque militum nomine vocans, ac, memoria Neroniani comitatus, *contubernales* adpellando; alios agnoscere, quosdam requirere, et pecunia aut gratia iuvare: inserendo saepius querelas et ambiguos de Galba sermones, quaeque alia turbamenta vulgi. Labores itinerum, inopia commeatuum, duritia imperii, atrocius accipiebantur, cum, Campaniae lacus et Achaiae urbes classibus adire soliti, Pyrenaeum et Alpes et inmensa viarum spatia aegre sub armis eniterentur.

24. Flagrantibus iam militum animis velut faces addiderat Maevius Pudens, e proximis Tigellini. Is mobilissimum quemque ingenio, aut pecuniae indigum, et in novas cupiditates praecipitem adliciendo, eo paullatim progressus est, ut per speciem convivii, quotiens Galba apud Othonem epularetur, cohorti excubias agenti viritim centenos nummos divideret: quam velut publicam largitionem Otho secretioribus apud singulos praemiis intendebat; adeo animosus corruptor, ut Cocceio Proculo speculatori, de parte finium cum vicino ambigenti, universum vicini agrum, sua pecunia emptum, dono dederit: per socordiam praefecti, quem nota pariter et occulta fallebant.

25. Sed tum e libertis Onomastum futuro sceleri praefecit, a quo Barbium Proculum, tesserarium speculatorum, et Veturium, optionem eorundem, perductos, postquam vario sermone callidos audacesque cognovit, pretio et promissis onerat, data pecunia ad pertentandos plurium animos. Suscepere duo manipulares imperium populi Rom. transferendum; et transtulerunt. In conscientiam facinoris pauci adsciti. Suspensos ceterorum animos diversis artibus stimulant: primores militum, per beneficia Nymphidii ut suspectos: vulgus et ceteros, ira et desperatione dilati totiens donativi. Erant, quos memoria Neronis ac desiderium prioris licentiae accenderet. In commune omnes metu mutandae militiae terrebantur.

26. Infecit ea tabes legionum quoque et auxiliorum motas iam mentes, postquam vulgatum erat, labare Germanici exercitus fidem. Adeoque parata apud malos seditio, etiam apud integros dissimulatio fuit, ut postero Iduum die redeuntem a coena Othonem rapturi fuerint, nisi incerta noctis, et tota urbe sparsa mili-

tum castra, nec facilem inter temulentos consensum, timuissent: non reipublicae cura, quam foedare principis sui sanguine sobrii parabant; sed ne per tenebras, ut quisque Pannonici vel Germanici exercitus militibus oblatus esset, ignorantibus plerisque, pro Othone destinaretur. Multa erumpentis seditionis indicia per conscios oppressa: quaedam apud Galbae aures praefectus Laco elusit, ignarus militarium animorum, consiliique quamvis egregii, quod non ipse adferret, inimicus, et adversus peritos pervicax.

27. XVIII. Kal. Febr. sacrificanti pro aede Apollinis Galbae haruspex Umbricius *tristia exta et instantes insidias, ac domesticum hostem* praedicit, audiente Othone (nam proximus adstiterat) idque, ut laetum e contrario, et suis cogitationibus prosperum, interpretante. Nec multo post libertus Onomastus nuntiat, *exspectari eum ab architecto et redemptoribus:* quae significatio coeuntium iam militum et paratae coniurationis convenerat. Otho, *caussam digressus* requirentibus, eum, *emi sibi praedia vetustate suspecta, eoque prius exploranda,* finxisset, innixus liberto, per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad Miliarium aureum, sub aedem Saturni, pergit. Ibi tres et viginti speculatores consalutatum *imperatorem,* ac paucitate salutantium trepidum, et sellae festinanter inpositum, strictis mucronibus rapiunt. Totidem ferme milites in itinere adgregantur: alii conscientia, plerique miraculo; pars clamore et gaudio, pars silentio, animum ex eventu sumpturi.

28. Stationem in castris agebat Iulius Martialis tribunus. Is, magnitudine subiti sceleris, an corrupta latius castra, ac, si contra tenderet, exitium metuens, praebuit plerisque suspicionem conscientiae. Antepo-

suere ceteri quoque tribuni centurionesque praesentia dubiis et honestis. Isque habitus animorum fuit, ut pessimum facinus auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur.

29. Ignarus interim Galba et sacris intentus, fatigabat alieni iam imperii deos: cum adfertur rumor, rapi in castra, incertum quem senatorem: mox, Othonem esse, qui raperetur: simul ex tota urbe, ut quisque obvius fuerat, alii formidine augentes, quidam minora vero, ne tum quidem obliti adulationis. Igitur consultantibus placuit, *pertentari animum cohortis, quae in palatio stationem agebat: nec per ipsum Galbam; cuius integra auctoritas maioribus remediis servabatur.* Piso pro gradibus domus vocatos in hunc modum adlocutus est: *Sextus dies agitur, commilitones, ex quo, ignarus futuri, et sive optandum hoc nomen, sive timendum erat, Caesar adscitus sum: quo domus nostrae aut reipublicae fato, in vestra manu positum est; non, quia meo nomine tristiorem casum paveam, ut qui, adversas res expertus, cum maxime discam, ne secundas quidem minus discriminis habere; patris et senatus et ipsius imperii vicem doleo, si nobis aut perire hodie necesse est, aut, quod aeque apud bonos miserum est, occidere. Solatium proximi motus habebamus incruentam urbem, et res sine discordia translatas. Provisum adoptione videbatur, ut ne post Galbam quidem bello locus esset.*

30. *Nihil arrogabo mihi nobilitatis aut modestiae. Neque enim relatu virtutum in comparatione Othonis opus est. Vitia, quibus solis gloriatur, evertere imperium, etiam cum amicum imperatoris ageret. Habitune et incessu, an illo muliebri ornatu mereretur imperium? Falluntur, quibus luxuria specie liberalitatis inponit.*

Perdere iste sciet, donare nesciet. Stupra nunc et comissationes et feminarum coetus volvit animo. Haec principatus praemia putat; quorum libido ac voluptas penes ipsum sit, rubor ac dedecus penes omnes. Nemo enim unquam imperium flagitio quaesitum bonis artibus exercuit. Galbam consensus generis humani, me Galba, consentientibus vobis, Caesarem dixit. Si respublica et senatus et populus vana nomina sunt: vestra, commilitones, interest, ne imperatorem pessimi faciant. Legionum seditio adversum duces suos audita est aliquando: vestra fides famaque inlaesa ad hunc diem mansit. Et Nero quoque vos destituit, non vos Neronem. Minus XXX transfugae et desertores, quos centurionem aut tribunum sibi eligentes nemo ferret, imperium adsignabunt? Admittitis exemplum? et quiescendo commune crimen facitis? Transcendet haec licentia in provincias: et ad nos scelerum exitus, bellorum ad vos, pertinebunt. Nec est plus, quod pro caede principis, quam quod innocentibus datur: sed perinde a nobis donativum ob fidem, quam ab aliis pro facinore accipietis.

31. Dilapsis speculatoribus, cetera cohors, non aspernata concionantem, ut turbidis rebus evenit, forte magis et nullo adhuc consilio, parat signa, quam, quod postea creditum est, insidiis et simulatione. Missus et Celsus Marius ad electos Illyrici exercitus, Vipsania in porticu tendentes. Praeceptum Amulio Sereno et Domitio Sabino, primipilaribus, ut Germanicos milites e Libertatis atrio arcesserent. Legioni classicae diffidebatur, infestae ob caedem commilitonum, quos primo statim introitu trucidaverat Galba. Pergunt etiam in castra praetorianorum tribuni, Cetrius Severus, Subrius Dexter, Pompeius Longinus; si incipiens adhuc et necdum adulta seditio melioribus consiliis flecteretur.

Tribunorum Subrium et Cetrium milites adorti minis, Longinum manibus coercent exarmantque; quia non ordine militiae, sed e Galbae amicis, fidus principi suo, et desciscentibus suspectior erat. Legio classica, nihil cunctata, praetorianis adiungitur. Illyrici exercitus electi Celsum ingestis pilis proturbant. Germanica vexilla diu nutavere; invalidis adhuc corporibus et placatis animis, quod eos, a Nerone Alexandriam praemissos, atque inde rursus longa navigatione aegros, inpensiore cura Galba refovebat.

32. Universa iam plebs palatium inplebat, mixtis servitiis, et dissono clamore, *caedem Othonis et coniuratorum exitium* poscentium, ut si in circo ac theatro ludicrum aliquod postularent: neque illis iudicium aut veritas, quippe eodem die diversa pari certamine postulaturis: sed tradito more quemcunque principem adulandi, licentia adclamationum et studiis inanibus. Interim Galbam duae sententiae distinebant. T. Vinius, *manendum intra domum, opponenda servitia, firmandos aditus, non eundum ad iratos* censebat: *daret malorum poenitentiae, daret bonorum consensui spatium. Scelera inpetu, bona consilia mora valescere. Denique eundi ultro, si ratio sit, eandem mox facultatem: regressus, si poeniteat, in aliena potestate.*

33. *Festinandum* ceteris videbatur, *antequam cresceret invalida adhuc coniuratio paucorum. Trepidaturum etiam Othonem, qui furtim digressus, ad ignaros inlatus, cunctatione nunc et segnitia terentium tempus imitari principem discat. Non exspectandum, ut compositis castris, forum invadat et, prospectante Galba, Capitolium adeat, dum egregius imperator cum fortibus amicis ianua ac limine tenus domum cludit, obsidionem nimirum toleraturus. Et praeclarum in servis auxili-*

um, si consensus tantae multitudinis, et, quae plurimum valet, prima indignatio elanguescat. Proinde intuta, quae indecora: vel, si cadere necesse sit, occurrendum discrimini. Id Othoni invidiosius, et ipsis honestum. Repugnantem huic sententiae Vinium Laco minaciter invasit, stimulante Icelo, privati odii pertinacia, in publicum exitium.

34. Nec diutius Galba cunctatus, speciosiora suadentibus accessit. Praemissus tamen in castra Piso, ut iuvenis magno nomine, recenti favore, et infensus T. Vinio, seu quia erat, seu quia irati ita volebant; et facilius de odio creditur. Vixdum egresso Pisone, occisum in castris Othonem, vagus primum et incertus rumor: mox, ut in magnis mendaciis, interfuisse se quidam et vidisse adfirmabant, credula fama inter gaudentes et incuriosos. Multi arbitrabantur, compositum auctumque rumorem, mixtis iam Othonianis, qui ad evocandum Galbam laeta falso vulgaverint.

35. Tum vero non populus tantum et inperita plebs in plausus et inmodica studia, sed equitum plerique ac senatorum, posito metu incauti, refractis palatii foribus, ruere intus, ac se Galbae ostentare, praereptam sibi ultionem querentes: ignavissimus quisque et, ut res docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguae feroces: nemo scire, et omnes adfirmare: donec inopia veri, et consensu errantium victus, sumpto thorace, Galba, inruenti turbae, neque aetate, neque corpore sistens, sella levaretur. Obvius in palatio Iulius Atticus speculator, cruentum gladium ostentans, *occisum a se Othonem,* exclamavit: et Galba, *commilito,* inquit, *quis iussit?* insigni animo ad coercendam militarem licentiam, minantibus intrepidus, adversus blandientes incorruptus.

36. Haud dubiae iam in castris omnium mentes: tantusque ardor, ut non contenti agmine et corporibus, in suggestu, in quo paullo ante aurea Galbae statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent. Nec tribunis aut centurionibus adeundi locus: gregarius miles caveri insuper praepositos iubebat. Strepere cuncta clamoribus et tumultu et exhortatione mutua, non tamquam in populo ac plebe, variis segni adulatione vocibus, sed, ut quemque adfluentium militum adspexerant, prensare manibus, complecti armis, conlocare iuxta, praeire sacramentum, modo imperatorem militibus, modo milites imperatori commendare. Nec deerat Otho, protendens manus, adorare vulgum, iacere oscula, et omnia serviliter pro dominatione. Postquam universa classicorum legio sacramentum eius accepit; fidens viribus, et, quos adhuc singulos exstimulaverat, accendendos in commune ratus, pro vallo castrorum ita coepit:

37. *Quis ad vos processerim, commilitones, dicere non possum, quia nec privatum me vocare sustineo, princeps a vobis nominatus; nec principem, alio imperante. Vestrum quoque nomen in incerto erit, donec dubitabitur, imperatorem populi Rom. in castris, an hostem habeatis. Auditisne, ut poena mea et supplicium vestrum simul postulentur? adeo manifestum est, neque perire nos, neque salvos esse, nisi una, posse. Et, cuius lenitatis est Galba, iam fortasse promisit: ut qui, nullo exposcente, tot millia innocentissimorum militum trucidaverit. Horror animum subit, quotiens recordor feralem introitum, et hanc solam Galbae victoriam, cum in oculis urbis decumari deditos iuberet, quos deprecantes in fidem acceperat. His auspiciis urbem ingressus, quam gloriam ad principatum adtulit, nisi occisi Obultronii*

Sabini et Cornelii Marcelli in Hispania, Betui Chilonis in Gallia, Fonteii Capitonis in Germania, Clodii Macri in Africa, Cingonii in via, Turpiliani in urbe, Nymphidii in castris? Quae usquam provincia, quae castra sunt, nisi cruenta et maculata? aut, ut ipse praedicat, emendata et correcta? Nam, quae alii scelera, hic remedia vocat, dum falsis nominibus severitatem pro saevitia, parsimoniam pro avaritia, supplicia et contumelias vestras disciplinam adpellat. Septem a Neronis fine menses sunt, et iam plus rapuit Icelus, quam quod Polycleti et Vatinii et Elii paraverunt. Minore avaritia ac licentia grassatus esset T. Vinius, si ipse imperasset: nunc et subiectos nos habuit, tamquam suos, et viles, ut alienos. Una illa domus sufficit donativo, quod vobis nunquam datur, et cotidie exprobratur.

38. *Ac, ne qua saltem in successore Galbae spes esset, arcessit ab exsilio, quem tristitia et avaritia sui simillimum iudicabat. Vidistis, commilitones, notabili tempestate etiam deos infaustam adoptionem aversantes. Idem senatus, idem populi Rom. animus est. Vestra virtus exspectatur, apud quos omne honestis consiliis robur, et sine quibus, quamvis egregia, invalida sunt. Non ad bellum vos, nec ad periculum voco: omnium militum arma nobiscum sunt. Nec una cohors togata defendit nunc Galbam, sed detinet. Cum vos adspexerit, cum signum meum acceperit, hoc solum erit certamen, quis mihi plurimum inputet. Nullus cunctationi locus est in eo consilio, quod non potest laudari, nisi peractum.* Aperire deinde armamentarium iussit. Rapta statim arma, sine more et ordine militiae, ut praetorianus aut legionarius insignibus suis distingueretur: miscentur auxiliaribus galeis scutisque, nullo tribunorum centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator: et

praecipuum pessimorum incitamentum, quod boni maerebant.

39. Iam exterritus Piso fremitu crebrescentis seditionis, et vocibus in urbem usque resonantibus, egressum interim Galbam, et foro adpropinquantem, adsecutus erat: iam Marius Celsus haud laeta rettulerat: cum alii, *in palatium redire,* alii, *Capitolium petere,* plerique, *rostra occupanda,* censerent, plures tantum sententiis aliorum contradicerent, utque evenit in consiliis infelicibus, optima viderentur, quorum tempus effugerat. Agitasse Laco, ignaro Galba, de occidendo T. Vinio dicitur, sive ut poena eius animos militum mulceret, seu conscium Othonis credebat, ad postremum vel odio. Haesitationem adtulit tempus ac locus, quia, initio caedis orto, difficilis modus. Et turbavere consilium trepidi nuntii ac proximorum diffugia, languentibus omnium studiis, qui primo alacres fidem atque animum ostentaverant.

40. Agebatur huc illuc Galba, vario turbae fluctuantis inpulsu: completis undique basilicis ac templis, lugubri prospectu. Neque populi aut plebis ulla vox, sed adtoniti vultus et conversae ad omnia aures. Non tumultus, non quies: quale magni metus et magnae irae silentium est. Othoni tamen, *armari plebem,* nuntiabatur. *Ire praecipites et occupare pericula* iubet. Igitur milites Romani, quasi Vologesen aut Pacorum avito Arsacidarum solio depulsuri, ac non imperatorem suum inermem et senem trucidare pergerent, disiecta plebe, proculcato senatu, truces armis, rapidis equis forum inrumpunt. Nec illos Capitolii adspectus, et inminentium templorum religio, et priores et futuri principes terruere, quominus facerent scelus, cuius ultor est, quisquis successit.

41. Viso cominus armatorum agmine, vexillarius comitatae Galbam cohortis (Atilium Vergilionem fuisse tradunt) dereptam Galbae imaginem solo adflixit. Eo signo manifesta in Othonem omnium militum studia, desertum fuga populi forum, destricta adversus dubitantes tela. Iuxta Curtii lacum trepidatione ferentium Galba proiectus e sella ac provolutus est. Extremam eius vocem, ut cuique odium aut admiratio fuit, varie prodidere. Alii, suppliciter interrogasse, *quid mali meruisset? paucos dies exsolvendo donativo* deprecatum: plures, obtulisse ultro percussoribus iugulum, *agerent ac ferirent, si ita e republica videretur*. Non interfuit occidentium, quid diceret. De percussore non satis constat. Quidam Terentium evocatum, alii Lecanium; crebrior fama tradidit Camurium XV. legionis militem, inpresso gladio, iugulum eius hausisse. Ceteri crura brachiaque (nam pectus tegebatur) foede laniavere: pleraque vulnera feritate et saevitia trunco iam corpori adiecta.

42. Titum inde Vinium invasere. De quo et ipso ambigitur, consumpseritne vocem eius instans metus, an proclamaverit, *non esse ab Othone mandatum, ut occideretur*. Quod seu finxit formidine, seu conscientiam coniurationis confessus est: huc potius eius vita famaque inclinat, ut conscius sceleris fuerit, cuius caussa erat. Ante aedem d. Iulii iacuit, primo ictu in poplitem, mox a Iulio Caro, legionario milite, utrumque latus transverberatus.

43. Insignem illa die virum Sempronium Densum aetas nostra vidit. Centurio is praetoriae cohortis, a Galba custodiae Pisonis additus, stricto pugione occurrens armatis et scelus exprobrans, ac modo manu modo voce vertendo in se percussores, quamquam vulnerato

Pisoni effugium dedit. Piso in aedem Vestae pervasit, exceptusque misericordia publici servi et contubernio eius abditus, non religione nec caerimoniis, sed latebra inminens exitium differebat: cum advenere, missu Othonis, nominatim in caedem eius ardentes, Sulpicius Florus, e Britannicis cohortibus, nuper a Galba civitate donatus, et Statius Murcus, speculator: a quibus protractus Piso, in foribus templi trucidatur.

44. Nullam caedem Otho maiore laetitia excepisse, nullum caput tam insatiabilibus oculis perlustrasse dicitur: seu tum primum levata omni sollicitudine mens vacare gaudio coeperat: seu recordatio maiestatis in Galba, amicitiae in T. Vinio, quamvis inmitem animum imagine tristi confuderat: Pisonis, ut inimici et aemuli, caede laetari, ius fasque credebat. Praefixa contis capita gestabantur, inter signa cohortium, iuxta aquilam legionis: certatim ostentantibus cruentas manus, qui occiderant, qui interfuerant, qui vere, qui falso, ut pulchrum et memorabile, facinus iactabant. Plures quam CXX libellos praemia exposcentium, ob aliquam notabilem illa die operam, Vitellius postea invenit: omnesque conquiri et interfici iussit: non honore Galbae, sed tradito principibus more, munimentum ad praesens, in posterum ultionem.

45. Alium crederes senatum, alium populum. Ruere cuncti in castra, anteire proximos, certare cum praecurrentibus, increpare Galbam, laudare militum iudicium, exosculari Othonis manum: quantoque magis falsa erant, quae fiebant, tanto plura facere. Nec aspernabatur singulos Otho, avidum et minacem militum animum voce vultuque temperans. Marium Celsum, consulem designatum, et Galbae usque in extremas res amicum fidumque, ad supplicium expostula-

bant, industriae eius innocentiaeque, quasi malis artibus, infensi. Caedis et praedarum initium et optimo cuique perniciem quaeri adparebat. Sed Othoni nondum auctoritas inerat ad prohibendum scelus: iubere iam poterat. Ita, simulatione irae, *vinciri* iussum, et *maiores poenas daturum* adfirmans, praesenti exitio subtraxit.

46. Omnia deinde arbitrio militum acta. Praetorii praefectos sibi ipsi legere: Plotium Firmum, e manipularibus quondam, tum vigilibus praepositum, et, incolumi adhuc Galba, partes Othonis secutum. Adiungitur Licinius Proculus, intima familiaritate Othonis, suspectus consilia eius fovisse. Urbi Flavium Sabinum praefecere, iudicium Neronis secuti, sub quo eandem curam obtinuerat: plerisque Vespasianum fratrem in eo respicientibus. Flagitatum, *ut vacationes, praestari centurionibus solitae, remitterentur.* Namque gregarius miles, ut tributum annuum, pendebat. Quarta pars manipuli sparsa per commeatus, aut in ipsis castris vaga, dum mercedem centurioni exsolveret: neque modum oneris quisquam, neque genus quaestus pensi habebat. Per latrocinia et raptus, aut servilibus ministeriis, militare otium redimebant. Tum locupletissimus quisque miles labore ac saevitia fatigari, donec vacationem emeret. Ubi, sumptibus exhaustus, socordia insuper elanguerat, inops pro locuplete et iners pro strenuo, in manipulum redibat: ac rursus alius atque alius, eadem egestate ac licentia conrupti, ad seditiones et discordias, et ad extremum in bella civilia ruebant. Sed Otho, ne vulgi largitione centurionum animos averteret, *fiscum suum vacationes annuas exsoluturum* promisit: rem haud dubie utilem, et a bonis postea principibus perpetuitate disciplinae

firmatam. Laco praefectus, tamquam in insulam seponeretur, ab evocato, quem ad caedem eius Otho praemiserat, confossus: in Martianum Icelum, ut in libertinum, palam animadversum.

47. Exacto per scelera die, novissimum malorum fuit laetitia. Vocat senatum praetor urbanus. Certant adulationibus ceteri magistratus. Adcurrunt patres: decernitur Othoni tribunicia potestas, et nomen Augusti, et omnes principum honores, adnitentibus cunctis abolere convicia ac probra, quae, promiscue iacta, haesisse animo eius nemo sensit. Omisisset offensas, an distulisset, brevitate imperii in incerto fuit. Otho, cruento adhuc foro, per stragem iacentium in Capitolium, atque inde in palatium vectus, concedi corpora sepulturae, cremarique permisit. Pisonem Verania uxor ac frater Scribonianus, T. Vinium Crispina filia, composuere, quaesitis redemptisque capitibus, quae venalia interfectores servaverant.

48. Piso unum et tricesimum aetatis annum explebat, fama meliore, quam fortuna. Fratres eius, Magnum Claudius, Crassum Nero interfecerant. Ipse diu exsul, quatriduo Caesar, properata adoptione ad hoc tantum maiori fratri praelatus est, ut prior occideretur. T. Vinius LVII annos variis moribus egit. Pater illi e praetoria familia, maternus avus e proscriptis. Prima militia infamis, legatum Calvisium Sabinum habuerat: cuius uxor, mala cupidine visendi situm castrorum, per noctem militari habitu ingressa, cum vigilia et cetera militiae munia eadem lascivia temptasset, in ipsis principiis stuprum ausa, et criminis huius reus T. Vinius, arguebatur. Igitur iussu C. Caesaris oneratus catenis, mox, mutatione temporum, dimissus, cursu honorum inoffenso, legioni post praeturam prae-

positus probatusque, servili deinceps probro respersus est, tamquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus: et Claudius postera die soli omnium Vinio fictilibus ministrari iussit. Sed Vinius proconsulatu Galliam Narbonensem severe integreque rexit. Mox Galbae amicitia in abruptum tractus, audax, callidus, promptus, et, prout animum intendisset, pravus aut industrius, eadem vi. Testamentum T. Vinii, magnitudine opum, inritum. Pisonis supremam voluntatem paupertas firmavit.

49. Galbae corpus diu neglectum et licentia tenebrarum plurimis ludibriis vexatum, dispensator Argius, e prioribus servis, humili sepultura in privatis eius hortis contexit. Caput, per lixas calonesque suffixum laceratumque, ante Patrobii tumulum (libertus is Neronis, punitus a Galba fuerat) postera demum die repertum et cremato iam corpori admixtum est. Hunc exitum habuit Ser. Galba, tribus et septuaginta annis quinque principes prospera fortuna emensus, et alieno imperio felicior, quam suo. Vetus in familia nobilitas, magnae opes: ipsi medium ingenium, magis extra vitia, quam cum virtutibus. Famae nec incuriosus, nec venditator. Pecuniae alienae non adpetens, suae parcus, publicae avarus. Amicorum libertorumque, ubi in bonos incidisset, sine reprehensione patiens; si mali forent, usque ad culpam ignarus. Sed claritas natalium et metus temporum obtentui, ut, quod segnitia erat, sapientia vocaretur. Dum vigebat aetas, militari laude apud Germanias floruit. Pro consule Africam moderate; iam senior, citeriorem Hispaniam pari iustitia continuit: maior privato visus, dum privatus fuit, et omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.

50. Trepidam urbem, ac simul atrocitatem recentis sceleris, simul veteres Othonis mores paventem, novus insuper de Vitellio nuntius exterruit, ante caedem Galbae suppressus, ut, tantum superioris Germaniae exercitum descivisse, crederetur. Tum *duos, omnium mortalium inpudicitia, ignavia, luxuria deterrimos, velut ad perdendum imperium fataliter electos,* non senatus modo et eques, quîs aliqua pars et cura reipublicae, sed vulgus quoque palam moerere. Nec iam recentia saevae pacis exempla, sed repetita bellorum civilium memoria: *captam totiens suis exercitibus urbem, vastitatem Italiae, direptiones provinciarum, Pharsaliam, Philippos et Perusiam ac Mutinam,* nota publicarum cladium nomina, loquebantur. *Prope eversum orbem, etiam cum de principatu inter bonos certaretur. Sed mansisse C. Iulio, mansisse Caesare Augusto victore, imperium: mansuram fuisse sub Pompeio Brutoque rempublicam. Nunc pro Othone, an pro Vitellio in templa ituros? Utrasque inpias preces, utraque detestanda vota, inter duos, quorum bello solum id scires, deteriorem fore, qui vicisset.* Erant, qui Vespasianum et arma Orientis augurarentur. Et, ut potior utroque Vespasianus, ita bellum aliud atque alias clades horrebant. Et ambigua de Vespasiano fama; solusque omnium ante se principum in melius mutatus est.

51. Nunc initia caussasque motus Vitelliani expediam. Caeso cum omnibus copiis Iulio Vindice, ferox praeda gloriaque exercitus, ut cui sine labore ac periculo ditissimi belli victoria evenisset, expeditionem quam otium, praemia quam stipendia malebat. Diu infructuosam et asperam militiam toleraverant, ingenio loci caelique et severitate disciplinae; quam, in pace inexorabilem, discordiae civium resolvunt, paratis

utrimque conruptoribus et perfidia inpunita. Viri, arma, equi, ad usum et ad decus supererant. Sed ante bellum centurias tantum suas turmasque noverant; exercitus finibus provinciarum discernebantur. Tum adversus Vindicem contractae legiones, seque et Gallias expertae, quaerere rursus arma novasque discordias: nec *socios*, ut olim, sed *hostes, et victos* vocabant. Nec deerat pars Galliarum, quae Rhenum accolit, easdem partes secuta, ac tum acerrima instigatrix adversus *Galbianos:* hoc enim nomen, fastidito Vindice, indiderant. Igitur Sequanis Aeduisque ac deinde, prout opulentia civitatibus erat, infensi, expugnationes urbium, populationes agrorum, raptus penatium hauserunt animo: super avaritiam et adrogantiam, praecipua validiorum vitia, contumacia Gallorum inritati, qui, *remissam sibi a Galba quartam tributorum partem, et publice donatos,* in ignominiam exercitus iactabant. Accessit callide vulgatum, temere creditum, *decumari legiones, et promptissimum quemque centurionum dimitti.* Undique atroces nuntii, sinistra ex urbe fama; infensa Lugdunensis colonia, et, pertinaci pro Nerone fide, fecunda rumoribus. Sed plurima ad fingendum credendumque materies in ipsis castris, odio, metu, et, ubi vires suas respexerant, securitate.

52. Sub ipsas superioris anni Kal. Decembres Aulus Vitellius, inferiorem Germaniam ingressus, hiberna legionum cum cura adierat. Redditi plerisque ordines, remissa ignominia, adlevatae notae: plura ambitione, quaedam iudicio: in quibus sordem et avaritiam Fonteii Capitonis, adimendis adsignandisve militiae ordinibus, integre mutaverat. Nec consularis legati mensura, sed in maius omnia accipiebantur. Et Vitellius apud severos humilis. Id comitatem bonitatem-

que faventes vocabant, quod sine modo, sine iudicio donaret sua, largiretur aliena. Simul, aviditate imperandi, ipsa vitia pro virtutibus interpretabantur multi in utroque exercitu, sicut modesti quietique, ita mali et strenui. Sed profusa cupidine et insigni temeritate legati legionum, Alienus Caecina et Fabius Valens: e quibus Valens, infensus Galbae, tamquam detectam a se Verginii cunctationem, oppressa Capitonis consilia ingrate tulisset, instigare Vitellium, *ardorem militum* ostentans. *Ipsum celebri ubique fama: nullam in Flacco Hordeonio moram: adfore Britanniam: secutura Germanorum auxilia: male fidas provincias: precarium seni imperium et brevi transiturum. Panderet modo sinum et venienti Fortunae occurreret. Merito dubitasse Verginium, equestri familia, ignoto patre: inparem, si recepisset imperium, tutum, si recusasset. Vitellio tres patris consulatus, censuram, conlegium Caesaris, et inponere iampridem imperatoris dignationem, et auferre privati securitatem.*

53. Quatiebatur his segne ingenium, ut concupisceret magis, quam ut speraret. At in superiore Germania Caecina, decora iuventa, corpore ingens, animi inmodicus, scito sermone, erecto incessu, studia militum inlexerat. Hunc iuvenem Galba, quaestorem in Baetica, inpigre in partes suas transgressum, legioni praeposuit: mox compertum, publicam pecuniam avertisse, ut peculatorem flagitari iussit. Caecina aegre passus, miscere cuncta et privata vulnera reipublicae malis operire statuit. Nec deerant in exercitu semina discordiae, quod et bello adversus Vindicem universus adfuerat, nec, nisi occiso Nerone, translatus in Galbam, atque in eo ipso sacramento vexillis inferioris Germaniae praeventus erat. Et Treveri ac Lingones,

quasque alias civitates atrocibus edictis aut damno finium Galba perculerat, hibernis legionum propius miscentur. Unde seditiosa conloquia, et inter paganos conruptior miles, et in Verginium favor, cuicumque alii profuturus.

54. Miserat civitas Lingonum, vetere instituto, dona legionibus, dextras, hospitii insigne. Legati eorum, in squalorem maestitiamque compositi, per principia, per contubernia, modo *suas iniurias*, modo *civitatum vicinarum praemia*, et, ubi pronis militum auribus accipiebantur, *ipsius exercitus pericula et contumelias* conquerentes, accendebant animos. Nec procul seditione aberant, cum Hordeonius Flaccus *abire legatos*, utque occultior digressus esset, *nocte castris excedere* iubet. Inde atrox rumor, adfirmantibus plerisque, *interfectos, ac, nisi ipsi consulerent, fore, ut acerrimi militum, et praesentia conquesti, per tenebras et inscitiam ceterorum occiderentur.* Obstringuntur inter se tacito foedere legiones. Adsciscitur auxiliorum miles; primo suspectus, tamquam, circumdatis cohortibus alisque, inpetus in legiones pararetur, mox eadem acrius volvens: faciliore inter malos consensu ad bellum, quam in pace ad concordiam.

55. Inferioris tamen Germaniae legiones solemni Kal. Ianuariarum sacramento pro Galba adactae, multa cunctatione et raris primorum ordinum vocibus: ceteri silentio proximi cuiusque audaciam exspectantes: insita mortalibus natura, propere sequi, quae piget inchoare. Sed ipsis legionibus inerat diversitas animorum. Primani quintanique turbidi adeo, ut quidam saxa in Galbae imagines iecerint: quintadecima ac sextadecima legiones, nihil ultra fremitum et minas ausae, initium erumpendi circumspectabant. At in

superiori exercitu quarta ac duodevicesima legiones, iisdem hibernis tendentes, ipso Kal. Ianuariarum die dirumpunt imagines Galbae: quarta legio promptius, duodevicesima cunctanter, mox consensu. Ac, ne reverentiam imperii exuere viderentur, senatus populique Romani obliterata iam nomina sacramento advocabant: nullo legatorum tribunorumve pro Galba nitente, quibusdam, ut in tumultu, notabilius turbantibus. Non tamen quisquam in modum concionis e suggestu locutus. Neque enim erat adhuc, cui inputaretur.

56. Spectator flagitii Hordeonius Flaccus, consularis legatus, aderat, non compescere ruentes, non retinere dubios, non cohortari bonos ausus, sed segnis, pavidus, et socordia innocens. Quatuor centuriones duodevicesimae legionis, Nonius Receptus, Donatius Valens, Romilius Marcellus, Calpurnius Repentinus, cum protegerent Galbae imagines, inpetu militum abrepti vinctique. Nec cuiquam ultra fides aut memoria prioris sacramenti: sed, quod in seditionibus accidit, unde plures erant, omnes fuere. Nocte, quae Kal. Ianuarias secuta est, in coloniam Agrippinensem aquilifer quartae legionis epulanti Vitellio nuntiat, quartam et duodevicesimam legiones, proiectis Galbae imaginibus, in senatus et populi Rom. verba iurasse. Id sacramentum inane visum. Occupari nutantem fortunam et offerri principem placuit. Missi a Vitellio ad legiones legatosque, qui descivisse a Galba superiorem exercitum nunciarent: proinde aut bellandum adversus desciscentes, aut, si concordia et pax placeat, faciendum imperatorem: et minore discrimine sumi principem, quam quaeri.

57. Proxima legionis primae hiberna erant, et promptissimus e legatis Fabius Valens. Is die poste-

ro coloniam Agripppinensem cum equitibus legionis auxiliariorumque ingressus, *imperatorem* Vitellium consalutavit. Secutae ingenti certamine eiusdem provinciae legiones: et superior exercitus, speciosis senatus populique Romani nominibus relictis, III. Nonas Ianuarias Vitellio accessit. Scires illum priore biduo non penes rempublicam fuisse. Ardorem exercituum Agrippinenses, Treveri, Lingones aequabant, auxilia, equos, arma, pecunias offerentes, ut quisque corpore, opibus, ingenio validus. Nec principes modo coloniarum aut castrorum, quibus praesentia ex adfluenti et parta victoria magnae spes: sed manipuli quoque et gregarius miles viatica sua et balteos phalerasque, insignia armorum argento decora, loco pecuniae tradebant, instinctu et inpetu et avaritia.

58. Igitur, laudata militum alacritate, Vitellius ministeria principatus, per libertos agi solita, in equites Romanos disponit: vacationes centurionibus ex fisco numerat: saevitiam militum, plerosque ad poenam exposcentium, saepius adprobat, partim simulatione vinculorum frustratur. Pompeius Propinquus, procurator Belgicae, statim interfectus. Iulium Burdonem, Germanicae classis praefectum, astu subtraxit. Exarserat in eum iracundia exercitus, tamquam crimen ac mox insidias Fonteio Capitoni struxisset. Grata erat memoria Capitonis: et apud saevientes occidere palam, ignoscere non nisi fallendo, licebat. Ita in custodia habitus: et post victoriam demum, stratis iam militum odiis, dimissus est. Interim, ut piaculum, obiicitur centurio Crispinus, qui se sanguine Capitonis cruentaverat: eoque et postulantibus manifestior et punienti vilior fuit.

59. Iulius deinde Civilis periculo exemptus, prae-

potens inter Batavos, ne supplicio eius ferox gens alienaretur. Et erant in civitate Lingonum octo Batavorum cohortes, quartaedecimae legionis auxilia, tum discordia temporum a legione digressae, prout inclinassent, grande momentum sociae aut adversae. Nonium, Donatium, Romilium, Calpurnium centuriones, de quibus supra retulimus, occidi iussit, damnatos fidei crimine, gravissimo inter desciscentes. Accessere partibus Valerius Asiaticus, Belgicae provinciae legatus, quem mox Vitellius generum adscivit: et Iunius Blaesus, Lugdunensis Galliae rector, cum Italica legione et ala Taurina, Lugduni tendentibus. Nec in Rhaeticis copiis mora, quominus statim adiungerentur.

60. Ne in Britannia quidem dubitatum. Praeerat Trebellius Maximus, per avaritiam ac sordes contemptus exercitui invisusque. Accendebat odium eius Roscius Caelius, legatus vicesimae legionis, olim discors, sed occasione civilium armorum atrocius proruperat. Trebellius seditionem et confusum ordinem disciplinae Caelio; spoliatas et inopes legiones Caelius Trebellio obiectabat: cum interim foedis legatorum certaminibus modestia exercitus conrupta, eoque discordiae ventum, ut auxiliarium quoque militum conviciis proturbatus, et, adgregantibus se Caelio cohortibus alisque, desertus Trebellius ad Vitellium perfugerit. Quies provinciae, quamquam remoto consulari, mansit. Rexere legati legionum; pares iure, Caelius audendo potentior.

61. Adiuncto Britannico exercitu, ingens viribus opibusque Vitellius, duos duces, duo itinera bello destinavit. Fabius Valens adlicere, vel, si abnuerent, vastare Gallias, et Cottianis Alpibus Italiam inrumpere; Caecina propiore transitu, Peninis iugis degredi

iussus. Valenti inferioris exercitus electi, cum aquila quintae legionis et cohortibus alisque, ad XL. millia armatorum data: XXX millia Caecina e superiore Germania ducebat, quorum robur legio una, prima et vicesima, fuit. Addita utrique Germanorum auxilia, e quibus Vitellius suas quoque copias supplevit, tota mole belli secuturus.

62. Mira inter exercitum imperatoremque diversitas. Instare miles, arma poscere, *dum Galliae trepident, dum Hispaniae cunctentur. Non obstare hiemem, neque ignavae pacis moras. Invadendam Italiam, occupandam urbem. Nihil in discordiis civilibus festinatione tutius, ubi facto magis, quam consulto, opus esset.* Torpebat Vitellius, et fortunam principatus inerti luxu ac prodigis epulis praesumebat, medio diei temulentus et sagina gravis: cum tamen ardor et vis militum ultro ducis munia inplebat, ut si adesset imperator, et strenuis vel ignavis spem metumque adderet. Instructi intentique signum profectionis exposcunt. Nomen Germanici Vitellio statim additum: Caesarem se adpellari etiam victor prohibuit. Laetum augurium Fabio Valenti exercituique, quem in bellum agebat, ipso profectionis die, aquila leni meatu, prout agmen incederet, velut dux viae, praevolavit: longumque per spatium is gaudentium militum clamor, ea quies interriti alitis fuit, ut haud dubium magnae et prosperae rei omen acciperetur.

63. Et Treveros quidem, ut socios, securi adiere. Divoduri (Mediomatricorum id oppidum est) quamquam omni comitate exceptos subitus pavor exterruit, raptis derepente armis ad caedem innoxiae civitatis: non ob praedam aut spoliandi cupidine, sed furore et rabie et caussis incertis, eoque difficilioribus remediis; donec,

precibus ducis mitigati, ab excidio civitatis temperavere. Caesa tamen ad quatuor millia hominum. Isque terror Gallias invasit, ut venienti mox agmini universae civitates cum magistratibus et precibus occurrerent, stratis per vias feminis puerisque; quaeque alia placamenta hostilis irae, non quidem in bello, sed pro pace, tendebantur.

64. Nuntium de caede Galbae et imperio Othonis Fabius Valens in civitate Leucorum accepit. Nec militum animus in gaudium aut formidinem permotus: bellum volvebat. Gallis cunctatio exempta, et in Othonem ac Vitellium odium par, ex Vitellio et metus. Proxima Lingonum civitas erat, fida partibus. Benigne excepti, modestia certavere; sed brevis laetitia fuit, cohortium intemperie, quas, a legione quartadecima, ut supra memoravimus, digressas, exercitui suo Fabius Valens adiunxerat. Iurgia primum: mox rixa inter Batavos et legionarios, dum his aut illis studia militum adgregantur, prope in proelium exarsere; ni Valens animadversione paucorum oblitos iam Batavos imperii admonuisset. Frustra adversus Aeduos quaesita belli caussa. Iussi pecuniam atque arma deferre, gratuitos insuper commeatus praebuere: quod Aedui formidine, Lugdunenses gaudio fecere. Sed legio Italica et ala Taurina abductae. Cohortem duodevicesimam Lugduni, solitis sibi hibernis, relinqui placuit. Manlius Valens, legatus Italicae legionis, quamquam bene de partibus meritus, nullo apud Vitellium honore fuit. Secretis eum criminationibus infamaverat Fabius, ignarum, et, quo incautior deciperetur, palam laudatum.

65. Veterem inter Lugdunenses Viennensesque discordiam proximum bellum accenderat. Multae in-

vicem clades, crebrius infestiusque, quam ut tantum propter Neronem Galbamque pugnaretur. Et Galba reditus Lugdunensium, occasione irae, in fiscum verterat: multus contra in Viennenses honor. Unde aemulatio et invidia et uno amne discretis connexum odium. Igitur Lugdunenses exstimulare singulos militum, et in eversionem Viennensium inpellere, *obsessam ab illis coloniam suam, adiutos Vindicis conatus, conscriptas nuper legiones in praesidium Galbae* referendo. Et, ubi caussas odiorum praetenderant, magnitudinem praedae ostendebant. Nec iam secreta exhortatio, sed publicae preces: *Irent ultores, exscinderent sedem Gallici belli. Cuncta illic externa et hostilia: se coloniam Romanam et partem exercitus et prosperarum adversarumque rerum socios. Si fortuna contra daret, iratis ne relinquerentur.*

66. His et pluribus in eundem modum, perpulerant, ut ne legati quidem ac duces partium restingui posse iracundiam exercitus arbitrarentur: cum haud ignari discriminis sui Viennenses, velamenta et infulas praeferentes, ubi agmen incesserat, arma, genua, vestigia prensando, flexere militum animos. Addidit Valens trecenos singulis militibus sestertios. Tum vetustas dignitasque coloniae valuit, et verba Fabii, salutem incolumitatemque Viennensium commendantis, aequis auribus accepta. Publice tamen armis mulctati, privatis et promiscuis copiis iuvere militem. Sed fama constans fuit, ipsum Valentem magna pecunia emptum. Is diu sordidus, repente dives, mutationem fortunae male tegebat, accensis egestate longa cupidinibus inmoderatus, et, inopi iuventa, senex prodigus. Lento deinde agmine per fines Allobrogum et Vocontiorum ductus exercitus, ipsa itinerum spatia et stativo-

rum mutationes venditante duce, foedis pactionibus adversus possessores agrorum et magistratus civitatum, adeo minaciter, ut Luco (municipium id Vocontiorum est) faces admoverit, donec pecunia mitigaretur. Quotiens pecuniae materia deesset, stupris et adulteriis exorabatur. Sic ad Alpes perventum.

67. Plus praedae ac sanguinis Caecina hausit. Inritaverant turbidum ingenium Helvetii, Gallica gens, olim armis virisque, mox memoria nominis clara, de caede Galbae ignari, et Vitellii imperium abnuentes. Initium bello fuit avaritia ac festinatio unaetvicesimae legionis. Rapuerant pecuniam, missam in stipendium castelli, quod olim Helvetii suis militibus ac stipendiis tuebantur. Aegre id passi Helvetii, interceptis epistolis, quae nomine Germanici exercitus ad Pannonicas legiones ferebantur, centurionem et quosdam militum in custodia retinebant. Caecina, belli avidus, proximam quamque culpam, antequam poeniteret, ultum ibat. Mota propere castra; vastati agri; direptus longa pace in modum municipii exstructus locus, amoeno salubrium aquarum usu frequens. Missi ad Rhaetica auxilia nuntii, ut versos in legionem Helvetios a tergo adgrederentur.

68. Illi, ante discrimen feroces, in periculo pavidi, quamquam primo tumultu Claudium Severum ducem legerant, non arma noscere, non ordines sequi, non in unum consulere. Exitiosum adversus veteranos proelium, intuta obsidio, dilapsis vetustate moenibus. Hinc Caecina cum valido exercitu; inde Rhaeticae alae cohortesque et ipsorum Rhaetorum iuventus, sueta armis et more militiae exercita; undique populatio et caedes. Ipsi in medio vagi, abiectis armis, magna pars saucii aut palantes, in montem Vocetium perfugere.

Ac statim, inmissa cohorte Thracum, depulsi, et, consectantibus Germanis Rhaetisque, per silvas atque in ipsis latebris trucidati. Multa hominum millia caesa, multa sub corona venundata. Cumque, dirutis omnibus, Aventicum, gentis caput, iusto agmine peteretur, missi, qui dederent civitatem: et deditio accepta. In Iulium Alpinum, e principibus, ut concitorem belli, Caecina animadvertit: ceteros veniae vel saevitiae Vitellii reliquit.

69. Haud facile dictu est, legati Helvetiorum minus placabilem imperatorem, an militem, invenerint. Civitatis excidium poscunt, tela ac manus in ora legatorum intentant. Ne Vitellius quidem minis ac verbis temperabat: cum Claudius Cossus, unus ex legatis, notae facundiae, sed dicendi artem apta trepidatione occultans atque eo validior, militis animum mitigavit, ut est mos vulgo, mutabilem subitis, et tam pronum in misericordiam, quam inmodicus saevitiae fuerat. Effusis lacrimis, et meliora constantius postulando, inpunitatem salutemque civitati inpetravere.

70. Caecina paucos in Helvetiis moratus dies, dum sententiae Vitellii certior fieret, simul transitum Alpium parans, laetum ex Italia nuntium accipit, *alam Silanam, circa Padum agentem, sacramento Vitellii accessisse.* Proconsulem Vitellium Syllani in Africa habuerant: mox a Nerone, ut in Aegyptum praemitterentur, exciti, et ob bellum Vindicis revocati, ac tum in Italia manentes, instinctu decurionum, qui Othonis ignari, Vitellio obstricti, robur adventantium legionum et famam Germanici exercitus adtollebant, transiere in partes: et, ut donum aliquod novo principi, firmissima Transpadanae regionis municipia Mediolanum ac Novariam et Eporediam ac Vercellas adiunxere. Id Cae-

cinae per ipsos compertum. Et, quia praesidio alae unius latissima pars Italiae defendi nequibat, praemissis Gallorum Lusitanorum Britannorumque cohortibus et Germanorum vexillis, cum ala Petrina, ipse paullulum cunctatus, num Rhaeticis iugis in Noricum flecteret, adversus Petronium, [urbis] procuratorem, qui concitis auxiliis, et interruptis fluminum pontibus, fidus Othoni putabatur. Sed metu, ne amitteret praemissas iam cohortes alasque, simul reputans, plus gloriae retenta Italia, et, ubicumque certatum foret, Noricos in cetera victoriae praemia cessuros, Penino subsignanum militem itinere, et grave legionum agmen hibernis adhuc Alpibus traduxit.

71. Otho interim, contra spem omnium, non deliciis neque desidia torpescere. Dilatae voluptates, dissimulata luxuria, et cuncta ad decorem imperii composita. Eoque plus formidinis adferebant falsae virtutes et vitia reditura. Marium Celsum, consulem designatum, per speciem vinculorum, saevitiae militum subtractum, acciri in Capitolium iubet. Clementiae titulus e viro claro et partibus inviso petebatur. Celsus, constanter servatae erga Galbam fidei crimen confessus, exemplum ultro inputavit. Nec Otho, quasi ignosceret, sed, ne hostis metum reconciliationis adhiberet, statim inter intimos amicos habuit, et mox bello inter duces delegit. Mansitque Celso, velut fataliter, etiam pro Othone fides integra et infelix. Laeta primoribus civitatis, celebrata in vulgus Celsi salus, ne militibus quidem ingrata fuit, eandem virtutem admirantibus, cui irascebantur.

72. Par inde exsultatio disparibus caussis consecuta, inpetrato Tigellini exitio. Sophonius Tigellinus, obscuris parentibus, foeda pueritia, inpudica senecta,

praefecturam vigilum et praetorii et alia praemia virtutum quia velocius erat vitiis adeptus, crudelitatem mox, deinde avaritiam et virilia scelera exercuit, conrupto ad omne facinus Nerone; quaedam ignaro ausus, ac postremo eiusdem desertor ac proditor. Unde non alium pertinacius ad poenam flagitavere, diverso adfectu, quibus odium Neronis inerat, et quibus desiderium. Apud Galbam T. Vinii potentia defensus, praetexentis, *servatam ab eo filiam*. Et haud dubie servaverat, non clementia, quippe tot interfectis, sed effugio in futurum; quia pessimus quisque, diffidentia praesentium mutationem pavens, adversus publicum odium privatam gratiam praeparat; unde nulla innocentiae cura, sed vices inpunitatis. Eo infensior populus, addita ad vetus Tigellini odium recenti T. Vinii invidia: concurrere e tota urbe in palatium ac fora, et, ubi plurima vulgi licentia, in circum ac theatra effusi, seditiosis vocibus obstrepere: donec Tigellinus, accepto apud Sinuessanas aquas supremae necessitatis nuntio, inter stupra concubinarum et oscula et deformes moras, sectis novacula faucibus, infamem vitam foedavit etiam exitu sero et inhonesto.

73. Per idem tempus expostulata ad supplicium Galvia Crispinilla variis frustrationibus, et adversa dissimulantis principis fama, periculo exempta est. Magistra libidinum Neronis, transgressa in Africam ad instigandum in arma Clodium Macrum, famem populo Rom. haud obscure molita, totius postea civitatis gratiam obtinuit, consulari matrimonio subnixa, et apud Galbam, Othonem, Vitellium inlaesa: mox potens pecunia et orbitate, quae bonis malisque temporibus iuxta valent.

74. Crebrae interim, et muliebribus blandimentis

infectae, ab Othone ad Vitellium epistolae, offerebant *pecuniam et gratiam et quemcunque quietis locum prodigae vitae legisset.* Paria Vitellius ostentabat, primo mollius, stulta utrimque et indecora simulatione: mox, quasi rixantes, stupra et flagitia invicem obiectavere; neuter falso. Otho, revocatis, quos Galba miserat, legatis, rursus alios ad utrumque Germanicum exercitum et ad legionem Italicam easque, quae Lugduni agebant, copias specie senatus misit. Legati apud Vitellium remansere, promptius, quam ut retenti viderentur. Praetoriani, quos, per simulationem officii, legatis Otho adiunxerat, remissi, antequam legionibus miscerentur. Addit epistolas Fabius Valens, nomine Germanici exercitus, ad praetorias et urbanas cohortes, de viribus partium magnificas et concordiam offerentes. Increpabat ultro, *quod tanto ante traditum Vitellio imperium ad Othonem vertissent.*

75. Ita promissis simul ac minis tentabantur, *ut bello inpares, in pace nihil amissuri.* Neque ideo praetorianorum fides mutata. Sed insidiatores ab Othone in Germaniam, a Vitellio in urbem missi. Utrisque frustra fuit: Vitellianis inpune, per tantam hominum multitudinem mutua ignorantia fallentibus: Othoniani novitate vultus, omnibus invicem gnaris, prodebantur. Vitellius litteras ad Titianum, fratrem Othonis, composuit, *exitium ipsi filioque eius* minitans, *ni incolumes sibi mater ac liberi servarentur.* Et stetit domus utraque: sub Othone, incertum an metu: Vitellius victor clementiae gloriam tulit.

76. Primus Othoni fiduciam addidit ex Illyrico nuntius, *iurasse in eum Dalmatiae ac Pannoniae et Moesiae legiones.* Idem ex Hispania adlatum: laudatusque per edictum Cluvius Rufus: et statim cognitum est, con-

versam ad Vitellium Hispaniam. Ne Aquitania quidem, quamquam a Iulio Cordo in verba Othonis obstricta, diu mansit. Nusquam fides aut amor; metu ac necessitate huc illuc mutabantur. Eadem formido provinciam Narbonensem ad Vitellium vertit, facili transitu ad proximos et validiores. Longinquae provinciae, et quidquid armorum mari dirimitur, penes Othonem manebant: non partium studio; sed erat grande momentum in nomine urbis ac praetextu senatus: et occupaverat animos prior auditus. Iudaicum exercitum Vespasianus, Syriae legiones Mucianus sacramento Othonis adegere. Simul Aegyptus omnesque versae in Orientem provinciae nomine eius tenebantur. Idem Africae obsequium, initio a Carthagine orto. Neque exspectata Vipstani Aproniani, proconsulis, auctoritate, Crescens, Neronis libertus (nam et hi malis temporibus partem se reipublicae faciunt) epulum plebi, ob laetitiam recentis imperii, obtulerat, et populus pleraque sine modo festinavit. Carthaginem ceterae civitates secutae. Sic distractis exercitibus ac provinciis, Vitellio quidem ad capessendam principatus fortunam bello opus erat;

77. Otho, ut in multa pace, munia imperii obibat: quaedam ex dignitate reipublicae, pleraque contra decus ex praesenti usu properando. Consul cum Titiano fratre in Kalend. Martias ipse: proximos menses Verginio destinat, ut aliquod exercitui Germanico delinimentum. Iungitur Verginio Poppaeus Vopiscus, praetextu veteris amicitiae; plerique, Viennensium honori datum, interpretabantur. Ceteri consulatus ex destinatione Neronis aut Galbae mansere, Caelio ac Flavio Sabinis in Iulias, Arrio Antonino et Mario Celso in Septembres: quorum honori ne Vitellius quidem victor intercessit. Sed Otho pontificatus auguratusque hono-

ratis iam senibus cumulum dignitatis addidit: et recens ab exsilio reversos nobiles adolescentulos avitis ac paternis sacerdotiis, in solatium, recoluit. Redditus Cadio Rufo, Pedio Blaeso, Saevino Pomptino senatorius locus. Repetundarum criminibus sub Claudio ac Nerone ceciderant. Placuit ignoscentibus, verso nomine, quod avaritia fuerat, videri maiestatem: cuius tum odio etiam bonae leges peribant.

78. Eadem largitione civitatum quoque ac provinciarum animos adgressus, Hispaliensibus et Emeritensibus familiarum adiectiones, Lingonibus universis civitatem Romanam, provinciae Baeticae Maurorum civitates dono dedit. Nova iura Cappadociae, nova Africae, ostenta magis, quam mansura. Inter quae, necessitate praesentium rerum et instantibus curis excusata, ne tum quidem immemor amorum, statuas Poppaeae per senatus consultum reposuit. Creditus est etiam de celebranda Neronis memoria agitavisse, spe vulgum adliciendi. Et fuere, qui imagines Neronis proponerent: atque etiam Othoni quibusdam diebus populus et miles, tamquam nobilitatem ac decus adstruerent, NERONI OTHONI adclamavit. Ipse in suspenso tenuit, vetandi metu, vel adgnoscendi pudore.

79. Conversis ad civile bellum animis, externa sine cura habebantur. Eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hieme caesis duabus cohortibus, magna spe ad Moesiam inruperant: novem millia equitum, ferociora successu et praedae magis quam pugnae intenta. Igitur vagos et incuriosos tertia legio, adiunctis auxiliis, repente invasit. Apud Romanos omnia proelio apta: Sarmatae, dispersi cupidine praedae, aut graves onere sarcinarum, et lubrico itinerum adempta equorum pernicitate, velut vincti caedebantur. Namque

mirum dictu, ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. Nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum: ubi per turmas advenere, vix ulla acies obstiterit. Sed tum humido die et soluto gelu neque conti neque gladii, quos praelongos utraque manu regunt, usui, lapsantibus equis et cataphractarum pondere. Id principibus et nobilissimo cuique tegimen, ferreis laminis aut praeduro corio consertum; ut adversus ictus inpenetrabile, ita inpetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum. Simul altitudine et mollitia nivis hauriebantur. Romanus miles facili lorica et missili pilo aut lanceis adsultans, ubi res posceret, levi gladio inermem Sarmatam (neque enim defendi scuto mos est) cominus fodiebat: donec pauci, qui proelio superfuerant, paludibus abderentur. Ibi saevitia hiemis et vi vulnerum absumpti. Postquam id Romae compertum, M. Aponius, Moesiam obtinens, triumphali statua, Fulvius Aurelius et Iulianus Titius ac Numisius Lupus, legati legionum, consularibus ornamentis donantur: laeto Othone et gloriam in se trahente, tamquam et ipse felix bello, et suis ducibus suisque exercitibus remp. auxisset.

80. Parvo interim initio, unde nihil timebatur, orta seditio prope urbi excidio fuit. Septimam decimam cohortem e colonia Ostiensi in urbem acciri Otho iusserat: armandae eius cura Vario Crispino, tribuno e praetorianis, data. Is, quo magis vacuus, quietis castris, iussa exsequeretur, vehicula cohortis, incipiente nocte, onerari, aperto armamentario, iubet. Tempus in suspicionem, caussa in crimen, adfectatio quietis in tumultum evaluit: et visa inter temulentos arma cupidinem sui movere. Fremit miles, et tribunos centurionesque proditionis arguit, tamquam familiae senato-

rum ad perniciem Othonis armarentur: pars ignari et vino graves: pessimus quisque in occasionem praedarum: vulgus, ut mos est, cuiuscunque motus novi cupidum. Et obsequia meliorum nox abstulerat. Resistentem seditioni tribunum et severissimos centurionum obtruncant. Rapta arma, nudati gladii, insidentes equis urbem ac palatium petunt.

81. Erat Othoni celebre convivium, primoribus feminis virisque: qui trepidi, fortuitusne militum furor, an dolus imperatoris, manere et deprehendi, an fugere et dispergi, periculosius foret; modo constantiam simulare, modo formidine detegi, simul Othonis vultum intueri. Utque evenit, inclinatis ad suspicionem mentibus, cum timeret Otho, timebatur. Sed haud secus discrimine senatus, quam suo, territus, et praefectos praetorii ad mitigandas militum iras statim miserat, et abire propere omnes e convivio iussit. Tum vero passim magistratus, proiectis insignibus, vitata comitum et servorum frequentia, senes feminaeque, per tenebras, diversa urbis itinera, rari domos, plurimi amicorum tecta, et, ut cuique humillimus cliens, incertas latebras petivere.

82. Militum inpetus ne foribus quidem palatii coercitus, quo minus convivium inrumperent, ostendi sibi Othonem expostulantes: vulnerato Iulio Martiale, tribuno, et Vitellio Saturnino, praefecto legionis, dum ruentibus obsistunt. Undique arma et minae, modo in centuriones tribunosque, modo in senatum universum: lymphatis caeco pavore animis, et, quia neminem unum destinare irae poterant, licentiam in omnes poscentibus: donec Otho, contra decus imperii, thoro insistens, precibus et lacrymis aegre cohibuit: redieruntque in castra inviti, neque innocentes. Postera

die, velut capta urbe, clausae domus: rarus per vias populus; moesta plebs; deiecti in terram militum vultus, ac plus tristitiae, quam poenitentiae. Manipulatim adlocuti sunt Licinius Proculus et Plotius Firmus, praefecti, ex suo quisque ingenio mitius aut horridius. Finis sermonis in eo, ut quina millia numum singulis militibus numerarentur. Tum Otho ingredi castra ausus. Atque illum tribuni centurionesque circumsistunt, abiectis militiae insignibus, otium et salutem flagitantes. Sensit invidiam miles, et compositus in obsequium, auctores seditionis ad supplicium ultro postulabat.

83. Otho, quamquam turbidis rebus et diversis militum animis, cum optimus quisque remedium praesentis licentiae posceret; vulgus et plures, seditionibus et ambitioso imperio laeti, per turbas et raptus facilius ad civile bellum inpellerentur: simul reputans, non posse principatum, scelere quaesitum, subita modestia et prisca gravitate retineri: sed discrimine urbis, et periculo senatus anxius, postremo ita disseruit: *Neque ut adfectus vestros in amorem mei accenderem, commilitones, neque ut animum ad virtutem cohortarer (utraque enim egregie supersunt) sed veni postulaturus a vobis temperamentum vestrae fortitudinis, et erga me modum caritatis. Tumultus proximi initium, non cupiditate vel odio, quae multos exercitus in discordiam egere, ac ne detrectatione quidem aut formidine periculorum: nimia pietas vestra, acrius quam consideratius, excitavit. Nam saepe honestas rerum caussas, ni iudicium adhibeas, perniciosi exitus consequuntur. Imus ad bellum. Num omnes nuntios palam audiri, omnia consilia cunctis praesentibus tractari ratio rerum aut occasionum velocitas patitur? Tam nescire quaedam milites, quam scire, oportet. Ita se ducum auctoritas, sic rigor disciplinae*

habet, ut multa etiam centuriones tribunosque tantum iuberi expediat. Si, ubi iubeantur, quaerere singulis liceat, pereunte obsequio etiam imperium intercidit. An et illic nocte intempesta rapientur arma? unus alterve perditus ac temulentus (neque enim plures consternatione proxima insanisse crediderim) centurionis ac tribuni sanguine manus inbuet? imperatoris sui tentorium inrumpet?

84. *Vos quidem istud pro me: sed in discursu ac tenebris et rerum omnium confusione patefieri occasio etiam adversus me potest. Si Vitellio et satellitibus eius eligendi facultas detur, quem nobis animum, quas mentes inprecentur, quid aliud, quam seditionem et discordiam, optabunt, ne miles centurioni, ne centurio tribuno obsequatur; hinc confusi pedites equitesque in exitium ruamus? Parendo potius, commilitones, quam imperia ducum sciscitando, res militares continentur; et fortissimus in ipso discrimine exercitus est, qui ante discrimen quietissimus. Vobis arma et animus sit: mihi consilium et virtutis vestrae regimen relinquite. Paucorum culpa fuit, duorum poena erit: ceteri abolete memoriam foedissimae noctis: nec illas adversus senatum voces ullus unquam exercitus audiat. Caput imperii et decora omnium provinciarum ad poenam vocare non hercle illi, quos cummaxime Vitellius in nos ciet, Germani audeant. Ulline Italiae alumni, et Romana vere iuventus, ad sanguinem et caedem depoposcerint ordinem, cuius splendore et gloria sordes et obscuritatem Vitellianarum partium praestringimus? Nationes aliquas occupavit Vitellius, imaginem quandam exercitus habet: senatus nobiscum est. Sic fit, ut hinc respublica, inde hostes reipublicae constiterint. Quid? vos pulcherrimam hanc urbem domibus et tectis et congestu lapidum stare creditis? Muta*

ista et inanima intercidere ac reparari promiscua sunt: aeternitas rerum et pax gentium et mea cum vestra salus incolumitate senatus firmatur. Hunc auspicato a parente et conditore urbis nostrae institutum, et a regibus usque ad principes continuum et inmortalem, sicut a maioribus accepimus, sic posteris tradamus. Nam, ut ex vobis senatôres, ita ex senatoribus principes nascuntur.

85. Ea oratio ad perstringendos mulcendosque militum animos, et severitatis modus (neque enim in plures, quam in duos, animadverti iusserat) grate accepta, compositique ad praesens, qui coerceri non poterant. Non tamen quies urbi redierat: strepitus telorum et facies belli erat: militibus, ut nihil in commune turbantibus, ita sparsis per domos, occulto habitu, et maligna cura in omnes, quos nobilitas aut opes aut aliqua insignis claritudo rumoribus obiecerat. Vitellianos quoque milites venisse in urbem ad studia partium noscenda, plerique credebant. Unde plena omnia suspicionum, et vix secreta domuum sine formidine. Sed plurimum trepidationis in publico. Ut quemque nuntium fama adtulisset, animum vultumque conversi, ne diffidere dubiis ac parum gaudere prosperis viderentur. Coacto vero in curiam senatu, arduus rerum omnium modus, ne contumax silentium, ne suspecta libertas. Et privato Othoni nuper, atque eadem dicenti, nota adulatio. Igitur versare sententias, et huc atque illuc torquere, *hostem et parricidam* Vitellium vocantes: providentissimus quisque vulgaribus conviciis; quidam vera probra iacere, in clamore tamen, et ubi plurimae voces, aut tumultu verborum sibi ipsi obstrepentes.

86. Prodigia insuper terrebant, diversis auctoribus vulgata: *in vestibulo Capitolii omissas habenas bigae, cui Victoria institerat: erupisse cella Iunonis maiorem*

humana speciem: statuam d. Iulii in insula Tiberini amnis, sereno et inmoto die, ab Occidente in Orientem conversam: prolocutum in Etruria bovem: insolitos animalium partus: et plura alia, rudibus seculis etiam in pace observata, quae nunc tantum in metu audiuntur. Sed praecipuus et cum praesenti exitio etiam futuri pavor, subita inundatione Tiberis: qui inmenso auctu, proruto ponte Sublicio, ac strage obstantis molis refusus, non modo iacentia et plana urbis loca, sed secura eiusmodi casuum inplevit. Rapti e publico plerique, plures in tabernis et cubilibus intercepti. Fames in vulgus, inopia quaestus et penuria alimentorum. Conrupta stagnantibus aquis insularum fundamenta, dein, remeante flumine, dilapsa. Utque primum vacuus a periculo animus fuit, id ipsum, quod paranti expeditionem Othoni, campus Martius et via Flaminia, iter belli esset obstructum a fortuitis vel naturalibus caussis, in prodigium et omen inminentium cladium vertebatur.

87. Otho, lustrata urbe, et expensis belli consiliis, quando Peninae Cottiaeque Alpes et ceteri Galliarum aditus Vitellianis exercitibus claudebantur, Narbonensem Galliam adgredi statuit; classe valida et partibus fida, quod reliquos caesorum ad pontem Milvium, et saevitia Galbae in custodiam habitos, in numeros legionis composuerat; facta et ceteris spe honoratioris in posterum militiae. Addidit classi urbanas cohortes et plerosque e praetorianis, vires et robur exercitus, atque ipsis ducibus consilium et custodes. Summa expeditionis Antonio Novello, Suedio Clementi, primipilaribus, Aemilio Pacensi, cui ademptum a Galba tribunatum reddiderat, permissa. Curam navium Oscus libertus retinebat, ad observandam honestiorum fidem

comitatus. Peditum equitumque copiis Suetonius Paullinus, Marius Celsus, Annius Gallus rectores destinati. Sed plurima fides Licinio Proculo, praetorii praefecto. Is urbanae militiae inpiger, bellorum insolens, auctoritatem Paullini, vigorem Celsi, maturitatem Galli, ut cuique erat, criminando, quod facillimum factu est, pravus et callidus, bonos et modestos anteibat.

88. Sepositus per eos dies Cornelius Dolabella in coloniam Aquinatem, neque arta custodia, neque obscura: nullum ob crimen, sed vetusto nomine et propinquitate Galbae monstratus. Multos e magistratibus, magnam consularium partem Otho, non participes aut ministros bello, sed comitum specie, secum expedire iubet: in quis et L. Vitellium, eodem quo ceteros cultu, nec ut imperatoris fratrem, nec ut hostis. Igitur mota urbis cura: nullus ordo metu aut periculo vacuus. Primores senatus aetate invalidi et longa pace desides, segnis et oblita bellorum nobilitas, ignarus militiae eques, quanto magis occultare et abdere pavorem nitebantur, manifestius pavidi. Nec deerant e contrario, qui ambitione stolida, conspicua arma, insignes equos, quidam luxuriosos adparatus conviviorum et inritamenta libidinum, ut instrumenta belli, mercarentur. Sapientibus quietis et reipublicae cura: levissimus quisque et futuri inprovidus spe vana tumens: multi adflicta fide in pace, ac turbatis rebus alacres, et per incerta tutissimi.

89. Sed vulgus et magnitudine nimia communium curarum expers populus, sentire paullatim belli mala, conversa in militum usum omni pecunia, intentis alimentorum pretiis: quae, motu Vindicis, haud perinde plebem adtriverant, secura tum urbe et provinciali bello, quod inter legiones Galliasque velut externum fuit.

Nam, ex quo d. Augustus res Caesarum composuit, procul, et in unius sollicitudinem aut decus, populus Romanus bellaverat. Sub Tiberio et Caio, tantum pacis adversa in rempublicam pertinuere. Scriboniani contra Claudium incepta simul audita et coercita. Nero nuntiis magis et rumoribus, quam armis depulsus. Tum legiones classesque, et, quod raro alias, praetorianus urbanusque miles in aciem deducti: Oriens Occidensque et quidquid utrimque virium est, a tergo: si ducibus aliis bellatum foret, longo bello materia. Fuere, qui proficiscenti Othoni moras *religionemque nondum conditorum ancilium* adferrent. Aspernatus est omnem cunctationem, ut Neroni quoque exitiosam: et Caecina, iam Alpes transgressus, exstimulabat.

90. Pridie Idus Mart. commendata patribus republica reliquias Neronianarum sectionum, nondum in fiscum conversas, revocatis ab exsilio concessit: iustissimum donum et in speciem magnificum, sed, festinata iam pridem exactione, usu sterile. Mox vocata concione, *maiestatem urbis et consensum populi ac senatus pro se* adtollens, adversum Vitellianas partes modeste disseruit: *inscitiam potius legionum, quam audaciam,* increpans, nulla Vitellii mentione: sive ipsius ea moderatio, seu scriptor orationis, sibi metuens, contumeliis in Vitellium abstinuit: quando, ut in consiliis militiae, Suetonio Paullino et Mario Celso, ita in rebus urbanis Galerii Trachali ingenio Othonem uti credebatur: et erant, qui genus ipsum orandi noscerent, crebro fori usu celebre, et ad inplendas aures latum et sonans. Clamor vocesque vulgi, ex more adulandi, nimiae et falsae. Quasi dictatorem Caesarem aut imperatorem Augustum prosequerentur, ita studiis votisque certabant: nec metu aut amore, sed ex libidine servitii,

ut in familiis, privata cuique stimulatio, et vile iam decus publicum. Profectus Otho, quietem urbis curasque imperii Salvio Titiano fratri permisit.

LIBER SECUNDUS.

Breviarium. Cap. 1. Titus ad Galbam missus, nuntio mortis eius accepto, vertit iter. 2. Paphiae Veneris templum adit. 3. Huius origo et deae cultus. 4. Ibi futura edoctus, acuto animo, ad patrem, qui bellum Iudaicum profligaverat, redit. 5. Vespasiani Mucianique ingenium ac mores diversi. Hi duces, positis odiis, in medium consulunt. Inde 6. 7. civilis belli occasio, intumescentibus Orientis legionibus. 8. 9. Falsi Neronis ludibrium, ab Asprenate compressum. 10. In urbe parvae res magnis motibus actae. Vibius Crispus Annium Faustum, delatorem fratris sui, pervertit.

11. Laeta Othoni principia belli. 12. Miles eius in Alpinos saevit, 13. in Albium Intemelium iras vertit. Egregium maternae pietatis exemplum. 14. Inminet provinciae Narbonensi Othoniana classis. Vitelliani caesi, 15. nec Othonianis incruenta victoria. 16. Pacarium procuratorem, iuvare Vitellium Corsorum viribus parantem, insulani necant. 17. Vitellianorum res secundae in Italia. 18. 19. Spurinna Placentiam munit contra Vitellianos. 20. Eam Caecina dum oppugnat, 21. amphitheatrum urbi proximum conflagrat. 22. Obsidione soluta, Cremonam Caecina petit, ubi 23. Othoniani prospere pugnant. Vincentium inpetum reprimunt duces, inde suspecti fiunt suis. 24. Caecinae insidias in ipsum vertit Suetonius Paullinus, cuius 25. cunctatione Vitelliani servantur. 26. Utrimque tumultuantur milites.

27. Valens in Italiam copias ducit. 28. 29. Gravis in eius exercitu orta Batavorum seditio Alpheni Vari consilio composita. 30. Iunctis armis, aemulatione suppressa, Caecina ac Valens Vitellium fovent, Othoni probra obiectant. Eorum 31. Othonisque et Vitellii comparatio. Otho consultat de ratione belli. 32. Suetonius Paullinus moram suadet. 33. Titiani fratris et Proculi consilia prae-

valent. Otho cum valida manu Brixellum concedit. 34. Vitelliani transitum Padi simulant; 35. 36. quem prohibentes Othoniani caeduntur. 37. Vanus rumor, pavore belli fastidiove utriusque principis, pacis consilia inter exercitus fuisse agitata. 38. Excursus de prioribus P. R. civilibus bellis. 39. 40. Titianus et Proculus ad quartum a Bedriaco castra inperite promovent. Ducibus dubiis, rem in discrimen mitti Otho iubet. 41—43. Bedriacensis pugna. 44. Othonianorum fuga et adversus duces suos ira. 45. Induciae. Victi cum victoribus, in lacrymas effusi, civilia bella detestantur. 46—49. Accepto cladis nuntio, Otho, consilii certus, spretis amicorum militumque solatiis, seditionem compescit et in ferrum pectore incumbit. Funus maturatum. Ad rogum quidam militum se interficiunt. 50. Othonis aetas, origo, fama.

51. Novata luctu ac dolore militum seditio. 52—54. Pars senatus, Othonem secuta, extremum discrimen adit. 55. Romae trepidationis nihil, spectantur ludi; audita Othonis morte, Vitellio plauditur. 56. Gravis Italiae victor exercitus. 57. Vitellius nuntium de victoria sua accipit, 58. simulque de transgressa in partes suas utraque Mauretania. 59. Blaesi verniles blanditias odiis pensat. 60. Othonianorum promptissimos centuriones interficit, duces absolvit. 61. Maricci, inserere sese fortunae ausi, supplicium. 62. Vitellii gula, leges. Spretum Augusti Caesarisque praeconium. Pulsi mathematici. Equites arena prohibiti. 63. 64. Dolabellae caedes. Triariae licentia; Galeriae et Sextiliae modestia. 65. Cluvius absolvitur; Trebellius removetur. 66. Victae legiones ferociunt. Quartadecimanorum et Batavorum discordia. 67. Praetorianorum honesta missio. Sparguntur legiones. 68. Luxuriam principis aemulatur exercitus. Ticini tumultus alio tumultu sedatus. Verginii periculum. 69. Cohortes Batavorum in Germaniam remissae. Ampurati legionum auxiliorumque numeri. Miles luxu conruptus. 70. Vitellius Bedriacenses campos laetus lustrat, propinquae sortis ignarus. 71. Neronis libidines aemulatur. Consulatus partitur. 72. Falsus Scribonianus cruci suffixus.

73. Vitellius, ob adactum in verba eius Orientem superbus et vecors, Vespasiani ad nomen excitatur. 74. Hic bellum armaque parat. 75—78. Nutantem firmant Mucianus, legati alii, vatum responsa et Carmeli dei sacerdos. 79. 80. Imperatorem salutant Aegyptus et Syria. 81. Accedunt ad partes eius reges Sohemus, An-

tiochus, Agrippa, regina Berenice. 82. Belli consilia. Titus instat Iudaeae. Vespasianus claustra Aegypti obtinet. 83. 84. Mucianus, cum exercitu praemissus, nervum belli conquirit. 85. 86. Moesicae Pannonicaeque legiones, in partes transgressae, Dalmaticum militem trahunt. Belli faces Antonius Primus, Cornelius Fuscus.

87. Vitellius, contemptior in dies, gravi urbem agmine petit, eamque, 88. 89. patrata multa militum paganorumque caede, ut captam, ingressus, 90. magnificam de semetipso orationem promit, 91. humani divinique iuris expers, nonnulla tamen popularia usurpat. 92. Munia imperii Caecina ac Valens obeunt. Vitellio auctoritatis nihil. 93. Militis in urbe otium, libidines, morbi, mortes, 94. insolentia, paucitas. Vitellii inopia, prodigentia. Duces Galliarum postulati ad supplicium. Militiae ordo confusus. 95. Natalis Vitellii ingenti paratu celebratus. Inferiae Neroni factae. Urbis miseria. 96. Defectionis Flavianae rumores male coercet Vitellius. 97. 98. Excita tamen auxilia, sed necessitas dissimulata. 99. Inrumpentibus hostibus, Caecina ad bellum praemittitur; sed is 100. 101. cum Lucilio Basso classibusque Ravennate Misenensique proditionem componit, et ad partes Vespasiani transit.

Gesta haec sunt paucis mensibus anno eodem, consulibus iisdem et aliis suffectis, de quibus videsis I, 77.

1. Struebat iam fortuna in diversa parte terrarum initia caussasque imperio, quod varia sorte, laetum reipublicae aut atrox, ipsis principibus prosperum aut exitio fuit. Titus Vespasianus e Iudaea, incolumi adhuc Galba, missus a patre, caussam profectionis officium erga principem et maturam petendis honoribus iuventam ferebat. Sed vulgus, fingendi avidum, disperserat, accitum in adoptionem. Materia sermonibus senium et orbitas principis, et intemperantia civitatis, donec unus eligatur, multos destinandi. Augebat famam ipsius Titi ingenium, quantaecumque fortunae capax, decor oris cum quadam maiestatae, prosperae Vespasiani res, praesaga responsa, et, inclinatis ad credendum animis, loco ominum etiam fortuita. Ubi Co-

rinthi, Achaiae urbe, certos nuntios accepit de interitu Galbae, et aderant, qui arma Vitellii bellumque adfirmarent, anxius animo, paucis amicorum adhibitis, cuncta utrimque perlustrat. *Si pergeret in urbem, nullam officii gratiam, in alterius honorem suscepti: ac se Vitellio, sive Othoni, obsidem fore. Sin rediret, offensam haud dubiam victoris: sed incerta adhuc victoria, et concedente in partes patre, filium excusatum. Sin Vespasianus rempublicam susciperet, obliviscendum offensarum de bello agitantibus.*

2. His ac talibus inter spem metumque iactatum, spes vicit. Fuere, qui, accensum desiderio Berenices reginae, vertisse iter crederent. Neque abhorrebat a Berenice iuvenilis animus: sed gerendis rebus nullum ex eo inpedimentum. Laetam voluptatibus adolescentiam egit, suo quam patris imperio modestior. Igitur oram Achaiae et Asiae, ac laeva maris praevectus, Rhodum et Cyprum insulas, inde Syriam, audentioribus spatiis petebat. Atque illum cupido incessit, adeundi visendique templum Paphiae Veneris, inclytum per indigenas advenasque. Haud fuerit longum, initia religionis, templi ritum, formam deae (neque enim alibi sic habetur) paucis disserere.

3. Conditorem templi regem Aerian vetus memoria, quidam ipsius deae nomen id perhibent. Fama recentior tradit, a Cinyra sacratum templum, deamque ipsam, conceptam mari, huc adpulsam. Sed scientiam artemque haruspicum adcitam; et Cilicem Tamiram intulisse: atque ita pactum, ut familiae utriusque posteri caerimoniis praesiderent. Mox, ne honore nullo regium genus peregrinam stirpem antecelleret, ipsa, quam intulerant, scientia hospites cessere: tantum Cinyrades sacerdos consulitur. Hostiae, ut quisque vo-

vit, sed mares deliguntur. Certissima fides haedorum fibris. Sanguinem arae obfundere vetitum: precibus et igne puro altaria adolentur, nec ullis imbribus, quamquam in aperto, madescunt. Simulacrum deae, non effigie humana, continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum, metae modo, exsurgens. Et ratio in obscuro.

4. Titus spectata opulentia donisque regum, quaeque alia laetum antiquitatibus Graecorum genus incertae vetustati adfingit, de navigatione primum consuluit. Postquam pandi viam et mare prosperum accepit, de se per ambages interrogat, caesis compluribus hostiis. Sostratus (sacerdotis id nomen erat) ubi laeta et congruentia exta, magnisque consultis annuere deam, videt, pauca in praesens et solita respondens, petito secreto, futura aperit. Titus, aucto animo, ad patrem pervectus, suspensis provinciarum et exercituum mentibus, ingens rerum fiducia accessit. Profligaverat bellum Iudaicum Vespasianus; oppugnatione Hierosolymorum reliqua, duro magis et arduo opere, ob ingenium montis et pervicaciam superstitionis, quam quo satis virium obsessis ad tolerandas necessitates superesset. Tres, ut supra memoravimus, ipsi Vespasiano legiones erant, exercitae bello: quatuor Mucianus obtinebat in pace; sed aemulatio et proximi exercitus gloria depulerat segnitiam: quantumque illis roboris discrimina et labor, tantum his vigoris addiderat integra quies et inexperti belli labor. Auxilia utrique cohortium alarumque, et classes regesque, ac nomen dispari fama celebre.

5. Vespasianus, acer militiae, anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio, ac, si res posceret, manu hostibus obniti; cibo fortuito, veste

habituque vix a gregario milite discrepans: prorsus, si avaritia abesset, antiquis ducibus par. Mucianum e contrario magnificentia et opes et cuncta privatum modum supergressa extollebant. Aptior sermoni, dispositu provisuque civilium rerum peritus: egregium principatus temperamentum, si, demptis utriusque vitiis, solae virtutes miscerentur. Ceterum hic Syriae, ille Iudaeae praepositus, vicinis provinciarum administrationibus, invidia discordes, exitu demum Neronis, positis odiis, in medium consuluere: primum per amicos: dein praecipua concordiae fides Titus, prava certamina communi utilitate aboleverat: natura atque arte compositus adliciendis etiam Muciani moribus. Tribuni centurionesque et vulgus militum, industria, licentia, per virtutes, per voluptates, ut cuique ingenium, adsciscebantur.

6. Antequam Titus adventaret, sacramentum Othonis acceperat uterque exercitus, praecipitibus, ut adsolet, nuntiis, et tarda mole civilis belli, quod longa concordia quietus Oriens tunc primum parabat. Namque olim validissima inter se civium arma, in Italia Galliave, viribus Occidentis coepta. Et Pompeio, Cassio, Bruto, Antonio, quos omnes trans mare secutum est civile bellum, haud prosperi exitus fuerant. Auditique saepius in Syria Iudaeaque Caesares, quam inspecti. Nulla seditio legionum: tantum adversus Parthos minae, vario eventu. Et proximo civili bello, turbatis aliis, inconcussa ibi pax: dein fides erga Galbam. Mox, ut, Othonem ac Vitellium scelestis armis res Romanas raptum ire, vulgatum est, ne penes ceteros imperii praemia, penes ipsos tantum servitii necessitas esset, fremere miles et vires suas circumspicere. Septem legiones statim et cum ingentibus auxiliis Syria

Iudaeaque: inde continua Aegyptus duaeque legiones: hinc Cappadocia Pontusque et quidquid castrorum Armeniis praetenditur. Asia et ceterae provinciae nec virorum inopes, et pecuniae opulentae. Quantum insularum mari cingitur, et parando interim bello secundum tutumque ipsum mare.

7. Non fallebat duces inpetus militum: sed, bellantibus aliis, placuit exspectare belli exitum. *Victores victosque numquam solida fide coalescere. Nec referre, Vitellium an Othonem superstitem fortuna faceret. Rebus secundis etiam egregios duces insolescere: discordiam his, ignaviam, luxuriem: et suismet vitiis alterum bello, alterum victoria periturum.* Igitur arma in occasionem distulere Vespasianus Mucianusque nuper, ceteri olim mixtis consiliis: optimus quisque amore reipublicae: multos dulcedo praedarum stimulabat; alios ambiguae domi res. Ita boni malique caussis diversis, studio pari, bellum omnes cupiebant.

8. Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterritae, velut Nero adventaret: vario super exitu eius rumore, eoque pluribus vivere eum fingentibus credentibusque. Ceterorum casus conatusque in contextu operis dicemus: tunc servus e Ponto, sive, ut alii tradidere, libertinus ex Italia, citharae et cantus peritus, (unde illi, super similitudinem oris, propior ad fallendum fides) adiunctis desertoribus, quos inopia vagos ingentibus promissis conruperat, mare ingreditur: ac, vi tempestatum Cythnum insulam detrusus, et militum quosdam ex Oriente commeantium adscivit, vel abnuentes interfici iussit, et spoliatis negotiatoribus, mancipiorum valentissimum quemque armavit. Centurionemque Sisennam, dextras, concordiae insignia, Syriaci exercitus nomine ad praetorianos ferentem, variis

artibus adgressus est: donec Sisenna, clam relicta insula, trepidus et vim metuens aufugeret. Inde late terror, multis ad celebritatem nominis erectis, rerum novarum cupidine, et odio praesentium.

9. Gliscentem in dies famam fors discussit. Galatiam ac Pamphyliam provincias Calpurnio Asprenati regendas Galba permiserat. Datae e classe Misenensi duae triremes ad prosequendum, cum quibus Cythnum insulam tenuit. Nec defuere, qui trierarchos nomine Neronis accirent. Is in maestitiam compositus, et fidem suorum quondam militum invocans, ut eum in Syria aut Aegypto sisterent, orabat. Trierarchi nutantes, seu dolo, adloquendos sibi milites, et paratis omnium animis reversuros, firmaverunt. Sed Asprenati cuncta ex fide nuntiata: cuius cohortatione expugnata navis, et interfectus quisquis ille erat. Corpus, insigne oculis comaque et torvitate vultus, in Asiam atque inde Romam pervectum est.

10. In civitate discordi et, ob crebras principum mutationes, inter libertatem ac licentiam incerta, parvae quoque res magnis motibus agebantur. Vibius Crispus, pecunia, potentia, ingenio inter claros magis, quam inter bonos, Annium Faustum, equestris ordinis, qui temporibus Neronis delationes factitaverat, ad cognitionem senatus vocabat. Nam recens, Galbae principatu, censuerant patres, ut accusatorum caussae noscerentur. Id senatusconsultum varie iactatum et, prout potens vel inops reus inciderat, infirmum aut validum retinebatur. Ad hoc terroris et propria vi Crispus incubuerat, delatorem fratris sui pervertere: traxeratque magnam senatus partem, ut indefensum et inauditum dedi ad exitium postularent. Contra apud alios nihil aeque reo proderat, quam nimia potentia ad-

cusatoris: *dari tempus, edi crimina, quamvis invisum ac nocentem, more tamen audiendum*, censebant. Et valuere primo, dilataque in paucos dies cognitio. Mox damnatus est Faustus, nequaquam eo adsensu civitatis, quem pessimis moribus meruerat: quippe ipsum Crispum easdem adcusationes cum praemio exercuisse meminerant. Nec poena criminis, sed ultor displicebat.

11. Laeta interim Othoni principia belli, motis ad imperium eius e Dalmatia Pannoniaque exercitibus. Fuere quatuor legiones: e quibus bina millia praemissa; ipsae modicis intervallis sequebantur: septima a Galba conscripta: veteranae undecima ac tertiadecima et praecipua fama quartadecumani, rebellione Britanniae compressa. Addiderat gloriam Nero, eligendo, ut potissimos. Unde longa illis erga Neronem fides, et erecta in Othonem studia. Sed, quo plus virium ac roboris, e fiducia tarditas inerat. Agmen legionum alae cohortesque praeveniebant. Et ex ipsa urbe haud spernenda manus, quinque praetoriae cohortes, et equitum vexilla cum legione prima: ac deforme insuper auxilium, duo millia gladiatorum, sed per civilia arma etiam severis ducibus usurpatum. His copiis rector additus Annius Gallus, cum Vestricio Spurinna ad occupandas Padi ripas praemissus: quoniam prima consiliorum frustra ceciderant, transgresso iam Alpes Caecina, quem sisti intra Gallias posse speraverat. Ipsum Othonem comitabantur speculatorum lecta corpora, cum ceteris praetoriis cohortibus, veterani e praetorio, classicorum ingens numerus. Nec illi segne aut conruptum luxu iter: sed lorica ferrea usus est, et ante signa pedester, horridus, incomptus, famaeque dissimilis.

12. Blandiebatur coeptis fortuna, possessa per mare et naves maiore Italiae parte, penitus usque ad initium

maritimarum Alpium. Quibus tentandis adgrediendaeque provinciae Narbonensi Suedium Clementem, Antonium Novellum, Aemilium Pacensem duces dederat. Sed Pacensis per licentiam militum vinctus: Antonio Novello nulla auctoritas: Suedius Clemens ambitioso imperio regebat, ut adversus modestiam disciplinae conruptus, ita proeliorum avidus. Non Italia adiri, nec loca sedesque patriae videbantur: tamquam externa litora et urbes hostium urere, vastare, rapere: eo atrocius, quod nihil usquam provisum adversum metus. Pleni agri, apertae domus. Occursantes domini iuxta coniuges et liberos securitate pacis et belli malo circumveniebantur. Maritimas tum Alpes tenebat procurator Marius Maturus. Is concita gente (nec deest iuventus) arcere provinciae finibus Othonianos intendit. Sed primo inpetu caesi disiectique montani, ut quibus, temere conlectis, non castra, non ducem noscitantibus, neque in victoria decus esset, neque in fuga flagitium.

13. Inritatus eo proelio Othonis miles vertit iras in municipium Albium Intemelium: quippe in acie nihil praedae: inopes agrestes et vilia arma: nec capi poterant, pernix genus et gnari locorum. Sed calamitatibus insontium expleta avaritia. Auxit invidiam praeclaro exemplo femina Ligus, quae filio abdito, cum simul pecuniam occultari milites credidissent, eoque per cruciatus interrogarent, *ubi filium occuleret?* uterum ostendens, *latere* respondit. Nec ullis deinde terroribus, aut morte, constantiam vocis egregiae mutavit.

14. Inminere provinciae Narbonensi, in verba Vitellii adactae, classem Othonis, Fabio Valenti trepidi nuntii adtulere. Aderant legati coloniarum, auxilium orantes. Duas Tungrorum cohortes, quatuor equitum turmas, universam Treverorum alam cum Iulio Classi-

co praefecto misit: e quibus pars in colonia Foroiuliensi retenta, ne, omnibus copiis in terrestre iter versis, vacuo mari classis acceleraret. Duodecim equitum turmae, et lecti e cohortibus, adversus hostem iere: quibus adiuncta Ligurum cohors, vetus loci auxilium, et quingenti Pannonii, nondum sub signis. Nec mora proelio: sed acie ita instructa, ut pars classicorum, mixtis paganis, in colles mari propinquos exsurgeret, quantum inter colles ac litus aequi loci, praetorianus miles expleret, in ipso mari ut annexa classis et pugnae parata, conversa et minaci fronte praetenderetur. Vitelliani, quibus minor peditum vis, in equite robur, Alpinos proximis iugis, cohortes densis ordinibus post equitem locant. Treverorum turmae obtulere se hosti incaute, cum exciperet contra veteranus miles, simul a latere saxis urgeret apta ad iaciendum etiam paganorum manus: qui sparsi inter milites, strenui ignavique, in victoria idem audebant. Additus perculsis terror invecta in terga pugnantium classe. Ita undique clausi. Deletaeque omnes copiae forent, ni victorem exercitum adtinuisset obscurum noctis, obtentui fugientibus.

15. Nec Vitelliani, quamquam victi, quievere. Accitis auxiliis, securum hostem ac successu rerum socordius agentem invadunt. Caesi vigiles, praerupta castra, trepidatum apud naves: donec, cedente paullatim metu, occupato iuxta colle defensi, mox inrupere. Atrox ibi caedes, et Tungrarum cohortium praefecti, sustentata diu acie, telis obruuntur. Ne Othonianis quidem incruenta victoria fuit, quorum inprovide secutos conversi equites circumvenerunt. Ac velut pactis induciis, ne hinc classis, inde eques, subitam formidinem inferrent, Vitelliani retro Antipolim, Narbonensis

Galliae municipium; Othoniani Albigaunum interioris Liguriae, revertere.

16. Corsicam ac Sardiniam, ceterasque proximi maris insulas, fama victricis classis in partibus Othonis tenuit. Sed Corsicam prope adflixit Decimi Pacarii procuratoris temeritas, tanta mole belli nihil in summam profutura, ipsi exitiosa. Namque, Othonis odio, iuvare Vitellium Corsorum viribus statuit, inani auxilio, etiam si provenisset. Vocatis principibus insulae, consilium aperit: et contra dicere ausos, Claudium Pyrrhicum, trierarchum Liburnicarum ibi navium, Quinctium Certum, equitem Romanum, interfici iubet. Quorum morte exterriti, qui aderant, simul ignara et alieni metus socia inperitorum turba, in verba Vitellii iuravere. Sed, ubi delectum agere Pacarius, et inconditos homines fatigare militiae muneribus occepit, laborem insolitum perosi, infirmitatem suam reputabant: *insulam esse, quam incolerent, et longe Germaniam viresque legionum: direptos vastatosque classe, etiam quos cohortes alaeque protegerent.* Et aversi repente animi: nec tamen aperta vi, aptum tempus insidiis legere. Digressis, qui Pacarium frequentabant, nudus et auxilii inops, balineis interficitur; trucidati et comites. Capita, ut hostium, ipsi interfectores ad Othonem tulere: neque eos aut Otho praemio adfecit, aut punivit Vitellius, in multa conluvie rerum maioribus flagitiis permixtos.

17. Aperuerat iam Italiam, bellumque transmiserat, ut supra memoravimus, ala Syllana, nullo apud quemquam Othonis favore: nec quia Vitellium mallent; sed longa pax ad omne servitium fregerat, faciles occupantibus et melioribus incuriosos. Florentissimum Italiae latus, quantum inter Padum Alpesque

camporum et urbium, armis Vitellii (namque et praemissae a Caecina cohortes advenerant) tenebatur. Capta Pannoniorum cohors apud Cremonam. Intercepti centum equites ac mille classici inter Placentiam Ticinumque. Quo successu Vitellianus miles non iam flumine aut ripis arcebatur. Inritabat quin etiam Batavos Transrhenanosque Padus ipse: quem repente, contra Placentiam, transgressi, raptis quibusdam exploratoribus, ita ceteros terruere, ut, adesse omnem Caecinae exercitum, trepidi ac falsi nuntiarent.

18. Certum erat Spurinnae (is enim Placentiam obtinebat) necdum venisse Caecinam, et, si propinquaret, coercere intra munimenta militem, nec tris praetorias cohortes et mille vexillarios, cum paucis equitibus, veterano exercitui obiicere. Sed indomitus miles et belli ignarus, conreptis signis vexillisque, ruere, et retinenti duci tela intentare, spretis centurionibus tribunisque; quin *prodi Othonem, et accitum Caecinam,* clamitabant. Fit temeritatis alienae comes Spurinna, primo coactus, mox velle simulans, quo plus auctoritatis inesset consiliis, si seditio mitesceret.

19. Postquam in conspectu Padus et nox adpetebat, vallari castra placuit. Is labor, urbano militi insolitus, contudit animos. Tum vetustissimus quisque castigare credulitatem suam, metum ac discrimen ostendere, si cum exercitu Caecina, patentibus campis, tam paucas cohortes circumfudisset. Iamque totis castris modesti sermones, et, inserentibus se centurionibus tribunisque, laudari providentia ducis, quod coloniam, virium et opum validam, robur ac sedem bello legisset. Ipse postremo Spurinna, non tam culpam exprobrans, quam ratione ostendens, relictis exploratoribus, ceteros Placentiam reduxit, minus turbidos et imperia accipi-

entes. Solidati muri, propugnacula addita, auctae turres, provisa parataque non arma modo, sed obsequium et parendi amor; quod solum illis partibus defuit, cum virtutis haud poeniteret.

20. At Caecina, velut relicta post Alpes saevitia ac licentia, modesto agmine per Italiam incessit. Ornatum ipsius municipia et coloniae in superbiam trahebant, quod versicolore sagulo, braccas, barbarum tegmen, indutus, togatos adloqueretur. Uxorem quoque eius, Saloninam, quamquam in nullius iniuriam insigni equo ostroque veheretur, tamquam laesi gravabantur: insita mortalibus natura, recentem aliorum felicitatem aegris oculis introspicere, modumque fortunae a nullis magis exigere, quam quos in aequo videre. Caecina, Padum transgressus, tentata Othonianorum fide per conloquium et promissa, iisdem petitus, postquam pax et concordia speciosis et inritis nominibus iactata sunt, consilia curasque in oppugnationem Placentiae magno terrore vertit: gnarus, ut initia belli provenissent, famam in cetera fore.

21. Sed primus dies inpetu magis, quam veterani exercitus artibus. transactus: aperti incautique muros subiere, cibo vinoque praegraves. In eo certamine pulcherrimum amphitheatri opus, situm extra muros, conflagravit: sive ab oppugnatoribus incensum, dum faces et glandes ac missilem ignem in obsessos iaculantur; sive ab obsessis, dum retorta ingerunt. Municipale vulgus, pronum ad suspiciones, fraude inlata ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis coloniis, invidia et aemulatione, quod nulla in Italia moles tam capax foret. Quocunque casu accidit, dum atrociora metuebantur, in levi habitum: reddita securitate, tamquam nihil gravius pati potuissent, moerebant. Cete-

rum multo suorum cruore pulsus Caecina: et nox parandis operibus adsumpta. Vitelliani pluteos cratesque et vineas suffodiendis muris, protegendisque oppugnatoribus: Othoniani sudes et inmensas lapidum ac plumbi aerisque moles, perfringendis obruendisque hostibus, expediunt. Utrimque pudor, utrimque gloria, et diversae exhortationes, hinc *legionum et Germanici exercitus robur,* inde *urbanae militiae et praetoriarum cohortium decus* adtollentium: illi *ut segnem ac desidem et circo ac theatris conruptum militem;* hi *peregrinum et externum* increpabant. Simul Othonem ac Vitellium, celebrantes culpantesve, uberioribus inter se probris quam laudibus stimulabantur.

22. Vixdum orto die, plena propugnatoribus moenia: fulgentes armis virisque campi, densum legionum agmen, sparsa auxiliorum manus, altiora murorum sagittis aut saxis incessere: neglecta, aut aevo fluxa cominus adgredi. Ingerunt desuper Othoniani pila, librato magis et certo ictu, adversus temere subeuntes cohortes Germanorum, cantu truci, et more patrio nudis corporibus, super humeros scuta quatientium. Legionarius, pluteis et cratibus tectus, subruit muros, instruit aggerem, molitur portas. Contra praetoriani dispositos ad id ipsum molares ingenti pondere ac fragore provolvunt. Pars subeuntium obruti; pars confixi et exsangues, aut laceri, cum augeret stragem trepidatio, eoque acrius e moenibus vulnerarentur, rediere, infracta partium fama. Et Caecina, pudore coeptae temere oppugnationis, ne inrisus ac vanus iisdem castris adsideret, traiecto rursus Pado, Cremonam petere intendit. Tradidere sese abeunti Turulius Cerialis cum compluribus classicis; et Iulius Briganticus cum paucis equitum: hic praefectus alae, in Batavis genitus;

ille primipilaris et Caecinae haud alienus, quod ordines in Germania duxerat.

23. Spurinna, comperto itinere hostium, defensam Placentiam, quaeque acta, et quid Caecina pararet, Annium Gallum per litteras docet. Gallus legionem primam in auxilium Placentiae ducebat, diffisus paucitate cohortium, ne longius obsidium et vim Germanici exercitus parum tolerarent. Ubi pulsum Caecinam pergere Cremonam accepit, aegre coercitam legionem, et pugnandi ardore usque ad seditionem progressam, Bedriaci sistit. Inter Veronam Cremonamque situs est vicus, duabus iam Romanis cladibus notus infaustusque. Iisdem diebus a Martio Macro haud procul Cremona prospere pugnatum. Namque promptus animi Martius transvectos navibus gladiatores in adversam Padi ripam repente effudit. Turbata ibi Vitellianorum auxilia, et, ceteris Cremonam fugientibus, caesi, qui restiterant. Sed repressus vincentium inpetus, ne, novis subsidiis firmati, hostes fortunam praelii mutarent. Suspectum id Othonianis fuit, omnia ducum facta prave aestimantibus. Certatim, ut quisque animo ignavus, procax ore, Annium Gallum et Suetonium Paullinum et Marium Celsum (nam eos Otho quoque praefecerat) variis criminibus incessebant. Acerrima seditionum ac discordiae incitamenta, interfectores Galbae. Scelere et metu vecordes, miscere cuncta, modo palam turbidis vocibus, modo occultis ad Othonem litteris: qui humillimo cuique credulus, bonos metuens, trepidabat; rebus prosperis incertus, et inter adversa melior. Igitur Titianum, fratrem, accitum bello praeposuit. Interea Paullini et Celsi ductu res egregiae gestae.

24. Angebant Caecinam nequidquam omnia coepta, et senescens exercitus sui fama. Pulsus Placen-

tia, caesis nuper auxiliis, etiam per concursum exploratorum, crebra magis quam digna memoratu proelia, inferior; propinquante Fabio Valente, ne omne belli decus illuc concederet, reciperare gloriam, avidius quam consultius properabat. Ad duodecimum a Cremona (locus Castorum vocatur) ferocissimos auxiliarium, inminentibus viae lucis occultos, componit. Equites procedere longius iussi, et, inritato proelio sponte refugi, festinationem sequentium elicere, donec insidiae coorirentur. Proditum id Othonianis ducibus: et curam peditum Paullinus, equitum Celsus, sumpsere. Tertiaedecimae legionis vexillum, quatuor auxiliorum cohortes et quingenti equites in sinistro locantur; aggerem viae tres praetoriae cohortes altis ordinibus obtinuere: dextra fronte prima legio incessit, cum duabus auxiliaribus cohortibus et quingentis equitibus. Super hos, e praetorio auxiliisque mille equites, cumulus prosperis aut subsidium laborantibus, ducebantur.

25. Antequam miscerentur acies, terga vertentibus Vitellianis, Celsus, doli prudens, repressit suos. Vitelliani temere exsurgentes, cedente sensim Celso, longius secuti, ultro in insidias praecipitantur. Nam a lateribus cohortes, legionum adversa frons, et subito discursu terga cinxerant equites. Signum pugnae non statim a Suetonio Paullino pediti datum. Cunctator natura, et cui cauta potius consilia cum ratione, quam prospera ex casu, placerent, *compleri fossas, aperiri campum, pandi aciem* iubebat. *Satis cito incipi victoriam, ubi provisum foret, ne vincerentur.* Ea cunctatione spatium Vitellianis datum, in vineas, nexu traducum inpeditas, refugiendi. Et modica silva adhaerebat: unde rursus ausi promptissimos praetorianorum equi-

tum interfecere. Vulneratur rex Epiphanes, inpigre pro Othone pugnam ciens.

26. Tum Othonianus pedes erupit. Protrita hostium acie, versi in fugam, etiam qui subveniebant. Nam Caecina non simul cohortes, sed singulas acciverat: quae res in proelio trepidationem auxit, cum dispersos, nec usquam validos, pavor fugientium abriperet. Orta et in castris seditio, quod non universi ducerentur. Vinctus praefectus castrorum, Iulius Gratus, tamquam fratri, apud Othonem militanti, proditionem ageret: cum fratrem eius, Iulium Frontonem, tribunum, Othoniani sub eodem crimine vinxissent. Ceterum ea ubique formido fuit apud fugientes, occursantes, in acie, pro vallo, ut deleri cum universo exercitu Caecinam potuisse, ni Suetonius Paullinus receptui cecinisset, utrisque in partibus percrebuerit. Timuisse se, Paullinus ferebat, tantum insuper laboris ac itineris, ne Vitellianus miles, recens e castris fessos adgrederetur, et perculsis nullum retro subsidium foret. Apud paucos ea ducis ratio probata, in vulgus adverso rumore fuit.

27. Haud perinde id damnum Vitellianos in metum compulit, quam ad modestiam composuit: nec solum apud Caecinam, qui culpam in militem conferebat, seditioni magis quam proelio paratum; Fabii quoque Valentis copiae (iam enim Ticinum venerat) posito hostium contemptu, et recuperandi decoris cupidine, reverentius et aequalius duci parebant. Gravis alioquin seditio exarserat, quam altiore initio (neque enim rerum a Caecina gestarum ordinem interrumpi oportuerat) repetam. Cohortes Batavorum, quas bello Neronis a quartadecima legione digressas, cum Britanniam peterent, audito Vitellii motu, in civitate Lingonum Fabio

Valenti adiunctas retulimus, superbe agebant; ut cuiusque legionis tentoria accessissent, *coercitos a se quartadecimanos, ablatam Neroni Italiam, atque omnem belli fortunam in ipsorum manu situm,* iactantes. Contumeliosum id militibus, acerbum duci: conrupta iurgiis aut rixis disciplina: ad postremum Valens e petulantia etiam perfidiam suspectabat.

28. Igitur nuntio adlato, *pulsam Treverorum alam Tungrosque a classe Othonis et Narbonensem Galliam circumiri;* simul cura socios tuendi et militari astu cohortes turbidas, ac, si una forent, praevalidas, dispergendi, partem Batavorum ire in subsidium iubet. Quod ubi auditum vulgatumque, maerere socii, fremere legiones: *orbari se fortissimorum virorum auxilio: veteres illos et tot bellorum victores, postquam in conspectu sit hostis, velut ex acie abduci: si provincia urbe et salute imperii potior sit, omnes illuc sequerentur: sin victoriae sanitas, sustentaculum, columen in Italia verteretur, non abrumpendos, ut corpori, validissimos artus.*

29. Haec ferociter iactando, postquam, inmissis lictoribus, Valens coercere seditionem coeptabat, ipsum invadunt, saxa iaciunt, fugientem sequuntur; *spolia Galliarum et Viennensium aurum et pretia laborum suorum occultare* clamitantes, direptis sarcinis, tabernacula ducis, ipsamque humum pilis et lanceis rimabantur. Nam Valens servili veste apud decurionem equitum tegebatur. Tum Alphenus Varus, praefectus castrorum, deflagrante paullatim seditione, addit consilium, vetitis obire vigilias centurionibus, omisso tubae sono, quo miles ad belli munia cietur. Igitur torpere cuncti, circumspectare inter se adtoniti: et id ipsum, quod nemo regeret, paventes: silentio, patientia, postremo precibus ac lacrymis veniam quaerebant. Ut

vero deformis et flens et praeter spem incolumis Valens processit, gaudium, miseratio, favor: versi in laetitiam, (ut est vulgus utroque inmodicum) laudantes gratantesque: circumdatum aquilis signisque in tribunal ferunt. Ille utili moderatione non supplicium cuiusquam poposcit: ac ne dissimulans suspectior foret, paucos incusavit: gnarus civilibus bellis plus militibus, quam ducibus, licere.

30. Munientibus castra apud Ticinum, de adversa Caecinae pugna adlatum, et prope renovata seditio, *tamquam fraude et cunctationibus Valentis proelio defuissent.* Nolle requiem, non exspectare ducem, anteire signa, urgere signiferos. Rapido agmine Caecinae iunguntur. Inprospera Valentis fama apud exercitum Caecinae erat: *expositos se tanto pauciores integris hostium viribus* querebantur, simul in suam excusationem, et adventantium robur per adulationem adtollentes, ne ut victi et ignavi despectarentur. Et quamquam plus virium, prope duplicatus legionum auxiliorumque numerus erat Valenti, studia tamen militum in Caecinam inclinabant; super benignitatem animi, qua promptior habebatur, etiam vigore aetatis, proceritate corporis et quodam inani favore. Hinc aemulatio ducibus. Caecina *ut foedum et maculosum,* ille *ut vanum ac tumidum,* inridebant. Sed condito odio, eandem utilitatem fovere, crebris epistolis, sine respectu veniae, probra Othoni obiectantes: cum duces partium Othonis, quamvis uberrima conviciorum in Vitellium materia, abstinerent.

31. Sane ante utriusque exitum, quo egregiam Otho famam, Vitellius flagitiosissimam, meruere, minus Vitellii ignavae voluptates, quam Othonis flagrantissimae libidines timebantur. Addiderat huic terro-

rem atque odium caedes Galbae; contra illi initium belli nemo inputabat. Vitellius ventre et gula sibi ipse hostis; Otho luxu, saevitia, audacia, reipublicae exitiosior ducebatur. Coniunctis Caecinae ac Valentis copiis, nulla ultra penes Vitellianos mora, quin totis viribus certarent. Otho consultavit, trahi bellum an fortunam experiri placeret. Tum Suetonius Paullinus, dignum fama sua ratus, qua nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur, de toto genere belli censere, *festinationem hostibus, moram ipsis utilem* disseruit:

32. *Exercitum Vitellii universum advenisse: nec multum virium a tergo, quoniam Galliae tumeant, et deserere Rheni ripam, inrupturis tam infestis nationibus, non conducat: Britannicum militem hoste et mari distineri: Hispanias armis non ita redundare: provinciam Narbonensem incursu classis et adverso proelio contremuisse: clausam Alpibus, et nullo maris subsidio, Transpadanam Italiam, atque ipso transitu exercitus vastam: non frumentum usquam exercitui, nec exercitum sine copiis retineri posse. Iam Germanos, quod genus militum apud hostes atrocissimum sit, tracto in aestatem bello, fluxis corporibus, mutationem soli caelique haud toleraturos. Multa bella, inpetu valida, per taedia et moras evanuisse. Contra ipsis omnia opulenta et fida: Pannoniam, Moesiam, Dalmatiam, Orientem, cum integris exercitibus; Italiam et caput rerum urbem: senatumque et populum numquam obscura nomina, etsi aliquando obumbrentur; publicas privatasque opes et inmensam pecuniam, inter civiles discordias ferro validiorem; corpora militum aut Italiae sueta, aut aestibus. Obiacere flumen Padum, tutas viris murisque urbes; e quibus nullam hosti cessuram, Placentiae defensione exploratum. Proinde duceret bellum. Paucis diebus quartam-*

decimam legionem, magna ipsam fama, cum Moesiacis copiis adfore: tum rursus deliberaturum, et, si proelium placuisset, auctis viribus certaturos.

33. Accedebat sententiae Paullini Marius Celsus: idem placere Annio Gallo, paucos ante dies lapsu equi adflicto, missi, qui consilium eius sciscitarentur, retulerant. Otho pronus ad decertandum: frater eius Titianus et praefectus praetorii Proculus, inperitia properantes, fortunam et deos et numen Othonis adesse consiliis, adfore conatibus, testabantur. Neu quis obviam ire sententiae auderet, in adulationem concesserant. Postquam pugnari placitum, interesse pugnae imperatorem, an seponi melius foret, dubitavere. Paullino et Celso iam non adversantibus, ne principem obiectare periculis viderentur, iidem illi deterioris consilii auctores perpulere, ut Brixellum concederet, ac, dubiis proeliorum exemptus, summae rerum et imperii se ipsum reservaret. Is primus dies Othonianas partes adflixit. Namque et cum ipso praetoriarum cohortium et speculatorum equitumque valida manus discessit, et remanentium fractus animus: quando suspecti duces, et Otho, cui uni apud militem fides, dum et ipse non nisi militibus credit, imperia ducum in incerto reliquerat.

34. Nihil eorum Vitellianos fallebat, crebris, ut in civili bello, transfugiis: et exploratores, cura diversa sciscitandi, sua non occultabant. Quieti intentique Caecina ac Valens, quando hostis inprudentia rueret, quod loco sapientiae est, alienam stultitiam opperiebantur, inchoato ponte transitum Padi simulantes, adversus oppositam gladiatorum manum, ac ne ipsorum miles segne otium tereret. Naves, pari inter se spatio, validis utrimque trabibus connexae, adversum in flumen dirigebantur, iactis super ancoris, quae firmitatem

pontis continerent. Sed ancorarum funes non extenti fluitabant, ut, augescente flumine, inoffensus ordo navium adtolleretur. Claudebat pontem inposita turris et in extremam navem educta: unde tormentis ac machinis hostes propulsarentur. Othoniani in ripa turrim struxerant, saxaque et faces iaculabantur.

35. Et erat insula amne medio, in quam gladiatores navibus molientes, Germani nando praelabebantur. Ac forte plures transgressos, completis Liburnicis, per promptissimos gladiatorum Macer adgreditur. Sed neque ea constantia gladiatoribus ad proelia, quae militibus; nec perinde nutantes e navibus, quam stabili gradu e ripa, vulnera dirigebant. Et, cum variis trepidantium inclinationibus, mixti remiges propugnatoresque turbarentur, desilire in vada ultro Germani, retentare puppes, scandere foros, aut cominus mergere. Quae cuncta, in oculis utriusque exercitus, quanto laetiora Vitellianis, tanto acrius Othoniani caussam auctoremque cladis detestabantur.

36. Et proelium quidem, abreptis quae supererant navibus, fuga diremptum: Macer ad exitium poscebatur. Iamque vulneratum eminus lancea strictis gladiis invaserant, cum intercursu tribunorum centurionumque protegitur. Nec multo post Vestricius Spurinna, iussu Othonis, relicto Placentiae modico praesidio, cum cohortibus subvenit. Dein Flavium Sabinum, consulem designatum, Otho rectorem copiis misit, quibus Macer praefuerat; laeto milite ad mutationem ducum, et ducibus ob crebras seditiones tam infestam militiam aspernantibus.

37. Invenio apud quosdam auctores, *pavore belli, seu fastidio utriusque principis, quorum flagitia ac dedecus apertiore in dies fama noscebantur, dubitasse exer-*

citus, num, posito certamine, vel ipsi in medium consulturent, vel senatui permitterent legere imperatorem. Atque eo duces Othonianos spatium ac moras suasisse, praecipua spe Paullini: quod vetustissimus consularium, et militia clarus, gloriam nomenque Britannicis expeditionibus meruisset. Ego, ut concesserim, apud paucos tacito voto quietem pro discordia, bonum et innocentem principem pro pessimis et flagitiosissimis expetitum: ita neque Paullinum, qua prudentia fuit, sperasse corruptissimo saeculo tantam vulgi moderationem reor, ut, qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis caritate deponerent: neque aut exercitus linguis moribusque dissonos in hunc consensum potuisse coalescere, aut legatos ac duces, magna ex parte luxus, egestatis, scelerum sibi conscios, nisi pollutum obstrictumque meritis suis principem passuros.

38. Vetus ac iampridem insita mortalibus potentiae cupido cum imperii magnitudine adolevit erupitque. Nam rebus modicis, aequalitas facile habebatur: sed ubi, subacto orbe et aemulis urbibus regibusque excisis, securas opes concupiscere vacuum fuit, prima inter patres plebemque certamina exarsere. Modo turbulenti tribuni, modo consules praevalidi, et in urbe ac foro tentamenta civilium bellorum. Mox e plebe infima C. Marius, et nobilium saevissimus L. Sulla, victam armis libertatem in dominationem verterunt. Post quos Cn. Pompeius occultior, non melior. Et numquam postea, nisi de principatu, quaesitum. Non discessere ab armis in Pharsalia ac Philippis civium legiones: nedum Othonis ac Vitellii exercitus sponte posituri bellum fuerint. Eadem illos deum ira, eadem hominum rabies, eaedem scelerum caussae in discordiam egere. Quod singulis velut ictibus transacta sunt bella,

ignavia principum factum est. Sed me veterum novorumque morum reputatio longius tulit: nunc ad rerum ordinem venio.

39. Profecto Brixellum Othone, honor imperii penes Titianum fratrem, vis ac potestas penes Proculum praefectum. Celsus et Paullinus, cum prudentia eorum nemo uteretur, inani nomine ducum, alienae culpae praetendebantur. Tribuni centurionesque ambigui, quod, spretis melioribus, deterrimi valebant. Miles alacer; qui tamen iussa ducum interpretari, quam exsequi, mallet. Promoveri ad quartum a Bedriaco castra placuit, adeo inperite, ut, quamquam verno tempore anni, et tot circum amnibus, penuria aquae fatigarentur. Ibi de proelio dubitatum: Othone per litteras flagitante, ut maturarent; militibus, ut imperator pugnae adesset, poscentibus: plerique copias trans Padum agentes acciri postulabant. Nec perinde diiudicari potest, quid optimum factu fuerit, quam pessimum fuisse, quod factum est.

40. Non ut ad pugnam, sed ad bellandum, profecti, confluentes Padi et Adduae fluminum, XVI. inde millium spatio distantes, petebant. Celso et Paullino abnuentibus militem itinere fessum, sarcinis gravem, obiicere hosti, non admissuro, quo minus expeditus, et vix quatuor millia passuum progressus, aut incompositos in agmine, aut dispersos et vallum molientes adgrederetur: Titianus et Proculus, ubi consiliis vincerentur, ad ius imperii transibant. Aderat sane citus equo Numida cum atrocibus mandatis, quibus Otho, increpita ducum segnitia, rem in discrimen mitti iubebat; aeger mora et spei inpatiens.

41. Eadem die ad Caecinam, operi pontis intentum, duo praetoriarum cohortium tribuni, conloquium eius

postulantes venerunt. Audire conditiones ac reddere parabat, cum praecipites exploratores adesse hostem nuntiavere. Interruptus tribunorum sermo: eoque incertum fuit, insidias an proditionem, vel aliquod honestum consilium coeptaverint. Caecina, dimissis tribunis, revectus in castra, datum iussu Fabii Valentis pugnae signum et militem in armis invenit. Dum legiones de ordine agminis sortiuntur, equites prorupere: et, mirum dictu, a paucioribus Othonianis quo minus in vallum inpingerentur, Italicae legionis virtute deterriti sunt. Ea strictis mucronibus redire pulsos et pugnam resumere coegit. Disposita Vitellianarum legionum acies sine trepidatione: etenim, quamquam vicino hoste, adspectus armorum densis arbustis prohibebatur: apud Othonianos pavidi duces, miles ducibus infensus, mixta vehicula et lixae, et, praeruptis utrimque fossis, via quieto quoque agmini angusta. Circumsistere alii signa sua, quaerere alii: incertus undique clamor adcurrentium, vocitantium: et, ut cuique audacia vel formido, in primam postremamve aciem prorumpebant, aut relabebantur.

42. Adtonitas subito terrore mentes falsum gaudium in languorem vertit, repertis, qui *descivisse a Vitellio exercitum* ementirentur. Is rumor, ab exploratoribus Vitellii dispersus, an in ipsa Othonis parte seu dolo seu forte surrexerit, parum compertum. Omisso pugnae ardore, Othoniani ultro salutavere: et hostili murmure excepti, plerisque suorum ignaris, quae caussa salutandi, metum proditionis fecere. Tum incubuit hostium acies, integris ordinibus, robore et numero praestantior: Othoniani, quamquam dispersi, pauciores, fessi, proelium tamen acriter sumpsere. Et per locos arboribus ac vineis inpeditos non una pugnae

facies. Cominus eminusque catervis et cuneis concurrebant: in aggere viae conlato gradu, corporibus et umbonibus niti, omisso pilorum iactu, gladiis et securibus galeas loricasque perrumpere: noscentes inter se, ceteris conspicui, in eventum totius belli certabant.

43. Forte inter Padum viamque, patenti campo, duae legiones congressae sunt: pro Vitellio unaetvicesima, cui cognomen *Rapaci,* vetere gloria insignis: e parte Othonis prima Adiutrix, non ante in aciem deducta, sed ferox et novi decoris avida. Primani, stratis unaetvicesimanorum principiis, aquilam abstulere. Quo dolore accensa legio, et inpulit rursus primanos, interfecto Orphidio Benigno legato, et plurima signa vexillaque ex hostibus rapuit. A parte alia propulsa quintanorum inpetu tertiadecima legio: circumventi plurium adcursu quartadecimani. Et, ducibus Othonis iam pridem profugis, Caecina ac Valens subsidiis suos firmabant. Accessit recens auxilium, Varus Alphenus cum Batavis, fusa gladiatorum manu, quam, navibus transvectam, oppositae cohortes in ipso flumine trucidaverant. Ita victores latus hostium invecti.

44. Et, media acie perrupta, fugere passim Othoniani, Bedriacum petentes. Inmensum id spatium: obstructae strage corporum viae. Quo plus caedis fuit: neque enim civilibus bellis capti in praedam vertuntur. Suetonius Paullinus et Licinius Proculus diversis itineribus castra vitavere. Vedium Aquilam, tertiaedecimae legionis legatum, irae militum inconsultus pavor obtulit. Multo adhuc die vallum ingressus, clamore seditiosorum et fugacium circumstrepitur: non probris, non manibus abstinent: *desertorem proditoremque* increpant: nullo proprio crimine eius, sed more vulgi, suum quisque flagitium aliis obiectantes. Titianum

et Celsum nox iuvit, dispositis iam excubiis, compressisque militibus, quos Annius Gallus precibus, consilio, auctoritate flexerat, *ne super cladem adversae pugnae suismet ipsi caedibus saevirent. Sive finis bello venisset, seu resumere arma mallent, unicum victis in consensu levamentum.* Ceteris fractus animus: praetorianus miles, *non virtute se, sed proditione victum,* fremebat. *Ne Vitellianis quidem incruentam fuisse victoriam, pulso equite, rapta legionis aquila: superesse cum ipso Othone militum quod trans Padum fuerit: venire Moesicas legiones: magnam exercitus partem Bedriaci remansisse: hos certe nondum victos: et, si ita ferret, honestius in acie perituros.* His cogitationibus truces aut pavidi, extrema desperatione ad iram saepius, quam in formidinem, stimulabantur.

45. At Vitellianus exercitus ad quintum a Bedriaco lapidem consedit, non ausis ducibus eadem die oppugnationem castrorum; simul voluntaria deditio sperabatur. Sed expeditis et tantum ad proelium egressis munimentum fuere arma et victoria. Postera die, haud ambigua Othoniani exercitus voluntate, et, qui ferociores fuerant, ad poenitentiam inclinantibus, missa legatio: nec apud duces Vitellianos dubitatum, quo minus pacem concederent. Legati paullisper retenti. Ea res haesitationem adtulit, ignaris adhuc, an inpetrassent. Mox remissa legatione, patuit vallum. Tum victi victoresque in lacrimas effusi, sortem civilium armorum misera laetitia detestantes. Iisdem tentoriis alii fratrum, alii propinquorum vulnera fovebant. Spes et praemia in ambiguo: certa, funera et luctus. Nec quisquam adeo mali expers, ut non aliquam mortem maereret. Requisitum Orphidii legati corpus, honore

solito crematur: paucos necessarii ipsorum sepelivere: ceterum vulgus super humum relictum.

46. Opperiebatur Otho nuntium pugnae, nequaquam trepidus, et consilii certus. Maesta primum fama, dein profugi e proelio perditas res patefaciunt. Non exspectavit militum ardor vocem imperatoris: *bonum habere animum* iubebant. *Superesse adhuc novas vires, et ipsos extrema passuros ausurosque.* Neque erat adulatio. Ire in aciem, excitare partium fortunam, furore quodam et instinctu flagrabant. Qui procul adstiterant, tendere manus, et proximi prensare genua; promptissimo Plotio Firmo. Is praetorii praefectus identidem orabat, *ne fidissimum exercitum, ne optime meritos milites desereret: maiore animo tolerari adversa, quam relinqui: fortes et strenuos etiam contra fortunam insistere spei; timidos et ignavos ad desperationem formidine properare.* Quas inter voces, ut flexerat vultum aut induraverat Otho, clamor et gemitus. Nec praetoriani tantum, proprius Othonis miles, sed praemissi e Moesia, *eandem obstinationem adventantis exercitus, legiones Aquileiam ingressas,* nuntiabant. Ut nemo dubitet, potuisse renovari bellum atrox, lugubre, incertum victis et victoribus.

47. Ipse aversus a consiliis belli, *hunc,* inquit, *animum, hanc virtutem vestram ultra periculis obiicere, nimis grande vitae meae pretium puto. Quanto plus spei ostenditis, si vivere placeret, tanto pulchrior mors erit. Experti invicem sumus, ego ac fortuna. Nec tempus computaveritis. Difficilius est temperare felicitati, qua te non putes diu usurum. Civile bellum a Vitellio coepit, et, ut de principatu certaremus armis, initium illic fuit: ne plus quam semel certemus, penes me exemplum erit. Hinc Othonem posteritas aestimet. Fruetur*

Vitellius fratre, coniuge, liberis: mihi non ultione neque solatiis opus est. Alii diutius imperium tenuerint: nemo tam fortiter reliquerit. An ego tantum Romanae pubis, tot egregios exercitus sterni rursus et reipublicae eripi patiar? Eat hic mecum animus, tamquam perituri pro me fueritis. Sed este superstites. Nec diu moremur, ego incolumitatem vestram, vos constantiam meam. Plura de extremis loqui, pars ignaviae est. Praecipuum destinationis meae documentum habete, quod de nemine queror. Nam incusare deos vel homines, eius est, qui vivere velit.

48. Talia locutus, ut cuique aetas aut dignitas, comiter adpellatos, *irent propere, neu remanendo iram victoris asperarent,* iuvenes auctoritate, senes precibus movebat: placidus ore, intrepidus verbis, intempestivas suorum lacrimas coercens. Dari naves ac vehicula abeuntibus iubet: libellos epistolasque, studio erga se aut in Vitellium contumeliis insignes, abolet: pecunias distribuit, parce, nec ut periturus. Mox Salvium Cocceianum, fratris filium, prima iuventa, trepidum et maerentem, ultro solatus est, laudando pietatem eius, castigando formidinem: *an Vitellium tam inmitis animi fore, ut pro incolumi tota domo ne hanc quidem sibi gratiam redderet? Mereri se festinato exitu clementiam victoris. Non enim ultima desperatione, sed poscente proelium exercitu, remisisse reipublicae novissimum casum. Satis sibi nominis, satis posteris suis nobilitatis quaesitum. Post Iulios, Claudios, Servios, se primum in familiam novam imperium intulisse. Proinde erecto animo capesseret vitam, neu, patruum sibi Othonem fuisse, aut oblivisceretur unquam, aut nimium meminisset.*

49. Post quae, dimotis omnibus, paullum requievit. Atque illum, supremas iam curas animo volu-

tantem, repens tumultus avertit, nuntiata consternatione ac licentia militum. Namque abeuntibus exitium minitabantur, atrocissima in Verginium vi, quem, clausa domo, obsidebant. Increpitis seditionis auctoribus, regressus, vacavit abeuntium adloquiis, donec omnes inviolati digrederentur. Vesperascente die, sitim haustu gelidae aquae sedavit. Tum adlatis pugionibus duobus, cum utrumque pertentasset, alterum capiti subdidit. Et explorato, iam profectos amicos, noctem quietam, utque adfirmatur, non insomnem egit. Luce prima in ferrum pectore incubuit. Ad gemitum morientis ingressi liberti servique et Plotius Firmus, praetorii praefectus, unum vulnus invenere. Funus maturatum. Ambitiosis id precibus petierat, ne amputaretur caput, ludibrio futurum. Tulere corpus praetoriae cohortes, cum laudibus et lacrimis, vulnus manusque eius exosculantes. Quidam militum iuxta rogum interfecere se, non noxa neque ob metum, sed aemulatione decoris et caritate principis. Ac postea promiscue Bedriaci, Placentiae aliisque in castris, celebratum id genus mortis. Othoni sepulcrum exstructum est modicum et mansurum.

50. Hunc vitae finem habuit septimo et tricesimo aetatis anno. Origo illi e municipio Ferentino. Pater consularis: avus praetorius: maternum genus inpar, nec tamen indecorum. Pueritia ac iuventa, qualem monstravimus. Duobus facinoribus, altero flagitiosissimo, altero egregio, tantundem apud posteros meruit bonae famae, quantum malae. Ut conquirere fabulosa, et fictis oblectare legentium animos, procul gravitate coepti operis crediderim: ita vulgatis traditisque demere fidem non ausim. Die, quo Bedriaci certabatur, avem invisitata specie apud Regium Lepidum celebri

loco consedisse incolae memorant, nec deinde coetu hominum aut circumvolitantium alitum territam pulsamve, donec Otho se ipse interficeret: tum ablatam ex oculis: et tempora reputantibus, initium finemque miraculi cum Othonis exitu competisse.

51. In funere eius novata luctu ac dolore militum seditio. Nec erat, qui coerceret. Ad Verginium versi, modo, ut reciperet imperium, nunc, ut legatione apud Caecinam ac Valentem fungeretur, minitantes orabant. Verginius, per aversam domus partem furtim degressus, inrumpentes frustratus est. Earum, quae Brixelli egerant, cohortium preces Rubrius Gallus tulit. Et venia statim inpetrata, concedentibus ad victorem per Flavium Sabinum iis copiis, quibus praefuerat.

52. Posito ubique bello, magna pars senatus extremum discrimen adiit, profecta cum Othone ab urbe, dein Mutinae relicta. Illuc adverso de proelio adlatum. Sed milites, ut falsum rumorem aspernantes, quod infensum Othoni senatum arbitrabantur, custodire sermones, vultum habitumque trahere in deterius: conviciis postremo ac probris caussam et initium caedis quaerebant: cum alius insuper metus senatoribus instaret, ne, praevalidis iam Vitellii partibus, cunctanter excepisse victoriam crederentur. Ita trepidi et utrimque anxii coeunt: nemo privatim expedito consilio, inter multos societate culpae tutior. Onerabat paventium curas ordo Mutinensis, arma et pecuniam offerendo, adpellabatque *patres conscriptos,* intempestivo honore.

53. Notabile iurgium [inde] fuit, quo Licinius Caecina Marcellum Eprium, *ut ambigua disserentem,* invasit. Nec ceteri sententias aperiebant: sed invisum

memoria delationum, expositumque ad invidiam, Marcelli nomen inritaverat Caecinam, ut novus adhuc et in senatum nuper adscitus, magnis inimicitiis claresceret. Moderatione meliorum dirempti. Et rediere omnes Bononiam, rursus consiliaturi: simul, medio temporis, plures nuntii sperabantur. Bononiae, divisis per itinera, qui recentissimum quemque percunctarentur, interrogatus Othonis libertus caussam digressus, *habere se suprema eius mandata* respondit: *ipsum viventem quidem relictum, sed sola posteritatis cura et abruptis vitae blandimentis.* Hinc admiratio et plura interrogandi pudor: atque omnium animi in Vitellium inclinavere.

54. Intererat consiliis frater eius, L. Vitellius, seque iam adulantibus offerebat, cum repente Coenus, libertus Neronis, atroci mendacio universos perculit adfirmans, *superventu XIV. legionis, iunctis a Brixello viribus, caesos victores, versam partium fortunam.* Caussa fingendi fuit, ut diplomata Othonis, quae negligebantur, laetiore nuntio revalescerent. Et Coenus quidem rapide in urbem vectus, paucos post dies iussu Vitellii poenas luit. Senatorum periculum auctum, credentibus Othonianis militibus vera esse, quae adferebantur. Intendebat formidinem, quod publici consilii facie discessum Mutina, desertaeque partes forent. Nec ultra in commune congressi, sibi quisque consuluere: donec missae a Fabio Valente epistolae demerent metum. Et mors Othonis, quo laudabilior, eo velocius audita.

55. At Romae nihil trepidationis: Cereales ludi ex more spectabantur. Ut cessisse vita Othonem, et a Flavio Sabino, praefecto urbis, quod erat in urbe militum, sacramento Vitellii adactum, certi auctores in the-

atrum adtulerunt, Vitellio plausere: populus cum lauru ac floribus Galbae imagines circum templa tulit, congestis in modum tumuli coronis, iuxta lacum Curtii, quem locum Galba moriens sanguine infecerat. In senatu cuncta, longis aliorum principatibus composita, statim decernuntur. Additae erga Germanicos exercitus laudes gratesque, et missa legatio, quae gaudio fungeretur. Recitatae Fabii Valentis epistolae ad consules scriptae haud inmoderate: gratior Caecinae modestia fuit, quod non scripsisset.

56. Ceterum Italia gravius atque atrocius, quam bello, adflictabatur. Dispersi per municipia et colonias Vitelliani spoliare, rapere, vi et stupris polluere. In omne fas nefasque avidi aut venales, non sacro, non profano abstinebant. Et fuere, qui inimicos suos specie militum interficerent. Ipsique milites, regionum gnari, refertos agros, dites dominos, in praedam, aut, si repugnatum foret, ad excidium destinabant: obnoxiis ducibus et prohibere non ausis. Minus avaritiae in Caecina, plus ambitionis: Valens, ob lucra et quaestus infamis, eoque alienae etiam culpae dissimulator. Iam pridem adtritis Italiae rebus, tantum peditum equitumque, vis damnaque et iniuriae aegre tolerabantur.

57. Interim Vitellius, victoriae suae nescius, ut ad integrum bellum, reliquas Germanici exercitus vires trahebat. Pauci veterum militum in hibernis relicti, festinatis per Gallias delectibus, ut remanentium legionum nomina supplerentur. Cura ripae Hordeonio Flacco permissa: ipse e Britannico delectu octo millia sibi adiunxit. Et, paucorum dierum iter progressus, prosperas apud Bedriacum res, ac morte Othonis concidisse bellum, accepit. Vocata concione, virtutem mi-

litum laudibus cumulat. Postulante exercitu, ut libertum suum Asiaticum equestri dignitate donaret, inhonestam adulationem compescit. Dein, mobilitate ingenii, quod palam abnuerat, inter secreta convivii largitur, honoravitque Asiaticum anulis, foedum mancipium et malis artibus ambitiosum.

58. Iisdem diebus, accessisse partibus utramque Mauretaniam, interfecto procuratore Albino, nuntii venere. Lucceius Albinus, a Nerone Mauretaniae Caesariensi praepositus, addita per Galbam Tingitanae provinciae administratione, haud spernendis viribus agebat. XIX cohortes, quinque alae, ingens Maurorum numerus aderat, per latrocinia et raptus apta bello manus. Caeso Galba, in Othonem pronus, nec Africa contentus, Hispaniae, angusto freto diremptae, inminebat. Inde Cluvio Rufo metus: et decimam legionem propinquare litori, ut transmissurus, iussit. Praemissi centuriones, qui Maurorum animos Vitellio conciliarent. Neque arduum fuit, magna per provincias Germanici exercitus fama. Spargebatur insuper, spreto procuratoris vocabulo, Albinum insigne regis, et Iubae nomen usurpare.

59. Ita mutatis animis, Asinius Pollio, alae praefectus, e fidissimis Albino, et Festus ac Scipio, cohortium praefecti, opprimuntur. Ipse Albinus, dum e Tingitana provincia Caesariensem Mauretaniam petit, adpulsus litori, trucidatur. Uxor eius, cum se percussoribus obtulisset, simul interfecta est; nihil eorum, quae fierent, Vitellio anquirente. Brevi auditu quamvis magna transibat, inpar curis gravioribus. Exercitum itinere terrestri pergere iubet: ipse Arare flumine devehitur, nullo principali paratu, sed vetere egestate conspicuus: donec Iulius Blaesus, Lugdunensis Galliae rector, ge-

nere inlustri, largus animo et par opibus, circumdaret principi ministeria, comitaretur liberaliter: eo ipso ingratus, quamvis odium Vitellius vernilibus blanditiis velaret. Praesto fuere Lugduni victricium victarumque partium duces. Valentem et Caecinam, pro concione laudatos, curuli suae circumposuit. Mox universum exercitum occurrere infanti filio iubet: perlatumque et paludamento opertum sinu retinens, Germanicum adpellavit, cinxitque cunctis fortunae principalis insignibus. Nimius honos inter secunda, rebus adversis in solatium cessit.

60. Tum interfecti centuriones promptissimi Othonianorum: unde praecipua in Vitellium alienatio per Illyricos exercitus. Simul ceterae legiones contactu, et adversus Germanicos milites invidia, bellum meditabantur. Suetonium Paullinum ac Licinium Proculum, tristi mora squalidos tenuit, donec auditi, necessariis magis defensionibus quam honestis uterentur. Proditionem ultro inputabant: *spatium longi ante proelium itineris, fatigationem Othonianorum, permixtum vehiculis agmen, ac pleraque fortuita, fraudi suae* adsignantes. Et Vitellius credidit de perfidia, et fidem absolvit. Salvius Titianus, Othonis frater, nullum discrimen adiit, pietate et ignavia excusatus. Mario Celso consulatus servatur. Sed creditum fama, obiectumque mox in senatu Caecilio Simplici, quod eum honorem pecunia mercari, nec sine exitio Celsi, voluisset. Restitit Vitellius; deditque postea consulatum Simplici innoxium et inemptum. Trachalum adversus criminantes Galeria, uxor Vitellii, protexit.

61. Inter magnorum virorum discrimina (pudendum dictu) Mariccus quidam, e plebe Boiorum, inserere sese fortunae et provocare arma Romana, simulatio-

ne numinum ausus est. Iamque *adsertor Galliarum et deus* (nomen id sibi indiderat) concitis octo millibus hominum, proximos Aeduorum pagos trahebat; cum gravissima civitas, electa iuventute, adiectis a Vitellio cohortibus, fanaticam multitudinem disiecit. Captus in eo proelio Mariccus ac mox feris obiectus, quia non laniabatur, stolidum vulgus inviolabilem credebat, donec, spectante Vitellio, interfectus est.

62. Nec ultra in defectores aut bona cuiusquam saevitum. Rata fuere eorum, qui acie Othoniana ceciderant, testamenta, aut lex intestatis. Prorsus, si luxuriae temperaret, avaritiam non timeres. Epularum foeda et inexplebilis libido: ex urbe atque Italia inritamenta gulae gestabantur, strepentibus ab utroque mari itineribus: exhausti conviviorum adparatibus principes civitatum: vastabantur ipsae civitates: degenerabat a labore ac virtute miles, adsuetudine voluptatum et contemptu ducis. Praemisit in urbem edictum, quo vocabulum Augusti differret, Caesaris non reciperet, cum de potestate nihil detraheret. Pulsi Italia mathematici. Cautum severe, ne equites Rom. ludo et arena polluerentur. Priores id principes pecunia et saepius vi perpulerant: ac pleraque municipia et coloniae aemulabantur, corruptissimum quemque adolescentium pretio inlicere.

63. Sed Vitellius adventu fratris et inrepentibus dominationis magistris superbior et atrocior, occidi Dolabellam iussit, quem in coloniam Aquinatem sepositum ab Othone retulimus. Dolabella, audita morte Othonis, urbem introierat. Id ei Plancius Varus, praetura functus, ex intimis Dolabellae amicis, apud Flavium Sabinum, praefectum urbis, obiecit, *tamquam, rupta custodia, ducem se victis partibus ostentasset.*

Addidit, *tentatam cohortem, quae Ostiae ageret:* nec ullis tantorum criminum probationibus. In poenitentiam versus seram, veniam post scelus quaerebat. Cunctantem super tanta re Flavium Sabinum, Triaria, L. Vitellii uxor, ultra feminam ferox, terruit, ne *periculo principis famam clementiae adfectaret.* Sabinus, suopte ingenio mitis, ubi formido incessisset, facilis mutatu, et in alieno discrimine sibi pavens, ne adlevasse videretur, inpulit ruentem.

64. Igitur Vitellius, metu et odio, quod Petroniam, uxorem eius, mox Dolabella in matrimonium accepisset, vocatum per epistolas, *vitata Flaminiae viae celebritate, devertere Interamnium atque ibi interfici* iussit. Longum interfectori visum: in itinere ac taberna proiectum humi iugulavit: magna cum invidia novi principatus, cuius hoc primum specimen noscebatur. Et Triariae licentiam modestum e proximo exemplum onerabat, Galeria imperatoris uxor, non inmixta tristibus: et pari probitate mater Vitelliorum, Sextilia, antiqui moris. Dixisse quin etiam ad primas filii sui epistolas ferebatur, *non Germanicum a se, sed Vitellium genitum.* Nec ullis postea fortunae inlecebris aut ambitu civitatis in gaudium evicta, domus suae tantum adversa sensit.

65. Digressum a Lugduno Vitellium M. Cluvius Rufus adsequitur, omissa Hispania; laetitiam et gratulationem vultu ferens, animo anxius et petitum se criminationibus gnarus. Hilarius, Caesaris libertus, detulerat, *tamquam, audito Vitellii et Othonis principatu, propriam ipse potentiam et possessionem Hispaniarum tentasset: eoque diplomatibus nullum principem praescripsisset.* Interpretabatur quaedam ex orationibus eius, contumeliosa in Vitellium, et pro se ipso po-

pularia. Auctoritas Cluvii praevaluit, ut puniri ultro libertum suum Vitellius iuberet. Cluvius comitatui principis adiectus, non adempta Hispania, quam rexit absens, exemplo L. Arruntii. Eum Tiberius Caesar ob metum, Vitellius Cluvium nulla formidine retinebat. Non idem Trebellio Maximo honos. Profugerat Britannia ob iracundiam militum: missus est in locum eius Vettius Bolanus e praesentibus.

66. Angebat Vitellium victarum legionum haudquaquam fractus animus. Sparsae per Italiam et victoribus permixtae, hostilia loquebantur: praecipua quartadecimanorum ferocia, qui se victos abnuebant: *quippe Bedriacensi acie, vexillariis tantum pulsis, vires legionis non adfuisse.* Remitti eos in Britanniam, unde a Nerone exciti erant, placuit; atque interim Batavorum cohortes una tendere, ob veterem adversus quartadecimanos discordiam. Nec diu, in tantis armatorum odiis, quies fuit. Augustae Taurinorum, dum opificem quendam Batavus ut fraudatorem insectatur, legionarius ut hospitem tuetur, sui cuique commilitones adgregati, a conviciis ad caedem transiere. Et proelium atrox exarsisset, ni duae praetoriae cohortes, caussam quartadecimanorum secutae, his fiduciam et metum Batavis fecissent. Quos Vitellius agmini suo iungi, ut fidos; legionem, Graiis Alpibus traductam, eo flexu itineris ire iubet, quo Viennam vitarent: namque et Viennenses timebantur. Nocte, qua proficiscebatur legio, relictis passim ignibus, pars Taurinae coloniae ambusta: quod damnum, ut pleraque belli mala, maioribus aliarum urbium cladibus oblitteratum. Quartadecimani postquam Alpibus degressi sunt, seditiosissimus quisque signa Viennam ferebant. Consensu meliorum compressi et legio in Britanniam transvecta.

67. Proximus Vitellio e praetoriis cohortibus metus erat. Separati primum; deinde, addito honestae missionis lenimento, arma ad tribunos suos deferebant: donec motum a Vespasiano bellum crebresceret: tum, resumpta militia, robur Flavianarum partium fuere. Prima classicorum legio in Hispaniam missa, ut pace et otio mitesceret: undecima ac septima suis hibernis redditae: tertiadecimani struere amphitheatra iussi. Nam Caecina Cremonae, Valens Bononiae, spectaculum gladiatorum edere parabant: numquam ita ad curas intento Vitellio, ut voluptatum oblivisceretur. Et quidem partes modeste distraxerat: apud victores orta seditio, ludicro initio, nisi numerus caesorum invidiam bello auxisset.

68. Discubuerat Vitellius Ticini, adhibito ad epulas Verginio. Legati tribunique, ex moribus imperatorum, severitatem aemulantur, vel tempestivis conviviis gaudent: perinde miles intentus aut licenter agit. Apud Vitellium omnia indisposita, temulenta, pervigiliis ac Bacchanalibus, quam disciplinae et castris, propiora. Igitur duobus militibus, altero legionis quintae, altero e Gallis auxiliaribus, per lasciviam ad certamen luctandi accensis, postquam legionarius prociderat, insultante Gallo, et iis, qui ad spectandum convenerant, in studia diductis, erupere legionarii in perniciem auxiliorum, ac duae cohortes interfectae. Remedium tumultus fuit alius tumultus. Pulvis procul et arma adspiciebantur: conclamatum repente, XIV. legionem, verso itinere, ad proelium venire. Sed erant agminis coactores. Agniti dempsere sollicitudinem. Interim Verginii servus forte obvius, ut percussor Vitellii insimulatur: et ruebat ad convivium miles, mortem Verginii exposcens. Ne Vitellius quidem, quam-

quam ad omnes suspiciones pavidus, de innocentia eius dubitavit. Aegre tamen cohibiti, qui exitium viri consularis et quondam ducis sui flagitabant. Nec quemquam saepius, quam Verginium, omnis seditio infestavit. Manebat admiratio viri et fama: sed oderant, ut fastiditi.

69. Postero die Vitellius, senatus legatione, quam ibi opperiri iusserat, audita, transgressus in castra, ultro pietatem militum conlaudavit: frementibus auxiliis, tantum inpunitatis atque adrogantiae legionariis accessisse. Batavorum cohortes, ne quid truculentius auderent, in Germaniam remissae; principium interno simul externoque bello parantibus fatis. Reddita civitatibus Gallorum auxilia, ingens numerus, et prima statim defectione inter inania belli adsumptus. Ceterum, ut largitionibus adfectae iam imperii opes sufficerent, amputari legionum auxiliorumque numeros iubet, vetitis supplementis: et promiscuae missiones offerebantur. Exitiabile id reipublicae, ingratum militi, cui eadem munia inter paucos, periculaque ac labor crebrius redibant. Et vires luxu conrumpebantur, contra veterem disciplinam et instituta maiorum, apud quos virtute, quam pecunia, res Romana melius stetit.

70. Inde Vitellius Cremonam flexit, et, spectato munere Caecinae, insistere Bedriacensibus campis, ac vestigia recentis victoriae lustrare oculis concupivit. Foedum atque atrox spectaculum. Intra quadragesimum pugnae diem lacera corpora, trunci artus, putres virorum equorumque formae, infecta tabo humus, protritis arboribus ac frugibus dira vastitas. Nec minus inhumana pars viae, quam Cremonenses lauro rosisque constraverant, exstructis altaribus caesisque victimis, regium in morem: quae, laeta in praesens, mox per-

niciem ipsis fecere. Aderant Valens et Caecina, monstrabantque pugnae locos: *hinc inrupisse legionum agmen, hinc equites coortos: inde circumfusas auxiliorum manus.* Iam tribuni praefectique, sua quisque facta extollentes, falsa, vera, aut maiora vero miscebant. Vulgus quoque militum clamore et gaudio deflectere via, spatia certaminum recognoscere, aggerem armorum, strues corporum intueri, mirari. Et erant, quos varia fors rerum, lacrymaeque et misericordia subiret. At non Vitellius flexit oculos, nec tot millia insepultorum civium exhorruit. Laetus ultro, et tam propinquae sortis ignarus, instaurabat sacrum diis loci.

71. Exin Bononiae a Fabio Valente gladiatorum spectaculum editur, advecto ex urbe cultu. Quantoque magis propinquabat, tanto conruptius iter, inmixtis histrionibus et spadonum gregibus et cetero Neronianae aulae ingenio. Namque et Neronem ipsum Vitellius admiratione celebrabat, sectari cantantem solitus, non necessitate, qua honestissimus quisque, sed luxu et saginae mancipatus emptusque. Ut Valenti et Caecinae vacuos honoris menses aperiret, coartati aliorum consulatus, dissimulatus Martii Macri, tamquam Othonianarum partium ducis: et Valerium Marinum, destinatum a Galba consulem, distulit, nulla offensa, sed mitem et iniuriam segniter laturum. Pedanius Costa omittitur, ingratus principi, ut adversus Neronem ausus, et Verginii exstimulator: sed alias protulit caussas. Actaeque insuper Vitellio gratiae, consuetudine servitii.

72. Non ultra paucos dies, quamquam acribus initiis coeptum, mendacium valuit. Exstiterat quidam, Scribonianum se Camerinum ferens, Neronianorum temporum metu in Istria occultatum, quod illic clien-

telae et agri veterum Crassorum ac nominis favor manebat. Igitur deterrimo quoque in argumentum fabulae adsumpto, vulgus credulum et quidam militum, errore veri seu turbarum studio, certatim adgregabantur: cum pertractus ad Vitellium interrogatusque, quisnam mortalium esset, postquam nulla dictis fides, et a domino noscebatur, conditione fugitivus, nomine Geta, sumptum de eo supplicium servilem in modum.

73. Vix credibile memoratu est, quantum superbiae socordiaeque Vitellio adoleverit, postquam speculatores e Syria Iudaeaque, adactum in verba eius Orientem nuntiavere. Nam, etsi vagis adhuc et incertis auctoribus, erat tamen in ore famaque Vespasianus, ac plerumque ad nomen eius Vitellius excitabatur. Tum ipse, exercitusque, ut nullo aemulo, saevitia, libidine, raptu, in externos mores proruperant.

74. At Vespasianus bellum armaque, et procul vel iuxta sitas vires, circumspectabat. Miles ipsi adeo paratus, ut praeeuntem sacramentum, et fausta Vitellio omnia precantem, per silentium audierint. Muciani animus nec Vespasiano alienus, et in Titum pronior. Praefectus Aegypti, Ti. Alexander, consilia sociaverat. Tertiam legionem, quod e Syria in Moesiam transisset, suam numerabat. Ceterae Illyrici legiones secuturae sperabantur. Namque omnes exercitus flammaverat adrogantia venientium a Vitellio militum, quod, truces corpore, horridi sermone, ceteros ut inpares inridebant. Sed in tanta mole belli plerumque cunctatio: et Vespasianus, modo in spem erectus, aliquando adversa reputabat: *Quis ille dies foret, quo LX aetatis annos et duos filios iuvenes bello permitteret? Esse privatis cogitationibus progressum, et, prout velint, plus minusve sumi ex*

fortuna: imperium cupientibus nihil medium inter summa et praecipitia.

75. Versabatur ante oculos Germanici exercitus robur, notum viro militari: *Suas legiones civili bello inexpertas; Vitellii, victrices: et apud victos plus querimoniarum, quam virium. Fluxam per discordias militum fidem, et periculum ex singulis. Quid enim profuturas cohortes alasque, si unus alterque praesenti facinore paratum ex diverso praemium petat? Sic Scribonianum sub Claudio interfectum: sic percussorem eius, Volaginium, e gregario ad summa militiae provectum. Facilius universos inpelli, quam singulos vitari.*

76. His pavoribus nutantem, et alii legati amicique firmabant, et Mucianus, post multos secretosque sermones, iam et coram ita locutus: *Omnes qui magnarum rerum consilia suscipiunt, aestimare debent, an, quod inchoatur, reipublicae utile, ipsis gloriosum, aut promptum effectu, aut certe non arduum sit. Simul ipse, qui suadet, considerandus est, adiiciatne consilio periculum suum: et, si fortuna coeptis adfuerit, cui summum decus adquiratur. Ego te, Vespasiane, ad imperium voco, tam salutare reipublicae, quam tibi magnificum. Iuxta deos in tua manu positum est. Nec speciem adulantis expaveris. A contumelia, quam a laude, propius fuerit, post Vitellium eligi. Non adversus d. Augusti acerrimam mentem, nec adversus cautissimam Tiberii senectutem, ne contra Caii quidem aut Claudii vel Neronis fundatam longo imperio domum exsurgimus. Cessisti etiam Galbae imaginibus. Torpere ultra, et polluendam perdendamque rempublicam relinquere, sopor et ignavia videretur, etiam si tibi, quam inhonesta, tam tuta servitus esset. Abiit iam et transvectum est tempus, quo posses videri concupisse. Confugiendum est ad imperium. An*

excidit trucidatus Corbulo? splendidior origine, quam nos sumus; fateor: sed et Nero nobilitate natalium Vitellium anteibat. Satis clarus est apud timentem, quisquis timetur. Et posse ab exercitu principem fieri, sibi ipse Vitellius documento, nullis stipendiis, nulla militari fama, Galbae odio provectus. Ne Othonem quidem ducis arte aut exercitus vi, sed praepropera ipsius desperatione victum, iam desiderabilem et magnum principem fecit: cum interim spargit legiones, exarmat cohortes, nova quotidie bello semina ministrat. Si quid ardoris ac ferociae miles habuit, popinis et comissationibus et principis imitatione deteritur. Tibi e Iudaea et Syria et Aegypto novem legiones integrae, nulla acie exhaustae, non discordia conruptae: sed firmatus usu miles, et belli domitor externi: classium, alarum, cohortium robora, et fidissimi reges: et tua ante omnes experientia.

77. *Nobis nihil ultra adrogabo, quam ne post Valentem ac Caecinam numeremur. Ne tamen Mucianum socium spreveris, quia aemulum non experiris. Me Vitellio antepono, te mihi. Tuae domui triumphale nomen, duo iuvenes, capax iam imperii alter, et primis militiae annis apud Germanicos quoque exercitus clarus. Absurdum fuerit, non cedere imperio ei, cuius filium adoptaturus essem, si ipse imperarem. Ceterum inter nos non idem prosperarum adversarumque rerum ordo erit. Nam, si vincimus, honorem, quem dederis, habebo: discrimen ac pericula ex aequo partiemur. Immo, ut melius est, tu hos exercitus rege; mihi bellum et praeliorum incerta trade. Acriore hodie disciplina victi, quam victores, agunt. Hos ira, odium, ultionis cupiditas ad virtutem accendit: illi per fastidium et contumaciam hebescunt. Aperiet et recludet contecta et tumescentia victricium partium vulnera bellum ipsum. Nec mihi maior in*

tua vigilantia, parsimonia, sapientia fiducia est, quam in Vitellii torpore, inscitia, saevitia. Sed et meliorem in bello caussam, quam in pace, habemus: nam qui deliberant, desciverunt.

78. Post Muciani orationem ceteri audentius circumsistere, hortari, responsa vatum et siderum motus referre. Nec erat intactus tali superstitione, ut qui mox, rerum dominus, Seleucum quendam, mathematicum, rectorem et praescium palam habuerit. Recursabant animo vetera omina. Cupressus arbor in agris eius, conspicua altitudine, repente prociderat; ac postera die, eodem vestigio resurgens, procera et latior virebat. Grande id prosperumque consensu haruspicum: et summa claritudo iuveni admodum Vespasiano promissa. Sed primo triumphalia et consulatus et Iudaicae victoriae decus inplesse fidem ominis videbantur: ut haec adeptus est, portendi sibi imperium credebat. Est Iudaeam inter Syriamque Carmelus: ita vocant montem deumque. Nec simulacrum deo aut templum situm tradidere maiores; aram tantum et reverentiam. Illic sacrificanti Vespasiano, cum spes occultas versaret animo, Basilides sacerdos, inspectis identidem extis, *Quidquid est,* inquit, *Vespasiane, quod paras, vel domum exstruere, seu prolatare agros, sive ampliare servitia, datur tibi magna sedes, ingentes termini, multum hominum.* Has ambages et statim exceperat fama, et tunc aperiebat: nec quidquam magis in ore vulgi. Crebriores apud ipsum sermones, quanto sperantibus plura dicuntur.

79. Haud dubia destinatione discessere: Mucianus Antiochiam, Vespasianus Caesaream: illa Syriae, haec Iudaeae caput est. Initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriae coeptum, festinante Tiberio Ale-

xandro, qui Kalendis Iuliis sacramento eius legiones adegit. Isque primus principatus dies in posterum celebratus, quamvis Iudaicus exercitus V. Non. Iul. apud ipsum iurasset, eo ardore, ut ne Titus quidem filius exspectaretur, Syria remeans, et consiliorum inter Mucianum ac patrem nuntius. Cuncta inpetu militum acta, non parata concione, non coniunctis legionibus.

80. Dum quaeritur tempus, locus, quodque in re tali difficillimum, prima vox, dum animo spes, timor, ratio, casus obversantur: egressum cubiculo Vespasianum pauci milites, solito adsistentes ordine, ut legatum salutaturi, *imperatorem* salutavere. Tum ceteri adcurrere, *Caesarem* et *Augustum,* et omnia principatus vocabula cumulare. Mens a metu ad fortunam transierat. In ipso nihil tumidum, adrogans, aut in rebus novis novum fuit. Ut primum tantae vicissitudinis obfusam oculis caliginem disiecit, militariter locutus, laeta omnia et adfluentia excepit. Namque id ipsum opperiens Mucianus, alacrem militem in verba Vespasiani adegit. Tum Antiochensium theatrum ingressus, ubi illis consultare mos est, concurrentes et in adulationem effusos adloquitur: satis decorus etiam Graeca facundia, omniumque, quae diceret atque ageret, arte quadam ostentator. Nihil aeque provinciam exercitumque accendit, quam quod adseverabat Mucianus, *statuisse Vitellium, ut Germanicas legiones in Syriam ad militiam opulentam quietumque transferret; contra Syriacis legionibus Germanica hiberna, coelo ac laboribus dura, mutarentur.* Quippe et provinciales sueto militum contubernio gaudebant, plerique necessitudinibus et propinquitatibus mixti; et militibus vetustate stipendiorum nota et familiaria castra in modum Penatium diligebantur.

81. Ante Idus Iulias Syria omnis in eodem sacramento fuit. Accessere cum regno Sohaemus, haud spernendis viribus; Antiochus, vetustis opibus ingens et inservientium regum ditissimus. Mox per occultos suorum nuntios excitus ab urbe Agrippa, ignaro adhuc Vitellio, celeri navigatione properaverat. Nec minore animo regina Berenice partes iuvabat, florens aetate formaque, et seni quoque Vespasiano magnificentia munerum grata. Quidquid provinciarum adluitur mari, Asia atque Achaia tenus, quantumque introrsus in Pontum et Armenios patescit, iuravere. Sed inermes legati regebant, nondum additis Cappadociae legionibus. Consilium de summa rerum Beryti habitum. Illuc Mucianus cum legatis tribunisque et splendidissimo quoque centurionum ac militum venit: et e Iudaico exercitu lecta decora. Tantum simul peditum equitumque et aemulantium inter se regum paratus speciem fortunae principalis effecerant.

82. Prima belli cura, agere delectus, revocare veteranos. Destinantur validae civitates exercendis armorum officinis: apud Antiochenses aurum argentumque signatur: eaque cuncta per idoneos ministros, suis quaeque locis, festinabantur. Ipse Vespasianus adire, hortari, bonos laude, segnes exemplo, incitare saepius, quam coercere; vitia magis amicorum, quam virtutes dissimulans. Multos praefecturis et procurationibus; plerosque senatorii ordinis honore percoluit, egregios viros et mox summa adeptos; quibusdam fortuna pro virtutibus fuit. Donativum militi neque Mucianus prima concione, nisi modice, ostenderat; ne Vespasianus quidem plus civili bello obtulit, quam alii in pace: egregie firmus adversus militarem largitionem, eoque exercitu meliore. Missi ad Parthum Armeniumque

legati, provisumque, ne, versis ad civile bellum legionibus, terga nudarentur. Titum instare Iudaeae, Vespasianum obtinere claustra Aegypti placuit. Sufficere videbantur adversus Vitellium pars copiarum et dux Mucianus, et Vespasiani nomen, ac nihil arduum fatis. Ad omnes exercitus legatosque scriptae epistolae, praeceptumque, *ut praetorianos, Vitellio infensos, reciperandae militiae praemio invitarent.*

83. Mucianus cum expedita manu, socium magis imperii, quam ministrum agens, non lento itinere, ne cunctari videretur, neque tamen properans, gliscere famam ipso spatio sinebat: gnarus, modicas vires sibi, et maiora credi de absentibus. Sed legio sexta et tredecim vexillariorum millia ingenti agmine sequebantur. Classem e Ponto Byzantium adigi iusserat: ambiguus consilii, num, omissa Moesia, Dyrrhachium pedite atque equite, simul longis navibus versum in Italiam mare clauderet, tuta pone tergum Achaia Asiaque: quas inermes exponi Vitellio, ni praesidiis firmarentur: atque ipsum Vitellium in incerto fore, quam partem Italiae protegeret, si sibi Brundisium Tarentumque et Calabriae Lucaniaeque litora infestis classibus peterentur.

84. Igitur navium, militum, armorum paratu strepere provinciae. Sed nihil aeque fatigabat, quam pecuniarum conquisitio: *eos esse belli civilis nervos* dictitans Mucianus, non ius aut verum in cognitionibus, sed solam magnitudinem opum spectabat. Passim delationes: et locupletissimus quisque in praedam conrepti. Quae gravia atque intoleranda, sed necessitate armorum excusata, etiam in pace mansere: ipso Vespasiano, inter initia imperii, ad obtinendas iniquitates haud perinde obstinante: donec indulgentia fortunae et

pravis magistris didicit aususque est. Propriis quoque opibus Mucianus bellum iuvit, largus privatim, quod avidius de republica sumeret. Ceteri conferendarum pecuniarum exemplum secuti: rarissimus quisque eandem in reciperando licentiam habuerunt.

85. Accelerata interim Vespasiani coepta Illyrici exercitus studio, transgressi in partes. Tertia legio exemplum ceteris Moesiae legionibus praebuit. Octava erat ac septima Claudiana, inbutae favore Othonis, quamvis proelio non interfuissent. Aquileiam progressae, proturbatis, qui de Othone nuntiabant, laceratisque vexillis nomen Vitellii praeferentibus, rapta postremo pecunia et inter se divisa, hostiliter egerant. Unde metus, et ex metu consilium: *posse inputari Vespasiano, quae apud Vitellium excusanda erant.* Ita tres Moesicae legiones per epistolas adliciebant Pannonicum exercitum, aut abnuenti vim parabant. In eo motu Aponius Saturninus, Moesiae rector, pessimum facinus audet, misso centurione ad interficiendum Tertium Iulianum, septimae legionis legatum, ob simultates, quibus caussam partium praetendebat. Iulianus, comperto discrimine, et gnaris locorum adscitis, per avia Moesiae ultra montem Haemum profugit. Nec deinde civili bello interfuit, per varias moras susceptum ad Vespasianum iter trahens, et ex nuntiis cunctabundus aut properans.

86. At in Pannonia XIII legio ac VII Galbiana, dolorem iramque Bedriacensis pugnae retinentes, haud cunctanter Vespasiano accessere, vi praecipua Primi Antonii. Is legibus nocens et tempore Neronis falsi damnatus, inter alia belli mala, senatorium ordinem reciperaverat. Praepositus a Galba septimae legioni, scriptitasse Othoni credebatur, ducem se partibus offe-

rens: a quo neglectus, in nullo Othoniani belli usu fuit. Labantibus Vitellii rebus, Vespasianum secutus, grande momentum addidit, strenuus manu, sermone promptus, serendae in alios invidiae artifex, discordiis et seditionibus potens, raptor, largitor, pace pessimus, bello non spernendus. Iuncti inde Moesici ac Pannonici exercitus, Dalmaticum militem traxere, quamquam consularibus legatis nihil turbantibus. Titus Ampius Flavianus Pannoniam, Poppaeus Silvanus Dalmatiam tenebant, divites senes. Sed procurator aderat Cornelius Fuscus, vigens aetate, claris natalibus. Prima iuventa quietis cupidine senatorium ordinem exuerat. Idem pro Galba dux coloniae suae, eaquė opera procurationem adeptus, susceptis Vespasiani partibus, acerrimam bello facem praetulit: non tam praemiis periculorum, quam ipsis periculis, laetus: pro certis et olim partis nova, ambigua, ancipitia malebat. Igitur movere et quatere, quidquid usquam aegrum foret, adgrediuntur. Scriptae in Britanniam ad quartadecimanos, in Hispaniam ad primanos epistolae; quod utraque legio pro Othone, adversa Vitellio fuerat. Sparguntur per Gallias litterae: momentoque temporis flagrabat ingens bellum, Illyricis exercitibus palam desciscentibus, ceteris fortunam secuturis.

87. Dum haec per provincias a Vespasiano ducibusque partium geruntur, Vitellius contemptior in dies segniorquė, ad omnis municipiorum villarumque amoenitates resistens, gravi urbem agmine petebat. Sexaginta millia armatorum sequebantur, licentia conrupta: calonum numerus amplior: procacissimis etiam inter servos lixarum ingeniis: tot legatorum amicorumque comitatus, inhabilis ad parendum, etiamsi summa modestia regeretur. Onerabant multitudinem

obvii ex urbe senatores equitesque: quidam metu, multi per adulationem, ceteri ac paullatim omnes, ne, aliis proficiscentibus, ipsi remanerent. Adgregabantur e plebe, flagitiosa per obsequia Vitellio cogniti, scurrae, histriones, aurigae, quibus ille amicitiarum dehonestamentis mire gaudebat. Nec coloniae modo aut municipia congestu copiarum, sed ipsi cultores arvaque maturis iam frugibus, ut hostile solum, vastabantur.

88. Multae et atroces inter se militum caedes, post seditionem Ticini coeptam manente legionum auxiliorumque discordia; ubi adversus paganos certandum foret, consensu. Sed plurima strages ad septimum ab urbe lapidem. Singulis ibi militibus Vitellius paratos cibos, ut gladiatoriam saginam, dividebat: et effusa plebes totis se castris miscuerat. Incuriosos milites (vernacula utebantur urbanitate) quidam spoliavere, abscisis furtim balteis, an accincti forent rogitantes. Non tulit ludibrium insolens contumeliae animus: inermem populum gladiis invasere. Caesus inter alios pater militis, cum filium comitaretur; deinde agnitus: et, vulgata caede, temperatum ab innoxiis. In urbe tamen trepidatum, praecurrentibus passim militibus. Forum maxime petebant, cupidine visendi locum, in quo Galba iacuisset. Nec minus saevum spectaculum erant ipsi, tergis ferarum et ingentibus telis horrentes, cum turbam populi per inscitiam parum vitarent, aut, ubi lubrico viae vel occursu alicuius procidissent, ad iurgium, mox ad manus et ferrum transirent. Quin et tribuni praefectique cum terrore et armatorum catervis volitabant.

89. Ipse Vitellius, a ponte Milvio, insigni equo, paludatus accinctusque, senatum et populum ante se agens, quo minus, ut captam, urbem ingrederetur,

amicorum consilio deterritus, sumpta praetexta et composito agmine, incessit. Quatuor legionum aquilae per frontem, totidemque circa e legionibus aliis vexilla, mox XII alarum signa, et post peditum ordines eques: dein quatuor et XXX cohortes, ut nomina gentium aut species armorum forent, discretae. Ante aquilam praefecti castrorum tribunique et primi centurionum, candida veste: ceteri iuxta suam quisque centuriam, armis donisque fulgentes. Et militum phalerae torquesque splendebant. Decora facies, et non Vitellio principe dignus exercitus. Sic Capitolium ingressus, atque ibi matrem complexus, Augustae nomine honoravit.

90. Postera die, tamquam apud alterius civitatis senatum populumque, magnificam orationem de semetipso prompsit, industriam temperantiamque suam laudibus adtollens: consciis flagitiorum ipsis, qui aderant, omnique Italia, per quam somno et luxu pudendus incesserat. Vulgus tamen, vacuum curis, et sine falsi verique discrimine solitas adulationes edoctum, clamore et vocibus adstrepebat: abnuentique nomen *Augusti,* expressere, ut adsumeret: tam frustra, quam recusaverat.

91. Apud civitatem, cuncta interpretantem, funesti ominis loco acceptum est, quod, maximum pontificatum adeptus, Vitellius de caeremoniis publicis XV. Kal. Aug. edixisset, antiquitus infausto die Cremerensi Alliensique cladibus. Adeo omnis humani divinique iuris expers, pari libertorum amicorumque socordia, velut inter temulentos agebat. Sed comitia consulum cum candidatis civiliter celebrans, omnem infimae plebis rumorem, in theatro ut spectator, in circo ut fautor, adfectavit. Quae, grata sane et popularia, si a virtutibus proficiscerentur, memoriâ vitae prioris indecora et

vilia accipiebantur. Ventitabat in senatum, etiam cum parvis de rebus patres consulerentur. Ac forte Priscus Helvidius, praetor designatus, contra studium eius censuerat. Commotus primo Vitellius, non tamen ultra, quam tribunos plebis in auxilium spretae potestatis advocavit. Mox, mitigantibus amicis, qui altiorem iracundiam eius verebantur, *nihil novi accidisse,* respondit, *quod duo senatores in republica dissentirent: solitum se etiam Thraseae contradicere.* Inrisere plerique inpudentiam aemulationis: aliis id ipsum placebat, quod neminem ex praepotentibus, sed Thraseam, ad exemplar verae gloriae legisset.

92. Praeposuerat praetorianis P. Sabinum, a praefectura cohortis; Iulium Priscum, tum centurionem. Priscus Valentis, Sabinus Caecinae gratia pollebant. Inter discordes Vitellio nihil auctoritatis. Munia imperii Caecina ac Valens obibant: olim anxii odiis, quae, bello et castris male dissimulata, pravitas amicorum, et fecunda gignendis inimicitiis civitas auxerat, dum ambitu, comitatu, et inmensis salutantium agminibus contendunt comparanturque; variis in hunc aut illum Vitellii inclinationibus. Nec unquam satis fida potentia, ubi nimia est. Simul ipsum Vitellium, subitis offensis aut intempestivis blanditiis mutabilem, contemnebant metuebantque. Nec eo segnius invaserant domos, hortos, opesque imperii: cum flebilis et egens nobilium turba, quos ipsos liberosque patriae Galba reddiderat, nulla principis misericordia iuvarentur. Gratum primoribus civitatis, etiam plebes adprobavit, quod reversis ab exsilio iura libertorum concessisset: quamquam id omni modo servilia ingenia conrumpebant, abditis pecuniis per occultos aut ambitiosos sinus.

Et quidam in domum Caesaris transgressi, atque ipsis dominis potentiores.

93. Sed miles, plenis castris et, redundante multitudine, in porticibus aut delubris et urbe tota vagus, non principia noscere, non servare vigilias, neque labore firmari: per inlecebras urbis et inhonesta dictu, corpus otio, animum libidinibus inminuebant. Postremo, ne salutis quidem cura, infamibus Vaticani locis magna pars tetendit: unde crebrae in vulgus mortes. Et, adiacente Tiberi, Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis aviditas et aestus inpatientia labefecit. Insuper confusus, pravitate vel ambitu, ordo militiae. Sedecim praetoriae, quatuor urbanae cohortes scribebantur, quis singula millia inessent. Plus in eo delectu Valens audebat, tamquam ipsum Caecinam periculo exemisset. Sane adventu eius partes convaluerant, et sinistrum lenti itineris rumorem prospero proelio verterat: omnisque inferioris Germaniae miles Valentem adsectabatur. Unde primum creditur Caecinae fides fluitasse.

94. Ceterum non ita ducibus indulsit Vitellius, ut non plus militi liceret. Sibi quisque militiam sumpsere, quamvis indignus, si ita maluerat, urbanae militiae adscribebatur: rursus bonis, remanere inter legionarios aut alares volentibus, permissum. Nec decrant, qui vellent, fessi morbis et intemperiem caeli incusantes. Robora tamen legionibus alisque subtracta: convulsum castrorum decus, XX millibus e toto exercitu permixtis magis quam electis. Concionante Vitellio, postulantur ad supplicium Asiaticus et Flavius et Rufinus, duces Galliarum, quod pro Vindice bellassent. Nec coercebat eiusmodi voces Vitellius. Super insitam inerti animo ignaviam, conscius, sibi instare

donativum et deesse pecuniam, omnia alia militi largiebatur. Liberti principum *conferre pro numero mancipiorum*, ut tributum, iussi. Ipse, sola perdendi cura, stabula aurigis exstruere: circum gladiatorum ferarumque spectaculis opplere: tamquam in summa abundantia, pecuniae inludere.

95. Quin et natalem Vitellii diem Caecina ac Valens, editis tota urbe vicatim gladiatoribus celebravere, ingenti paratu et ante illum diem insolito. Laetum foedissimo cuique, apud bonos invidiae fuit, quod exstructis in campo Martio aris, inferias Neroni fecisset. Caesae publice victimae cremataeque: facem Augustales subdidere: quod sacerdotium, ut Romulus Tatio regi, ita Caesar Tiberius Iuliae genti sacravit. Nondum quartus a victoria mensis, et libertus Vitellii Asiaticus Polycletos, Patrobios et vetera odiorum nomina aequabat. Nemo in illa aula probitate aut industria certavit: unum ad potentiam iter, prodigis epulis et sumptu ganeaque satiare inexplebiles Vitellii libidines. Ipse abunde ratus, si praesentibus frueretur; nec in longius consultans, novies millies sestertium paucissimis mensibus intervertisse creditur. Magna et misera civitas, eodem anno Othonem Vitelliumque passa, inter Vinios, Fabios, Icelos, Asiaticos, varia et pudenda sorte agebat; donec successere Mucianus et Marcellus et magis alii homines, quam alii mores.

96. Prima Vitellio tertiae legionis defectio nuntiatur, missis ab Aponio Saturnino epistolis, antequam is quoque Vespasiani partibus adgregaretur. Sed neque Aponius cuncta, ut trepidans re subita, perscripserat, et amici adulantes mollius interpretabantur: *unius legionis eam seditionem; ceteris exercitibus constare fidem.* In hunc modum etiam Vitellius apud milites

disseruit, praetorianos nuper exauctoratos insectatus, *a quibus falsos rumores dispergi, nec ullum civilis belli metum,* adseverabat, suppresso Vespasiani nomine, et vagis per urbem militibus, qui sermones populi coercerent. Id praecipuum alimentum famae erat.

97. Auxilia tamen e Germania Britanniaque et Hispaniis excivit, segniter, et necessitatem dissimulans. Perinde legati provinciaeque cunctabantur: Hordeonius Flaccus, suspectis iam Batavis, anxius proprio bello; Vectius Bolanus, nunquam satis quieta Britannia: et uterque ambigui. Neque ex Hispaniis properabatur, nullo tum ibi consulari. Trium legionum legati, pares iure et, prosperis Vitellii rebus, certaturi ad obsequium, adversam eius fortunam ex aequo detrectabant. In Africa legio cohortesque, delectae a Clodio Macro, mox a Galba dimissae, rursus iussu Vitellii militiam cepere. Simul cetera iuventus dabat inpigre nomina. Quippe integrum illic ac favorabilem proconsulatum Vitellius, famosum invisumque Vespasianus egerat: proinde socii de imperio utriusque coniectabant; sed experimentum contra fuit.

98. Ac primo Valerius Festus legatus studia provincialium cum fide iuvit: mox nutabat, palam epistolis edictisque Vitellium, occultis nuntiis Vespasianum fovens, et haec illave defensurus, prout invaluissent. Deprehensi cum litteris edictisque Vespasiani per Rhaetiam et Gallias militum et centurionum quidam, ad Vitellium missi necantur: plures fefellere, fide amicorum, aut suomet astu occultati. Ita Vitellii paratus noscebantur, Vespasiani consiliorum pleraque ignota: primum socordia Vitellii; deinde Pannonicae Alpes, praesidiis insessae, nuntios retinebant. Mare quoque Ete-

siarum flatu in Orientem navigantibus secundum, inde adversum erat.

99. Tandem, inruptione hostium, atrocibus undique nuntiis exterritus, Caecinam et Valentem expedire ad bellum iubet. Praemissus Caecina: Valentem, e gravi corporis morbo tum primum adsurgentem, infirmitas tardabat. Longe alia proficiscentis ex urbe Germanici exercitus species: non vigor corporibus, non ardor animis: lentum et rarum agmen, fluxa arma, segnes equi: inpatiens solis, pulveris, tempestatum: quantumque hebes ad sustinendum laborem miles, tanto ad discordias promptior. Accedebat huc Caecinae ambitio vetus, torpor recens, nimia fortunae indulgentia soluti in luxum: seu perfidiam meditanti, infringere exercitus virtutem, inter artes erat. Credidere plerique, Flavii Sabini consiliis concussam Caecinae mentem, ministro sermonum Rubrio Gallo, *rata apud Vespasianum fore pacta transitionis.* Simul odiorum invidiaeque erga Fabium Valentem admonebatur, *ut inpar apud Vitellium, gratiam viresque apud novum principem pararet.*

100. Caecina complexu Vitellii multo cum honore digressus, partem equitum ad occupandam Cremonam praemisit. Mox vexilla quartae decimae et sextaedecimae legionum; dein quinta et duoetvicesima secutae: postremo agmine unaetvicesima Rapax et prima Italica incessere, cum vexillariis trium Britannicarum legionum et electis auxiliis. Profecto Caecina, scripsit Fabius Valens exercitui, quem ipse ductaverat, *ut in itinere opperiretur; sic sibi cum Caecina convenisse:* qui praesens, eoque validior, *inmutatum id consilium* finxit, *ut ingruenti bello tota mole occurreretur.* Ita accelerare legiones Cremonam, pars Hostiliam petere ius-

sae: ipse Ravennam devertit, praetexto classem adloquendi. Mox Patavii secretum componendae proditionis quaesitum. Namque Lucilius Bassus, post praefecturam alae, Ravennati simul ac Misenensi classibus a Vitellio praepositus, quod non statim praefecturam praetorii adeptus foret, iniquam iracundiam flagitiosa perfidia ulciscebatur. Nec sciri potest, traxeritne Caecinam, an (quod evenit inter malos, ut et similes sint) eadem illos pravitas inpulerit.

101. Scriptores temporum, qui potiente rerum Flavia domo, monumenta belli huiusce composuerunt, *curam pacis et amorem reipublicae*, conruptas in adulationem, *caussas* tradidere. Nobis, super insitam levitatem, et, prodito Galba, vilem mox fidem, aemulatione etiam invidiaque, ne ab aliis apud Vitellium anteiretur, pervertisse ipsum videtur. Caecina, legiones adsecutus, centurionum militumque animos, obstinatos pro Vitellio, variis artibus subruebat: Basso eadem molienti minor difficultas erat, lubrica ad mutandam fidem classe, ob memoriam recentis pro Othone militiae.

LIBER TERTIUS.

Breviarium. Cap. 1. Flavianis de ratione belli deliberantibus moram alii, 2. festinationem Antonius Primus suadet 3. et obtinet. 4. Proxima Corn. Fusci auctoritas. 5. Principes Sarmatarum Iazygum in commilitium adsciti. Sido et Italicus Suevorum reges tracti in partes. 6. 7. Antonio Italiam invadenti comes est Arrius Varus. Multas urbes occupant. 8. Verona fit belli sedes. Moras frustra aut sero nectunt Vespasianus et Mucianus. 9. Interim duces mutuis epistolis bellum gerunt. 10. T. Ampius Flavianus, militi

suspectus, ab Antonio servatur. 11. Hic alteram quoque seditionem, odio Aponii Saturnini ortam, comprimit. 12. Lucilius Bassus et 13. 14. Caecina, a Vitellio deficientes, a militibus suis coniiciuntur in vincula. 15. Discordes Vitellianos ad Bedriacum adgredi statuit Antonius. 16. Aviditate navandae operae Arrius Varus rem in discrimen adducit; 17. eam Antonius constantia et virtute restituit, 18. victoria potitur. 19. Vespasiani, ea freti, Cremonam expugnare deposcunt. 20. Inconsultum eorum ardorem frustra retinet Antonius. 21. Sed adventantis hostis terror obstructas mentes consiliis ducis aperit. 22—25. Proelium atrox, anceps. Antonius egregii ducis munia inplet, victoriam aufert. 26—33. Cremona obsessa, capta, cremata; 34. postea restituta. 35. Victae legiones dispersae.

36. Vitellius luxu torpet. 37. In urbem revectus Caecinam condemnat; ei Rosium Regulum in unum diem consulem sufficit. 38. 39. Iunius Blaesus fraude L. Vitellii veneno tollitur. 40. 41. Fabius Valens libidine et cunctatione Vitellianorum res subruit et, 42. Flavianis Italiam occupantibus, 43. ad Stoechadas delatus, capitur. 44. Hispaniae, Galliae, Britannia, cuncta ad Vespasiani opes conversa. 45. Turbat tamen Britanniam Venutius. Ibi varia sorte pugnatum. 46. Turbata quoque Germania. Mota et Dacorum gens, a Muciano ex Oriente reduce repressa. 47. 48. Anicetus, Polemonis libertus, Pontum infestans, capitur. Vespasianus Alexandriam pergit, ut urbem fame urgeat. 49. Antonius, post Cremonam superbior, 50. partem copiarum Veronae relinquit, partem in Vitellianos expedit. 51. Nefarium facinus militis, ob occisum a se fratrem praemium petentis. 52. Festinationem Antonii apud Vespasianum criminatur Mucianus. 53. Is iactantius quam ad principem litteras componit, Mucianum insectatus. Inde graves ducum simultates.

54. Vitellius stulta dissimulatione cladis ad Cremonam remedia malorum differt. Notabilis constantia Iulii Agrestis. 55. Vitellius, ut e somno excitus, Apenninum obsideri iubet; honores largitur: in castra venit. 56. Prodigia. Praecipuum ipse Vitellius ostentum, ignarus militiae, inprovidus consilii, Romam revertit, perculsus defectione Misenensis classis. 57. Puteolani Vespasiano; Capua Vitellio favet. Cl. Iulianus in partes Vespasiani transit, qui Tarracinam occupat. 58. Vitellius fratrem Lucium bello per Campaniam opponit. Ipse Romae ex plebe et servitiis exercitum conradit, qui

brevi dilabitur. 59. Flaviani Apenninum transeunt; ad eos Cerialis, Vitellii custodias elapsus, venit et inter duces adsumitur. 60. Pugnae avidos milites aegre cohibet Antonius. 61. Iam crebra fiunt ad Vespasianum transfugia. Priscus et Alphenus castra deserunt, ad Vitellium regressi. 62. 63. Caeso Valente, desperabundus miles sub signis vexillisque ad Vespasianum transit. Pax et salus offeruntur Vitellio, si se dedat

64. Flavius Sabinus, urbis praefectus, frustra incitatur ad arma; 65. pacis amans, de pace agit cum Vitellio, 66. cedere parato, ni sui reniterentur. 67. 68. Hi, pullo amictu palatio degressum, et pro concione cedere se imperio testantem, eo redire cogunt. 69. Interim Sabinus rempublicam susceperat, eique aderant Romani omnis ordinis, frementibus Germanicis cohortibus. Modicum proelium, Vespasianis prosperum. Sabinus Capitolium occupat, quod, 70. Corn. Martiale frustra ad Vitellium misso, 71. Vitelliani oppugnant, incendunt. 72. De prioribus Capitolii fatis digressio. 73. Vitelliani cuncta sanguine, ferro, flammis miscent. Flavium Sabinum et Atticum consulem capiunt. 74. Domitianus sacricolae habitu delitescit. Sabinus, invito Vitellio, trucidatur. 75. Sabini laudes. Atticus servatur.

76. 77. Tarracina a L. Vitellio obsessa et capta. Iulianus iugulatur. Triariae inmodestia. 78. Flaviani, incertum Antonii an Muciani culpa cunctantes, obsessi Capitolii fama exciti, 79. ad urbem properant. Ibi equestre proelium, Ceriali adversum. 80. 81. Vitellius legatos et Vestales virgines pro pace aut induciis mittit, nec obtinet. 82. Flaviani tripartito agmine urbi propinquant. Varia ibi fortuna pugnatur. 83. Foeda lascivientis urbis facies, spectatore populo et plausu diversas partes fovente. 84. Castra praetoria expugnantur. 85. Vitellius, e pudenda latebra protractus et contumeliis adfectus, ad gemonias propellitur. 86. Vita Vitellii moresque. Domitianus Caesar consalutatur.

Gesta uno eodemque anno.

1. Meliore fato fideque partium Flavianorum duces consilia belli tractabant. Petovionem in hiberna tertiaedecimae legionis convenerant. Illic agitavere, placeretne obstrui Pannoniae Alpes, donec a tergo vires universae consurgerent: an ire cominus et certare pro

Italia constantius foret. Quibus opperiri auxilia et trahere bellum videbatur, *Germanicarum legionum vim famamque* extollebant, *et advenisse mox cum Vitellio Britannici exercitus robora: ipsis nec numerum parem pulsarum nuper legionum; et, quamquam atrociter loquerentur, minorem esse apud victos animum. Sed, insessis interim Alpibus, venturum cum copiis Orientis Mucianum. Superesse Vespasiano mare, classes, studia provinciarum, per quas velut alterius belli molem cieret. Ita salubri mora novas vires adfore, et praesentibus nihil periturum.*

2. Ad ea Antonius Primus (is acerrimus belli concitator) *festinationem ipsis utilem, Vitellio exitiosam,* disseruit. *Plus socordiae, quam fiduciae, accessisse victoribus. Neque enim in procinctu et castris habitos: per omnia Italiae municipia desides, tantum hospitibus metuendos, quanto ferocius ante se egerint, tanto cupidius insolitas voluptates hausisse. Circo quoque ac theatris et amoenitate urbis emollitos, aut valetudinibus fessos. Sed, addito spatio, rediturum et his robur meditatione belli. Nec procul Germaniam, unde vires: Britanniam freto dirimi: iuxta Gallias Hispaniasque; utrimque viros, equos, tributa: ipsamque Italiam et opes urbis: ac, si inferre arma ultro velint, duas classes, vacuumque Illyricum mare. Quid tum claustra montium profutura? quid tractum in aestatem aliam bellum? unde interim pecuniam et commeatus? Quin potius eo ipso uterentur, quod Pannonicae legiones, deceptae magis, quam victae, resurgere in ultionem properent: Moesici exercitus integras vires adtulerint. Si numerus militum potius, quam legionum, putetur, plus hinc roboris, nihil libidinum: et profuisse disciplinae ipsum pudorem. Equites vero ne tum quidem victos; sed, quamquam re-*

bus adversis, disiectam Vitellii aciem. Duae tunc Pannonicae ac Moesicae alae perrupere hostem: nunc XVI alarum coniuncta signa pulsu sonituque et nube ipsa operient ac superfundent oblitos proeliorum equites equosque. Nisi quis retinet, idem suasor auctorque consilii ero. Vos, quibus fortuna in integro est, legiones continete: mihi expeditae cohortes sufficient. Iam reseratam Italiam, inpulsas Vitellii res audietis. Iuvabit sequi et vestigiis vincentis insistere.

3. Haec atque talia, flagrans oculis, truci voce, quo latius audiretur, (etenim se centuriones et quidam militum consilio miscuerant) ita effudit, ut cautos quoque ac providos permoveret, vulgus et ceteri unum virum ducemque, spreta aliorum segnitia, laudibus ferrent. Hanc sui famam ea statim concione commoverat, qua, recitatis Vespasiani epistolis, non, ut plerique, incerta disseruit, huc illuc tracturus interpretatione, prout conduxisset; aperte descendisse in caussam videbatur: eoque gratior militibus erat, culpae vel gloriae socius.

4. Proxima Cornelii Fusci procuratoris auctoritas. Is quoque, inclementer in Vitellium invehi solitus, nihil spei sibi inter adversa reliquerat. Titus Ampius Flavianus, natura ac senecta cunctator, suspiciones militum inritabat, tamquam adfinitatis cum Vitellio meminisset: idemque, quod, coeptante legionum motu, profugus, dein sponte remeaverat, perfidiae locum quaesisse credebatur. Nam Flavianum, omissa Pannonia, ingressum Italiam, et discrimini exemptum, rerum novarum cupido legati nomen resumere, et misceri civilibus armis, inpulerat: suadente Cornelio Fusco; non, quia industria Flaviani egebat, sed ut

consulare nomen surgentibus cum maxime partibus honesta specie praetenderetur.

5. Ceterum, ut transmittere in Italiam inpune et usui foret, scriptum Aponio Saturnino, *cum exercitu Moesico celeraret.* Ac ne inermes provinciae barbaris nationibus exponerentur, principes Sarmatarum Iazygum, penes quos civitatis regimen, in commilitium adsciti. Plebem quoque et vim equitum, qua sola valent, offerebant: remissum id munus, ne inter discordias externa molirentur, aut, maiore ex diverso mercede, ius fasque exuerent. Trahuntur in partes Sido atque Italicus, reges Suevorum, quis vetus obsequium erga Romanos; et gens fidei commissae patientior. Posita in latus auxilia, infesta Rhaetia, cui Portius Septiminus procurator erat, incorruptae erga Vitellium fidei. Igitur Sextilius Felix, cum ala Auriana et VIII cohortibus ac Noricorum iuventute, ad occupandam ripam Aeni fluminis, quod Rhaetos Noricosque interfluit, missus. Nec, his aut illis proelium tentantibus, fortuna partium alibi transacta.

6. Antonio, vexillarios e cohortibus et partem equitum ad invadendam Italiam rapienti, comes fuit Arrius Varus, strenuus bello: quam gloriam et dux Corbulo et prosperae in Armenia res addiderant. Idem *secretis apud Neronem rumoribus* ferebatur *Corbulonis virtutes criminatus:* unde, infami gratia primum pilum adepto, laeta ad praesens male parta, mox in perniciem vertere. Sed Primus ac Varus, occupata Aquileia, in proxima quaeque; et Opitergii et Altini laetis animis accipiuntur. Relictum Altini praesidium adversus classem Ravennatem, nondum defectione eius audita. Inde Patavium et Ateste partibus adiunxere. Illic cognitum, *tris Vitellianas cohortes et alam, cui Sebonianae nomen,*

ad Forum Allieni, ponte iuncto, consedisse. Placuit occasio invadendi incuriosos: nam id quoque nuntiabatur. Luce prima inermes plerosque oppressere. Praedictum, *ut, paucis interfectis, ceteros pavore ad mutandam fidem cogerent.* Et fuere, qui se statim dederent. Plures, abrupto ponte, instanti hosti viam abstulerunt.

7. Vulgata victoria, post principia belli secundum Flavianos, duae legiones, septima Galbiana, tertiadecima Gemina, cum Vedio Aquila legato, Patavium alacres veniunt. Ibi pauci dies ad requiem sumpti: et Minucius Iustus, praefectus castrorum legionis septimae, quia adductius, quam civili bello, imperitabat, subtractus militum irae, ad Vespasianum missus est. Desiderata diu res, interpretatione gloriae, in maius accipitur, postquam Galbae imagines, discordia temporum subversas, in omnibus municipiis recoli iussit Antonius: decorum pro caussa ratus, si placere Galbae principatus et partes revirescere crederentur.

8. Quaesitum inde, quae sedes bello legeretur? Verona potior visa, patentibus circum campis ad pugnam equestrem, qua praevalebant: simul, coloniam copiis validam auferre Vitellio, in rem famamque videbatur. Possessa ipso transitu Vicetia: quod per se parum (etenim modicae municipio vires) magni momenti locum obtinuit, reputantibus, illic Caecinam genitum, et patriam hostium duci ereptam. In Veronensibus pretium fuit: exemplo opibusque partes iuvere. Et interiectus exercitus per Rhaetiam Iuliasque Alpes, ac, ne pervium illa Germanicis exercitibus foret, obsepserat. Quae ignara Vespasiano, aut vetita: quippe *Aquileiae sisti bellum exspectarique Mucianum* iubebat, adiiciebatque imperio consilium, *quando Aegyptus, claustra annonae, vectigalia opulentissimarum provinci-*

arum obtinerentur, posse Vitellii exercitum egestate stipendii frumentique ad deditionem subigi. Eadem Mucianus crebris epistolis monebat, *incruentam et sine luctu victoriam,* et alia huiuscemodi praetexendo; sed gloriae avidus atque omne belli decus sibi retinens. Ceterum ex distantibus terrarum spatiis consilia post res adferebantur.

9. Igitur repentino incursu Antonius stationes hostium inrupit, tentatisque levi proelio animis, ex aequo discessum. Mox Caecina inter Hostiliam, vicum Veronensium, et paludes Tartari fluminis, castra permuniit; tutus loco, cum terga flumine, latera obiectu paludis tegerentur. Quodsi adfuisset fides, aut opprimi universis Vitellianorum viribus duae legiones, nondum coniuncto Moesico exercitu, potuere, aut retro actae, deserta Italia, turpem fugam conscivissent. Sed Caecina per varias moras prima hostibus prodidit tempora belli, dum, quos armis pellere promptum erat, epistolis increpat, donec per nuntios pacta perfidiae firmaret. Interim Aponius Saturninus cum legione septima Claudiana advenit. Legioni tribunus Vipstanus Messalla praeerat, claris maioribus, egregius ipse, et qui solus ad id bellum artes bonas adtulisset. Has ad copias, nequaquam Vitellianis pares (quippe tres adhuc legiones erant) misit epistolas Caecina, temeritatem victa arma tractantium incusans. Simul virtus Germanici exercitus laudibus adtollebatur; Vitellii modica et vulgari mentione, nulla in Vespasianum contumelia. Nihil prorsus, quod aut corrumperet hostem, aut terreret. Flavianarum partium duces, omissa prioris fortunae defensione, pro Vespasiano magnifice, pro caussa fidenter, de exercitu securi, in Vitellium ut inimici, praesumpsere: facta tribunis centurionibusque

retinendi, quae Vitellius indulsisset, spe. Atque ipsum Caecinam non obscure ad transitionem hortabantur. Recitatae pro concione epistolae addidere fiduciam, quod submisse Caecina, velut offendere Vespasianum timens, ipsorum duces contemptim, tamquam insultantes Vitellio, scripsissent.

10. Adventu deinde duarum legionum, e quibus tertiam Dillius Aponianus, octavam Numisius Lupus ducebant, ostentare vires, et militari vallo Veronam circumdare placuit. Forte Galbianae legioni in adversa fronte valli opus cesserat, et visi procul sociorum equites, vanam formidinem, ut hostes, fecere. Rapiuntur arma, et, ut proditionis, ira militum in T. Ampium Flavianum incubuit, nullo criminis argumento; sed, iam pridem invisus, turbine quodam ad exitium poscebatur: *propinquum Vitellii, proditorem Othonis, interceptorem donativi* clamitabant. Nec defensioni locus, quamquam supplices manus tenderet, humi plerumque stratus, lacera veste, pectus atque ora singultu quatiens. Id ipsum apud infensos incitamentum erat, tamquam nimius pavor conscientiam argueret. Obturbabatur militum vocibus Aponius, cum loqui coeptaret: fremitu et clamore ceteros aspernantur: uni Antonio apertae militum aures. Namque et facundia aderat, mulcendique vulgum artes et auctoritas. Ubi crudescere seditio, et a conviciis et probris ad tela et manus transibant, iniici catenas Flaviano iubet. Sensit ludibrium miles, disiectisque, qui tribunal tuebantur, extrema vis parabatur. Opposuit sinum Antonius, stricto ferro, *aut militum se manibus, aut suis, moriturum* obtestans: ut quemque notum et aliquo militari decore insignem adspexerat, ad ferendam opem nomine ciens. Mox conversus ad signa et bellorum deos,

hostium potius exercitibus illum furorem, illam discordiam iniicerent, orabat: donec fatisceret seditio, et, extremo iam die, sua quisque in tentoria dilaberentur. Profectus eadem nocte Flavianus, obviis Vespasiani litteris, discrimini exemptus est.

11. Legiones, veluti tabe infectae, Aponium Saturninum, Moesici exercitus legatum, eo atrocius adgrediuntur, quod non, ut prius, labore et opere fessae, sed medio diei exarserant: vulgatis epistolis, quas Saturninus ad Vitellium scripsisse credebatur. Ut olim virtutis modestiaeque, tunc procacitatis et petulantiae certamen erat, ne minus violenter Aponium, quam Flavianum, ad supplicium deposcerent. Quippe Moesicae legiones, *adiutam a se Pannonicorum ultionem* referentes, et Pannonici, velut absolverentur aliorum seditione, iterare culpam gaudebant. In hortos, in quibus devertebatur Saturninus, pergunt. Nec tam Primus et Aponianus et Messalla, quamquam omni modo nisi, eripuere Saturninum, quam obscuritas latebrarum, quibus occulebatur, vacantium forte balnearum fornacibus abditus. Mox, omissis lictoribus, Patavium concessit. Digressu consularium uni Antonio vis ac potestas in utrumque exercitum fuit, cedentibus conlegis, et obversis militum studiis. Nec deerant, qui crederent, utramque seditionem fraude Antonii coeptam, ut solus bello frueretur.

12. Ne in Vitellii quidem partibus quietae mentes, exitiosiore discordia, non suspicionibus vulgi, sed perfidia ducum, turbabantur. Lucilius Bassus, classis Ravennatis praefectus, ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatae Pannoniique erant, quae provinciae Vespasiano tenebantur, partibus eius adgregaverat. Nox proditioni electa, ut, ceteris ignaris, soli in

principia defectores coirent. Bassus pudore, seu metu, quisnam exitus foret, intra domum opperiebatur. Trierarchi magno tumultu Vitellii imagines invadunt, et, paucis resistentium obtruncatis, ceterum vulgus rerum novarum studio in Vespasianum inclinabat. Tum progressus Lucilius auctorem se palam praebet. Classis Cornelium Fuscum praefectum sibi destinat, qui propere adcucurrit. Bassus honorata custodia Liburnicis navibus Atriam pervectus, a praefecto alae Vivennio Rufino, praesidium illic agitante, vincitur. Sed exsoluta statim vincula, interventu Hormi, Caesaris liberti. Is quoque inter duces habebatur.

13. At Caecina, defectione classis vulgata, primores centurionum et paucos militum, ceteris per militiae munera dispersis, secreta castrorum adfectans, in principia vocat. Ibi *Vespasiani virtutem viresque partium* extollit: *transfugisse classem: in arcto commeatum: adversas Gallias Hispaniasque: nihil in urbe fidum:* atque omnia de Vitellio in deterius. Mox incipientibus, qui conscii aderant, ceteros, re nova adtonitos, in verba Vespasiani adigit. Simul Vitellii imagines dereptae, et missi, qui Antonio nuntiarent. Sed ubi totis castris in fama proditio, recurrens in principia miles, praescriptum Vespasiani nomen, proiectas Vitellii effigies adspexit, vastum primo silentium, mox cuncta simul erumpunt: *Huc cecidisse Germanici exercitus gloriam, ut sine proelio, sine vulnere, vinctas manus et capta traderent arma? Quas enim ex diverso legiones? nempe victas. Et abesse unicum Othoniani exercitus robur, primanos quartadecimanosque; quos tamen iisdem illis campis fuderint straverintque; ut armatorum millia, velut grex venalium, exsuli Antonio donum darentur. Octo nimirum legiones unius classis accessionem fore.*

Id Basso, id Caecinae visum, postquam domos, hortos, opes principi abstulerint, etiam militibus principem auferre. Integros incruentosque, Flavianis quoque partibus viles, quid dicturos reposcentibus aut prospera, aut adversa?

14. Haec singuli, haec universi, ut quemque dolor inpulerat, vociferantes, initio a quinta legione orto, repositis Vitellii imaginibus, vincla Caecinae iniiciunt: Fabium Fabullum, quintae legionis legatum, et Cassium Longum, praefectum castrorum, duces deligunt: forte oblatos trium Liburnicarum milites, ignaros et insontes, trucidant: relictis castris, abrupto ponte, Hostiliam rursus, inde Cremonam pergunt, ut legionibus primae Italicae et unietvicesimae Rapaci iungerentur, quas Caecina ad obtinendam Cremonam cum parte equitum praemiserat.

15. Ubi haec comperta Antonio, discordes animis, discretos viribus hostium exercitus adgredi statuit, antequam ducibus auctoritas, militi obsequium et iunctis legionibus fiducia rediret. Namque Fabium Valentem profectum ab urbe acceleraturumque cognita Caecinae proditione coniectabat. Et fidus Vitellio Fabius, nec militiae ignarus. Simul ingens Germanorum vis per Rhaetiam timebatur: et Britannia Galliaque et Hispania auxilia Vitellius acciverat, inmensam belli luem, ni Antonius, id ipsum metuens, festinato proelio victoriam praecepisset. Universo cum exercitu, secundis a Verona castris, Bedriacum venit. Postero die, legionibus ad muniendum retentis, auxiliares cohortes in Cremonensem agrum missae, ut, specie parandarum copiarum, civili praeda miles inbueretur. Ipse cum quatuor millibus equitum ad octavum a Bedriaco pro-

gressus, quo licentius popularentur. Exploratores, ut mos est, longius curabant.

16. Quinta ferme hora diei erat, cum citus eques adventare hostes, praegredi paucos, motum fremitumque late audiri nuntiavit. Dum Antonius, quidnam agendum, consultat, aviditate navandae operae Arrius Varus cum promptissimis equitum prorupit, inpulitque Vitellianos, modica caede: nam plurium adcursu versa fortuna, et acerrimus quisque sequentium fugae ultimus erat. Nec sponte Antonii properatum; et fore, quae acciderant, rebatur. Hortatus suos, ut magno animo capesserent pugnam, diductis in latera turmis, vacuum medio relinquit iter, quo Varum equitesque eius reciperet: iussae armari legiones: datum per agros signum, ut, qua cuique proximum, omissa praeda, proelio occurrerent. Pavidus interim Varus turbae suorum miscetur, intulitque formidinem. Pulsi cum sauciis integri, suometipsi metu et angustiis viarum conflictabantur.

17. Nullum in illa trepidatione Antonius constantis ducis aut fortissimi militis officium omisit. Occursare paventibus; retinere cedentes: ubi plurimus labor, unde aliqua spes, consilio, manu, voce insignis hosti, conspicuus suis: eo postremo ardoris provectus est, ut vexillarium fugientem hasta transverberaret: mox raptum vexillum in hostem vertit. Quo pudore haud plures, quam centum equites, restitere. Iuvit locus, arctiore illic via, et fracto interfluentis rivi ponte, qui incerto alveo et praecipitibus ripis fugam inpediebat. Ea necessitas seu fortuna lapsas iam partes restituit. Firmati inter se, densis ordinibus excipiunt Vitellianos temere effusos. Atque illi consternantur. Antonius instare perculsis, sternere obvios. Simul ceteri, ut cui-

que ingenium, spoliare, capere, arma equosque abripere. Et exciti prospero clamore, qui modo per agros fuga palabantur, victoriae se miscebant.

18. Ad quartum a Cremona lapidem fulsere legionum signa Rapacis atque Italicae, laeto inter initia equitum suorum proelio illuc usque provecta. Sed ubi fortuna contra fuit, non laxare ordines, non recipere turbatos, non obviam ire, ultroque adgredi hostem, tantum per spatium cursu et pugnando fessum. Forte victi, haud perinde rebus prosperis ducem desideraverant, atque in adversis deesse intelligebant. Nutantem aciem victor equitatus incursat: et Vipstanus Messalla tribunus cum Moesicis auxiliaribus adsequitur, quos militiae legionariis, quamquam raptim ductos, aequabant. Ita mixtus pedes equesque rupere legionum agmen. Et propinqua Cremonensium moenia, quanto plus spei ad effugium, tanto minorem ad resistendum animum dabant.

19. Nec Antonius ultra institit, memor laborum ac vulnerum, quibus tam anceps proelii fortuna, quamvis prospero fine, equites equosque adflictaverat. Inumbrante vespera universum Flaviani exercitus robur advenit. Utque cumulcs super et recentia caede vestigia incessere, quasi debellatum foret, *pergere Cremonam, et victos in deditionem accipere, aut expugnare* deposcunt. Haec in medio, pulchra dictu. Illa sibi quisque, *posse coloniam plano sitam inpetu capi. Idem audaciae per tenebras inrumpentibus, et maiorem rapiendi licentiam. Quodsi lucem opperiantur, iam pacem, iam preces et pro labore ac vulneribus clementiam et gloriam, inania, laturos: sed opes Cremonensium in sinu praefectorum legatorumque fore. Expugnatae urbis praedam ad militem, deditae ad duces, pertinere.* Spernuntur

centuriones tribunique, ac, ne vox cuiusquam audiatur, quatiunt arma, rupturi imperium, ni ducantur.

20. Tum Antonius, inserens se manipulis, ubi adspectu et auctoritate silentium fecerat: *non se decus neque pretium eripere tam bene meritis* adfirmabat; *sed divisa inter exercitum ducesque munia: militibus cupidinem pugnandi convenire; duces providendo, consultando, cunctatione saepius, quam temeritate, prodesse. Ut pro virili portione armis ac manu victoriam iuverit, ratione et consilio, propriis ducis artibus, profuturum. Neque enim ambigua esse, quae occurrant: noctem et ignotae situm urbis, intus hostes et cuncta insidiis opportuna. Non, si pateant portae, nisi explorato, nisi die, intrandum. An oppugnationem inchoaturos, adempto omni prospectu, quis aequus locus, quanta altitudo moenium? tormentisne et telis, an operibus et vineis, adgrediendo urbs foret?* Mox conversus ad singulos, *num secures dolabrasque et cetera expugnandis urbibus secum adtulissent?* rogitabat. Et cum abnuerent, *gladiisne,* inquit, *et pilis perfringere ac subruere muros ullae manus possunt? Si aggerem struere, si pluteis cratibusve protegi necesse fuerit, ut vulgus inprovidum, inriti stabimus, altitudinem turrium et aliena munimenta mirantes? Quin potius mora noctis unius, advectis tormentis machinisque, vim victoriamque nobiscum ferimus?* Simul lixas calonesque cum recentissimis equitum Bedriacum mittit, copias ceteraque usui adlaturos.

21. Id vero aegre tolerante milite, prope seditionem ventum, cum progressi equites sub ipsa moenia, vagos ex Cremonensibus conripiunt, quorum indicio noscitur, *sex Vitellianas legiones omnemque exercitum, qui Hostiliae egerat, eo ipso die triginta millia passuum emensum, comperta suorum clade, in proelium accingi ac iam ad-*

fore. Is terror obstructas mentes consiliis ducis aperuit. Sistere tertiam decimam legionem in ipso viae Postumiae aggere iubet, cui iuncta a laevo septima Galbiana patenti campo stetit, dein septima Claudiana, agresti fossa (ita locus erat) praemunita; dextro octava per apertum limitem, mox tertia, densis arbustis intersepta. Hic aquilarum signorumque ordo: milites mixti per tenebras, ut fors tulerat: praetorianum vexillum proximum tertianis; cohortes auxiliorum in cornibus; latera ac terga equite circumdata: Sido atque Italicus, Suevi, cum delectis popularium, primori in acie versabantur.

22. At Vitellianus exercitus, cui adquiescere Cremonae et, reciperatis cibo somnoque viribus, confectum algore atque inedia hostem, postera die profligare ac proruere ratio fuit: indigus rectoris, inops consilii, tertia ferme noctis hora, paratis iam dispositisque Flavianis inpingitur. Ordinem agminis, disiecti per iram ac tenebras, adseverare non ausim: quamquam alii tradiderint, *quartam Macedonicam dextro suorum cornu: quintam et quintamdecimam cum vexillis nonae secundaeque et vicesimae Britannicarum legionum mediam aciem; sextadecimanos duoetvicesimanosque et primanos laevum cornu complesse.* Rapaces atque Italici omnibus se manipulis miscuerant. Eques auxiliaque sibi ipsi locum legere. Praelium tota nocte varium, anceps, atrox; his, rursus illis, exitiabile. Nihil animus aut manus, ne oculi quidem provisu iuvabant. Eadem utraque acie arma: crebris interrogationibus notum pugnae signum: permixta vexilla, ut quisque globus capta ex hostibus huc vel illuc raptabat. Urgebatur maxime septima legio, nuper a Galba conscripta. Occisi sex primorum ordinum centuriones: abrepta

quaedam signa: ipsam aquilam Atilius Verus, primipili centurio, multa cum hostium strage, et ad extremum moriens, servaverat.

23. Sustinuit labantem aciem Antonius, accitis praetorianis. Qui, ubi excepere pugnam, pellunt hostem, dein pelluntur. Namque Vitelliani tormenta in aggerem viae contulerant, ut tela vacuo atque aperto excuterentur, dispersa primo et arbustis, sine hostium noxa, inlisa. Magnitudine eximia quintaedecimae legionis balista ingentibus saxis hostilem aciem proruebat. Lateque cladem intulisset, ni duo milites, praeclarum facinus ausi, adreptis e strage scutis ignorati, vincla ac libramenta tormentorum abscidissent. Statim confossi sunt, eoque intercidere nomina: de facto haud ambigitur. Neutro inclinaverat fortuna, donec adulta nocte luna surgens ostenderet acies falleretque. Sed Flavianis aequior a tergo: hinc maiores equorum virorumque umbrae, et falso, ut in corpora, ictu tela hostium citra cadebant: Vitelliani adverso lumine conlucentes, velut ex occulto iaculantibus, incauti offerebantur.

24. Igitur Antonius, ubi noscere suos noscique poterat, alios pudore et probris, multos laude et hortatu, omnes spe promissisque accendens, *cur rursum sumpsissent arma?* Pannonicas legiones interrogabat: *illos esse campos, in quibus abolere labem prioris ignominiae, ubi reciperare gloriam possent.* Tum ad Moesicos conversus, *principes auctoresque belli* ciebat: *frustra minis et verbis provocatos Vitellianos, si manus eorum oculosque non tolerent.* Haec, ut quosque accesserat: plura ad tertianos, veterum recentiumque admonens: ut *sub M. Antonio Parthos, sub Corbulone Armenios, nuper Sarmatas pepulissent.* Mox infensius praetorianis: *Vos,* inquit, *ni-*

si vincitis, pagani, quis alius imperator, quae castra alia excipient? Illic signa armaque vestra sunt, et mors victis: nam ignominiam consumpsistis. Undique clamor: et orientem solem (ita in Syria mos est) tertiani salutavere.

25. Vagus inde, an consilio ducis subditus rumor, *advenisse Mucianum; exercitus invicem salutasse.* Gradum inferunt, quasi recentibus auxiliis aucti; rariore iam Vitellianorum acie, ut quos, nullo rectore, suus quemque inpetus vel pavor contraheret diduceretve. Postquam inpulsos sensit Antonius, denso agmine obturbabat. Laxati ordines abrumpuntur: nec restitui quivere, inpedientibus vehiculis tormentisque. Per limitem viae sparguntur, festinatione consectandi, victores. Eo notabilior caedes fuit, quia filius patrem interfecit. Rem nominaque, auctore Vipstano Messalla, tradam. Iulius Mansuetus ex Hispania, Rapaci legioni additus, inpubem filium domi liquerat. Is mox adultus, inter septimanos a Galba conscriptus, oblatum forte patrem et vulnere stratum, dum semianimem scrutatur, agnitus agnoscensque et exsanguem amplexus, voce flebili precabatur *piatos patris Manes, neve se ut parricidam aversarentur: publicum id facinus; et unum militem quotam civilium armorum partem?* Simul adtollere corpus, aperire humum, supremo erga parentem officio fungi. Advertere proximi, deinde plures: hinc per omnem aciem miraculum et questus et saevissimi belli exsecratio. Nec eo segnius propinquos, adfines, fratres trucidatos spoliant: factum esse scelus loquuntur faciuntque.

26. Ut Cremonam venere, novum inmensumque opus occurrit. Othoniano bello Germanicus miles moenibus Cremonensium castra sua, castris vallum circumiecerat: eaque munimenta rursus auxerat. Quo-

rum adspectu haesere victores, incertis ducibus, quid iuberent. Incipere oppugnationem, fesso per diem noctemque exercitu, arduum, et, nullo iuxta subsidio, anceps. Sin Bedriacum redirent, intolerandus tam longi itineris labor, et victoria ad inritum revolvebatur. Munire castra? id quoque, propinquis hostibus, formidolosum, ne dispersos et opus molientes subita eruptione turbarent. Quae super cuncta terrebat ipsorum miles, periculi quam morae patientior. Quippe ingrata, quae tuta, ex temeritate spes: omnisque caedes et vulnera et sanguis aviditate praedae pensabantur.

27. Huc inclinavit Antonius, cingique vallum corona iussit. Primo sagittis saxisque eminus certabant, maiore Flavianorum pernicie, in quos tela desuper librabantur. Mox vallum portasque legionibus adtribuit, ut discretus labor fortes ignavosque distingueret, atque ipsa contentione decoris accenderentur. Proxima Bedriacensi viae tertiani septimanique sumpsere: dexteriora valli octava ac septima Claudiana: tertiadecimanos ad Brixianam portam inpetus tulit. Paullum inde morae, dum ex proximis agris ligones, dolabras, et alii falces scalasque convectant. Tum, elatis super capita scutis, densa testudine succedunt. Romanae utrimque artes: pondera saxorum Vitelliani provolvunt; disiectam fluitantemque testudinem lanceis contisque scrutantur: donec, soluta compage scutorum, exsangues aut laceros prosternerent multa cum strage.

28. Incesserat cunctatio, ni duces fesso militi, et velut inritas exhortationes abnuenti, Cremonam monstrassent. Hormine id ingenium, ut Messalla tradit, an potior auctor sit C. Plinius, qui Antonium incusat, haud facile discreverim: nisi quod neque Antonius neque Hormus a fama vitaque sua, quamvis pessimo

flagitio, degeneravere. Non iam sanguis neque vulnera morabantur, quin subruerent vallum quaterentque portas; innixi humeris et super iteratam testudinem scandentes, prensarent hostium tela brachiaque. Integri cum sauciis, semineces cum exspirantibus volvuntur, varia pereuntium forma et omni imagine mortium.

29. Acerrimum tertiae septimaeque legionum certamen. Et dux Antonius cum delectis auxiliaribus eodem incubuerat. Obstinatos inter se cum sustinere Vitelliani nequirent, et superiacta tela testudine laberentur, ipsam postremo balistam in subeuntes propulere. Quae ut ad praesens disiecit obruitque, quos inciderat, ita pinnas ac summa valli ruina sua traxit. Simul iuncta turris ictibus saxorum cessit. Qua septimani dum nituntur cuneis, tertianus securibus gladiisque portam perfregit. Primum inrupisse C. Volusium, tertiae legionis militem, inter omnes auctores constat. Is in vallum egressus, deturbatis qui restiterant, conspicuus manu ac voce *capta castra* conclamavit. Ceteri, trepidis iam Vitellianis, seque e vallo praecipitantibus, perrupere. Completur caede, quantum inter castra murosque vacui fuit.

30. At rursus nova laborum facies: ardua urbis moenia, saxeae turres, ferrati portarum obices, vibrans tela miles, frequens obstrictusque Vitellianis partibus Cremonensis populus, magna pars Italiae, stato in eosdem dies mercatu congregata: quod defensoribus auxilium ob multitudinem, oppugnantibus incitamentum ob praedam, erat. *Rapi ignes* Antonius, *inferrique amoenissimis extra urbem aedificiis* iubet; si damno rerum suarum Cremonenses ad mutandam fidem traherentur. Propinqua muris tecta, et altitudinem moe-

nium egressa, fortissimo quoque militum complet: illi trabibus tegulisque et facibus propugnatores deturbant.

31. Iam legiones in testudinem glomerabantur, et alii tela saxaque incutiebant, cum languescere paullatim Vitellianorum animi. Ut quis ordine anteibat, cedere fortunae: ne, Cremona quoque excisa, nulla ultra venia, omnisque ira victoris non in vulgus inops, sed in tribunos centurionesque, ubi pretium caedis erat, reverteretur. Gregarius miles, futuri socors et ignobilitate tutior, perstabat. Vagi per vias, in domibus abditi, pacem ne tum quidem orabant, cum bellum posuissent. Primores castrorum nomen atque imagines Vitellii amoliuntur. Catenas Caecinae (nam etiam tum vinctus erat) exsolvunt, orantque, ut caussae suae deprecator adsistat. Aspernantem tumentemque lacrimis fatigant (extremum malorum), tot fortissimi viri proditoris opem invocantes. Mox velamenta et infulas pro muris ostentant. Cum Antonius inhiberi tela iussisset, signa aquilasque extulere: moestum inermium agmen, deiectis in terram oculis, sequebatur. Circumstiterant victores, et primo ingerebant probra, intentabant ictus: mox, ut praeberi ora contumeliis, et, posita omni ferocia, cuncta victi patiebantur, subit recordatio, illos esse, qui nuper Bedriaci victoriae temperassent. Sed ubi Caecina, praetexta lictoribusque insignis, dimota turba, consul incessit, exarsere victores; superbiam saevitiamque (adeo invisa scelera sunt) etiam perfidiam, obiectabant. Obstitit Antonius, datisque defensoribus, ad Vespasianum dimisit

32. Plebs interim Cremonensium inter armatos conflictabatur: nec procul caede aberant, cum precibus ducum mitigatus est miles. Et vocatos ad concionem Antonius adloquitur, magnifice victores, victos clemen-

ter: de Cremona in neutrum. Exercitus, praeter insitam praedandi cupidinem, vetere odio ad excidium Cremonensium incubuit. Iuvisse partes Vitellianas, Othonis quoque bello, credebantur: mox tertiadecimanos, ad exstruendum amphitheatrum relictos, ut sunt procacia urbanae plebis ingenia, petulantibus iurgiis inluserant. Auxit invidiam editum illic a Caecina gladiatorum spectaculum: eademque rursus belli sedes: et praebiti in acie Vitellianis cibi: caesae quaedam feminae, studio partium ad proelium progressae. Tempus quoque mercatus ditem alioqui coloniam maiorum opum specie complebat. Ceteri duces in obscuro. Antonium fortuna famaque omnium oculis exposuerat: Is balneas abluendo cruori propere petit. Excepta vox est, cum teporem incusaret, *statim futurum ut incalescerent.* Vernile dictum omnem invidiam in eum vertit, tamquam signum incendendae Cremonae dedisset, quae iam flagrabat.

33. Quadraginta armatorum millia inrupere, calonum lixarumque amplior numerus, et in libidinem ac saevitiam conruptior. Non dignitas, non aetas protegebat, quominus stupra caedibus, caedes stupris, miscerentur. Grandaevos senes, exacta aetate feminas, viles ad praedam, in ludibrium trahebant. Ubi adulta virgo aut quis forma conspicuus incidisset, vi manibusque rapientium divulsus, ipsos postremo direptores in mutuam perniciem agebat. Dum pecuniam vel gravia auro templorum dona sibi quisque trahunt, maiore aliorum vi truncabantur. Quidam, obvia aspernati, verberibus tormentisque dominorum abdita scrutari, defossa eruere. Faces in manibus: quas, ubi praedam egesserant, in vacuas domos et inania templa per lasciviam iaculabantur: utque exercitu, vario linguis, mo-

ribus, cui cives, socii, externi interessent, diversae cupidines, et aliud cuique fas, nec quidquam inlicitum. Per quatriduum Cremona suffecit. Cum omnia sacra profanaque in igne considerent, solum Mephitis templum stetit ante moenia, loco seu numine defensum.

34. Hic exitus Cremonae, anno CCLXXXVI a primordio sui. Condita erat Tiberio Sempronio et Cornelio consulibus, ingruente in Italiam Hannibale, propugnaculum adversus Gallos trans Padum agentes, et si qua alia vis per Alpes rueret. Igitur numero colonorum, opportunitate fluminum, ubere agri, annexu connubiisque gentium, adolevit floruitque, bellis externis intacta, civilibus infelix. Antonius, pudore flagitii, crebrescente invidia, edixit, *ne quis Cremonensem captivum detineret:* inritamque praedam militibus effecerat consensus Italiae, emptionem talium mancipiorum aspernantis. Occidi coepere. Quod ubi enotuit, a propinquis adfinibusque occulte redemptabantur. Mox rediit Cremonam reliquus populus. Reposita fora templaque munificentia municipum: et Vespasianus hortabatur.

35. Ceterum adsidere sepultae urbis ruinis noxia tabo humus haud diu permisit. Ad tertium lapidem progressi, vagos paventesque Vitellianos, sua quemque apud signa, componunt. Et victae legiones, ne, manente adhuc civili bello, ambigue agerent, per Illyricum dispersae. In Britanniam inde et Hispanias nuntios famamque, in Galliam Iulium Calenum tribunum: in Germaniam Alpinum Montanum, praefectum cohortis, quod hic Trevir, Calenus Aeduus, uterque Vitelliani fuerant, ostentui misere. Simul transitus Alpium praesidiis occupati: suspecta Germania, tamquam in auxilium Vitellii accingeretur

36. At Vitellius, profecto Caecina, cum Fabium Valentem paucis post diebus ad bellum inpulisset, curis luxum obtendebat: non parare arma, non adloquio exercitioque militem firmare, non in ore vulgi agere: sed umbraculis hortorum abditus, ut ignava animalia, quibus si cibum suggeras, iacent torpentque, praeterita, instantia, futura, pari oblivione dimiserat. Atque illum, in nemore Aricino desidem et marcentem, proditio Lucilii Bassi ac defectio classis Ravennatis perculit. Nec multo post de Caecina adfertur mixtus gaudio dolor: et descivisse et ab exercitu vinctum. Plus apud socordem animum laetitia, quam cura valuit. Multa cum exsultatione in urbem revectus, frequenti concione, pietatem militum laudibus cumulat. P. Sabinum, praetorii praefectum, ob amicitiam Caecinae, vinciri iubet, substituto in locum eius Alpheno Varo.

37. Mox senatum composita in magnificentiam oratione adlocutus, exquisitis patrum adulationibus adtollitur. Initium atrocis in Caecinam sententiae a L. Vitellio factum: dein ceteri, composita indignatione, *quod consul rempublicam, dux imperatorem, tantis opibus, tot honoribus cumulatus, amicum prodidisset,* velut pro Vitellio conquerentes, suum dolorem proferebant. Nulla in oratione cuiusquam erga Flavianos duces obtrectatio. Errorem inprudentiamque exercituum culpantes, Vespasiani nomen suspensi et vitabundi circumibant. Nec defuit, qui unum consulatus diem (is enim in locum Caecinae supererat) magno cum inrisu tribuentis accipientisque, eblandiretur. Pridie Kal. Novembris Rosius Regulus iniit, eiuravitque. Adnotabant periti, numquam antea, non abrogato magistratu, neque lege lata, alium suffectum. Nam consul uno die et ante

fuerat Caninius Rebilus, C. Caesare dictatore, cum belli civilis praemia festinarentur.

38. Nota per eos dies Iunii Blaesi mors et famosa fuit: de qua sic accepimus. Gravi corporis morbo aeger Vitellius Servilianis hortis turrim vicino sitam conlucere per noctem crebris luminibus animadvertit. Sciscitanti caussam, *apud Caecinam Tuscum epulari multos, praecipuum honore Iunium Blaesum,* nuntiatur. Cetera in maius, de *adparatu et solutis in lasciviam animis.* Nec defuere, qui ipsum Tuscum et alios, sed criminosius Blaesum, incusarent, *quod, aegro principe, laetos dies ageret.* Ubi asperatum Vitellium, et posse Blaesum perverti, satis patuit iis, qui principum offensas acriter speculantur, datae L. Vitellio delationis partes. Ille infensus Blaeso aemulatione prava, quod eum, omni dedecore maculosum, egregia fama anteibat, cubiculum imperatoris reserat, filium eius sinu complexus et genibus accidens. Caussam confusionis quaerenti, *non se proprio metu, nec sui anxium, sed pro fratre, pro liberis fratris, preces lacrimasque adtulisse. Frustra Vespasianum timeri, quem tot Germanicae legiones, tot provinciae virtute ac fide, tantum denique terrarum ac maris inmensis spatiis, arceat. In urbe ac sinu cavendum hostem, Iunios Antoniosque avos iactantem, qui se stirpe imperatoria, comem ac magnificum militibus, ostentet. Versas illuc omnium mentes, dum Vitellius, amicorum inimicorumque negligens, fovet aemulum, principis labores e convivio prospectantem. Reddendam pro intempestiva laetitia moestam et funebrem noctem, qua sciat et sentiat, vivere Vitellium et imperare et, si quid fato accidat, filium habere.*

39. Trepidanti inter scelus metumque, ne dilata Blaesi mors maturam perniciem, palam iussa atrocem

invidiam ferret, placuit veneno grassari. Addidit facinori fidem nobili gaudio, Blaesum visendo. Quin et audita est saevissima Vitellii vox, qua *se* (ipsa enim verba referam) *pavisse oculos, spectata inimici morte*, iactavit. Blaeso, super claritatem natalium et elegantiam morum, fidei obstinatio fuit. Integris quoque rebus, a Caecina et primoribus partium, iam Vitellium aspernantibus, ambitus, abnuere perseveravit: sanctus, inturbidus, nullius repentini honoris, adeo non principatus adpetens, parum effugerat, ne dignus crederetur.

40. Fabius interim Valens, multo ac molli concubinarum spadonumque agmine, segnius quam ad bellum incedens, *proditam a Lucilio Basso Ravennatem classem* pernicibus nuptiis accepit. Et, si coeptum iter properasset, nutantem Caecinam praevenire, aut, ante discrimen pugnae, adsequi legiones potuisset. Nec deerant, qui monerent, *ut cum fidissimis per occultos tramites, vitata Ravenna, Hostiliam Cremonamve pergeret*. Aliis placebat, *accitis ex urbe praetoriis cohortibus valida manu perrumpere*. Ipse inutili cunctatione agendi tempora consultando consumpsit. Mox utrumque consilium aspernatus, quod inter ancipitia deterrimum est, dum media sequitur, nec ausus est satis, nec providit.

41. Missis ad Vitellium litteris, auxilium postulat. Venere tres cohortes cum ala Britannica: neque ad fallendum aptus numerus, neque ad penetrandum. Sed Valens ne in tanto quidem discrimine infamia caruit, quo minus rapere inlicitas voluptates, adulteriisque ac stupris polluere hospitum domus, crederetur. Aderant vis et pecunia et ruentis fortunae novissima libido. Adventu demum peditum equitumque pravitas consilii patuit, quia nec vadere per hostes tam parva manu poterat, etiam si fidissima foret, nec integram fidem adtu-

lerant. Pudor tamen et praesentis ducis reverentia morabatur, haud diuturna vincula apud avidos periculorum et dedecoris securos. Eo metu cohortes Ariminum praemittit, alam tueri terga iubet: ipse paucis, quos adversa non mutaverant, comitantibus flexit in Umbriam, atque inde Etruriam: ubi, cognito pugnae Cremonensis eventu, non ignavum, et, si provenisset, atrox consilium iniit, ut, adreptis navibus, in quamcunque partem Narbonensis provinciae egressus, Gallias et exercitus et Germaniae gentes novumque bellum cieret.

42. Digresso Valente, trepidos, qui Ariminum tenebant, Cornelius Fuscus, admoto exercitu et missis per proxima litorum Liburnicis, terra marique circumvenit. Occupantur plana Umbriae et qua Picenus ager Adria adluitur. Omnisque Italia inter Vespasianum ac Vitellium Apennini iugis dividebatur. Fabius Valens e sinu Pisano segnitia maris aut adversante vento Portum Herculis Monoeci depellitur. Haud procul inde agebat Marius Maturus, Alpium maritimarum procurator, fidus Vitellio, cuius sacramentum, cunctis circa hostilibus, nondum exuerat. Is Valentem comiter exceptum, *ne Galliam Narbonensem temere ingrederetur*, monendo terruit: simul ceterorum fides metu infracta. Namque circumiectas civitates procurator Valerius Paullinus, strenuus militiae et Vespasiano ante fortunam amicus, in verba eius adegerat.

43. Concitisque omnibus, qui exauctorati a Vitellio bellum sponte sumebant, Foroiuliensem coloniam, claustra maris, praesidio tuebatur: eo gravior auctor, quod Paullino patria forum Iulii, et honos apud praetorianos, quorum quondam tribunus fuerat. Ipsique pagani, favore municipali et futurae potentiae spe, iuvare par-

tes adnitebantur. Quae ubi paratu firma, et aucta rumore, apud varios Vitellianorum animos increbuere, Fabius Valens cum quatuor speculatoribus et tribus amicis, totidem centurionibus, ad naves regreditur: Maturo ceterisque remanere et in verba Vespasiani adigi, volentibus fuit. Ceterum, ut mare tutius Valenti, quam litora, aut urbes; ita futuri ambiguus, et magis, quid vitaret, quam cui fideret, certus, adversa tempestate Stoechadas, Massiliensium insulas, adfertur. Ibi eum missae a Paullino Liburnicae oppressere.

44. Capto Valente, cuncta ad victoris opes conversa, initio per Hispaniam a prima Adiutrice legione orto, quae, memoria Othonis infensa Vitellio, decimam quoque ac sextam traxit. Nec Galliae cunctabantur. Et Britanniam inclitus erga Vespasianum favor, quod illic secundae legioni a Claudio praepositus et bello clarus egerat, non sine motu adiunxit ceterarum, in quibus plerique centuriones ac milites a Vitellio provecti, expertum iam principem anxii mutabant.

45. Ea discordia, et crebris belli civilis rumoribus, Britanni sustulere animos, auctore Venutio: qui, super insitam ferociam et Romani nominis odium, propriis in Cartismanduam reginam stimulis accendebatur. Cartismandua Brigantibus imperitabat, pollens nobilitate: et auxerat potentiam, postquam, capto per dolum rege Carractaco, instruxisse triumphum Claudii Caesaris videbatur. Inde opes, et rerum secundarum luxus. Spreto Venutio (is fuit maritus) armigerum eius, Vellocatum, in matrimonium regnumque accepit. Concussa statim flagitio domus. Pro marito studia civitatis; pro adultero libido reginae et saevitia. Igitur Venutius accitis auxiliis, simul ipsorum Brigantum defectione, in extremum discrimen Cartismanduam adduxit. Tum

petita a Romanis praesidia. Et cohortes alaeque nostrae, variis proeliis, exemere tamen periculo reginam. Regnum Venutio, bellum nobis, relictum.

46. Turbata per eosdem dies Germania et socordia ducum, et seditione legionum. Externa vi, perfidia sociali, prope adflicta Romana res. Id bellum cum caussis et eventibus (etenim longius provectum est) mox memorabimus. Mota et Dacorum gens, numquam fida, tunc sine metu, abducto e Moesia exercitu. Sed prima rerum quieti speculabantur: ubi flagrari Italiam bello, cuncta invicem hostilia accepere, expugnatis cohortium alarumque hibernis utraque Danubii ripa potiebantur. Iamque castra legionum exscindere parabant, ni Mucianus sextam legionem opposuisset, Cremonensis victoriae gnarus, ac ne externa moles utrimque ingrueret, si Dacus Germanusque diversi inrupissent. Adfuit, ut saepe alias, fortuna populi Rom., quae Mucianum viresque Orientis illuc tulit: et quod Cremonae interim transegimus. Fonteius Agrippa ex Asia (pro consule eam provinciam annuo imperio tenuerat) Moesiae praepositus est: additis copiis e Vitelliano exercitu, quem spargi per provincias et externo bello inligari, pars consilii pacisque erat. Nec ceterae nationes silebant.

47. Subita per Pontum arma barbarum mancipium, regiae quondam classis praefectus, moverat. Is fuit Anicetus, Polemonis libertus, praepotens olim, et, postquam regnum in formam provinciae verterat, mutationis inpatiens. Igitur Vitellii nomine, adscitis gentibus, quae Pontum adcolunt, conrupto in spem rapinarum egentissimo quoque, haud temnendae manus ductor, Trapezuntem, vetusta fama civitatem, a Graecis in extremo Ponticae orae conditam, subitus inrupit. Caesa

ibi cohors, regium auxilium olim; mox donati civitate Romana, signa armaque in nostrum modum, desidiam licentiamque Graecorum, retinebant. Classi quoque faces intulit, vacuo mari, eludens, quia lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. Quin et barbari contemptim vagabantur, fabricatis repente navibus, (*camaras* vocant) arctis lateribus, lata alvo, sine vinculo aeris aut ferri connexis. Et tumido mari, prout fluctus adtollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. Sic inter undas volvuntur, pari utrimque prora, et mutabili remigio, quando hinc vel illinc adpellere indiscretum et innoxium est.

48. Advertit ea res Vespasiani animum, ut vexillarios e legionibus, ducemque Virdium Geminum, spectatae militiae, deligeret. Ille incompositum et praedae cupidine vagum hostem adortus, coegit in naves: effectisque raptim Liburnicis, adsequitur Anicetum in ostio fluminis Cohibi, tutum sub Sedochezorum regis auxilio, quem pecunia donisque ad societatem perpulerat. Ac primo rex minis armisque supplicem tueri: postquam merces proditionis aut bellum ostendebatur; fluxa, ut est barbaris, fide, pactus Aniceti exitium, perfugas tradidit, belloque servili finis inpositus. Laetum ea victoria Vespasianum, cunctis super vota fluentibus, Cremonensis proelii nuntius in Aegypto adsequitur. Eo properantius Alexandriam pergit, ut, fracto Vitellii exercitu, urbem quoque externae opis indigam fame urgeret. Namque et Africam, eodem latere sitam, terra marique invadere parabat, clausis annonae subsidiis inopiam ac discordiam hosti facturus.

49. Dum hac totius orbis mutatione fortuna imperii transit, Primus Antonius nequaquam pari innocen-

tia post Cremonam agebat; satisfactum bello ratus et cetera ex facili, seu felicitas in tali ingenio avaritiam, superbiam, ceteraque occulta mala patefecit: ut captam, Italiam persultare; ut suas, legiones colere; omnibus dictis factisque viam sibi ad potentiam struere: utque licentia militem inbueret, interfectorum centurionum ordines legionibus offerebat. Eo suffragio turbidissimus quisque delecti; nec miles in arbitrio ducum, sed duces militari violentia trahebantur. Quae seditiosa, et conrumpendae disciplinae, mox in praedam vertebat, nihil adventantem Mucianum veritus; quod exitiosius erat, quam Vespasianum sprevisse.

50. Ceterum propinqua hieme et humentibus Pado campis, expeditum agmen incedere. Signa aquilaeque victricium legionum, milites vulneribus aut aetate graves, plerique etiam integri, Veronae relicti: sufficere cohortes alaeque, et e legionibus lecti, profligato iam bello, videbantur. Undecima legio sese adiunxerat, initio cunctata; sed, prosperis rebus, anxia, quod defuisset. Sex millia Dalmatarum, recens delectus, comitabantur. Ducebat Poppaeus Silvanus, consularis: vis consiliorum penes Annium Bassum, legionis legatum Is Silvanum, socordem bello, et dies rerum verbis terentem, specie obsequii regebat, ad omniaque, quae agenda forent, quieta cum industria aderat. Ad has copias, e classicis Ravennatibus, legionariam militiam poscentibus, optimus quisque adsciti: classem Dalmatae supplevere. Exercitus ducesque ad Fanum Fortunae iter sistunt, de summa rerum cunctantes, quod motas ex urbe praetorias cohortes audierant, et teneri praesidiis Apenninum rebantur. Et ipsos, in regione bello adtrita, inopia et seditiosae militum voces terrebant, *clavarium* (donativi nomen est) flagitantium.

Nec pecuniam aut frumentum providerant: et festinatio atque aviditas praepediebant, dum, quae accipi poterant, rapiuntur.

51. Celeberrimos auctores habeo, tantam victoribus adversus fas nefasque inreverentiam fuisse, ut gregarius eques, occisum a se proxima acie fratrem professus, praemium a ducibus petierit. Nec illis aut honorare eam caedem ius hominum, aut ulcisci ratio belli, permittebat. Distulerant, tamquam maiora meritum, quam quae statim exsolverentur: nec quidquam ultra traditur. Ceterum et prioribus civium bellis par scelus inciderat: nam proelio, quo apud Ianiculum adversus Cinnam pugnatum est, Pompeianus miles fratrem suum, dein, cognito facinore, se ipsum interfecit, ut Sisenna memorat. Tanto acrior apud maiores, sicut virtutibus gloria, ita flagitiis poenitentia fuit. Sed haec aliaque, ex veteri memoria petita, quotiens res locusque exempla recti aut solatia mali poscet, haud absurde memorabimus.

52. Antonio ducibusque partium praemitti equites, omnemque Umbriam explorari placuit, si qua Apennini iuga clementius adirentur: acciri aquilas signaque et quidquid Veronae militum foret: Padumque et mare commeatibus compleri. Erant inter duces, qui necterent moras: quippe nimius iam Antonius, et certiora ex Muciano sperabantur. Namque Mucianus, tam celeri victoria anxius, et, ni praesens urbe potiretur, expertem se belli gloriaeque ratus, ad Primum et Varum media scriptitabat, *instandum coeptis,* aut rursus *cunctandi utilitates* edisserens, atque ita compositus, ut ex eventu rerum adversa abnueret, vel prospera agnosceret. Plotium Griphum, nuper a Vespasiano in senatorium ordinem additum, ac legioni praepositum, cete-

rosque sibi fidos, apertius monuit. Iique omnes de festinatione Primi ac Vari sinistre, et Muciano volentia, rescripsere. Quibus epistolis Vespasiano missis, effecerat, ut non pro spe Antonii consilia factaque eius aestimarentur.

53. Aegre id pati Antonius, et culpam in Mucianum conferre, cuius criminationibus eviluissent pericula sua. Nec sermonibus temperabat, inmodicus lingua, et obsequii insolens. Litteras ad Vespasianum composuit, iactantius quam ad principem, nec sine occulta in Mucianum insectatione: *se Pannonicas legiones in arma egisse: suis stimulis excitos Moesiae duces: sua constantia perruptas Alpes, occupatam Italiam, intersepta Germanorum Rhaetorumque auxilia. Quod discordes dispersasque Vitellii legiones equestri procella, mox peditum vi, per diem noctemque fudisset, id pulcherrimum et sui operis. Casum Cremonae bello inputandum. Maiore damno, plurium urbium excidiis veteres civium discordias reipublicae stetisse. Non se nuntiis neque epistolis, sed manu et armis imperatori suo militare: neque officere gloriae eorum, qui Asiam interim composuerint. Illis Moesiae pacem, sibi salutem securitatemque Italiae cordi fuisse. Suis exhortationibus Gallias Hispaniasque, validissimam terrarum partem, ad Vespasianum conversas. Sed cecidisse in inritum labores, si praemia periculorum soli adsequantur, qui periculis non adfuerint.* Nec fefellere ea Mucianum. Inde graves simultates: quas Antonius simplicius, Mucianus callide, eoque inplacabilius, nutriebat.

54. At Vitellius, fractis apud Cremonam rebus, nuntios cladis occultans, stulta dissimulatione remedia potius malorum, quam mala, differebat. Quippe confitenti consultantique supererant spes viresque: cum

e contrario laeta omnia fingeret, falsis ingravescebat. Mirum apud ipsum de bello silentium: prohibiti per civitatem sermones: eoque plures, ac, si liceret, vere narraturi; quia vetabantur, atrociora vulgaverant. Nec duces hostium augendae famae deerant, captos Vitellii exploratores circumductosque, ut robora victoris exercitus noscerent, remittendo: quos omnes Vitellius, secreto percunctatus, interfici iussit. Notabili constantia centurio Iulius Agrestis, post multos sermones, quibus Vitellium ad virtutem frustra accendebat, perpulit, ut ad vires hostium spectandas, quaeque apud Cremonam acta forent, ipse mitteretur. Nec exploratione occulta fallere Antonium tentavit, sed mandata imperatoris suumque animum professus, ut cuncta viseret, postulat. Missi, qui locum proelii, Cremonae vestigia, captas legiones ostenderent. Agrestis ad Vitellium remeavit, abnuentique, *vera esse, quae adferret,* atque ultro *conruptum* arguenti; *quandoquidem,* inquit, *magno documento opus est, nec alius iam tibi aut vitae aut mortis meae usus, dabo, cui credas:* atque ita digressus, voluntaria morte dicta firmavit. Quidam iussu Vitellii interfectum, de fide constantiaque eadem tradidere.

55. Vitellius, ut e somno excitus, Iulium Priscum et Alphenum Varum cum XIV praetoriis cohortibus et omnibus equitum alis obsidere Apenninum iubet. Secuta e classicis legio. Tot millia armatorum, lecta equis virisque, si dux alius foret, inferendo quoque bello satis pollebant. Ceterae cohortes ad tuendam urbem L. Vitellio fratri datae. Ipse, nihil e solito luxu remittens, et diffidentia properus, festinare comitia, quibus consules in multos annos destinabat: foedera sociis, Latium externis dilargiri: his tributa dimittere, alios in-

munitatibus iuvare: denique, nulla in posterum cura, lacerare imperium. Sed vulgus ad magnitudinem beneficiorum aderat: stultissimus quisque pecuniis mercabatur: apud sapientes cassa habebantur, quae neque dari neque accipi salva republica poterant. Tandem flagitante exercitu, qui Mevaniam insederat, magno senatorum agmine, quorum multos ambitione, plures formidine trahebat, in castra venit, incertus animi et infidis consiliis obnoxius.

56. Concionanti (prodigiosum dictu) tantum foedarum volucrum supervolitavit, ut nube atra diem obtenderent. Accessit dirum omen, profugus altaribus taurus, disiecto sacrificii adparatu, longe, nec ubi feriri hostias mos est, confossus. Sed praecipuum ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiae, inprovidus consilii, *quis ordo agminis, quae cura explorandi, quantus urgendo trahendove bello modus,* alios rogitans, et ad omnes nuntios vultu quoque et incessu trepidus, dein temulentus. Postremo taedio castrorum, et audita defectione Misenensis classis, Romam revertit, recentissimum quodque vulnus pavens, summi discriminis incuriosus. Nam cum transgredi Apenninum, integro exercitus sui robore, et fessos hieme atque inopia hostes adgredi, in aperto foret; dum dispergit vires, acerrimum militem et usque in extrema obstinatum trucidandum capiendumque tradidit, peritissimis centurionum dissentientibus et, si consulerentur, vera dicturis. Arcuere eos intimi amicorum Vitellii, ita formatis principis auribus, ut aspere, quae utilia, nec quidquam, nisi iucundum et laesurum, acciperet.

57. Sed classem Misenensem (tantum civilibus discordiis etiam singulorum audacia valet) Claudius Faventinus centurio, per ignominiam a Galba dimissus,

ad defectionem traxit, fictis Vespasiani epistolis pretium proditionis ostentans. Praeerat classi Claudius Apollinaris, neque fidei constans, neque strenuus in perfidia: et Apinius Tiro, praetura functus ac tum forte Minturnis agens, ducem se defectoribus obtulit. A quibus municipia coloniaeque inpulsae, praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida, municipalem aemulationem bellis civilibus miscebant. Vitellius Claudium Iulianum (is nuper classem Misenensem molli imperio rexerat) permulcendis militum animis delegit. Data in auxilium urbana cohors et gladiatores, quibus Iulianus praeerat. Ut conlata utrimque castra, haud magna cunctatione Iuliano in partes Vespasiani transgresso, Tarracinam occupavere, moenibus situque magis, quam ipsorum ingenio tutam.

58. Quae ubi Vitellio cognita, parte copiarum Narniae cum praefectis praetorii relicta, L. Vitellium fratrem, cum sex cohortibus et quingentis equitibus, ingruenti per Campaniam bello opposuit: ipse aeger animi, studiis militum et clamoribus populi, arma poscentis, refovebatur: dum vulgus ignavum, et nihil ultra verba ausurum, falsa specie *exercitum* et *legiones* adpellat. Hortantibus libertis (nam amicorum eius quanto quis clarior, minus fidus) vocari tribus iubet. Dantes nomina sacramento adigit. Superfluente multitudine, curam delectus in consules partitur. Servorum numerum et pondus argenti senatoribus indicit. Equites Romani obtulere operam pecuniasque, etiam libertinis idem munus ultro flagitantibus. Ea simulatio officii, a metu profecta, verterat in favorem. Et plerique haud perinde Vitellium, quam casum locumque principatus, miserabantur. Nec deerat ipse: vultu,

voce, lacrimis, misericordiam elicere; largus promissis, et, quae natura trepidantium est, inmodicus. Quin et *Caesarem* se dici voluit, aspernatus antea: sed tunc, superstitione nominis, et quia in metu consilia prudentium et vulgi rumor iuxta audiuntur. Ceterum, ut omnia inconsulti inpetus coepta, initiis valida, spatio languescunt, dilabi paullatim senatores equitesque, primo cunctanter, et ubi ipse non aderat, mox contemptim et sine discrimine; donec Vitellius pudore inriti conatus, quae non dabantur, remisit.

59. Ut terrorem Italiae possessa Mevania ac velut renatum ex integro bellum intulerat: ita haud dubium erga Flavianas partes studium tam pavidus Vitellii discessus addidit. Erectus Samnis Pelignusque, et Marsi aemulatione, quod Campania praevenisset, ut in novo obsequio, ad cuncta belli munia acres erant. Sed foeda hieme per transitum Apennini conflictatus exercitus, et vix quieto agmine nives eluctantibus, patuit, quantum discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro fortuna vertisset: quae Flavianis ducibus non minus saepe, quam ratio, adfuit. Obvium illic Petilium Cerialem habuere, agresti cultu et notitia locorum custodias Vitellii elapsum. Propinqua adfinitas Ceriali cum Vespasiano, nec ipse inglorius militiae: eoque inter duces adsumptus est. Flavio quoque Sabino ac Domitiano patuisse effugium, multi tradidere; et missi ab Antonio nuntii per varias fallendi artes penetrabant, locum ac praesidium monstrantes. Sabinus inhabilem labori et audaciae valetudinem caussabatur: Domitiano aderat animus; sed custodes a Vitellio additi, quamquam se socios fugae promitterent, tamquam insidiantes timebantur. Atque ipse Vitellius, respectu suarum necessitudinum, nihil in Domitianum atrox parabat.

60. Duces partium ut Carsulas venere, paucos ad requiem dies sumunt, donec aquilae signaque legionum adsequerentur. Et locus ipse castrorum placebat, late prospectans, tuto copiarum adgestu, florentissimis pone tergum municipiis. Simul conloquia cum Vitellianis, decem millium spatio distantibus, et proditio sperabatur. Aegre id pati miles, et victoriam malle, quam pacem. Ne suas quidem legiones opperiebantur, ut praedae, quam periculorum, socias. Vocatos ad concionem Antonius docuit: *esse adhuc Vitellio vires, ambiguas, si deliberarent; acres, si desperassent. Initia bellorum civilium fortunae permittenda; victoriam consiliis et ratione perfici. Iam Misenensem classem et pulcherrimam Campaniae oram descivisse: nec plus e toto terrarum orbe reliquum Vitellio, quam quod inter Terracinam Narniamque iaceat. Satis gloriae proelio Cremonensi partum, et exitio Cremonae nimium invidiae. Ne concupiscerent Romam capere potius, quam servare. Maiora illis praemia, et multo maximum decus, si incolumitatem senatui populoque Rom. sine sanguine quaesissent.*

61. His ac talibus mitigati animi. Nec multo post legiones venere. Et terrore famaque aucti exercitus Vitellianae cohortes nutabant, nullo in bellum adhortante, multis ad transitionem, qui suas centurias turmasque tradere, donum victori, et sibi in posterum gratiam, certabant. Per eos cognitum est, Interamnam proximis campis praesidio quadringentorum equitum teneri. Missus extemplo Varus cum expedita manu, paucos repugnantium interfecit: plures, abiectis armis, veniam petivere: quidam in castra refugi, cuncta formidine inplebant, augendo rumoribus virtutem copiasque hostium, quo amissi praesidii dedecus lenirent.

Nec ulla apud Vitellianos flagitii poena: et praemiis defectorum versa fides, ac reliquum perfidiae certamen. Crebra transfugia tribunorum centurionumque. Nam gregarius miles induruerat pro Vitellio: donec Priscus et Alphenus, desertis castris, ad Vitellium regressi, pudore proditionis cunctos exsolverent.

62. Iisdem diebus Fabius Valens Urbini in custodia interficitur. Caput eius Vitellianis cohortibus ostentatum, ne quam ultra spem foverent: nam pervasisse in Germaniam Valentem et veteres illic novosque exercitus ciere credebant. Visa caede in desperationem versi. Et Flavianus exercitus, inmane quantum animo exitium Valentis, ut finem belli, accepit. Natus erat Valens Anagniae, equestri familia. Procax moribus, neque absurdus ingenio, famam urbanitatis per lasciviam petere. Ludicro iuvenalium sub Nerone, velut ex necessitate, mox sponte, mimos actitavit, scite magis quam probe. Legatus legionis et fovit Verginium et infamavit. Fonteium Capitonem conruptum, seu quia conrumpere nequiverat, interfecit. Galbae proditor: Vitellio fidus et aliorum perfidia inlustratus.

63. Abrupta undique spe, Vitellianus miles, transiturus in partes, id quoque non sine decore, sed sub signis vexillisque in subiectos Narniae campos descendere. Flavianus exercitus, ut ad proelium, intentus ornatusque, densis circa viam ordinibus, adstiterat. Accepti in medium Vitelliani. Et circumdatos Primus Antonius clementer adloquitur. Pars Narniae, pars Interamnae subsistere iussi. Relictae simul e victricibus legiones, neque quiescentibus graves, et adversus contumaciam validae. Non omisere per eos dies Primus ac Varus, crebris nuntiis salutem et pecuniam et secreta Campaniae offerre Vitellio, si, positis armis, se-

que ac liberos suos Vespasiano permisisset. In eundem modum et Mucianus composuit epistolas: quibus plerumque fidere Vitellius, ac *de numero servorum, electione littorum,* loqui. Tanta torpedo invaserat animum, ut, si principem eum fuisse ceteri non meminissent, ipse oblivisceretur.

64. At primores civitatis Flavium Sabinum, praefectum urbis, secretis sermonibus incitabant, *victoriae famaeque partem capesseret. Esse illi proprium militem cohortium urbanarum; nec defuturas vigilum cohortes, servitia ipsorum, fortunam partium, et omnia prona victoribus. Ne Antonio Varoque de gloria concederet. Paucas Vitellio cohortes, et maestis undique nuntiis trepidas: populi mobilem animum: et, si se ducem praebuisset, easdem illas adulationes pro Vespasiano fore. Ipsum Vitellium ne prosperis quidem parem: adeo ruentibus debilitatum. Gratiam patrati belli penes eum, qui urbem occupasset. Id Sabino convenire, ut imperium fratri reservaret; id Vespasiano, ut ceteri post Sabinum haberentur.*

65. Haudquaquam erecto animo eas voces accipiebat, invalidus senecta. Erant, qui occultis suspicionibus incesserent, tamquam invidia et aemulatione fortunam fratris moraretur. Namque Flavius Sabinus, aetate prior, privatis utriusque rebus, auctoritate pecuniaque Vespasianum anteibat. Et credebatur adfectam eius fidem praeiuvisse, domo agrisque pignori acceptis. Unde, quamquam manente in speciem concordia, offensarum operta metuebantur. Melior interpretatio: *mitem virum abhorrere a sanguine et caedibus: eoque crebris cum Vitellio sermonibus de pace, ponendisque per conditionem armis, agitare.* Saepe domi congressi, postremo in aede Apollinis, ut fama fuit, pepigere. Ver-

ba vocesque duos testes habebant, Cluvium Rufum et Silium Italicum. Vultus procul visentibus notabantur: Vitellii proiectus et degener; Sabinus non insultans, et miseranti propior.

66. Quodsi tam facile suorum mentes flexisset Vitellius, quam ipse cesserat, incruentam urbem Vespasiani exercitus intrasset. Ceterum, ut quisque Vitellio fidus, ita pacem et conditiones abnuebant, *discrimen ac dedecus* ostentantes, *et fidem in libidine victoris. Nec tantam Vespasiano superbiam, ut privatum Vitellium pateretur: ne victos quidem laturos. Ita periculum ex misericordia. Ipsum sane senem, et prosperis adversisque satiatum. Sed quod nomen, quem statum filio eius, Germanico, fore? Nunc pecuniam et familiam et beatos Campaniae sinus promitti: sed, ubi imperium Vespasianus invaserit, non ipsi, non amicis eius, non denique exercitibus securitatem, nisi exstincto aemulatu, redituram. Fabium illis Valentem, captivum et casibus dubiis reservatum, praegravem fuisse: nedum Primus ac Fuscus et specimen partium Mucianus, ullam in Vitellium, nisi occidendi, licentiam habeant. Non a Caesare Pompeium, non ab Augusto Antonium incolumes relictos. Nisi forte Vespasianus altiores spiritus gerat, Vitellii cliens, cum Vitellius conlega Claudio foret. Quin, ut censuram patris, ut tres consulatus, ut tot egregiae domus honores deceret, desperatione saltem in audaciam accingeretur. Perstare militem, superesse studia populi. Denique nihil atrocius eventurum, quam in quod sponte ruant. Moriendum victis, moriendum deditis: id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant, an per virtutem.*

67. Surdae ad fortia consilia Vitellio aures. Obruebatur animus miseratione curaque, ne pertinacibus

armis minus placabilem victorem relinqueret coniugi ac liberis. Erat illi et fessa aetate parens; quae tamen paucis ante diebus opportuna morte excidium domus praevenit, nihil principatu filii adsecuta, nisi luctum et bonam famam. XV. Kal. Ianuar. audita defectione legionis cohortiumque, quae se Narniae dediderant, pullo amictu palatio degreditur, maesta circum familia. Simul ferebatur lecticula parvulus filius, velut in funebrem pompam. Voces populi blandae et intempestivae: miles minaci silentio.

68. Nec quisquam adeo rerum humanarum inmemor, quem non commoveret illa facies: Romanum principem, et generis humani paullo ante dominum, relicta fortunae suae sede, per populum, per urbem, exire de imperio. Nihil tale viderant, nihil audierant. Repentina vis dictatorem Caesarem oppresserat: occultae Caium insidiae: nox et ignotum rus fugam Neronis absconderant: Piso et Galba tamquam in acie cecidere: in sua concione Vitellius, inter suos milites, prospectantibus etiam feminis, pauca et praesenti maestitiae congruentia locutus: *cedere se pacis et reipublicae caussa: retinerent tantum memoriam sui, fratremque et coniugem et innoxiam liberorum aetatem miserarentur:* simul filium protendens, modo singulis, modo universis commendans, postremo fletu praepediente, adsistenti consuli (Caecilius Simplex erat) exsolutum a latere pugionem, velut ius necis vitaeque civium, reddebat. Aspernante consule, reclamantibus, qui in concione adstiterant, ut in aede Concordiae positurus insignia imperii, domumque fratris petiturus, discessit. Maior hic clamor obsistentium Penatibus privatis, in palatium vocantium. Interclusum aliud iter, idque solum, quod in Sacram viam pergeret, patebat. Tum consilii inops,

in palatium rediit. Praevenerat rumor, eiurari ab eo imperium: scripseratque Flavius Sabinus cohortium tribunis, ut militem cohiberent.

69. Igitur, tamquam omnis respublica in Vespasiani sinum cessisset, primores senatus et plerique equestris ordinis omnisque miles urbanus et vigiles domum Flavii Sabini complevere. Illuc de studiis vulgi et minis Germanicarum cohortium adfertur. Longius iam progressus erat, quam ut regredi posset: et suo quisque metu, ne disiectos, eoque minus validos, Vitelliani consectarentur, cunctantem in arma inpellebant. Sed, quod in eiusmodi rebus accidit, consilium ab omnibus datum est, periculum pauci sumpsere. Circa lacum Fundani, descendentibus, qui Sabinum comitabantur, armatis occurrunt promptissimi Vitellianorum. Modicum ibi proelium, inproviso tumultu, sed prosperum Vitellianis fuit. Sabinus, re trepida, quod tutissimum e praesentibus, arcem Capitolii insedit mixto milite et quibusdam senatorum equitumque: quorum nomina tradere haud promptum est, quoniam, victore Vespasiano, multi id meritum erga partes simulavere. Subierunt obsidium etiam feminae; inter quas maxime insignis Verulana Gratilla, neque liberos neque propinquos, sed bellum, secuta. Vitellianus miles socordi custodia clausos circumdedit; eoque concubia nocte suos liberos Sabinus et Domitianum, fratris filium, in Capitolium accivit: misso per neglecta ad Flavianos duces nuntio, qui, *circumsideri ipsos, et, ni subveniretur, arctas res* nuntiaret. Noctem adeo quietam egit, ut degredi sine noxa potuerit: quippe miles Vitellii, adversus pericula ferox, laboribus et vigiliis parum intentus erat: et hibernus imber, repente fusus, oculos auresque inpediebat.

70. Luce prima Sabinus, antequam invicem hostilia coeptarent, Cornelium Martialem, e primipilaribus, ad Vitellium misit, cum *mandatis et questu, quod pacta turbarentur. Simulationem prorsus et imaginem deponendi imperii fuisse, ad decipiendos tot inlustres viros. Cur enim e rostris fratris domum, inminentem foro, et inritandis hominum oculis, quam Aventinum et Penates uxoris petisset? Ita privato et omnem principatus speciem vitanti convenisse. Contra Vitellium in palatium, in ipsam imperii arcem regressum: inde armatum agmen emissum: stratam innocentium caedibus celeberrimam urbis partem: ne Capitolio quidem abstineri. Togatum nempe se, et unum e senatoribus, dum inter Vespasianum ac Vitellium proeliis legionum, captivitatibus urbium, deditionibus cohortium iudicatur, iam, Hispaniis Germaniisque et Britannia desciscentibus, fratrem Vespasiani mansisse in fide, donec ultro ad conditiones vocaretur. Pacem et concordiam victis utilia; victoribus tantum pulchra esse. Si conventionis poeniteat, non se, quem perfidia deceperit, ferro peteret, non filium Vespasiani, vix puberem. Quantum, occisis uno sene et uno iuvene, profici? Iret obviam legionibus, et de summa rerum illic certaret: cetera secundum eventum proelii cessura.* Trepidus ad haec Vitellius pauca purgandi sui caussa respondit, culpam in militem conferens, cuius nimio ardori imparem esse modestiam suam. Et monuit Martialem, ut per secretam aedium partem occulte abiret, ne a militibus internuntius invisae pacis interficeretur: ipse neque iubendi neque vetandi potens, non iam imperator, sed tantum belli caussa, erat.

71. Vixdum regresso in Capitolium Martiale, furens miles aderat, nullo duce: sibi quisque auctor: cito agmine forum et inminentia foro templa praeterve-

cti erigunt aciem per adversum collem, usque ad primas Capitolinae arcis fores. Erant antiquitus porticus in latere clivi, dextrae subeuntibus: in quarum tectum egressi saxis tegulisque Vitellianos obruebant. Neque illis manus, nisi gladiis, armatae: et arcessere tormenta aut missilia tela, longum videbatur. Faces in prominentem porticum iecere. Et sequebantur ignem; ambustasque Capitolii fores penetrassent, ni Sabinus revulsas undique statuas, decora maiorum, in ipso aditu, vice muri, obiecisset. Tum diversos Capitolii aditus invadunt, iuxta lucum asyli, et qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur. Inprovisa utraque vis; propior atque acrior per asylum ingruebat. Nec sisti poterant scandentes per coniuncta aedificia: quae, ut in multa pace, in altum edita, solum Capitolii aequabant. Hic ambigitur, ignem tectis oppugnatores iniecerint, an obsessi, quae crebrior fama est, quo nitentes ac progressos depellerent. Inde lapsus ignis in porticus adpositas aedibus: mox sustinentes fastigium aquilae vetere ligno traxerunt flammam alueruntque. Sic Capitolium, clausis foribus, indefensum et indireptum conflagravit.

72. Id facinus post conditam urbem luctuosissimum foedissimumque reipublicae populi Rom. accidit: nullo externo hoste, propitiis, si per mores nostros liceret, deis, sedem Iovis O. M. auspicato a maioribus, pignus imperii, conditam, quam non Porsena dedita urbe, neque Galli capta, temerare potuissent, furore principum exscindi! Arserat et ante Capitolium civili bello, sed fraude privata; nunc palam obsessum, palam incensum: quibus armorum caussis? quo tantae cladis pretio stetit? Pro patria bellavimus? Voverat Tarquinius Priscus rex, bello Sabino, ieceratque fundamenta, spe magis futurae magnitudinis, quam quo modicae ad-

huc populi Romani res sufficerent. Mox Servius Tullius, sociorum studio; dein Tarquinius Superbus, capta Suessa Pometia, hostium spoliis exstruxere. Sed gloria operis libertati reservata. Pulsis regibus, Horatius Pulvillus, iterum consul, dedicavit, ea magnificentia, quam inmensae postea populi Romani opes ornarent potius, quam augerent. Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam, interiecto CCCCXXV annorum spatio, L. Scipione, C. Norbano coss. flagraverat. Curam victor Sulla suscepit, neque tamen dedicavit: hoc solum felicitati eius negatum. Lutatii Catuli nomen, inter tanta Caesarum opera, usque ad Vitellium mansit.

73. Ea tunc aedes cremabatur. Sed plus pavoris obsessis, quam obsessoribus, intulit. Quippe Vitellianus miles neque astu neque constantia inter dubia indigebat. Ex diverso trepidi milites, dux segnis et veluti captus animi, non lingua, non auribus competere: neque alienis consiliis regi, neque sua expedire: huc illuc clamoribus hostium circumagi: quae iusserat, vetare, quae vetuerat, iubere. Mox, quod in perditis rebus accidit, omnes praecipere, nemo exsequi. Postremo, abiectis armis, fugam et fallendi artes circumspectabant. Inrumpunt Vitelliani et cuncta sanguine, ferro, flammisque miscent. Pauci militarium virorum, inter quos maxime insignes Cornelius Martialis, Aemilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scaeva, pugnam ausi, obtruncantur. Flavium Sabinum, inermem neque fugam coeptantem, circumsistunt, et Quinctium Atticum, consulem, umbra honoris et suamet vanitate monstratum, quod edicta in populum, pro Vespasiano magnifica, probrosa adversus Vitellium, iecerat. Ceteri per varios casus elapsi: quidam servili habitu, alii fide clientium contecti, et inter sarcinas ab-

diti. Fuere, qui, excepto Vitellianorum signo, quo inter se noscebantur, ultro rogitantes respondentesve, audaciam pro latebra haberent.

74. Domitianus, prima inruptione apud aedituum occultatus, sollertia liberti, lineo amictu turbae sacricolarum inmixtus ignoratusque, apud Cornelium Primum, paternum clientem, iuxta Velabrum, delituit. Ac potiente rerum patre, disiecto aeditui contubernio, modicum sacellum IOVI CONSERVATORI, aramque posuit, casus suos in marmore expressam. Mox, imperium adeptus, IOVI CUSTODI templum ingens, seque in sinu dei sacravit. Sabinus et Atticus, onerati catenis et ad Vitellium ducti, nequaquam infesto sermone vultuque excipiuntur, frementibus, qui ius caedis et praemia navatae operae petebant. Clamore a proximis orto, sordida pars plebis supplicium Sabini exposcit, minas adulationesque miscet. Stantem pro gradibus palatii Vitellium, et preces parantem, pervicere, ut absisteret. Tum confossum conlaceratumque et absciso capite truncum corpus Sabini in Gemonias trahunt.

75. Hic exitus viri haud sane spernendi. Quinque et triginta stipendia in republica fecerat, domi militiaeque clarus. Innocentiam iustitiamque eius non argueres: sermonis nimius erat. Id unum septem annis, quibus Moesiam, duodecim, quibus praefecturam urbis obtinuit, calumniatus est rumor. In fine vitae alii segnem, multi moderatum et civium sanguinis parcum credidere. Quod inter omnes constiterit, ante principatum Vespasiani, decus domus penes Sabinum erat. Caedem eius laetam fuisse Muciano accepimus. Ferebant plerique, *etiam paci consultum, dirempta aemulatione inter duos, quorum alter se fratrem imperatoris, alter consortem imperii cogitaret.* Sed Vitellius consu-

lis supplicium poscenti populo restitit, placatus, ac velut vicem reddens, quod interrogantibus, *quis Capitolium incendisset,* se reum Atticus obtulerat; eaque confessione, sive aptum tempori mendacium fuit, invidiam crimenque agnovisse, et a partibus Vitellii amolitus videbatur.

76. Iisdem diebus L. Vitellius, positis apud Feroniam castris, excidio Tarracinae inminebat: clausis illic gladiatoribus remigibusque, qui non egredi moenia, neque periculum in aperto audebant. Praeerat, ut supra memoravimus, Iulianus gladiatoribus, Apollinaris remigibus, lascivia socordiaque gladiatorum magis, quam ducum similes; non vigilias agere, non intuta moenium firmare; noctu dieque fluxi et amoena litorum personantes, in ministerium luxus dispersis militibus, de bello tantum inter convivia loquebantur. Paucos ante dies discesserat Apinius Tiro: donisque ac pecuniis acerbe per municipia conquirendis, plus invidiae quam virium partibus addebat.

77. Interim ad L. Vitellium servus Verginii Capitonis perfugit, pollicitusque, *si praesidium acciperet, vacuam arcem traditurum,* multa nocte cohortes expeditas, summis montium iugis, super caput hostium sistit. Inde miles ad caedem magis, quam ad pugnam decurrit. Sternunt inermes, aut arma capientes, et quosdam somno excitos, cum tenebris, pavore, sonitu tubarum, clamore hostili turbarentur. Pauci gladiatorum resistentes, neque inulti cecidere: ceteri ad naves ruebant, ubi cuncta pari formidine inplicabantur, permixtis paganis, quos nullo discrimine Vitelliani trucidabant. Sex Liburnicae inter primum tumultum evasere, in quis praefectus classis Apollinaris: reliquae in littore captae, aut nimio ruentium onere pressas ma-

re hausit. Iulianus ad L. Vitellium perductus, et verberibus foedatus, in ore eius iugulatur. Fuere, qui uxorem L. Vitellii Triariam incesserent, tamquam, gladio militari cincta, inter luctum cladesque expugnatae Tarracinae, superbe saeveque egisset. Ipse lauream gestae prospere rei ad fratrem misit: percunctatus, statim regredi se, an perdomandae Campaniae insistere iuberet. Quod salutare non modo partibus Vespasiani, sed reipublicae fuit. Nam si recens victoria miles, et super insitam pervicaciam secundis ferox, Romam contendisset, haud parva mole certatum, nec sine exitio urbis, foret: quippe L. Vitellio, quamvis infami, inerat industria; nec virtutibus, ut boni, sed, quomodo pessimus quisque, vitiis valebat.

78. Dum haec in partibus Vitellii geruntur, digressus Narnia Vespasiani exercitus, festos Saturni dies Ocriculi per otium agitabat. Caussa tam pravae morae, ut Mucianum opperirentur. Nec defuere, qui Antonium suspicionibus arguerent, tamquam *dolo cunctantem, post secretas Vitellii epistolas, quibus consulatum et nubilem filiam et dotales opes, pretium proditionis, offerebat.* Alii, *ficta haec et in gratiam Muciani composita.* Quidam, *omnium id ducum consilium fuisse, ostentare potius urbi bellum, quam inferre: quando validissimae cohortes a Vitellio descivissent, et, abscisis omnibus praesidiis, cessurus imperio videbatur. Sed cuncta festinatione, deinde ignavia Sabini, conrupta: qui sumptis temere armis, munitissimam Capitolii arcem, et ne magnis quidem exercitibus expugnabilem, adversus tris cohortes tueri nequivisset.* Haud facile quis uni adsignaverit culpam, quae omnium fuit. Nam et Mucianus ambiguis epistolis victores morabatur, et Antonius praepostero obsequio, vel, dum regerit invidiam, crimen me-

ruit; ceterique duces, dum peractum bellum putant, finem eius insignivere. Ne Petilius quidem Cerialis, cum mille equitibus praemissus, ut transversis itineribus per agrum Sabinum Salaria via urbem introiret, satis maturaverat, donec obsessi Capitolii fama cunctos simul exciret.

79. Antonius per Flaminiam ad Saxa rubra, multo iam noctis, serum auxilium venit. Illic interfectum Sabinum, conflagrasse Capitolium, tremere urbem, maesta omnia accepit: plebem quoque et servitia pro Vitellio armari, nuntiabatur. Et Petilio Ceriali equestre proelium adversum fuerat. Namque incautum, et tamquam ad victos ruentem, Vitelliani, interiectus equiti pedes, excepere. Pugnatum haud procul urbe, inter aedificia hortosque et anfractus viarum. Quae gnara Vitellianis, incomperta hostibus, metum fecerant. Neque omnis eques concors, adiunctis quibusdam, qui nuper apud Narniam dediti, fortunam partium speculabantur. Capitur praefectus alae, Tullius Flavianus: ceteri foeda fuga consternantur, non ultra Fidenas secutis victoribus.

80. Eo successu studia populi aucta. Vulgus urbanum arma cepit. Paucis scuta militaria; plures, raptis, quod cuique obvium, telis, signum pugnae exposcunt. Agit grates Vitellius, et ad tuendam urbem prorumpere iubet. Mox, vocato senatu, deliguntur legati ad exercitus, ut praetextu reipublicae concordiam pacemque suaderent. Varia legatorum sors fuit. Qui Petilio Ceriali occurrerant, extremum discrimen adiere, aspernante milite conditiones pacis. Vulneratur praetor Arulenus Rusticus. Auxit invidiam, super violatum legati praetorisque nomen, propria dignatio viri. Palantur comites: occiditur proximus lictor, dimovere

turbam ausus: et, ni dato a duce praesidio defensi forent, sacrum etiam in exteras gentes legatorum ius, ante ipsa patriae moenia, civilis rabies usque in exitium temerasset. Aequioribus animis accepti sunt, qui ad Antonium venerant, non quia modestior miles, sed duci plus auctoritatis.

81. Miscuerat se legatis Musonius Rufus, equestris ordinis, studium philosophiae et placita Stoicorum aemulatus: coeptabatque, permixtus manipulis, bona pacis ac belli discrimina disserens, armatos monere. Id plerisque ludibrio, pluribus taedio: nec deerant, qui propellerent proculcarentque, ni, admonitu modestissimi cuiusque, et aliis minitantibus, omisisset intempestivam sapientiam. Obviae fuere et virgines Vestales cum epistolis Vitellii, ad Antonium scriptis. *Eximi supremo certamini unum diem,* postulabat: *si moram interiecissent, facilius omnia conventura.* Virgines cum honore dimissae: Vitellio rescriptum, *Sabini caede et incendio Capitolii dirempta belli commercia.*

82. Tentavit tamen Antonius, vocatas ad concionem legiones mitigare, *ut, castris iuxta pontem Mulvium positis postera die urbem ingrederentur.* Ratio cunctandi, ne asperatus proelio miles, non populo, non senatui, ne templis quidem ac delubris deorum consuleret. Sed omnem prolationem, ut inimicam victoriae, suspectabant. Simul fulgentia per colles vexilla, quamquam inbellis populus sequeretur, speciem hostilis exercitus fecerant. Tripartito agmine, pars, ut adstiterat, Flaminia via, pars iuxta ripam Tiberis incessit; tertium agmen per Salariam Collinae portae propinquabat. Plebs invectis equitibus fusa: miles Vitellianus trinis et ipse praesidiis occurrit. Proelia ante urbem multa et varia: sed Flavianis, consilio ducum praestantibus,

saepius prospera. Ii tantum conflictati sunt, qui in partem sinistram urbis, ad Sallustianos hortos, per angusta et lubrica viarum flexerant. Superstantes maceriis hortorum Vitelliani, ad serum usque diem, saxis pilisque subeuntes arcebant: donec ab equitibus, qui porta Collina inruperant, circumvenirentur. Concurrere et in Campo Martio infestae acies. Pro Flavianis fortuna et parta totiens victoria; Vitelliani desperatione sola ruebant: et, quamquam pulsi, rursus in urbe congregabantur.

83. Aderat pugnantibus spectator populus, utque in ludicro certamine, hos, rursus illos clamore et plausu fovebat: quotiens pars altera inclinasset, abditos in tabernis, aut, si quam in domum perfugerant, erui iugularique expostulantes, parte maiore praedae potiebantur. Nam, milite ad sanguinem et caedes obverso, spolia in vulgus cedebant. Saeva ac deformis urbe tota facies. Alibi proelia et vulnera; alibi balineae popinaeque: simul cruor et strues corporum: iuxta scorta et scortis similes: quantum in luxurioso otio libidinum; quicquid in acerbissima captivitate scelerum: prorsus ut eandem civitatem et furere crederes et lascivire. Conflixerant ante armati exercitus in urbe, bis L. Sulla, semel Cinna victoribus; nec tunc minus crudelitatis: nunc inhumana securitas, et ne minimo quidem temporis voluptates intermissae. Velut festis diebus id quoque gaudium accederet, exsultabant, fruebantur, nullâ partium curâ, malis publicis laeti.

84. Plurimum molis in oppugnatione castrorum fuit, quae acerrimus quisque, ut novissimam spem, retinebant. Eo intentius victores, praecipuo veterum cohortium studio, cuncta validissimarum urbium excidiis reperta simul admovent, testudinem, tormenta, agge-

res, facesque: *quidquid tot proeliis laboris ac periculi hausissent, opere illo consummari,* clamitantes. *Urbem senatui ac populo Rom., templa diis reddita. Proprium esse militis decus in castris. Illam patriam, illos Penates. Ni statim recipiantur, noctem in armis agendam.* Contra Vitelliani, quamquam numero fatoque dispares, inquietare victoriam, morari pacem, domos arasque cruore foedare, suprema victis solatia amplectebantur. Multi semianimes, super turres et propugnacula moenium exspiravere. Convulsis portis, reliquus globus obtulit se victoribus: et cecidere omnes contrariis vulneribus, versi in hostem. Ea cura etiam morientibus decori exitus fuit. Vitellius, capta urbe, per aversam palatii partem, Aventinum, in domum uxoris, sellula defertur: ut, si diem latebra vitavisset, Tarracinam ad cohortes fratremque perfugeret. Dein mobilitate ingenii, et quae natura pavoris est, cum omnia metuenti praesentia maxime displicerent, in palatium regreditur, vastum desertumque: dilapsis etiam infimis servitiorum, aut occursum eius declinantibus. Terret solitudo et tacentes loci: tentat clausa: inhorrescit vacuis; fessusque misero errore, et pudenda latebra semet occultans, ab Iulio Placido, tribuno cohortis, protrahitur. Vinctae pone tergum manus: laniata veste, foedum spectaculum, ducebatur, multis increpantibus, nullo inlacrimante. Deformitas exitus misericordiam abstulerat. Obvius e Germanicis militibus, Vitellium infesto ictu, per iram, vel quo maturius ludibrio eximeret, an tribunum appetierit, in incerto fuit: aurem tribuni amputavit, ac statim confossus est.

85. Vitellium, infestis mucronibus coactum, modo erigere os et offerre contumeliis, nunc cadentes statuas suas, plerumque Rostra, aut Galbae occisi locum con-

tueri; postremo ad Gemonias, ubi corpus Flavii Sabini iacuerat, propulere. Vox una non degeneris animi excepta, cum tribuno insultanti, *se tamen imperatorem eius fuisse,* respondit. Ac deinde ingestis vulneribus concidit. Et vulgus eadem pravitate insectabatur interfectum, qua foverat viventem.

86. Patria illi Luceria. Septimum et quinquagesimum aetatis annum explebat. Consulatum, sacerdotia, nomen locumque inter primores, nulla sua industria, sed cuncta patris claritudine adeptus. Principatum ei detulere, qui ipsum non noverant. Studia exercitus raro cuiquam, bonis artibus quaesita, perinde adfuere, quam huic per ignaviam. Inerat tamen simplicitas ac liberalitas: quae, ni adsit modus, in exitium vertuntur. Amicitias, dum magnitudine munerum, non constantia morum, contineri putat, meruit magis, quam habuit. Reipublicae haud dubie intererat, Vitellium vinci: sed inputare perfidiam non possunt, qui Vitellium Vespasiano prodidere, cum a Galba descivissent. Praecipiti in occasum die, ob pavorem magistratuum senatorumque, qui dilapsi ex urbe, aut per domos clientium semet occultabant, vocari senatus non potuit. Domitianum, postquam nihil hostile metuebatur, ad duces partium progressum et *Caesarem* consalutatum, miles frequens, utque erat in armis, in paternos Penates deduxit.

LIBER QUARTUS.

Breviarium. Cap. 1. Interfecto Vitellio, milites Flaviani in urbe saeviunt. 2. Domitianus, nomen sedemque Caesaris nactus, adulteriis filium principis agit. L. Vitellius interficitur. 3. Campania composita, Vespasiano senatus consulatum cum Tito filio, praeturam Domitiano et consulare imperium, decernit. 4. Muciani, Antonii, ceterorum honores. Restituendi Capitolii consilium. Libertati consulit Helvidius Priscus, cuius 5. vita et mores, 6—8. et cum Eprio Marcello acre iurgium de legatis ad principem mittendis. 9. De impensis publicis dissensio. 10. Musonius Rufus in P. Celerem invehitur. 11. Mucianus, urbem ingressus, cuncta in se trahit, Calp. Galerianum caedi curat, Asiaticum libertum servili supplicio tollit.

12. Germanicae cladis fama. Eius belli caussa in Batavis, 13. duce Claudio Civile. 14—16. Is Batavos, Canninefates, Frisios, excitat, statim dolo, mox aperta vi, Romanos superat. 17. Victoriae huius fama motae Germaniae auxilia offerunt Civili, qui et Galliarum societatem adfectat. 18. Hordeonii Flacci segnitia. Victi Romani in Vetera castra fugiunt. 19. Batavorum et Canninefatium cohortes, iussu Vitellii in urbem pergentes, corruptae, Civili iunguntur, et 20. Bonnensi proelio Romanorum aciem perfringunt. 21. Civilis, consilii ambiguus, suos in verba Vespasiani adigit, hostilia velans; 22. 23. mox Vetera obsidet, frustra. 24. 25. Hordeonius Flaccus, seditione conflictatus, summam rerum Voculae permittit. 26. 27. Huic additus Herennius Gallus, re male gesta, verberatur. Nova seditio. 28—30. Civilis, inmensis auctibus ab universa Germania elatus, obsidium Veterum urget, Ubios vexat. Varia certamina.

31. Nunciato Cremonensi proelio, auxilia Gallorum a Vitellio desciscunt. Suos quoque Hordeonius in Vespasiani verba adigit haesitantes. 32. Ad Civilem missus Montanus, ut a bello absistere iubeat, ab ipso tentatur. 33. 34. Cum Vocula confligit Civilis vario eventu, non sine utriusque ducis culpa. 35. Vocula male utitur victoria. Vetera obsidione liberat. 36. Civilis Geldubam capit. Romani milites Hordeonium necant. Vocula per tenebras evadit. 37. Mox a

Civile superati Voculam denuo sequuntur, quocum obsidione Magontiacum liberant. Treveri, nunc fidi, mox rebelles.

38. Vespasianus cum Tito consulatum init. Falsi pavores in urbe et a L. Pisone. 39. Domitianus praetor. Vis penes Mucianum. Is Primi Antonii potentiam infringit. 40. Restituti Galbae honores. Bareae Sorani Manibus, P. Celere damnato, satisfactum. 41. Alii quoque delatores castigati. 42. In his Aquilium Regulum, a Messalla fratre defensum, Montanus percellit. 43. 44. Idem in Marcellum tentat Helvidius, intercedente Caesare, abolendam priorum temporum memoriam, rato. Itaque in paucos modo saevitum. 45. Senenses ob pulsatum senatorem puniti. Antonius Flamma lege repetundarum damnatus. 46. Militaris seditio a Muciano repressa. 47. Abrogati consulatus, quos Vitellius dederat. Funus censorium Flavio Sabino ductum. 48—50. L. Pisonis, Africae proconsulis, caedes. Servi eius egregium mendacium. Oeensium Leptitanorumque discordiae compositae. Fusi Garamantes. 51. Parthorum auxilia non recipit Vespasianus. 52. Hunc iratum Domitiano Titus mitigat. 53. Cura restituendi Capitolii in L. Vestinum conlata.

54. Audita mors Vitellii duplicaverat bellum per Gallias Germaniasque. Cum incendio Capitolii finis imperio adesse creditus. 55—58. Interfecto Hordeonio, conspirant cum Civile et Classico Iulius Tutor et Iulius Sabinus. Nutant reliquae Galliae. Romanae quoque legiones tentantur, frustra renitente Vocula, quo 59. 60. caeso, vinctisque Herennio et Numisio legatis, istas pro imperio Galliarum sacramento adigit Civilis, Tutor Agrippinenses, Classicus obsessos ad Vetera. 61. Civilis, voti compos, crimen deponit. Tum et maior auctoritas Veledae. 62. Captarum legionum moestum silensque agmen. Ala Picentina necem Voculae vindicat. 63—65. Colonia Agrippinensis, Transrhenanis gentibus invisa, in summum discrimen adducta, cum Civile societatem init, Veledae numen donis placat. 66. Civilis Betasios, Tungros, Nervios in fidem accipit. 67. Fusi Lingones a Sequanis, I. Sabinus victus latet. 68. Mucianus cum Domitiano ad bellum accingitur. 69. Remi Gallias in fide Romana conservant, exceptis Treveris atque Lingonibus. 70. Sed nec iis nec reliquis civitatibus, nec ipsis ducibus satis consilii ac concordiae. Tutor ad Bingium victus. 71. Petilius Cerialis Magontiacum venit, spes Romanorum erigit, Valentinum ducem magna strage adfectum capit. 72. Treveros intrat. Militibus, exitium urbis

poscentibus, restitit. Victas legiones in castra recipit. 73. 74. Treveros et Lingones officii admonet. 75. Civilis et Classicus ad Cerialem litteras mittunt, ad quas ille nihil. 76. Civilis cunctandum, Tutor et Classicus statim pugnandum, statuunt. 77. 78. Atrox proelium, quo Cerialis, initio victus, mox victor castra hostium exscindit. 79. Agrippinenses a Germanis desciscunt. 80. Mucianus Vitellii filium interficit. Antonius Primus, ad Vespasianum profectus non pro spe excipitur. 81. Multis miraculis coelestis in Vespasianum favor ostensus. Ipse oculorum tabe notum, alium manu aegrum, sanitati restituit. 82. Confirmatur omine in templo Serapidis, cuius 83. 84. origo Sinopensis, templum Alexandriae magnificum, nomen. 85. Valentinus supplicio adfectus. 86. Domitianus, frustra tentato Ceriale, an sibi exercitum imperiumque traditurus foret, litterarum studium et amorem carminum simulat.

Gesta haec partim eodem anno, partim *imp. Vesp. iterum, Tito filio coss.*

1. Interfecto Vitellio, bellum magis desierat, quam pax coeperat. Armati per urbem victores inplacabili odio victos consectabantur. Plenae caedibus viae, cruenta fora templaque, passim trucidatis, ut quemque fors obtulerat. Ac mox, augescente licentia, scrutari ac protrahere abditos: si quem procerum habitu ac iuventa conspexerant, obtruncare, nullo militum aut populi discrimine. Quae saevitia, recentibus odiis, sanguine explebatur, dein verterat in avaritiam. Nihil usquam secretum aut clausum sinebant, Vitellianos occultari simulantes. Initium id perfringendarum domuum; vel, si resisteretur, caussa caedis; nec deerat egentissimus quisque ex plebe: et pessimi servitiorum prodere ultro dites dominos: alii ab amicis monstrabantur. Ubique lamenta, conclamationes et forma captae urbis: adeo ut Othoniani Vitellianique militis invidiosa antea petulantia desideraretur. Duces partium, accendendo civili bello acres, temperandae victoriae in-

pares: quippe in turbas et discordias pessimo cuique plurima vis: pax et quies bonis artibus indigent.

2. Nomen sedemque Caesaris Domitianus acceperat: nondum ad curas intentus, sed stupris et adulteriis filium principis agebat. Praefectura praetorii penes Arrium Varum: summa potentiae in Primo Antonio. Is pecuniam familiamque e principis domo, quasi Cremonensem praedam, rapere: ceteri modestia vel ignobilitate, ut in bello obscuri, ita praemiorum expertes. Civitas pavida et servitio parata, *occupari redeuntem Tarracina L. Vitellium cum cohortibus, exstinguique reliqua belli* postulabat. Praemissi Ariciam equites: agmen legionum intra Bovillas stetit. Nec cunctatus est Vitellius, seque et cohortes arbitrio victoris permittere. Et miles infelicia arma, haud minus ira, quam metu abiecit. Longus deditorum ordo, septus armatis, per urbem incessit: nemo supplici vultu, sed tristes et truces et adversum plausus ac lasciviam insultantis vulgi inmobiles. Paucos erumpere ausos, circumiecti pressere: ceteri in custodiam conditi; nihil quisquam locutus indignum, et, quamquam inter adversa, salva virtutis fama. Dein L. Vitellius interficitur, par vitiis fratris, in principatu eius vigilantior; nec perinde prosperis socius, quam adversis abstractus.

3. Iisdem diebus Lucilius Bassus cum expedito equite ad componendam Campaniam mittitur, discordibus municipiorum animis magis inter semet, quam contumacia adversus principem. Viso milite quies: et minoribus coloniis inpunitas. Capuae legio tertia hiemandi caussa locatur, et domus inlustres adflictae; cum contra Tarracinenses nulla ope iuvarentur. Tanto proclivius est iniuriae, quam beneficio, vicem exsolvere: quia gratia oneri, ultio in quaestu habetur. Sola-

tio fuit servus Verginii Capitonis, quem proditorem Tarracinensium diximus, patibulo adfixus, in iisdem annulis, quos acceptos a Vitellio gestabat. At Romae senatus cuncta principibus solita Vespasiano decernit, laetus et spei certus: quippe sumpta per Gallias Hispaniasque civilia arma, motis ad bellum Germanis, mox Illyrico, postquam Aegyptum, Iudaeam Syriamque et omnis provincias exercitusque lustraverant, velut expiato terrarum orbe, cepisse finem videbantur. Addidere alacritatem Vespasiani litterae, tamquam manente bello scriptae. Ea prima specie forma: ceterum ut princeps loquebatur, civilia de se et reipublicae egregia. Nec senatus obsequium deerat. Ipsi consulatus cum Tito filio, praetura Domitiano et consulare imperium decernuntur.

4. Miserat et Mucianus epistolas ad senatum, quae materiam sermonibus praebuere: *si privatus esset, cur publice loqueretur? potuisse eadem, paucos post dies, loco sententiae dici.* Ipsa quoque insectatio in Vitellium sera et sine libertate. Id vero erga rempublicam superbum, erga principem contumeliosum, quod *in manu sua fuisse imperium, donatumque Vespasiano* iactabat. Ceterum invidia in occulto; adulatio in aperto erant. Multo cum honore verborum Muciano triumphalia de bello civili data: sed in Sarmatas expeditio fingebatur. Adduntur Primo Antonio consularia, Cornelio Fusco et Arrio Varo praetoria insignia. Mox deos respexere: restitui placuit Capitolium. Eaque omnia Valerius Asiaticus, consul designatus, censuit: ceteri vultu manuque: pauci, quibus conspicua dignitas aut ingenium adulatione exercitum, compositis orationibus adsentiebantur. Ubi ad Helvidium Priscum, praetorem designatum, ventum, prompsit sententiam, ut honori-

ficam in bonum principem, ita * * * * * falsa aberant, et studiis senatus adtollebatur. Isque praecipuus illi dies, magnae offensae initium et magnae gloriae fuit.

5. Res poscere videtur, quia iterum in mentionem incidimus viri saepius memorandi, ut vitam studiaque eius, et quali fortuna sit usus, paucis repetam. Helvidius Priscus, Tarracinae municipio, Cluvio patre, qui ordinem primipili duxisset, ingenium inlustre altioribus studiis iuvenis admodum dedit: non ut plerique, ut nomine magnifico segne otium velaret, sed quo firmior adversus fortuita rempublicam capesseret. Doctores sapientiae secutus est, qui sola bona, quae honesta, mala tantum, quae turpia: potentiam, nobilitatem, ceteraque extra animum, neque bonis neque malis adnumerant. Quaestorius adhuc, a Paeto Thrasea gener delectus, e moribus soceri nihil aeque ac libertatem hausit: civis, senator, maritus, gener, amicus, cunctis vitae officiis aequabilis, opum contemptor, recti pervicax, constans adversus metus.

6. Erant, quibus adpetentior famae videretur, quando etiam sapientibus cupido gloriae novissima exuitur. Ruina soceri in exsilium pulsus, ut Galbae principatu rediit, Marcellum Eprium, delatorem Thraseae, adcusare adgreditur. Ea ultio, incertum maior an iustior, senatum in studia diduxerat. Nam si caderet Marcellus, agmen reorum sternebatur. Primo minax certamen, et egregiis utriusque orationibus testatum. Mox, dubia voluntate Galbae, multis senatorum deprecantibus, omisit Priscus: variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus moderationem laudantium, aut constantiam requirentium. Ceterum, eo senatus die, quo de imperio Vespasiani censebant, placuerat mitti ad principem legatos. Hinc inter Helvidium et

Eprium acre iurgium. Priscus, eligi nominatim a magistratibus iuratis, Marcellus urnam postulabat: quae consulis designati sententia fuerat.

7. Sed Marcelli studium proprius rubor excitabat, ne, aliis electis, posthabitus crederetur. Paullatimque per altercationem ad continuas et infestas orationes provecti sunt, quaerente Helvidio, *quid ita Marcellus iudicium magistratuum pavesceret? Esse illi pecuniam et eloquentiam, quis multos anteiret, ni memoria flagitiorum urgeretur. Sorte et urna mores non discerni: suffragia et existimationem senatus reperta, ut in cuiusque vitam famamque penetrarent. Pertinere ad utilitatem reipublicae, pertinere ad Vespasiani honorem, occurrere illi, quos innocentissimos senatus habeat, qui honestis sermonibus aures imperatoris inbuant. Fuisse Vespasiano amicitiam cum Thrasea, Sorano, Sentio: quorum adcusatores, etiamsi puniri non oporteat, ostentari non debere. Hoc senatus iudicio velut admoneri principem, quos probet, quos reformidet. Nullum maius boni imperii instrumentum, quam bonos amicos. Esse satis Marcello, quod Neronem in exitium tot innocentium inpulerit. Frueretur praemiis et inpunitate; Vespasianum melioribus relinqueret.*

8. Marcellus, *non suam sententiam inpugnari, sed consulem designatum censuisse,* dicebat, *secundum vetera exempla, quae sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitiis locus foret. Nihil evenisse, cur antiquitus instituta exolescerent: aut principis honor in cuiusquam contumeliam verteretur. Sufficere omnes obsequio. Id magis vitandum, ne pervicacia quorundam inritaretur animus, novo principatu suspensus, et vultus quoque ac sermones omnium circumspectans. Se meminisse temporum, quibus natus sit, quam civitatis formam*

patres avique instituerint: ulteriora mirari, praesentia sequi: bonos imperatores voto expetere, qualescumque tolerare. Non magis sua oratione Thraseam, quam iudicio senatus, adflictum. Saevitiam Neronis per huiusmodi imagines inlusisse: nec minus sibi anxiam talem amicitiam, quam aliis exilium. Denique constantia, fortitudine, Catonibus et Brutis aequaretur Helvidius; se unum esse ex illo senatu, qui simul servierit. Suadere etiam Prisco, ne supra principem scanderet: ne Vespasianum, senem triumphalem, iuvenum liberorum patrem, praeceptis coerceret. Quomodo pessimis imperatoribus sine fine dominationem, ita, quamvis egregiis, modum libertatis placere. Haec, magnis utrimque contentionibus iactata, diversis studiis accipiebantur. Vicit pars, quae sortiri legatos malebat, etiam mediis patrum adnitentibus retinere morem. Et splendidissimus quisque eodem inclinabat, metu invidiae, si ipsi eligerentur.

9. Secutum aliud certamen. Praetores aerarii (nam tum a praetoribus tractabatur aerarium) publicam paupertatem questi, modum inpensis postulaverant. Eam curam consul designatus, ob magnitudinem oneris et remedii difficultatem, principi reservabat. Helvidius, arbitrio senatus agendum, censuit. Cum perrogarent sententias consules, Volcatius Tertullinus, tribunus plebis, intercessit, ne quid super tanta re, principe absente, statueretur. Censuerat Helvidius, ut Capitolium publice restitueretur, adiuvaret Vespasianus. Eam sententiam modestissimus quisque silentio, deinde oblivio transmisit. Fuere, qui et meminissent.

10. Tum invectus est Musonius Rufus in Publium Celerem, a quo Baream Soranum falso testimonio circumventum arguebat. Ea cognitione renovari odia

adcusationum videbantur. Sed vilis et nocens reus protegi non poterat: quippe Sorani sancta memoria: Celer professus sapientiam, dein testis in Baream, proditor corruptorque amici et cuius se magistrum ferebat. Proximus dies caussae destinatur. Nec tam Musonius aut Publius, quam Priscus et Marcellus ceterique, motis ad ultionem animis, exspectabantur.

11. Tali rerum statu, cum discordia inter patres, ira apud victos, nulla in victoribus auctoritas, non leges, non princeps in civitate essent, Mucianus, urbem ingressus, cuncta simul in se traxit. Fracta Primi Antonii Varique Arrii potentia, male dissimulatâ in eos Muciani iracundiâ, quamvis vultu tegeretur. Sed civitas, rimandis offensis sagax, verterat se transtuleratque. Ille unus ambiri, coli. Nec deerat ipse: stipatus armatis, domos hortosque permutans, adparatu, incessu, excubiis, vim principis amplecti, nomen remittere. Plurimum terroris intulit caedes Calpurnii Galeriani. Is fuit filius C. Pisonis, nihil ausus: sed nomen insigne et decora ipsi iuventa rumore vulgi celebrabantur: erantque in civitate adhuc turbida et novis sermonibus laeta, qui principatus inanem ei famam circumdarent. Iussu Muciani custodia militari cinctus, ne in ipsa urbe conspectior mors foret, ad quadragesimum ab urbe lapidem, via Appia, fuso per venas sanguine exstinguitur. Iulius Priscus, praetoriarum sub Vitellio cohortium praefectus, se ipse interfecit, pudore magis. quam necessitate. Alphenus Varus ignaviae infamiaeque suae superfuit. Asiaticus enim (is libertus) malam potentiam servili supplicio expiavit.

12. Iisdem diebus crebrescentem cladis Germanicae famam, nequaquam maesta civitas excipiebat. Caesos exercitus, capta legionum hiberna, descivisse Gal

lias, non ut mala loquebantur. Id bellum quibus caussis ortum, quanto externarum sociarumque gentium motu flagraverit, altius expediam. Batavi, donec trans Rhenum agebant, pars Cattorum, seditione domestica pulsi, extrema Gallicae orae, vacua cultoribus, simulque insulam inter vada sitam occupavere, quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit. Nec opibus Romanis, societate validiorum, adtriti, viros tantum armaque imperio ministrant. Diu Germanicis bellis exerciti: mox aucta per Britanniam gloria, transmissis illuc cohortibus, quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant. Erat et domi delectus eques, praecipuo nandi studio, arma equosque retinens, integris turmis Rhenum perrumpere.

13. Iulius Paullus et Claudius Civilis, regia stirpe, multo ceteros anteibant. Paullum Fonteius Capito falso rebellionis crimine interfecit: iniectae Civili catenae, missusque ad Neronem et a Galba absolutus, sub Vitellio rursus discrimen adiit, flagitante supplicium eius exercitu. Inde caussae irarum, spesque ex malis nostris. Sed Civilis, ultra quam barbaris solitum, ingenio sollers, et Sertorium se aut Hannibalem ferens, simili oris dehonestamento, ne ut hosti obviam iretur, si a populo Romano palam descivisset, Vespasiani amicitiam studiumque partium praetendit: missis sane ad eum Primi Antonii litteris, quibus avertere accita Vitellio auxilia et, tumultus Germanici specie, retentare legiones iubebatur. Eadem Hordeonius Flaccus praesens monuerat, inclinato in Vespasianum animo, et reipublicae cura; cui excidium adventabat, si redintegratum bellum et tot armatorum millia Italiam inrupissent.

14. Igitur Civilis, desciscendi certus, occultato in-

terim altiore consilio, cetera ex eventu iudicaturus, novare res hoc modo coepit. Iussu Vitellii, Batavorum iuventus ad delectum vocabatur; quem, suapte natura gravem, onerabant ministri avaritia ac luxu, senes aut invalidos conquirendo, quos pretio dimitterent: rursus inpubes, sed forma conspicui (et est plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur. Hinc invidia: et compositae seditionis auctores perpulere, ut delectum abnuerent. Civilis primores gentis et promptissimos vulgi, specie epularum sacrum in nemus vocatos, ubi nocte et laetitia incaluisse videt, a laude gloriaque gentis orsus, iniurias et raptus et cetera servitii mala enumerat. *Neque enim societatem, ut olim, sed tamquam mancipia haberi. Quando legatum, gravi quidem comitatu et superbo cum imperio, venire? Tradi se praefectis centurionibusque· quos ubi spoliis et sanguine expleverint, mutari, exquirique novos sinus et varia praedandi vocabula. Instare delectum, quo liberi a parentibus, fratres a fratribus, velut supremum dividantur. Nunquam magis adflictam rem Romanam, nec aliud in hibernis, quam praedam et senes: adtollerent tantum oculos, et inania legionum nomina ne pavescerent. At sibi robur peditum equitumque: consanguineos Germanos: Gallias idem cupientes: ne Romanis quidem ingratum id bellum, cuius ambiguam fortunam Vespasiano inputaturos: victoriae rationem non reddi.*

15. Magno cum adsensu auditus, barbaro ritu et patriis exsecrationibus universos adigit. Missi ad Canninefates, qui consilia sociarent. Ea gens partem insulae colit, origine, lingua, virtute par Batavis; numero superantur. Mox occultis nuntiis perlexit Britannica auxilia, Batavorum cohortes, missas in Germaniam, ut supra retulimus, ac tum Magontiaci agentes.

Erat in Canninefatibus stolidae audaciae Brinno, claritate natalium insigni. Pater eius, multa hostilia ausus, Caianarum expeditionum ludibrium inpune spreverat. Igitur ipso rebellis familiae nomine placuit, inpositusque scuto, more gentis, et sustinentium humeris vibratus, dux deligitur. Statimque accitis Frisiis (transrhenana gens est) duarum cohortium hiberna, proxima occupatu, Oceano inrumpit. Nec praeviderant inpetum hostium milites: nec, si praevidissent, satis virium ad arcendum erat. Capta igitur et direpta castra. Dein vagos, et pacis modo effusos, lixas negotiatoresque Romanos invadunt. Simul excidiis castellorum inminebant: quae a praefectis cohortium incensa sunt, quia defendi nequibant. Signa vexillaque et quod militum in superiorem insulae partem congregantur, duce Aquillio primipilari; nomen magis exercitus, quam robur: quippe, viribus cohortium abductis, Vitellius e proximis Nerviorum Germanorumque pagis segnem numerum armis oneraverat.

16. Civilis, dolo grassandum ratus, incusavit ultro praefectos, *quod castella deseruissent. Se cum cohorte, cui praeerat, Canninefatem tumultum compressurum: illi sua quisque hiberna repeterent.* Subesse fraudem consilio, et dispersas cohortes facilius opprimi, nec Brinnonem ducem eius belli, sed Civilem esse, patuit: erumpentibus paullatim indiciis, quae Germani, laeta bello gens, non diu occultaverant. Ubi insidiae parum cessere, ad vim transgressus, Canninefates, Frisios, Batavos propriis cuneis componit. Directa ex diverso acies, haud procul a flumine Rheno, et obversis in hostem navibus, quas, incensis castellis, illuc adpulerant. Nec diu certato, Tungrorum cohors signa ad Civilem transtulit: perculsique milites inprovisa proditione a

sociis hostibusque caedebantur. Eadem etiam navibus perfidia. Pars remigum e Batavis, tamquam inperitia, officia nautarum propugnatorumque inpediebant. Mox contra tendere, et puppes hostili ripae obiicere. Ad postremum gubernatores centurionesque, nisi eadem volentis, trucidant, donec universa quatuor et viginti navium classis transfugeret aut caperetur.

17. Clara ea victoria in praesens, in posterum usui: armaque et naves, quibus indigebant, adepti, magna per Germanias Galliasque fama, libertatis auctores celebrabantur. Germaniae statim misere legatos, auxilia offerentes. Galliarum societatem Civilis arte donisque adfectabat, captos cohortium praefectos suas in civitates remittendo: cohortibus, abire an manere mallent, data potestate. Manentibus honorata militia; digredientibus spolia Romana offerebantur. Simul secretis sermonibus admonebat *malorum, quae tot annis perpessi, miserum servitutem falso pacem vocarent. Batavos, quamquam tributorum expertes, arma contra communes dominos cepisse. Prima acie fusum victumque Romanum. Quid, si Galliae iugum exuant? Quantum in Italia reliquum? Provinciarum sanguine provincias vinci. Ne Vindicis aciem cogitarent: Batavo equite protritos Aeduos Arvernosque; fuisse inter Verginii auxilia Belgas: vereque reputantibus, Galliam suismet viribus concidisse. Nunc easdem omnium partes, addito, si quid militaris disciplinae in castris Romanorum viguerit. Esse secum veteranas cohortes, quibus nuper Othonis legiones procubuerint. Servirent Syria Asiaque et suetus regibus Oriens: multos adhuc in Gallia vivere, ante tributa genitos. Nuper certe, caeso Quinctilio Varo, pulsam e Germania servitutem. Nec Vitellium principem, sed Caesarem Augustum bello provocatum. Li-*

bertatem natura etiam mutis animalibus datam: virtutem proprium hominum bonum. Deos fortioribus adesse. Proinde adriperent vacui occupatos, integri fessos. Dum alii Vespesianum, alii Vitellium foveant, patere locum adversus utrumque.

18. Sic in Gallias Germaniasque intentus, si destinata provenissent, validissimarum ditissimarumque nationum regno inminebat. At Flaccus Hordeonius primos Civilis conatus per dissimulationem aluit. Ubi expugnata castra, deletas cohortes, pulsum Batavorum insula Romanum nomen trepidi nuntii adferebant, Mummium Lupercum legatum, (is duarum legionum hibernis praeerat) egredi adversus hostem iubet. Lupercus legionarios e praesentibus, Ubios e proximis, Treverorum equites haud longe agentis, raptim transmisit, addita Batavorum ala, quae iam pridem conrupta, fidem simulabat, ut, proditis in ipsa acie Romanis, maiore pretio fugeret. Civilis, captarum cohortium signis circumdatus, ut suo militi recens gloria ante oculos, et hostes memoria cladis terrerentur, matrem suam sororesque, simul omnium coniuges parvosque liberos, consistere a tergo iubet: hortamenta victoriae vel pulsis pudorem. Ut virorum cantu, feminarum ululatu, sonuit acies, nequaquam par a legionibus cohortibusque redditur clamor. Nudaverat sinistrum cornu Batavorum ala transfugiens, statimque in nos versa. Sed legionarius miles, quamquam rebus trepidis, arma ordinesque retinebat; Ubiorum Treverorumque auxilia, foeda fuga dispersa, totis campis palantur. Illuc incubuere Germani. Et fuit interim effugium legionibus in castra, quibus *Veterum* nomen est. Praefectus alae Batavorum, Claudius Labeo, oppidano certamine aemulus Civili, ne interfectus invidiam apud populares,

vel, si retineretur, semina discordiae praeberet, in Frisios avehitur.

19. Iisdem diebus Batavorum et Canninefatium cohortes, cum iussu Vitellii in urbem pergerent, missus a Civile nuntius adsequitur. Intumuere statim superbia ferociaque, et *pretium itineris, donativum, duplex stipendium, augeri equitum numerum,* promissa sane a Vitellio, postulabant, non ut adsequerentur, sed caussam seditioni. Et Flaccus, multa concedendo, nihil aliud effecerat, quam ut acrius exposcerent, quae sciebant negaturum. Spreto Flacco, inferiorem Germaniam petivere, ut Civili iungerentur. Hordeonius, adhibitis tribunis centurionibusque, consultavit, num obsequium abnuentes vi coerceret. Mox, insita ignavia et trepidis ministris, quos ambiguus auxiliorum animus et subito delectu suppletae legiones angebant, statuit, continere intra castra militem. Dein poenitentia, et arguentibus ipsis, qui suaserant, tamquam secuturus, scripsit Herennio Gallo, legionis primae legato, qui Bonnam obtinebat, ut *arceret transitu Batavos: se cum exercitu tergis eorum haesurum.* Et opprimi poterant, si hinc Hordeonius, inde Gallus, motis utrimque copiis, medios clausissent. Flaccus omisit inceptum, aliisque litteris Gallum monuit, ne terreret abeuntes. Unde suspicio, sponte legatorum excitari bellum: cunctaque, quae acciderant aut metuebantur, non inertia militis, neque hostium vi, sed fraude ducum evenire.

20. Batavi, cum castris Bonnensibus propinquarent, praemisere, qui Herennio Gallo mandata cohortium exponeret. *Nullum sibi bellum adversus Romanos, pro quibus totiens bellassent. Longa atque inrita militia fessis patriae atque otii cupidinem esse. Si nemo obsisteret, innoxium iter fore; sin arma occurrant, ferro*

viam inventuros. Cunctantem legatum milites perpulerant, fortunam proelii experiretur. Tria millia legionariorum et tumultuariae Belgarum cohortes, simul paganorum lixarumque ignava, sed procax ante periculum, manus, omnibus portis erumpunt, ut Batavos numero inpares circumfundant. Illi, veteres militiae, in cuneos congregantur, densi undique et frontem tergaque ac latus tuti. Sic tenuem nostrorum aciem perfringunt. Cedentibus Belgis, pellitur legio, et vallum portasque trepidi petebant. Ibi plurimum cladis. Cumulatae corporibus fossae: nec caede tantum et vulneribus, sed ruina et suis plerique telis interiere. Victores, colonia Agrippinensium vitata, nihil cetero in itinere hostile ausi, Bonnense proelium excusabant: tamquam petita pace, postquam negabatur, sibimetipsi consuluissent.

21. Civilis, adventu veteranarum cohortium, iusti iam exercitus ductor, sed consilii ambiguus et vim Romanam reputans, cunctos, qui aderant, in verba Vespasiani adigit: mittitque legatos ad duas legiones, quae, priore acie pulsae, in Vetera castra concesserant, *ut idem sacramentum acciperent.* Redditur responsum, *neque proditoris neque hostium se consiliis uti. Esse sibi Vitellium principem, pro quo fidem et arma usque ad supremum spiritum retenturos. Proinde perfuga Batavus arbitrum rerum Romanarum ne ageret, sed meritas sceleris poenas exspectaret.* Quae ubi relata Civili, incensus ira, universam Batavorum gentem in arma rapit. Iunguntur Bructeri Tencterique et excita nuntiis Germania ad praedam famamque.

22. Adversus has concurrentis belli minas legati legionum, Mummius Lupercus et Numisius Rufus, vallum murosque firmabant. Subversa longae pacis

opera, haud procul castris in modum municipii exstructa, ne hostibus usui forent. Sed parum provisum, ut copiae in castra conveherentur: rapi permisere. Ita paucis diebus per licentiam absumpta sunt, quae adversus necessitates in longum suffecissent. Civilis, medium agmen cum robore Batavorum obtinens, utramque Rheni ripam, quo truculentior visu foret, Germanorum catervis complet, adsultante per campos equite. Simul naves in adversum amnem agebantur. Hinc veteranarum cohortium signa, inde depromptae silvis lucisve ferarum imagines, ut cuique genti inire proelium mos est, mixta belli civilis externique facie obstupefecerant obsessos. Et spem oppugnantium augebat amplitudo valli, quod, duabus legionibus situm, vix quinque millia armatorum tuebantur. Sed lixarum multitudo, turbata pace illuc congregata, et bello ministra aderat.

23. Pars castrorum, in collem leniter exsurgens; pars aequo adibatur. Quippe, illis hibernis obsideri premique Germanias, Augustus crediderat, neque unquam id malorum, ut oppugnatum ultro legiones nostras venirent. Inde non loco neque munimentis labor additus: vis et arma satis placebant. Batavi Transrhenanique, quo discreta virtus manifestius spectaretur, sibi quaeque gens consistunt, eminus lacessentes. Post, ubi pleraque telorum turribus pinnisque moenium inrita haerebant, et desuper saxis vulnerabantur, clamore atque inpetu invasere vallum, adpositis plerique scalis, alii per testudinem suorum. Scandebantque iam quidam, cum, gladiis et armorum incussu praecipitati, sudibus et pilis obruuntur, praeferoces initio et rebus secundis nimii. Sed tum praedae cupidine adversa quoque tolerabant. Machinas etiam, insolitum sibi,

ausi. Nec ulla ipsis solertia: perfugae captivique docebant struere materias in modum pontis, mox subiectis rotis propellere: ut alii superstantes, tamquam ex aggere, proeliarentur; pars intus occulti muros subruerent. Sed excussa balistis saxa stravere informe opus: et crates vineasque parantibus adactae tormentis ardentes hastae: ultroque ipsi oppugnatores ignibus petebantur; donec, desperata vi, verterent consilium ad moras, haud ignari paucorum dierum inesse alimenta et multum inbellis turbae. Simul ex inopia proditio et fluxa servitiorum fides ac fortuita belli sperabantur.

24. Flaccus interim, cognito castrorum obsidio, et missis per Gallias, qui auxilia concirent, lectos e legionibus Dillio Voculae, duodevicesimae legionis legato, tradit, ut quam maximis per ripam itineribus celeraret. Ipse pavidus, invalidus corpore, invisus militibus. Neque enim ambigue fremebant, *emissas a Magontiaco Batavorum cohortes, dissimulatos Civilis conatus, adsciri in societatem Germanos. Non Primi Antonii neque Muciani ope Vespasianum magis adolevisse. Aperta odia armaque palam depelli: fraudem et dolum obscura, eoque inevitabilia. Civilem stare contra, struere aciem: Hordeonium e cubiculo et lectulo iubere, quidquid hosti conducat. Tot armatas fortissimorum virorum manus unius senis valetudine regi. Quin potius, interfecto traditore, fortunam virtutemque suam malo omine exsolverent.* His inter se vocibus instinctos flammavere insuper adlatae a Vespasiano litterae, quas Flaccus, quia occultari nequibant, pro concione recitavit: vinctosque, qui adtulerant, ad Vitellium misit.

25. Sic mitigatis animis, Bonnam, hiberna primae legionis, ventum. Infensior illic miles, culpam cladis in Hordeonium vertebat: *eius iussu directam adversus*

Batavos aciem, tamquam a Magontiaco legiones sequerentur: eiusdem proditione caesos, nullis supervenientibus auxiliis. Ignota haec ceteris exercitibus, neque imperatori suo nuntiari: cum adcursu tot provinciarum exstingui repens perfidia potuerit. Hordeonius exemplaria omnium litterarum, quibus per Gallias Britanniamque et Hispanias auxilia orabat, exercitui recitavit; instituitque pessimum facinus, ut epistolae aquiliferis legionum traderentur; a quis ante militi, quam ducibus, legebantur. Tum e seditiosis unum vinciri iubet, magis usurpandi iuris, quam quia unius culpa foret. Motusque Bonna exercitus in coloniam Agrippinensem; adfluentibus auxiliis Gallorum, qui primo rem Romanam enixe iuvabant: mox, valescentibus Germanis, pleraeque civitates adversum nos armatae spe libertatis; et, si exuissent servitium, cupidine imperitandi. Gliscebat iracundia legionum, nec terrorem unius militis vincula indiderant. Quin idem ille arguebat ultro conscientiam ducis: tamquam nuntius inter Civilem Flaccumque falso crimine testis veri opprimeretur. Conscendit tribunal Vocula mira constantia, prehensumque militem ac vociferantem duci ad supplicium iussit. Et, dum mali pavent, optimus quisque iussis paruere. Exin consensu ducem Voculam poscentibus, Flaccus summam rerum ei permisit.

26. Sed discordes animos multa efferabant: inopia stipendii frumentique; et simul delectum tributaque Galliae aspernantes; Rhenus incognita illi caelo siccitate vix navium patiens; arti commeatus: dispositae per omnem ripam stationes, quae Germanos vado arcerent: eademque de caussa minus frugum, et plures, qui consumerent. Apud inperitos prodigii loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tamquam nos amnes

quoque et vetera imperii munimenta desererent. Quod in pace fors seu natura, tunc fatum et ira dei vocabatur. Ingressis Novesium tertiadecima legio coniungitur. Additus Voculae in partem curarum Herennius Gallus legatus: nec ausi ad hostem pergere, loco, cui Gelduba nomen est, castra fecere. Ibi struenda acie, muniendo vallandoque et ceteris belli meditamentis militem firmabant. Utque praeda ad virtutem accenderetur, in proximos Gugernorum pagos, qui societatem Civilis acceperant, ductus a Vocula exercitus. Pars cum Herennio Gallo permansit.

27. Forte navem, haud procul castris, frumento gravem, cum per vada haesisset, Germani in suam ripam trahebant. Non tulit Gallus, misitque subsidio cohortem. Auctus et Germanorum numerus, paullatimque adgregantibus se auxiliis, acie certatum. Germani multa cum strage nostrorum navem abripiunt. Victi (quod tum in morem verterat) non suam ignaviam, sed perfidiam legati culpabant. Protractum e tentorio, scissa veste, verberato corpore, quo pretio, quibus consciis, prodidisset exercitum, dicere iubent. Redit in Hordeonium invidia. Illum auctorem sceleris, hunc ministrum vocant; donec, exitium minitantibus exterritus, proditionem et ipse Hordeonio obiecit: vinctusque, adventu demum Voculae exsolvitur. Is postera die auctores seditionis morte adfecit. Tanta illi exercitui diversitas inerat licentiae patientiaeque. Haud dubie gregarius miles Vitellio fidus: splendidissimus quisque in Vespasianum proni. Inde scelerum ac suppliciorum vices, et mixtus obsequio furor: ut contineri non possent, qui puniri poterant.

28. At Civilem inmensis auctibus universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata,

Ille, ut cuique proximum, vastari Ubios Treverosque, et aliam manum Mosam amnem transire iubet, ut Menapios et Morinos et extrema Galliarum quateret. Actae utrobique praedae; infestius in Ubiis, quod gens Germanicae originis, eiurata patria, Romanorum nomen, Agrippinenses, vocarentur. Caesae cohortes eorum in vico Marcoduro, incuriosius agentes, quia procul ripa aberant. Nec quievere Ubii, quominus praedas e Germania peterent: primo inpune; dein circumventi sunt; per omne id bellum meliore usi fide, quam fortuna. Contusis Ubiis, gravior et successu rerum ferocior Civilis, obsidium legionum urgebat: intentis custodiis, ne quis occultus nuntius venientis auxilii penetraret. Machinas molemque operum Batavis delegat: Transrhenanos, proelium poscentis, ad scindendum vallum ire, detrusosque redintegrare certamen iubet; superante multitudine et facili damno. Nec finem labori nox adtulit.

29. Congestis circum lignis accensisque, simul epulantes, ut quisque vino incaluerat, ad pugnam temeritate inani ferebantur. Quippe ipsorum tela per tenebras vana: Romani conspicuam barbarorum aciem, et, si quis audacia aut insignibus effulgens, ad ictum destinabant. Intellectum id Civili: et, restincto igne, misceri cuncta tenebris et armis iubet. Tum vero strepitus dissoni, casus incerti, neque feriendi, neque declinandi providentia. Unde clamor acciderat, circumagere corpora, tendere arcus. Nihil prodesse virtus, fors cuncta turbare, et ignavorum saepe telis fortissimi cadere. Apud Germanos inconsulta ira: Romanus miles, periculorum gnarus, ferratas sudes, gravia saxa, non forte iaciebat. Ubi sonus molientium, aut adpositae scalae hostem in manus dederant, propel-

lere umbone, pilo sequi: multos, in moenia egressos, pugionibus fodere. Sic exhausta nocte, novam aciem dies aperuit.

30. Eduxerant Batavi turrim duplici tabulato, quam, praetoriae portae (is aequissimus locus) propinquantem, promoti contra validi asseres et incussae trabes perfregere, multa superstantium pernicie. Pugnatumque in perculsos subita et prospera eruptione. Simul a legionariis, peritia et arte praestantibus, plura struebantur. Praecipuum pavorem intulit suspensum et nutans machinamentum, quo repente demisso, praeter suorum ora singuli pluresve hostium sublime rapti, verso pondere intra castra effundebantur. Civilis, omissa oppugnandi spe, rursus per otium adsidebat, nuntiis et promissis fidem legionum convellens.

31. Haec in Germania ante Cremonense proelium gesta, cuius eventum litterae Primi Antonii docuere, addito Caecinae edicto. Et praefectus cohortis e victis, Alpinus Montanus, fortunam partium praesens fatebatur. Diversi hinc motus animorum. Auxilia e Gallia, quis nec amor nec odium in partes, militia sine adfectu, hortantibus praefectis statim a Vitellio desciscunt. Vetus miles cunctabatur: sed adigente Hordeonio Flacco, instantibus tribunis, dixit sacramentum, non vultu neque animo satis adfirmans: et, cum cetera iurisiurandi verba conciperent, Vespasiani nomen haesitantes, aut levi murmure, et plerumque silentio, transmittebant.

32. Lectae deinde pro concione epistolae Antonii ad Civilem, suspiciones militum inritavere, tamquam ad socium partium scriptae, et de Germanico exercitu hostiliter. Mox adlatis Geldubam in castra nuntiis, eadem dicta factaque: et missus cum mandatis Montanus

ad Civilem, *ut absisteret bello: neve externa armis falsis velaret. Si Vespasianum iuvare adgressus foret, satisfactum coeptis.* Ad ea Civilis primo callide: post, ubi videt Montanum praeferocem ingenio, paratumque in res novas, orsus a questu periculisque, quae per quinque et viginti annos in castris Romanis exhausisset, *Egregium,* inquit, *pretium laborum recepi, necem fratris et vincula mea et saevissimas huius exercitus voces, quibus ad supplicium petitus, iure gentium poenas reposco. Vos autem Treveri, ceteraeque servientium animae, quod praemium effusi totiens sanguinis exspectatis, nisi ingratam militiam, inmortalia tributa, virgas, secures, et dominorum ingenia? En ego praefectus unius cohortis et Canninefates Batavique, exigua Galliarum portio, vana illa castrorum spatia excidimus, vel septa ferro fameque premimus. Denique ausos aut libertas sequetur, aut victi iidem erimus.* Sic accensum, sed *molliora* referre iussum, dimittit. Ille, ut inritus legationis, rediit, cetera dissimulans, quae mox erupere.

33. Civilis, parte copiarum retenta, veteranas cohortes, et quod e Germanis maxime promptum, adversus Voculam exercitumque eius mittit, Iulio Maximo et Claudio Victore, sororis suae filio, ducibus. Rapiunt in transitu hiberna alae, Asciburgii sita: adeoque inprovisi castra involavere, ut non adloqui, non pandere aciem Vocula potuerit. Id solum, ut in tumultu, monuit, *subsignano milite media firmare.* Auxilia passim circumfusa sunt. Eques prorupit, exceptusque compositis hostium ordinibus, terga in suos vertit. Caedes inde, non proelium. Et Nerviorum cohortes, metu seu perfidia, latera nostrorum nudavere. Sic ad legiones perventum: quae, amissis signis, intra vallum sternebantur; cum repente novo auxilio fortuna pugnae mu-

tatur. Vasconum lectae a Galba cohortes ac tum accitae, dum castris propinquant, audito proeliantium clamore, intentos hostes a tergo invadunt, latioremque, quam pro numero, terrorem faciunt: aliis a Novesio, aliis a Magontiaco, universas copias advenisse credentibus. Is error Romanis addit animos, et, dum alienis viribus confidunt, suas recepere. Fortissimus quisque e Batavis, quantum peditum erat, funduntur: eques evasit cum signis captivisque, quos prima acie conripuerant. Caesorum eo die, in partibus nostris, maior numerus et inbellior; e Germanis ipsa robora.

34. Dux uterque, pari culpa meritus adversa, prosperis defuere. Nam Civilis, si maioribus copiis instruxisset aciem, circumiri a tam paucis cohortibus nequisset, castraque perrupta exscidisset. Vocula nec adventum hostium exploravit, eoque simul egressus victusque. Dein victoriae parum confisus, tritis frustra diebus, castra in hostem movit: quem si statim inpellere, cursumque rerum sequi maturasset, solvere obsidium legionum eodem inpetu potuit. Tentaverat interim Civilis obsessorum animos, tamquam perditae apud Romanos res, et suis victoria provenisset. Circumferebantur signa vexillaque: ostentati etiam captivi. Ex quibus unus, egregium facinus ausus, clara voce gesta patefecit, confossus illico a Germanis. Unde maior indici fides. Simul vastatione incendiisque flagrantium villarum, venire victorem exercitum, intelligebatur. *In conspectu castrorum constitui signa, fossamque et vallum circumdari* Vocula iubet: *depositis inpedimentis sarcinisque, expediti certarent.* Hinc in ducem clamor pugnam poscentium. Et minari adsueverant. Nec tempore quidem ad ordinandam aciem capto, incompositi fessique proelium sumpsere. Nam

Civilis aderat, non minus vitiis hostium, quam virtute suorum, fretus. Varia apud Romanos fortuna, et seditiosissimus quisque ignavus. Quidam, recentis victoriae memores, retinere locum, ferire hostem, seque et proximos hortari: et, redintegrata acie, manus ad obsessos tendere, ne tempori deessent. Illi, cuncta e muris cernentes, omnibus portis prorumpunt. Ac forte Civilis lapsu equi prostratus, credita per utrumque exercitum fama, vulneratum aut interfectum, inmane quantum suis pavoris et hostibus alacritatis indidit.

35. Sed Vocula, omissis fugientium tergis, vallum turresque castrorum augebat, tamquam rursus obsidium inmineret: conrupta totiens victoria, non falso su spectus bellum malle. Nihil aeque exercitus nostros, quam egestas copiarum, fatigabat. Inpedimenta legionum cum inbelli turba Novesium missa, ut inde terrestri itinere frumentum adveherent: nam flumine hostes potiebantur. Primum agmen securum incessit, nondum satis firmo Civile. Qui, ubi rursus missos Novesium frumentatores, datasque in praesidium cohortes, velut multa pace ingredi accepit, rarum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos licentia vagos, compositus invadit: praemissis, qui pontes et viarum angusta insiderent. Pugnatum longo agmine et incerto Marte, donec proelium nox dirimeret. Cohortes Geldubam perrexere, manentibus, ut fuerant, castris, quae relictorum illic militum praesidio tenebantur. Non erat dubium, quantum in regressu discriminis adeundum foret, frumentatoribus onustis perculsisque. Addit exercitui suo Vocula mille delectos e quinta et quintadecima legionibus, apud Vetera obsessis, indomitum militem et ducibus infensum. Plures, quam iussum erat, profecti, palam in agmine freme-

bant, *non se ultra famem, insidias legatorum, toleraturos.* At, qui remanserant, *desertos se abducta parte legionum,* querebantur. Duplex hinc seditio; aliis revocantibus Voculam, aliis redire in castra abnuentibus.

36. Interim Civilis Vetera circumsedit. Vocula Geldubam atque inde Novesium concessit. Civilis capit Geldubam. Mox, haud procul Novesio, equestri proelio prospere certavit. Sed miles secundis adversisque perinde in exitium ducum accendebatur. Et adventu quintanorum quintadecimanorumque auctae legiones, donativum exposcunt, comperto, pecuniam a Vitellio missam. Nec diu cunctatus Hordeonius nomine Vespasiani dedit. Idque praecipuum fuit seditionis alimentum. Effusi in luxum et epulas et nocturnos coetus, veterem in Hordeonium iram renovant. Nec ullo legatorum tribunorumve obsistere auso, (quippe omnem pudorem nox ademerat) protractum e cubili interficiunt. Eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu per tenebras ignoratus evasisset. Ubi, sedato inpetu, metus rediit: centuriones cum epistolis ad civitates Galliarum misere, auxilia ac stipendia oraturos.

37. Ipsi, ut est vulgus sine rectore praeceps, pavidum, socors, adventante Civile, raptis temere armis ac statim òmissis, in fugam vertuntur. Res adversae discordiam peperere, iis, qui e superiore exercitu erant, caussam suam dissociantibus. Vitellii tamen imagines in castris et per proximas Belgarum civitates repositae, cum iam Vitellius occidisset. Dein mutati in poenitentiam primani quartanique et duodevicesimani, Voculam sequuntur: apud quem resumpto Vespasiani sacramento, ad liberandum Magontiaci obsidium ducebantur. Discesserant obsessores, mixtus ex Cattis,

Usipiis, Mattiacis exercitus, satietate praedae, nec incruenti. In via dispersos et nescios miles noster invaserat. Quin et loricam vallumque per fines suos Treveri struxere, magnisque invicem cladibus cum Germanis certabant, donec egregia erga populum Romanum merita mox rebelles foedarent.

38. Interea Vespasianus iterum ac Titus consulatum absentes inierunt; maesta et multiplici metu suspensa civitate, quae, super instantia mala, falsos pavores induerat: *descivisse Africam, res novas moliente L. Pisone*. Is praeerat provinciae, nequaquam turbidus ingenio: sed, quia naves saevitia hiemis prohibebantur, vulgus, alimenta in dies mercari solitum, cui una ex republica annonae cura, clausum litus, retineri commeatus, dum timet, credebat; augentibus famam Vitellianis, qui studium partium nondum posuerant: ne victoribus quidem ingrato rumore, quorum cupiditates, externis quoque bellis inexplebiles, nulla unquam civilis victoria satiavit.

39. Kalendis Ianuariis in senatu, quem Iulius Frontinus, praetor urbanus, vocaverat, legatis exercitibusque ac regibus laudes gratesque decretae: et Tertio Iuliano praetura, *tamquam transgredientem in partes Vespasiani legionem deseruisset*, ablata, ut in Plotium Griphum transferretur. Hormo dignitas equestris data. Et mox, eiurante Frontino, Caesar Domitianus praeturam cepit. Eius nomen epistolis edictisque praeponebatur, vis penes Mucianum erat: nisi quod pleraque Domitianus, instigantibus amicis, aut propria libidine, audebat. Sed praecipuus Muciano metus e Primo Antonio Varoque Arrio: quos recentes, clarosque rerum fama ac militum studiis, etiam populus fovebat, quia in neminem ultra aciem saevierant. Et ferebatur

Antonius Scribonianum Crassum, egregiis maioribus et fraterna imagine fulgentem, ad capessendam rempublicam hortatus: haud defutura consciorum manu, ni Scribonianus abnuisset, ne paratis quidem conrumpi facilis, adeo metuens incerta. Igitur Mucianus, quia propalam opprimi Antonius nequibat, multis in senatu laudibus cumulatum, secretis promissis onerat, *citeriorem Hispaniam* ostentans *discessu Cluvii Rufi vacuam;* simul amicis eius tribunatus praefecturasque largitur. Dein, postquam inanem animum spe et cupidine inpleverat, vires abolet: dimissa in hiberna legione septima, cuius flagrantissimus in Antonium amor. Et tertia legio, familiaris Arrio Varo miles, in Syriam remissa. Pars exercitus in Germanias ducebatur. Sic egesto, quidquid turbidum, redit urbi sua forma legesque et munia magistratuum.

40. Quo die senatum ingressus est Domitianus, de absentia patris fratrisque ac iuventa sua pauca et modica disseruit, decorus habitu: et, ignotis adhuc moribus, crebra oris confusio pro modestia accipiebatur. Referente Caesare de restituendis Galbae honoribus, censuit Curtius Montanus, ut Pisonis quoque memoria celebraretur. Patres utrumque iussere: de Pisone inritum fuit. Tum sorte ducti, *per quos redderentur bello rapta, quique aera legum, vetustate delapsa, noscerent figerentque, et fastos, adulatione temporum foedatos, exonerarent, modumque publicis inpensis facerent.* Redditur Tertio Iuliano praetura, postquam cognitus est ad Vespasianum confugisse: Gripho honor mansit. Repeti inde cognitionem inter Musonium Rufum et P. Celerem placuit, damnatusque Publius et Sorani manibus satisfactum. Insignis publica severitate dies, ne privatim quidem laude caruit. Iustum iudicium explesse

Musonius videbatur: diversa fama Demetrio, Cynicam sectam professo; quod manifestum reum ambitiosius, quam honestius, defendisset. Ipsi Publio neque animus in periculis, neque oratio suppeditavit. Signo ultionis in adcusatores dato, petit a Caesare Iunius Mauricus, ut commentariorum principalium potestatem senatui faceret, per quos nosceret, quem quisque adcusandum poposcisset. Consulendum tali super re principem, respondit.

41. Senatus, inchoantibus primoribus, iusiurandum concepit, quo certatim omnes magistratus, ceteri ut sententiam rogabantur, deos testes advocabant, *nihil ope sua factum, quo cuiusquam salus laederetur, neque se praemium aut honorem ex calamitate civium cepisse*: trepidis et verba iurisiurandi per varias artes mutantibus, quis flagitii conscientia inerat. Probabant religionem patres, periurium arguebant. Eaque velut censura in Sariolenum Voculam et Nonium Actianum et Cestium Severum acerrime incubuit, crebris apud Neronem delationibus famosos. Sariolenum et recens crimen urgebat, quod apud Vitellium molitus eadem foret. Nec destitit senatus manus intentare Voculae, donec curia excederet. Ad Pactium Africanum transgressi, eum quoque proturbant, tamquam Neroni Scribonios fratres, concordia opibusque insignes, ad exitium monstravisset. Africanus neque fateri audebat, neque abnuere poterat: in Vibium Crispum, cuius interrogationibus fatigabatur, ultro conversus, miscendo quae defendere nequibat, societate culpae invidiam declinavit.

42. Magnam eo die pietatis eloquentiaeque famam Vipstanus Messalla adeptus est, nondum senatoria aetate, ausus pro fratre Aquilio Regulo deprecari. Regu-

lum subversa Crassorum et Orphiti domus in summum odium extulerat. Sponte [ex SC.] adcusationem subisse iuvenis admodum, nec depellendi periculi, sed in spem potentiae videbatur. Et Sulpicia praetextata, Crassi uxor, quatuorque liberi, si cognosceret senatus, ultores aderant. Igitur Messalla non caussam neque reum tueri, sed periculis fratris semet opponens, flexerat quosdam. Occurrit truci oratione Curtius Montanus, eo usque progressus, ut, *post caedem Galbae datam interfectori Pisonis pecuniam a Regulo, adpetitumque morsu Pisonis caput,* obiectaret. *Hoc certe,* inquit, *Nero non coegit, nec dignitatem aut salutem illa saevitia redemisti. Sane toleremus istorum defensiones, qui perdere alios, quam periclitari ipsi, maluerunt. Te securum reliquerat exsul pater, et divisa inter creditores bona, nondum honorum capax aetas: nihil quod ex te concupisceret Nero, nihil quod timeret. Libidine sanguinis et hiatu praemiorum ignotum adhuc ingenium, et nullis defensionibus expertum, caede nobili inbuisti, cum ex funere reipublicae raptis consularibus spoliis, septuagies sestertio saginatus et sacerdotio fulgens, innoxios pueros, inlustres senes, conspicuas feminas eadem ruina prosterneres: cum segnitiam Neronis incusares, quod per singulas domos seque et delatores fatigaret: posse universum senatum una voce subverti. Retinete, patres conscripti, et reservate hominem tam expediti consilii, ut omnis aetas instructa sit, et quomodo senes nostri Marcellum, Crispum, iuvenes Regulum imitentur. Invenit etiam aemulos infelix nequitia: quid si floreat vigeatque? Et quem adhuc quaestorium offendere non audemus, praetorium et consularem visuri sumus? An Neronem extremum dominorum putatis? Idem crediderant, qui Tiberio, qui Caio, superstites fuerunt cum interim*

intestabilior et saevior exortus est. Non timemus Vespasianum: ea principis aetas, ea moderatio. Sed diutius durant exempla, quam auctores. Elanguimus, patres conscripti, nec iam ille senatus sumus, qui, occiso Nerone, delatores et ministros more maiorum puniendos flagitabat. Optimus est post malum principem dies primus.

43. Tanto cum adsensu senatus auditus est Montanus, ut spem caperet Helvidius, posse etiam Marcellum prosterni. Igitur a laude Cluvii Rufi orsus, qui, perinde dives et eloquentia clarus, nulli umquam sub Nerone periculum facessisset, crimine simul exemploque Eprium urgebat, ardentibus patrum animis. Quod ubi sensit Marcellus, velut excedens curia: *Imus,* inquit, *Prisce, et relinquimus tibi senatum tuum: regna, praesente Caesare.* Sequebatur Vibius Crispus: ambo infensi vultu diverso; Marcellus minacibus oculis, Crispus renidens: donec adcursu amicorum retraherentur. Cum glisceret certamen, hinc multi bonique, inde pauci et validi, pertinacibus odiis tenderent, consumptus per discordiam dies.

44. Proximo senatu, inchoante Caesare *de abolendo dolore iraque et priorum temporum necessitatibus*, censuit Mucianus prolixe pro adcusatoribus: simul eos, qui coeptam, deinde omissam actionem repeterent, monuit sermone molli et tamquam rogaret. Patres coeptatam libertatem, postquam obviam itum, omisere. Mucianus, ne sperni senatus iudicium, et cunctis sub Nerone admissis data inpunitas videretur, Octavium Sagittam et Antistium Sosianum, senatorii ordinis, egressos exsilium, in easdem insulas redegit. Octavius Pontiam Postumiam, stupro cognitam et nuptias suas abnuentem, inpotens amoris interfecerat; Sosia-

nus pravitate morum multis exitiosus. Ambo gravi senatus consulto damnati pulsique, quamvis concesso aliis reditu, in eadem poena retenti sunt. Nec ideo lenita erga Mucianum invidia. Quippe Sosianus ac Sagitta viles, etiam si reverterentur: adcusatorum ingenia et opes et exercita malis artibus potentia timebantur.

45. Reconciliavit paullisper studia patrum habita in senatu cognitio secundum veterem morem. Manlius Patruitus, senator, *pulsatum se in colonia Senensi coetu multitudinis et iussu magistratuum* querebatur: *nec finem iniuriae hic stetisse: planctum et lamenta et supremorum imaginem praesenti sibi circumdata cum contumeliis et probris, quae in senatum universum iacerentur.* Vocati, qui arguebantur· et, cognita causa, in convictos vindicatum. Additumque SC., quo Senensium plebes modestiae admoneretur. Iisdem diebus Antonius Flamma Cyrenensibus damnatur lege repetundarum, et exsilio ob saevitiam.

46. Inter quae militaris seditio prope exarsit. Praetorianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro Vespasiano congregati: et inlectus in eandem spem e legionibus miles promissa stipendia flagitabat: ne Vitelliani quidem sine multa caede pelli poterant. [Sed inmensa pecunia dicebatur, qua tanta vis hominum retinenda erat.] Ingressus castra Mucianus, quo rectius stipendia singulorum spectaret, suis cum insignibus armisque victores constituit, modicis inter se spatiis discretos. Tum Vitelliani, quos apud Bovillas in deditionem acceptos memoravimus, ceterique per urbem et urbi vicina conquisiti producuntur prope intecto corpore. Eos Mucianus diduci, et Germanicum Britannicumque militem, ac si qui aliorum exercituum, sepa-

ratim adsistere iubet. Illos primus statim adspectus obstupefecerat: cum ex diverso velut aciem, telis et armis trucem, semet clausos nudosque et inluvie deformes, adspicerent. Ut vero huc illuc distrahi coepere, metus per omnes et praecipua Germanici militis formido, tamquam ea separatione ad caedem destinarentur: prensare commanipularium pectora, cervicibus innecti, suprema oscula petere, *ne desererentur soli, neu, pari in caussa, disparem fortunam paterentur:* modo Mucianum, modo absentem principem, postremum caelum ac deos obtestari: donec Mucianus, *cunctos eiusdem sacramenti, eiusdem imperatoris milites* adpellans, falso timori obviam iret. Namque et victor exercitus clamore lacrimas eorum iuvabat. Isque finis illa die. Paucis post diebus, adloquentem Domitianum firmati iam excepere. Spernunt oblatos agros: militiam et stipendia orant. Preces erant, sed quibus contradici non posset. Igitur in praetorium accepti. Dein, quibus aetas et iusta stipendia, dimissi cum honore, alii ob culpam; sed carptim ac singuli: quo tutissimo remedio consensus multitudinis extenuatur.

47. Ceterum verane pauperie, an uti videretur, actum in senatu, *ut sexcenties sestertium a privatis mutuum acciperetur.* Praepositusque ei curae Poppaeus Silvanus. Nec multo post necessitas abiit, sive omissa simulatio. Abrogati inde, legem ferente Domitiano, consulatus, quos Vitellius dederat: funusque censorium Flavio Sabino ductum: magna documenta instabilis fortunae, summaque et ima miscentis.

48. Sub idem tempus L. Piso proconsul interficitur. Ea de caede quam verissime expediam, si pauca supra repetiero, ab initio caussisque talium facinorum non absurda. Legio in Africa auxiliaque tutandis im-

perii finibus sub d. Augusto Tiberioque principibus proconsuli parebant. Mox C. Caesar, turbidus animi, ac M. Silanum, obtinentem Africam, metuens, ablatam proconsuli legionem misso in eam rem legato tradidit. Aequatus inter duos beneficiorum numerus et, mixtis utriusque mandatis, discordia quaesita, auctaque pravo certamine. Legatorum vis adolevit diuturnitate officii, vel quia minoribus maior aemulandi cura; proconsulum splendidissimus quisque securitati magis, quam potentiae consulebant.

49. Sed tum legionem in Africa regebat Valerius Festus, sumptuosae adolescentiae, neque modica cupiens, et adfinitate Vitellii anxius. Is crebris sermonibus tentaveritne Pisonem ad res novas, an tentanti restiterit, incertum; quoniam secreto eorum nemo adfuit, et, occiso Pisone, plerique ad gratiam interfectoris inclinavere. Nec ambigitur, provinciam et militem alienato erga Vespasianum animo fuisse: et quidam e Vitellianis, urbe profugi, ostentabant Pisoni *nutantes Gallias, paratam Germaniam, pericula ipsius et in pace suspecta tutius bellum.* Inter quae Claudius Sagitta, praefectus alae Petrinae, prospera navigatione praevenit Papirium centurionem a Muciano missum, adseveravitque *mandata interficiendi Pisonis centurioni data. Cecidisse Galerianum, consobrinum eius generumque. Unam in audacia spem salutis. Sed duo itinera audendi; seu mallet statim arma, seu petita navibus Gallia, ducem se Vitellianis exercitibus ostenderet.* Nihil ad ea moto Pisone, centurio a Muciano missus, ut portum Carthaginis adtigit, magna voce laeta Pisoni omnia, tamquam principi, continuare; obvios et subitae rei miraculo adtonitos, ut eadem adstreperent, hortari. Vulgus credulum ruere in forum · praesentiam Pisonis

exposcere. Gaudio clamoribusque cuncta miscebant, indiligentia veri et adulandi libidine. Piso, indicio Sagittae, vel insita modestia, non in publicum egressus est, neque se studiis vulgi permisit. Centurionemque percunctatus, postquam quaesitum sibi crimen caedemque comperit, animadverti in eum iussit, haud perinde spe vitae, quam ira in percussorem, quod idem ex interfectoribus Clodii Macri, cruentas legati sanguine manus ad caedem proconsulis retulisset. Anxio deinde edicto Carthaginiensibus increpitis, ne solita quidem munia usurpabat, clausus intra domum, ne qua motus novi caussa vel forte oriretur.

50. Sed ubi Festo consternatio vulgi, centurionis supplicium, veraque et falsa more famae in maius innotuere, equites in necem Pisonis mittit. Illi raptim vecti, obscuro adhuc coeptae lucis, domum proconsulis inrumpunt, destrictis gladiis: et magna pars Pisonis ignari, quod Poenos auxiliares Maurosque in eam caedem delegerat. Haud procul cubiculo obvium forte servum, *quisnam et ubi esset Piso?* interrogavere. Servus egregio mendacio, *se Pisonem esse*, respondit: ac statim obtruncatur. Nec multo post Piso interficitur: namque aderat, qui nosceret, Bebius Massa, e procuratoribus Africae, iam tunc optimo cuique exitiosus, et in caussas malorum, quae mox tulimus, saepius rediturus. Festus Adrumeto, ubi speculabundus substiterat, ad legionem contendit, praefectumque castrorum, Cetronium Pisanum, vinciri iussit, proprias ob simultates: sed *Pisonis satellitem* vocabat, militesque et centuriones quosdam puniit, alios praemiis adfecit: neutrum ex merito, sed ut oppressisse bellum crederetur. Mox Oeensium Leptitanorumque discordias componit, quae, raptu frugum et pecorum inter agrestes,

modicis principiis iam per arma atque acies exercebantur. Nam populus Oeensis, multitudine inferior, Garamantas exciverat, gentem indomitam et inter adcolas latrociniis fecundam. Unde arctae Leptitanis res, lateque vastatis agris intra moenia trepidabant: donec, interventu cohortium alarumque, fusi Garamantes et recepta omnis praeda, nisi quam vagi per inaccessa mapalium ulterioribus vendiderant.

51. At Vespasiano, post Cremonensem pugnam et prosperos undique nuntios, cecidisse Vitellium, multi cuiusque ordinis, pari audacia fortunaque hibernum mare adgressi, nuntiavere. Aderant legati regis Vologesi, quadraginta Parthorum equitum millia offerentes. Magnificum laetumque, tantis sociorum auxiliis ambiri, neque indigere. Gratiae Vologeso actae, mandatumque, ut legatos ad senatum mitteret et pacem esse sciret. Vespasianus, in Italiam resque urbis intentus, adversam de Domitiano famam accipit: tamquam terminos aetatis et concessa filio egrederetur. Igitur validissimam exercitus partem Tito tradit, ad reliqua Iudaici belli perpetranda.

52. Titum, antequam digrederetur, multo apud patrem sermone orasse dicebatur, *ne criminantium nuntiis temere accenderetur: integrumque se ac placabilem filio praestaret. Non legiones, non classes, perinde firma imperii munimenta, quam numerum liberorum. Nam amicos tempore, fortuna, cupidinibus aliquando aut erroribus imminui, transferri, desinere: suum cuique sanguinem indiscretum, sed maxime principibus: quorum prosperis et alii fruantur, adversa ad iunctissimos pertineant. Ne fratribus quidem mansuram concordiam, ni parens exemplum praebuisset.* Vespasianus, haud aeque Domitiano mitigatus, quam Titi pietate gaudens,

bono esse animo iubet, *belloque et armis rempublicam adtollere: sibi pacem domumque curae fore.* Tum celerrimas navium, frumento onustas, saevo adhuc mari committit. Quippe tanto discrimine urbs nutabat, ut decem haud amplius dierum frumentum in horreis fuerit, cum a Vespasiano commeatus subvenere.

53. Curam restituendi Capitolii in L. Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres. Ab eo contracti haruspices monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes veherentur: templum iisdem vestigiis sisteretur. Nolle deos mutari veterem formam. Undecimo Kal. Iulias serena luce spatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque. Ingressi milites, quis fausta nomina, felicibus ramis. Dein virgines Vestales cum pueris puellisque patrimis matrimisque aqua, vivis e fontibus amnibusque hausta, perluere. Tum Helvidius Priscus praetor, praeeunte Plautio Aeliano pontifice, lustrata suovetaurilibus area et super cespitem redditis extis, Iovem, Iunonem, Minervam, praesidesque imperii deos precatus, uti coepta prosperarent, sedesque suas, pietate hominum inchoatas, divina ope adtollerent, vittas, quis ligatus lapis innexique funes erant, contigit. Simul ceteri magistratus et sacerdotes et senatus et eques et magna pars populi, studio laetitiaque connixi, saxum ingens traxere. Passimque iniectae fundamentis argenti aurique stipes et metallorum primitiae, nullis fornacibus victae, sed ut gignuntur. Praedixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove, in aliud destinato. Altitudo aedibus adiecta. Id solum religio adnuere. Et prioris templi magnificentiae defuisse creditum.

54. Audita interim per Gallias Germaniasque mors

Vitellii duplicaverat bellum. Nam Civilis, omissa dissimulatione, in populum Romanum ruere. Vitellianae legiones vel externum servitium, quam imperatorem Vespasianum, malle. Galli sustulerant animos, eandem ubique exercituum nostrorum fortunam rati: vulgato rumore, a Sarmatis Dacisque Moesica ac Pannonica hiberna circumsideri. Paria de Britannia fingebantur. Sed nihil aeque, quam incendium Capitolii, ut finem imperio adesse crederent, inpulerat. *Captam olim a Gallis urbem: sed, integra Iovis sede, mansisse imperium. Fatali nunc igne signum caelestis irae datum, et possessionem rerum humanarum Transalpinis gentibus portendi,* superstitione vana Druidae canebant. Incesseratque fama, primores Galliarum, ab Othone adversus Vitellium missos, antequam digrederentur, pepigisse, *ne deessent libertati, si populum Romanum continua bellorum civilium series et interna mala fregissent.*

55. Ante Flacci Hordeonii caedem, nihil prorupit, quo coniuratio intelligeretur. Interfecto Hordeonio, commeavere nuntii inter Civilem Classicumque, praefectum alae Treverorum. Classicus nobilitate opibusque ante alios. Regium illi genus et pace belloque clara origo. Ipse e maioribus suis hostis populi Romani, quam socius, iactabat. Miscuere sese Iulius Tutor et Iulius Sabinus: hic Trevir, hic Lingon. Tutor ripae Rheni a Vitellio praefectus: Sabinus, super insitam vanitatem, falsae stirpis gloria incendebatur: *proaviam suam d. Iulio, per Gallias bellanti, corpore atque adulterio placuisse.* Hi secretis sermonibus animos ceterorum scrutari. Ubi, quos idoneos rebantur, conscientia obstrinxere, in colonia Agrippinensi in domum privatam conveniunt. Nam publice civitas talibus inceptis abhorrebat: attamen interfuere quidam

Ubiorum Tungrorumque. Sed plurima vis penes Treveros ac Lingonas. Nec tulere moras consultandi: certatim proclamant: *furere discordiis populum Romanum, caesas legiones, vastatam Italiam, capi cum maxime urbem, omnes exercitus suis quemque bellis detineri. Si Alpes praesidiis firmentur, coalita libertate, dispecturas Gallias, quem virium suarum terminum velint.*

56. Haec dicta pariter probataque. De reliquiis Vitelliani exercitus dubitavere. Plerique *interficiendos* censebant, *turbidos, infidos, sanguine ducum pollutos.* Vicit ratio parcendi: *ne, sublata spe veniae, pertinaciam accenderent. Adliciendos potius in societatem. Legatis tantum legionum interfectis, ceterum vulgus, conscientia scelerum et spe inpunitatis, facile accessurum.* Ea primi consilii forma. Missique per Gallias concitores belli. Simulatum ipsis obsequium, quo incautiorem Voculam opprimerent. Nec defuere, qui Voculae nuntiarent. Sed vires ad coercendum deerant, infrequentibus infidisque legionibus. Inter ambiguos milites et occultos hostes, optimum e praesentibus ratus, mutua dissimulatione et iisdem, quibus petebatur, artibus grassari, in coloniam Agrippinensem descendit. Illuc Claudius Labeo, quem captum et extra conventum amandatum in Frisios diximus, conruptis custodibus perfugit: pollicitusque, *si praesidium daretur, iturum in Batavos et potiorem civitatis partem ad societatem Romanam retracturum;* accepta peditum equitumque modica manu, nihil apud Batavos ausus, quosdam Nerviorum Betasiorumque in arma traxit. Et furtim magis, quam bello, Canninefates Marsacosque incursabat. Vocula, Gallorum fraude inlectus, ad hostem contendit.

57. Nec procul Veteribus aberat, cum Classicus ac Tutor, per speciem explorandi praegressi, cum duci-

bus Germanorum pacta firmavere. Tumque primum discreti a legionibus proprio vallo castra sua circumdant, obtestante Vocula, *Non adeo turbatam civilibus armis rem Romanam, ut Treveris etiam Lingonibusque despectui sit. Superesse fidas provincias, victores exercitus, fortunam imperii, et ultores deos. Sic olim Sacrovirum et Aeduos, nuper Vindicem Galliasque, singulis proeliis concidisse. Eadem rursus numina, eadem fata, ruptores foederum exspectarent. Melius d. Iulio divoque Augusto notos eorum animos. Galbam, et infracta tributa, hostiles spiritus induisse. Nunc hostes, quia molle servitium; cum spoliati exutique fuerint, amicos fore.* Haec ferociter locutus, postquam perstare in perfidia Classicum Tutoremque videt, verso itinere, Novesium concedit. Galli duum millium spatio distantibus campis consedere. Illuc commeantium centurionum militumque emebantur animi: ut (flagitium incognitum) Romanus exercitus in externa verba iurarent, pignusque tanti sceleris nece aut vinculis legatorum daretur. Vocula, quamquam plerique fugam suadebant, audendum ratus, vocata concione, in hunc modum disseruit.

58. *Numquam apud vos verba feci, aut pro vobis sollicitior, aut pro me securior. Nam mihi exitium parari, libens audio: mortemque in tot malis [hostium] ut finem miseriarum exspecto. Vestri me pudet miseretque, adversus quos non proelium et acies parantur, id enim fas armorum et ius hostium est: bellum cum populo Romano vestris se manibus gesturum Classicus sperat, imperiumque et sacramentum Galliarum ostentat. Adeo nos, si fortuna in praesens virtusque deseruit, etiam vetera exempla deficiunt: quotiens Romanae legiones perire praeoptaverint, ne loco pellerentur. Socii saepe nostri ex-*

scindi urbes suas, seque cum coniugibus ac liberis cremari, pertulerunt: neque aliud pretium exitus, quam fides famaque. Tolerant cummaxime inopiam obsidiumque apud Vetera legiones, nec terrore aut promissis demoventur. Nobis, super arma et viros et egregia castrorum munimenta, frumentum et commeatus, quamvis longo bello pares. Pecunia nuper etiam donativo suffecit: quod sive a Vespasiano, sive a Vitellio, datum interpretari mavultis, ab imperatore certe Romano accepistis. Tot bellorum victores, apud Geldubam, apud Vetera, fuso totiens hoste, si pavetis aciem, indignum id quidem: sed est vallum murique et trahendi artes, donec e proximis provinciis auxilia exercitusque concurrant. Sane ego displiceam. Sunt alii legati, tribuni, centurio denique, aut miles. Ne hoc prodigium toto terrarum orbe vulgetur, vobis satellitibus, Civilem et Classicum Italiam invasuros. An, si ad moenia urbis Germani Gallique duxerint, arma patriae inferetis? Horret animus tanti flagitii imagine. Tutorin' Trevero agentur excubiae? Signum belli Batavus dabit? Germanorum catervas supplebitis? Quis deinde sceleris exitus, cum Romanae legiones contra direxerint? transfugae e transfugis, et proditores e proditoribus, inter recens et vetus sacramentum invisi deis errabitis? Te, Iupiter optime maxime, quem per octingentos viginti annos tot triumphis coluimus, te, Quirine, Romanae parens urbis, precor venerorque, ut, si vobis non fuit cordi, me duce haec castra incorrupta et intemerata servari, at certe pollui foedarique a Tutore et Classico ne sinatis. Militibus Romanis aut innocentiam detis, aut maturam et sine noxa poenitentiam.

59. Varie excepta oratio, inter spem metumque ac pudorem. Digressum Voculam, et de supremis agi-

tantem, liberti servique prohibuere, foedissimam mortem sponte praevenire. Et Classicus, misso Aemilio Longino, desertore primae legionis, caedem eius maturavit. Herennium et Numisium legatos vinciri satis visum. Dein, sumptis Romani imperii insignibus, in castra venit. Nec illi, quamquam ad omne facinus durato, verba ultra suppeditavere, quam ut sacramentum recitaret. Iuravere, qui aderant, pro imperio Galliarum. Interfectorem Voculae altis ordinibus, ceteros, ut quisque flagitium navaverat, praemiis adtollit. Divisae inde inter Tutorem et Classicum curae. Tutor valida manu circumdatos Agrippinenses, quantumque militum apud superiorem Rheni ripam, in eadem verba adigit, occisis Magontiaci tribunis, pulso castrorum praefecto, qui detrectaverant. Classicus corruptissimum quemque e deditis *pergere ad obsessos* iubet, *veniam ostentantes, si praesentia sequerentur: aliter nihil spei. Famem ferrumque et extrema passuros.* Adiecere, qui missi erant, exemplum suum.

60. Obsessos hinc fides, inde egestas, inter decus ac flagitium distrahebant. Cunctantibus solita insolitaque alimenta deerant; absumptis iumentis equisque et ceteris animalibus, quae profana foedaque in usum necessitas vertit. Virgulta postremo et stirpes et internatas saxis herbas vellentes, miseriarum patientiaeque documentum fuere: donec egregiam laudem fine turpi macularent, missis ad Civilem legatis, vitam orantes. Neque ante preces admissae, quam in verba Galliarum iurarent. Tum, pactus praedam castrorum, dat custodes, qui pecuniam, calones, sarcinas retentarent, ac qui ipsos leves abeuntes prosequerentur. Ad quintum fere lapidem coorti Germani incautum agmen adgrediuntur. Pugnacissimus quisque in vestigio, multi palan-

tes, occubuere: ceteri retro in castra profugiunt; querente sane Civile et increpante Germanos, *tamquam fidem per scelus abrumperent.* Simulata ea fuerint, an retinere saevientes nequiverit, parum adfirmatur. Direptis castris, faces iniiciunt: cunctosque, qui proelio superfuerant, incendium hausit.

61. Civilis, barbaro voto, post coepta adversus Romanos arma, propexum rutilatumque crinem, patrata demum caede legionum, deposuit. Et ferebatur, parvulo filio quosdam captivorum, sagittis iaculisque puerilibus figendos, obtulisse. Ceterum neque se neque quemquam Batavum in verba Galliarum adegit: fisus Germanorum opibus: et, si certandum adversus Gallos de possessione rerum foret, inclytus fama et potior. Mummius Lupercus, legatus legionis, inter dona missus Veledae. Ea virgo nationis Bructerae late imperitabat: vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas, et, augescente superstitione, arbitrantur deas. Tuncque Veledae auctoritas adolevit: nam *prosperas Germanis res et excidium legionum* praedixerat. Sed Lupercus in itinere interfectus. Pauci centurionum tribunorumque, in Gallia geniti, reservantur, pignus societatis. Cohortium, alarum, legionum hiberna subversa cremataque: iis tantum relictis, quae Magontiaci ac Vindonissae sita sunt.

62. Legio sextadecima cum auxiliis simul deditis a Novesio in coloniam Treverorum transgredi iubetur, praefinita die, intra quam castris excederet. Medium omne tempus per varias curas egere: ignavissimus quisque, caesorum apud Vetera exemplo, paventes; melior pars rubore et infamia. *Quale illud iter? quis dux viae? et omnia in arbitrio eorum, quos vitae necisque dominos fecissent.* Alii, nulla dedecoris cura, pe-

cuniam aut carissima sibimetipsi circumdare. Quidam expedire arma, telisque tamquam in aciem accingi. Haec meditantibus advenit proficiscendi hora, exspectatione tristior. Quippe intra vallum deformitas haud perinde notabilis: detexit ignominiam campus et dies. Revulsae imperatorum imagines, inhonora signa, fulgentibus hinc inde Gallorum vexillis: silens agmen, et velut longae exsequiae: dux Claudius Sanctus, effosso oculo: dirus ore, ingenio debilior. Duplicatur flagitium, postquam, desertis Bonnensibus castris, altera se legio miscuerat. Et, vulgata captarum legionum fama, cuncti, qui paullo ante Romanorum nomen horrebant, procurrentes ex agris tectisque et undique effusi insolito spectaculo nimium fruebantur. Non tulit ala Picentina gaudium insultantis vulgi: spretisque Sancti promissis aut minis, Magontiacum abeunt: ac forte obvio interfectore Voculae, Longino, coniectis in eum telis, initium exsolvendae in posterum culpae fecere. Legiones, nihil mutato itinere, ante moenia Treverorum considunt.

63. Civilis et Classicus, rebus secundis sublati, an coloniam Agrippinensem diripiendam exercitibus suis permitterent, dubitavere. Saevitia ingenii et cupidine praedae ad excidium civitatis trahebantur: obstabat ratio belli, et novum imperium inchoantibus utilis clementiae fama. Civilem etiam beneficii memoria flexit, quod filium eius, primo rerum motu, in colonia Agrippinensi deprehensum, honorate custodierant. Sed Transrhenanis gentibus invisa civitas opulentia auctuque. Neque alium finem belli rebantur, quam si promiscua ea sedes omnibus Germanis foret, aut, disiecta, Ubios quoque dispersisset.

64. Igitur Tencteri, Rheno discreta gens, missis le-

gatis, mandata apud concilium Agrippinensium edi iubent: quae ferocissimus e legatis in hunc modum protulit: *Redisse vos in corpus nomenque Germaniae, communibus deis et praecipuo deorum, Marti, grates agimus: vobisque gratulamur, quod tandem liberi inter liberos eritis. Nam ad hunc diem flumina ac terras et caelum quodammodo ipsum clauserant Romani, ut conloquia congressusque nostros arcerent, vel, quod contumeliosius est viris ad arma natis, inermes ac prope nudi sub custode et pretio coiremus. Sed, ut amicitia societasque nostra in aeternum rata sit, postulamus a vobis, muros coloniae, munimenta servitii, detrahatis. Etiam fera animalia, si clausa teneas, virtutis obliviscuntur. Romanos omnes in finibus vestris trucidetis. Haud facile libertas et domini miscentur. Bona interfectorum in medium cedant, ne quis occulere quidquam aut segregare caussam suam possit. Liceat nobis vobisque utramque ripam colere, ut olim maioribus nostris. Quomodo lucem diemque omnibus hominibus; ita omnes terras fortibus viris natura aperuit. Instituta cultumque patrium resumite, abruptis voluptatibus, quibus Romani plus adversus subiectos, quam armis, valent. Sincerus et integer et servitutis oblitus populus, aut ex aequo agetis, aut aliis imperitabitis.*

65. Agrippinenses, sumpto consultandi spatio, quando neque subire conditiones metus futuri, neque palam aspernari conditio praesens sinebat, in hunc modum respondent: *Quae prima libertatis facultas data est, avidius quam cautius sumpsimus, ut vobis ceterisque Germanis, consanguineis nostris, iungeremur. Muros civitatis, congregantibus se cum maxime Romanorum exercitibus, augere nobis, quam diruere, tutius est. Si qui ex Italia aut provinciis alienigenae in finibus no-*

stris fuerant, eos bellum absumpsit, vel in suas quisque sedes refugere. Deductis olim et nobiscum per connubium sociatis, quique mox provenere, haec patria est. Nec vos adeo iniquos existimamus, ut interfici a nobis parentes, fratres, liberos nostros velitis. Vectigal et onera commerciorum resolvimus. Sint transitus incustoditi; sed diurni et inermes, donec nova et recentia iura in vetustatem consuetudine vertantur. Arbitrum habebimus Civilem et Veledam, apud quos pacta sancientur. Sic lenitis Tencteris, legati ad Civilem et Veledam missi cum donis, cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetravere. Sed coram adire adloquique Veledam negatum. Arcebantur adspectu, quo venerationis plus inesset. Ipsa edita in turre: delectus e propinquis consulta responsaque, ut internuntius numinis, portabat.

66. Civilis, societate Agrippinensium auctus, proximas civitates adfectare, aut adversantibus bellum inferre statuit. Occupatisque Sunicis, et iuventute eorum per cohortes composita, quo minus ultra pergeret, Claudius Labeo Betasiorum Tungrorumque et Nerviorum tumultuaria manu restitit: fretus loco, quia pontem Mosae fluminis anteceperat. Pugnabaturque in angustiis ambigue, donec Germani transnatantes terga Labeonis invasere. Simul Civilis, ausus, an ex composito, intulit se agmini Tungrorum, et clara voce: *Non ideo,* inquit, *bellum sumpsimus, ut Batavi et Treveri gentibus imperent. Procul haec a nobis adrogantia. Accipite societatem. Transgredior ad vos, seu me ducem, seu militem, mavultis.* Movebatur vulgus, condebantque gladios; cum Campanus ac Iuvenalis, ex primoribus Tungrorum, universam ei gentem dedidere. Labeo, antequam circumveniretur, profugit. Civilis

Betasios quoque ac Nervios, in fidem acceptos, copiis suis adiunxit: ingens rerum, perculsis civitatum animis, vel sponte inclinantibus.

67. Interea Iulius Sabinus, proiectis foederis Romani monumentis, *Caesarem* se salutari iubet: magnamque et inconditam popularium turbam in Sequanos rapit, conterminam civitatem et nobis fidam. Nec Sequani detrectavere certamen. Fortuna melioribus adfuit. Fusi Lingones. Sabinus festinatum temere proelium pari formidine deseruit. Utque famam exitii sui faceret, villam, in quam perfugerat, cremavit: illic voluntaria morte interiisse creditus. Sed, quibus artibus latebrisque vitam per novem mox annos traduxerit, simul amicorum eius constantiam et insigne Epponinae uxoris exemplum, suo loco reddemus. Sequanorum prospera acie belli inpetus stetit. Resipiscere paullatim civitates, fasque et foedera respicere, principibus Remis: qui per Gallias edixere, *ut missis legatis in commune consultarent, libertas an pax placeret.*

68. At Romae cuncta in deterius audita Mucianum angebant, ne, quamquam egregii duces (iam enim Gallum Annium et Petilium Cerialem delegerat) summam belli parum tolerarent. Nec relinquenda urbs sine rectore. Et Domitiani indomitae libidines timebantur: suspectis, uti diximus, Primo Antonio Varoque Arrio. Varus, praetorianis praepositus, vim atque arma retinebat. Eum Mucianus pulsum loco, ne sine solatio ageret, annonae praefecit. Utque Domitiani animum, Varo haud alienum, deleniret, Arretinum Clementem, domui Vespasiani per adfinitatem innexum et gratissimum Domitiano, praetorianis praeposuit, *patrem eius sub Caio Caesare egregie functum ea cura,* dictitans: *luctum militibus idem nomen, atque ipsum, quamquam*

senatorii ordinis, ad utraque munia sufficere. Adsumuntur e civitate clarissimus quisque, et alii per ambitionem. Simul Domitianus Mucianusque accingebantur, dispari animo: ille spe ac iuventa properus, hic moras nectens, quis flagrantem retineret, ne ferocia aetatis et pravis inpulsoribus, si exercitum invasisset, paci belloque male consuleret. Legiones victrices, sexta et octava, Vitellianarum unaetvicesima, e recens conscriptis secunda, Penninis Cottianisque Alpibus, pars monte Graio, traducuntur: XIV legio e Britannia, sexta ac decima ex Hispania accitae. Igitur venientis exercitus fama, et suopte ingenio, ad mitiora inclinantes Galliarum civitates, in Remos convenere. Treverorum legatio illic opperiebatur, acerrimo instinctore belli Tullio Valentino. Is meditata oratione cuncta, magnis imperiis obiectari solita, contumeliasque et invidiam in populum Romanum effudit: turbidus miscendis seditionibus, et plerisque gratus vecordi facundia.

69. At Iulius Auspex, e primoribus Remorum, *vim Romanam pacisque bona* dissertans, et *sumi bellum etiam ab ignavis, strenuissimi cuiusque periculo geri, iamque super caput legiones,* sapientissimum quemque reverentia fideque, iuniores periculo ac metu, continuit. Et Valentini animum laudabant, consilium Auspicis sequebantur. Constat, obstitisse Treveris Lingonibusque apud Gallias, quod, Vindicis motu, cum Verginio steterant. Deterruit plerosque provinciarum aemulatio: *quod bello caput? unde ius auspiciumque peteretur? quam, si cuncta provenissent, sedem imperio legerent?* Nondum victoria, iam discordia erat: aliis foedera, quibusdam opes viresque, aut vetustatem originis, per iurgia iactantibus. Taedio futurorum prae-

sentia placuere. Scribuntur ad Treveros epistolae, nomine Galliarum, *ut abstinerent armis, inpetrabili venia et paratis deprecatoribus, si poeniteret.* Restitit idem Valentinus, obstruxitque civitatis suae aures, haud perinde instruendo bello intentus, quam frequens concionibus.

70. Igitur non Treveri neque Lingones ceteraeve rebellium civitates pro magnitudine suscepti discriminis agere. Ne duces quidem in unum consulere; sed Civilis avia Belgarum circumibat, dum Claudium Labeonem capere aut exturbare nititur; Classicus, segne plerumque otium trahens, velut parto imperio fruebatur. Ne Tutor quidem maturavit superiorem Germaniae ripam et ardua Alpium praesidiis claudere. Atque interim unaetvicesima legio Vindonissa, Sextilius Felix cum auxiliariis cohortibus per Rhaetiam inrupere. Accessit ala Singularium, excita olim a Vitellio, deinde in partes Vespasiani transgressa. Praeerat Iulius Briganticus, sorore Civilis genitus, ut ferme acerrima proximorum odia sunt, invisus avunculo infensusque. Tutor Treverorum copias, recenti Vangionum, Caeracatium, Tribocorum delectu auctas, veterano pedite atque equite firmavit, conruptis spe, aut metu subactis legionariis: qui primo cohortem, praemissam a Sextilio Felice, interficiunt; mox ubi duces exercitusque Romanus propinquabant, honesto transfugio rediere, secutis Tribocis Vangionibusque et Caeracatibus. Tutor, Treveris comitantibus, vitato Magontiaco, Bingium concessit, fidens loco, quia pontem Navae fluminis abruperat. Sed incursu cohortium, quas Sextilius ducebat, et reperto vado, proditus fususque. Ea clade perculsi Treveri, et plebes, omissis armis, per agros palatur. Quidam principum, ut primi posuisse bellum

viderentur, in civitates, quae societatem Romanam non exuerant, perfugerunt. Legiones a Novesio Bonnaque in Treveros, ut supra memoravimus, traductae, se ipsae in verba Vespasiani adigunt. Haec Valentino absente gesta: qui ubi adventabat furens, cunctaque rursus in turbas et exitium conversurus, legiones in Mediomatricos, sociam civitatem, abscessere. Valentinus ac Tutor in arma Treveros retrahunt: occisis Herennio ac Numisio, legatis, quo minore spe veniae cresceret vinculum sceleris.

71. Hic belli status erat, cum Petilius Cerialis Magontiacum venit. Eius adventu erectae spes. Ipse pugnae avidus et contemnendis, quam cavendis, hostibus melior, ferocia verborum militem incendebat: ubi primum congredi licuisset, nullam proelio moram facturus. Delectus per Galliam habitos in civitates remittit, ac nuntiare iubet, *sufficere imperio legiones. Socii ad munia pacis redirent, securi, velut confecto bello, quod Romanae manus excepissent.* Auxit ea res Gallorum obsequium. Nam, recepta iuventute, facilius tributa toleravere, proniores ad officia, quod spernebantur. At Civilis et Classicus, ubi pulsum Tutorem, caesos Treveros, cuncta hostibus prospera accepere, trepidi ac properantes, dum dispersas suorum copias conducunt, crebris interim nuntiis Valentinum monuere, ne summae rei periculum faceret. Eo rapidius Cerialis, missis in Mediomatricos, qui breviore itinere legiones in hostem verterent, contracto, quod erat militum Magontiaci, quantumque secum transvexerat, tertiis castris Rigodulum venit; quem locum magna Treverorum manu Valentinus insederat, montibus aut Mosella amne septum. Et addiderat fossas obicesque saxorum. Nec deterruere ea munimenta

Romanum ducem, quo minus peditem perrumpere iuberet, equitum aciem in collem erigeret, spreto hoste; quem, temere conlectum, haud ita loco iuvari, ut non plus suis in virtute foret. Paullum morae in adscensu, dum missilia hostium praevehuntur: ut ventum in manus, deturbati ruinae modo praecipitantur. Et pars equitum, aequioribus iugis circumvecta, nobilissimos Belgarum, in quis ducem Valentinum, cepit.

72. Cerialis postero die coloniam Treverorum ingressus est, avido milite eruendae civitatis: *hanc esse Classici, hanc Tutoris, patriam: horum scelere clausas caesasque legiones. Quid tantum Cremonam meruisse? quam e gremio Italiae raptam, quia unius noctis moram victoribus adtulerit: stare in confinio Germaniae integram sedem, spoliis exercituum et ducum caedibus ovantem. Redigeretur praeda in fiscum: ipsis sufficere ignes et rebellis coloniae ruinas, quibus tot castrorum excidia pensarentur.* Cerialis, a metu infamiae, si licentia saevitiaque inbuere militem crederetur, pressit iras. Et paruere, posito civium bello, ad externa modestiores. Convertit inde animos accitarum e Mediomatricis legionum miserabilis adspectus. Stabant conscientia flagitii maestae, fixis in terram oculis. Nulla inter coeuntes exercitus consalutatio: neque solantibus hortantibusve responsa dabant, abditi per tentoria et lucem ipsam vitantes. Nec perinde periculum aut metus, quam pudor ac dedecus, obstupefecerat: adtonitis etiam victoribus, qui vocem precesque adhibere non ausi, lacrimis ac silentio veniam poscebant: donec Cerialis mulceret animos, *fato acta* dictitans, *quae militum ducumque discordia vel fraude hostium evenissent. Primum illum stipendiorum et sacramenti diem haberent: priorum facinorum neque imperatorem neque se memi-*

nisse. Tunc recepti in eadem castra, et edictum per manipulos, ne quis in certamine iurgiove seditionem aut cladem commilitoni obiectaret.

73. Mox Treveros ac Lingones, ad concionem vocatos, ita adloquitur: *Neque ego umquam facundiam exercui; et populi Romani virtutem armis adfirmavi. Sed, quia apud vos verba plurimum valent, bonaque ac mala non sua natura, sed vocibus seditiosorum, aestimantur; statui pauca disserere, quae, profligato bello, utilius sit vobis audisse, quam nobis dixisse. Terram vestram, ceterorumque Gallorum, ingressi sunt duces imperatoresque Romani, nulla cupidine, sed maioribus vestris invocantibus, quos discordiae usque ad exitium fatigabant. Et acciti auxilio Germani sociis pariter atque hostibus servitutem inposuerant. Quot proeliis adversus Cimbros Teutonosque, quantis exercituum nostrorum laboribus, quove eventu Germanica bella tractaverimus, satis clarum. Nec ideo Rhenum insedimus, ut Italiam tueremur; sed ne quis alius Ariovistus regno Galliarum potiretur. An vos cariores Civili Batavisque et Transrhenanis gentibus creditis, quam maioribus eorum patres avique vestri fuerunt? Eadem semper caussa Germanis transscendendi in Gallias, libido atque avaritia et mutandae sedis amor, ut, relictis paludibus et solitudinibus suis, fecundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent. Ceterum libertas et speciosa nomina praetexuntur: nec quisquam alienum servitium et dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet.*

74. *Regna bellaque per Gallias semper fuere, donec in nostrum ius concederetis. Nos, quamquam totiens lacessiti, iure victoriae id solum vobis addidimus, quo pacem tueremur. Nam neque quies gentium sine armis,*

neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt. Cetera in communi sita sunt. Ipsi plerumque legionibus nostris praesidetis: ipsi has aliasque provincias regitis. Nihil separatum clausumve. Et laudatorum principum usus ex aequo, quamvis procul agentibus: saevi proximis ingruunt. Quomodo sterilitatem aut nimios imbres et cetera naturae mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt, donec homines: sed neque haec continua, et meliorum interventu pensantur. Nisi forte, Tutore et Classicc regnantibus, moderatius imperium speratis: aut minoribus, quam nunc, tributis parabuntur exercitus, quibus Germani Britannique arceantur. Nam pulsis (quod dii prohibeant) Romanis, quid aliud, quam bella omnium inter se gentium exsistent? Octingentorum annorum fortuna disciplinaque compages haec coaluit, quae convelli, sine exitio convellentium, non potest. Sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, praecipuae bellorum caussae. Proinde pacem et urbem, quam victi victoresque eodem iure obtinemus, amate, colite. Moneant vos utriusque fortunae documenta, ne contumaciam cum pernicie, quam obsequium cum securitate, malitis. Tali oratione graviora metuentes composuit erexitque.

75. Tenebantur victore exercitu Treveri, cum Civilis et Classicus misere ad Cerialem epistolas, quarum haec sententia fuit: *Vespasianum, quamquam nuntios occultarent, excessisse vita; urbem atque Italiam interno bello consumptam; Muciani ac Domitiani vana et sine viribus nomina. Si Cerialis imperium Galliarum velit, ipsos finibus civitatum suarum contentos; si proelium mallet, ne id quidem abnuere.* Ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum, qui adtulerat, ipsasque epistolas ad Domitianum misit. Hostes, divisis copiis,

advenere undique. Plerique culpabant Cerialem, passum iungi, quos discretos intercipere licuisset. Romanus exercitus castra fossa valloque circumdedit, quis temere antea intutis consederat. Apud Germanos diversis sententiis certabatur.

76. Civilis, *opperiendas Transrhenanorum gentes, quarum terrore fractae populi Romani vires obtererentur. Gallos quid aliud, quam praedam victoribus? et tamen, quod roboris sit, Belgas, secum palam aut voto stare.* Tutor *cunctatione crescere rem Romanam* adfirmabat, *coeuntibus undique exercitibus. Transvectam e Britannia legionem: accitas ex Hispania: adventare ex Italia: nec subitum militem, sed veterem expertumque belli. Nam Germanos, qui ab ipsis sperentur, non iuberi, non regi, sed cuncta ex libidine agere: pecuniamque ac dona, quis solis corrumpantur, maiora apud Romanos, et neminem adeo in arma pronum, ut non idem pretium quietis, quam periculi, malit. Quodsi statim congrediantur, nullas esse Ceriali, nisi ex reliquiis Germanici exercitus, legiones, foederibus Galliarum obstrictas. Idque ipsum, quod inconditam nuper Valentini manum contra spem suam fuderint, alimentum illis ducique temeritatis. Ausuros rursus venturosque in manus, non inperiti adolescentuli, verba et conciones, quam ferrum et arma, meditantis, sed Civilis et Classici: quos ubi adspexerint, redituram in animos formidinem, fugam famemque ac totiens captis precariam vitam. Neque Treveros aut Lingonas benevolentia contineri: resumpturos arma, ubi metus abscesserit.* Diremit consiliorum diversitatem, adprobata Tutoris sententia, Classicus: statimque exsequuntur.

77. Media acies Ubiis Lingonibusque data: dextro cornu cohortes Batavorum: sinistro Bructeri Tencteri-

que. Pars montibus, alii viam inter Mosellamque flumen tam inprovisi adsiluere, ut in cubiculo ac lectulo Cerialis (neque enim noctem in castris egerat) pugnari simul vincique suos audierit, increpans pavorem nuntiantium, donec universa clades in oculis fuit. Perrupta legionum castra, fusi equites: medius Mosellae pons, qui ulteriora coloniae adnectit, ab hostibus insessus. Cerialis, turbidis rebus intrepidus et fugientes manu retrahens, intecto corpore promptus inter tela, felici temeritate et fortissimi cuiusque adcursu, reciperatum pontem electa manu firmavit. Mox in castra reversus, palantes captarum apud Novesium Bonnamque legionum manipulos et rarum apud signa militem ac prope circumventas aquilas videt. Incensus ira, *Non Flaccum*, inquit, *non Voculam deseritis. Nulla hic proditio: neque aliud excusandum habeo, quam quod vos, Gallici foederis oblitos, redisse in memoriam Romani sacramenti, temere credidi. Adnumerabor Numisiis et Herenniis: ut omnes legati vestri aut militum manibus, aut hostium, ceciderint. Ite, nuntiate Vespasiano, vel, quod propius est, Civili et Classico, relictum a vobis in acie ducem. Venient legiones, quae neque me inultum, neque vos inpunitos, patiantur.*

78. Vera erant et a tribunis praefectisque eadem ingerebantur. Consistunt per cohortes et manipulos: neque enim poterat patescere acies, effuso hoste et inpedientibus tentoriis sarcinisque, cum intra vallum pugnaretur. Tutor et Classicus et Civilis, suis quisque locis, pugnam ciebant: Gallos pro libertate, Batavos pro gloria, Germanos ad praedam instigantes. Et cuncta pro hostibus erant; donec legio unaetvicesima, patentiore, quam ceterae, spatio conglobata, sustinuit ruentes; mox inpulit. Nec sine ope divina, mutatis

repente animis, terga victores vertere. Ipsi territos se cohortium adspectu ferebant, quae primo inpetu disiectae, summis rursus iugis congregabantur, ac speciem novi auxilii fecerant. Sed obstitit vincentibus pravum inter ipsos certamen, hoste omisso, spolia consectandi. Cerialis, ut incuria prope rem adflixit, ita constantia restituit: secutusque fortunam, castra hostium eodem die capit exscinditque.

79. Nec in longum quies militi data. Orabant auxilium Agrippinenses; offerebantque uxorem ac sororem Civilis et filiam Classici, relicta sibi pignora societatis. Atque interim dispersos in domibus Germanos trucidaverant. Unde metus et iustae preces invocantium, antequam hostes, reparatis viribus, ad spem vel ad ultionem accingerentur. Namque et Civilis illuc intenderat, non invalidus, flagrantissima cohortium suarum integra; quae, ex Chaucis Frisiisque composita, Tolbiaci in finibus Agrippinensium agebat. Sed tristis nuntius avertit, *deletam cohortem dolo Agrippinensium:* qui largis epulis vinoque sopitos Germanos, clausis foribus, igne iniecto cremavere. Simul Cerialis propero agmine subvenit. Circumsteterat Civilem et alius metus, ne quartadecima legio, adiuncta Britannica classe, adflictaret Batavos, qua Oceano ambiuntur. Sed legionem terrestri itinere Fabius Priscus, legatus, in Nervios Tungrosque duxit: eaeque civitates in deditionem acceptae. Classem ultro Canninefates adgressi sunt: maiorque pars navium depressa aut capta. Et Nerviorum multitudinem, sponte commotam ut pro Romanis bellum capesseret, iidem Canninefates fudere. Classicus quoque adversus equites, Novesium a Cleriale praemissos, secundum proelium fecit. Quae mo-

dica sed crebra damna famam victoriae nuper partae lacerabant.

80. Iisdem diebus Mucianus Vitellii filium interfici iubet: mansuram discordiam obtendens, ni semina belli restinxisset. Neque Antonium Primum adsciri inter comites a Domitiano passus est, favore militum anxius, et superbia viri, aequalium quoque, adeo superiorum, intolerantis. Profectus ad Vespasianum Antonius, ut non pro spe sua excipitur, ita neque averso imperatoris animo. Trahebatur in diversa, hinc meritis Antonii, cuius ductu confectum haud dubie bellum erat, inde Muciani epistolis: simul ceteri ut infestum tumidumque insectabantur, adiunctis prioris vitae criminibus. Neque ipse deerat, adrogantia vocare offensas, nimius commemorandis, quae meruisset. Alios, ut inbelles, Caecinam, ut captivum ac dediticium, increpat. Unde paullatim levior viliorque haberi, manente tamen in speciem amicitia.

81. Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandriae statos aestivis flatibus dies, et certa maris opperiebatur, multa miracula evenere, quis coeli favor et quaedam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. Ex plebe Alexandrina quidam, oculorum tabe notus, genua eius advolvitur, remedium caecitatis exposcens gemitu; monitu Serapidis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit: precabaturque principem, *ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento.* Alius manum aeger, eodem deo auctore, *ut pede ac vestigio Caesaris calcaretur,* orabat. Vespasianus primo inridere, aspernari, atque, illis instantibus, modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum et vocibus adulantium in spem induci. Postremo existimari a medicis iubet, an talis

caecitas ac debilitas ope humana superabiles forent. Medici varie disserere: *huic non exesam vim luminis et redituram, si pellerentur obstantia: illi elapsos in pravum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari. Id fortasse cordi deis, et divino ministerio principem electum. Denique patrati remedii gloriam penes Caesarem, inriti ludibrium penes miseros, fore.* Igitur Vespasianus, cuncta fortunae suae patere ratus, nec quidquam ultra incredibile, laeto ipse vultu, erecta, quae adstabat, multitudine, iussa exsequitur. Statim conversa ad usum manus, ac caeco reluxit dies. Utrumque, qui interfuere, nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.

82. Altior inde Vespasiano cupido adeundi sacram sedem, ut super rebus imperii consuleret. Arceri templo cunctos iubet; atque ingressus intentusque numini, respexit pone tergum e primoribus Aegyptiorum nomine Basiliden; quem procul Alexandria plurium dierum itinere et aegro corpore detineri haud ignorabat. Percunctatur sacerdotes, num illo die Basilides templum inisset? percunctatur obvios, num in urbe visus sit? Denique, missis equitibus, explorat, illo temporis momento octoginta millibus passuum abfuisse. Tunc divinam speciem et vim responsi ex nomine Basilidis interpretatus est.

83. Origo dei nondum nostris auctoribus celebrata. Aegyptiorum antistites sic memorant: *Ptolemaeo regi, qui Macedonum primus Aegypti opes firmavit, cum Alexandriae recens conditae moenia templaque et religiones adderet, oblatum per quietem decore eximio et maiore quam humana specie iuvenem, qui moneret, ut, fidissimis amicorum in Pontum missis, effigiem suam acciret. laetum id regno, magnamque et inclytam sedem fore, quae*

excepisset. Simul visum eumdem iuvenem in coelum igne plurimo adtolli. Ptolemaeus, omine et miraculo excitus, sacerdotibus Aegyptiorum, quibus mos talia intelligere, nocturnos visus aperit: atque, illis Ponti et externorum parum gnaris, Timotheum Atheniensem, e gente Eumolpidarum, quem ut antistitem caerimoniarum Eleusine exciverat, quaenam illa superstitio, quod numen? interrogat. Timotheus, quaesitis, qui in Pontum meassent, cognoscit, urbem illic Sinopen, nec procul templum, vetere inter adcolas fama, Iovis Ditis. Namque et muliebrem effigiem adsistere, quam plerique Proserpinam vocent. Sed Ptolemaeus, ut sunt ingenia regum, pronus ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quam religionum adpetens, negligere paullatim aliasque ad curas animum vertere: donec eadem species, terribilior iam et instantior, exitium ipsi regnoque denuntiaret, ni iussa patrarentur. Tum legatos et dona Scydrothemidi regi (is tunc Sinopensibus imperitabat) expediri iubet: praecipitque navigaturis, ut Pythium Apollinem adeant. Illis mare secundum: sors oraculi haud ambigua: *irent, simulacrumque patris sui reveherent, sororis relinquerent.*

84. Ut Sinopen venere, munera, preces, mandata regis sui Scydrothemidi adlegant. Qui versus animi, modo numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri: saepe donis promissisque legatorum flectebatur. Atque interim triennio exacto, Ptolemaeus non studium, non preces omittere. Dignitatem legatorum, numerum navium, auri pondus augebat. Tum minax facies Scydrothemidi offertur, ne destinata deo ultra moraretur. Cunctantem varia pernicies morbique et manifesta coelestium ira graviorque in dies fatigabat. Advocata concione, iussa numinis, suos Ptolemaeique

visus, ingruentia mala exponit. Vulgus aversari regem, invidere Aegypto, sibi metuere templumque circumsidere. Maior hinc fama tradidit, deum ipsum adpulsas litori navis sponte conscendisse. Mirum inde dictu, tertio die, tantum maris emensi, Alexandriam adpelluntur. Templum pro magnitudine urbis exstructum loco, cui nomen Rhacotis. Fuerat illic sacellum, Serapidi atque Isidi antiquitus sacratum. Haec de origine et advectu dei celeberrima. Nec sum ignarus, esse quosdam, qui Seleucia, urbe Syriae, accitum, regnante Ptolemaeo, quem tertia aetas tulit: alii auctorem eundem Ptolemaeum, sedem, ex qua transierit, Memphim perhibent, inclytam olim et veteris Aegypti columen. Deum ipsum multi Aesculapium, quod medeatur aegris corporibus; quidam Osirin, antiquissimum illis gentibus numen: plerique Iovem, ut rerum omnium potentem; plurimi Ditem patrem, insignibus, quae in ipso manifesta, aut per ambages coniectant.

85. At Domitianus Mucianusque, antequam Alpibus propinquarent, prosperos rerum in Treveris gestarum nuntios accepere. Praecipua victoriae fides, dux hostium Valentinus, nequaquam abiecto animo, quos spiritus gessisset, vultu ferebat. Auditus ideo tantum, ut nosceretur ingenium eius, damnatusque, inter ipsum supplicium, exprobranti cuidam patriam eius captam, accipere se solatium mortis respondit. Sed Mucianus, quod diu occultaverat, ut recens exprompsit: *quoniam benignitate deum fractae hostium vires forent, parum decore Domitianum, confecto prope bello, alienae gloriae interventurum. Si status imperii aut salus Galliarum in discrimine verteretur, debuisse Caesarem in acie stare: Canninefates Batavosque minoribus ducibus delegandos. Ipse Lugduni vim fortunamque principatus*

e proximo ostentaret, nec parvis periculis inmixtus, et maioribus non defuturus.

86. Intelligebantur artes: sed pars obsequii in eo, ne deprehenderentur. Ita Lugdunum ventum. Unde creditur Domitianus occultis ad Cerialem nuntiis fidem eius tentavisse, an praesenti sibi exercitum imperiumque traditurus foret. Qua cogitatione bellum adversus patrem agitaverit, an opes viresque adversus fratrem, in incerto fuit. Nam Cerialis salubri temperamento elusit, ut vana pueriliter cupientem. Domitianus, sperni a senioribus iuventam suam cernens, modica quoque et usurpata antea munia imperii omittebat: simplicitatis ac modestiae imagine, in altitudinem conditus, studiumque litterarum et amorem carminum simulans, quo velaret animum et fratris aemulationi subduceretur, cuius disparem mitioremque naturam contra interpretabatur.

LIBER QUINTUS.

Breviarium. Cap. 1. Interim Titus cum valido exercitu prope Hierosolyma castra facit. 2 — 5. Iudaicae gentis primordia, sacra, instituta, deque iis maligna profanorum iudicia. 6. 7. Descriptio terrae finiumque, balsami, Libani, Iordani, lacus bitumen egerentis, camporum torridorum, fructuum in cinerem vanescentium, Beli amnis, cuius arenae vitro inservientes. 8. Hierosolyma genti caput. Inmensae opulentiae templum. Iudaeorum sub aliis gentibus et suis regibus fata; 9. varia sors sub Romanis. 10 — 12. Bellum sub Gessio Floro procuratore ortum. Titus Iudaeos, in urbem compulsos,

obsidet. Hierosolymorum munitiones, copiae, duces. 13. Prodigia ante obsidium.

14. Interea Civilis, reparato per Germaniam exercitu, bellum renovat. 15. Manum conserit cum Ceriale, satis prospere. Uterque, ad maturandum summae rei discrimen erectus, 16. 17. acies instruit, suos adloquitur. 18. Fit atrox pugna, qua, proditione cuiusdam Batavi, Germani vincuntur. 19. 20. Civilis, in Batavorum insulam transgressus, praesidia Romanorum invadit, Verace, Classico, Tutore suffultus. 21. Ambiguum proelium. Subvenit Cerialis fortunamque vertit; 22. at parum providus ferme opprimitur. 23. Civilis navalem aciem ostentat, sed a Ceriale trans Rhenum pellitur. Hic, insulam Batavorum populatus, superfuso amne, novum discrimen adit. 24. 25. Tum hostium animos occultis nuntiis labefactat. 26. Civilis, petito colloquio, ad deditionem se pronum profitetur.

1. Eiusdem anni principio Caesar Titus, perdomandae Iudaeae delectus a patre, et privatis utriusque rebus militia clarus, maiore tum vi famaque agebat, certantibus provinciarum et exercituum studiis. Atque ipse, ut super fortunam crederetur, decorum se promptumque in armis ostendebat, comitate et adloquiis officia provocans: ac plerumque in opere, in agmine, gregario militi mixtus, incorrupto ducis honore. Tres eum in Iudaea legiones, quinta et decima et quintadecima, vetus Vespasiani miles, excepere. Addidit e Syria duodecimam et adductos Alexandria duoetvicesimanos tertianosque. Comitabantur viginti sociae cohortes, octo equitum alae: simul Agrippa Sohaemusque reges, et auxilia regis Antiochi, valida et, solito inter adcolas odio, infensa Iudaeis Arabum manus: multi, quos urbe atque Italia sua quemque spes acciverat occupandi principem adhuc vacuum. His cum copiis fines hostium ingressus, composito agmine, cuncta explorans, paratusque decernere, haud procul Hierosolymis castra facit.

2. Sed quia famosae urbis supremum diem tradituri sumus, congruens videtur, primordia eius aperire. Iudaeos, Creta insula profugos, novissima Libyae insedisse memorant, qua tempesstate Saturnus vi Iovis pulsus cesserit regnis. Argumentum e nomine petitur: inclytum in Creta Idam montem, adcolas Idaeos, aucto in barbarum cognomento, Iudaeos vocitari. Quidam, regnante Iside, exundantem per Aegyptum multitudinem, ducibus Hierosolymo ac Iuda, proximas in terras exoneratam. Plerique, Aethiopum prolem, quos rege Cepheo metus atque odium mutare sedes perpulerit. Sunt, qui tradant, Assyrios convenas, indigum agrorum populum, parte Aegypti potitos, mox proprias urbes Hebraeasque terras et propiora Syriae coluisse rura. Alii, Iudaeorum initia, Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditae urbi Hierosolyma nomen e suo fecisse.

3. Plurimi auctores consentiunt, orta per Aegyptum tabe, quae corpora foedaret, regem Bocchorim, adito Hammonis oraculo, remedium petentem, purgare regnum et id genus hominum, ut invisum deis, alias in terras avehere iussum. Sic conquisitum conlectumque vulgus, postquam vastis locis relictum sit, ceteris per lacrimas torpentibus, Moysen, unum exsulum, monuisse, ne quam deorum hominumve opem exspectarent, utrinque deserti, sed sibi, ut duci caelesti, crederent, primo cuius auxilio praesentes miserias pepulissent. Adsensere atque omnium ignari fortuitum iter incipiunt. Sed nihil aeque, quam inopia aquae fatigabat. Iamque haud procul exitio, totis campis procubuerant, cum grex asinorum agrestium e pastu in rupem nemore opacam concessit. Secutus Moyses, coniectura herbidi soli, largas aquarum venas aperit. Id levamen:

et continuum sex dierum iter emensi, septimo, pulsis cultoribus, obtinuere terras, in quis urbs et templum dicata.

4. Moyses, quo sibi in posterum gentem firmaret, novos ritus contrariosque ceteris mortalibus indidit. Profana illic omnia, quae apud nos sacra: rursum concessa apud illos, quae nobis incesta. Effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere: caeso ariete, velut in contumeliam Hammonis. Bos quoque inmolatur, quem Aegyptii Apin colunt. Sue abstinent, memoria cladis, qua ipsos scabies quondam turpaverat, cui id animal obnoxium. Longam olim famem crebris adhuc ieiuniis fatentur: et raptarum frugum argumentum panis Iudaicus, nullo fermento, retinet. Septimo die otium placuisse, ferunt: quia is finem laborum tulerit: dein, blandiente inertia, septimum quoque annum ignaviae datum. Alii, honorem eum Saturno haberi: seu principia religionis tradentibus Idaeis, quos cum Saturno pulsos et conditores gentis accepimus, seu quod de septem sideribus, quis mortales reguntur, altissimo orbe et praecipua potentia, stella Saturni feratur: ac pleraque caelestium vim suam et cursum septimos per numeros conficiant.

5. Hi ritus, quoquo modo inducti, antiquitate defenduntur. Cetera instituta sinistra foeda pravitate valuere. Nam pessimus quisque, spretis religionibus patriis, tributa et stipes illuc gerebant: unde auctae Iudaeorum res, et quia apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu, sed adversus omnes alios hostile odium. Separati epulis, discreti cubilibus, proiectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent: inter se nihil inlicitum. Circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur. Transgressi in

morem eorum idem usurpant. Nec quidquam prius inbuuntur, quam contemnere deos, exuere patriam, parentes, liberos, fratres vilia habere. Augendae tamen multitudini consulitur. Nam et necare quemquam ex adgnatis, nefas: animasque proelio aut suppliciis peremptorum aeternas putant. Hinc generandi amor et moriendi contemptus. Corpora condere, quam cremare, e more Aegyptio: eademque cura, et de infernis persuasio. Coelestium contra. Aegyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur; Iudaei mente sola unumque numen intelligunt: profanos, qui deûm imagines mortalibus materiis in species hominum effingant: summum illud et aeternum neque mutabile neque interiturum. Igitur nulla simulacra urbibus suis, nedum templis, sinunt. Non regibus haec adulatio, non Caesaribus honor. Sed quia sacerdotes eorum tibia tympanisque concinebant, hedera vinciebantur, vitisque aurea templo reperta, Liberum Patrem coli, domitorem Orientis, quidam arbitrati sunt, nequaquam congruentibus institutis: quippe Liber festos laetosque ritus posuit; Iudaeorum mos absurdus sordidusque.

6. Terra finesque, qua ad Orientem vergunt, Arabia terminantur; a meridie Aegyptus obiacet; ab occasu Phoenices et mare; septentrionem a latere Syriae longe prospectant. Corpora hominum salubria et ferentia laborum. Rari imbres, uber solum. Fruges nostrum ad morem: praeterque eas balsamum et palmae. Palmetis proceritas et decor. Balsamum modica arbor: ut quisque ramus intumuit, si vim ferri adhibeas, pavent venae; fragmine lapidis aut testa aperiuntur: humor in usu medentium est. Praecipuum montium Libanum erigit, mirum dictu, tantos inter ar-

dores opacum fidumque nivibus. Idem amnem Iordanen alit funditque. Nec Iordanes pelago accipitur, sed unum atque alterum lacum integer perfluit, tertio retinetur. Lacus inmenso ambitu, specie maris, sapore conruptior, gravitate odoris adcolis pestifer, neque vento inpellitur, neque pisces aut suetas aquis volucres patitur. Incertae undae superiacta, ut solido, ferunt: periti inperitique nandi perinde adtolluntur. Certo anni [tempore] bitumen egerit: cuius legendi usum, ut ceteras artes, experientia docuit. Ater suapte natura liquor, et sparso aceto concretus, innatat. Hunc manu captum, quibus ea cura, in summa navis trahunt. Inde, nullo iuvante, influit, oneratque, donec abscindas. Nec abscindere aere ferrove possis: fugit cruorem vestemque infectam sanguine, quo feminae per menses exsolvuntur. Sic veteres auctores. Sed gnari locorum tradunt, undantes bitumine moles pelli, manuque trahi ad litus: mox, ubi vapore terrae, vi solis, inaruerint, securibus cuneisque, ut trabes aut saxa, discindi.

7. Haud procul inde campi, quos ferunt, olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum iactu arsisse; et manere vestigia, terramque ipsam, specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenus aut flore, seu solidam in speciem adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt. Ego, sicut inclutas quondam urbes igne coelesti flagrasse concesserim, ita halitu lacus infici terram, conrumpi superfusum spiritum, eoque foetus segetum et autumni putrescere reor, solo coeloque iuxta gravi. Et Belus amnis Iudaico mari inlabitur: circa cuius os conlectae arenae, admixto nitro, in vitrum excoquuntur. Modicum id litus et egerentibus inexhaustum.

8. Magna pars Iudaeae vicis dispergitur. Habent et oppida. Hierosolyma genti caput: illic inmensae opulentiae templum. Et primis munimentis urbs, dein regia. Templum interius clausum: ad fores tantum Iudaeo aditus: limine, praeter sacerdotes, arcebantur. Dum Assyrios penes Medosque et Persas Oriens fuit, despectissima pars servientium: postquam Macedones praepotuere, rex Antiochus, demere superstitionem et mores Graecorum dare adnixus, quo minus teterrimam gentem in melius mutaret, Parthorum bello prohibitus est. Nam ea tempestate Arsaces desciverat. Tum Iudaei, Macedonibus invalidis, Parthis nondum adultis, (et Romani procul erant) sibi ipsi reges inposuere: qui mobilitate vulgi expulsi, resumpta per arma dominatione, fugas civium, urbium eversiones, fratrum, coniugum, parentum neces aliaque solita regibus ausi, superstitionem fovebant, quia honor sacerdotii firmamentum potentiae adsumebatur.

9. Romanorum primus Cn. Pompeius Iudaeos domuit: templumque iure victoriae ingressus est. Inde vulgatum, nulla intus deûm effigie vacuam sedem et inania arcana. Muri Hierosolymorum diruti, delubrum mansit. Mox, civili inter nos bello, postquam in ditionem M. Antonii provinciae cesserant, rex Parthorum Pacorus Iudaea potitus, interfectusque a P. Ventidio, et Parthi trans Euphraten redacti: Iudaeos C. Sosius subegit. Regnum, ab Antonio Herodi datum, victor Augustus auxit. Post mortem Herodis, nihil exspectato Caesare, Simo quidam regium nomen invaserat. Is a Quinctilio Varo, obtinente Syriam, punitus: et gentem coercitam liberi Herodis tripartito rexere. Sub Tiberio quies. Dein iussi a C. Caesare effigiem eius in templo locare, arma potius sumpsere: quem

motum Caesaris mors diremit. Claudius, defunctis regibus aut ad modicum redactis, Iudaeam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit. E quibus Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit, Drusilla, Cleopatrae et Antonii nepte, in matrimonium accepta: ut eiusdem Antonii Felix progener, Claudius nepos esset.

10. Duravit tamen patientia Iudaeis usque ad Gessium Florum procuratorem. Sub eo bellum ortum. Et comprimere coeptantem Cestium Gallum, Syriae legatum, varia proelia ac saepius adversa excepere. Qui ubi fato, aut taedio occidit, missu Neronis Vespasianus fortuna famaque et egregiis ministris, intra duas aestates, cuncta camporum omnesque, praeter Hierosolyma, urbes, victore exercitu tenebat. Proximus annus civili bello intentus, quantum ad Iudaeos, per otium transiit. Pace per Italiam parta, et externae curae rediere. Augebat iras, quod soli Iudaei non cessissent. Simul manere apud exercitus Titum, ad omnes principatus novi eventus casusve utilius videbatur. Igitur castris, uti diximus, ante moenia Hierosolymorum positis, instructas legiones ostentavit.

11. Iudaei sub ipsos muros struxere aciem, rebus secundis longius ausuri, et, si pellerentur, parato perfugio. Missus in eos eques cum expeditis cohortibus ambigue certavit. Mox cessere hostes, et sequentibus diebus crebra pro portis proelia serebant: donec adsiduis damnis intra moenia pellerentur. Romani ad oppugnandum versi. Neque enim dignum videbatur, famem hostium opperiri: poscebantque pericula pars virtute, multi ferocia et cupidine praemiorum. Ipsi Tito Roma et opes voluptatesque ante oculos: ac, ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur.

Sed urbem, arduam situ, opera molesque firmaverant, quis vel plana satis munirentur. Nam duos colles, inmensum editos, claudebant muri, per artem obliqui, aut introrsus sinuati: ut latera oppugnantium ad ictus patescerent. Extrema rupis abrupta: et turres, ubi mons iuvisset, in sexagenos pedes, inter devexa in centenos vicenosque adtollebantur: mira specie, ac procul intuentibus pares. Alia intus moenia, regiae circumiecta. Conspicuoque fastigio turris Antonia, in honorem M. Antonii, ab Herode adpellata.

12. Templum in modum arcis propriique muri, labore et opere ante alios. Ipsae porticus, quis templum ambiebatur, egregium propugnaculum. Fons perennis aquae, cavati sub terra montes: et piscinae cisternaeque servandis imbribus. Praeviderant conditores, ex diversitate morum, crebra bella. Inde cuncta quamvis adversus longum obsidium; et a Pompeio expugnatis metus atque usus pleraque monstravere. Atque, per avaritiam Claudianorum temporum empto iure muniendi, struxere muros in pace, tamquam ad bellum: magna conluvie et ceterarum urbium clade aucti. Nam pervicacissimus quisque illuc perfugerat, eoque seditiosius agebant. Tres duces, totidem exercitus. Extrema et latissima moenium Simo, quem et Bargioram vocabant, mediam urbem Ioannes, templum Eleazarus, firmaverat. Multitudine et armis Ioannes ac Simo, Eleazarus loco pollebat. Sed proelia, dolus, incendia inter ipsos, et magna vis frumenti ambusta. Mox Ioannes, missis per speciem sacrificandi, qui Eleazarum manumque eius obtruncarent, templo potitur. Ita in duas factiones civitas discessit, donec, propinquantibus Romanis, bellum externum concordiam pareret

13. Evenerant prodigia, quae neque hostiis neque votis piare fas habet gens superstitioni obnoxia, religionibus adversa. Visae per coelum concurrere acies, rutilantia arma, et subito nubium igne conlucere templum. Expassae repente delubri fores, et audita maior humana vox, *excedere deos:* simul ingens motus excedentium. Quae pauci in metum trahebant: pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum litteris contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret Oriens profectique Iudaea rerum potirentur. Quae ambages Vespasianum ac Titum praedixerat. Sed vulgus, more humanae cupidinis, sibi tantam fatorum magnitudinem interpretati, ne adversis quidem ad vera mutabantur. Multitudinem obsessorum, omnis aetatis, virile ac muliebre secus, sexcenta millia fuisse accepimus. Arma cunctis, qui ferre possent: et plures, quam pro numero, audebant. Obstinatio viris feminisque par: ac, si transferre sedes cogerentur, maior vitae metus, quam mortis. Hanc adversus urbem gentemque Caesar Titus, quando impetus et subita belli locus abnueret, aggeribus vineisque certare statuit. Dividuntur legionibus munia, et quies proeliorum fuit: donec cuncta expugnandis urbibus reperta apud veteres, aut novis ingeniis, struerentur.

14. At Civilis, post malam in Treveris pugnam, reparato per Germaniam exercitu, apud Vetera castra consedit: tutus loco, et ut memoria prosperarum illic rerum augescerent barbarorum animi. Secutus est eodem Cerialis, duplicatis copiis, adventu secundae et VI. et XIV. legionum. Cohortesque et alae, iampridem accitae, post victoriam properaverant. Neuter ducum cunctator. Sed arcebat latitudo camporum, suopte ingenio humentium. Addiderat Civilis obliquam in Rhe-

num molem, cuius obiectu revolutus amnis adiacentibus superfunderetur. Ea loci forma, incertis vadis subdola et nobis adversa: quippe miles Romanus armis gravis et nandi pavidus; Germanos, fluminibus suetos, levitas armorum et proceritas corporum adtollit.

15. Igitur, lacessentibus Batavis, ferocissimo cuique nostrorum coeptum certamen: deinde orta trepidatio, cum praealtis paludibus arma, equi, haurirentur. Germani notis vadis persultabant, omissa plerumque fronte, latera ac terga circumvenientes. Neque, ut in pedestri acie, cominus certabatur; sed, tamquam navali pugna, vagi inter undas, aut, si quid stabile occurrebat, totis illic corporibus nitentes, vulnerati cum integris, periti nandi cum ignaris in mutuam perniciem inplicabantur. Minor tamen, quam pro tumultu, caedes: quia, non ausi egredi paludem Germani, in castra rediere. Eius proelii eventus utrumque ducem, diversis animi motibus, ad maturandum summae rei discrimen erexit. Civilis instare fortunae, Cerialis abolere ignominiam. Germani prosperis feroces; Romanos pudor excitaverat. Nox apud barbaros cantu aut clamore, nostris per iram et minas, acta.

16. Postera luce Cerialis equite et auxiliariis cohortibus frontem explet: in secunda acie legiones locatae: dux sibi delectos retinuerat ad inprovisa. Civilis haud porrecto agmine, sed cuneis, adstitit. Batavi Gugernique in dextro; laeva ac propiora fluminis Transrhenani tenuere. Exhortatio ducum, non more concionis apud universos, sed ut quosque suorum advehebantur. Cerialis *veterem Romani nominis gloriam, antiquas recentesque victorias: ut perfidum, ignavum, victum hostem, in aeternum exciderent. Ultione magis, quam proelio, opus esse. Pauciores nuper cum pluribus cer-*

tasse: ac tamen fusos Germanos, quod roboris fuerit. Superesse, qui fugam animis, qui vulnera tergo, ferant. Proprios inde stimulos legionibus admovebat, *domitores Britanniae quartadecimanos* adpellans: *principem Galbam sextae legionis auctoritate factum: illa primum acie secundanos nova signa novamque aquilam dicaturos.* Hinc, praevectus ad Germanicum exercitum, manus tendebat, *ut suam ripam, sua castra, sanguine hostium reciperarent.* Alacrior omnium clamor, quis vel e longa pace proelii cupido, vel fessis bello pacis amor, praemiaque et quies in posterum sperabantur.

17. Nec Civilis silentem struxit aciem, locum pugnae testem virtutis ciens: *stare Germanos Batavosque super vestigia gloriae, cineres ossaque legionum calcantes. Quocunque oculos Romanus intenderet, captivitatem clademque et dira omnia obversari. Ne terrerentur vario Treverici proelii eventu. Suam illic victoriam Germanis obstitisse, dum, omissis telis, praeda manus inpediunt. Sed cuncta mox prospera et hosti contraria evenisse. Quae provideri astu ducis oportuerit, provisa: campos madentes et ipsis gnaros; paludes hostibus noxias. Rhenum et Germaniae deos in adspectu: quorum numine capesserent pugnam, coniugum, parentum, patriae memores. Illum diem aut gloriosissimum inter maiores, aut ignominiosum apud posteros, fore.* Ubi sono armorum tripudiisque (ita illis mos) adprobata sunt dicta, saxis glandibusque et ceteris missilibus proelium incipitur: neque nostro milite paludem ingrediente, et Germanis, ut elicerent, lacessentibus.

18. Absumptis, quae iaciuntur, et ardescente pugna, procursum ab hoste infestius. Inmensis corporibus et praelongis hastis fluitantem labantemque militem eminus fodiebant: simul e mole, quam eductam

in Rhenum retulimus, Bructerorum cuneus tranatavit. Turbata ibi res: et pellebatur sociarum cohortium acies, cum legiones pugnam excipiunt, suppressâque hostium ferociâ, proelium aequatur. Inter quae perfuga Batavus adiit Cerialem, *terga hostium* promittens, *si extremo paludis eques mitteretur: solidum illa, et Gugernos, quibus custodia obvenisset, parum intentos*. Duae alae, cum perfuga missae, incauto hosti circumfunduntur. Quod ubi clamore cognitum, legiones a fronte incubuere, pulsique Germani Rhenum fuga petebant. Debellatum eo die foret, si Romana classis sequi maturasset. Ne eques quidem institit, repente fusis imbribus et propinqua nocte.

19. Postera die quartadecima legio in superiorem provinciam Gallo Annio missa: Cerialis exercitum decima ex Hispania legio supplevit. Civili Chaucorum auxilia venere. Non tamen ausus oppida Batavorum armis tueri, raptis, quae ferri poterant, ceteris iniecto igni, in insulam concessit: gnarus, deesse naves efficiendo ponti, neque exercitum Romanum aliter transmissurum. Quin et diruit molem, a Druso Germanico factam, Rhenumque, prono alveo in Galliam ruentem, disiectis, quae morabantur, effudit. Sic velut abacto amne, tenuis alveus, insulam inter Germanosque, continentium terrarum speciem fecerat. Transiere Rhenum Tutor quoque et Classicus et centum tredecim Treverorum senatores: in quis fuit Alpinus Montanus, quem a Primo Antonio missum in Gallias superius memoravimus. Comitabatur eum frater Decimus Alpinus. Simul ceteri miseratione ac donis auxilia concibant, inter gentes periculorum avidas.

20. Tantumque belli superfuit, ut praesidia cohortium, alarum, legionum, uno die Civilis quadripartito

invaserit: decimam legionem Arenaci, secundam Batavoduri, et Grinnes Vadamque, cohortium alarumque castra; ita divisis copiis, ut ipse et Verax, sorore eius genitus, Classicusque ac Tutor suam quisque manum traherent: nec omnia patrandi fiducia; sed *multa ausis aliqua in parte fortunam adfore. Simul Cerialem neque satis cautum, et pluribus nuntiis huc illuc cursantem, posse medio intercipi.* Quibus obvenerant castra decumanorum, oppugnationem legionis arduam rati, egressum militem, et caedendis materiis operatum, turbavere, occiso praefecto castrorum et quinque primoribus centurionum paucisque militibus. Ceteri se munimentis defendere. Et interim Germanorum manus Batavoduri rumpere inchoatum pontem nitebantur.

21. Ambiguum proelium nox diremit. Plus discriminis apud Grinnes Vadamque. Vadam Civilis, Grinnes Classicus, oppugnabant. Nec sisti poterant, interfecto fortissimo quoque: in quis Briganticus, praefectus alae, ceciderat; quem fidum Romanis et Civili avunculo infensum diximus. Sed ubi Cerialis cum delecta equitum manu subvenit, versa fortuna, praecipites Germani in amnem aguntur. Civilis, dum fugientes retentat, agnitus petitusque telis, relicto equo, tranatavit. Idem Veracis effugium. Tutorem Classicumque adpulsae lintres vexere. Ne tum quidem Romana classis pugnae adfuit, ut iussum erat: sed obstitit formido et remiges per alia militiae munia dispersi. Sane Cerialis parum temporis ad exsequenda imperia dabat: subitus consiliis, sed eventu clarus. Aderat fortuna, etiam ubi artes defuissent. Hinc ipsi exercituique minor cura disciplinae. Et paucos post dies, quamquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit.

22. Profectus Novesium Bonnamque ad visenda castra, quae hiematuris legionibus erigebantur, navibus remeabat: disiecto agmine, incuriosis vigiliis. Animadversum id Germanis: et insidias composuere. Electa nox atra nubibus; et prono amne rapti, nullo prohibente, vallum ineunt. Prima caedes astu adiuta. Incisis tabernaculorum funibus, suismet tentoriis coopertos trucidabant. Aliud agmen turbare classem: iniicere vincla: trahere puppes. Utque ad fallendum silentio, ita, coepta caede, quo plus terroris adderent, cuncta clamoribus miscebant. Romani, vulneribus exciti, quaerunt arma, ruunt per vias, pauci ornatu militari, plerique circum brachia torta veste et strictis mucronibus. Dux semisomnus ac prope intectus errore hostium servatur. Namque praetoriam navem vexillo insignem, illic ducem rati, abripiunt. Cerialis alibi noctem egerat, ut plerique credidere, ob stuprum Claudiae Sacratae, mulieris Ubiae. Vigiles flagitium suum ducis dedecore excusabant, tamquam *iussi silere, ne quietem eius turbarent. Ita, intermisso signo et vocibus, se quoque in somnum lapsos.* Multa luce revecti hostes, captivis navibus, praetoriam triremem flumine Luppia donum Veledae traxere.

23. Civilem cupido incessit navalem aciem ostentandi. Complet, quod biremium, quaeque simplici ordine agebantur. Adiecta ingens lintrium vis, tricenos quadragenosque ferentium: armamenta Liburnicis solita: et simul captae lintres sagulis versicoloribus haud indecore pro velis iuvabantur. Spatium velut aequoris electum, quo Mosae fluminis os amnem Rhenum Oceano adfundit. Caussa instruendae classis, super insitam genti vanitatem, ut eo terrore commeatus Gallia adventantes interciperent. Cerialis miraculo magis, quam

metu, direxit classem, numero inparem, usu remigum, gubernatorum arte, navium magnitudine potiorem. His flumen secundum; illi vento agebantur. Sic praevecti, tentato levium telorum iactu, dirimuntur. Civilis, nihil ultra ausus, trans Rhenum concessit. Cerialis, insulam Batavorum hostiliter populatus, agros villasque Civilis intactos, nota arte ducum, sinebat: cum interim, flexu autumni et crebris per hiemem imbribus, superfusus amnis palustrem humilemque insulam in faciem stagni opplevit. Nec classis aut commeatus aderant: castraque in plano sita, vi fluminis differebantur.

24. Potuisse tunc opprimi legiones, et voluisse Germanos, sed dolo a se flexos, inputavit Civilis. Neque abhorret vero, quando paucis post diebus deditio insecuta est. Nam Cerialis per occultos nuntios Batavis pacem, Civili veniam ostentans, Veledam propinquosque monebat, *fortunam belli, tot cladibus adversam, opportuno erga populum Romanum merito mutare. Caesos Treveros, receptos Ubios, ereptam Batavis patriam: neque aliud Civilis amicitia paratum, quam vulnera, fugas, luctus. Exulem eum et extorrem recipientibus oneri: et satis peccavisse, quod totiens Rhenum transscenderint. Si quid ultra moliantur, inde iniuriam et culpam, hinc ultionem et deos fore.*

25. Miscebantur minis promissa. Et, concussa Transrhenanorum fide, inter Batavos quoque sermones orti: *non prorogandam ultra ruinam: nec posse ab una natione totius orbis servitium depelli. Quid perfectum caede et incendiis legionum, nisi ut plures validioresque accirentur? Si Vespasiano bellum navaverint, Vespasianum rerum potiri; sin populum Romanum armis provocent, quotam partem generis humani Batavos esse?*

Respicerent Rhaetos Noricosque et ceterorum onera sociorum: sibi non tributa, sed virtutem et viros indici. Proximum id libertati: et, si dominorum electio sit, honestius principes Romanorum, quam Germanorum feminas tolerari. Haec vulgus. Proceres: *atrociore Civilis rabie semet in arma trusos: illum domesticis malis excidium gentis opposuisse. Tunc infensos Batavis deos, cum obsiderentur legiones, interficerentur legati, bellum uni necessarium, ferale ipsis sumeretur. Ventum ad extrema, ni resipiscere incipiant, et noxii capitis poena poenitentiam fateantur.*

26. Non fefellit Civilem ea inclinatio, et praevenire statuit: super taedium malorum, etiam spe vitae, quae plerumque magnos animos infringit. Petito conloquio, scinditur Nabaliae fluminis pons; in cuius abrupta progressi duces: et Civilis ita coepit: *Si apud Vitellii legatum defenderer; neque facto meo venia neque dictis fides debebatur. Cuncta inter nos inimica, hostilia, ab illo coepta, a me aucta erant. Erga Vespasianum vetus mihi observantia: et cum privatus esset, amici vocabamur. Hoc Primo Antonio notum, cuius epistolis ad bellum accitus sum, ne Germanicae legiones et Gallica iuventus Alpes transcenderet. Quae Antonius epistolis, Hordeonius Flaccus praesens monebat, arma in Germania movi, quae Mucianus in Syria, Aponius in Moesia, Flavianus in Pannonia.*

(Reliqua desiderantur.)

C. CORN. TACITUS

DE

SITU, POPULIS ET MORIBUS GERMANIAE.

Breviarium. Cap. 1. Germaniae situs. 2. Incolae indigenae. Auctores gentis. Nominis origo. Hercules. 3. Barritus. Ara Ulixis. 4. Germani, gens sincera. Habitus corporum. 5. Terrae natura. Non aurum, non argentum, nec aestimatum. 6. Germanorum arma, equitatus, peditatus, ordo militiae; 7. reges, duces, sacerdotes; 8. feminarum virtus et veneratio. Veleda. Aurinia. 9. Dii, sacra, simulacra nulla. 10. Auspicia, sortes. Ex equis, e captivo praesagia. 11. Consultationes publicae et conventus. 12. Adcusationes, poena, ius redditum. 13. Scuto frameaque ornati iuvenes, principum comites. Eorum virtus et fama. 14. Gentis bellica studia. 15. In pace venatio, otium. Collata principibus munera. 16. Urbes nullae. Vici, domus, specus suffugium hiemi et receptaculum frugibus. 17. Vestitus hominum, feminarum. 18. Matrimonia severa. Dos a marito oblata. 19. Pudicitia. Adulterii poena. Monogamia. Liberorum numerus non finitus. 20. Liberorum educatio. Successionis leges. 21. Patris, propinqui amicitiae inimicitiaeque susceptae. Homicidii pretium. Hospitalitas. 22. Lotio, victus, ebriorum rixae. Consultatio in conviviis. 23. Potus, cibus. 24. Spectacula. Aleae furor. 25. Servi, libertini. 26. Fenus ignotum. Agricultura. Anni tempora. 27. Funera, sepulcra, luctus.

28. Singularum gentium instituta. Galli, olim valida gens, in Germaniam transgressi, Helvetii, Boii. Aravisci, Osi, incertum genus. Germanicae originis populi Treveri, Nervii, Vangiones, Tri-

boci, Nemetes, Ubii. 29. Batavi, Cattorum proles. Mattiaci. Decumates agri. 30. 31. Cattorum regio, habitus, disciplina militaris; vota, virtutis incentiva. 32. Usipii, Tencteri, equitatu praestantes. 33. Bructerorum sedes, a Chamavis et Angrivariis occupatae. 34. Dulgibini. Chasvari. Frisii. 35. Chauci, pacis studio, iustitia et virtute nobiles. 36. Cherusci et Fosi, a Cattis victi. 37. Cimbrorum parva civitas, gloria ingens. Romanorum clades. Germani triumphati magis quam victi. 38. Suevorum numerus, mores. 39. Semnonum religio, victimae humanae. 40. Longobardi. Reudigni. Aviones. Angli. Varini. Eudoses. Suardones. Nuithones. Herthae cultus communis. 41. Hermunduri. 42. Narisci. Marcomanni. Quadi. 43. Marsigni. Gothini. Osi. Burii. Lygiorum civitates, Arii, Helvecones, Manimi, Elysii, Naharvali; horum numen Alcis. Gothones. Rugii. Lemovii. 44. Suiones, classibus valentes. 45. Mare pigrum. Aestyi, matris deum cultores, succinum legunt. Sitonibus femina imperat. 46. Peucini, Venedi, Fenni, Germani an Sarmatae? Eorum feritas, paupertas. Hominum monstra, Hellusii. Oxiones.

1. Germania omnis a Gallis Rhaetisque et Pannoniis Rheno et Danubio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus, separatur. Cetera Oceanus ambit, latos sinus et insularum inmensa spatia complectens, nuper cognitis quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus, Rhaeticarum Alpium inaccesso ac praecipiti vertice ortus, modico flexu in Occidentem versus, septentrionali Oceano miscetur. Danubius, molli et clementer edito montis Abnobae iugo effusus, plures populos adit, donec in Ponticum mare sex meatibus erumpit: septimum enim eos paludibus hauritur.

2. Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus et hospitiis mixtos; quia nec terra olim, sed classibus, advehebantur, qui mutare sedes quaerebant: et inmensus ultra, utque sic dixerim, adversus Oceanus raris ab orbe nostro na-

vibus aditur. Quis porro, praeter periculum horridi et ignoti maris, Asia aut Africa aut Italia relicta, Germaniam peteret, informem terris, asperam coelo, tristem cultu adspectuque, nisi si patria sit? Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriae et annalium genus est) Tuisconem deum, terra editum, et filium Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tris filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Hermiones, ceteri Istaevones vocentur. Quidam autem, licentia vetustatis, plures deo ortos pluresque gentis adpellationes, Marsos, Gambrivios, Suevos, Vandalios adfirmant: eaque vera et antiqua nomina. Ceterum Germaniae vocabulum recens et nuper additum; quoniam, qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint, ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint. Ita nationis nomen in nomen gentis evaluisse paullatim, ut omnes, primum a victis ob metum, mox a seipsis, invento nomine Germani vocarentur.

3. Fuisse apud eos et Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in proelia canunt. Sunt illis haec quoque carmina, quorum relatu, quem barritum vocant, accendunt animos, futuraeque pugnae fortunam ipso cantu augurantur. Terrent enim trepidantve, prout sonuit acies; nec tam vocis ille, quam virtutis, concentus videtur. Adfectatur praecipue asperitas soni et fractum murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescat. Ceterum et Ulixem quidam opinantur, longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum, adisse Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque. Aram quin etiam Ulixi consecratam,

adiecto Laertae patris nomine, eodem loco olim repertam, monumentaque et tumulos quosdam, Graecis litteris inscriptos, in confinio Germaniae Rhaetiaeque adhuc exstare. Quae neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat vel addat fidem.

4. Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniae populos, nullis aliarum nationum connubiis infectos, propriam et sinceram et tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur. Unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem omnibus: truces et caerulei oculi, rutilae comae, magna corpora et tantum ad inpetum valida. Laboris atque operum non eadem patientia: minimeque sitim aestumque tolerare, frigora atque inediam coelo solove adsueverunt.

5. Terra, etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida, aut paludibus foeda: humidior, qua Gallias; ventosior, qua Noricum ac Pannoniam adspicit: satis ferax: frugiferarum arborum inpatiens: pecorum foecunda; sed plerumque inprocera. Ne armentis quidem suus honor aut gloria frontis: numero gaudent. Eaeque solae et gratissimae opes sunt. Argentum et aurum propitii an irati dii negaverint, dubito. Nec tamen adfirmaverim, nullam Germaniae venam argentum aurumve gignere. Quis enim scrutatus est? Possessione et usu haud perinde adficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data, non in alia vilitate, quam quae humo finguntur: quamquam proximi, ob usum commerciorum, aurum et argentum in pretio habent, formasque quasdam nostrae pecuniae agnoscunt atque eligunt: interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant

veterem et diu notam, serratos bigatosque. Argentum quoque magis quam aurum sequuntur, nulla adfectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus.

6. Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum conligitur. Rari gladiis aut maioribus lanceis utuntur: hastas, vel ipsorum vocabulo *frameas*, gerunt, angusto et brevi ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel cominus vel eminus pugnent. Et eques quidem scuto frameaque contentus est: pedites et missilia spargunt, plura singuli, atque in inmensum vibrant, nudi aut sagulo leves. Nulla cultus iactatio: scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt: paucis loricae: vix uni alterive cassis aut galea. Equi non forma, non velocitate conspicui: sed nec variare gyros, in morem nostrum, docentur; in rectum aut uno flexu dextros agunt, ita coniuncto orbe, ut nemo posterior sit. In universum aestimanti, plus penes peditem roboris: eoque mixti proeliantur, apta et congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni iuventute delectos, ante aciem locant. Definitur et numerus: centeni ex singulis pagis sunt: idque ipsum inter suos vocantur: et quod primo numerus fuit, iam nomen et honor est. Acies per cuneos componitur. Cedere loco, dummodo rursus instes, consilii quam formidinis arbitrantur. Corpora suorum etiam in dubiis proeliis referunt. Scutum reliquisse, praecipuum flagitium: nec aut sacris adesse aut concilium inire ignominioso fas; multique superstites bellorum infamiam laqueo finierunt.

7. Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. Nec regibus infinita aut libera potestas: et duces exemplo potius, quam imperio: si prompti, si conspicui, si

ante aciem agant, admiratione praesunt. Ceterum neque animadvertere neque vincire, ne verberare quidem, nisi sacerdotibus, permissum: non quasi in poenam, nec ducis iussu, sed velut deo imperante, quem adesse bellantibus credunt. Effigiesque et signa quaedam, detracta lucis, in proelium ferunt. Quodque praecipuum fortitudinis incitamentum est, non casus nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiae et propinquitates. Et in proximo pignora, unde feminārum ululatus audiri, unde vagitus infantium. Hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad matres, ad coniuges vulnera ferunt: nec illae numerare aut exigere plagas pavent. Cibosque et hortamina pugnantibus gestant.

8. Memoriae proditur, quasdam acies inclinatas iam et labantes a feminis restitutas, constantia precum et obiectu pectorum, et monstrata cominus captivitate, quam longe inpatientius feminarum suarum nomine timent: adeo, ut efficacius obligentur animi civitatum, quibus inter obsides puellae quoque nobiles imperantur. Inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant: nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus, sub divo Vespasiano Veledam diu apud plerosque numinis loco habitam. Sed et olim Auriniam et compluris alias venerati sunt, non adulatione, nec tamquam facerent deas.

9. Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant. Pars Suevorum et Isidi sacrificat. Unde caussa et origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum, in modum liburnae figuratum, docet, advectam religionem. Ceterum, nec cohibere parietibus deos,

neque in ullam humani oris speciem adsimulare, ex magnitudine coelestium arbitrantur. Lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus adpellant secretum illud, quod sola reverentia vident.

10. Auspicia sortesque, ut qui maxime, observant. Sortium consuetudo simplex. Virgam, frugiferae arbori decisam, in surculos amputant, eosque, notis quibusdam discretos, super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. Mox, si publice consuletur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse paterfamiliae, precatus deos coelumque suspiciens, ter singulos tollit, sublatos secundum impressam ante notam interpretatur. Si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem consultatio; sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hic notum, avium voces volatusque interrogare: proprium gentis, equorum quoque praesagia ac monitus experiri. Publice aluntur iisdem nemoribus ac lucis candidi et nullo mortali opere contacti: quos pressos sacro curru sacerdos ac rex vel princeps civitatis comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio maior fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes. Se enim ministros deorum, illos conscios putant. Est et alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explorant. Eius gentis, cum qua bellum est, captivum, quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis, committunt. Victoria huius vel illius pro praeiudicio accipitur.

11. De minoribus rebus principes consultant; de maioribus omnes: ita tamen, ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur. Coeunt, nisi quid fortuitum et subitum inciderit

certis diebus, cum aut inchoatur luna, aut inpletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium, computant. Sic constituunt, sic condicunt. Nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quod non simul nec ut iussi conveniunt, sed et alter et tertius dies cunctatione coeuntium absumitur. Ut turba placuit, considunt armati. Silentium per sacerdotes, quibus tum et coercendi ius est, imperatur. Mox rex vel princeps, prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis, quam iubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu aspernantur; sin placuit, frameas concutiunt. Honoratissimum adsensus genus est, armis laudare.

12. Licet apud concilium adcusare quoque et discrimen capitis intendere. Distinctio poenarum ex delicto. Proditores et transfugas arboribus suspendunt: ignavos et inbelles et corpore infames coeno ac palude, iniecta insuper crate, mergunt. Diversitas supplicii illuc respicit, tamquam scelera ostendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi. Sed et levioribus delictis pro modo poena. Equorum pecorumque numero convicti multantur. Pars multae regi vel civitati, pars ipsi, qui vindicatur, vel propinquis eius exsolvitur. Eliguntur in iisdem conciliis et principes, qui iura per pagos vicosque reddunt. Centeni singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas, adsunt.

13. Nihil autem neque publicae neque privatae rei, nisi armati, agunt. Sed arma sumere non ante cuiquam moris, quam civitas suffecturum probaverit Tum in ipso concilio vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus, scuto frameaque iuvenem ornant.

Haec apud illos toga, hic primus iuventae honos: ante hoc domus pars videntur, mox reipublicae. Insignis nobilitas, aut magna patrum merita, principis dignationem etiam adolescentulis adsignant: ceteri robustioribus ac iam pridem probatis adgregantur. Nec rubor, inter comites adspici. Gradus quin etiam et ipse comitatus habet, iudicio eius, quem sectantur: magnaque et comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus: et principum, cui plurimi et acerrimi comites. Haec dignitas, hae vires; magno semper electorum iuvenum globo circumdari, in pace decus, in bello praesidium. Nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat. Expetuntur enim legationibus, et muneribus ornantur, et ipsa plerumque fama bella profligant.

14. Cum ventum in aciem, turpe principi, virtute vinci, turpe comitatui, virtutem principis non adaequare. Iam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae eius adsignare, praecipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant; comites pro principe. Si civitas, in qua orti sunt, longa pace et otio torpeat, plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quae tum bellum aliquod gerunt, quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum nonnisi vi belloque tueare. Exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulae et, quamquam incompti, largi tamen adparatus pro stipendio cedunt. Materia munificentiae per bella et raptus. Nec arare terram aut exspectare annum, tam facile per-

suaseris, quam vocare hostes et vulnera mereri. Pigrum quinimmo et iners videtur, sudore adquirere, quod possis sanguine parare.

15. Quotiens bella non ineunt, multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegatâ domus et Penatium et agrorum curâ feminis senibusque et infirmissimo cuique ex familia: ipsi hebent; mira diversitate naturae, cum iidem homines sic ament inertiam et oderint quietem. Mos est civitatibus, ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum vel frugum, quod, pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit. Gaudent praecipue finitimarum gentium donis, quae non modo a singulis, sed publice mittuntur: electi equi, magna arma, phalerae torquesque. Iam et pecuniam accipere docuimus.

16. Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est: ne pati quidem inter se iunctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morem connexis et cohaerentibus aedificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium, sive inscitia aedificandi. Ne caementorum quidem apud illos aut tegularum usus: materia ad omnia utuntur informi et citra speciem aut delectationem. Quaedam loca diligentius inlinunt terra, ita pura ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus, quia rigorem frigorum eiusmodi locis molliunt: et, si quando hostis advenit, aperta populatur, abdita autem et defossa aut ignorantur, aut eo ipso fallunt, quod quaerenda sunt.

17. Tegumen omnibus sagum, fibula, aut, si desit, spina consertum: cetera intecti totos dies iuxta focum atque ignem agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatae ac Parthi, sed stricta et singulos artus exprimente. Gerunt et ferarum pelles, proximi ripae negligenter, ulteriores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras et detracta velamina spargunt maculis pellibusque belluarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare gignit. Nec alius feminis quam viris habitus, nisi quod feminae saepius lineis amictibus velantur, eosque purpura variant, partemque vestitus superioris in manicas non extendunt, nudae brachia et lacertos.

18. Sed et proxima pars pectoris patet: quamquam severa illic matrimonia: nec ullam morum partem magis laudaveris. Nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem, plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, sed uxori maritus, offert. Intersunt parentes et propinqui, ac munera probant, munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibus nova nupta comatur, sed boves et frenatum equum et scutum cum framea gladioque. In haec munera uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid viro offert. Hoc maximum vinculum, haec arcana sacra, hos coniugales deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in proelio passuram ausuramque. Hoc iuncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. Sic vivendum, sic pereundum: accipere se,

quae liberis inviolata ac digna reddat, quae nurus accipiant, rursusque ad nepotes referant.

19. Ergo septae pudicitia agunt, nullis spectaculorum inlecebris, nullis conviviorum inritationibus conruptae. Litterarum secreta viri pariter ac feminae ignorant. Paucissima in tam numerosa gente adulteria; quorum poena praesens, et maritis permissa. Accisis crinibus, nudatam, coram propinquis, expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit. Publicatae enim pudicitiae nulla venia. Non forma, non aetate, non opibus maritum invenerit: nemo enim illic vitia ridet: nec, conrumpere et conrumpi, saeculum vocatur. Melius quidem adhuc eae civitates, in quibus tantum virgines nubunt, et cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum, quomodo unum corpus unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tamquam maritum, sed tamquam matrimonium, ament. Numerum liberorum finire, aut quemquam ex agnatis necare, flagitium habetur. Plusque ibi boni mores valent, quam alibi bonae leges.

20. In omni domo nudi ac sordidi, in hos artus, in haec corpora, quae miramur, excrescunt. Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas: inter eadem pecora, in eadem humo degunt, donec aetas separet ingenuos, virtus agnoscat. Sera iuvenum Venus; eoque inexhausta pubertas. Nec virgines festinantur; eadem iuventa, similis proceritas. Pares validaeque miscentur, ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avunculum, qui apud patrem, honor. Quidam sanctiorem arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, et in

accipiendis obsidibus magis exigunt; tamquam ii et animum firmius, et domum latius, teneant. Heredes tamen successoresque sui cuique liberi: et nullum testamentum. Si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi. Quanto plus propinquorum, quo maior adfinium numerus, tanto gratiosior senectus; nec ulla orbitatis pretia.

21. Suscipere tam inimicitias seu patris seu propinqui, quam amicitias, necesse est. Nec inplacabiles durant: luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus: utiliter in publicum; quia periculosiores sunt inimicitiae iuxta libertatem. Convictibus et hospitiis non alia gens effusius indulget. Quemcumque mortalium arcere tecto, nefas habetur. Pro fortuna quisque adparatis epulis excipit: cum defecere, qui modo hospes fuerat, monstrator hospitii et comes, proximam domum non invitati adeunt. Nec interest: pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad ius hospitii, nemo discernit. Abeunti, si quid poposcerit, concedere moris: et poscendi invicem eadem facilitas. Gaudent muneribus: sed nec data inputant, nec acceptis obligantur. Victus inter hospites comis.

22. Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, saepius calida, ut apud quos plurimum hiems occupat. Lauti cibum capiunt: separatae singulis sedes, et sua cuique mensa. Tum ad negotia, nec minus saepe ad convivia, procedunt armati. Diem noctemque continuare potando, nulli probrum. Crebrae, ut inter vinolentos, rixae, raro conviciis, saepius caede et vulneribus transiguntur. Sed et de reconciliandis invicem inimicis et iungendis adfinitatibus et ad-

sciscendis principibus, de pace denique ac bello, plerumque in conviviis consultant: tamquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incalescat. Gens non astuta, nec callida, aperit adhuc secreta pectoris licentia ioci. Ergo detecta et nuda omnium mens postera die retractatur, et salva utriusque temporis ratio est. Deliberant, dum fingere nesciunt: constituunt, dum errare non possunt.

23. Potui humor ex hordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini conruptus. Proximi ripae et vinum mercantur. Cibi simplices: agrestia poma, recens fera, aut lac concretum. Sine adparatu, sine blandimentis expellunt famem. Adversus sitim non eadem temperantia. Si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis, quam armis, vincentur.

24. Genus spectaculorum unum atque in omni coetu idem. Nudi iuvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se atque infestas frameas saltu iaciunt. Exercitatio artem paravit, ars decorem: non in quaestum tamen, aut mercedem. Quamvis audacis lasciviae pretium est, voluptas spectantium. Aleam (quod mirere) sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate, ut, cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo iactu de libertate et de corpore contendant. Victus voluntariam servitutem adit. Quamvis iuvenior, quamvis robustior, adligare se ac venire patitur. Ea est in re prava pervicacia: ipsi fidem vocant. Servos conditionis huius per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriae exsolvant.

25. Ceteris servis, non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur. Suam quisque sedem, suos Penates regit. Frumenti modum domi-

nus, aut pecoris aut vestis, ut colono, iniungit: et servus hactenus paret. Cetera domus officia uxor ac liberi exsequuntur. Verberare servum ac vinculis et opere coercere, rarum. Occidere solent, non disciplina et severitate, sed inpetu et ira, ut inimicum, nisi quod inpune. Liberti non multum supra servos sunt; raro aliquod momentum in domo, numquam in civitate, exceptis dumtaxat iis gentibus, quae regnantur. Ibi enim et super ingenuos et super nobiles ascendunt: apud ceteros inpares libertini libertatis argumentum sunt.

26. Fenus agitare et in usuras extendere, ignotum: ideoque magis servatur, quam si vetitum esset. Agri, pro numero cultorum, ab universis in vices occupantur, quos mox inter se, secundum dignationem, partiuntur. Facilitatem partiendi camporum spatia praestant. Arva per annos mutant: et superest ager. Nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant et prata separent et hortos rigent: sola terrae seges imperatur. Unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hiems et ver et aestas intellectum ac vocabula habent: autumni perinde nomen ac bona ignorantur.

27. Funerum nulla ambitio. Id solum observatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. Struem rogi nec vestibus nec odoribus cumulant. Sua cuique arma, quorundam igni et equus adiicitur. Sepulcrum cespes erigit. Monumentorum arduum et operosum honorem, ut gravem defunctis, aspernantur. Lamenta ac lacrimas cito, dolorem et tristitiam tarde ponunt. Feminis lugere honestum est; viris meminisse. Haec in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus: nunc singularum gen-

tium instituta ritusque, quatenus differant, quae nationes e Germania in Gallias commigraverint, expediam.

28. Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auctorum d. Iulius tradit: eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amnis obstabat, quo minus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes, promiscuas adhuc et nulla regnorum potentia divisas? Igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc *Boihemi* nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. Sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis, Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est: quia, pari olim inopia ac libertate, eadem utriusque ripae bona malaque erant. Treveri et Nervii circa adfectationem Germanicae originis ultro ambitiosi sunt, tamquam, per hanc gloriam sanguinis, a similitudine et inertia Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. Ne Ubii quidem, quamquam Romana colonia esse meruerint ac libentius *Agrippinenses,* conditoris sui nomine, vocentur, origine erubescunt, transgressi olim et experimento fidei super ipsam Rheni ripam conlocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

29. Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi, non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis, colunt, Cattorum quondam populus, et seditione domestica in cas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos et antiquae societatis insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus

adterit. Exempti oneribus et conlationibus, et tantum in usum proeliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio et Mattiacorum gens. Protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii reverentiam. Ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terrae suae solo et coelo acrius animantur. Non numeraverim inter Germaniae populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque consederint, eos, qui decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum, et inopia audax, dubiae possessionis solum occupavere. Mox limite acto, promotisque praesidiis, sinus imperii et pars provinciae habentur.

30. Ultra hos Catti initium sedis ab Hercynio saltu inchoant, non ita effusis ac palustribus locis, ut ceterae civitates, in quas Germania patescit: durant siquidem colles, paullatimque rarescunt: et Cattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus, et maior animi vigor. Multum (ut inter Germanos) rationis ac sollertiae: praeponere electos, audire praepositos, nosse ordines, intelligere occasiones, differre inpetus, disponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare: quodque rarissimum, nec nisi Romanae disciplinae concessum, plus reponere in duce, quam in exercitu. Omne robur in pedite, quem, super arma, ferramentis quoque et copiis onerant. Alios ad proelium ire videas, Cattos ad bellum. Rari excursus et fortuita pugna. Equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere. Velocitas iuxta formidinem, cunctatio propior constantiae est.

31. Et aliis Germanorum populis usurpatum rara

et privata cuiusque audentia, apud Cattos in consensum vertit, ut primum adoleverint, crinem barbamque submittere, nec, nisi hoste caeso, exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super sanguinem et spolia revelant frontem, seque tum demum pretia nascendi retulisse, dignosque patria ac parentibus ferunt. Ignavis et inbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper annulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se caede hostis absolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus. Iamque canent insignes, et hostibus simul suisque monstrati. Omnium penes hos initia pugnarum. Haec prima semper acies, visu torva. Nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura: prout ad quemque venere, aluntur: prodigi alieni, contemptores sui: donec exsanguis senectus tam durae virtuti inpares faciat.

32. Proximi Cattis certum iam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri colunt. Tencteri, super solitum bellorum decus, equestris disciplinae arte praecellunt; nec maior apud Cattos peditum laus, quam Tencteris equitum. Sic instituere maiores, posteri imitantur. Hi lusus infantium, haec iuvenum aemulatio, perseverant senes. Inter familiam et Penates et iura successionum equi traduntur: excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, sed prout ferox bello et melior.

33. Iuxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamavos et Angrivarios inmigrasse narratur, pulsis Bructeris ac penitus excisis, vicinarum consensu nationum: seu superbiae odio, seu praedae dulcedine, seu favore quodam erga nos deorum. Nam ne spectaculo quidem proelii invidere. Super LX millia, non

armis telisque Romanis, sed, quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat, quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui: quando, urgentibus imperii fatis, nihil iam praestare fortuna maius potest, quam hostium discordiam.

34. Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgibini et Chasuari cludunt aliaeque gentes, haud perinde memoratae. A fronte Frisii excipiunt. *Maioribus minoribusque Frisiis* vocabulum est ex modo virium. Utraeque nationes usque ad Oceanum Rheno praetexuntur, ambiuntque inmensos insuper lacus et Romanis classibus navigatos. Ipsum quin etiam Oceanum illa tentavimus. Et superesse adhuc Herculis columnas fama vulgavit: sive adiit Hercules, seu, quidquid ubique magnificum est, in claritatem eius referre consensimus. Nec defuit audentia Druso Germanico: sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit: sanctiusque ac reverentius visum, de actis deorum credere, quam scire.

35. Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. In Septentrionem ingenti flexu redit. Ac primo statim Chaucorum gens, quamquam incipiat a Frisiis, ac partem litoris occupet, omnium, quas exposui, gentium lateribus obtenditur, donec in Cattos usque sinuetur. Tam inmensum terrarum spatium non tenent tantum Chauci, sed et inplent: populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit iustitia tueri. Sine cupid'tate, sine inpotentia, quieti secretique, nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Idque praecipuum virtutis ac virium argumentum est, quod, ut superiores agant, non per iniurias adsequuntur. Prompta tamen omnibus arma

ac, si res poscat, exercitus; plurimum virorum equorumque: et quiescentibus eadem fama.

36. In latere Chaucorum Cattorumque Cherusci nimiam ac marcentem diu pacem inlacessiti nutrierunt: idque iucundius, quam tutius, fuit, quia inter inpotentes et validos falso quiescas; ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt. Ita, qui olim boni aequique Cherusci, nunc inertes ac stulti vocantur: Cattis victoribus fortuna in sapientiam cessit. Tracti ruina Cheruscorum et Fosi, contermina gens, adversarum rerum ex aequo socii, cum in secundis minores fuissent.

37. Eundem Germaniae sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens: veterisque famae lata vestigia manent, utrâque ripâ castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis, et tam magni exitus fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma, Caecilio Metello ac Papirio Carbone coss. Ex quo si ad alterum imperatoris Traiani consulatum computemus, ducenti ferme et decem anni conliguntur. Tamdiu Germania vincitur. Medio tam longi aevi spatio multa invicem damna. Non Samnis, non Poeni, non Hispaniae Galliaeve, ne Parthi quidem saepius admonuere. Quippe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis, quam caedem Crassi, amisso et ipso Pacoro, infra Ventidium deiectus Oriens obiecerit? At Germani Carbone et Cassio et Scauro Aurelio et Servilio Caepione, Cn. quoque Manlio fusis vel captis, quinque simul consulares exercitus populo Romano, Varum tresque cum eo legiones etiam Caesari abstulerunt. Nec inpune C. Marius in Italia, d. Iulius

in Gallia, Drusus ac Nero et Germanicus in suis eos sedibus perculerunt. Mox ingentes C. Caesaris minae in ludibrium versae. Inde otium, donec occasione discordiae nostrae et civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias adfectavere: ac rursus pulsi inde, proximis temporibus triumphati magis quam victi sunt.

38. Nunc de Suevis dicendum est, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve, gens: maiorem enim Germaniae partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune *Suevi* vocentur. Insigne gentis, obliquare crinem nodoque substringere. Sic Suevi a ceteris Germanis, sic Suevorum ingenui a servis, separantur. In aliis gentibus, seu cognatione aliqua Suevorum, seu (quod saepe accidit) imitatione, rarum, et intra iuventae spatium; apud Suevos usque ad canitiem horrentem capillum retro sequuntur, ac saepe in solo vertice religant. Principes et ornatiorem habent. Ea cura formae, sed innoxia. Neque enim ut ament amenturve; in altitudinem quandam et terrorem, adituri bella, compti, ut hostium oculis, ornantur.

39. Vetustissimos se nobilissimosque Suevorum Semnones memorant. Fides antiquitatis religione firmatur. Stato tempore in silvam, auguriis patrum et prisca formidine sacram, omnes eiusdem sanguinis populi legationibus coeunt, caesoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. Est et alia luco reverentia. Nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis prae se ferens. Si forte prolapsus est, adtolli et insurgere haud licitum: per humum evolvuntur: eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium

deus, cetera subiecta atque parentia. Adiicit auctoritatem fortuna Semnonum: centum pagis habitant; magnoque corpore efficitur, ut se Suevorum caput credant.

40. Contra Langobardos paucitas nobilitat. Plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed proeliis et periclitando tuti sunt. Reudigni deinde et Aviones et Angli et Varini et Eudoses et Suardones et Nuithones fluminibus aut silvis muniuntur. Nec quidquam notabile in singulis, nisi quod in commune Hertham, id est, Terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis, arbitrantur. Est in insula Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum. Adtingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vectamque bubus feminis multa cum veneratione prosequitur. Laeti tunc dies, festa loca, quaecunque adventu hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt; clausum omne ferrum: pax et quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. Mox vehiculum et vestes et, si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. Servi ministrant; quos statim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror sanctaque ignorantia, quid sit illud, quod tantum perituri vident.

41. Et haec quidem pars Suevorum in secretiora Germaniae porrigitur. Propior (ut, quomodo paullo ante Rhenum, sic nunc Danubium sequar) Hermundurorum civitas, fida Romanis, eoque solis Germanorum non in ripa commercium, sed penitus, atque in splendidissima Rhaetiae provinciae colonia. Passim et sine custode transeunt: et, cum ceteris gentibus arma modo

castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus, non concupiscentibus. In Hermunduris Albis oritur, flumen inclitum et notum olim; nunc tantum auditur.

42. Iuxta Hermunduros Narisci, ac deinde Marcomanni et Quadi agunt. Praecipua Marcomannorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes, pulsis olim Boiis, virtute parta. Nec Narisci Quadive degenerant. Eaque Germaniae velut frons est, quatenus Danubio praetexitur. Marcomannis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus: iam et externos patiuntur. Sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romana. Raro armis nostris, saepius pecunia, iuvantur.

43. Nec minus valent retro Marsigni, Gothini, Osi, Burii. Terga Marcomannorum Quadorumque claudunt. E quibus Marsigni et Burii sermone cultuque Suevos referunt: Gothinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit, non esse Germanos, et quod tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatae, partem Quadi, ut alienigenis, inponunt. Gothini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. Omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium [iugumque] insederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium iugum, ultra quod plurimae gentes agunt. Ex quibus latissime patet Lygiorum nomen, in plures civitates diffusum. Valentissimas nominasse sufficiet, Arios, Helveconas, Manimos, Elysios, Naharvalos. Apud Naharvalos antiquae religionis lucus ostenditur. Praesidet sacerdos muliebri ornatu: sed deos, interpretatione Romana, Castorem Pollucemque memorant. Ea vis numini: nomen Alcis. Nulla simulacra, nullum peregrinae superstitionis ve-

stigium. Ut fratres tamen, ut iuvenes, venerantur. Ceterum Arii super vires, quibus enumeratos paullo ante populos antecedunt, truces, insitae feritati arte ac tempore lenocinantur. Nigra scuta, tincta corpora. Atras ad proelia noctes legunt: ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum adspectum. Nam primi in omnibus proeliis oculi vincuntur. Trans Lygios Gotones regnantur, paullo iam adductius, quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii: omniumque harum gentium insigne, rotunda scuta, breves gladii, et erga reges obsequium.

44. Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, praeter viros armaque classibus valent. Forma navium eo differt, quod utrimque prora paratam semper adpulsui frontem agit. Nec velis ministrant, nec remos in ordinem lateribus adiungunt: solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, utut res poscit, hinc vel illinc remigium. Est apud illos et opibus honos, eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non precario iure parendi. Nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo: quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosae porro armatorum manus facile lasciviunt. Enimvero neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem, armis praeponere regia utilitas est.

45. Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope inmotum, quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides, quod extremus cadentis iam solis fulgor in ortus edurat adeo clarus, ut sidera hebetet; sonum insuper audiri, formasque deorum et radios capitis adspici, persuasio adiicit. Illuc usque (et fama vera) tantum natura.

Ergo iam dextro Suevici maris litore Aestyorum gentes adluuntur: quibus ritus habitusque Suevorum; lingua Britannicae propior. Matrem deûm venerantur. Insigne superstitionis formas aprorum gestant. Id pro armis omnique tutela: securum deae cultorem etiam inter hostes praestat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientius, quam pro solita Germanorum inertia, laborant. Sed et mare scrutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi *glesum* vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. Nec, quae natura, quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaesitum compertumve. Diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen. Ipsis in nullo usu: rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quae inplicata humore, mox, durescente materia, cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi thura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse, crediderim; quae vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa litora exundant. Si naturam succini admoto igne tentes, in modum taedae accenditur, alitque flammam pinguem et olentem: mox ut in picem resinamve lentescit. Suionibus Sitonum gentes continuantur. Cetera similes, uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate, sed etiam a servitute degenerant.

46. Hic Sueviae finis. Peucinorum Venedorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis adscribam, dubito: quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede ac domiciliis, ut

Germani agunt. Sordes omnium ac torpor procerum: connubiis mixtis, nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur. Venedi multum ex moribus traxerunt. Nam quicquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant. Hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos fingunt, et scuta gestant, et pedum usu ac pernicitate gaudent; quae omnia diversa Sarmatis sunt, in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, non Penates: victui herba, vestitui pelles, cubile humus. Sola in sagittis spes, quas, inopia ferri, ossibus asperant. Idemque venatus viros pariter ac feminas alit. Passim enim comitantur, partemque praedae petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur. Huc redeunt iuvenes, hoc senum receptaculum. Sed beatius arbitrantur, quam ingemere agris, inlaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. Securi adversus homines, securi adversus deos, rem difficillimam adsecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus esset. Cetera iam fabulosa: Hellusios et Oxionas ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum gerere. Quod ego, ut incompertum, in medium relinquam.

IULII AGRICOLAE
VITA.

Breviarium. Cap. 1. Scribendi clarorum virorum vitam mos antiquus, 2. sub malis principibus periculosus, 3. sub Traiano in honorem Agricolae repetitus a Tacito, qui non eloquentiam, ast pietatem pollicetur. 4. Agricolae stirps, educatio, studia. 5. Positis in Britannia primis castrorum rudimentis, 6. uxorem ducit. Fit quaestor, tribunus, praetor. Recognoscendis templorum donis praefectus. 7. Othoniano bello matrem partemque patrimonii amittit. 8. In Vespasiani partem transgressus, legioni XX. in Britannia praepositus, alienae famae cura promovet suam. 9. Redux inter patricios adscitus Aquitaniam regit. Consul factus Tacito filiam despondet. Britanniae praeficitur.

10. Britanniae descriptio. Thule cognita. Mare pigrum. 11. Britannorum origo, habitus, sacra, sermo, mores, 12. militia, regimen, rarus conventus. Coelum, solum, metalla, margarita. 13. Victae gentis ingenium. Caesarum in Britanniam expeditiones. 14. Consularium legatorum res gestae. 15. Britanniae rebellio, 16. Boadicea duce coepta, a Suet. Paullino compressa. Huic succedunt ignavi. 17. Rem restituunt Petilius Cerialis et Iulius Frontinus; hic Silures, ille Brigantes vincit; 18. Agricola Ordovices et Monam. Totam provinciam pacat et 19. 20. moderatione, prudentia, abstinentia, aequitate in obsequio retinet, 21. animosque artibus et voluptatibus mollit.

22. 23. Nova expeditio novas gentes aperit, quas praesidio firmantur. Agricolae candor in communicanda gloria. 24. Consilium de occupanda Hibernia. 25—27. Civitates trans Bodotriam sitae explorantur. Caledonii, Romanos adgressi, consilio ductuque Agricolae pulsi, sacrificiis conspirationem civitatum sanciunt. 28. Usipiorum cohors miro casu Britanniam circumvecta. Agricolae filius

obit. 29. Bellum Britanni reparant Calgaco duce, cuius 30—32. oratio ad suos. 33. 34. Romanos quoque hortatur Agricola. 35—37. Atrox et cruentum proelium. 38. Penes Romanos victoria. Agricola Britanniam circumvehi praecipit.

39. Domitianus, fronte laetus, pectore anxius, nuncium victoriae excipit. 40. Honores tamen Agricolae decerni iubet, condito odio, donec provincia decedat Agricola. Is redux modeste agit. 41. Periculum ab adcusatoribus et laudatoribus. 42. Excusat se, ne provinciam sortiatur proconsul. 43. Obit non sine veneni suspicione, a Domitiano dati. 44. Eius aetas, habitus, honores, opes. 45. Mortis opportunitas ante Domitiani atrocitates. 46. Questus auctoris et ex virtute solatia. Fama Agricolae ad posteros transmissa.

1. Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus, quamquam incuriosa suorum aetas omisit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium, parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam. Sed apud priores, ut agere memoratu digna pronum magisque in aperto erat, ita celeberrimus quisque ingenio, ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bonae tantum conscientiae pretio ducebatur. Ac plerique, suam ipsi vitam narrare, fiduciam potius morum, quam adrogantiam arbitrati sunt: nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut obtrectationi fuit. Adeo virtutes iisdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur. At mihi, nunc narraturo vitam defuncti hominis, venia opus fuit: quam non petissem, ni incusaturus tam saeva et infesta virtutibus tempora.

2. Legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse: neque in ipsos modo auctores, sed in libros quoque eorum saevitum, delegato triumviris mi-

nisterio, ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. Scilicet, illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiae professoribus, atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profecto grande patientiae documentum: et, sicut vetus aetas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita nos, quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere.

3. Nunc demum redit animus: et quamquam, primo statim beatissimi saeculi ortu, Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem imperii Nerva Traianus, nec spem modo ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam ac robur, adsumpserit: natura tamen infirmitatis humanae tardiora sunt remedia, quam mala; et, ut corpora lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius, quam revocaveris. Subit quippe etiam ipsius inertiae dulcedo: et invisa primo desidia postremo amatur. Quid? si per quindecim annos, grande mortalis aevi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque saevitia principis, interciderunt? Pauci, ut ita dixerim, non modo aliorum, sed etiam nostri superstites sumus; exemptis e media vita tot annis, quibus iuvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactae aetatis terminos, per silentium venimus. Non tamen pigebit, vel incondita ac rudi voce, memoriam prioris servitutis ac testimonium praesentium bonorum composuisse. Hic interim liber

honori Agricolae, soceri mei, destinatus, professione pietatis aut laudatus erit aut excusatus.

4. Cnaeus Iulius Agricola, vetere et inlustri Foroiuliensium colonia ortus, utrumque avum procuratorem Caesarum habuit: quae equestris nobilitas est. Pater Iulius Graecinus, senatorii ordinis, studio eloquentiae sapientiaeque notus, iisque virtutibus iram Caii Caesaris meritus. Namque M. Silanum adcusare iussus et, quia abnuerat, interfectus est. Mater Iulia Procilla fuit, rarae castitatis. In huius sinu indulgentiaque educatus, per omnem honestarum artium cultum pueritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum ab inlecebris peccantium, praeter ipsius bonam integramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuerit, locum Graeca comitate et provinciali parsimonia mistum ac bene compositum. Memoria teneo, solitum ipsum narrare, se in prima iuventa studium philosophiae acrius, ultra quam concessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac flagrantem animum coercuisset. Scilicet sublime et erectum ingenium pulchritudinem ac speciem excelsae magnaeque gloriae vehementius, quam caute, adpetebat. Mox mitigavit ratio et aetas: retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum.

5. Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paullino, diligenti ac moderato duci, adprobavit, electus, quem contubernio aestimaret. Nec Agricola licenter, more iuvenum, qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam retulit: sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi optimos, nihil adpetere in iactationem, nihil ob formidinem recusare, simulque anxius et intentus agere. Non sa-

ne alias exercitatior magisque in ambiguo Britannia fuit. Trucidati veterani, incensae coloniae, intercepti exercitus: tum de salute, mox de victoria, certavere. Quae cuncta etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et reciperatae provinciae gloria in ducem cessit; artem et usum et stimulos addidere iuveni: intravitque animum militaris gloriae cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama, quam ex mala.

6. Hinc ad capessendos magistratus in urbem digressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi iunxit. Idque matrimonium ad maiora nitenti decus ac robur fuit. Vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem et invicem se anteponendo: nisi quod in bona uxore tanto maior laus, quanto in mala plus culpae est. Sors quaesturae provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum, dedit. Quorum neutro conruptus est: quamquam et provincia dives ac parata peccantibus, et proconsul in omnem aviditatem pronus, quantalibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filia, in subsidium et solatium simul: nam filium ante sublatum brevi amisit. Mox inter quaesturam ac tribunatum plebis atque etiam ipsum tribunatus annum quiete et otio transiit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit. Idem praeturae tenor et silentium: nec enim iurisdictio obvenerat. Ludos et inania honoris moderationis atque abundantiae duxit, uti longe a luxuria, ita famae propior. Tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda, diligentissima conquisitione fecit, ne cuius alterius sacrilegium respublica, quam Neronis sensisset.

7. Sequens annus gravi vulnere animum domumque eius adflixit. Nam classis Othoniana, licenter vaga, dum Intemelios (Liguriae pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolae in praediis suis interfecit: praediaque ipsa et magnam patrimonii partem diripuit, quae caussa caedis fuerat. Igitur ad solemnia pietatis profectus Agricola, nuntio adfectati a Vespasiano imperii deprehensus, ac statim in partes transgressus est. Initia principatus ac statum urbis Mucianus regebat, admodum iuvene Domitiano, et ex paterna fortuna tantum licentiam usurpante. Is missum ad delectus agendos Agricolam, integreque ac strenue versatum, vicesimae legioni, tarde ad sacramentum transgressae, praeposuit, ubi decessor seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consularibus nimia ac formidolosa erat. Nec legatus praetorius ad cohibendum potens, incertum, suo an militum ingenio: ita successor simul, et ultor electus, rarissima moderatione, maluit videri invenisse bonos, quam fecisse.

8. Praeerat tunc Britanniae Vettius Bolanus, placidius, quam feroci provincia dignum est. Temperavit Agricola vim suam, ardoremque compescuit, ne incresceret; peritus obsequi, eruditusque utilia honestis miscere. Brevi deinde Britannia consularem Petilium Cerialem accepit. Habuerunt virtutes spatium exemplorum. Sed primo Cerialis modo labores et discrimina, mox et gloriam communicabat: saepe parti exercitus in experimentum, aliquando maioribus copiis ex eventu praefecit. Nec Agricola umquam in suam famam gestis exsultavit; ad auctorem et ducem, ut minister, fortunam referebat. Ita virtute in obsequendo, verecundia in praedicando, extra invidiam, nec extra gloriam, erat.

9. Revertentem ab legatione legionis d. Vespasianus inter patricios adscivit, ac deinde provinciae Aquitaniae praeposuit, splendidae in primis dignitatis, administratione ac spe consulatus, cui destinarat. Credunt plerique, militaribus ingeniis subtilitatem deesse: quia castrensis iurisdictio, secura et obtusior ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos, facile iusteque agebat. Iam vero tempora curarum remissionumque divisa. Ubi conventus ac iudicia poscerent, gravis, intentus, severus, et saepius misericors: ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona. Tristitiam et adrogantiam et avaritiam exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem, aut severitas amorem, deminuit. Integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre, iniuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam saepe boni indulgent, ostentanda virtute aut per artem quaesivit: procul ab aemulatione adversus conlegas, procul a contentione adversus procuratores. Et vincere inglorium, et adteri sordidum, arbitrabatur. Minus triennium in ea legatione detentus, ac statim ad spem consulatus revocatus est, comitante opinione, Britanniam ei provinciam dari: nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. Haud semper errat fama; aliquando et elegit. Consul egregiae tum spei filiam iuveni mihi despondit, ac post consulatum conlocavit, et statim Britanniae praepositus est, adiecto pontificatus sacerdotio.

10. Britanniae situm populosque, multis scriptoribus memoratos, non in comparationem curae ingeniive referam, sed quia tum primum perdomita est. Itaque quae priores, nondum comperta, eloquentiâ percoluere, rerum fide tradentur. Britannia, insularum, quas Ro-

mana notitia complectitur, maxima, spatio ac coelo in Orientem Germaniae, in Occidentem Hispaniae obtenditur: Gallis in meridiem etiam inspicitur: septemtrionalia eius, nullis contra terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniae Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores, oblongae scutulae vel bipenni adsimulavere. Et est ea facies citra Caledoniam, unde et in universum fama est transgressa. Sed inmensum et enorme spatium procurrentium extremo iam litore terrarum, velut in cuneum tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primum Romana classis circumvecta, insulam esse Britanniam adfirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque. Dispecta est et Thule, quam hactenus nix et hiems abdiderat; sed mare pigrum et grave remigantibus. Perhibent, ne ventis quidem perinde adtolli: credo, quod rariores terrae montesque, caussa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardius inpellitur. Naturam Oceani atque aestus neque quaerere huius operis est, ac multi retulere. Unum addiderim: nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec litore tenus adcrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et iugis etiam atque montibus inseri velut in suo.

11. Ceterum, Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenae an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii: atque ex eo argumenta. Namque rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus, Germanicam originem adseverant. Silurum colorati vultus et torti plerumque crines, et posita contra Hispania, Iberos veteres traiecisse easque sedes occupasse, fidem faciunt. Proximi Gallis et si-

miles sunt; seu durante originis vi, seu, procurrentibus in diversa terris, positio coeli corporibus habitum dedit. In universum tamen aestimanti, Gallos vicinum solum occupasse, credibile est. Eorum sacra deprehendas, superstitionum persuasione: sermo haud multum diversus, in deposcendis periculis eadem audacia, et, ubi advenere, in detrectandis eadem formido. Plus tamen ferociae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax emollierit. Nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate. Quod Britannorum olim victis evenit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.

12. In pedite robur: quaedam nationes et curru proeliantur. Honestior auriga; clientes propugnant. Olim regibus parebant, nunc per principes factionibus et studiis trahuntur. Nec aliud adversus validissimas gentes pro nobis utilius, quam quod in commune non consulunt. Rarus duabus tribusve civitatibus ad propulsandum commune periculum conventus. Ita, dum singuli pugnant, universi vincuntur. Coelum crebris imbribus ac nebulis foedum: asperitas frigorum abest. Dierum spatia ultra nostri orbis mensuram, et nox clara et extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. Quodsi nubes non officiant, adspici per noctem solis fulgorem, nec occidere et exsurgere, sed transire adfirmant. Scilicet extrema et plana terrarum, humili umbra, non erigunt tenebras, infraque coelum et sidera nox cadit. Solum, praeter oleam vitemque et cetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, fecundum. Tarde mitescunt, cito proveniunt. Eadem utriusque rei caussa, multus humor terrarum coelique. Fert Britannia aurum et argentum et alia metalla, pretium victoriae.

Gignit et Oceanus margarita, sed subfusca ac liventia. Quidam artem abesse legentibus arbitrantur. Nam in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia, prout expulsa sint, conligi. Ego facilius crediderim, naturam margaritis deesse, quam nobis avaritiam.

13. Ipsi Britanni delectum ac tributa et iniuncta imperii munera impigre obeunt, si iniuriae absint: has aegre tolerant, iam domiti ut pareant, nondum, ut serviant. Igitur primus omnium Romanorum d. Iulius cum exercitu Britanniam ingressus, quamquam prospera pugna terruerit incolas, ac litore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella civilia, et in rempublicam versa principum arma, ac longa oblivio Britanniae etiam in pace. Consilium id d. Augustus vocabat, Tiberius praeceptum. Agitasse C. Caesarem de intranda Britannia, satis constat, ni velox ingenio, mobilis poenitentia, et ingentes adversus Germaniam conatus frustra fuissent. Divus Claudius auctor operis, transvectis legionibus auxiliisque, et adsumpto in partem rerum Vespasiano: quod initium venturae mox fortunae fuit. Domitae gentes, capti reges, et monstratus fatis Vespasianus.

14. Consularium primus Aulus Plautius praepositus, ac subinde Ostorius Scapula, uterque bello egregius: redactaque paullatim in formam provinciae proxima pars Britanniae. Addita insuper veteranorum colonia. Quaedam civitates Cogiduno regi donatae: (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit:) vetere ac iam pridem recepta populi Romani consuetudine, ut haberet instrumenta servitutis et reges. Mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quae fama aucti officii quaereretur. Didium Veranius excepit, isque

intra annum exstinctus est. Suetonius hinc Paullinus biennio prosperas res habuit, subactis nationibus, firmatisque praesidiis: quorum fiducia Monam insulam, ut vires rebellibus ministrantem, adgressus, terga occasioni patefecit.

15. Namque absentia legati remoto metu, Britanni agitare inter se mala servitutis, conferre iniurias et interpretando accendere: *nihil profici patientia, nisi ut graviora, tamquam ex facili tolerantibus, imperentur. Singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos inponi: e quibus legatus in sanguinem, procurator in bona saeviret. Aeque discordiam praepositorum, aeque concordiam subiectis exitiosam. Alterius manus, centuriones alterius vim et contumelias miscere. Nihil iam cupiditati, nihil libidini exceptum. In proelio fortiorem esse, qui spoliet: nunc ab ignavis plerumque et imbellibus eripi domos, abstrahi liberos, iniungi delectus, tamquam mori tantum pro patria nescientibus. Quantum enim transisse militum, si sese Britanni numerent? Sic Germanias excussisse iugum: et flumine, non Oceano, defendi. Sibi patriam, coniuges, parentes, illis avaritiam et luxuriam caussas belli esse. Recessuros, ut d. Iulius recessisset, modo virtutes maiorum suorum aemularentur. Neve proelii unius aut alterius eventu pavescerent. Plus inpetus, maiorem constantiam penes miseros esse. Iam Britannorum etiam deos misereri, qui Romanum ducem absentem, qui relegatum in alia insula exercitum detinerent: iam ipsos, quod difficillimum fuerit, deliberare. Porro in eiusmodi consiliis periculosius esse deprehendi, quam audere.*

16. His atque talibus invicem instincti, Boadicea, generis regii femina, duce (neque enim sexum in imperiis discernunt) sumpsere universi bellum: ac spar-

sos per castella milites consectati, expugnatis praesidiis, ipsam coloniam invasere, ut sedem servitutis. Nec ullum in barbaris saevitiae genus omisit ira et victoria. Quodnisi Paullinus, cognito provinciae motu, propere subvenisset, amissa Britannia foret: quam unius proelii fortuna veteri patientiae restituit, tenentibus arma plerisque, quos conscientia defectionis et propius ex legato timor agitabat. Hic cum egregius cetera, adroganter in deditos, et, ut suae quoque iniuriae ultor, durius consuleret, missus Petronius Turpilianus, tamquam exorabilior, et delictis hostium novus, eoque poenitentiae mitior, compositis prioribus, nihil ultra ausus, Trebellio Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior, et nullis castrorum experimentis, comitate quadam curandi provinciam tenuit. Didicere iam barbari quoque ignoscere, vitiis blandientibus. Et interventus civilium armorum praebuit iustam segnitiae excusationem. Sed discordia laboratum, cum adsuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebellius, fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atque humilis, precario mox praefuit: ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem. Haec seditio sine sanguine stetit. Nec Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disciplina. Eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum: nisi quod innocens Bolanus, et nullis delictis invisus, caritatem paraverat loco auctoritatis.

17. Sed ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam reciperavit, magni duces, egregii exercitus, minuta hostium spes. Et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum civitatem, quae numerosissima provinciae totius perhibetur, adgressus. Multa proelia, et aliquando non incruenta: magnamque Bri-

gantum partem aut victoria amplexus, aut bello. Et cum Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, sustinuit quoque molem Iulius Frontinus, vir magnus, quantum licebat, validamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit; super virtutem hostium, locorum quoque difficultates eluctatus.

18. Hunc Britanniae statum, has bellorum vices media iam aestate transgressus Agricola invenit, cum et milites, velut omissa expeditione, ad securitatem, et hostes ad occasionem verterentur. Ordovicum civitas, haud multo ante adventum eius, alam, in finibus suis agentem, prope universam obtriverat: eoque initio erecta provincia, et quibus bellum volentibus erat, probare exemplum, aut recentis legati animum opperiri. Tum Agricola, quamquam transacta aestas, sparsi per provinciam numeri, praesumpta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire obviam discrimini statuit: contractisque legionum vexillis et modica auxiliorum manu, quia in aequum degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem. Caesaque prope universa gente, non ignarus, instandum famae, ac, prout prima cessissent, fore universa; Monam insulam, a cuius possessione revocatum Paullinum rebellione totius Britanniae supra memoravi, redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in dubiis consiliis, naves deerant: ratio et constantia ducis transvexit. Depositis omnibus sarcinis, lectissimos auxiliarium, quibus nota vada et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos regunt, ita repente inmisit, ut obstupefacti hostes, qui classem, qui naves, qui mare ex-

spectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petita pace ac dedita insula, clarus ac magnus haberi Agricola: quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem aut officiorum ambitum transigunt, labor et periculum placuisset. Nec Agricola, prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est. Sed ipsa dissimulatione famae famam auxit, aestimantibus, quanta futuri spe tam magna tacuisset.

19. Ceterum animorum provinciae prudens, simulque doctus per aliena experimenta, parum profici armis, si iniuriae sequerentur, caussas bellorum statuit excidere. A se suisque orsus, primam domum suam coercuit; quod plerisque haud minus arduum est, quam provinciam regere. Nihil per libertos servosque publicae rei: non studiis privatis nec ex commendatione aut precibus centurionum milites adsciscere, sed optimum quemque fidelissimum putare: omnia scire, non omnia exsequi: parvis peccatis veniam, magnis severitatem commodare: nec poena semper, sed saepius poenitentia contentus esse: officiis et administrationibus potius non peccaturos praeponere, quam damnare, cum peccassent. Frumenti et tributorum exactionem aequalitate munerum mollire, circumcisis, quae, in quaestum reperta, ipso tributo gravius tolerabantur. Namque per ludibrium adsidere clausis horreis, et emere ultro frumenta, ac vendere pretio cogebantur. Devortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut civitates a proximis hibernis in remota et avia deferrent, donec, quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret.

20. Haec primo statim anno comprimendo, egregi-

am famam paci circumdedit; quae, vel incuriâ vel tolerantiâ priorum, haud minus quam bellum timebatur. Sed ubi aestas advenit, contracto exercitu, militum in agmine laudare modestiam, disiectos coercere: loca castris ipse capere: aestuaria ac silvas ipse praetentare: et nihil interim apud hostes quietum pati, quo minus subitis excursibus popularetur: atque, ubi satis terruerat, parcendo rursus inritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multae civitates, quae in illum diem ex aequo egerant, datis obsidibus, iram posuere, et praesidiis castellisque circumdatae, tanta ratione curaque, ut nulla ante Britanniae nova pars inlacessita transierit.

21. Sequens hiems saluberrimis consiliis absumpta. Namque, ut homines dispersi ac rudes, eoque in bella faciles, quieti et otio per voluptates adsuescerent, hortari privatim, adiuvare publice, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos, et castigando segnes. Ita honoris aemulatio pro necessitate erat. Iam vero principum filios liberalibus artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut, qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. Inde etiam habitus nostri honor et frequens toga. Paullatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus et balnea et conviviorum elegantiam. Idque apud inperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.

22. Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taum (aestuario nomen est) nationibus. Qua formidine territi hostes, quamquam conflictatum saevis tempestatibus exercitum, lacessere non ausi: ponendisque insuper castellis spatium fuit. Adnotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse: nullum ab Agricola positum

castellum aut vi hostium expugnatum, aut pactione aut fuga desertum. Crebrae eruptiones. Nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur. Ita intrepida ibi hiems, et sibi quisque praesidio, inritis hostibus, eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hibernis eventibus pensare, tum aestate atque hieme iuxta pellebantur. Nec Agricola umquam per alios gesta avidus intercepit. Seu centurio seu praefectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur, ut bonis comis, ita adversus malos iniucundus. Ceterum ex iracundia nihil supererat: secretum et silentium eius non timeres. Honestius putabat offendere, quam odisse.

23. Quarta aestas obtinendis, quae percurrerat, insumpta: ac, si virtus exercituum et Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus. Nam Clota et Bodotria, diversi maris aestibus per inmensum revectae, angusto terrarum spatio dirimuntur. Quod tum praesidiis firmabatur: atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

24. Quinto expeditionum anno, nave prima transgressus, ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis proeliis domuit: eamque partem Britanniae, quae Hiberniam adspicit, copiis instruxit, in spem magis, quam ob formidinem; siquidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita, et Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem magnis invicem usibus miscuerit. Spatium eius, si Britanniae comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. Solum caelumque et ingenia cultusque hominum haud multum a Britannia differunt, nec in melius. Aditus portusque per commercia et negotiatores

cogniti. Agricola expulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat, ac specie amicitiae in occasionem retinebat. Saepe ex eo audivi, legione una et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse. Idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Romana ubique arma, et velut e conspectu libertas tolleretur.

25. Ceterum aestate, qua sextum officii annum inchoabat, amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultra gentium, et infesta hostili exercitu itinera, timebantur, portus classe exploravit: quae, ab Agricola primum adsumpta in partem virium, sequebatur egregia specie, cum simul terra, simul mari, bellum inpelleretur, ac saepe iisdem castris pedes equesque, et nauticus miles, mixti copiis et laetitia, sua quisque facta, suos casus adtollerent: ac modo silvarum et montium profunda, modo tempestatum ac fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc auctus Oceanus militari iactantia compararentur. Britannos quoque, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tamquam, aperto maris sui secreto, ultimum victis perfugium clauderetur. Ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, maiore fama, uti mos est de ignotis, oppugnasse ultro, castella adorti, metum, ut provocantes, addiderant: regrediendumque citra Bodotriam, et excedendum potius, quam pellerentur, specie prudentium ignavi admonebant: cum interim cognoscit, hostes pluribus agminibus inrupturos. Ac, ne superante numero et peritia locorum circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu incessit.

26. Quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio, universi nonam legionem, ut maxime invalidam,

nocte adgressi, inter somnum ac trepidationem caesis vigilibus, inrupere. Iamque in ipsis castris pugnabant, cum Agricola, iter hostium ab exploratoribus edoctus, et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque adsultare tergis pugnantium iubet, mox ab universis adiici clamorem. Et propinqua luce fulsere signa. Ita ancipiti malo territi Britanni: et Romanis redit animus, ac, securi de salute, pro gloria certabant. Ultro quinetiam erupere: et fuit atrox in ipsis portarum angustiis proelium, donec pulsi hostes; utroque exercitu certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur. Quodnisi paludes et silvae fugientes texissent, debellatum illa victoria foret.

27. Cuius constantiâ ac famâ ferox exercitus, *nihil virtuti suae invium: penetrandam Caledoniam, inveniendumque tandem Britanniae terminum continuo proeliorum cursu,* fremebant. Atque illi, modo cauti ac sapientes, prompti post eventum ac magniloqui erant. Iniquissima haec bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni inputantur. At Britanni, non virtute, sed occasione et arte usos rati, nihil ex adrogantia remittere, quo minus iuventutem armarent, coniuges ac liberos in loca tuta transferrent, coetibus ac sacrificiis conspirationem civitatum sancirent. Atque ita inritatis utrimque animis discessum.

28. Eadem aestate cohors Usipiorum, per Germanias conscripta, in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso centurione ac militibus, qui, ad tradendam disciplinam inmixti manipulis, exemplum et rectores habebantur, tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, adscendere: et uno remigante, suspectis duobus, eoque interfectis, nondum vulgato rumore, ut miraculum praeveheban-

tur. Mox hac atque illa rapti, et cum plerisque Britannorum, sua defensantium, proelio congressi, ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopiae venere, ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos, vescerentur. Atque ita circumvecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisiis intercepti sunt. Ac fuere, quos per commercia venumdatos, et in nostram usque ripam mutatione ementium abductos, indicium tanti casus inlustravit. Initio aestatis Agricola, domestico vulnere ictus, anno ante natum filium amisit. Quem casum neque, ut plerique fortium virorum, ambitiose, neque per lamenta rursus ac maerorem muliebriter tulit. Et in luctu bellum inter remedia erat.

29. Igitur praemissa classe, quae pluribus locis praedata, magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos et longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem iam hostes insederant. Nam Britanni, nihil fracti pugnae prioris eventu, et ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti, commune periculum concordia propulsandum, legationibus et foederibus omnium civitatum vires exciverant. Iamque super triginta millia armatorum adspiciebantur, et adhuc adfluebat omnis iuventus, et quibus cruda ac viridis senectus, clari bello, ac sua quisque decora gestantes: cum inter plures duces virtute et genere praestans nomine Calgacus apud contractam multitudinem proelium poscentem in hunc modum locutus fertur:

30. *Quotiens caussas belli et necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est, hodiernum diem consensumque vestrum initium libertatis totius Britanniae fore. Nam et universi servitutis expertes, et nullae ul-*

tra terrae, ac ne mare quidem securum, inminente nobis classe Romana. Ita proelium atque arma, quae fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima sunt. Priores pugnae, quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant, quia nobilissimi totius Britanniae, eoque in ipsis penetralibus siti, nec servientium litora adspicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famae in hunc diem defendit. Nunc terminus Britanniae patet. Atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa; et infestiores Romani: quorum superbiam frustra per obsequium et modestiam effugeris. Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, et mare scrutantur: si locuples hostis est, avari; si pauper, ambitiosi: quos non Oriens, non Occidens satiaverit. Soli omnium opes atque inopiam pari adfectu concupiscunt. Auferre, trucidare, rapere, falsis nominibus imperium, atque, ubi solitudinem faciunt, pacem adpellant.

31. *Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit. Hi per delectus, alibi servituri, auferuntur: coniuges sororesque, etsi hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitum polluuntur. Bona fortunasque in tributum egerunt; in annonam frumentum. Corpora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis, verbera inter ac contumelias, conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit. Ac, sicut in familia recentissimus quisque servorum et conservis ludibrio est: sic, in hoc orbis terrarum vetere famulatu, novi nos et viles in excidium petimur. Neque enim arva nobis, aut metalla, aut*

portus sunt, quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subiectorum ingrata imperantibus: et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspectius. Ita, sublata spe veniae, tandem sumite animum, tam quibus salus, quam quibus gloria carissima est. Trinobantes, femina duce, exurere coloniam, expugnare castra, ac, nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere iugum potuere: nos integri et indomiti, et libertatem non in praesentia laturi, primo statim congressu non ostendamus, quos sibi Caledonia viros seposuerit? An eamdem Romanis in bello virtutem, quam in pace lasciviam, adesse creditis?

32. *Nostris illi dissensionibus ac discordiis clari, vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt: quem contractum ex diversissimis gentibus, ut secundae res tenent, ita adversae dissolvent: nisi si Gallos et Germanos et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi alienae sanguinem commodent, diutius tamen hostes quam servos, fide et adfectu teneri putatis. Metus et terror est, infirma vincula caritatis: quae ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriae incitamenta pro nobis sunt. Nullae Romanos coniuges accendunt: nulli parentes fugam exprobraturi sunt: aut nulla plerisque patria, aut alia est. Paucos numero, trepidos ignorantia, coelum ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos dii nobis tradiderunt. Ne terreat vanus adspectus et auri fulgor atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat. In ipsa hostium acie inveniemus nostras manus. Agnoscent Britanni suam causam: recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos ceteri Germani, tamquam nuper Usipii reliquerunt. Nec quidquam ultra formidinis: vacua castella, senum colo-*

niae, inter male parentes et iniuste imperantes, aegra municipia et discordantia. Hic dux, hic exercitus: ibi tributa et metalla et ceterae servientium poenae: quas in aeternum perferre, aut statim ulcisci, in hoc campo est. Proinde ituri in aciem et maiores vestros et posteros cogitate.

33. Excepere orationem alacres et barbari moris cantu et fremitu clamoribusque dissonis. Iamque agmina et armorum fulgores, audentissimi cuiusque procursu: simul instruebatur acies: cum Agricola, quamquam laetum et vix munimentis coercitum militem adhortatus, ita disseruit: *Octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani, fide atque opera vestra Britanniam vicistis. Tot expeditionibus, tot proeliis, seu fortitudine adversus hostes, seu patientia ac labore, paene adversus ipsam rerum naturam opus fuit: neque me militum, neque vos ducis poenituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae, non fama nec rumore, sed castris et armis tenemus. Inventa Britannia, et subacta. Equidem saepe in agmine, cum vos paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cuiusque voces audiebam: »Quando dabitur hostis? quando acies?« Veniunt, e latebris suis extrusi: et vota virtusque in aperto, omniaque prona victoribus, atque eadem victis adversa. Nam, ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aestuaria, pulchrum ac decorum in frontem; ita fugientibus periculosissima, quae hodie prosperrima sunt. Neque enim nobis aut locorum eadem notitia, aut commeatuum eadem abundantia: sed manus et arma, et in his omnia. Quod ad me adtinet, iam pridem mihi decretum est, neque exercitus neque ducis terga tuta esse. Proinde et honesta mors turpi vita potior; et*

incolumitas ac decus eodem loco sita sunt. Nec inglorium fuerit, in ipso terrarum ac naturae fine cecidisse.

34. *Si novae gentes atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer. Nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Ii sunt, quos proximo anno, unam legionem furto noctis adgressos, clamore debellastis: ii ceterorum Britannorum fugacissimi, ideoque tam diu superstites. Quomodo silvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal robore, pavida et inertia ipso agminis sono pelluntur: sic acerrimi Britannorum iam pridem ceciderunt: reliquus est numerus ignavorum et metuentium. Quos quod tandem invenistis; non restiterunt, sed deprehensi sunt novissimi; et extremo metu corpora defixere in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus: inponite quinquaginta annis magnum diem: adprobate reipublicae, numquam exercitui inputari potuisse aut moras belli aut caussas rebellandi.*

35. Et adloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat, et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit, ut peditum auxilia, quae octo millia erant, mediam aciem firmarent, equitum tria millia cornibus adfunderentur. Legiones pro vallo stetere, ingens victoriae decus citra Romanum sanguinem bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies, in speciem simul ac terrorem, editioribus locis constiterat ita, ut primum agmen in aequo, ceteri per acclive iugum connexi velut insurgerent; media campi covinarius et eques strepitu ac discursu complebat. Tum Agricola, superante hostium multitudine, veritus, ne simul in frontem, simul et latera suorum pugnaretur,

diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat, et arcessendas plerique legiones admonebant, promptior in spem, et firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.

36. Ac primo congressu eminus certabatur. Simul constantia, simul arte Britanni, ingentibus gladiis et brevibus cetris, missilia nostrorum vitare, vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere: donec Agricola tres Batavorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent: quod et ipsis, vetustate militiae, exercitatum, et hostibus inhabile, parva scuta et enormes gladios gerentibus. Nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum et in arto pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora foedare, et stratis qui in aequo obstiterant, erigere in colles aciem coepere, ceterae cohortes, aemulatione et inpetu commistae, proximos quosque caedere. Ac plerique semineces, aut integri, festinatione victoriae, relinquebantur. Interim equitum turmae fugere, covinarii peditum se proelio miscuere. Et, quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inaequalibus locis haerebant: minimeque equestris ea pugnae facies erat, cum aegre diu stantes, simul equorum corporibus inpellerentur, ac saepe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut obvios incursabant.

37. Et Britanni, qui adhuc pugnae expertes summa collium insederant, et paucitatem nostrorum vacui spernebant, degredi paullatim, et circumire terga vincentium coeperant: ni id ipsum veritus Agricola, quatuor equitum alas, ad subita belli retentas, venien-

tibus opposuisset, quantoque ferocius accurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disiecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos versum: transvectaeque praecepto ducis a fronte pugnantium alae, aversam hostium aciem invasere. Tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum: sequi, vulnerare, capere, atque eosdem, oblatis aliis, trucidare. Iam hostium, prout cuique ingenium erat, catervae armatorum paucioribus terga praestare, quidam inermes ultro ruere, ac se morti offerre. Passim arma et corpora et laceri artus et cruenta humus: et aliquando etiam victis ira virtusque. Postquam silvis adpropinquarunt, conlecti, primos sequentium, incautos et locorum ignaros, circumveniebant. Quodni frequens ubique Agricola validas et expeditas cohortes, indaginis modo, et, sicubi arctiora erant, partem equitum, dimissis equis, simul rariores silvas equitem persultare iussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterum, ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius alium respectantes, rari et vitabundi invicem, longinqua atque avia petiere. Finis sequendi nox et satietas fuit. Caesa hostium ad decem millia: nostrorum treceni sexaginta cecidere: in quis Aulus Atticus, praefectus cohortis, iuvenili ardore et ferocia equi hostibus inlatus.

38. Et nox quidem gaudio praedaque laeta victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos ac per iram ultro incendere: eligere latebras et statim relinquere: miscere invicem consilia aliqua, dein separare: aliquando frangi adspectu pignorum suorum, saepius concitari. Satisque constabat, saevisse quosdam in coniuges ac liberos, tamquam mise-

rerentur. Proximus dies faciem victoriae latius aperuit. Vastum ubique silentium, deserti colles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus obvius. Quibus in omnem partem dimissis, ubi incerta fugae vestigia, neque usquam conglobari hostes compertum, et exacta iam aestate spargi bellum nequibat; in fines Horestorum exercitum deducit. Ibi acceptis obsidibus, praefecto classis circumvehi Britanniam praecepit. Datae ad id vires, et praecesserat terror. Ipse peditem atque equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa transitus mora terrerentur, in hibernis locavit. Et simul classis secunda tempestate ac fama Trutulensem portum tenuit, unde, proximo latere Britanniae lecto omni, redierat.

39. Hunc rerum cursum, quamquam nulla verborum iactantia epistolis Agricolae auctum, ut Domitianus erat, fronte laetus, pectore anxius, excepit. Inerat conscientia, derisui fuisse nuper falsum e Germania triumphum, emptis per commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hostium caesis, ingenti fama celebrari. Id sibi maxime formidolosum, privati hominis nomen supra principis adtolli: frustra studia fori et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet: et cetera utcumque facilius dissimulari: ducis boni imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus, quodque saevae cogitationis indicium erat, secreto suo satiatus, optimum in praesentia statuit, reponere odium, donec inpetus famae et favor exercitus languesceret. Nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

40. Igitur triumphalia ornamenta et inlustris statuae honorem et quidquid pro triumpho datur, multo

verborum honore cumulata, decerni in senatu iubet: additque insuper opinionem, Syriam provinciam Agricolae destinari, vacuam tum morte Atilii Rufi, consularis, et maioribus reservatam. Credidere plerique, libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam, codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulisse, cum praecepto, ut, si in Britannia foret, traderentur: eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolae, ne adpellato quidem eo, ad Domitianum remeasse: sive verum istud, sive ex ingenio principis fictum ac compositum est. Tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac, ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio, noctu in urbem, noctu in palatium, ita ut praeceptum erat, venit: exceptusque brevi osculo, et nullo sermone, turbae servientium inmixtus est. Ceterum, ut militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus· adeo ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem aestimare mos est, viso adspectoque Agricola, quaererent famam, pauci interpretarentur.

41. Crebro per eos dies apud Domitianum absens adcusatus, absens absolutus est. Caussa periculi non crimen ullum, aut querela laesi cuiusquam, sed infensus virtutibus princeps, et gloria viri, ac pessimum inimicorum genus, laudantes. Et ea insecuta sunt reipublicae tempora, quae sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania Pannoniaque temeritate aut per ignaviam ducum amissi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti: nec iam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legi-

onum et possessione dubitatum. Ita, cum damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola, comparantibus cunctis vigorem, constantiam et expertum bellis animum, cum inertia et formidine ceterorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore, pronum deterioribus principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam praeceps agebatur.

42. Aderat iam annus, quo proconsulatum Asiae et Africae sortiretur, et occiso Civica nuper, nec Agricolae consilium deerat, nec Domitiano exemplum. Accessere quidam cogitationum principis periti, qui, iturusne esset in provinciam, ultro Agricolam interrogarent. Ac primo occultius quietem et otium laudare, mox operam suam in adprobanda excusatione offerre: postremo non iam obscuri, suadentes simul terrentesque, pertraxere ad Domitianum. Qui paratus simulationi, in adrogantiam compositus, et audiit preces excusantis, et, cum adnuisset, agi sibi gratias passus est: nec erubuit beneficii invidiâ. Salarium tamen, proconsulari solitum offerri, et quibusdam a se ipso concessum, Agricolae non dedit; sive offensus non petitum, sive ex conscientia, ne, quod vetuerat, videretur emisse. Proprium humani ingenii est, odisse, quem laeseris: Domitiani vero natura praeceps in iram, et, quo obscurior, eo inrevocabilior, moderatione tamen prudentiaque Agricolae leniebatur: quia non contumacia, neque inani iactatione libertatis, famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris est inlicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros

esse: obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum reipublicae usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

43. Finis vitae eius nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine cura fuit. Vulgus quoque, et hic aliud agens populus, et ventitavere ad domum, et per fora et circulos locuti sunt: nec quisquam, audita morte Agricolae, aut laetatus est, aut statim oblitus. Augebat miserationem constans rumor, veneno interceptum. Nobis nihil comperti adfirmare ausim: ceterum per omnem valetudinem eius, crebrius quam ex more principatus, per nuntios visentis et libertorum primi, et medicorum intimi venere: sive cura illud, sive inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente, sic accelerari, quae tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque prae se tulit, securus iam odii, et qui facilius dissimularet gaudium, quam metum. Satis constabat, lecto testamento Agricolae, quo coheredem optimae uxori et piissimae filiae Domitianum scripsit, laetatum eum, velut honore iudicioque. Tam caeca et conrupta mens adsiduis adulationibus erat, ut nesciret, a bono patre non scribi heredem, nisi malum principem.

44. Natus erat Agricola Caio Caesare tertium consule, Idib. Iuniis: excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo Kal. Septemb. Collega Priscoque coss. Quodsi habitum quoque eius posteri noscere velint; decentior quam sublimior fuit. Nihil metus in vultu: gratia oris supererat. Bonum virum facile crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quamquam medio in spatio integrae aetatis ereptus, quantum ad gloriam,

longissimum aevum peregit. Quippe et vera bona, quae in virtutibus sita sunt, inpleverat, et consularibus ac triumphalibus ornamentis praedito, quid aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat, speciosae contigerant. Filia atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus, incolumi dignitate, florente fama, salvis adfinitatibus et amicitiis, futura effugisse. Nam, sicuti durare in hac beatissimi saeculi luce, ac principem Traianum videre, quodam augurio votisque apud nostras aures ominabatur: ita festinatae mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus, non iam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu, rempublicam exhausit.

45. Non vidit Agricola obsessam curiam, et clausum armis senatum, et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilissimarum feminarum exsilia et fugas. Una adhuc victoria Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Baebius iam tum reus erat. Mox nostrae duxere Helvidium in carcerem manus: nos Maurici Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, iussitque scelera, non spectavit: praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre et adspici, cum suspiria nostra subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret saevus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem muniebat. Tu vero, felix, Agricola, non vitae tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis, (ut perhibent, qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis) constans et libens fatum excepisti; tamquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiaeque, praeter acerbitatem parentis erepti, auget maestitiam, quod

adsidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit. Excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus: nobis tam longae absentiae conditione ante quadriennium amissus es. Omnia sine dubio, optime parentum, adsidente amantissima uxore, superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis compositus es, et novissima in luce desideravere aliquid oculi tui.

46. Si quis piorum manibus locus; si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnae animae: placide quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri neque plangi fas est: admiratione te potius, et immortalibus laudibus, et, si natura suppeditet, aemulatu decoremus. Is verus honos, ea coniunctissimi cuiusque pietas. Id filiae quoque uxorique praeceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque eius secum revolvant, famamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur; non quia intercedendum putem imaginibus, quae marmore aut aere finguntur: sed ut vultus hominum, ita simulacra vultus inbecilla ac mortalia sunt; forma mentis aeterna: quam tenere et exprimere, non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus, possis. Quidquid ex Agricola amavimus, quidquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum. Nam multos veterum, velut inglorios et ignobiles, oblivio obruet: Agricola, posteritati narratus et traditus, superstes erit.

DE

ORATORIBUS

SIVE

DE CAUSSIS CORRUPTAE ELOQUENTIAE

DIALOGUS.

Argumentum. Maternus ab oratoria ad poesin transierat, Inde disputatio instituitur inter eum et Aprum, iudice Secundo, et accedente in sequentibus ad disputationem Messala. Et primum Aper (c. 7-10.) oratoriam laudat, Maternumque ad eam retrahere conatur. Maternus (c. 11-13.) contra poeticam praefert. Messala antiquos oratores celebrat, recentiores carpit, quos defendit Aper, usque ad c. 23. Dein Messala a cap. 25. ad c. 39. de caussis corruptae eloquentiae agit; in cuius tamen et media oratione et fine haud pauca interciderunt. In fine dialogi, a c. 40., Maternus (cuius tamen orationis principium pariter intercidit) omni oratoria in recte composita civitate non opus esse contendit. Dialogus an vere Taciti sit, dubitat I. Lipsius. Habitus esse cogitandus Vespasiano VI, Tito IV coss.

1. Saepe ex me requiris, Iuste Fabi, cur, cum priora saecula tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque floruerint, nostra potissimum aetas, deserta et laude eloquentiae orbata, vix nomen ipsum oratoris retineat.

Neque enim ita adpellamus, nisi antiquos: horum autem temporum diserti caussidici et advocati et patroni et quidvis potius, quam oratores, vocantur. Cui percontationi tuae respondere, et tam magnae quaestionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum habeam, si idem adsequi non possumus, aut de iudiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mihi mea sententia proferenda, ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem hanc quaestionem pertractantes, iuvenis admodum audivi. Ita non ingenio, sed memoria ac recordatione, opus est, ut, quae a praestantissimis viris et excogitata subtiliter, et dicta graviter, accepi, cum singuli diversas, vel easdem, sed probabiles caussas adferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdemque rationibus persequar, servato ordine disputationis. Neque enim defuit, qui diversam quoque partem susciperet, ac, multum vexata et inrisa vetustate, nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

2. Nam postero die, quam Curiatius Maternus Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tamquam in eo tragoediae argumento, sui oblitus, tantum Catonem cogitasset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum M. Aper et Iulius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri: quos ego in iudiciis non utrosque modo studiose audiebam, sed domi quoque et in publico adsectabar, mira studiorum cupiditate et quodam ardore iuvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotae dictionis penitus exciperem; quamvis maligne plerique opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem, et Aprum ingenio potius et vi naturae, quam

institutione et litteris, famam eloquentiae consecutum. Nam et Secundo purus et pressus et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit: et Aper, communi eruditione inbutus, contemnebat potius litteras, quam nesciebat, tamquam maiorem industriae et laboris gloriam habiturus, si ingenium eius nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur.

3. Igitur, ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsum et, quem pridie recitaverat, librum intra manus habentem, deprehendimus.

Tum Secundus: Nihilne te, inquit, Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames? an ideo librum istum adprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis, si qua pravae interpretationi materiam dederunt, emitteres Catonem, non quidem meliorem, sed tamen securiorem?

Tum ille, Leges, quid Maternus sibi debuerit, et agnosces, quae audisti. Quodsi qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet. Hanc enim tragoediam disposui iam et intra me ipse formavi: atque ideo maturare libri huius editionem festino, ut dimissa priore cura, novae cogitationi toto pectore incumbam.

Adeo te tragoediae istae non satiant, inquit Aper, quo minus, omissis orationum et caussarum studiis, omne tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyesten, consumas? cum tot amicorum caussae, tot coloniarum et municipiorum clientelae, in forum vocent, quibus vix sufficeres, etiamsi non novum tibi ipse negotium inportasses, Domitium et Catonem, id est, nostras quoque historias et Romana nomina, Graecorum fabulis adgregare.

4. Et Maternus, Perturbarer hac tua severitate, nisi frequens et adsidua nobis contentio iam prope in con-

suetudinem vertisset. Nam nec tu agitare et insequi poetas intermittis, et ego, cui desidiam advocationum obiicis, quotidianum hoc patrocinium defendendae adversus te poeticae exerceo. Quo laetor magis, oblatum nobis iudicem, qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod iam pridem opto, sua quoque auctoritate compellat, ut, omissis forensium caussarum angustiis, in quibus satis mihi superque sudatum est, sanctiorem istam et augustiorem eloquentiam colam.

5. Ego vero, inquit Secundus, antequam me iudicem Aper recuset, faciam, quod probi et modesti iudices solent, ut in his cognitionibus se excusent, in quibus manifestum est alteram apud eos partem gratia praevalere. Quis enim nescit, neminem mihi coniunctiorem esse et usu amicitiae et adsiduitate contubernii, quam Saleium Bassum, cum optimum virum, tum absolutissimum poetam? Porro, si poetica adcusatur, non alium video reum locupletiorem.

Securus sit, inquit Aper, et Saleius Bassus et quisquis alius studium poeticae et carminum gloriam fovet, cum caussas agere non possit. Ego enim, quatenus arbitrum litis huius inveni, non patiar, Maternum societate plurium defendi: sed ipsum solum apud vos arguam, quod natus ad eloquentiam virilem et oratoriam, qua parere simul et tueri amicitias, adsciscere nationes, complecti provincias, posset, omittit studium, quo non aliud in civitate nostra vel ad utilitatem fructuosius, vel ad dignitatem amplius, vel ad urbis famam pulchrius, vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam inlustrius excogitari potest. Nam, si ad utilitatem vitae omnia consilia factaque nostra dirigenda sunt, quid est tutius, quam eam exercere artem, qua semper armatus praesidium amicis, opem alienis,

salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro feras, ipse securus et velut quadam perpetua potentia ac potestate munitus? cuius vis et utilitas, rebus prospere fluentibus, aliorum praesidio et tutela intelligitur: sin proprium periculum increpuit, non Hercule lorica aut gladius in acie firmius munimentum, quam reo et periclitanti eloquentia, praesidium simul et telum, quo propugnare pariter et incessere, sive in iudicio, sive in senatu, sive apud principem possis. Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus, quam eloquentiam suam, opposuit? qua accinctus ac minax, disertam quidem, sed inexercitatam et eiusmodi certaminum rudem, Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico, cui parti minime contradicturum Maternum meum arbitror.

6. Ad voluptatem oratoriae eloquentiae transeo, cuius iucunditas non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus et prope omnibus horis contigit. Quid enim dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato, quam videre plenam semper et frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? idque scire non pecuniae, non orbitati, neque officii alicuius administrationi, sed sibi ipsi, dari? illos quinimmo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad iuvenem et pauperem, ut aut sua, aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnae potentiae voluptas, quam spectare homines veteres et senes et totius urbis gratia subnixos, in summa omnium rerum abundantia, confitentes, id quod optimum sit, se non habere? Iam vero, qui togatorum comitatus et egressus! quae in publico species! quae in iudiciis veneratio! quod gaudium consurgendi adsistendique inter tacentes, in unum con-

versos! coire populum et circumfundi coronam et accipere adfectum, quemcunque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia, et inperitorum quoque oculis exposita, percenseo: illa secretiora, et tantum ipsis orantibus nota, maiora sunt. Sive adcuratam meditatamque adfert orationem; est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus et constantia: sive novam et recentem curam non sine aliqua trepidatione animi adtulerit; ipsa sollicitudo commendat eventum et lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciae atque ipsius temeritatis vel praecipua iucunditas est. Nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam alia diu serantur atque elaborentur, gratiora tamen, quae sua sponte nascuntur.

7. Equidem, ut de me ipse fatear, non eum diem laetiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus, et in civitate minime favorabili natus, quaesturam, aut tribunatum, aut praeturam accepi, quam eos, quibus mihi, pro mediocritate huius quantulaecumque in dicendo facultatis, aut reum prospere defendere, aut apud centumviros caussam aliquam feliciter orare, aut apud principem ipsos illos libertos et procuratores principum tueri et defendere datur. Tum mihi supra tribunatus et praeturas et consulatus adscendere videor, tum habere, quod, si non in animo oritur, nec codicillis datur nec cum gratia venit. Quae fama et laus cuiusvis artis cum oratorum gloria comparanda est, qui non inlustres in urbe solum, apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud iuvenes et adolescentes, quibus modo recta et indoles est et bona spes sui? Quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? quos saepius vulgus quoque inperitum et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat, et di-

gito demonstrat? Advenae quoque et peregrini, iam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum urbem adtigerunt, requirunt ac vultus agnoscere concupiscunt.

8. Ausim contendere, Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim novis et recentibus, quam remotis et obliteratis exemplis utor) non minus nosci in extremis partibus terrarum, quam Capuae aut Vercellis, ubi nati dicuntur. Nec hoc illis alterius ter millies, [alterius bis millies] sestertium praestat (quamquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio venisse) [sed] ipsa eloquentia; cuius numen et caelestis vis multa quidem omnibus saeculis exempla edidit, ad quantam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint; sed haec, ut supra dixi, propria, et quae non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda habemus. Nam, quo sordidius et abiectius nati sunt, quoque notabilior paupertas et angustia rerum nascentes eos circumsteterunt; eo clariora, et ad demonstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem inlustriora exempla sunt; quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos iam annos potentissimi sunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Caesaris amicitia, agunt feruntque cuncta, atque ab ipso principe cum quadam reverentia diliguntur; quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus veri, bene intelligit, ceteros quidem amicos suos niti iis, quae ab ipso acceperint, quaeque ipsi adcumulare et in alios congerere promptum est: Marcellum autem et Crispum adtulisse ad amicitiam suam, quod non a principe acceperint, nec accipi possit. Mi-

nimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines ac tituli et statuae, quae neque ipsa tamen negliguntur, tam Hercule, quam divitiae et opes, quas facilius invenies qui vituperet, quam qui fastidiat. His igitur et honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum videmus, qui se ab ineunte adolescentia caussis forensibus et oratorio studio dederunt.

9. Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio) neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant, neque utilitates alunt: voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. Licet haec ipsa, et quae deinde dicturus sum, aures tuae, Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon aut Iason diserte loquitur? quis ideo domum defensus et tibi obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poetam, vel, si hoc honorificentius est, praeclarissimum vatem deducit aut salutat aut prosequitur? Nempe, si amicus eius, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, non ad te, Materne, quia poeta es, neque ut pro eo versus facias. Hi etiam Basso domi nascuntur, pulcri quidem et iucundi: quorum tamen hic exitus est, ut, cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte, unum librum extudit et elucubravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint, qui dignentur audire; et ne id quidem gratis: nam et domum mutuatur, et auditorium exstruit, et subsellia conducit, et libellos dispergit: et, ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem: nec aut amicitiam inde refert, aut clientelam, aut mansurum in animo cuiusquam bene-

ficium, sed clamorem vagum et voces inanes et gaudium volucre. Laudavimus nuper, ut miram et eximiam, Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia Basso donasset. Pulcrum id quidem, indulgentiam principis ingenio mereri: quanto tamen pulcrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum genium propitiare, suam experiri liberalitatem? Adiice, quod poetis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, deserenda caetera officia, utque ipsi dicunt, *in nemora et lucos,* id est in solitudinem, secedendum est.

10. Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt, et quod unum esse pretium omnis sui laboris fatentur, aeque poetas quam oratores sequitur, quoniam mediocres poetas nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum ex Hispania, vel Asia, ne quid de Gallis nostris loquar, in urbem venit, Saleium Bassum requirit? Atque adeo si quis requirit, ut semel vidit, transit et contentus est; ut si picturam aliquam vel statuam vidisset. Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare otium, et nomen inserere possunt famae: ego vero omnem eloquentiam omnesque eius partes sacras et venerabiles puto: nec solum cothurnum vestrum, aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque iucunditatem et elegorum lascivias et iamborum amaritudinem et epigrammatum lusus et quamcumque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo. Sed tecum mihi, Materne, res est, quod, cum natura tua in

ipsam arcem eloquentiae te ferat, errare mavis et, summa adeptus, in levioribus subsistis. Ut, si in Graecia natus esses, ubi ludicras quoque artes exercere honestum est, ac tibi Nicostrati robur ac vires dii dedissent, non paterer inmanes illos et ad pugnam natos lacertos levitate iaculi aut iactu disci vanescere: sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et ad caussas et ad vera proelia voco; cum praesertim ne ad illud quidem confugere possis, quod plerisque patrocinatur, tamquam minus obnoxium sit offensae poetarum, quam oratorum, studium. Effervescit enim vis pulcherrimae naturae tuae; nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro Catone offendis. Nec excusatur offensa necessitudine officii, aut fide advocationis, aut fortuitae et subitae dictionis inpetu: at tu meditatus videris, aut elegisse personam notabilem et cum auctoritate dicturam. Sentio, quid responderi possit: hinc ingentes exciri adsensus, hinc in ipsis auditoriis praecipue laudari, et mox omnium sermonibus ferri. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem. Nobis satis sit, privatas et nostri saeculi controversias tueri, in quibus expressis si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides et libertas excusata.

11. Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore, remissus et subridens Maternus, Parantem, inquit, me, non minus diu adcusare oratores, quam Aper laudavit (fore enim arbitrabar, ut, a laudatione eorum digressus, detrectaret poetas atque carminum studium prosterneret) arte quadam mitigavit, concedendo his, qui caussas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem, sicut in caussis agendis efficere ali-

quid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragoediarum ingredi famam auspicatus sum, tum quidem, cum in Nerone inprobatam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi: et hodie, si quid in nobis notitiae ac nominis est, magis arbitror carminum, quam orationum, gloria partum. Ac iam me seiungere a forensi labore constitui; nec comitatus istos et egressus aut frequentiam salutationum concupisco, non magis quam aera et imagines, quae etiam me nolente in domum meum inruperunt. Nam statum hucusque ac securitatem melius innocentia tueor, quam eloquentia: nec vereor, ne mihi umquam verba in senatu, nisi pro alterius discrimine, facienda sint.

12. Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod Aper increpabat, tantam mihi adferunt voluptatem, ut inter praecipuos carminum fructus numerem, quod nec in strepitu, nec sedente ante ostium litigatore, nec inter sordes ac lacrimas reorum componuntur; sed secedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque sedibus sacris. Haec eloquentiae primordia, haec penetralia: hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus, in illa casta et nullis contacta vitiis pectora influxit: sic oracula loquebantur. Nam lucrosae huius et sanguinantis eloquentiae usus recens et malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus. Ceterum felix illud et, ut more nostro loquar, aureum saeculum, et oratorum et criminum inops, poetis et vatibus abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa defenderent. Nec ullis aut gloria maior, aut augustior honor: primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse epulis ferebantur: deinde apud illos diis genitos sacrosque reges, inter quos neminem caussidicorum, sed Orphea ac Linum,

ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus: vel, si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud certe mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero, quam Demostheni, apud posteros: nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis, quam Lysiae aut Hyperidis, includi. Plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam, quam qui Virgilii, detrectent; nec ullus Asinii aut Messalae liber tam inlustris est, quam Medea Ovidii, aut Varii Thyestes.

13. Ac ne fortunam quidem vatum et illud felix contubernium comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita. Licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint, malo securum et quietum Virgilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit, neque apud populum Romanum notitia. Testes Augusti epistolae, testis ipse populus, qui auditis in theatro versibus Virgilii, surrexit universus, et forte praesentem spectantemque Virgilium veneratus est sic, quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitae vel perpetuitate famae cesserit. Nam Crispus iste et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua fortuna concupiscendum? quod timent, an quod timentur? quod, cum quotidie aliquid rogentur, hi, quibus praestant, indignantur? quod adligati cum adulatione, nec imperantibus umquam satis servi videntur, nec nobis satis liberi? Quae haec summa eorum potentia est? Tantum posse liberti solent. Me vero *dulces*, ut Virgilius ait, *Musae*, remotum a sollicitudinibus et curis, et necessitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra, illosque fontes ferant: nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem trepidus experiar. Non me fre-

mitus salutantium nec anhelans libertus excitet: nec, incertus futuri, testamentum pro pignore scribam: nec plus habeam, quam quod possim, cui velim, relinquere, quandocumque fatalis et meus dies veniet. Statuarque tumulo, non moestus et atrox, sed hilaris et coronatus: et pro memoria mei nec consulat quisquam, nec roget.

14. Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, cum Vipstanus Messala cubiculum eius ingressus est, suspicatusque ex ipsa intentione singulorum, altiorem inter eos esse sermonem: Num parum tempestivus, inquit, interveni, secretum consilium et caussae alicuius meditationem tractantibus?

Minime, minime, inquit Secundus, atque adeo vellem maturius intervenisses. Delectasset enim te et Apri nostri adcuratissimus sermo, cum Maternum, ut omne ingenium ac studium suum ad caussas agendas converteret, exhortatus est, et Materni pro carminibus suis laeta, utque poetas defendi decebat, audentior, et poetarum quam oratorum similior, oratio.

Me vero, inquit, et sermo ipse infinita voluptate adfecisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed eiusmodi etiam disputationes adsumitis, quae et ingenium alunt, et eruditionis et litterarum iucundissimum oblectamentum cum vobis, qui illa disputatis, adferunt, tum etiam his, ad quorum aures pervenerint. Itaque Hercule non minus probari video in te, Secunde, quod, Iulii Asiatici vitam componendo, spem hominibus fecisti plurium eiusmodi librorum, quam in Apro, quod nondum a scholasticis controver-

siis recessit, et otium suum mavult novorum rhetorum more, quam veterum oratorum, consumere.

15. Tum Aper, Non desinis, Messala, vetera tantum et antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia inridere atque contemnere? Nam hunc tuum sermonem saepe excepi, cum, oblitus et tuae et fratris tui eloquentiae, neminem hoc tempore oratorem esse contenderes: atque id eo, credo, audacius, quod malignitatis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares.

Neque illius, inquit, sermonis mei poenitentiam ago; neque aut Secundum, aut Maternum, aut te ipsum, Aper, (quamquam interdum in contrarium disputes) aliter sentire credo. Ac velim interpretatum ab aliquo vestrum, ut caussas huius infinitae differentiae scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro. Et, quod quibusdam solatio est, mihi auget quaestionem, quia video, etiam Graiis accidisse, ut longius absit Aeschine et Demosthene Sacerdos iste Nicetes, et si quis alius Ephesum vel Mitylenas continuis scholasticorum clamoribus quatit, quam Afer aut Africanus aut vos ipsi a Cicerone aut Asinio recessistis.

16. Magnam, inquit Secundus, et dignam tractatu quaestionem movisti. Sed quis eam iustius explicabit, quam tu, ad cuius summam eruditionem et praestantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit?

Et Messala, Aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis ante inpetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adiuvetis.

Pro duobus, inquit Maternus, promitto. Nam et ego et Secundus exsequemur eas partes, quas intellexerimus te non tam omisisse, quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire, et tu paullo ante dixisti,

et ipse satis manifestus est iamdudum in contrarium accingi, nec aequo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam.

Non enim, inquit Aper, inauditum et indefensum saeculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari. Sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum aetatem signatione ista determinetis? Ego enim cum audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulysses et Nestor, quorum aetas mille fere et CCC annis saeculum nostrum antecedit: vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse, ita tamen, ut utrique superstites essent. Ex quo adparet, non multo plures, quam CCCC annos interesse inter nostram et Demosthenis aetatem. Quod spatium temporis si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur; ad naturam saeculorum et respectum inmensi huius aevi perquam breve et in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, *is est magnus et verus annus, quo eadem positio coeli siderumque, quae cum maxime est, rursum existet, isque annus horum, quos nos vocamus, annorum duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor complectitur;* incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et antiquum fingitis, non solum eodem anno quo nos, sed ferme eodem mense exstitisse.

17. Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis anteponere soletis, sed Ciceronem et Caesarem et Coelium et Calvum et Brutum et Asinium et Messalam. Quos quidem cur antiquis temporibus potius adscribatis, quam nostris,

non video. Nam, ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe et Pansa coss., ut Tiro libertus eius scripsit, VII Idus Decemb. occisus est, quo anno d. Augustus in locum Pansae et Hirtii se et Q. Pedium coss. suffecit. Statue VI et L annos, quibus mox divus Augustus rempublicam rexit; adiice Tiberii tres et viginti, et prope quadriennium Caii, ac bis quaternos denos Claudii et Neronis annos, atque ipsum Galbae et Othonis et Vitellii longum et unum annum, ac sextam iam felicis huius principatus stationem, qua Vespasianus rempublicam fovet: C et XX anni ab interitu Ciceronis in hunc diem conliguntur, unius hominis aetas. Nam ipse ego in Britannia vidi senem, qui se fatebatur ei pugnae interfuisse, qua Caesarem, inferentem arma Britannis, arcere litoribus et pellere adgressi sunt. Ita si eum, qui armatus C. Caesari restitit, vel captivitas vel voluntas vel fatum aliquod in urbem pertraxisset, idem Caesarem ipsum et Ciceronem audire potuit, et nostris quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui se a d. quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium narrabant. Ex quo conligi potest, et Corvinum ab illis et Asinium audiri potuisse. Nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius paene ad extremum duravit: — ne dividatis saeculum, et antiquos ac veteres vocitetis oratores, quos eorumdem hominum aures agnoscere, ac velut coniungere et copulare potuerunt.

18. Haec ideo praedixi, ut, si qua ex horum oratorum fama gloriaque laus temporibus adquiritur, eandem docerem in medio sitam et propiorem nobis, quam Ser. Galbae, C. Carboni, quosque alios merito antiquos vocaverimus. Sunt enim horridi et inpoliti et rudes et

informes, et quos utinam ne in illa parte imitatus esset Calvus vester, aut Coelius, aut ipse Cicero. Agere enim fortius iam et audentius volo, si illud ante praedixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. Sic Catoni seni comparatus C. Gracchus plenior et uberior; sic Graccho politior et ornatior Crassus; sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero; Cicerone mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis elaboratus. Nec quaero, quis disertissimus: hoc interim probasse contentus sum, non esse unum eloquentiae vultum, sed in illis quoque, quos vocatis antiquos, plures species deprehendi: nec statim deterius esse, quod diversum est; vitio autem malignitatis humanae vetera semper in laude, praesentia in fastidio esse. Num dubitamus, inventos, qui prae Catone Appium Caecum magis mirarentur? Satis constat, ne Ciceroni quidem obtrectatores defuisse, quibus inflatus et tumens, nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens et parum Atticus videretur. Legistis utique et Calvi et Bruti ad Ciceronem missas epistolas, ex quibus facile est deprehendere, Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et adtritum, Brutum autem otiosum atque disiunctum: rursusque, Ciceronem a Calvo quidem male audisse, tamquam solutum et enervem: a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tamquam fractum atque elumbem. Si me interrogas, omnes mihi videntur verum dixisse. Sed mox ad singulos veniam; nunc mihi cum universis negotium est.

19. Nam, quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent, quem usque ad Cassium Severum faciunt, quem primum adfirmant flexisse ab illa vetere atque directa dicendi via: non infirmitate ingenii, nec inscitia literarum transtu-

lisse se ad id dicendi genus contendo, sed iudicio et intellectu. Vidit namque, ut paullo ante dicebam, cum conditione temporum ac diversitate aurium formam quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat prior ille populus, ut inperitus et rudis, inpeditissimarum orationum spatia: atque id ipsum laudi dabatur, si dicendo quis diem eximeret. Ista vero longa principiorum praeparatio et narrationis alte repetita series et multarum divisionum ostentatio et mille argumentorum gradus, et quicquid aliud aridissimis Hermagorae et Apollodori libris praecipitur, in honore erat: et, si quis odoratus philosophiam videretur, atque ex ea locum aliquem orationi suae insereret, in coelum laudibus ferebatur. Nec mirum: erant enim haec nova et incognita: et ipsorum quoque oratorum paucissimi praecepta rhetorum aut philosophorum placita cognoverant. At Hercule pervulgatis iam omnibus, cum vix in corona quisquam adsistat, quin elementis studiorum, etsi non instructus, at certe inbutus sit, novis et exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices, qui vi et potestate, non iure et legibus, cognoscunt, et nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro admonent atque alio transgredientem revocant et festinare se testantur.

20. Quis nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis suae praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros exspectabit? Quis de exceptione et formula perpetietur illa inmensa volumina, quae pro M. Tullio aut A. Caecina legimus? Praecurrit hoc tempore iudex dicentem et, nisi aut cursu argumentorum, aut colore sententiarum, aut nitore

et cultu descriptionum invitatus et conruptus est, aversatur dicentem. Vulgus quoque adsistentium et adfluens et vagus auditor adsuevit iam exigere laetitiam et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in iudiciis tristem et inpexam antiquitatem, quam si quis in scena Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit. Iam vero iuvenes et in ipsa studiorum incude positi, qui profectus sui caussa oratores sectantur, non solum audire, sed etiam referre domum aliquid inlustre et dignum memoria volunt: traduntque invicem, ac saepe in colonias ac provincias suas scribunt, sive sensus aliquis arguta et brevi sententia effulsit, sive locus exquisito et poetico cultu enituit. Exigitur enim iam ab oratore etiam poeticus decor, non Attii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. Horum igitur auribus et iudiciis obtemperans nostrorum oratorum aetas, pulcrior et ornatior exstitit. Neque ideo minus efficaces sunt orationes nostrae, quia ad aures iudicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi caemento et informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur?

21. Equidem fateor vobis simpliciter, me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere. Nec unum de populo, Canutium aut Arrium Furniumve, nominabo, quosque alios in eodem valetudinario haec ossa et haec macies probant. Ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una aut altera oratiuncula satisfacit. Nec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video. Quotus enim quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit? At Hercule in hominum studiosorum manibus

versantur adcusationes, quae in Vatinium inscribuntur; ac praecipue secunda ex his oratio. Est enim verbis ornata et sententiis, auribusque iudicum adcommodata: ut scias, ipsum quoque Calvum intellexisse, quid melius esset, nec voluntatem ei, quo sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires, defuisse. Quid? ex Coelianis orationibus? Nempe hae placent, si non universae, at partes earum, in quibus nitorem et altitudinem horum temporum adgnoscimus. Sordes autem illae verborum et hians compositio et inconditi sensus redolent antiquitatem: nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Coelium ex ea parte laudet, qua antiquus est. Concedamus sane C. Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentia effecerit, quam divinum eius ingenium postulabat: tam Hercule, quam Brutum philosophiae suae relinquamus. Nam in orationibus minorem esse fama sua, etiam admiratores eius fatentur. Nec fere quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur. Fecerunt enim et carmina et in bibliothecas retulerunt, non melius quam Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certe et Attium non solum tragoediis, sed etiam orationibus suis expressit: adeo durus et siccus est. Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulcra est, in qua non eminent venae, nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra et exsurgit toris, ipsosque nervos rubore tegit et decore commendat. Nolo Corvinum insequi, quia non per ipsum stetit, quo

minus laetitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret, videmusque, in quantum iudicio eius vis aut animi aut ingenii suffecerit.

22. Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus suis fuit, quae mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur; ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat: nec ulla re magis eiusdem aetatis oratores praecurrit, quam iudicio. Primus enim excoluit orationem, primus et verbis delectum adhibuit et compositioni artem; locos quoque laetiores adtentavit, et quasdam sententias invenit; utique in his orationibus, quas senior iam et iuxta finem vitae composuit, id est, postquam magis profecerat, usuque et experimentis didicerat, quod optimum dicendi genus esset. Nam priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur. Nihil excerpere, nihil referre possis: et, velut in rudi aedificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patremfamiliae, non eo tantum volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet: non ea solum instrui supellectile, quae necessariis usibus sufficiat; sed sit in adparatu eius et aurum et gemmae, ut sumere in manus, ut adspicere saepius libeat: quaedam vero procul arceantur, ut iam oblitterata et olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tarda et inerti structura, in morem Annalium, componantur; fugitet foedam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo terminet.

23. Nolo inridere *rotam fortunae, et ius Verrinum*, et illud, tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum *esse videatur*. Nam et hoc invitus retuli, et plura omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt hi, qui se antiquos oratores vocant. Neminem nominabo, genus hominum significasse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, et Lucretium pro Virgilio, legunt; quibus eloquentia Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani, ex comparatione Sisennae aut Varronis, sordet, qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt, oderunt, Calvi mirantur: quos, more prisco apud iudicem fabulantes, non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo moesti et inculti illam ipsam, quam iactant, sanitatem non firmitate, sed ieiunio consequuntur. Porro ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quae animi anxietate contingat. Parum est, aegrum non esse: fortem et laetum et alacrem volo. Prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. Vos vero, disertissimi, ut potestis, ut facitis, inlustrate saeculum nostrum pulcerrimo genere dicendi. Nam et te, Messala, video laetissima quaeque antiquorum imitantem: et vos, Materne ac Secunde, ita gravitati sensuum nitorem et cultum verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum, ea, quoties caussa poscit, ubertas, ea, quotiens permittitur, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum plenitas, sic exprimitis adfectus, sic libertatem temperatis, ut, etiam si nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri.

24. Quae cum Aper dixisset, Agnoscitisne, inquit Maternus, vim et ardorem Apri nostri? Quo torrente,

quo inpetu saeculum nostrum defendit! quam copiose ac varie vexavit antiquos! quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte, ab ipsis mutuatus est, per quae mox ipsos incesseret! Tuum tamen, Messala, promissum inmutasse non debet. Neque enim defensorem antiquorum exigimus, nec quemquam nostrum, quamquam modo laudati sumus, his, quos insectatus est Aper, comparamus. Ac ne ipse quidem ita sentit, sed more veteri et a vestris philosophis saepe celebrato, sumpsit sibi contradicendi partes. Igitur exprome nobis, non laudationem antiquorum, (satis enim illos fama sua laudat), sed caussas, cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus; cum praesertim centum et XX annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici, ratio temporum conlegerit.

25. Tum Messala: Sequar praescriptam a te, Materne, formam. Neque enim diu contradicendum est Apro, qui primum, ut opinor, nominis controversiam movit, tamquam parum proprie antiqui vocarentur, quos satis constaret ante centum annos fuisse. Mihi autem de vocabulo pugna non est, sive illos antiquos, sive maiores, sive quo alio mavult nomine, adpellet: dummodo in confesso sit, eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse. Ne illi quidem parti sermonis eius repugno, siquidem omnes fatemur, plures formas dicendi etiam iisdem saeculis, nedum diversis, exstitisse. Sed quomodo inter Atticos oratores primae Demostheni tribuuntur, proximum autem locum Aeschines et Hyperides et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem consensu haec oratorum aetas maxime probatur; sic apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Calvus autem et Asinius et Caesar et Coelius et Brutus suo iure et prio-

ribus et sequentibus anteponuntur. Nec refert, quod inter se specie differant, cum genere consentiant. Adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Coelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero; omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae ferunt; ut, si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. Nam quod invicem se obtrectaverunt, (et supersunt aliqua epistolis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur) non est oratorum vitium, sed hominum. Nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanae infirmitatis vitiis adfici: solum inter hos arbitror Brutum non malignitate nec invidia, sed simpliciter et ingenue, iudicium animi sui detexisse. An ille Ciceroni invideret, qui mihi videtur ne Caesari quidem invidisse? Quod ad Ser. Galbam et C. Laelium adtinet, et si quos alios antiquorum agitare non destitit; non exigit defensorem, cum fatear, quaedam eloquentiae eorum, ut nascenti adhuc, nec satis adultae, defuisse.

26. Ceterum si, omisso optimo illo et perfectissimo genere eloquentiae, eligenda sit forma dicendi, malim Hercule C. Gracchi inpetum aut L. Crassi maturitatem, quam calamistros Maecenatis, aut tinnitus Gallionis: adeo melius est, oratorem vel hirta toga induere, quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. Neque enim oratorius iste, immo, Hercule, ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur, ut lascivia verborum et levitate sententiarum et licentia compositionis histrionales modos exprimant. Quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et gloriae et

ingenii loco plerique iactant, cantari saltarique commentarios suos. Unde oritur illa foeda et praepostera, sed tamen frequens quibusdam exclamatio, ut oratores nostri tenere dicere, histriones diserte saltare dicantur. Equidem non negaverim, Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si his compareter, qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magna parte librorum suorum plus vis habeat, quam sanguinis. Primus enim, contempto ordine rerum, omissa modestia ac pudore verborum, ipsis etiam, quibus utitur, armis incompositus et studio feriendi plerumque deiectus, non pugnat, sed rixatur. Ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus, et varietate eruditionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore multum ceteros superat: quorum neminem Aper nominare et velut in aciem educere sustinuit. Ego autem exspectabam, ut, incusato Asinio et Coelio et Calvo, aliud nobis agmen produceret, pluresque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Caesari, singulis demum singulos, opponeremus. Nunc, detrectasse nominatim antiquos oratores contentus, neminem sequentium laudare ausus est, nisi in publicum et in commune: veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpsisset. Quotus enim quisque scholasticorum non hac sua persuasione fruitur, ut se [non quidem] ante Ciceronem numeret, sed plane post Gabinianum?

27. At ego non verebor nominare singulos, quo facilius, propositis exemplis, adpareat, quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia.

Adpropera, inquit Maternus, et potius exsolve promissum. Neque enim hoc conligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in con-

fesso est, sed caussas exquirimus, quas te solitum tractare paullo ante dixisti, plane mitior et eloquentiae temporum nostrorum non iratus, antequam te Aper offenderet, maiores tuos lacessendo.

Non sum, inquit, offensus Apri nostri disputatione; nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringet: cum sciatis, hanc esse eiusmodi sermonum legem, iudicium animi citra damnum adfectus proferre.

Perge, inquit Maternus, et, cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus, quam ab eloquentia.

28. Et Messala, Non reconditas, Materne, caussas requiris: nec aut tibi ipsi, aut huic Secundo vel huic Apro ignotas, etiamsi mihi partes adsignatis proferendi in medium, quae omnes sentimus. Quis enim ignorat, et eloquentiam et ceteras artes descivisse ab ista vetere gloria, non inopia hominum, sed desidia iuventutis et negligentia parentum et inscientia praecipientium et oblivione moris antiqui? quae mala, primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, iam in provincias manant: quamquam vestra vobis notiora sunt: ego de urbe et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quae natos statim excipiunt et per singulos aetatis gradus cumulantur: si prius de severitate ac disciplina maiorum circa educandos formandosque liberos pauca praedixero. Iam primum, suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cella emptae nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur; cuius praecipua laus erat, tueri domum et inservire liberis. Eligebatur autem aliqua maior natu propinqua, cuius probatis spectatisque moribus omnis eiusdem familiae suboles committeretur, coram qua neque dicere fas erat, quod turpe dictu, neque facere, quod inhonestum factu videretur.

Ac non studia modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum, sanctitate quadam ac verecundia temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti matrem praefuisse educationibus ac produxisse principes liberos accepimus. Quae disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta uniuscuiusque natura toto statim pectore adriperet artes honestas, et, sive ad rem militarem, sive ad iuris scientiam, sive ad eloquentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum hauriret.

29. At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio adcommodatus. Horum fabulis et erroribus teneri statim et rudes animi inbuuntur: nec quisquam in tota domo pensi habet, quid coram infante domino aut dicat aut faciat: quin etiam ipsi parentes nec probitati neque modestiae parvulos adsuefaciunt, sed lasciviae et dicacitati; per quae paullatim inpudentia inrepit et sui alienique contemptus. Iam vero propria et peculiaria huius urbis vitia paene in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia: quibus occupatus et obsessus animus quantulum loci bonis artibus relinquit? quotum quemque inveneris, qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? Ne praeceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent: conligunt enim discipulos, non severitate disciplinae nec ingenii experimento, sed ambitione salutationum et inlecebris adulationis. Transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis parum elaboratur:

nec in auctoribus cognoscendis, nec in evolvenda antiquitate, nec in notitia vel rerum vel hominum vel temporum satis operae insumitur.

30. Sed expetuntur, quos *rhetoras* vocant: quorum professio quando primum in hanc urbem introducta sit, quamque nullam apud maiores nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus, referam necesse est animum ad eam disciplinam, qua usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor et quotidiana meditatio et in omni genere studiorum adsiduae exercitationes ipsorum etiam continentur libris. Notus est vobis utique Ciceronis liber, qui *Brutus* inscribitur; in cuius extrema parte, (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia, suos gradus, suae eloquentiae velut quandam educationem refert: se apud Q. Mucium ius civile didicisse; apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philosophiae partes penitus hausisse: neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrasse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque Hercule in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriae, non musicae, non grammaticae, non denique ullius ingenuae artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticae subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus caussasque cognoverat. Ita enim est, optimi viri, ita ex multa eruditione et plurimis artibus et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia: neque oratoris vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur; sed is est orator, qui de omni quaestione pulcre et ornate et ad persuadendum apte dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit.

31. Hoc sibi illi veteres persuaserant. Ad hoc efficiendum intelligebant opus esse, non ut in rhetorum scholis declamarent, nec ut fictis, nec ullo modo ad veritatem accedentibus controversiis linguam modo et vocem exercerent; sed ut his artibus pectus inplerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto ac turpi, de iusto et iniusto disputatur. Haec enim est oratori subiecta ad dicendum materia. Nam in iudiciis fere de aequitate, in deliberationibus de honestate disserimus, ita ut plerumque haec ipsa invicem misceantur: de quibus copiose et varie et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognorit naturam humanam et vim virtutum pravitatemque vitiorum et intellectum eorum, quae neque in virtutibus neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram iudicis vel instiget vel leniat, qui scit, quid ira; promptius ad miserationem inpellat, qui scit, quid sit misericordia, et quibus animi motibus concitetur. In his artibus exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos, sive apud cupidos, sive apud invidentes, sive apud tristes, sive apud timentes dicendum habuerit, tenebit habenas animorum: et prout cuiusque natura postulaverit, adhibebit manum et temperabit orationem, parato omni instrumento et ad omnem usum reposito. Sunt, apud quos adstrictum et conlectum, et singula statim argumenta concludens, dicendi genus plus fidei meretur: apud hos dedisse operam dialecticae proficiet. Alios fusa et aequalis, et ex communibus ducta sensibus, oratio magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis aptos et in omnem disputationem paratos iam locos. Dabunt Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon iucunditatem: ne Epicuri quidem et Metrodori honestas quasdam exclamationes

adsumere, hisque, prout res poscit, uti, alienum erit oratori. Neque enim sapientem informamus, neque Stoicorum civitatem, sed eum, qui non quasdam artes haurire, sed omnes liberaliter, debet. Ideoque et iuris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant, et grammatica, musica et geometria inbuebantur. Incidunt enim caussae, plurimae quidem ac paene omnes, quibus iuris notitia desideratur: pleraeque autem, in quibus hae quoque scientiae requiruntur.

32. Nec quisquam respondeat: sufficit, ut ad tempus simplex quiddam et uniforme doceamur. Primum enim aliter utimur propriis, aliter commodatis: longeque interesse manifestum est, possideat quis, quae profert, an mutuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes nos ornat, atque, ubi minime credas, eminet et excellit: idque non doctus modo et prudens auditor, sed etiam populus intelligit, ac statim ita laude prosequitur, ut legitime studuisse, ut per omnes eloquentiae numeros isse, ut denique oratorem esse fateatur: quem non posse aliter exsistere, nec exstitisse umquam, confirmo, nisi eum, qui, tamquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus, exierit. Quod adeo negligitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum fex quoque quotidiani sermonis, foeda ac pudenda vitia deprehendantur; ut ignorent leges, non teneant senatus consulta, ius civitatis ultro derideant, sapientiae vero studium et praecepta prudentium penitus reformident, in paucissimos sensus et angustas sententias detrudant eloquentiam, velut expulsam regno suo: ut, quae olim omnium artium domina pulcerrimo comitatu pectora inplebat, nunc circumcisa et amputata, sine adparatu, sine honore, paene dixerim sine ingenuitate, quasi una

ex sordidissimis artificiis, discatur. Ergo hanc primam et praecipuam caussam arbitror, cur in tantum ab eloquentia antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur: quos potiores nominabo, quam apud Graecos Demosthenem? quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse, memoriae proditum est. Et Cicero his, ut opinor, verbis, quidquid in eloquentia effecerit, ait, se non rhetorum, sed Academiae spatiis consecutum. Sunt aliae caussae, magnae et graves, quas a vobis aperiri aequum est, quoniam quidem ego iam meum munus explevi, et, quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi: qui si forte haec audirent, certum habeo dicturos, me, dum iuris et philosophiae scientiam, tamquam oratori necessariam, laudo, ineptiis meis plausisse.

33. Et Maternus, Mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adeo peregisse nondum videris, ut inchoasse tantum, et velut vestigia ac lineamenta quaedam ostendisse, videaris. Nam, quibus instrui veteres oratores soliti sint, dixisti, differentiamque nostrae desidiae et inscientiae adversus acerrima et fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera exspecto, ut, quemadmodum ex te didici, quid aut illi scierint, aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus iuvenes, iam forum ingressuri, confirmare et alere ingenia sua soliti sint. Neque enim arte et scientia, sed longe magis facultate eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnues, et hi significare vultu videntur.

Deinde, cum Aper quoque et Secundus idem adnuissent, Messala, quasi rursus incipiens: Quoniam initia et semina veteris eloquentiae satis demonstrasse videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint: persequar nunc exercitati-

ones eorum. Quamquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas aut tam varias res potest, nisi ut scientiae meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiae accedat. Per quae conligitur, eamdem esse rationem et percipiendi, quae proferas, et proferendi, quae perceperis. Sed, si cui obscuriora haec videntur, isque scientiam ab exercitatione separat, illud certe concedet, instructum et plenum his artibus animum longe paratiorem ad eas exercitationes venturum, quae propriae oratorum videntur.

34. Ergo apud maiores nostros iuvenis ille, qui foro et eloquentiae parabatur, inbutus iam domestica disciplina, refertus honestis studiis, deducebatur a patre vel a propinquis ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat. Hunc sectari, hunc prosequi, huius omnibus dictionibus interesse, sive in iudiciis, sive in concionibus, adsuescebat, ita ut altercationes quoque exciperet et iurgiis interesset, utque sic dixerim, pugnare in proelio disceret. Magnus ex hoc usus, multum constantiae, plurimum iudicii iuvenibus statim contingebat, in media luce studentibus, atque inter ipsa discrimina, ubi nemo inpune stulte aliquid aut contrarie dicit, quo minus et iudex respuat et adversarius exprobret, ipsi denique advocati aspernentur. Igitur vera statim et inconrupta eloquentia inbuebantur: et, quamquam unum sequerentur, tamen omnes eiusdem aetatis patronos in plurimis et caussis et iudiciis cognoscebant: habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehenderent, quid in quoque vel probaretur vel displiceret. Ita nec praeceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem eloquentiae, non imaginem praestaret: nec adversarii et aemuli ferro, non rudi-

bus, dimicantes: sed auditorium semper novum, semper plenum, ex invidis et faventibus, ut nec male nec bene dicta dissimularentur. Scitis enim, magnam illam et duraturam eloquentiae famam non minus in diversis subselliis parari, quam suis: inde quin immo constantius surgere, ibi fidelius conroborari. Atque Hercule sub eiusmodi praeceptoribus iuvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et adsuefactus alienis experimentis, cui quotidie audienti notae leges, non novi iudicum vultus, frequens in oculis consuetudo concionum, saepe cognitae populi aures, sive adcusationem susceperat, sive defensionem, solus statim et unus cuicumque caussae par erat. Nonodecimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Caesar Dolabellam, altero et vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multo aetate antecedens Calvus Vatinium iis orationibus insequuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

35. At nunc adolescentuli nostri deducuntur in scenas scholasticorum, qui *rhetores* vocantur: quos paullo ante Ciceronis tempora exstitisse, nec placuisse maioribus nostris, ex eo manifestum est, quod L. Crasso et Domitio censoribus, cludere, ut ait Cicero, *ludum inpudentiae* iussi sunt. Sed, ut dicere institueram, deducuntur in scholas, in quibus, non facile dixerim, utrumne locus ipse, an condiscipuli, an genus studiorum plus mali ingeniis adferant. Nam in loco nihil reverentiae, sed in quem nemo, nisi aeque inperitus, intrat: in condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros, et adolescentuli inter adolescentulos, pari securitate et dicant et audiantur. Ipsae vero exercitationes magna ex parte contrariae. Nempe enim duo ge-

nera materiarum apud rhetores tractantur, suasoriae et controversiae. Ex iis suasoriae quidem, tamquam plane leviores et minus prudentiae exigentes, pueris delegantur; controversiae robustioribus adsignantur; quales, per fidem! et quam incredibiliter compositae! Sequitur autem, ut materiae abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. Sic fit, ut tyrannicidarum praemia, aut vitiatarum electiones, aut pestilentiae remedia, aut incesta matrum, aut quidquid in schola quotidie agitur, in foro vel raro vel numquam, ingentibus verbis persequantur: cum ad veros iudices ventum est, * * *

(Magna hic lacuna, ac fortasse sex paginarum, uti codex Vat. notat. In sequentibus pergit idem Messala, non autem, ut interpretibus visum est, Maternus.)

* * * rem cogitare, nihil humile, nihil abiectum eloqui poterat.

36. Magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur, et motibus excitatur, et urendo clarescit. Eadem ratio in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quae composita et quieta et beata republica tribui fas erat, tamen ista perturbatione ac licentia plura sibi adsequi videbantur, cum mixtis omnibus, et moderatore uno carentibus, tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo persuaderi poterat. Hinc leges adsiduae et populare nomen, hinc conciones magistratuum, paene pernoctantium in rostris, hinc accusationes potentium reorum et adsignatae etiam domibus inimicitiae, hinc procerum factiones et adsidua senatus adversus plebem certamina. Quae singula etsi distrahebant rempublicam, exercebant

tamen illorum temporum eloquentiam et magnis cumulare praemiis videbantur: quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores adsequebatur, tanto magis in ipsis honoribus conlegas suas anteibat, tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres, plus notitiae ac nominis apud plebem parabat. Hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant: hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant: hos et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur: hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et populum et senatum consilio et auctoritate regerent. Quinimmo sibi ipsi persuaserant, neminem sine eloquentia aut adsequi posse in civitate aut tueri conspicuum et eminentem locum. Nec mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur: cum parum esset, in senatu breviter censere, nisi quis ingenio et eloquentia sententiam suam tueretur: cum, in aliquam invidiam aut crimen vocati, sua voce respondendum haberent, cum testimonia quoque in iudiciis non absentes nec per tabellam dare, sed coram et praesentes dicere cogerentur. Ita ad summa eloquentiae praemia magna etiam necessitas accedebat: et quomodo disertum haberi, pulcrum et gloriosum: sic contra mutum et elinguem videri, deforme habebatur.

37. Ergo non minus rubore, quam praemiis stimulabantur, ne clientulorum loco potius, quam patronorum, numerarentur; ne traditae a maioribus necessitudines ad alios transirent; ne tamquam inertes, et non suffecturi honoribus, aut non inpetrarent, aut inpetratos male tuerentur. Nescio an venerint in manus vestras haec vetera, quae et in antiquariorum bibliothecis adhuc manent, et cum maxime a Muciano contrahuntur: ac iam undecim, ut opinor, Actorum libris et

tribus Epistolarum composita et edita sunt. Ex his intelligi potest, Cn. Pompeium et M. Crassum, non viribus modo et armis, sed ingenio quoque et oratione, valuisse: Lentulos et Metellos et Lucullos et Curiones, et ceteram procerum manum, multum in his studiis operae curaeque posuisse: necquemquam illis temporibus magnam potentiam sine aliqua eloquentia consecutum. His accedebat splendor reorum et magnitudo caussarum, quae et ipsae plurimum eloquentiae praestant. Nam multum interest, utrumne de furto aut formula et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, de expilatis sociis et civibus trucidatis. Quae mala sicut non accidere melius est, isque optimus civitatis status habendus, in quo nihil tale patimur: ita, cum acciderent, ingentem eloquentiae materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et inlustrem orationem efficere potest, nisi qui caussam parem invenit. Non opinor Demosthenem orationes inlustrant, quas adversus tutores suos composuit: nec Ciceronem magnum oratorem P. Quinctius defensus, aut Licinius Archias, faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt: non, quia tanti fuit, rempublicam malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: sed, ut subinde admoneo, quaestionis meminerimus, sciamusque, nôs de ea re loqui, quae facilius turbidis et inquietis temporibus exstitit. Quis ignorat, utilius ac melius esse, frui pace, quam bello vexari? Plures tamen bonos praeliatores bella, quam pax, ferunt. Similis eloquentiae conditio. Nam quo saepius steterit tamquam in acie, quoque plures et intulerit ictus et exceperit, quo maior adversarius et clarior, quicum pugnas sibi asperas desum-

pserit, tanto altior et excelsior et illis nobilitata discriminibus in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secura nolint.

38. Transeo ad formam et consuetudinem veterum iudiciorum: quae etsi nunc aptior est civitati, eloquentiam tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur, et liberae comperendinationes erant, et modum dicendi sibi quisque sumebat, et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus haec tertio consulatu Cn. Pompeius adstrinxit, inposuitque veluti frenos eloquentiae, ita tamen, ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud praetores gererentur: apud quos quanto maiora negotia olim exerceri solita sint, quod maius argumentum est, quam quod caussae centumvirales, quae nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Caesaris, neque Bruti, neque Coelii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus Asinii, quae *pro haeredibus Urbiniae* inscribuntur, ab ipso tamen Pollione mediis divi Augusti temporibus habitae, postquam longa temporum quies et continuum populi otium et adsidua senatus tranquillitas et maximi principis disciplina ipsam quoque eloquentiam, sicut omnia alia, pacaverat.

39. Parvum et ridiculum fortasse videbitur, quod dicturus sum: dicam tamen, vel ideo, ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiae adtulisse paenulas istas, quibus adstricti et velut inclusi cum iudicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in quibus iam fere plurimae caussae explicantur? Nam quomodo no-

biles equos cursus et spatia probant, sic est aliquis oratorum campus; per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quinimmo curam et diligentis stili anxietatem contrariam experimur: quia saepe interrogat iudex, *quando incipias*, et ex interrogatione eius incipiendum est. Frequenter probationibus et testibus silentium patronus indicit. Unus inter haec dicenti aut alter adsistit, et res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est et velut quodam theatro: qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent, cum clientelae quoque ac tribus et municipiorum legationes ac pars Italiae periclitantibus adsisteret: cum in plerisque iudiciis crederet populus Romanus sua interesse, quid iudicaretur. Satis constat, C. Cornelium et M. Scaurum et T. Milonem et L. Bestiam et P. Vatinium concursu totius civitatis et adcusatos et defensos: ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint.

40. Itaque Hercule eiusmodi libri exstant, ut ipsi quoque, qui egerunt, non aliis magis orationibus censeantur. Iam vero conciones adsiduae et datum ius potentissimum quemque vexandi atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se plurimi disertorum ne a P. quidem Scipione aut Sulla aut Cn. Pompeio abstinerent, et ad incessendos principes viros, ut est natura invidiae, populi quoque adrectioribus auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! * * *

(Hic quoque lacunam esse intelligitur, ac deesse finem orationi Messalae et initium Materni.)

*** Non de otiosa et quieta re loquimur, et quae probitate et modestia gaudeat: sed est magna illa et notabilis eloquentia, alumna licentiae, quam stulti *libertatem* vocabant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, sine servitute, contumax, temeraria, adrogans, quae in bene constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedaemonium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum severissima disciplina et severissimae leges traduntur. Ne Macedonum quidem ac Persarum, aut ullius gentis, quae certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, plurimi Athenienses oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia inperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes poterant. Nostra quoque civitas, donec erravit, donec se partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in iudiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum modus, tulit sine dubio valentiorem eloquentiam; sicut indomitus ager habet quasdam herbas laetiores. Sed nec tanti reipublicae Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges: nec bene famam eloquentiae Cicero tali exitu pensavit.

41. Sic quoque, quod superest antiqui oratoribus, forum, non emendatae nec usque ad votum compositae civitatis argumentum est. Quis enim nos advocat, nisi aut nocens aut miser? Quod municipium in clientelam nostram venit, nisi quod aut vicinus populus aut domestica discordia agitat? Quam provinciam tuemur, nisi spoliatam vexatamque? Atqui melius fuisset, non queri, quam vindicari. Quodsi inveniretur aliqua civitas, in qua nemo peccaret, supervacuus esset inter innocentes orator, sicut inter sanos medicus. Quomo-

do tamen minimum usus minimumque profectus ars medentis habet in his gentibus, quae firmissima valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur: sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores, et in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? quid multis apud populum concionibus, cum de republica non inperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? quid voluntariis adcusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis obviam periclitantibus eat? Credite, optimi, et in quantum opus est, disertissimi viri, si aut vos prioribus saeculis, aut isti, quos miramur, his nati essent, ac deus aliquis vitas vestras ac tempora repente mutasset, nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia, neque illis modus et temperamentum defuisset. Nunc, quoniam nemo eodem tempore adsequi potest magnam famam et magnam quietem, bono saeculi sui quisque citra obtrectationem alterius utatur.

42. Finierat Maternus. Tum Messala: Erant, quibus contradicerem; erant, de quibus plura dici vellem, nisi iam dies esset exactus. Fiet, inquit Maternus, postea arbitratu tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de his rursus conferemus. Ac simul adsurgens et Aprum complexus, Ego, inquit, te poetis, Messala antiquariis criminabimur. At ego vos rhetoribus et scholasticis, inquit.

Cum adrisissent, discessimus.

INDEX HISTORICUS.

Absolute positi numeri, ad Annales referuntur: H. praefixum habentes, ad Historias: G. ad libellum de Germania: A. ad vitam Agricolae: O. ad dialogum de oratoribus.

A.

G.

H.

N.

P.

S.

T.